

DÜNDEN BUGÜNE BOSNA-HERSEK VE ALİYA İZZETBEGOVIÇ ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

BOSNIA AND HERZEGOVINA
AND ALIJA IZETBEGOVIĆ

FROM THE PAST TO THE PRESENT

INTERNATIONAL SYMPOSIUM PROCEEDINGS

BOSNA
HERSEK

Editörler
Zekeriya KURŞUN
Ahmet USTA
Emine TONTA AK

DÜNDEN BUGÜNE
BOSNA-HERSEK
VE ALİYA İZZETBEGOVIÇ
ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

BOSNIA AND HERZEGOVINA
AND ALIJA IZETBEOVIĆ
FROM THE PAST TO THE PRESENT
INTERNATIONAL SYMPOSIUM PROCEEDINGS

-İSTANBUL, 10-11 MAYIS 2018-

-ISTANBUL, MAY 10-11, 2018-

Editörler

Zekeriya KURŞUN
Ahmet USTA
Emine TONTA AK

**Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek
ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu**

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Belediyesi

Gaziosmanpaşa Belediye Başkanlığı Adına Sahibi

Hasan Tahsin USTA

Genel Koordinatör:

Zekeriya EROĞLU - Belediye Başkan Yrd.

Genel Koordinatör Yrd.:

Serdar KIZILDAĞ - Basın Yayın ve Halkla İlişkiler & Kültür ve Sosyal İşler Müdürü

Editörler:

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Arş. Gör. Ahmet USTA
Dr. Öğr. Üyesi Emine TONTAAK

Sempozyum Düzenleme Kurulu:

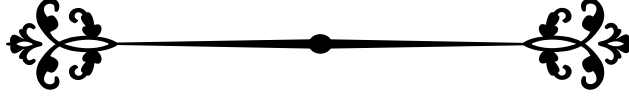
Prof. Dr. Musa DUMAN (Onursal Başkan)
Hasan Tahsin USTA (Onursal Başkan)
Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR (Düzenleme Kurulu Başkanı)
Prof. Dr. M. Fatih ANDI
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Dr. Öğr. Üyesi Emine TONTAAK
Arş. Gör. Ahmet USTA
Arş. Gör. Ömer Faruk KÖSE
İsmail ÖZ
Zekeriya EROĞLU
Saffet ERDEM
Serdar KIZILDAĞ

ISBN: 978-605-80312-0-3

DÜNDEN BUGÜNE
BOSNA-HERSEK
VE ALİYA İZZETBEGOVIÇ
ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

BOSNIA AND HERZEGOVINA
AND ALIJA İZETBEOVIĆ
FROM THE PAST TO THE PRESENT
INTERNATIONAL SYMPOSIUM PROCEEDINGS

Takdim

Elinizdeki kitap 10-11 Mayıs 2018 tarihlerinde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve Gaziosmanpaşa Belediyesi'nin yaptığı Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu bildirilerinden oluşmaktadır. Bu iki kurumun ortaklığı tesadüfi değildir. "Fatih ve Dönemini" araştırma misyonuna sahip Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin Fatih'ten itibaren Türk Tarihi ile ilişki içinde olan Bosna ve Hersek'in tarihi ve bugünü ile ilgilenmesi tabiidir. Aynı şekilde Türkiye'de Balkan kökenli en yüksek nüfusu barındıran Gaziosmanpaşa Belediyesi de Bosna-Hersek tarihi ile ilgilenmeyi bir kültür hizmeti olarak görmektedir.

Bu iki gerekçenin dışında bu çalışmanın bir sebebi de, 20. yüzyılda İslam dünyasının bilge insanı, günümüzde ihtiyaç duyulan entelektüel örneği ve medeniyet iddiasında olan bir coğrafyada yok edilmek istenen Bosnalı Müslümanların kurtarıcısı, dâhi siyasetçi Aliya İzzetbegoviç'in hatırasının canlı tutulmasıdır.

Balkan Tarihi ama özellikle Bosna-Hersek tarihi ile ilgili tarihçilerin ileri sürdükleri pek çok teoriler bulunmaktadır. Bu teorilerdeki farklı yaklaşımlara rağmen herkesin kabul ettiği bir hakikat vardır. O da, Bosna Hersek Tarihi'nin Osmanlı asırları ile birlikte yeniden şekillenmeye başladığıdır. Gerek Osmanlılar ile birlikte bölgede meydana gelen İslamlaşma ve gerekse Osmanlı iskan politikasının bölgenin bugünkü alt yapısını oluşturduğuna kuşku yoktur. Dahası özellikle Boşnakların kendi kimliklerini inşa sürecinin de Osmanlı fetihleri ile ilişkilendirilmesi Türkiye-Bosna-Hersek ilişkilerine özel anlam kazandırmaktadır. Bu özel ilişki tarih içinde Türkler ile Boşnaklar arasında önyargısız etkileşimi beraberinde getirmiştir. Müslüman Türklerin dini anlayışları ve yaşama biçimleri Boşnakların dini hayatında yer bulurken pek çok Boşnak âdeti de Anadolu'ya taşınmıştır. Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde devşirmelerin oynadığı rol inkâr edilemeyeceği gibi, aynı şekilde Boşnak devlet adamlarının da rolü büyüktür. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki ilerlemesinin durmasından sonra Bosna-Hersek coğrafyası devletin sınır boyu, İslamiyet'in de Avrupa'da serhadd-i İslami olması bölgeye ayrı bir önem atfedilmesini gerektirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile olan sınırını teşkil eden bu coğrafya, esasında doğu ile batı arasındaki kültürel karşılaşmanın da bir nevi geçiş bölgesi olarak geçmişten günümüze toplumsal önelliğini ve buna bağlı sorunlarını da barındırmaktadır.

Osmanlı Devleti tarihi içerisinde Bosna ve Hersek'in ağırlığı, 1908 yılındaki Avusturya işgaline kadar, 445 yıl boyunca önemini hiç kaybetmeden devam ettirmiştir. Ayrıca 20. ve 21. yüzyılların siyasal dönüşüm sancılılarıyla yüzleşmiş, büyük toplumsal tahribatın bizzat tanığı olmuş bu topraklarda, Osmanlı medeniyetinin yarattığı büyük dönüşümün izleri ve etkileri de halen devam etmektedir. Kitapta yer alan bildirilerin çoğu direkt veya dolaylı olarak bu konulara odaklanması bundan ileri gelmektedir.

Geçtiğimiz yüzyılın utanç anıtı olarak tarihe geçen 1992-93 Savaşı ve Srebrenitsa soykırımının gerçekleşmesinde; beslenme kaynağını batı-merkezli “eski nefretler” tezinden alan Müslüman Boşnak kimliğine karşı duyulan nefretin neden olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, Boşnak kimliğinin tarihsel olarak inşası ve devam eden varolma mücadelesi de düşünüldüğünde, Osmanlı Bosnası’nı ele alan çalışmaların hayatiyeti güncelliğini korumaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nin Balkanlardan çekilmesi ve akabinde Bosna Hersek’in içine düştüğü durum, daima tarihçilerin dikkatlerini çekmiştir. Fakat 20. yüzyılın sonunda özellikle bütün dünyanın gözleri önünde bölgede sergilenen baskı, zulüm ve nihayetinde soykırım gelecekte de tarihin işleyeceği en önemli konular arasında yer alacaktır.

Bu bakımdan, bu bildiri kitabının bir bölümü de “işgal, savaş ve soykırıma” tahsis edilmiştir. Medeni bir dünyanın ortasında Bosnalıların maruz kaldığı saldırılar, kuşatma ve soykırımın hedeflediği topraklarda yok edilmeye karşı gösterilen azim ve kararlılık, adeta Fatih döneminden başlayan kimlik inşasının tamamlayıcısı olmuştur. Kuşkusuz bu hareketin önderi olan Aliya İzzetbegović sadece kendi milletine değil İslam toplumlarına da öncülük etmiş, duruşuyla da medeni dünyaya dersler vermiştir. Her ne kadar o, Bosna Savaşı’nın sonucunda tanınmış olsa da, daha erken yaşlardan itibaren bir mücadeleci ve 20. yüzyılın bilgisi olmaya aday bir entelektüel idi. Savaş sadece onu haklı çıkardı. Öncelikle Bosna toplumu, akabinde İslam dünyası onu ağır bir bedel ile tanıdı. Düşünce ve fikirleri kendi toplumuna ışık olurken; modern dünyaya da mesajlar içeriyordu. Bosna-Hersek Sorunu hala tamamiyle çözülememiş ve yeniden yapılandırılmayı gerektirse de Aliya’nın çizdiği hedefler gelecekte de değişmeyecektir. Nitekim bildiri kitabımızın içindeki bazı araştırmalar da buna işaret etmektedir. Gerek Bosnalı yoldaşları, takipçileri ve okuyucuları, gerekse Türk araştırmacılar onun düşünce dünyasını başarılı bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Bu kitabın son bölümüne, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü’nün, 8-10 Kasım 2013 tarihlerinde, Türk Tarih Kurumu, Yunus Emre Enstitüsü ve Zeytinburnu Belediyesi’nin katkılarıyla gerçekleştirdiği “550 Yılın İzinde Bosna-Hersek’te Osmanlı Mirası” (In Search of 550 Years: The Ottoman Legacy in Bosnia-Herzegovina) başlıklı uluslararası sempozyumuna ait bildirilerin bir kısmı ilave edilmiştir. Bosna’nın fethinin 550. Yıldönümü münasebetiyle gerçekleştirilen söz konusu sempozyumda, Osmanlı Bosnası’nın (1463-1908) uzun tarihinin temel meseleleri tartışılmış, Osmanlı Devleti’nin Bosna’da inşa ettiği medeniyetin özellikleri, tarih, edebiyat ve mimari perspektifleriyle ele alınmıştır. Osmanlı Bosnası denilince akla gelen ilk konulardan fetih ve Osmanlı yönetim anlayışı, İslamlaşma, şehirleşme, mimari, kültürel mirasın taşıyıcısı olan kurumlar, dil ve kimlik meseleleri ile Boşnak dini liderliğinin oynadığı roller kitapta yer alan sempozyum konularından bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu bildiri kitabının oluşmasında en büyük katkı kuşkusuz katılıp bildiri sunan akademisyenlerden gelmiştir. Ancak bunun olabilmesi için gerek Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ve gerekse Gaziosmanpaşa Belediyesi’nin ciddi lojistik destekleri olmuştur. Bu vesile ile FSM-VÜ’nün eski rektörü Prof. Dr. Musa Duman, yeni rektörü Prof. Dr. Fatih Andı ile Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Fahameddin Başar’a müteşekkirimiz. Ayrıca Belediyenin imkânlarını ve ilgili birimleri harekete geçiren Belediye Başkanı Sayın Hasan Tahsin Usta’ya, Başkan Yardımcısı Sayın Zekeriya Eroğlu ve Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Sayın Serdar Kızıldağ’a teşekkür ederiz.

Editörler

Sunuş

HASAN TAHSİN USTA

Gaziosmanpaşa Belediye Başkanı

İsmi Sultan Abdülhamid devrinin önemli isimlerinden Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'dan alan ilçemizde, tarihsel belleğin kendisine yüklediği anlama binaen kültürel alandaki hizmetlerimize geçmişte olduğu gibi bugün de övünçle devam ediyoruz.

Günümüzde gitgide güçlenen kültürel belediyeçilik anlayışı sayesinde, yerel yönetimler, salt güncel hayatı planlamak, şehri üzerinde yaşayanların konfor alanı halinde organize etmenin yanısıra, sorumlu olunan şehrsel mekanın kimliğini de geçmişten bugüne kurmaya katkı sağlayan bir hizmet anlayışı ile sorumluluk almaya davet etmektedir. Bu amaçla belediyemiz, mekanlarını ve kaynaklarını açarak bizzat gerçekleşmesine katkı sağladığı kültür ve sanat faaliyetleri ile kültürel belediyeçiliğin en güzel örneklerini vermeye devam etmektedir. Ayrıca sözkonusu faaliyetler hizmet ettiği toplumsal kitlenin hislerine, kimliğine, hassasiyetlerine en uygun şekilde planlamayı kendisine amaç bilmektedir. Elinizdeki bu kitap, belediyeçiliğimizin bu hassasiyetleri ve çabalarının meyvelerinden birisidir.

Gaziosmanpaşa Belediyesi, ilçe sınırları dahilinde hizmet verdiği çok sayıda Boşnak kökenli hemşehrilerinin mevcudiyetini de dikkate alan bir hassasiyetle, hem Boşnakların hem de Müslüman aleminin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Aliya İzzetbegoviç'in anısına bir saygı duruşu niteliğindedir.

Elinizdeki kitap 10-11 Mayıs 2018 tarihlerinde belediyemiz ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi' nin düzenlemiş olduğu *Uluslararası Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu* bildirilerinden oluşmaktadır. Bu iki kurumun ortaklığı ise kesinlikle tesadüfi olmayıp, ortak amaç ve misyona sahip olan iki kurumun tarihsel ve güncel kimliklerinin çakıştığı bir konuda birlikte çalışma iradesinin bir sonucudur. Yüksek oranda Balkan kökenli nüfusa ev sahipliği yapan Gaziosmanpaşa Belediyesi Bosna-Hersek tarihi ile ilgilenmeyi bir kültür hizmeti olarak görmektedir. Aynı minvalde "Fatih ve Dönemini" araştırma misyonuna sahibi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi de Fatih'ten itibaren Türk Tarihi ile ilişki içinde olan Bosna ve Hersek'in tarihi ve bugünü ile önemli bağları olan bir üniversitemizdir.

Bu iki amaç ve gerekçenin yanısıra, bu çalışmanın atfedildiği en önemli sebep kuşkusuz, 20. yüzyılda İslam dünyasının bilge insanı, medeniyet iddiasında olan bir coğrafyada yok edilmek istenen Bosnalı Müslümanlarının lideri ve kurtarıcısı, dâhi siyasetçi Aliya İzzetbegoviç'in hatırasının en iyi şekilde yaşatılmasıdır.

Sempozyumun ardından yapılan ortak bir çalışma neticesinde ortaya çıkan ‘‘Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç’’ isimli bu eserimizi neşretmenin gururu ve mutluluğu içerisindeyiz. Sempozyumun gerçekleştirilmesinde ve kitabın hazırlanmasında kıymetli çabalarından dolayı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi tarih bۆlümüne, yazılarıyla eserin ve sempozyumun ortaya çıkmasını sağlayan bildiri sahiplerine, fikir ve emeğini esirgemeyen mesai arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Kitabımızın, Bosna Hersek’in tarihini ve yakın tarihin en önemli şahsiyetlerinden birini anlama ve toplumsal belleğe nakőetme konusunda son derece önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyorum.

Bundan sonra da kültürel ve sosyal belediyeciliğin en güzel örneklerini sunma yolunda önemli eser ve hizmetlerde buluőmayı temenni ediyorum, sizleri saygıyla selamlıyorum.

İçindekiler

Tarih İçinde Bosna Hersek

Bosna ve Boşnaklar

Mustafa KAHRAMANYOL 13

Bosna'da Erken Osmanlı Dönemi İskân ve İmar Faaliyetleri

İlhami DANIŞ 29

Osmanlı Belgeleri Işığında Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu İle İlgili Yeni Tespitler

İlhan ŞAHİN 45

Kayserili Osman Paşa'nın Bosna Valiliği (1718-1720) ve Yargılanması

Erhan AFYONCU 53

15-16. Yüzyıllarda Bosna Sancakbeyleri

Fatma KAYTAZ 61

1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşları Sırasında Bosna

Fatma SEL TURHAN 77

Bir Selçuklu Gazi Dervişi Olarak Sarı Saltık ve Bosna'daki İzleri

Haşim ŞAHİN 89

İşgal, Savaş, Soykırım ve Uluslararası Hukuk

1908 Avusturya'nın Bosna Hersek'i İlhakı: Yeni Bir Değerlendirme

Emine TONTA AK 103

1960 ve 1970'li Yıllarda Komünist Rejim Döneminde Yugoslavya'da Bosnalı Müslümanların (Boşnakların) Ulusal Kimliklerinin Tanınması Süreci

Hakan DEMİR 115

Diaspora Diplomacy as an Instrument for Successful Foreign Policy The Influence of Diaspora Communities on Homeland and Homeland's Foreign Policy

Muhammed LATIĆ 131

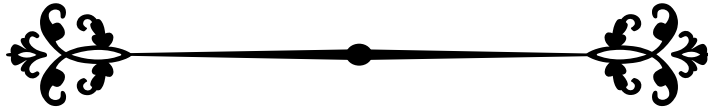
Boşnaklar'ın Haysiyet ve Hürriyet Mücadelesi Soykırım Tehdidi Altındaki Bosna'nın Savunmasında Türkiye'nin Yeri	
<i>Mustafa KAHRAMANYOL</i>	139
Son Bosna Savaşında (1992-1995) Boşnakların Sosyal Psikolojileri	
<i>Hasip SAYGILI</i>	153
Soykırımında Birleşmiş Milletlerin Sorumluluğu	
<i>Alaeddin YALÇINKAYA</i>	159
The Impact of War Crimes Committed in The Bosnian War On Present Day Bosnia and Herzegovina	
<i>Goran ŠIMIC</i>	177
Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Güvenli Bölge Srebrenica	
<i>Naim DEMİREL</i>	183
Dayton Sonrası Bosna Hersek'in Yeniden Yapılandırılmasında Hukuk Reformu Önceliği: Engeller, Gereklikler ve Başarılar	
<i>Yücel OĞURLU</i>	191
Debate About Personality as a Factor in Modern Bosnian History an Assessment of Historiography in Bosnia and Herzegovina	
<i>Amir DURANOVIĆ</i>	199
Aliya İzzetbegović ve Düşünce Dünyası	
Alijina "Ideja Bosne" Na Putu Svoga Ostvarenja Piše	
<i>Džemaludin LATIĆ</i>	211
Alija Izetbegović	
<i>Jusuf PUSINA</i>	223
Alija Izetbegović I Međunarodni Kontekst	
<i>Admir MULAOSMANOVIC</i>	233
Historijska Uloga Alije Izetbegovića U Afirmaciji I Odbrani Bosne I Hercegovine	
<i>Fikret MUSLIMOVIC</i>	243
Aliya Izetbegović and His Relation Towards the Autonomous Province of Western Bosnia	
<i>Mujo BEGIC</i>	265

Aliya, Her Geçen Gün Daha Çok Anlayacağız Seni!	
<i>Erol GÖKA</i>	293
Aliya İzzetbegoviç'in Fikrî ve Siyasî Cephesi	
<i>Hüseyin YORULMAZ</i>	311
Aliya'nın Fikirlerinde İnsan ve Saygınlığı	
<i>Ali CANÇELİK</i>	325
Aliya İzzetbegoviç ve Erol Güngör'de "İslam'ın Uyanışı" Meselesi: Mukayeseli Bir Değerlendirme	
<i>Mehmet Akif OKUR</i>	341
Sade ve Bilge İnsan Alija İzzetbegoviç	
<i>Süleyman GÜNDÜZ</i>	355
Modern Türk Şiirinde Bosna Savaşı	
<i>Semiha Muhterem BELVİRANLI</i>	361
Modern Türk Şiirinde Aliya İzzetbegoviç	
<i>Turgay ANAR</i>	377
Bosna Hersek'de Osmanlı Mirası	
Sultan Mehmed Fatih in Bosnia Correlation between Historical Sources and Folk Tradition	
<i>Aladin HUSIĆ</i>	387
Saraybosna'nın Kurucusu Gazi İsa Bey	
<i>Behija ZLATAR</i>	399
Krallıktan Sancaklığa: Bosna'nın 1463 Yılında Fethi	
<i>Enes PILIDIJA</i>	405
From a Bosnian Village to The Ottoman Court in Istanbul: Hodaverdi Bosna Mehmed Beg, gulâm-i şâhî and çâvuş-i dergâh-i âlî	
<i>Elma KORIĆ</i>	419
Blâgay'da Açık Baş/Halveti Tekkesi Hakkında Bâzı Mütalâalar	
<i>İbrahim NUMAN</i>	431

The Sanjak of Klis: The problem of Vlach Population's Origin and Their Status <i>Fazileta HAFIZOVIĆ</i>	443
Osmanlı Bosnası'nda Türkçenin Konumu Üzerine <i>Kerima FİLAN</i>	451
Osmanlı Yönetim Felsefesi Çerçevesinde İstimâlet Tatbikâtı: 15-16. Yüzyıl Bosna-Hersek Örneği <i>Sedad BEŞLIJA</i>	465
Sarajevo as Seen By Travel Writers in 17th Century <i>Lejla GAZIĆ</i>	475
The Role of the Supreme Bosniak Spiritual Leader under the Circumstances of the Beginning of the Great War <i>Amir DURANOVIĆ</i>	481
Significance of Institutionalised Research into Cultural Heritage of Ottoman Bosnia: The Institute For Oriental Studies In Sarajevo <i>Dželila BABOVIĆ</i>	497
Yahya Kemal Nazarıyla Bosna-Hersek ya da Ne Yazık Doğmuyoruz Şimdi O Topraklarda <i>Hasan AKAY</i>	503

Tarih İçinde Bosna Hersek

BOSNA VE BOŞNAKLAR

Mustafa KAHRAMANYOL*

Giriş

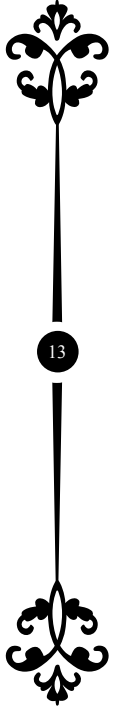
Makalede, Boşnaklardan ve vatanlarından bahsedilirken Bosna, Hersek, Dalmaçya, Kırayına ve Sancak olarak bilinen topraklar kastedilmektedir. Bunların tümü makalede sadece “Bosna” olarak anılacaktır. Bu topraklar, son üç bin yıl boyunca hep çatışma ve karmaşa alanı olmuştur. Boşnakların bir millet olarak ortaya çıkışından sonra, gerek içerideki çatışmalar, gerekse de dışarıdan olan müdahaleler çok kanlı olmuş, her türlü acı yaşanmıştır. Buna rağmen Boşnaklar, vatanlarını sevmekten ve bu uğurda büyük fedakârlıklara katlanmaktan da aslâ vazgeçmemişlerdir. Bu itibarla, Boşnakları ve Bosna'yı incelemek ve bilmek, en azından büyük bir ibret dersi olarak, çok faydalı olacaktır. Kaldı ki bu araştırmada tarihin karanlıkta kalmış bazı gerçekleri de ilk defa olarak ortaya ko-
nacaktır.

Konum, Yer Adları, Nüfus ve Siyasî Olaylar

Bosna, Hersek, Dalmaçya, Kırayına ve Sancak olarak bilinen bu topraklar, Milât'tan önceki dönemlerden başlayarak, İtir, Romalı, Kelt, Got, Pers, Hun, Avar, İslâv, Kuman, Peçenek ve Türk-Oğuz boyları gibi birçok farklı soya, geçici veya kalıcı olarak ev sahipliği yapmıştır. Bosna, siyasî olarak, Roma İmparatorluğu, Bosna-Hersek Kırallığı (1377-1463), Osmanlı Devleti (1463-1878), Avusturya-Macaristan Devleti (1878-1918), Yugoslavya Kırallığı (1918-1945), Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti (1945-1992), Bosna-Hersek Cumhuriyeti (1992-1995) ve Bosna-Hersek Devleti (1995-bugün) yönetimlerinde kalmıştır. Tarih açısından bakıldığında, Bosna'da, MS onuncu asırdan itibaren bu güne kadar, değişik şekillerde fakat sürekli olarak mahallî bir devlet var olmuştur.¹

* Mustafa Kahramanyol, Prof. Hekim, Em.Tbb.Kd.Albay, Başbakanlık Balkan İşleri Eski Uyumlaştırıcısı, Türkiye. mkahramanyol@yahoo.com

1 Enver İmamović, *Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine* (Bosna-Hersek Halkının Kökleri ve Aidiyeti), Sarajevo 1998, s. 5-30.

Bosna adıyla bilinen topraklar, Roma hâkimiyeti altında iken, kısmen Dalmaçya, kısmen de Panoniya vilâyetleri dâhilindeydi.² MS 395 yılında, Teodosiyus'un ölümüyle, Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere iki kısma ayrılınca, bu paylaşımında, Bosna resmen İmparatorluğun Batı kısmında kalmakla beraber, iki tarafın uç bölgesi olarak çekişme alanı hâline gelmiştir.

Günümüzde, Bosna-Hersek olarak bilinen ana ülke, Kuzeyde Sava Nehri, Doğuda Dırına Nehri, Batıda Dinar Dağları ve Adriya Denizi, Güneyde de Karadağ tarafından sınırlanmaktadır. Bosna'nın bir parçası olan Yenipazar Sancağı ise Dırına'nın doğusunda kalmakta ve 1912 yılından beri Karadağ ile Sırbistan tarafından paylaşılmaktadır. Ancak, bu makalede, Bosna-Hersek-Sancak tâbirlerinin yerine, *sadece* "Bosna" tâbiri tercih edilecektir.

Bu bölgelerin adlarının ne zaman ve ne şekilde verildiğine dair pek çok görüş ileri sürülmektedir. Curdev, Bosna isminin İilir menşeli olduğunu ve aynı adı taşıyan bir ırmaktan alınmış ve başlangıçta ülkenin sadece kuzey kısmının adı olduğunu belirtir. 'Bosna' isminin, muhtemelen İilirler'in 'Bathinus' (Bosanius) veya 'Bos' kelimelerinden türemiş olduğu ve "akan nehirlerin toprağı" anlamına geldiği söylenmektedir. Bâzı kaynaklarda da, 'Bosna' kelimesinin, İilirce'deki 'Bosona' kelimesinden türediği ifade edilmektedir. Bir başka varsayıma göre de, Bosna, adını Tıravnik ile Zenisa arasında bulunduğu zannedilen "Bistue Nova" adlı Romalı bir idare merkezinden almıştır.³⁻⁴⁻⁵ Dilbilimci Anton Mayer'e göre de, İindo-Cermen birer kelime olan "bos" ya da "bhog", "akan sular" anlamına geliyordu. Karpatlar'daki bir kavmin veya reislerinin adının 'Bosna' ve bunların Bosna'ya yerleşmiş olduğunu da söyleyenler vardır. Roma kaynakları da, "Batinus flumen" veya İiliryalı tabiriyle "Bassinus" tâbirlerinden bahsediyorlar ki, bu da "akan sular" anlamına gelmiştir.⁶ Öte yandan, bu adın Türklükle ilgili olması da muhtemeldir; Divan-ı Lûgat'it-Türk'de, zırhı olmayan savaşçı anlamına gelen, "Başnak er" diye bir tâbir vardır. Ayrıca, "Boş" kelimesi hür kişi veya ülke; "Boynamak" kelimesi gururlanmak, dik başlı olmak, "Boynak er=Dikbaşlı kişi; "Boşun" kelimesi serbest olmak anlamını taşımaktadır.⁷ Pekâlâ mümkündür ki, Avarlar bu ülkeye hür, serbest veya dik başlı insanların ülkesi anlamına gelecek bir isim vermiş olabilirler ve daha sonra da bu kelime değişikliğe uğrayarak 'Bosna' hâlini almış olabilir. Daha sonra da aynı isim oradaki bir nehir için de verilmiş olabilir.

2 Boue, Ami : *La Turquie d'Europe* (Avrupadaki Türkiye), 1.basım, Arthur Bertrand, Paris, 1840, s.20.

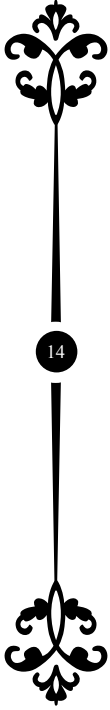
3 Đjurdev Branislav: "Bosna Hersek". Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, s. 297.

4 Dubravko Lovrenović, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata. Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII st.)* (En Eski Zamanlardan İtibaren İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Bosna-Hersek, İslâvlar'ın İşkânından Ban Kulin'e Kadar, 7.-12.asırlar.), Sarajevo 1998, s. 47.

5 Muhammed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX. i X. Stoljecu* (9. ve 10. Asırlardaki Bosna Tarihi), Sarajevo 2004, s. 151.

6 Mustafa İmamović, *Historija Bošnjaka* (Boşnaklar'ın Tarihi), Sarajevo, 1996, s. 24.

7 Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lûgat'it-Türk*, Ankara 2006, s. 75, 104, 105.

Dr.Aydın Budak Boşnaklar konusunda şunları yazmaktadır:

“Kaşgarlı Mahmut, (1072-1073) yılında yazdığı *Divan-ı Lugat’it Türk* adlı eserinde” Bizans-Rum ülkesine en yakın oturan Türk boyu Peçeneklerdir demektedir. Başnak kelimesini de “başında tolgası, sırtında zırhı olmayan er” şeklinde açıklamaktadır. Bizanslı Michael Psellos (1018-1078), 967-1077 olaylarını anlattığı *Kronografia (Vakayiname)* adlı kitabında, 1050 yılında Balkanlar’ın tamamını hâkimiyetleri altına alan Peçenekler’i anlatırken çağdaşı Kaşgarlı Mahmut’la aynı ifadeyi kullanmıştır:

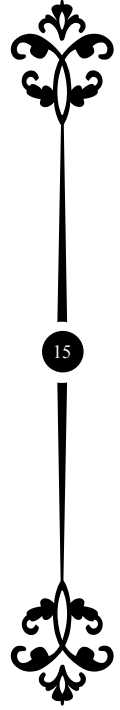
“Peçenekler zırh takınmaz ve başları miğfersizdir. Kalkan da taşımazlar. Savaşta bağırarak saldırırlar; püskürttükleri düşman askerlerini takip ederek öldürürler. Derin vâdilerde ve uçurumlarda yaşarlar. Ölüm karşısında korku bilmezler.” Bir doğulu bilginin Başnaklar, bir Bizanslı tarih yazarının da Peçenek Türkleri hakkında aynı ifadeleri kullanmış olmaları Peçeneklerle Başnaklar’ın aralarında bir köken birliğinin olduğunu göstermektedir. Türkolog N. A. Baskalov, “*Türk Menşeli Rus Aile Adları*” adlı kitabında Peçenek kelimesini Peçe-on-ok şeklinde tahlil edip peçe=bey; arı beyi; Peçenek’in de Onoklar’ın beyi anlamına geldiğini söylüyor. Aynı mantıkla hareket ettiğimizde, Başnaklar’ın Peçenek boylarından biri olduğunu ve Başnak sözünün baş+on+ok’tan kısaltıldığını kabul etmemiz mümkündür

Bağdatlı Mesudî, MS 941 yılında yazdığı *Mürücü’z-Zeheb (Altın Çayırılar)* adlı eserinde, Hazarlarla Alanlar’a yakın ve bunlarla Batı arasında 4 Türk kavminin bulunduğunu, bunların en cesurlarının Bacnak olduğunu kaydediyor. Mesudî’nin sıraladığı bu dört boydan Bacgard ve Nükerdeler Macar, Bacnak ve Becneler ise Peçenek boylarıdır. Bütün bu ifadeler, Mesudî’de adı geçen Bacnaklar’ın Kaşgarlı’nın bahsettiği Başnaklar olduğuna dair bir şüphe bırakmamaktadır. Bugün, hangi saikle ve hangi mantıkla olduğu anlaşmaz bir şekilde Boşnak-Başnaklar’ın Osmanlı döneminde İslâm’ı kabul etmiş bir Balkan kavmi olduğu fikri öne çıkarılmaktadır. Hâlbuki, yine 11. asırda yaşamış bulunan Endülüslü El-Bekrî, o asırda İslamiyet’in Peçenekler arasında iyice yayılmış olduğunu, hatta Peçenekler arasından İslam din âlimlerinin çıktığını söylüyor.⁸

‘Hersek’ adı ise, Güney Bosna’nın o dönemde hükümdarı olan ve Avusturya ile Macaristan’ın siyasî etkisinde kalan Sıtyepan Vukoşiç-Kosaca’dan kalmıştır. Kosaca, bu kelimeyi, kiral karşılığı olan bir unvan mahiyetinde kullanmıştır. Çün ki, o dönemde, ‘Herzog’ kelimesi, Avusturya’da bir asalet ve idare unvanı olarak kullanılmakta idi.⁹

8 Aydın Budak, *Yurdumuza Yerleşen Oğuz-Türkmen Boyları ve Bâzi Yer Adları*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2015.

9 Đjurdev, B.: a.g.e., s.297.

Sancak tâbiri ise, İsa Bey tarafından kurulduktan sonra, uzun bir süre bir askerî hareket üssü olarak kullanılmış olan Yeni Pazar şehrini ve oradaki sancak beyliğine bağlı dokuz kaza ve köylerini, yâni “Yeni Pazar Sancağı”nı ifade etmiştir. Bu adlandırma, sadece Türk kaynaklarına münhasır kalmamış, birçok milletlerarası antlaşmalarda kullanılmıştır. Meselâ, Yeni Pazar Sancağı, Berlin Barış Toplantısı’nda özellikle üzerinde durulan bir bölge olmuştur.

Kavimler göçü sırasındaki Bosna’nın halk ve ekin yapısı hakkında kesin bilgiler mevcut değildir ve Bosna tarihi ile ilgili en eski yazılı kaynaklar, ancak MS 530 yıllarından itibaren vardır.¹⁰ Bu dönemde, özellikle Cermen kavimlerinden olan Gotlar, MS 3. yüzyılda Balkanlar’ı istilâ etmiş ve ancak uzun süren savaşımlardan sonra Romalılar tarafından geri püskürtülebilmştir. Daha sonra meydana gelen Hun istilâsı çok güçlü olmakla beraber kısa sürmüştür. Hunlar’dan sonra Bosna’ya gelen ve yerleşen ikinci büyük Türk kavmi Avarlar olmuştur (MS 560-790). Avarlar, hükümlük kendilerinde kalmak üzere, bölgedeki diğer halklarla bir tür konfederasyon kurmuşlardır. İslâvlar ise, Avarlar’ın himayesinde ve yardımcı bir topluluk olarak bölgeye aynı dönemde (MS 560) yerleşmeğe başlamışlardır. Sayı bakımından, İslâvlar Avarlar’dan çok daha kalabalıktılar.¹¹⁻¹² İslâvlar, genellikle hayvancılıkla ve tarımla meşgul olmuşlardır. Yöre halkının ise, yâni kısmen Romalılaşmış olan İliryalı ve Ulah kavimlerinin, âkıbeti hakkında çeşitli varsayımlar mevcuttur ve umumî olarak kabûl edilen görüşe göre, bunlar zamanla İslâvlarla kaynaşım erimişlerdir.¹³ Ancak, İslâvlar’da olmayan, tende dövme yaptırmak gibi eski yerleşimcilerin örf ve âdetlerinin, kısmen de olsa, devam ettiği tesbit edilmiştir.¹⁴ Bugün bunlara “Kara Vilah” denmektedir. Avarlar’ın Türkçe konuştukları ve dolayısıyla Türk soyuna ait oldukları ilmen sabittir: Harmatta, Avarlar’dan kalan mezar buluntularına dayanarak, Avarlar’ın Orhun Yazıtları’nda kullanılmış olan harfleri kullanmış olduklarını ve yazıların da Avar-Türk dilinden olduklarını göstermiştir.¹⁵ Meselâ: “*bol=ol, eb=ev, ol=o kimse, gıl=yap, gız=kız çocuğu, tanri=tanrı, yedi=elbise, inc eb=huzurlu ev, gibly bol= tarihli ol.* Boşnaklar’ın da Avar kökenli olduğu ve fakat zaman içinde İslâvlaşmış olduklarına dair kuvvetli deliller vardır ve aşağıda, bu konu üzerinde durulacaktır.

İslâvlar’ın ne zaman Avarlar’ın etkisinden uzaklaşıp kendi siyasî teşkilâtını kurmağa başladıklarını söylemek zordur. Zîrâ, Avar Devleti’nin karakteri göz önüne alındığında, kesin bir ayrılıktan bahsetmek güçtür. Bu konfederasyonda, askerî yeteneklerinden dolayı, Avarlar üst sınıfı teşkil etmişler ve hem İslâvlarla karışık, hem de müstakil yerle-

10 İmamović, M.: *a.g.e.*, s.24.

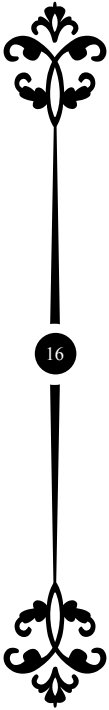
11 Muhammed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX. i X. Stoljecu*, Sarajevo 2004.

12 Noel Malcolm, *Bosnia, A Short History* (Bosna, Kısa Tarih), London 1996 , s. 7..

13 Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina* (Bosna ve Hersek), Beograd 2002, s. 84.

14 Malcolm, N.: *a.g.e.*, s.6.

15 Janos Harmatta, *De la Question Concernant La Langue Des Avars, Inscriptions Runiques Turques En Europe Orientale* (Avar Dili İle İlgili Meseleler, Doğu Avrupa’daki Runik Kitabeler), Ankara 1988, s. 1-48.

şim birimleri şeklinde Bosna'ya yerleşmişlerdir. Avarlar'ın adı-sanı, en açık bir şekilde, Türk-Avar kökenli olan yer adlarının sâyesinde bugüne kadar muhafaza edilmiştir (*Obri, Obruk, Obrobas* vs). Zâten, Avarlar'ın İslâv dillerindeki adı “*Obri*” olduğu için bu kelime bir ad olarak belli bölgelere verilmiştir.¹⁶ Buna benzer bir isim de Sancak'ta Tutin civarında vardır; oradaki bir dağın adı “*Yarut Dağı*” şeklindedir. “*Yarut*” kelimesi ise, kadîm Türkçe'de ışıklı, aydınlık şey veya aydınlık yer demektir. Mostar civarındaki “*Bilagay*” adı ile anılmakta olan Buna nehrinin kaynağının adı da Türkçe olsa gerektir. Kodeks Kumanikus'ta “*bollak= çeşme, bulak*” diye bir tâbir kaydedilmiştir. *Gay* ve *Gey* ekleri ise Türkçedir.¹⁷ Dolayısıyla, ‘*Bollagay*’ kelimesinin zaman içinde ‘*Bilagay*’ hâline gelmiş olması mümkündür.

Yukarıdaki açıklamadan anlaşılacağı üzere, Boşnaklar'ın gerçek tarihini ortaya çıkarabilmek için Avarlar'ın medeniyetinin, ekininin ve tarihinin çok iyi incelenmesi şarttır.

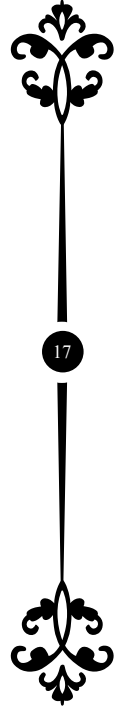
Gelenekler, Dil ve Sanat

Bâzi gelenekler, bölge dillerindeki kelimeler ve müzik âletleri de Avarlar'ı çağrıştırmaktadır. Meselâ, *Ban* ve *Kulin* kelimeleri Türkçedir ve Avarlar'dan kalmış olsalar gerektir. *Bayan* kelimesi, eski Türkler'de zengin, güçlü ve üstün kılan kişi anlamını taşımakta idi. Avar başbuğu Bayan Hân, bu ismi taşımış en meşhur kişidir. *Bayan* kelimesi, tahrif edilerek, “*Ban*” şeklinde günümüzde de İslâvlar'da kullanılmaktadır. İlginçtir ki, Bosna Kırallığı'nın güçlü hükümdarlarından birisi, *Ban Kulin* adını taşımaktadır. *Kulun* kelimesi, Türkçe'de at yavrusu, acar varlık anlamını taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında, şunu görmek mümkündür: Türkler, hayvan adlarını ve sıfatlarını çocuklarına takarlardı; Arslan, Kaplan, Bars, Koç, Şahin, Kartal, Börü, Turgay, Boğa, Aygır, Porsuk vs . Bu bağlamda, Buğra adı çok açıklayıcıdır: bilindiği üzere, devenin aygırına buğra denmektedir ve bu adı taşıyan Türkler arasında en meşhur olanı Karahanlı Hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'dır. Buğra Han, milâdi onuncu asırda hüküm sürmüş ve İslâm'ı kabûl eden ilk Türk hakanı olmuştur.“*Kulun*” şeklinde bir kelime ise İslâv dillerinde yoktur. Öyle ise, *Ban Kulin*'in hem adı, hem de unvanı Avar kökenli olabilir ve bu durumda bu hükümdarın Avar soylusu olma ihtimâli yüksektir. Günümüzde bile, Balkan İslâvları'nın kullanmakta olduğu ve “idarî bölge” anlamına gelen “*jupa (župa)*” kelimesi Avarlar'dan kalma olup bir memurluk rütbesi olan “*Yopa*” kelimesinin anlamı ve telâffuzu değişmiş bir şeklidir.¹⁸ Buradan hareketle, *Zenisa*'nın 40 klm. Kuzeyinde bulunan *Jepçe (Žepče)* ve *Sirebrenisa*'nın (*Srebrenica*) Güneyinde bulunan *Jepa (Žepa)* adlı yerleşim merkezlerinin Avar döneminden kalma olduğunu iddia etmek mümkündür. Üstelik, *Zenisa-Jepçe*

16 Malcolm, N.: *a.g.e.*, s.84.

17 Güner M. Argunşah, G.: *Codex Cumanicus* (Kumanlar'ın Lügatı), İstanbul 2015, s. 446.

18 Bakir Tanović, *Historija Bosne u Okviru Osmanskog Carstva* (Osmanlı Devleti Çerçevesindeki Bosna Tarihi), Sarajevo 2010, s. 11.

arasında “*Tatar Bucak*” adlı bir köy de vardır. Gerçi, bu sonuncusunun 1790 yıllarında Kırım’ın Ruslar tarafından işgâlinde sonra kaçan Kırım-Tatar muhacirlerinin veya 1877 yılındaki Türk-Rus harbinde kaçan Dobruca-Tatar muhacirlerinin resmî iskân yeri olma ihtimali çok yüksektir.

Öte yandan, Bosna’da halk şairleri, “*Gusle*” adı verilen bir saz kullanmaktadırlar. Bu sazın telleri de, yayı da at kılından yapılır ve bu yapı atlı halk ekinini imâ eder. Günümüzde Orta Asya Türk halklarının kullanmakta olduğu ve “*Kopuz*” adı verilen saz da işbu Gusle sazına çok benzemektedir. Ayrıca, Bosna’da, insan tırnağını ve saçını çöpe atmadan, değerli bir yere gömmek geleneği vardır ve bu gelenek de Orta Asya geleneklerine benzemektedir.

Boşnaklar’da, yeni doğan çocukları “*Kurt ağızından geçirmek*” diye bir âdet vardı. Bu iş için, avlanan bir kurtun dudakları kesilir ve bir halka şeklinde debağlandıktan sonra ailece saklanırdı. Çocuk doğunca, kurutulmuş deri halkadan “kurtun ağızından” geçirilerek acar ve güçlü olması için ilk adım atılmış olurdu. İkinci adım da çocuğu buzlu suya sokup çıkarmak şeklinde olurdu. Yazar, Hersekli Boşnaklar’da bunun uygulanmasına bizzat şahit olmuştur. Türkler’de bir ongun olan Kurt’un bu törede kullanılmış olması çok ilgi çekicidir ve bu töre Boşnaklar’ın Türk-Avar mensubiyetine işaret etmektedir. Boşnaklar’da, “*çocukların ensesinden öpülürse ömürlerinin kılalacağı*” inancı vardır ve çocuklara bu inanç öğretildiği için çocuklar enselerinde öptürmezler; aynı âdet Türkiye’de meselâ Çorum, Hamideli, Bursa ve sair yerlerde hâlen yaşılmaktadır.

Boşnaklar’da, sevdikleri atlara veya muharebelerde vurulmuş olan atlara, insan mezarlarının yanında yüksek nişaneli, fakat yazısız mezar yapma geleneği vardı. Yeni Pazar’daki Gaziler Mezarlığı’nda bu türden mezarlar hâlâ vardır. Orta Asya’daki Türkler’de de bu âdet var idi.

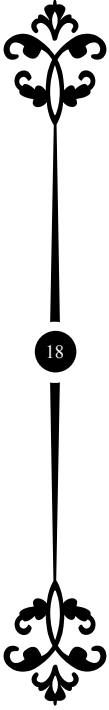
Boşnak destanlarında “*Cercelez Aliya*” (*Derdelez Alija*) çok önemli bir millî kahramandır. Millî kahraman Ali’nin lâkabı ise, Türkçe’deki “*Gergelez*”, yâni ok yayını iyi geren bahadır kelimesinden gelmektedir.

Boşnaklar arasında, “*Kalaç*” soyadını taşıyan kabileler günümüzde de vardır. Kalaç boyunun ise Türk olduğu bilinen bir hakikattir.¹⁹

Boşnakça’da günümüzde unutulmağa yüz tutmuş iki tâbir vardır: “*Çosati*=âşıkdaşlık etmek” ve “*Uçosati*=çok rahat etmek”. Bu kelimeler, Türkçe’deki “*Kösemek*=arzu etmek” kelimesinden geliyor olsalar gerektir.²⁰ Ancak, bunlar Boşnakça’ya göre farklı bir seslendirme ve farklı bir anlam kazanmışlardır. Bunların, Bosna’daki Türk iskânı göz

19 Kaşgarlı, *a.g.e.*, s. 254.

20 Kaşgarlı, *a.g.e.*, s. 366, 364.

önüne alınacak olunursa, Osmanlı Türkçesi ile gelmiş olma ihtimâli çok azdır. Demek ki, daha öncelerden kalma olabilir. Bu önceler ise, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve sair Türk boylarıyla ilgili olsa gerektir. Türkler’de nâdiren kullanılan bir tâbir de “*kunmemek*” şeklindedir ve şehirlî halk bunu bilmez. Uyanık olunması gereken zamanda uyuklamayı ifade etmekte kullanılır. Kadîm Türkçe’de, “*kün*” kelimesi “gün” anlamında kullanılırdı. Yâni, *kunmemek*=günmemek, olarak anlaşılmalıdır. “*Tünemek*”, gece uykusuna girmek anlamında kullanıldığı gibi, “*günmemek*” de gündüz uykusu için kullanılmış olabilir. Ayrıca, DLT’te “*kunmak*” kelimesinin karşılığı olarak, çalmak ve soymak anlamları verilmiştir.²¹ Bu durumda, *kunmemek*, uyanıklıktan biraz çalmak anlamında kullanılmış olabilir. İşte bu kelimeyi Boşnaklar “Kunyatı=Kunjati” olarak kullanırlar. Ne kadar müstesna bir benzerlik?!...Bir başka ilginç kelime de “*çökündürük*” kelimesidir. Eski Boşnaklar, şeker pancarına “*cukundruk*” derlerdi. Kodeks Kumanikus’ta bu kelime “*çügündür*” olarak geçmektedir.²² Bugünkü Boşnakça’da, İslâm komşularında olmayan bâzı kelimeler vardır ve bunlar dilbilimi bakımından Türkçe’deki zihniyetle üretilmiş olsalar gerektir: “*Prekinuti se=Üzülmek*”, “*Sekirati se=Üzülmek*”. Üzülmek, Türkçede aslen kopmak anlamında olmakla beraber, zaman içinde “sıkıntı, üzüntü çekmek” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde bile, Kazaklar “*telefon üzüldü*” dediklerinde, hattın kesilmiş olduğunu demek isterler. *Sekirati* ise, aslında balta ile doğranmak anlamında olmakla beraber, Türkçe’deki “*yüreği parçalanmak*” karşılığında kullanılmaktadır ve bu ifadede de Türkçe ile bir zihniyet benzerliği vardır. Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar bayrak direğine “*Yarbol*” derler. *Yar*=*Yol*=*Er* olabilir ve hepsi sefer, emir, bahadırılık anlamındadır. “*Bol*” ise “ol” demektir. “*Yarlıg*” ise “*emir*” demektir. Bu askerî ifadeler Avarlar’dan kalmış olsa gerektir.²³ Ayrıca, Kazakça’da erkek adlarından birisi “*Yerbol*” şeklindedir ve “*Er ol*” anlamında kullanılır. Bosna’da, Hersek’te, Karadağ’da ve Sancak’ta yaylalardaki yazlık köylere “*Katun*” derler. Bu kelime DLT’te “*kadın veya hatun*” diye açıklanır.²⁴ Demek ki, sadece kadınlar için yapılmış olan ve süt ürünleri için kullanılan yayla evlerinin adı da Avarca’dan kalmıştır.

Bir başka etkileyici dil bulgusu da Bosna’daki kadîm mezar taşlarıyla ilgilidir. Boşnaklar, eskiden kalma büyük ve üzeri çeşitli şekillerle süslenmiş mezar taşlarına “*Mıramor*, *Kam*, *Bilig*, *Kuça*, *Zılameniye*” demektirler.²⁵ Bunlardan “*Kam*” ve “*Bilig*” kelimeleri Türkçedir. *Kam*, din adamlarını belirten bir kelime iken, *Bilig* de işaret, akıl, hikmet anlamında kullanılmış olan bir kelimedir. Mezarın mahiyeti göz önüne alınacak olunursa, bu kelimelerin mezar taşları için kullanılmış olması çok ilgi çekicidir. Ana-

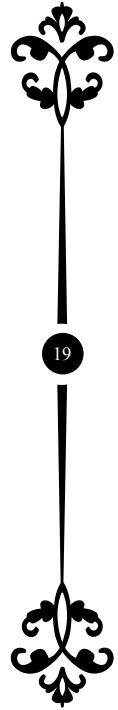
21 Kaşgarlı, *a.g.e.*, s. 378.

22 Argunşah, *a.g.e.*, s. 460.

23 Kaşgarlı, *a.g.e.*, s. 750.

24 Kaşgarlı, *a.g.e.*, s. 281.

25 Harun Crnovršanin, *Sadiković, Nuro: Sancak, Porobjena Zemlja* (Sancak, Esir Edilmiş Ülke), Zagreb 2001, s. 99.

dolu'da buna benzer bir tâbir bulmak mümkün olmadığından, bu kelimelerin Osmanlı Türkleri'nin vasıtasıyla değil, daha önceki Avarlar vasıtasıyla gelmiş olma ihtimali akla daha yakın gelmektedir.

Sancaktaki Boşnaklar arasında kullanılan “*Yogun=kaba*”, “*Yardum=kuzulmuş koyunun ilk sütü*” anlamındaki kelimeler de bugünkü Anadolu Türkçesi'nde kullanılmamakta olan eski Türkçe kelimelerdendir. Öte yandan, Yeni Pazar ve Foça şehir halkının şiveleri, diğer Boşnaklar'dan farklı olup kelimelerin telâffuzu Türkçeye çok yakındır. Hatta, bu şiveleri dolayısıyla, burulılar diğer Boşnaklar arasında, biraz da alay konusu olurlarmış. Zulfikarpaşic bunu teyid eder.²⁶ Unutmamalıdır ki her iki şehir, Bosna'daki Türk hâkimiyetinin ve İslâm ekininin oluştuğu ilk yerlerdir. Bu şehirler, Bosna'ya giriş sırasında, maddî ve manevî güçlerin tahkimi için uzun bir süre kullanılmış olan başlıca kapılardır. Elbette ki oralarda Türk askerlerinin yanısıra Türk esnafı, tüccarı, din adamı, uleması, işçisi ve köylüsü de olacaktı. Bunlar, zaman içerisinde Boşnaklar'la kaynaşmış ve ortak bir ekinin doğmasına imkân vermişlerdir.

Boşnaklar babaya “*Babo*”, anneye ise “*Mayka*” derler. Birincisi Türkçe, ikincisi ise İslâvcedir. Hâkim unsura ait erkeklerin İslâv kızları ile evlenmesinden doğan kuşakların “*Babo*” ve “*Mayka*” ifadeleri bu karışımın çok açık bir delili olarak değerlendirilmelidir. Hatta, bu satırların yazarı, Seniçe'de yaşamakta olan Şaban Bayroviç ailesinin babalarına “*Apo*” dediklerini duymuştur. Bu aile, 1878 yılındaki göç sırasında Hersek'ten kaçarak Seniçe'deki Kanyevina köyünü, başlangıçta bir aile çiftliği olarak kurduklarını söylerler. Divan-ı Lügat'it Türk'e göre “*Apa*” veya “*Apo*” kelimeleri ise Türkçedir.²⁷ Bogomiller de baş rahiplerine “*Cyed (Djed)=Dede*” derlermiş ki bu da Türk aidiyetine işaret eder ve bir kurumun başkanına ait olmakla bunun Türkçe olması büyük bir önem taşır.²⁸

Boşnakça'nın Türkçe ile ne kadar yakın olduğunu görmek için Cavit Begoviç ve Şefka Begoviç Liçina tarafından yayınlanmış olan Boşnakça sözlüğe bakmak yeterli olur.²⁹ Bosnalı yazar ve şair Mehmed Hevaî (1601-1651) Boşnakça'nın yanısıra, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini anadili gibi biliyordu ve “*Potur Şahidiya*” adı ile manzum olarak yazmış olduğu Türkçe-Boşnakça bir sözlük bırakmıştır.³⁰ Bu eserler, ilk devirlerden itibaren Boşnak medeniyetinin ve ekininin ne kadar özgün ve güçlü olduğunu gösteren edebî ve ebedî eserlerdir. Eserin adı üzerinde de durmakta fayda vardır; çün ki “*Potur*” kelimesinin anlamı Boşnaklar'ın geçmişinin açıklanmasında önemlidir. Hevaî, sözlüğü Şahidî

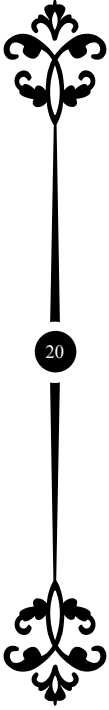
26 Adil Zulfikarpaşic, *Panorama Pogleda, Pojmova, Pojava i Mišljena* (Bakışlar, Anlayışlar, Olaylar ve Düşünceler Geçidi), Belgrad 2001, s. 250.

27 Kaşgarlı, *a.g.e.*, s. 30.

28 İsmail Hodziç, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 2007, s. 165.

29 Džavid Begović, Begović-Liçina, *Šefka: Sandžacki Rječnik* (Sancak Lügatı), Fojnica 2012.

30 S. Okumuş, *Mehmed Hevaî Üsküfi ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif* (Potur Şahidî) International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic, 2009, s. 823-844.

İbrahim Dede'nin Lügat-ı Şahidî tarzında yazmış olmakla “Şahidî” kelimesini kullanmıştır. Ancak, “Potur” kelimesinin ne anlamda kullanıldığı tartışmalıdır.³¹⁻³² Bu kelimenin “Köylü” veya İslâmî benimsemiş İslâvları, dar anlamda da Boşnaklar'ı ifade ettiği ileri sürülmüştür.³³ Ancak, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Macaristan'da serhatboyunda-ki gazilerden söz ederken yiğitliklerinden ve birkaç lisan bildiklerinden bahsetmekte ve “*Bunlar geceleri potura çıkarlar*” tâbiri kullanmaktadır.³⁴ Fâtih'in İstanbul'da Boşnak çocukları için açmış olduğu mektebe de “Porutoğulları Mektebi” adı verilmiştir. Özellikle Çelebi'nin ifadesi gözönüne alındığında bunun “Yiğitlik” anlamında kullanılmış ve “Batur” kelimesi ile ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Anadolu Oğuzları'nın bu kelimeyi kullanmadığı hatırlanacak olunursa, yerli ahalinin bir miktar ses değişikliği ile bunu kullanmış ve Fâtih'in de bu tâbiri benimsemiş olduğu ileri ileri sürülebilir. Bu kelime ise bugün bile Kazaklar ve diğer Uluğ Türkistan Türkleri tarafından kullanılmaktadır. Neticeten, rahatlıkla söylenebilir ki Boşnaklar, 1464 yılından sonra yeni bir millî hüviyet ve özgün bir medeniyet oluşturmuş ve bu medeniyetin üstün eserlerini ortaya koymuşlardır. Her alanda görüleceği üzere, bu yeni medeniyetin de Türk medeniyeti ile sıkı bir akrabalığı vardır.

Bâzi Boşnak ailelerinin de Türk olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan Aleçkoviç, Arnavtoviç, Arslanagiç, Aliyagiç, Busulaciç, Baboviç, Begoviç, Galiyatoviç, Minnetoviç, Nikontoviç, Saraciç, Ramiç ve Šaran soyadlı ailelerin Anadolu'dan; Fetahagiç, Balaç, Bayramoviç, Karamehmedoviç, Conlagiç, Mursel, Çengiç, Çerimagiç, Viyetiç, Ovçin, Kapiç, Barakoviç, Salihamciç, Fazlinoviç, Spahoviç, Haciahmetoviç ve Hacoviç soyadlı ailelerin İran'dan gelmiş oldukları ileri sürülmektedir.³⁵

Avarlar ve İslâvlar, eski yurtlarından hareket edip, kavimler göçü sırasında, Balkanlar'a indikten sonra Bosna'ya da mekân olarak tutmuşlardır. Yerleşim süreci sırasında, İliiryahılar'ın, Romalılaşmış unsurların, Avarlar'ın, İslâvlar'ın, Ulahlar'ın ve başka unsurlarının zaman içerisinde yavaşça kaynaşma ihtimâl ve imkânının yüksek olması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

İnanç

Osmanlı Türkleri Bosna'ya gelmeden önce, Boşnaklar arasında Hıristiyanlık hâkim din idi. Ancak, Katolik ve Ortodoks mezhepleri ile Bogomillik arasında ciddi bir mücadele

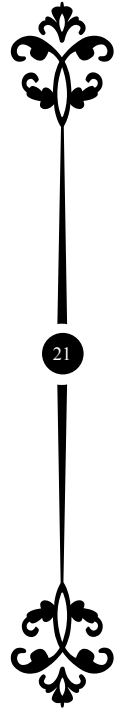
31 Sasmira Bakşıç-Osmanbegoviç, Mustafa Arslan, “Yabancı Dil Öğretim Aracı Olarak Saraybosna Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi'ndeki Türkçe-Boşnakça Sözlükler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XIV / 2, Kış 2014, s. 1-16.

32 Alija Nametak, “Još o 'Makbuli-arifu' ili 'Potur Šahidiji'” (Makbul-i Ârifin veya Potur Şahidiye Üzerine), *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*. VII-VIII, Sarejevo 1982, s. 3.

33 Arslan Osmanbegoviç, *a.g.e.*

34 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 2010, 5.Kitap 2. Cilt, s. 519, 6.Kitap, 1.Cilt s. 333-360.

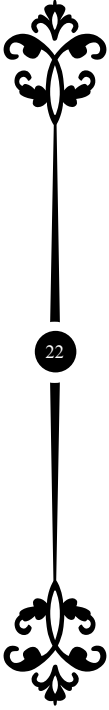
35 Rodoslov/DEPO Portal, 2017.

le yaşanmıştır. Bu mücadelede Bizans, Roma ve Macaristan kendi tarafları adına zaman zaman askerî müdahalelerde bulunmuşlardır. Sadece Bogomiller, kendi güçlerine dayanarak ve azimle var olma mücadelesini vermişler ve halkın çokluğu da bu inancı benimsemiştir. Ne var ki, Bosna halkı, Bizans'ın misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucu olarak, yüzeyden de olsa, 9. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığı benimsemeye başlamıştır. Demek ki, Hıristiyanlığın, coğrafi şartlardan dolayı gecikmeli de olsa, 9. ve 10. yüzyıllarda Bosna'da yaygınlaştığı söylenebilir.³⁶ Yalnız, daha çok siyasî sebeplerden ve saiklerden ötürü, Sava'nın kuzeyinde Katolik mezhebinin, Sava'nın güneyinde ve Dırina'nın doğusunda ise Ortodoks mezhebinin hâkim olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Bogomil-Pataren öğretisinin Bosna'da yaygın olarak kabûl gördüğü de bir vakıdır. Bogomil-Pataren öğretisinde, Hıristiyanlık inancının belirli unsurlarının yanı sıra, birçok Şaman unsurunun da bulunduğu anlaşılmakla, bu konuda da Avar etkisinin gözönüne alınması gerekmektedir. Ayrıca, çevrede hâkim olan Katolik ve Ortodoks inançlarının mensubu olan hükümdarların ve bu inancı temsil eden kiliselerin dayanılmaz baskılarına rağmen, Bosna'da tamamen farklı bir inancın yaygın olarak kabûl edilmiş olması da, burada çevreden farklı ve başına buyruk bir halkın yaşadığı varsayımına yol açabilir. Yukarıdan beri sayılmış olan verilerin ışığında düşünülecek olunursa, belki de Boşnaklar'ın, tıpkı Bulgarlar'da olduğu üzere, hâkim bir unsur iken İslâvlaşmış olan Avar Türkleri'nden gelmekte oldukları kanaatine varılabilir. Bu hususta ise, tarafsız ve ciddî çalışmalara ihtiyaç vardır.

Burada, bir nebze de Bogomillik'ten bahsetmekte fayda vardır. Çün ki, Bogomillik Boşnaklar için millî ekinin bir parçasıdır. Bogomillik, MS 900 yıllarında Bulgaristan'da ortaya çıkmış bir inanç olup Anadolu, Bulgaristan, Bosna, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Makedonya, Karadağ, Sırbistan vs ülkelerde taraftar bulmuştur. Aslında, bu inanç Hıristiyanlık içi bir harekettir ve kurucusunun Bogomil adlı bir rahibin olduğu söylenmektedir. Hıristiyanlığın ortaya çıkışından beri, Hıristiyanlar'a uygulanmış olan zulüm ve daha sonra da Hıristiyanlık'taki iç huzursuzluğun sonucunda ortaya birçok mezhep çıkmış ve yerine göre de kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Kilise'nin tehlikeli veya sapkın olarak gördüğü kimselere karşı, kamu haklarından mahrum bırakma, mallara el koyma, aforoz etme, işkence ve insan vücudunu sakat bırakma, dirileri yakma ve derilerini yüzme gibi Roma'dan miras alınmış olan şiddet uygulamaları, tarafların mensuplarını da hasımlarını da çok korkutmuş ve karşı mücadeleye sevk etmiştir. Bu yüzden birçok mezhep, tarikat ve din hareketi ortaya çıkmıştır. Bogomillik bunlardan biridir. Bu yüzden de Katolik ve Ortodoks kiliseleri bu hareketin kökünün kazınması için ellerinden gelen her türlü baskıyı uygulamışlardır. Bogomiller, özellikle Kırıl Duşan döneminde yaşanan dayanılmaz zulüm yüzünden, bunun topraklarından kaçıp Bosna'ya sığınmışlardır. Zîrâ, Bosna'da bir çok taraftar buldukları gibi, Bogomil olmayanlar da kendilerine can düşmanı gibi davranmamışlardır. Bosna'da, muhtemelen hürriyetçi bir millî ruhun tezahürü olarak, Papa'nın

36 Malcolm, N.: *a.g.e.*, s. 8.

ve çevre hükümdarlarının baskısı şiddetlenince, Bosna beyleri din değiştirir gibi yaparak akabinde tekrar Bogomillige dönmüşlerdir. Demek ki, Boşnaklar'ın hürriyetçi ve adâletçi ruhu buna zemin hazırlamış olsa gerekir.

Bogomillik inancının adı üzerine de bir çok iddia vardır ve mensuplarına Bogomil, Albigen, Katar, Potur, Pataren, Babun vs çeşitli isimler verilmiştir. Bogomiller, kendilerini hakikî Hıristiyan olarak görmüşler ve yine kendilerine has kiliseler kurmuşlardır. Toplum sınıfsız olma iddiasında olmuş olsa da rahipler ve halk ayrımı var olmuştur. Mezhap içinde ise baş rahiplere “Dede” ve kademeli olarak diğerlerine “Sıtaras=Aksakal”, “Sıtroynik=Hizmetkâr”, “Gost=Mihman” gibi isimler verilmiştir. Bosna'daki kiliseye “Hija” (*Arapça'daki hacc, hicap veya hicret ile ilgili olabilir*), yani ev denmiş ve her türlü süslemeden kaçınılmıştır. İncanın esasları şöyle özetlenebilir:³⁷

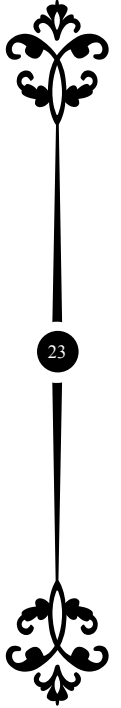
- 1-Tapınaklarına Hija denir ve bunlar sadedir; süslemek günah sayılır. Açık arazide de ibadet edilebilir.
- 2-Tanrı İnsan'ı, Şeytan da Dünya'daki maddeleri yaratmıştır. İyilikler Tanrı'dan, kötülükler Şeytan'dan gelir.
- 3-Yuhana İncili makbul, Vaftizci Yahya kötüdür. Tevrat kabûl edilemez.
- 4-Meryem İsa'yı doğurmamıştır ve kutlu bir yaratık değildir. İsa çarmıha gerilmemiştir. Ölümünden sonra diriliş yoktur.
- 5-Rahipler gizli hakikatleri bilmezler ve bunların hakimiyeti kabûl edilemez. Azizler yoktur. Kurucu babaların imtiyazları olamaz. Tanrı ile insan arasında araçlar yoktur.
- 6-Haç, ayin ve vaftiz günahdır.
- 7-İnsanlar eşittir; sade hayat ve tevazu dinin esasıdır. Özel mülkiyet, içki ve oburluk haramdır. Yemin etmek günahdır. Ölüm cezası haramdır.
- 8-Evlilik bir ihtiyaçtır ve sıradan insanlar evlenebilirler. Adanmış insanlar evlenmezler.
- 9-Din adına savaşmak haramdır.

Siyasî Olaylar

Şimdi de eski Bosna'nın siyaset işlerine özetle değinilecektir.

İlirya eyaleti, İmparator Justinianus tarafından, 6. yüzyılın ilk yarısında, Doğu Roma İmparatorluğu'na eklenince, Bosna Ortodoks ekin çevresinde yer almıştır. Daha sonraları, Drina nehrinin batısında Bosna, doğusunda Raşka (Sırp) ve güney-doğusunda Dukle (Karadağ) hükümdarlıkları gelişmeğe başlamıştır. Una ve Sava nehirlerinin ötesinde de Hırvat Hükümdarlığı oluşmağa başlamıştır. Bosna da, tıpkı öteki komşuları gibi, ken-

37 Hodziç, İ.: a.g.e.

dine has ve bağımsız bir birim olarak gelişmeğe başlamıştır. Kinnamos'a göre, “*Bosna, bağımsız ve kendine has bir idaresi ve hayat tarzı olan ülkedir*”.³⁸ Ne var ki, diğer komşularından farklı olarak, bu bölge, MS 560 ile 770 yılları arasında olmak üzere, iki asır boyunca Avarlar'ın mutlak hâkimiyetinde kalmıştır.³⁹ Mantık itibarıyla, bu hâdisenin Boşnak milletinin ve devletinin oluşumunda tâyin edici olmuş olması gerekir. Ancak, bu konunun açıklığa kavuşturulabilmesi için, daha çok araştırmağa ve emeğe ihtiyaç vardır.⁴⁰ Bosna'nın doğusunda bâzı kısımların Raşka Kınıyazı Çaslav (MS 931-960) ve batısında da bâzı kısımların Hırvat Banı Kıreşimir (MS 949-969) zamanlarında komşu devletlerce tutulmuş olduğu ve fakat bir daha aslâ yabancıların hükmünde uzun süre kalmadığı bilinmektedir.⁴¹

Her ne kadar MS 900'lü yıllarda Bosna'da mahâllî hükümdarların varlığından söz ediliyor olsa da, Bosna'nın bir devlet olarak anılması, Ban Kulin ile başlar (1180-1204). Daha sonra yaşamış olan Ban İstefan Kotromanoviç (1322-1353) ve Kırıl İstefan Tıvırtko (1353-1359) Bosna Devleti'ni genişleten ve güçlendiren hükümdarlar olmuşlardır.⁴²

Bosna'nın adı bilinen ilk hükümdarı, Ban Boriç adlı bir kimsedir ve MS 1154-1164 yılları arasındaki dönemde adı geçmektedir. Kinnamus'a göre bu ban, Doğu Roma-Macaristan harpleri sırasında, Macar Kırılı 4.İstevan ile ittifak etmiş ve Roma'ya karşı savaşmıştır.⁴³ Boriç'ten sonraki hükümdar, Ban Kulin adlı bir kimse olmuştur. Ban Kulin zamanında, Bosna'da madencilğin Saksonlar eliyle ve ticaretin Dubrovnik idaresinin eliyle gelişmeğe başladığı, Ban Kulin'in 29.08.1189 tarihinde imzalamış olduğu bir antlaşmadan anlaşılmaktadır. O dönemin önemli ticaret merkezleri Vırhbosna, Visoko ve Narenta adlı yerler idi. Ban Kulin'nin kendisi ve Bosna beyleri Bogomil olduğu gibi, halkın büyük bir kısmı da Bogomil idi. Bu husus, Raşka hükümdarının oğlu Vukan tarafından 1199 yılında yazılmış bir mektupla Roma Papası'na haber verilmiştir. Bu mektupta şöyle denmektedir: “*Macar Kırılı'nın ülkesinde, yâni Bosna'da, çapı küçük olmayan bir sapkınlık gelişmektedir. O kadar ki, Ban Kulin'in kendisi, karısı, kız kardeşi ve beylerin büyük bir kısmı bu yola girmişler ve on binden fazla insanı da bu yola sokmuşlardır*”.⁴⁴ Papa, konuyu ciddiye almış ve Macar Kırılı'ndan oraya bir sefer yaparak sapkınları tedip etmesini talep etmiştir. Bir Haçlı Seferi tehlikesini sezen Ban Kulin, 08.04.1193 tarihinde Zeniçe civarındaki Bilino Ovası'nda soyluları, din adamlarını ve halkı toplayarak Katolik inancına toptan döndüğünü ilân etmiştir. Durumun yerinde tetkiki için, Papa tarafın-

38 İmamović, *a.g.e.*, s. 31.

39 M. Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka* (Bosna ve Boşnak Tarihi), Sarajevo 2001, s. 20.

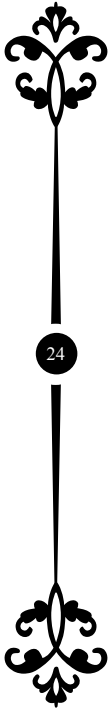
40 Tanović, *a.g.e.*, s. 11.

41 Bojić, *a.g.e.*, s. 20.

42 Nilević, Boris, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* (En Eski Zamanlardan İtibaren İkinci Dünya Savaşı'nın Bitimine kadar Bosna ve Hersek), Sarajevo 1994, s. 80.

43 İmamović, *a.g.e.*, s. 30-31.

44 İmamović, *a.g.e.*, s. 32.

dan Bosna'ya gönderilen özel yetkili temsilci İvan Kazamaris, birçok temastan sonra, 1203 yılında, Bosna Kilisesi'nin ileri gelenlerini Bilino Ovası'nda toplayarak inançlarını sorgulamıştır. Sorguların sonucunda, Bosna Kilisesi'nin öğretisi ve ibadet şekilleri içerisinde, Hıristiyan öğretilerine aykırı birçok unsurun bulunduğu tespit edilmiş ve bu öğreti sapkınlık olarak tescil edilmiştir. Bunu üzerine, toplantıda bulunanlar, 08.04.1203 günü, Bogomillik ile ilgili olarak, bir reddiye imzalamışlardır. Kazamaris de 10.06.1203 tarihli mektubunda, Papa'ya, Bosna Patarenleri ile ilgili işi halletmiş olduğunu bildirmiştir.⁴⁵ Ne var ki, Bosnalılar, üzerlerindeki baskı kalkar kalkmaz, eski inançlarına dönmüşlerdir.

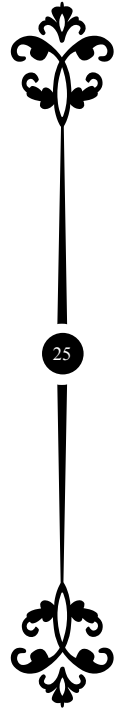
Ban Kulin'den sonra, MS 1232 yılında Ban Matey Ninoslav hükümdar olmuştur. Bu hükümdar da Katolik inancına girdiğini beyan etmek ve ona uygun bir idare ve hayat tarzı sergilemek zorunda kalmıştır. Bundan ötürü de beyler ve Bosna kilisesi kendisine karşı ayaklanmıştır. Bu yüzden de, bir daha Haçlı seferi tertiplenmiş ve Herseg Koluman idaresindeki bir ordu, 1235-1238 yılları boyunca, Bosna'yı yağmalamış ve tahrib etmiştir. Savaştan hemen sonra, Ban Ninoslav, MS 1240 yılında, Dubrovnik ile bir dostluk ve ticaret antlaşması tesis etmiş ve bu vesile ile de, ileri gelen Boşnaklar'dan birçok kişiyi de yanına alarak Dubrovnik'i ziyaret etmiştir. Ninoslav'ın çevredeki topraklara yayılması ve Dalmaçya sahillerinde asker yerleştirmesi üzerine, MS 1244 yılında, Macar Kırallığı 4.Bela, Ban Ninoslav'a karşı bir sefer düzenlemiştir. Bu seferin sonucunda, oldukça ağır şartlar içeren bir antlaşma imzalanmış ve Katolik Kilisesi'ne bir takım hak ve imkânlar verilmiştir. Buna rağmen, Bosna Kilisesi güçlenmeye devam etmiştir.⁴⁶

Ninoslav'ın yerine, akrabalarında olan Prıyezda adlı bir kişi tahta oturmuştur. Prıyezda, Macarlar'ın sadık bir bağlısı olarak hareket etmiş ve bazı savaşlarda Macar ordusunda Bosnalı asker görevlendirmiştir. Onun yerine, oğlu Ban 1.İstyepan Kotromanoviç geçmiştir. Bunun döneminde, Dubrovnik ve Siplit tüccarı Bosna'dan adam kaçırmaya ve bunları esir pazarlarında satmaya işini arttırmıştır. Dalmaçya beylerinden Şubiçler bu dönemde Bosna'ya seferler düzenlemişler ve ülkeye hâkim olmağa çalışmışlardır. Ancak, bundan soraki hükümdar Ban 2.İstyepan Kotromanoviç, Macar Kırallığı Karlos Robert'in desteğiyle, bunları başından savabilmiştir. Bu hükümdar, çevresindeki siyasî şartları iyi değerlendirerek, 1322 ile 1326 yılları arasındaki dönemde, devletini çevreye doğru büyük ölçüde genişletebilmiştir.

MS 1353 yılında tahta geçen Ban 1.Tıvırtko Kotromanoviç, Macar Kırallığı Ludovik'in tehdidi ile karşılaşmıştır. Macarlar, oldukça güçlenmiş olan Bosna'yı kendi devletlerinin tâbisi hâline getirmek için iki koldan bir sefer düzenlemişlerdir. Ancak, Tıvırtko, ordulardan birini Sirebrenik önünde, diğerini de Yayçe civarında yenip püskürtmüştür. Bu zaferlere rağmen, kendisine karşı gelen beylerden ötürü, Tıvırtko, ancak 1369 yılında

45 İmamović, a.g.e., s. 35.

46 İmamović, a.g.e., s. 44-45.

ülkesine tam olarak hâkim olabilmıştır. İç işlerini yola soktuktan sonra, Tıvırtko, Sırp hükümdarı Lazar ile ittifak kurarak Zeta hükümdarı Nikola Altamanoviç'e savaş açarak ülkesini Sırplarla bölüşmüş ve siyasî saiklerle Bulgar prensesi Dorota ile evlenmiştir. Daha sonra da Adriya sahilinde Herseg Novi liman kalesini inşa etmiştir. Bosna'nın en belli başlı bey soylarından Hırvatiniç, Hiraniç-Kosaça ve Radinoviç hanedanlarının temelleri bu zamanda atılmıştır. Bu hanedanların kurucuları, yeteri kadar güç sahibi oluncaya kadar kiralın yanında durmuşlarsa da güçlendikten sonra, hem kendi aralarında, hem de kiral ile mücadeleye başlamışlardır. Bu hanedanların kavgaları, nihayetle Bosna Kırallığı'nın ortadan kalkmasına sebep teşkil etmiştir.

Tıvırtko'nun ölümünden sonra, Bosna'daki beyler arasında kanlı bir taht kavgası başlamış ve Sityepan Dobişa, ancak Macar Kırallı Zigismund'un desteği ile tahta sahip olabilmıştır. Ne var ki, Bosna beyleri, aralarında anlaşarak, Dobişa'yı tahttan indirmişler, 1395 yılında onun yerine İstyepan Ostoye'yı geçirmişlerdir. Öte yandan, Macar Kırallı Ladislav'ın Zadar'daki taç giyme törenine büyük bir heyetle katılan ve Hersek bölgesinin hâkimi bulunan Hırvoje Hırvatiniç'e "Herseg" unvanı verilmiştir. Bu suretle gücü artan Hırvoje, Bosna beylerinin desteğiyle, Ostoye'yı tahttan uzaklaştırarak 2.Tıvırtko'yu tahta geçirmiştir. Ancak, Macaristan'daki iç mücadelede Ladislav, Zigismund tarafından tahttan uzaklaştırılınca, Ladislav'ın başlıca destekçilerinden olan Hırvoje'nin durumu da tehlikeye girmiştir. Hem siyasî düşmanlık, hem de dinî saikler yüzünden, Zigismund 1408 yılında Bosna'ya bir Haçlı ordusu göndererek direnişi kırmış, başta 126 Boşnak soylusu olmak üzere, birçok insanı kılıçtan geçirmiş ve Kırallı 2. Tıvırtko'yu esir olarak Budim'e götürmüştür. Bu yüzden, bir yıl sonra, yine beylerin dayanışmasıyla, 2.Tıvırtko tahttan indirilmiş ve yerine tekrar Ostoye tahta geçirilmiştir. Bu arada, Hırvoje, Katolik inancını kabûl ettiğini ilân etmişse de Zigismund, 1413 yılında Hırvoje'nin üzerine gitmeğe karar vermiş, Sıplıt şehrini ve Adriya Denizi'ndeki üç adayı almıştır. Ayrıca, Hırvat banları ve Ban Sandal da Hırvoje'nin mülküne saldırmağa başlayınca bunalan Hırvoje, Osmanlılarla ittifak kurma zaruretinde kalmış ve Sultan'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine, Temmuz 1414 yılında, İshak Bey emrindeki Türk ordusu ile Bosna'ya girince, Sandal dağlara ve Hırvat banları İsklavonya'ya kaçmak mecburiyetinde kalmışlardır. Türk ordusu, 1415 yılının baharına kadar bölgede hükümrân olmuş ve Sandal Hiraniç haraca bağlanmıştır. Zaruretler karşısında, aralarındaki rekabeti bir yana bırakmış olan Bosna beylerinin ordusu, Osmanlı Türkleri'nin ciddî yardımı sâyesinde, Zigismund'un ordusunu 10.08.1415 tarihinde, Doboy önlerinde Laşva'da yenmiştir. Bu savaşta, meşhur başbuğlardan İvan Goryanski, İvan Moroviç, Pavao Çupor, Vıladislav Tituşeviç, Petar Henrikoviç ve Fırak Deçule esir edilmişler ve savaştan sonra, Türk ve Boşnak müttefik orduları Avusturya'ya kadar akın ederek 30.000 esir almıştır.⁴⁷ Ne var ki, Bosna'da bir hükümdar gibi davranan İshak Bey'in ordusu, 1420 yılındaki bir seferinde Macarlar ta-

⁴⁷ Tanoviç, *a.g.e.*, s. 48.

rafından mağlub edilmiş ve bizzat kendisi de şehit olmuştur. Bunun üzerine, Bosna'daki Osmanlı etkisi en aza inmiş ve Hırvoje, Bogomil inancının ve kilisesinin koruyucusu olmak ve gelişme sağlamak imkânını bulabilmiştir. Bu bağlamda, Hırvoje 1404 yılında, Bogomil rahibi Hıval adlı birisine bir kitap yazdırmıştır.⁴⁸

Ostoye ve Sandal, Ağustos 1415 tarihinde Ban Pavle Radinoviç'i yakalayıp öldürünce, bu defa Bosna beyleri arasında açık bir mücadele başlamıştır. Çelebi Sultan Mehmed'in etkisiyle toplanan Boşnak Kurultayı, Ostoye'yı tahttan indirmiş ve bir yıl sonra Ostoye'nin oğlu İstyepan Ostoyiç'i tahta geçirmiştir. 1421 yılında toplanan Boşnak Kurultayı'nda ise 2.Tıvırtko tekrar tahta geçirilmiştir. 2.Tıvırtko, güçlü bir hükümdar olamamış, sadece yerli beyler, Macarlar ve Türkler arasında ustaca bir siyaset yürüterek yerinde kalabilmiştir. Bu bağlamda, Tıvırtko, bir yandan Macarlar'a vergi öderken, öbür yandan da Osmanlı Türkleri'ne yılda 25.000 düka altını tutarında haraç ödemiştir.

Bunun ölümünden sonra ise, Erdel Hâkini Hunyadi Yanoş'un desteğiyle, akrabasından İstyepan Tomaş 1443 yılında tahta geçmiştir. İstyepan Tomaş, Katolik inancını resmen kabul ettikten sonra, siyasî ve askerî durumu kendi lehine değerlendirerek, Osmanlılar'ı Sirebrenisa'dan ve İstyepan Vuksiç-Kosaça'yı Batı Hersek bölgesinden sürüp çıkarabilmiştir. Sarayında, danışmanları arasında her üç inancın temsilcileri var olmuşsa da, bu kıral, Bosna'daki Bogomiller üzerine baskı kurarak onları yok etmeğe çalışmıştır.

MS 1461 yılında ölen İstyepan Tomaş'ın yerine, oğlu İstyepan Tomaşeviç geçmiştir. Tomaşeviç iktidara geldiği zaman şartlar çok tehlikeli idi ve ağır bir Türk tehdidi vardı. Bu şartlarda, İstyepan Tomaşeviç, Papa'ya başvurarak, *“daha çocuk olarak vaftiz edilmiş, Lâtin dilini ve İncil'i tahsil etmiş, Katolik inancına sadakatle hizmet etmekte, babasının korkularını taşımamakta ve Bosna köylüsünün kitle hâlinde İslâm'a geçmekte olduğundan”* bahisle âcil yardım talebinde bulunduysa da, bir fayda temin edememiştir. Kıral Tomaşeviç, 1463 yılında Bosna Seferi'ne çıkan Fâtih Sultan Mehmed Han'a yenilerek idam edilmiştir. Bu olayla da Bosna Kırallığı siyasî varlığını kaybetmiştir.⁴⁹

Osmanlı Türkleri, İslâm ve Yeni Hayat

Boşnaklar, Fâtih Sultan Mehmed'in Bosna seferi sırasında, 1463 yılında Yayçe ovasında 30.000 kişinin katılımı ile İslâm'ı topluca kabul edince, Fatih çok memnun olmuş ve bir dileklerinin olup olmadığını sormuştur. Boşnak beyleri de şunları istemişlerdir:

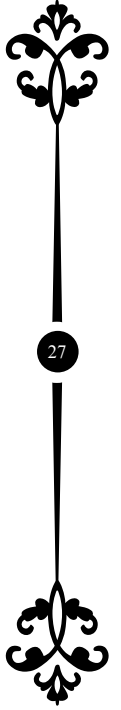
1-Bize mektep aç ki dinimizi öğrenelim

2-Bey, ağa ve halk şeklindeki düzenimizi muhafaza etmek ve kendimizi idare etmek istiyoruz

3-Çocuklarımızı Yeniçeri Ocağı'na al

48 Tanoviç, a.g.e., s. 49.

49 İmamoviç, a.g.e., s. 80-81.

Fâtih, bunları memnurlukla kabûl etmiş ve fazladan olarak sadece Boşnak çocukları için İstanbul’da Atmeydanı semtinde “*Poturoğulları Mektebi*” adlı bir kurum meydana getirmiştir. Uzunçarşılı bu konuda şöyle demektedir: “*Bu Poturoğulları, çiğçilerin hizmetlerine verilmeyerek doğrudan doğruya saray ve bostancı ocağı hizmetlerine verilirlerdi*”. İşbu kurum asırlarca yaşamış ve devlete birçok idareci, bilgin ve başta Matrakçı Nasuh olmak üzere birçok sanatçı yetiştirmiştir.⁵⁰⁻⁵¹

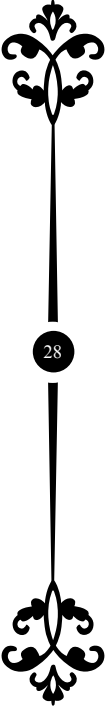
Osmanlı Devlet’i Bosna’ya bir beylerbeyi-vali göndermek, kadı, reis-el-ulema ve sancak beylerini tâyin etmek dışında, mahallî işlere çok karışmamıştır. Türk idaresi içerisindeki Bosna, âdete özerk bir ülke olmuştur. Bu ortamda Boşnaklar, tarihte ilk defa olarak, Avusturya, Hırvatistan, Karadağ, Macaristan, Sırbistan ve Venedik taraflarından gelen saldırılara karşı koyabilmiş ve Bosna’yı tam bir Boşnak vatanı hâline getirebilmişlerdir. Boşnaklar, bununla yetinmeyerek, Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde yüksek mevkiler almaktan başka Sılavonya’ya, Sırbistan’a ve Macaristan’a kitleler hâlinde göç ederek orada devleti temsil eden bir nüfus hâline gelmişlerdir. Evliya Çelebi, Bosna’nın dışındaki birçok yerin ve meselâ Belgrad ve Budin ahâlisinin Boşnaklar’dan ibaret olduğunu yazmıştır.⁵² Boşnaklar, bu yeni ortamda kendi hayatlarını geliştirirken, müşterek vatan içinde başta Matrakçı Nasuh, Sudi Bosnevî ve Muhammed Hevayî gibi birçok bilim ve sanat adamını yetiştirebilmişlerdir. Bunların hepsi, yüksek zihin ve beden vasıflarına sahip olmanın yanında, değişik alanlarda hem Boşnak, hem de Türk ekinlerinde ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Boşnak şairi ve sufisi olan Sudi Bosnevi, Şirazlı Sadi’nin *Gülistan* adlı eserinin şerhini 1560’larda yayınlamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için, kendisinin Türkçe, Arapça, Farsça ve Boşnakça dillerinin yanısıra Şer’i hukuk alanlarında derin vukufunun bulunması gerekirdi. Matrakçı Nasuh ise, “Matrak” diye bilinen askerî bir eğitim oyununu icad etmiş bir kılıç ustası (Bu sayede, Osmanlı tarihinde sadece kendisine has kalmış olan *Şeyhül Seyfiyye* unvanı Yavuz Sultan Selim tarafından verilmiştir), bir miniyatürcülük ustası ve seçkin bir matematikçi olarak bilinir. Boşnaklar’ın, bunları içinde olduğu üzere, ortaya koymuş oldukları ölümsüz eserler, Boşnak ekininin ne kadar güçlü ve müstesna olduğuna şahadet eder.

Bu ortamda, önce Bosna’nın tamamı Boşnaklaşmış ve daha sonra da deniz kabarmasına (med) benzeyen bir şekilde, Bosna dışına Batı, Doğu, Kuzey ve Güney taraflara doğru yayılım başlamıştır. Boşnaklar oralara elini kolunu sallayarak gidememiştir; zirâ karşılarında direnen ve çok acımasız düşmanlar vardı. Ancak, fedakârlık, azim ve çok iyi bir eğitim sâyesinde bu süreç kesintisiz olarak devam edebilmiştir. Gidilen yerlerde de Türk-İslâm-Boşnak ekini götürülmüş ve serbestçe yaşanmıştır.

50 Tanović, *a.g.e.*, s. 108-109.

51 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Türk Tarih Kurumu*, 2. Cilt, Ankara 1964, s. 554.

52 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 2010, 5.Kitap 2. Cilt, s.519, 6.Kitap, 1.Cilt s. 333.

BOSNA'DA ERKEN OSMANLI DÖNEMİ İSKÂN VE İMAR FAALİYETLERİ

İlhami DANIŞ*

Bosna'da Osmanlı Hakimiyeti

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hakimiyet süreci Mohaç Savaşı sonrasına kadar devam eder. Mohaç'a giden yolda; Sırsındığı (1364), Çirmen (1371), Birinci Kosova (1389)¹, Niğbolu (1396), Varna (1444) ve İkinci Kosova (1448) savaşları Osmanlıların Balkanlar'daki hakimiyetini sağlamış ve sağlamlaştırmıştır.

Her bir savaşta Balkanlardaki ve Avrupa'daki bir devlet veya ittifak², Osmanlı karşısında mağlup olmuş, Anadolu'nun batısında kurulan bu yeni Müslüman Türk devleti art arda elde ettiği büyük zaferlerle Balkan topraklarının yeni ve tek hakimi olmuştur. Bütün bu savaşlar ve bu savaşlarda elde edilen zaferler “Balkanlarda güçsüz, zayıf devletler mevcuttu, dolayısıyla Osmanlı yayılması kolay oldu” tezinin zayıf bir temele oturduğunu göstermektedir.³

Osmanlıların Bosna hakimiyetinden hemen öncesi, Bosna 1391 yılında müstakil bir krallık haline gelmiştir. Fetihden önce buraya yapılan akınlar sonucu Bosna Krallığı Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini kabul edip haraç ödemeye başlamıştır⁴. Bugün Bosna Hersek toprakları içerisinde yer alan Zvornik ve Srebrenitsa 1393 yılında, Saraybosna ise 1440'larda Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

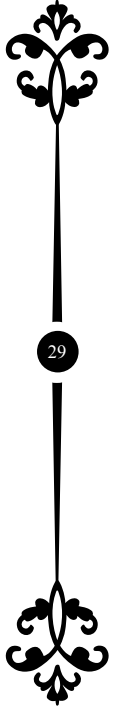
* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

1 Bosna'nın fethi yolunda I. Kosova Savaşı'nın önemine dair bkz. Feridun Emecen, “Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı'nın (1389) Önemi”, I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu, Ankara 1992, s. 35-44.

2 Sırsındığı Savaşı'nda Sırp ve Bulgar ittifakı; Çirmen Savaşı'nda Sırbistan Krallığı; Birinci Kosova Savaşı'nda Sırp ve Bosna orduları; Niğbolu ve Varna savaşlarında Macaristan Krallığı komutasında oluşturulan Hıristiyan (Haçlı) orduları; İkinci Kosova Savaşı'nda ise Macaristan, Eflak, Lehistan ve Sicilya ittifakı yenilgiye uğratıldı. Bkz. Caner Sancaktar, “Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası” Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2011, s. 29.

3 Feridun Emecen, “a.g.m.”, s. 36.

4 Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (trc. Aşkın Karadağlı), İstanbul 1999, s. 58-59; Safvet Beg Başagiç (Recepaşiç) (Mirza Safvet), *Bosna Hersek Tarihi* (1463-1850), İstanbul 2015, s. 9-10, 44-46.

Bosna Krallığının toprakları Fatih Sultan Mehmed döneminde, 1463 yazında, bizzat Fatih'in katıldığı bir seferle fethedilir. Bu fethi hızlandıran ise Bosna kralı Tomasaevic'in (1461-63) Avrupalı müttefiklerine güvenerek Osmanlı Devleti'ne haraç ödemeyi reddetmesidir. Osmanlı Devleti'nin Bosna'daki hakimiyeti sürecinde sürekli savaş halinde olduğu devlet Macarlar olmuştur. Bosna'nın önemli iki bölgesi olan Jajce (Yaytse) ve Banya Luka çok kısa bir süre Osmanlı hakimiyetinde kaldıktan sonra elden çıkmış ve 1527 yılına kadar Macarların hakimiyetinde kalmıştır. Ancak tarihin gidişatını değiştiren⁵ Mohaç Zaferi ile her iki şehir de mutlak olarak Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Bosna'nın diğer yarısı olan Hersek'in tamamen Osmanlı hakimiyetine geçişi ise 1481 veya 1482'de olmuştur.

Osmanlı Devleti'ne bu fetihleri sağlayan askeri yapıda kurmuş oldukları düzen ve disiplin olmuştur. Art arda gelen zaferler Osmanlı ordusunun alt edilmesi güç bir yapıya kavuştuğunun göstergesidir. Fatih dönemindeki fetihler, Balkanların kaderini Osmanlı lehine çeviren bir süreç olmuştur. Bütün fetihlerde motivasyon; güçlü uç beyleri ve sürekli canlı tutulan gaza fikridir. Kanuni döneminde ise Balkanlardaki Osmanlı hakimiyeti için tehdit olan en büyük güçlerden biri olan Macaristan'ın fethi bölgenin kaderini etkileyen en önemli olaylardan biri olmuştur.

Bosna, sahip olduğu coğrafya itibariyle aynı zamanda Adriyatik'e geçiş yoludur. Her ne kadar günümüzde çizilen harita ile birlikte denizle bağlantısı trajik bir şekilde kesilmiş olsa da Bosnalı tüccarların Dubrovnikli ve İtalyan tüccarlarla yaptıkları ticari faaliyetler Saraybosna ticareti için önemli bir yer tutar. Saraybosna'da kurulan pazarlarda bu ticaret ile gelen ürünlerin yer aldığı bilinmektedir⁶.

Bosna, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra idari ve ekonomik olarak Osmanlı coğrafyasındaki diğer bölgeler gibi şekillenmiştir. Bosna artık vasal bir beylik, haraçgüzar bir despot, kral veya prensin hakimiyetinde olan bir coğrafya değildir. Öncelikli olarak Bosna'nın Devlet eliyle iskân ve imarına başlanmış ve idari yapısı oluşturulmuştur. Bosna fethedildikten hemen sonra sancak olarak kurulmuştur⁷. Sancak, askeri ve idari bir bölgeyi ifade eder. Sancak beyi tüm bu bölgeden sorumlu olarak, sefer esnasında sancagındaki tımarlı sipahiler ve onların maiyeti ile birlikte orduya katılırdı⁸. Sancaklarda uygulanan tımar sisteminde hem toprak sahibi ve maiyeti geçimini sağlar hem de devlet

5 Noel Malcom, *a.g.e.*, s. 89.

6 İlhan Şahin, *Osmanlı Dönemi'nde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)* İstanbul 1992, s. 22, 26.

7 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, (haz. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 128.

8 İlhan Şahin, "Sancak", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, 2009, s. 98. Bosna sancakbeyinin diğer sancakbeylerinden bir farkı vardı. Diğer sancakbeyleri eyalet beylerbeyinin himayesinde savaşa girerken Bosna sancakbeyi kendi maiyetiyle savaflara katılırdı ve çoğu zaman en önde olurdu. Bu da buranın bir eyalete dönüşme fikrinin erken bir dönemde oluştuğunu gösterir.

ihtiyaç duyduğunda askeri güç daima hazır halde bulunurdu⁹. Bu sistemde tımarlı sipahiler yılın belli aylarında seferde olduklarından topraklarında Müslüman ve Hıristiyan köylülere çalışırdı. Ağır vergiler¹⁰ olmaksızın yapılan bu çalışma reaya için geçim kaynağı olurken devlet için de adaletli bir şekilde tüm reayayı memnun etmek, geçimlerini sağlamak anlamına gelmekteydi.

Osmanlıların bu politikası karşısında Son kral Stephen Tomasevic çaresizliğini şöyle ifade eder: “Türkler... köylülere karşı şefkatli bir tutum içindeler. Kendilerine kaçan herkesin özgür olacağını vaat ediyorlar ve gelenleri merhametle kabul ediyorlar... İnsanlar, bu hilelere kanarak beni yüzüstü bırakacak.¹¹” Malcolm’a göre bu tutum bir hile veya aldatmacadan ibaret değildir. Bu politika sayesinde Müslüman olanlara tımar sistemi içerisinde mülkiyet hakkı verilirdi. Müslüman reaya kendi arazisi sayesinde, üretebileceği ve gelir elde edebileceği bir dünya oluşturabilirdi¹². Ama aynı zamanda gayr-i müslimlere de özgürce kendi emlakları içerisinde yaşamalarına müsaade edilirdi. Hıristiyan ve Musevilere kendi dinlerini yaşama özgürlüğü, hatta kendi mahkemelerinde kendi sorunlarını çözmelerine izin verilirdi.

Bosna’da İskân Süreci

Bosna’nın iskân sürecine geçmeden önce idari olarak gelişimine kısaca değinmek gerekecektir. Bosa’nın sancak olarak ilk merkezi Saraybosna (1553’e kadar)¹³; sonra Banya Luka (1639’a kadar); ardından tekrar Saraybosna (1690’lara kadar) ve son olarak Travnik olmuştur¹⁴. Kuzeydoğu’da bulunan Zvornik sancağı 1480 yılında, Hersek sancağı ise 1470 yılında kurulmuştur. 1580 yılına kadar bu sancaklar, Rumeli eyaletine bağlıydı. Ancak imparatorluk içerisinde yeni eyaletlerin kurulmasına ihtiyaç duyulduğunda bu bölgede de 1580 yılında Bosna eyaleti teşekkül etti. Bosna Eyaleti, bugünkü Bosna ve Hersek toprakları, Slovenya, Hırvatistan, Dalmaçya ve Sırbistan’ın bir kısmını kapsayan bu eyalet Osmanlı’nı son dönemine kadar varlığını bu şekilde sürdürmüştür. İlk Bosna beylerbeyi de bir Boşnak olan Ferhad Paşa olmuştur¹⁵.

9 Fethedilen yerlerde topraklar klasik Osmanlı sistemine uygun olarak, has, zeamet ve tımar olarak dağıtılır. Bu sistemde en büyük mülk çeşidi olan has, yalnızca padişah ailesinden kişilere, eyalet valilerine veya beylerbeyine verilirdi. Zeamet ve tımar ise sipahiye verilirdi. Böylece hem toprak işlenmiş olacak, ürün elde edilmiş olacak, devlet bu üründen elde edeceği gelirle ekonomik olarak ayakta duracak hem de sefer için ihtiyaç duyulan asker (sipahi) yetiştirilmiş olurdu.

10 Bosna’da Osmanlı öncesi halka uygulanan ağır vergiler söz konusu olmakla birlikte, Osmanlı’nın fethinden sonra gayr-i müslimlerden alınan vergilerin bazılarında muaf tutuldukları da bilinmektedir. İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Saraybosna*, s. 28, 29.

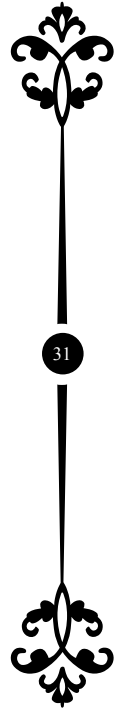
11 Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 96.

12 Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 96.

13 Bazı kaynaklarda sancağın ilk merkezinin kısa süreli de olsa Yayıtse olmuştur. Bkz. Hatice Oruç, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı” Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı 18, Ankara, 2006, s. 251.

14 Feridun Emecen, “Bosna Eyaleti”, *DİA* 1992, C. 6, s. 297.

15 Feridun Emecen, “a.g.m.”, s. 296; Hatice Oruç, “a.g.m.”, s. 252,253.

Bosna’da iskân sürecinden kastımız, buranın tam anlamıyla bir Osmanlı toprağı olma ve yeni şehirlerin kurulma serüveninin gerçekleşme sürecidir. Diğer bir deyişle, İslam dininin Bosna’da yaygınlaşmasını ve Osmanlı toprak sisteminin uygulanmasını kolaylaştıran saikler ile Bosna’da kırsal ve dağınık nüfusun şehirlerde toplanmasında Osmanlı Devleti’nin izlediği politikaların neler olduğu ve nasıl şekillendiğidir. İskân, “insanın coğrafya ile ilişkisinin bir evresi olarak toprak üzerine sürekli ya da geçici şekilde yerleşmeyi” ifade eder¹⁶. Fethedildikten kısa bir süre sonra Bosna’da yerleşik bir sistemin kuruluşunu, şehir nüfusunun artışının ilk örneklerini Saraybosna’da görmekteyiz. 1468-69’da yaklaşık 400 kişilik nüfusa sahip olan bir köy hüviyetindeki Saraybosna’nın nüfusu yaklaşık yüzyıl sonra 1561’de 21000’e ulaşmıştır. Saraybosna’nın Osmanlılarca kurulan yeni bir şehir olduğu göz önünde bulunduğunda kısa sürede çevrede dağınık yaşayan insanların bu şehre yerleşmesi, izlenen iskân politikasının bir sonucudur.

Bu süreçte ikinci bir kavramdan bahsedilebilir: İstimâlet. İstimâlet; Osmanlı kroniklerinde “halkı ve özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, raiyyetperverlik” mânasında kullanılmıştır. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dinî konularda serbestiyet verme, vergi hususunda kolaylık gösterme Osmanlı istimâletinin başlıca unsurlarıdır.¹⁷

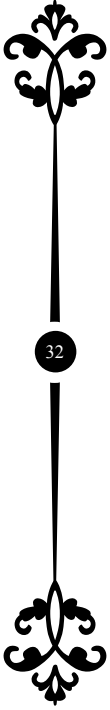
Feodal bir yapı içerisinde dağınık bir yerleşime sahip olan Bosna’nın iskân süreci, devletin desteğı, devlet ricalinin kurduğu vakıflar, dervişler, alperenler ve gazi beyler eliyle gerçekleşmiş, yüzyıllar boyunca bu topraklar Osmanlı kimliğini hep yaşayagelmiştir. İskan süreci denilince akla gelen ilk yöntem Osmanlı coğrafyasının farklı bölgeleri arasındaki zorunlu veya gönüllü göçler eliyle ailelerin yerleşimidir. İlk yüzyıllarda daha çok Anadolu’dan Balkanlara göç söz konusudur. İskan politikası ile Anadolu’dan Balkanlara göç ettirilen nüfus, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk bölgelerinde¹⁸ yoğunlaşmıştır. Ancak Anadolu’dan Bosna’ya yoğun bir göçün olmadığı görülmektedir. Bosna’nın Osmanlı hakimiyetine geçişinden sonra elimize ulaşan ilk verilerde Müslüman nüfusun varlığını görmekteyiz. Tahrir defterlerinde bu Müslüman nüfus varlığının yıllar içerisinde arttığı görülmektedir. Peki bu artış nasıl gerçekleşmiştir?

Bosna’daki iskân süreci, buranın İslamlaşması ile doğrudan ilişkilidir. Bu husus yüz-yılıımızın Bosna’ya dair en önemli tartışma konularından biridir. Bosna’nın İslamlaşması sürecinin nasıl olduğu ve ne kadar sürede geliştiğı ve Bosna toplumunun büyük çoğunluğunun Müslüman olmasındaki temel saikin ne olduğu Boşnak ve Avrupalı tarihçiler tara-

16 Yunus Koç, “İskân”, DİA 2016, Ek-C. 1, s. 650.

17 Mücteba İlgürel, “İstimâlet”, DİA 2001, C. 23, s. 362.

18 M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, 1957, s. 21-27.

findan cevabı aranan sorular olmuştur¹⁹. Bu tartışmalara dair değerlendirmeye girmeden önce, Bosna'daki İslamlaşma sürecine değinmek gerekmektedir.

Bosna'da yaşayan halkın İslamiyet ile münasebeti 9. yüzyıla dayanmaktadır. Bu yüz-yılda Arap akınları ve fetihlerinin Adriyatik'e kadar uzandığı bilinmektedir. Adriyatik boyunca Müslüman tüccar ve akıncıların varlığına sıkça rastlanmaktadır. Boşnakların İslamiyetle ilk tanışması da bu tüccarlar sayesinde olmuştur. Bu tanışmanın neticesi, Osmanlılar dönemindeki gibi toplu olarak İslamiyet dinini kabulden ziyade bireysel veya küçük grupların İslam dinine girmesi şeklindedir. Osmanlı hâkimiyeti ile İslamiyetin yaygınlaşması ise bu coğrafyanın günümüze kadar kaderini etkileyen en önemli süreçtir. Bu süreç nasıl oldu ve ne kadar sürede oldu? Bunun cevabı için öncelikli olarak bakılacak kaynak toprak kayıtlarının yer aldığı arşiv belgeleri ve defterleridir. Özellikle de tahrir defterleridir.

Fetihten beş yıl sonra 1468-69 tarihli en eski defterlerdeki bilgilere göre Osmanlı hakimiyetindeki yerlerde 37.125 hane Hristiyan iken²⁰, Müslüman hane sayısı sadece 332'dir²¹. Müslüman nüfusun önemli bir kısmı (234 hane) tımar sistemi içinde çalışan reayadan oluşurken geri kalan üçte birlik kısım has arazilerde veya şehir merkezlerinde yaşıyordu.

1485 tarihli deftere bakıldığında, Müslüman nüfus sayısında önemli bir artış görülmektedir. Fethin üzerinden 22 yıl geçtikten sonra Hristiyan nüfusta nisbeten bir azalma görülürken Müslüman nüfusta yaklaşık on beş katı bir artış söz konusudur. 30.552 hane sahibi, 2491 bekar ve dul ile birlikte Hristiyan nüfus hane başına beş kişi olarak hesaplandığında 155.251; 4134 hane sahibi, 1064 bekar ile birlikte Müslüman nüfus ise 21.734 olarak ifade edilebilir.

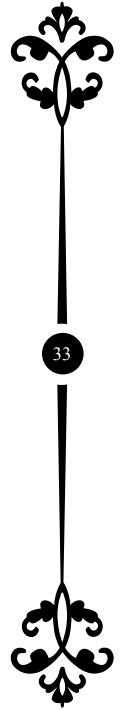
1520-33 yılları arasındaki tahrir kayıtlarında Bosna'daki nüfus; 98.095 Hristiyan, 84.675 Müslüman olarak belirlenmiştir. 1485'ten 1530'lara kadar geçen 40 yıllık süre içerisinde Müslüman nüfusta ciddi bir artış, Hristiyan nüfusta ise üçte bir oranında ciddi bir azalma görülmektedir. Ancak toplam nüfusta durum farklı ilerlemektedir. 1468'de toplam nüfus 196.285 iken, 1485'te kısmen azaldığı ve 176.985'e düştüğü görülür. 1520-33 yılları arasında ise bu sefer nisbi bir artış ile 182.770'e çıkmıştır.

19 Bu tartışmaların önemli bir kısmını Noel Malcom, *Bosna'nın Kısa Tarihi* adlı eserinin beşinci bölümünde "Bosna'nın Müslümanlaşması" adlı bir başlıkta ele almaktadır. Bkz. Noel Malcom, *a.g.e.*, s. 101-127. Konu ile ilgili en önemli araştırmacıların başında ise Adem Handzic gelmektedir. Bkz. Adem Handzic, "Populati on of Bosna in the Ottoman Period: A Historical Overv.", IRCICA, İstanbul 1994; Adem Handzic, *İslamizacija Bosne i Hercegovine i Porijeklo Bosansko-Hercegovackih Muslimana*, Sarajevo 1940. Ayrıca bkz. Nedim Filipovic, *İslamizacija u Bosni i Hecegovini, Centar za Kulturu i Obrazovanje Tešanj*, 2005; Muhammed Hadžijahic, *İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, 1994, İstanbul.

Tüm bu tartışmalar ülkemizde bir tez kapsamında da ele alınmıştır. Bkz. Kemal Nurkiç, "Bosna- Hersek'in İslamlaşma Süreci" (XV. ve XVI. YY), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2007.

20 Ayrıca 9000 bekar ve dul Hristiyan nüfus kaydedilmiştir. Bkz. Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 102.

21 Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 102,103.

Tablo 1: Bosna Eyaletindeki Nüfus (1468-1533)²²

Sene	Hıristiyan Nüfus	Müslüman Nüfus	Toplam Nüfus
1468	194.625	1660	196.285
1485	155.251	21.734	176.985
1520-33	98.095	84.675	182.770

Tabloda görüldüğü üzere 1468’de Müslüman nüfus toplam nüfusun % 1’ni oluştururken bu aran 1485’te % 12’ye, 1520-33 yılları arasında ise % 46’ya ulaşmıştır. Ancak Bosna sancağındaki Müslüman nüfusun oranını diğer sancaklarda görememekteyiz. Bosna sancağının 1530’lu yıllarda nüfus dağılımını Hersek ve Zvornik sancakları ile karşılaştırdığımızda farklı verilerle karşılaşmaktayız.

Tablo 2: Üç Sancağa Göre Nüfus Dağılımı (1528-29)²³

Sancak	Müslüman	Hıristiyan	Toplam
Bosna	16.935	19.619	36.554
Zvornik	2.654	13.112	15.766
Hersek	7.077	9.588	16.665
Toplam	26.666	42.319	68.985

Bu tabloya göre Bosna’da %46 olan Müslüman nüfus oranı aynı dönemde Zvornik’te % 17, Hersek’te ise % 42 olarak karşımıza çıkmaktadır. Üç sancağın toplamında ise Müslüman nüfus %39 olduğu görülmektedir. Bu veriler, baskı ile Müslümanlaşma tezini ortadan kaldırdığı gibi, -ki bu tezi savunan az sayıda Avrupalı ve Balkan tarihçisi söz konusudur- birden çok sayıda mühtedi oluştuğunu da pek desteklememektedir. İslamiyet’in daha çok yıllar içerisinde yayıldığı anlaşılmaktadır²⁴. Bunda da daha önce ifade ettiğimiz gibi gayr-i müslimlere dini ve ekonomik herhangi bir baskının uygulanmamasının etkisi söz konusudur. Böyle bir baskının Osmanlı’nın farklı coğrafyalarında da olmadığı gibi...

Bunun yanı sıra Müslüman nüfus daha erken bir dönemde Osmanlı hakimiyetindeki Saraybosna’da yoğunlaşmaktaydı. Saraybosna özelinde baktığımızda 1516’da 5500 nüfusun % 90 Müslüman iken, 1561’de 21000 nüfusun % 99’u Müslüman olarak kayıtlara geçmiştir.

22 Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 102-104.

23 Hohn V. A. Fine, “The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society” *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*, (edit. Mark Pinson), Harvard University 1994, s. 17

24 İslamlaşma Bosna’nın her bölgesinde aynı süreçte ve aynı yoğunlukta yaşanmamıştır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere örneğin Hersek Bölgesinde daha tedrici yaşanmıştır. Bazı ailelerde İslamiyeti kabul edenler olduğu gibi, Hıristiyan olarak yaşamaya devam edenler de oldukça fazladır. Bu örnekler arasında Osmanlı devlet erkanının aileleri de söz konusudur ki Saraybosna’nın kurucusu olan İsa Bey’in ailesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Tablo 3: Saraybosna’da Nüfus Yapısı (1468-1561)²⁵

Yıllar	Toplam Nüfus	Müslüman Nüfusun Oranı
1468-69	400	-
1485	750	%27
1516	5500	%90
1561	21.000	%99

Bu yoğun Müslüman nüfus Saraybosna bölgesine mahsustur. Bunun nedenleri arasında şehrin yeni kurulmuş olması ve bir İslam şehri olarak inşa edilmiş olmasının etkisi söz konusu olabilir. Bu kadar kısa sürede nüfusun tamamının Müslüman olması üzerine farklı araştırmalara da ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Bosna’da, özelde ise Saraybosna’da İslamiyetin yayılması son yüzyıl üzerinde en çok değerlendirme yapılan konuların başında gelmektedir. Çünkü bir yüzyıl içerisinde Müslüman nüfusun hızlı bir şekilde arttığı, Bosna’da İslamiyetin en temel din haline geldiği, bir çok yerde insanların topluluk halinde Müslüman olduğu görülmektedir. Bu, izah edilmesi gereken bir husustur. Buna dair en zayıf, kahir ekseriyette kabul görmeyen ve hakikatle bağdaşmayan görüş, zorla İslamlaştırma ve gayr-i müslimlerin ekonomik menfaatler peşinde koşması olarak karşımıza çıktığına göre diğer nedenler üzerinde durmak gerekecektir. Bu hususta birçok görüş söz konusudur. Bunların bir kısmına daha yakından bakabiliriz.

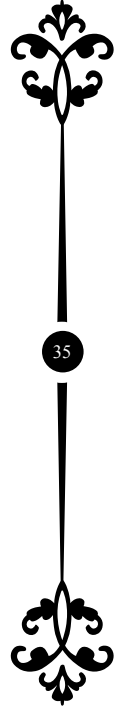
Üzerinde en çok durulan teori Bogomillerin Müslümanlığa geçiştir. Bosna Kilisesi’nin Bogomil mezhebini kabul etmesi ile Katolik Hırsitiyanların baskısı altında kalmış olmaları ve bazı gündelik adetlerini İslam dinine yakın olması nedeniyle, kendilerine özgür ve inançlarını rahat yaşayacakları bir ortam oluşturması hasebiyle Osmanlı’nın istimalet politikasından etkilenecek İslam dinine geçtikleri önemli bir değerlendirme olarak modern tarihçiler tarafından dile getirilmektedir.²⁶

İkincisi Osmanlı Devleti’nin bu coğrafyadaki varlığından sonra Hıristiyan nüfusun bir kısmının göç etmiş olduğu ve bunun sonucu gayr-i müslim nüfusta bir azalma olduğu tezidir. Ancak arşiv belgeleri ve araştırmalar çok yoğun bir gayr-i müslim göçün olduğunu göstermemektedir.

Üçüncü olarak ekonomik nedenlerden dolayı yani tımar sahibi olmak isteyenlerin veya emlaklarını kaybetmek istemeyenlerin İslamiyete geçişi ile ilgili bazı tezler de söz konusudur. Yalnız tımar defterlerinden de anlaşılacağı üzere Balkanlarda gayr-i müslimlerin de tımar sahibi oldukları veya emlaklarını korudukları görülmektedir.

25 İlhan Şahin, “a.g.m.”, s. 22, 23.

26 Bu konuda hakkında yapılan bir çok çalışma söz konusudur. Bkz. Hohn V. A. Fine, “a.g.m.” s. 2-21;

Dördüncü olarak Osmanlı topraklarından buraya göç faaliyetlerinin etkisi üzerinde durulmaktadır. Osmanlı Devleti'nin iskân politikaları çerçevesinde izlediği stratejilerden biri de Anadolu'dan Balkanlara bazı aileleri göç ettirmesidir. Bunda hem Anadolu'da potansiyel isyan faaliyetlerini önlemek hem de Balkanlarda Müslüman nüfusun varlığını arttırmak amacı takip edilmiştir. Ayrıca Balkanların yeni gelişen bir coğrafya olması sebebiyle bazı aileler için yeni topraklar ve yeni bir kazanç yolu anlamına geldiği ve bunun gönüllü göçlere yol açtığı da söz konusudur. Ancak başta Bulgaristan, Yunanistan olmak üzere Makedonya Arnavutluk gibi bölgelerde çok sayıda Anadolu'dan göç söz konusu iken Bosna'ya olan göç bu anlamda oldukça sınırlıdır.²⁷

Beşinci olarak şehirlerin kurulması neticesinde kırsal bölgelerde dağınık olarak yaşayan²⁸ Boşnakların şehirlere yerleşerek buradaki İslami yaşantıdan, dini eserlerden ve imar hizmetlerinden etkilenecek Müslümanlığa geçtiklerine dair görüşür.

Bunların dışında dervişlerin ve alperenlerin buralardaki faaliyetleri ve yerel halkın gönüllerini kazanmalarının da etkisi olduğu görülmektedir. Müslüman nüfusun artışının en büyük nedeni Hıristiyanların İslam dinini seçmeleridir. Ancak bunlara müslümanlığı anlatacak, İslam dinini örnek olarak gösterecek bir Türk topluluğu olmalıdır. Bu topluluk büyük ölçüde tekkelerdeki dervişler ve fetihten önce müslüman olmuş Boşnaklardan oluşmuş olmalıdır. Derviş ve din adamlarının devlet ve fetihten önce insanların gönüllerini fethetmiş olmaları büyük ihtimaldir. Bunun örnekleri Balkanların her coğrafyasında görülmektedir. Bosna'da da bu dervişlerin etkisi ile İslamlaşmanın ilk adımlarının atıldığı ön görülebilir. Kanuni döneminde Sarı Saltuk adına inşa edilen Balagay tekkesinde yaşayan dervişlerin kökeni Fatih Sultan Mehmet ve öncesi dönemlere yani devlet ve ordu gelmeden öncesine dayanmaktadır. Bu dervişler Anadolu Selçukluların dağılma sürecinde Rumeli'ye geçip Balkan coğrafyasına yayılmaya başlamışlar²⁹. Dervişler İslam dinini

27 Balkan fetihlerinin gerçekleştiği ilk yüzyıl en önemli iskân politikası Anadolu'dan Balkanlara Müslüman Türk nüfusun yerleştirilmesi olmuştur. Amaç Balkanlarda Osmanlı varlığını tesis etmek, kalıcı hale getirmektir. İskan, dini, siyasi ve ekonomik nedenlerle yapılmıştır. Yöntem olarak gönüllülük ve zorunlu göç ettirme takip edilmiştir. 1385'te Murad Hüdavendigâr döneminde Manisa bölgesindeki göçer yürükler, Serez bölgesi ve Vardar ovasına yerleştirildiler. Fatih döneminde ise Candaroğlu İsmail Bey maiyetiyle Filibe bölgesine iskân ettirildi. Bu iskân uygulaması ile göçer nüfus yerleşik düzene geçmiş, Balkanlarda Türk Müslüman nüfus artmış, bu müslüman nüfus tumar sisteminin yerleşmesini sağlamıştır. Ayrıca Anadolu'da olası karışıklık ve isyanların önlenmesi için de Balkanlara iskân yapılmıştır. Yalnız bu iskân (zorunlu veya gönüllü göç) sürecinde Bosna'ya geniş çaplı bir müslüman nüfusun göçü söz konusu olup olmadığı tartışma konusudur. Tarihçiler ve kaynaklar büyük ölçekte bir göçün olmadığından bahseder. Anadolu'nun ve Balkanların bazı bölgelerinden göç ettirilmiş sınırlı sayıda aileler söz konusudur. Bkz. İlhan Şahin, "a.g.m.", s. 23.

28 Balkanlarda farklı milli kökenlere, örf adet ve geleneklere sahip olan yerli nüfus, Roma, Frank, Macar ve Sırpların zorba ve zalim idareleri karşısında boş ve tenha yerlere yerleşmek zorunda kalmışlardı.

29 Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, s. II, Ankara 1942, s. 279-304; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon. Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi, s. II, Ankara 1964, s.279-353; Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, Ankara; Haşim Şahin, *Dervişler ve Süfi Çevreler Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler*, İstanbul 2017; Selçuk Hava "Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Uyguladığı İskan Siyaseti (1432-1481)" Türk Tarihinde Balkanlar,

yaymak ve anlatmanın yanı sıra toprakla uğraşıyor, ekip biçiyor, köyler ve kasabalar kuruyorlardı. Şehirler kurulmadan önce dervişler gönül şehirlerini kurmuş ve İslamiyet'in bu coğrafyada yayılmasında etkili olmuşlardır.³⁰

Bosna'da İmar Faaliyetleri

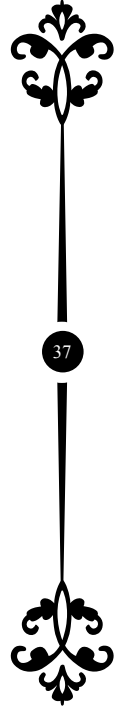
Bosna, Osmanlı Devleti resmi kayıtlarında “sunur-ı İslamiye”, “sugur-ı İslamiye”, “intiha-i serhadd”, “serhadd-i İslamiye”, “serhadd-i mansure” olarak belirtilmiştir. Fetih ardından sancak statüsünde olan Bosna bir yüzyıl sonra 1580'de eyalet statüsüne yükseltilmiştir. Eyalet statüsüne yükseltilmesinde Mohaç Savaşında elde edilen zafer sonrası Macaristan'ın Osmanlı hakimiyetine girmesi ile elde edilen kazanımların korunmak istenmesi ve yeni düşman Avusturya ile bir yüzyılı aşkın sürecek savaşlar için güçlü bir tampon bölge oluşturulmak istenmesinin önemli bir etkisi söz konusu olabilir. Bu nedenle sancaktan eyalete geçen süreçte Bosna'nın imarına oldukça önem verildiği görülmektedir. Esasen Balkanlar, imar açısından Osmanlı Devleti'nin yeniden şekillendirdiği bir coğrafya olmuştur. Balkanlar, Osmanlı öncesi dağlık ve kırsal alanlarda yaşayan yerel halkın, fetihlerden sonra imar edilen yeni şehirlere yerleşmesi sonucu her yönüyle Osmanlı kimliğinin izlerini taşıyan bir coğrafyaya dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti, Bosna'da da birçok şehrin kuruluşunu veya ihyasını gerçekleştirmiştir. Şehirlerin kurulmasında ve ihyasında ise vakıfların çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Vakıflar, sosyal teşekküller olup, devletin askeri ve idari görevleri yürütmesine paralel olarak dini, kültürel ve iktisadi teşekküller ve eserlerle hem devlete yardımcı oluyor hem de sosyal hayatın temellerini inşa ediyorlar. Burada motive edici unsur dini bir gaye, yani Allah rızası olup, her şey belli bir plan çerçevesinde ilerlemektedir. Yani şehrin temelini oluşturacak vakıf eserlerinin niteliği (cami, medrese, imaret, tekke, köprü, çeşme, han, kervansaray, yol, kaldırım vs.), sayısı ve nerelere inşa edileceği devletle birlikte kararlaştırılan hususlardır. Kısaca ifade etmek gerekirse vakıflar, özellikle de devlet ricali eliyle kurulanlar, bir yönüyle devletin planlama siyasetinin bir ürünü olarak da görülebilir³¹. Çünkü şehir, devletin temelini oluşturmaktadır. İktisadi hayat ve ticaret büyük ölçüde şehirden organize edilir, ordunun ve donanmanın temel ihtiyaçları şehirde kurulan yapılar içinde temin edilir, en önemli zanaatlar şehirde ifa edilir ve en önemlisi devlet organları şehirlerde oluşturulurdu. Bey, şehir merkezlerinde ikamet ederdi. Bu çerçevede, Bosna şehirlerinin oluşumu, ihyası ve gelişiminde vakıfların tesiri oldukça fazladır. Padişahlar ve aile mensupları ile sadrazam, vezir, kadı, bey gibi devlet ricalinin vakıflar kurarak şehirlerin ve Osmanlı medeniyetin gelişimine katkıları Osmanlı Devleti'nin bu teşekküllere verdiği önemin açık bir ifadesidir.

Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 348.

30 Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler Sufiler Tekkeler*, İstanbul 2012 s. 591-602.

31 Adem Handzic, “XVI. Yüzyılda Bosna'da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış”, (trc. Eşref Bengi Özbilen), Bosna Hersek, s. 16.

Vakıfların, şehirlerin oluşumunda izleyeceği yolun belirlendiği ve genellikle bir sistem izlendiği görülür. Şehrin konumuna göre en temel ihtiyaçları belirlenirdi. Toplumun yapısı ve zanaatla uğraşanlar dikkate alınır. İlk etapta cami inşa edilir. Çoğu zaman caminin hemen yanına bir medrese, mektep inşa edilip öncelik hep eğitime verilirdi. Birçok şehrin temelini oluşturan ilk eserler olan cami veya külliye, bir devlet adamı eliyle kurulan vakıf üzerinden inşa edilmiştir³². Bosna'daki ilk şehirlerin oluşumunda ve ihyasında etkin olan vakıfların bânilerin genellikle Boşnak paşalar ve sancak beyleri³³ olduğu görülür. Bu devlet adamlarının vizyonu daha geniş, hedefleri daha büyüktü. Yeni şehirlerin kurulması kadar, gelişme potansiyeli olan veya stratejik olarak önemli bir konuma sahip olan köylerin ve kasabaların şehirlere dönüşümü de büyük ölçüde vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı dönemi Bosna'nın imarını şehirler üzerinden ele alıp bu şehirlerine oluşumuna katkı sağlayan devlet adamları ve önemli Bosnalı şahsiyetlere ve kurdukları vakıflar üzerinden yaptıkları faaliyetlere değineceğiz. Örnekleri çok olmakla birlikte Bosna'nın önemli bazı şehirlerine yer vereceğiz. Bu şehirlerin büyük kısmının coğrafi olarak ortak özelliği bir dağın eteğinde veya iki dağın ortasında yer alıyor olmaları ve şehrin ortasından geçen bir nehre sahip olmalarıdır. Şehir genellikle nehrin iki yakasında oluşan yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Bu yerleşim yerleri şaheser mimari yapılar barındırmaktadır. Ayrıca nehirlerin üzerine yapılmış mimari harikası köprülerde yüzyıllar boyunca ayakta durmuştur.

Saraybosna

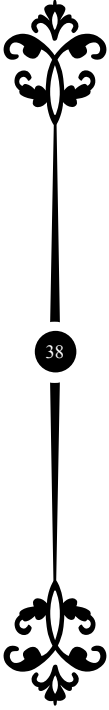
Saraybosna, Bosna'nın kalbi olarak nitelendirilebilir. Her sokağıyla ve sokaklarda yer alan tarihi eserleri ile Avrupa'nın merkezinde bir Osmanlı şehri olma özelliğini günümüze kadar koruyan Saraybosna'nın oluşumu ve gelişiminde İsa Bey ve Gazi Hüsrev Beyin etkileri oldukça fazladır.

1463-1469 yılları arasında Bosna sancakbeyi olarak görev yapan İsa Bey³⁴ aynı zamanda Saraybosna'nın ilk kurucusu olarak da bilinmektedir. İsa Bey Bosna'dan önce Üsküp sancak beyi iken de imar faaliyetlerine önem vermiş, kendi adını taşıyan bir cami (İsa Bey Camii), mescit, kervansaray, hangâh ve medrese yaptırmış, su kemerleri inşa ettirerek şehrin su ihtiyacını karşılamıştır. Balkanlar'da Fatih döneminin en önemli kişi-

32 Adem Handzic, "a.g.m.", s. 18.

33 İslamiyetin tedrici de olsa diğer yerlere göre daha kısa sürede yayılması neticesinde Bosna'da Bosnalı devlet ricalinin varlığı oldukça fazladır. Bosna'nın payitahta da çok sayıda vezir, sadrazam gönderdiği de bilinmektedir.

34 İshakbeyoğlu İsa Bey ve Gazi İsa Bey olarak bilinmektedir. Babası, Üsküp fâtihî meşhur Osmanlı uç beylerinden Paşa Yiğit'in evlâtlığı olup sonradan buranın idaresini üstlenen İshak Bey'dir. Bazı kaynaklara göre Hıristiyan bir aileye mensuptur. İsa Bey'in, Dubrovnik beyleriyle olan yazışmalarında, ailesinin Bosna'nın aristokrat sülâlelerinden Kosaç ve Pavlović'le akraba olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Enes Pelidiya-Feridun Emecen, "İsa Bey", DİA, İstanbul 1991, C. 22, s. 476.

lerinden İsa Bey, Fatih Sultan Mehmet tarafından Bosna sancakbeyi unvanıyla ödüllendirildi.

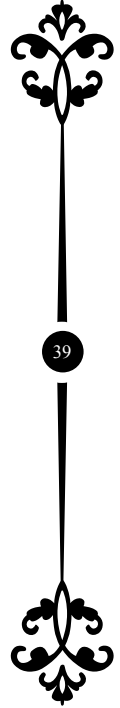
İsa Bey, kendi vakfını kurmadan önce Saraybosna'da önemli mekânlar inşa ettirmiştir. 1457'de inşa ettirdiği Hünkâr Camii'ni Bosna'nı fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'e ithaf etmiştir. Caminin hemen yanında, yani Milyatska nehrinin sol tarafında Bistrik'te bir saray yaptıracağını bildirdiğinde şehir "Saray-ova" adıyla tanınmış oldu. Bu sebeple İsa Bey İshakoviç, Saraybosna'nın kurucusu olarak sayılmaktadır. Kendi adına kurduğu vakıf ile zaviye, misafirhane, hamam, değirmen, köprü, çarşı ve dükkanlar inşa ettirmiştir. İsa Bey'in Saraybosna'sı ile ilgili olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde şu ifadeler yer verilmektedir: "Ebulfetih zamanında Hersekoğlu Ahmet Paşa kuvvetiyle önce Hersek diyarı, sonra İzvornik fethedilip, arkadan bu hisar da fethedilerek içine yeteri kadar asker konmuş. Aşağı şehirde halen Hünkâr Camii olan yerde büyük bir saray yapılmış ve şehrin adına da Saray denmiştir. Ama büyük nehrin adına Bosna derler. Nehrin ismi ile bileştirilerek Bosnasaray deniliyor. Kalenin gelişmesi Osmanlı zamanındadır."³⁵

İsa Bey gibi Saraybosna'ya birçok eser kazandıran ve şehrin ikinci kurucusu olarak adlandırılan Gazi Hüsrev Bey³⁶ de Saraybosna tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1521-25, 1525-33 ve 1536-41 yılları arası olmak üzere 17 yıl Bosna sancak beyliği görevini yapmıştır. Saraybosna ve çevresinin İslamlaşmasında çok önemli rol oynayan dini, ticari ve kültürel tesisler yaptırmıştır. Bu sebeple Saraybosna'nın ikinci kurucusu olarak da Gazi Hüsrev Bey gösterilir. 1531 yılında kendi adına yaptırdığı Caminin yanında bazı eserler de inşa ettirerek burayı bir külliyeeye dönüştürmüştür. Külliye imaret, misafirhane ve hayatta iken kendi için inşa ettirdiği türbe bulunmaktadır. Külliye şehrin ortasında Çarşı'nın içinde, dini, sosyal ve ticari hayatın merkezinde bir konumdadır. Cami dışında medrese, kütüphane, sıbyan mekteki, tekke, hamam, hanlar³⁷ inşa ettirmiş olan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna'nın merkezindeki çarşıda 200'den fazla dükkan da yaptırmıştır. Bu çarşı yüzyıllar boyunca ticaretin merkezi özelliğini korumuştur.

35 Evliya Çelebi, Seyahatname,C. V-VI, s. 1724; A. Soykan, S. Sönmez, R. Efe, İ. Cürebal, "Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Bosna Şehirlerinin Özellikleri, Coğrafi, Tarihi ve Kültürel Mirasları", Seyyahların Gözüyle Balkan Şehirleri, s. 161, 162.

36 1480 civarında doğduğu tahmin edilen Hüsrev Bey'in babası Ferhad Bey, annesi II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'dır. Semendire sancak beyliği görevini yürütürken katıldığı Belgrad'ın muhasara ve fethinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ardından Bosna sancak beyliğine getirilmiş ve 3 farklı dönemde bu görevi üstlenmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine iştirak edip Bosna bölgesinde yeni fetihlerle sancaklarının sınırlarını genişletmiş ve Mohaç Muharebesi'nde Bosna siphahileriyle birlikte Bâlî Bey'le katılarak Macar kuvvetlerine karşı önemli başarılar elde etmişlerdir. Yaklaşık on yedi yıl kadar Bosna sancak beyliği görevinde hem sınırların genişlemesini sağlamış hem de kurduğu vakıf aracılığıyla sadece Saraybosna'da değil, Bosna'nın farklı bölgelerine de bir çok eser kazandırmıştır. Bkz. Tayyib Okıç, "Gazi Hüsrev Bey", DİA 1996, C.13, s. 453,454.

37 Behija Zlatar, "XV. ve XVI. Yüzyıl Saraybosna Vakıfları", Uluslararası Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü 2012, s. 58-61. Sonraki dönem vakıfları için bkz. Hatice Oruç, "Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları-19. Yüzyıl İlk Yarısı)", Uluslararası Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu, s. 67-88.

Mostar

Bosna'nın önemli şehirlerinden birisi de Neretva Nehri'nin iki yakasında kurulmuş olan Mostar'dır. Mostar, Boşnakça'da ve diğer Slav dillerinde "köprü" anlamına gelmektedir³⁸. Evliya Çelebi, Mostar kelimesinin için "köprülü şehir" anlamına geldiğini belirtir. Evliya Çelebi, şehirde elli üç mahalle, 350 dükkân, kırk beş cami ve mescit olduğunu belirtir. Bu şehrin imarı da vakıflar üzerinden yürütülmüştür. Mostar'ın imarında etkili olan şahıslardan biri Karagöz Mehmet Bey'dir. Kanuni döneminin ünlü sadrazamlarından olan Rüstem Paşa'nın kardeşi Karagöz Mehmet Bey'in Mostar'da kendi adına yaptırdığı cami³⁹ Stari Grad yani Eski Şehir olarak bilinen çarşı merkezinde bulunmaktadır⁴⁰. Cami, medrese ve mektep yapısı ile bir külliye mahiyetindedir. Yapının mimarı tam olarak bilinmemekle birlikte bazı araştırmacılara göre Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir⁴¹. Karagöz Mehmet Bey'in külliye dışında han, hamam, imaret vb. hayratı da vardır.

Mostar denince akla gelen en önemli yapı ise Mostar Köprüsü'dür⁴². Neretva Nehri üzerindeki bu köprü Mimar Sinan'ın talebelerinden Mimar Hayreddin tarafından inşa edilmiştir. Mostar Köprüsü'nün bina emini ise yine Karagöz Mehmet Bey olmuştur.

Bosna şehirlerindeki imar faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan eserler Bosnalı divan şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur⁴³. Bosnalı şairlerden Hasan Ziyâ'î ve Mehmet Meylî'nin şiirlerinde Mostar ve Saraybosna şehirlerindeki önemli mimari yapılara dair tarih kaydı düşülmüştür. XVI. yüzyıl şairlerinden olan Hasan Ziyâ'nin Mostar köprüsü için düştüğü tarihi burada nakledeyim:

“Târîh-i Cîsr-i Mostar

Kavs-i kuzahun aynı bu köprü bina oldu
Var mı bu cihân içre mânendi hey Allahım
İbretle bakup dedi târihini bir arif
El geçdiği köprüden biz de geçeriz şâhım”⁴⁴ (H. 974/ M. 1566-67)

38 Muhammed Aruçi, “Mostar”, DİA 2005, C. 30, s. 295.

39 Karagöz Bey veya Mehmet Bey Camii olarak bilinmekte olup, 1558 yılında yapılmıştır.

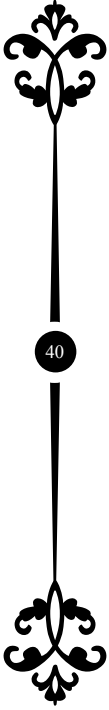
40 Amır Ljubović, “Karagöz Bey Külliyesi”, DİA 2001, C.24, s. 403, 404.

41 DİA'da maddeyi yazan Amır Ljubović mimarının bilinmediğini, Marmara Üniv Neval Konuk, Mimar Sinan'ın Balkanlardaki Eseri bildirisinde bunu Mimar Sinan'a ait olduğunu belirtir. Yine sinanasaygi.org web adresinde de Mimar Sinan'a ait eser olarak yer almaktadır. Bkz. Neval Konuk, “Mimar Sinan'ın Balkanlar'daki Eserleri” Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu III, IRCICA 2006, s. 537,538.

42 Mostar, Boşnakça'da ve diğer Slav dillerinde “köprü” anlamına gelmektedir. Evliya Çelebi, Mostar'ın “köprülü şehir” mânasına geldiğini belirtir Mostar, Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı topraklarına katılmış ve ismi “Köprühisar” olarak değiştirilmiş. Muhammed Aruçi, “Mostar”, DİA 2005, C. 30, s. 295.

43 Bkz. Alena Catovic, Sabina Baksic, “Bosnalı Divan Şairlerinin Tarih Manzumelerinde Bosna Şehirlerinin Gelişimi (Edimibilim Yaklaşımı)”, Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2, Ankara 2017, s. 9-21.

44 *Hasan Ziyai: Hayati, Eserleri, Sanatı ve Divanı*, (haz. Müberra Gürgendereli), Ankara 2002, s. 343.

Vişegrad

Kanuni ve sonrasındaki iki padişah döneminde sadrazamlık yapmış Boşnak kökenli Sokullu Mehmed Paşa'nın da Bosna'da yaptırdığı eserleri mevcuttur. Bu eserler arasında en meşhuru devrin kudretli sadrazamı ile en ünlü mimarını bir araya getiren Vişegrad şehrindeki Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü veya diğer adıyla Drina Köprüsü'dür. Evliya Çelebi Vişegrad'da bulunurken, bu köprünün eşsiz güzelliğine hayran kalarak şu şekilde tasvir eder: "Bu şehir içinden akan Dern nehri üzerinde bir köprü var ki on bir göz olup her bir kemeri keheşândan örnektir. Bu köprüyü gören hesap, fen ve mimari bilgisi olan kimseler vallahi hayran olur."⁴⁵

Köprü, Bosna ile Belgrad'ı ve İstanbul'u bağlayan bir konumdadır. 1571 yılında inşası biten köprü Drina nehrinin her iki yakasında yapıların oluşmasına ve şehrin büyümesine vesile olmuştur. Burası sosyal hayatın da merkezi konumundadır. *Drina Köprüsü* adlı eseri ile 1961 yılında Nobel ödülü kazanmış olan İvo Andriç bu hususu şöyle ifade eder: "Köprünün tam orta yerine *Kapıya* denmektedir. Burası gençlerin ilk buluştukları yer, mevsimin turfanda sebze ve meyveleri ilk kez burada satılır, düğün alaylarının kasabaya girmeden önce burada durup sıraya girdikten sonra, şarkılar söyleyip oyunlar oynayarak kasabaya girerler. Ve bunun gibi gündelik hayatın birçok olayı köprüyle bağlantılıdır"⁴⁶

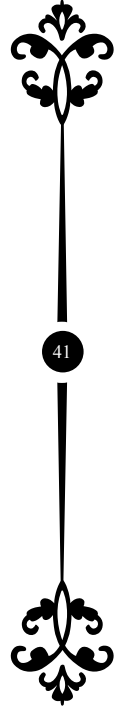
Köprüdeki kitabede köprünün Sokullu'nun kendi hazinesinden yaptırdığı ifade edilir. Bunu ifade etme nedeni ise Osmanlı devlet ricalinin Anadolu'dan ziyade Balkanların imarı ile ilgilendiği iddiasının o dönemde de söz konusu olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca kitabede; "böyle hayra verilen mala sakın deme telef" bu tartışmanın gerçekliğine işaret etmektedir. Yapılan hayratlara harcanan miktarın bir ihtiyaca binaen gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, Sokullu Mehmed Paşa'nın başta İstanbul ve Edirne olmak üzere Hatay'da Adana'da inşa ettiği çok sayıda eser bulunmaktadır⁴⁷. Bu eserlerin yanında Bosna'da yaptırdıkları oldukça az sayıdadır. Bir diğer hususta Bosna bir Osmanlı toprağıdır. Bazı tarihçilere göre de Osmanlı bir Balkan İmparatorluğudur. Fetret devrinde yaşananlar da bunun bir göstergesidir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Bosna'da ve Balkanlardaki imar faaliyetlerinin Edirne'den, İstanbul'dan, Hatay'dan bir farkı yoktur. Balkanlardaki imar faaliyetleri bir lutüf değil, sorumluluk ve görev olarak addedilmiştir. Amaç tebaanın memnuniyetini sağlamak ve onların yaşam kalitesini arttırmaktır.

Köprü dışında Sokullu Mehmed Paşa'nın Vişegrad'da inşa ettirdiği bir saray, kervarsaray ve imaret de bulunmaktadır. Ancak her üç eserden de günümüze herhangi bir

45 EÇS, c. 5-6, s. 1807.

46 İvo Andriç, *Drina Köprüsü*, (çev. H. A. Ediz, N. Müstakimoğlu), İstanbul 2012, s. 13-22.

47 Sokullu'nun imparatorluğun farklı yerlerinde de yaptırdığı eserler var. İstanbul'da Eyüp te külliye, Kadırga'da külliye, cami, Edirne ve Hatay'da külliye vs. Bkz. Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", DİA 2009, C. 37, s. 356.

iz kalmamıştır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde kervansaraydan mübalağalı bir şekilde bahseder: “On bin kadar et ve deve alabilir.” Ancak bu ifade kervansarayın büyüklüğüne bir işaret olarak algılanabilir.

Banya Luka

Saraybosna’dan sonra Bosna’nın ikinci büyük şehir olan Banya Luka’nın⁴⁸ imarında da Osmanlı Devleti’nin izlerini görmekteyiz. Evliya Çelebi, ‘banya’ kelimesini ılıca, hamam, banyo; ‘luko’ kelimesini de şehir anlamında açıklamaktadır. Şehrin yakınında bir ılıca bulunması bu rivayeti doğrular. Bütün bu rivayetler şehrin isminden itibaren bir imar faaliyeti neticesinde oluştuğunu göstermektedir. Bosna ve Hersek bölgeleri Bosna eyaleti bünyesinde birleştiğinde bu eyalete atanan ilk beylerbeyi olan Ferhad Paşa’nın Banya Luka’da inşa ettirdiği çok sayıda eser bulunmaktadır. Ferhad Paşa, kendi adına bir cami, mektep, hamam, çeşme, saat kulesi, türbe, kervansaray, mahzen, 200 dükkânlı çarşı, Çırkvena suyu üzerinde köprü, Vırbas suyu üzerinde ahşap köprü, su yolu ve havuzu, su kemeri, Çırkvena’dan Tophane’ye kadar uzanan 5 arşın genişliğinde kaldırımli bir yol inşa ettirmiştir⁴⁹.

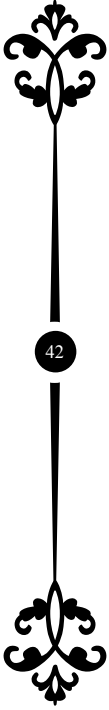
Osmanlı Devleti’nin Bosna’daki imar faaliyetlerinin örnekleri daha da çoğaltılabilir. Özellikle 1526 Mohaç Zaferinden sonra Bosna’nın tamamında tahkim edilen Osmanlı hakimiyetinde bir çok kasaba, köy ve kale, yerleşim ve iskân politikası ile gelişmiş, nüfusu artmış, imar faaliyetleri neticesinde yeni şehirlere dönüşmüşlerdir. Travnik, Jajce (Yaytse), Poçitel vb. yeni yerleşim yerleri Osmanlı mimarisinin önemli eserlerinin inşa edildiği Bosna’nın yerleşim bölgelerinden bazılarıdır. Her bir şehir, Osmanlı idaresinde görevli Boşnak kökenli devlet adamlarının vakıfları ve hayratları ile yapılan eserlerle yüzyıllar içerisinde gelişmiştir.

Sonuç

Bosna, Fatih Sultan Mehmet döneminde 1463 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiş olsa da Osmanlı’nın bu coğrafyadaki varlığı daha öncesine dayanmaktadır. Yeni bir şehir olarak Saraybosna’nın oluşumu, dervişlerin ve tekkelerin varlığı ile İslam’ın bu coğrafyada duyulması, yayılması fetih öncesi gerçekleşen önemli gelişmelerdir. Fethin ardından iskân ve imar faaliyetleri Bosna’da yerleşen Osmanlı kimliği ve Osmanlıların Bosna’daki hakimiyet alanı Mohaç Savaşı’ndan sonra daha genişlemiştir. Bu hakimiyet alanı içinde kısa sürede çok sayıda şehirler kurulmuş, küçük kasabalar şehirlere dönüşmüş, Bosna dini, sosyal ve mimari anlamda bir Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, diğer coğrafyalarda nasıl bir sosyal, iktisadi ve idari sistem kurduysa burada da aynıını yapmıştır. Tıpkı Edirne gibi, tıpkı Amasya, tıpkı Antalya, tıpkı Kıbrıs gibi, burasının

48 Bir diğer rivayet, ‘bana’ kelimesinin beyler, valiler; ‘luka’ kelimesinin çayır anlamında olduğudur.

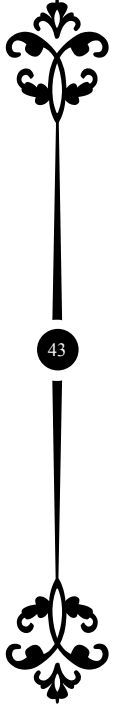
49 Semavi Eyice, “Ferhat Paşa Külliyesi”, DİA 1995,C. 12, s. 386.

da Osmanlı coğrafyasının bir parçası olması hasebiyle yaptığı imar faaliyetleri bir lütuf değil, bir sorumluluk, bir görev olarak benimsemiş ve yüzyıllar boyunca bu düşünce ile hareket etmiştir.

Osmanlı Bosnasının oluşumunda nüfusun İslamiyeti kabul etmesinin de büyük etkisi söz konusudur. Yukarıda sayılan birçok farklı saiklerle Müslüman olan Boşnaklar Avrupa'da Osmanlı kimliğinin en önemli parçası haline gelmişler ve yüzyıllar boyunca bu kimliklerini muhafaza etmişlerdir. Modern çağın en büyük soykırımlarından birine maruz kalmaları da bu kimliklerinin Avrupa'dan silinmek istenmesinin kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Bosnasının oluşumunun temelini, devlet adamları vasıtasıyla kurulan vakıflar yoluyla imar ve inşa edilen şehirler oluşturmuş. Yüzyıllarca dağınık olarak kırsal bölgelerde yaşayan yerel halkın bu şehirlerde iskân edilerek, sistemin bir parçası haline gelmeleri, özgürce inançlarını yaşamaları, güven içinde ticaretlerini yapmaları onların Osmanlı'ya bağlılığını ve İslam dinini seçmelerini kolaylaştırdığı söylenebilir. Bu toprakların Osmanlıdan koparılmasından 150 yıl sonra, günümüzde Bosna'nın her yönüyle Müslüman bir toprak görünümünde olması; Bosna'nın geçmişi, kimliği ve tarihi ile kurulan bağın ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Sırf bu bağ sebebi ile yaşanan her türlü trajik deneyimden sonra bile Bosna'nın Osmanlı kimliğine sınıksız bağlı olmasındaki en önemli kurucu öğenin bu imar ve iskân politikası olduğu söylenebilir.

OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA SARAYOVA (SARAYBOSNA)'NIN KURULUŞU İLE İLGİLİ YENİ TESPİTLER

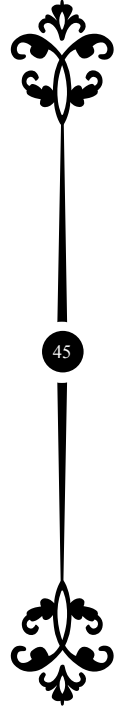
İlhan ŞAHİN*

Osmanlı tarihi üzerinde yapılan son çalışmalar, Balkanlar'daki birçok şehir ve kasabanın XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulduğunu veya geliştiğini göstermektedir. Bu dönemde kurulan, gelişen ve önemli bir iskân merkezi haline gelen şehirlerden birisi, Osmanlı döneminde Sarayovası, Saray, Saraybosna veya Bosnasaray adlarıyla bilinen ve bugün Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin başşehri olan Saraybosna'dır. 1950'li yıllardan itibaren yapılan araştırmalar, Sarayova'nın kuruluşu ve gelişimi bakımından Osmanlı şehircilik anlayışının ve modelinin sözsüz bir örneğini teşkil ettiğini gösterir¹. Aradan geçen zaman dilimi içinde bu anlayışın ve modelin daha iyi anlaşılabilmesi için, Sarayova örneğinde Osmanlı arşiv kaynaklarını yeniden ele almak, kaynaklardaki bilgileri illî bağlılıklar çerçevesinde yeniden değerlendirmek ve böylece yapılan kıymetli çalışmalara az da olsa bir katkıda bulunmak icap etmektedir. Bu bağlamda Osmanlı şehir tarihinin eşsiz kaynakları arasında yer alan XV. ve XVI. yüzyıl Tahrir Defterleri'nden istifade ederek Sarayova şehrinin doğuşu, fizikî gelişimi, demografik ve sosyal yapısı ile ticarî hayatı üzerinde bilgi vermek ve böylece Osmanlı şehircilik anlayışını ve modelini ortaya koymak istiyoruz.

Tarihî kaynaklarda Bosna bölgesinin 1463'te Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı idaresi altına girdiği anlaşılmaktadır. Bölge, Osmanlı idaresine girdiğinde *uc*

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

1 Mesela bk. Hazim Šabanović, *Bosanski Pašaluk-Postanak i Upravna Podjela*, Sarajevo 1959; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva* (XVI stoljeće), Sarajevo 1996; Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo za Vrijeme Austro-Ugarske Uprave (1878-1918)*, Sarajevo 1969; İlhan Şahin, "The Story of the Emergence of a Balkan City: Sarayova", *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilization in the Balkans, Sofia, April 21-23, 2000*, s. İstanbul 2002, s. 113-119. Konuyla ilgili son bir çalışma Michael Ursinus tarafından *Sarajevo, an Ottoman City of Many Names and Disputed History* adı altında yapılmıştır. Sarayova Tahrir Defterleri'nin ve bu defterlere dayalı çalışmaların mukayeseli olarak kullanıldığı bu önemli çalışmadan beni haberdar eden ve word dosyasında yazısını göndermek lütfunda bulunan Ursinus'a teşekkür ediyorum. Metnin daha sonra internette de yer aldığı tespit edildiğinden dip notunda internet adresi verilmiştir: http://www.perspectivia.net/publikationen/pera-blaetter/30/ursinus_sarajevo

veya *serhad* bölgesi özelliğindedir. Bu bağlamda Osmanlı arşiv belgelerinde Sarayova'nın *kenar* yerde olduğu kaydedilmiştir². Burada *kenar*, şüphesiz *uc* veya *serhad* bölge anlamında kullanılmıştır. Osmanlıların Balkanlar'daki fetih siyasetine ve yayılışına paralel olarak *uclar* zamanla daha ileri bölgelere taşınmakta, bir önceki *uc* bölgesi iç bölge haline gelmekte ve iç bölgede kurulan şehir ise o bölgenin merkezini teşkil etmekteydi. Bu şekilde Osmanlı döneminde Balkanlar'da mevcut birçok Osmanlı şehir veya kasabası *uclarda* kurulmuş ve gelişmişti. Bosna bölgesi Osmanlı idaresine girdiğinde, kaynaklar bölgenin merkezi olarak Sarayova adlı bir yerleşim yerinden bahsetmezler. Buna karşılık 859 (1455) tarihli *Tahrir Defteri*'nde, Sarayovası Vilayeti adlı idarî bir bölgenin adı zikredilir³. Burada vilayet terimi, imparatorluğun diğer bölgelerinde görüldüğü gibi bir nahiye büyüklüğünde, küçük bir idarî bölge anlamında kullanılır. Aynı zamanda bu durum *uc* bölgesi olan Bosna'nın tamamının Osmanlı idaresine girmediğini gösterir. Ancak bölgenin Sarayovası adını taşıması, kısa bir süre sonra ortaya çıkacak olan Sarayovası adlı yerleşim yerinin, bu tarihlerde teşkil edilmekte olduğu intibaini vermektedir.

873 (1468-1469) tarihli *Tahrir Defteri*'nde bölgenin adı yine Sarayova Vilayeti olarak geçmektedir. Bu tarihte bölgenin merkezi ise *nefs-i bâzâr-ı Torkovište* (متشوقرد) adıyla kaydedilmiştir⁴. Torkovište'nin Salı pazarı anlamında Slavca [U]torkovište'den gelmesi⁵, pazarın haftada bir defa Salı günleri kurulduğunu gösterir. Bölgenin merkezi için böyle bir adın kullanılması, Sarayova şehrinin söz konusu pazar yerinde tesis edildiğinin açık bir işaretidir. Ayrıca pazar yerinin çevresinde *Torkovište*'nin ekinliği olan dört mezraa vardı. Bu mezraalarda ziraatçılık yapılan tarlalar, bağ ve bahçeler, yoncalıklar ve değirmenler mevcuttu.

890 (1485) tarihinde Sarayova bölgesinin merkezi *nefs-i bâzâr-ı Torkovište* (متشوقرد) *el-meşhûr bi-Saray* adıyla verilmiştir⁶. Buradan Sarayova merkezinin, *Torkovište Pazarı* adı yanında, *Saray* adıyla meşhur olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1468-1485 tarihleri arasında *Torkovište Pazarı*'nın, *Saray* adıyla da bilinmeye ve hatta Saray adının daha baskın bir şekilde öne çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu durumun bir tezahürü olarak 894 (1489)'te şehir merkezinin *Saray Pazarı* adıyla kaydedildiği ve *Torkovište* adının artık geçmediği dikkati çekmektedir⁷. 1516 tarihinde de *Saray Pazarı* adıyla

2 “Mahrûse-i mezbûre kenâr yer olup dâim hizmet-i şâhiden hâlî olmadıkları pâye-i serîr-i a'lâya arz olunup defâtir-i kadîme muktezasınca avârız-ı divâniyyeden mu'âf olmak buyurulduğu defter-i atîfde mastûr olmağın defter-i cedîde vech-i meşrûh üzere kayd olundu” (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BA], *Tahrir Defteri* [TD], nr. 379, s. 90).

3 BA, *Maliyeden Müdevver Defterler* [MAD], nr. 544, s. 2.

4 TD, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 0.76, 40a.

5 M. Ursinus, *Sarajevo*, s. 17-18.

6 BA, TD, nr. 18, s. 17.

7 BA, TD, nr. 24, s. 33.

zikredilen şehrin⁸, 1530, 1542 ve 1561 tarihlerinde *Saray* adını taşıması⁹, artık giderek bu son adın yerleştiğini göstermektedir.

Uc bölgesinin merkezi ve bir pazar yeri olarak ortaya çıkan Sarayova'nın 1489 tarihli bir kayıta esasında Brodec ya da Brodece köyü halkının ekinliği olduğu belirtilir. XV. yüzyıl ortalarında Bosna sancakbeyi olan İsa Bey, pazar ile bütünleşmiş olarak Sarayova'yı tesis etmek için köy sakinlerinden bu ekinliğin alınmasını uygun görmüş ve bunun yerine köy sakinlerine başka bir yeri ekinlik olarak vermiştir¹⁰. Bunu takiben İsa Bey, söz konusu ekinlik alana bir saray ve Fatih Sultan Mehmed adına Hünkâr Camii yaptırmış (1458); ayrıca han, hamam, bedesten, tekke ve birçok emlakî içine alan dinî ve sosyal tesisleri vakıf olarak inşa etmiştir¹¹. Bu bağlamda söz konusu külliye etrafında bir yerleşim yerinin doğmaya başladığını belirtmek gerekir. Bu yerleşim yeri önceleri burada kurulan pazardan dolayı Torkovište Pazarı adını almıştır. Bu arada İsa Bey'in yaptırmış olduğu ilk saraydan dolayı önce bölge, bir süre sonra da külliye etrafında doğmaya başlayan şehir, *Saray* adıyla bilinmeye başlamıştır. Saray ile birlikte kullanılan *ova* ise şehrin kurulduğu yerin tabii yapısını yansıtmaktadır. Bu şekilde adlandırma, şüphesiz Anadolu'da Akçaova / Akçaâbâd, Çukurova / Çukurâbâd ve Rumeli'de Karinovası / Karinâbâd'a benzer ad verme geleneğini yansıtmaktadır.

Sarayova'nın çekirdeğini teşkil eden bu tesislerden sonra XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde İskender Paşa, Gaziler, Turna Derviş, Cancuğaz ve Derviş Hacı Dede zaviyeleri gibi diğer tesislerin de inşa edildiğinin ve şehirleşme yolunda önemli adımlar atıldığının altını çizmek gerekir. İsa Bey'in Bosna sancakbeyliği döneminde kuruluşunun temelleri atılan ve kısa sürede büyük bir gelişme gösteren Sarayova'nın, XVI. yüzyılın ilk yarısında Sarayova sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey döneminde ikinci büyük gelişimini sağladığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Gazi Hüsrev Bey, vakıf olarak cami, medrese, zaviye gibi dinî ve sosyal tesisler inşa ettirdi. Hatta şehrin su şebekesinin inşası, onun zamanında gerçekleşti¹². XVI. yüzyıl ortalarında Sarayova'da orta büyüklükteki vakıfların sayısı 40 iken XVI. yüzyıl sonlarında 90'dan fazla bir sayıya ulaşmıştı¹³. Vakıf olarak yapılan bu tesisler, Sarayova'yı "vakıf şehir" denebilecek bir Osmanlı şehri haline getirdi.

8 BA, TD, nr. 56, si. 21.

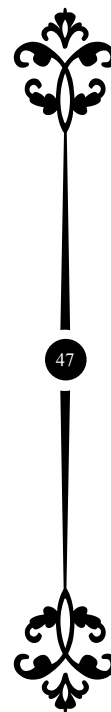
9 BA, TD, nr. 157, s. 224; BA, TD, nr. 211, s. 366; BA, TD, nr. 379, s. 5.

10 BA, TD, nr. 24, s. 36.

11 Amina Kupusović, "Vakufnama Isa-bega Ishakovića", *Prilozi historiji Sarajeva: radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva*, [The Vakufnama of Isa-bey Ishaković. Contributions to the History of Sarajevo, Proceedings from the symposium The half-millennium of Sarajevo, Sarajevo, 19-21 March 1993, ed. Dževad Juzbašić] - Sarajevo: Institute of History [etc.], 1997, s. 47-52.

12 Muhamed Hadžijahić, "Uloga i značaj Gazi Husrev-bega i njegovog vakufa" [The role and significance of Gazi Husrev-beg and of his vakuf], *Analna Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, IX-X, Sarajevo 1983, s. 219-232.

13 Behija Zlatar, "Osvrt na srednje i manje vakufe u Sarajevu u XVI stoljeću" / [Review of medium and small vakufs in Sarajevo in XVI c], *Analna Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, IX-X, Sarajevo 1983, s. 103-112.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Sarayova'nın gelişimi ve büyümesinin bir diğer sebebi, şehrin “kenar” olarak geçen “uc” bölgesinde veya “sınır”da yer almasından dolayı sakinlerinin avarız vergisinden muaf tutulmasıydı¹⁴. Bu muafiyet etraftan buraya getirilip yerleştirilenlere de teşmil edildi ve şehrin nüfusu kısa sürede tahminlerin üzerinde bir artış gösterdi. Böylece Sarayova, Edirne'den sonra Balkanlara geçiş noktasında II. Murad'ın vakıf hayratı olarak doğan Uzunköprü, Konya ovasının kavşak noktasında II. Selim'in vakıf eserleriyle ortaya çıkan Karapınar ve 1720'li yıllarda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın vakıf eserleriyle Muşkara adlı köyden bir şehre dönüşen Nevşehir gibi yerleşim birimlerinin kuruluşu esnasında uygulanan vergi muafiyetlerine benzer uygulamalarla dışarıdan buraya gelip yerleşecekler için bir cazibe merkezi haline geldi.

Sarayova, 1468-1469 tarihinde beş hane müslüman ve 65 hane, 15 mücerred (bülüğ çağında bekâr erkek) ve beş bîve (dul kadın) hıristiyan nüfusa sahipti¹⁵. Bu sayılarla toplam nüfus yaklaşık 400 civarındaydı. Bu tarihte *nefs-i bâzâr-ı Torkovište* adı altında zikredilen Sarayova, bu nüfus ile bir köyden büyük olmayan küçük bir yerleşim birimiydi. Sarayova'nın 1485 tarihinde 42 hane müslüman, 103 hane *gebran* adı altında kaydedilen hıristiyan ve 8 hane de Dubrovnikli vergi nüfusu vardı¹⁶. Toplam nüfusu ise yaklaşık 750 kişiydi. Bu nüfusun yaklaşık % 27'si müslüman, % 73'ü ise hıristiyandı. Dubrovnikli adıyla bilinenler, şüphesiz Dubrovnikli ve İtalyan şehir devletleriyle yakın ticarî ilişkide olan kimselerdi. 1489'da 92 hane müslüman; *gebran* adı altında 100 hane, 10 mücerred hıristiyan ve yedi hane de Dubrovnikli tüccar mevcuttu¹⁷. Bu bağlamda toplam nüfus 1000 civarındaydı. Bunun yaklaşık % 54'ünün hıristiyan ve % 46'sının müslüman olması, müslüman nüfusun giderek yükseldiğini ve hıristiyan nüfusun düşmeye başladığını gösterir.

1516 tarihinde Sarayova şehrinde 885 hane, 336 mücerred, 36 bîve müslüman ve 74 hane, 15 bîve hıristiyan ve 66 hane de *cemâ'at-i bâzergân-ı Dubrovnik* adı altında kaydedilen Dubrovnikli tüccar mevcuttu¹⁸. Bu tarihte şehrin toplam nüfusu yaklaşık 5500 civarına ulaşmıştı. Bu nüfusun % 90'ı müslüman ve % 10'u hıristiyandı. Böylece 1489'dan 1516 tarihine kadar aradan geçen 27 yıl zarfında şehrin nüfusu yaklaşık % 450 civarında artmıştı. Bu nüfus artışını söz konusu zaman dilim içinde şüphesiz normal bir artış olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu artışta, dışarıdan şehre yapılan göçlerin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

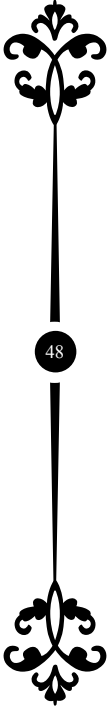
14 Bk. dip not 2.

15 TD, Atatürk Kitaplığı, nr. 0.76, 40a.

16 BA, TD, nr. 18, s. 17 vd.

17 BA, TD, nr. 24, s. 33-35.

18 BA, TD, nr. 56, s. 21.

1530 tarihli tahrir defterine göre 1066 hane ve 570 mücerred müslüman vergi nüfusu olan şehrin¹⁹, toplam nüfusu 6000 civarındaydı. Bu tarihte hıristiyan nüfusun olmaması ile ilgili en mantıklı açıklama, onların önemli bir kısmının İslam dinini kabul etmeleriyle izah edilebilir. Bunun yanında bir kısım hıristiyanın başka yerlere göç etmiş olabileceklerini de göz önünde bulundurmak gerekir. 948 (1542) tarihinde şehir 1400 hane, 1117 mücerred müslüman ve 14 hane, 11 bîve hıristiyan vergi nüfusuna sahipti²⁰. Toplam nüfus ise 8200 civarındaydı. Bu tarihte nüfusun yaklaşık % 99'unu müslümanlar teşkil ederken %1'ini hıristiyanlar teşkil etmekteydi. Dışarıdan aldığı göçlerle nüfusu giderek artan Sarayova'nın, 1561'de 3706 hane, 2110 mücerred müslüman ve 113 hane, 6 mücerred hıristiyan vergi nüfusu vardı²¹. Toplam nüfus ise yaklaşık 21.000 civarına ulaşmıştı²².

XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar geçen 100 yıla yakın bir zaman zarfında Sarayova'nın nüfusunun hızlı bir şekilde artmasının sebeplerini öncelikle dışarıdan şehre yapılan göçlerde aramak lazımdır. Bu konuda 1530 tarihli tahrirde bazı kayıtlara ve karinelere rastlanmaktadır. Bu bağlamda 31 hanenin Hersek sancağından, 20 hanenin de Sarayova çevresindeki köylerden geldiği tespit ediliyor. Ayrıca iki hane Selanik'ten, iki hane Edirne'den ve bir hane de Anadolu'dan gelmişti. Buna ilaveten 1561'de bir hane İstanbul'dan gelmişti. Bu durum Sarayova şehrine yapılan göçlerin önemli bir kısmının Sarayova'ya yakın bazı şehir ile köylerden, az bir kısmının ise Balkanlar ve Anadolu'dan göç etmiş olduğunu gösteriyor.

Sarayova'nın sosyal ve dinî hayatında dikkati çeken hususlardan biri, nüfusunun giderek müslüman ahali tarafından teşkil edilmesidir. Bu nüfusun önemli bir kısmının XV. ve XVI. yüzyıllarda İslamiyeti kabul eden kimseler olduklarını belirtmek gerekir. Bunun yanında Balkanlar ve Anadolu'dan müslüman kimselerin şehre gelip yerleştikleri de gözden uzak tutulmamalıdır. Bölgedeki halkın İslamiyeti kabulü ile ilgili olarak tam bir bilgiye sahip değiliz. Ancak 1468-1469'da Torkovişte Pazarı olarak bilinen Sarayova'da nüfusun çok az bir kesiminin, 1485'te ise %27'sinin müslüman olması, İslamlaşmanın kitlesel ve hızlı bir şekilde olduğu intibamı vermemektedir. Ancak Balkanlar'ın diğer bölgelerine göre bunun daha hızlı olduğunun altını çizmek gerekir.

Sarayova bölgesinde İslamlaşma ile ilgili en yaygın görüşlerden biri, Bogomilizm mezhebine bağlı Bosnalı üyelerin bu din değiştirmede önemli bir rol oynamış olmasıdır²³. Bu görüşe göre Ortaçağ Avrupası'nda ortaya çıkan, düalist yani iyi kötü tefrikini ön plana

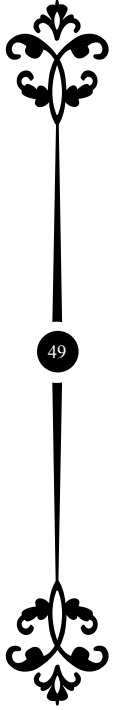
19 BA, TD, nr. 157, s. 224-251.

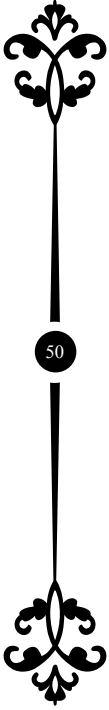
20 BA, TD, nr. 211, s. 366-410.

21 BA, TD, nr. 379, s. 5-93.

22 XVI. yüzyılda Sarayova'da her bir mahallenin nüfus için bk. B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 38-79.

23 Bu bağlamda Bogomil ve Bogomiller üzerine önemli çalışmalar yapan Aleksandar Vasijević-Solovjev'i bilhassa zikretmeliyiz. Onun bu konuyla ilgili çalışmaları ve görüşleri için bk. Tayyib Okıç, "Balkanlarda Bogomiliz Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi - Zeki Velidi Togan'ın Hatırasına Armağan-*, V/4 (1973), s. 205-222.

çıkaran, Ortodoks ve Katolikler tarafından dışlanan ve lanetlenen Bogomiller'in Osmanlı hoşgörüsü ve anlayışını, kendi anlayışlarına yakın bulmaları ve İslamiyeti kabul etmiş olmalarıdır. Ancak burada Osmanlıların Sırp Ortodoks kilisesine de hoşgörü ile yaklaşıtlarını ve özellikle kilisenin çok katı dinî organizasyonu karşısında sadece Bosnalılar'ın değil, Ortodokslar ve hatta Katolikler arasında da din değiştirmelerin olduğunu göz ardı etmemek gerekir²⁴. Bunun yanında Osmanlıların erken dönemlerinde Bosna'da ve hatta Balkanların bir çok bölgesinde, Osmanlı hizmetinde timar sahibi olan Bosnalı ve hristiyan menşeli bazı askerî ve siyasi liderlere rastlanması, İslamlaşmada bunların da tesirinin olduğuna bir işaret olarak kabul etmek gerekir²⁵. Sarayova'da İslamı kabul eden bir diğer kesim, Osmanlı arşiv kaynaklarında *atık* ya da *mu'tak* olarak bilinen köleler teşkil etmektedir. 1530'da 61, 1542'de 54 ve 1561'de 141 atık veya mu'tak mevcuttu²⁶. Bunlar, Sarayova bölgesinin Avusturya, Macaristan ve Venedik karşısında sınırda yer almasından dolayı genellikle savaş esiriydiler²⁷. Bunların zaman süreci içinde hürriyetlerinin verildiği ve hatta bu gibi esirler arasında liyakatlerine göre devletin önemli makamlarına kadar yükselenler olduğu da bilinmektedir.

Osmanlı şehirlerinin ve kasabalarının en tipik özelliklerinden biri, fizikî ve sosyal yapı bakımından mahallelere bölünmüş olmasıdır. Bu mahalleler genellikle bir mescit, bir cami, bir zaviye ya da bir medrese etrafında yer alırdı. Her mahallede oturan sakinler, yakın ilişki, akrabalık bağları, sosyal dayanışma ve buna ilaveten aynı inanç değerlerine sahiptiler. 1468-1469 yıllarında nüfusça bir köyden daha büyük olmayan Sarayova'nın mahallesi mevcut değildi. 1485 yılında da mahalle yapılanması olmamasına rağmen dinî toplulukların cemaat yapısı, müslüman, hristiyan ve Dubrovnikli olarak görülür. 1489'da Sarayova beş mahalleye sahipti Bunların üçü müslüman ve ikisi hristiyanı. Daha sonraki tarihlerde Sarayova'da mahallelerin sayısı, nüfusun artmasına paralel olarak bir artış gösterdi. Nitekim şehrin 1516'da 15'i müslüman ve ikisi hristiyan olmak üzere toplam 17 mahallesi mevcutken 1530'da 32, 1542'de 41 ve 1561'de 65 mahallesi vardı.

Sarayova'nın Tahrir Defterleri'nden anlaşıldığı kadarıyla mahallelerin pek çoğu, mescit, cami, medrese gibi dini ve sosyal tesislerin etrafında teşkil edilmişti. Bu bağlamda Abdi Halife, Ahmed Çelebi-Kuzdeng, Armağancı Sinan, Hacı Ali (Komotin), Ayas Paşa,

24 John V. A. Fine, "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society", *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*, edited by Mark Pinson, Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts 1994, s. 11-19.

25 Adem Handzic, *Population of Bosnia in the Ottoman Period*, İstanbul 1994, s. 22-23; Colin Heywood, "Bosnia Under Ottoman Rule, 1463-1800", *The Muslims of Bosnia-Herzegovina*, edited by Mark Pinson, Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts 1994, s. 32-35.

26 Bu rakamlar BA, TD, nr. 157, s. 224-251; BA, TD, nr. 211, s. 336-409; BA, TD, nr. 379, s. 5-93'den teker teker sayılarak elde edilmiştir.

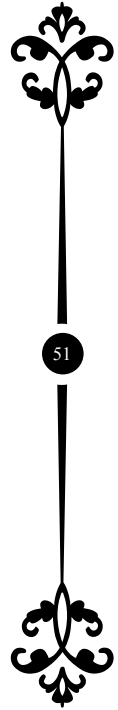
27 Bosna'daki bu savaş esirleri hakkında genel olarak bk. Behiye Zlatar, "XVI. Asırda Sarayovo (Saraybosna)'da İkamet Eden Harp Esirlerinin Kaderi Hakkında", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi, II* (İstanbul 1989), s. 677-681.

Bratnik (Dükkândâr Yusuf), Davud Çelebi, Hacı Ali, Hacı Cafer, Hacı Davud, Hacı Eynehan, Hacı Hasan, Hacı İdris, Hacı Mehmed, Mehmed Bakırzâde, Hacı Mehmed bin Sinan, Hacı Memi, Hacı Seydi, Hacı Süleyman, Hacı Turhan, Hacı Yağcı Ahmed, Haraccı Mustafa, Hasan bin Davud, Hasan Voyvoda, Haseki, Haydar, Hoca Kemal, Hüsam, İbrahim Neccâr, Kartal Hacı Eynehan-Bardakciyân, Kâtib Kasım, Kebkebir, Keçeci Sinan, Kemal Bey, Köhne Hacı Eynehan, Küçük Yazıcı, Tuti Hatun, Mehmed Bey, Mimar Sinan, Nezîr Yeniçeri, Sağrakçı Mahmud, Sarac Ali, Sarac İsmail, Sarac İsmail (Hacı Haydar), Sinan Çelebi (Komotin), Sinan Halife, Vekilharç Mustafa ve Yakup Paşa mahallelerinin bir mescit etrafında teşkil edildiği dikkati çeker. Ali Paşa, Çıkrıkçı Muslihiddin, Hüsrev Bey, İskender Kethüda, Mevlana Arab, Mustafa Bey bin İskender Paşa, Sultan Mehmed Han, Şeyh Ferruh ve Yahya Paşa mahalleleri bir cami etrafında yer alırken Firuz Bey mahallesi bir medrese etrafında kurulmuştu.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Sarayova büyük bir ekonomik ve ticarî gelişme gösterdi. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Sarayova’da bir pazar kurulmasıydı. Bir diğer sebep, yerel tüccarlar ile Dubrovnikli tüccarlar arasındaki ilişkilerdi. Bu yüzden Sarayova ve İtalyan tüccarları arasında sıkı bir ticarî bağ vardı. Bu bağlamda Sarayova, önemli bir ticarî merkez haline geldi. Bu gelişme, Osmanlı klasik döneminde Sarayova’da önemli sayıda bir esnaf grubunu da ortaya çıkardı. Bu esnaf grubunun, Ahilik prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olduğu dikkati çeker. Bu bağlılığın bir işareti olarak debbağ esnafının ve esnafın piri olan Kırşehir’deki Ahi Evran Zaviyesi’nin şeyhleri, esnafın iç meselelerini görüşmek ve onlara çözüm yolu bulmak için zaman zaman Bosna esnafını ziyaret eder ve bu ziyaret esnasında zaviye şeyhi bir Bosna paşası gibi merasimle karşılanırdı²⁸.

Sonuç olarak şu hususları söylemek mümkündür. Öncelikle Sarayova bölgesinin batı uc bölgesinde yer alması, bölgenin stratejik önemini ortaya çıkardı. Böylece Sarayova, coğrafi konumuyla ön plana çıkmaya başladı. Bunun yanında şehrin tesis edildiği alanda pazar mevcuttu. Çevre şehir, kasaba, kırsal kesim ve hatta Dubrovnik gibi uzak diyarlardan gelen ticaret erbabının alışveriş yaptığı bu pazar, farklı yerlerden gelen insanların bulunduğu, sosyalleştiği ve hatta ortak bir dil kullandığı yerd. Bu durum şüphesiz bölgeyi daha da ön plana çıkardı. Bu bağlamda Sarayova sancakbeyi İsa Bey tarafından vakıf olarak inşa edilen dinî ve sosyal tesisler, pazarın yanında bir şehrin doğmasında önemli rol oynadı. Böylece İsa Bey, şehrin ilk kurucusu mesabesine yükseldi. Bunu takiben Sarayova, Gazi Husrev Bey’in sancakbeyliği zamanında ikinci büyük bir gelişmeye sahne oldu ve vakıf olarak şehrin fizikî yapısını şekillendiren dinî ve sosyal eserler inşa edildi. Böylece Sarayova, Osmanlı şehircilik anlayışında “vakıf şehir” özelliği gösteren bir yerleşim yeri olarak tarihteki yerini aldı.

28 Sarayova esnafı arasındaki Ahilik geleneği ve prensipleri hakkında bk. *Hamdija Kreševljaković, Esnaf i obrti u starom Sarajevu*, Sarajevo 1958.

KAYSERİLİ OSMAN PAŞA'NIN BOSNA VALİLİĞİ (1718-1720) VE YARGILANMASI

Erhan AFYONCU*

Pasarofça Antlaşması'nın imzalandığı günlerde savaşın cereyan ettiği bölgelerden Bosna'da vali değişikliği yaşandı. Niğbolu Sancakbeyi olan Kayserili Osman Paşa¹, Numan Paşa'nın yerine 2 Ağustos 1718'de² Bosna valisi tayin edildi³. Osmanlı-Avusturya Harbi'nin sona ermesi Bosna'daki sıkıntıları biraz olsun rahatlatmıştı. Fakat başta şehir merkezi olmak üzere eyaletin muhtelif bölgelerinde ciddi problemler mevcuttu. Sıkıntıların başında, savaşlar yüzünden eyalette bozulan asayiş ve iktisadî vaziyet geliyordu. Bu yüzden yeni vali Osman Paşa'nın bir taraftan emniyeti tesis etmek, diğer taraftan da iktisadî vaziyeti düzeltilmesi gerekiyordu. Bu durum paşanın tayin edilmesiyle ilgili bir vesikada şu şekilde ifade edilir: “Eyâlet-i mezbûrede hidmet-i muhâfazada olmak üzere tahrîr olunan mîrî neferât ve yerlü neferâtı ve mevâcib ve masârifleri için gerek nakden ve havâle ile irsâl olunan ve gerek Bosna'nın mukâta'ât ve cizyesinden hâsıl olan akçeler ne vechile sarf olunup ve ne mahalle virilmiştir. Ve irsâl olunan zehâyir ve cebehâne mühimmâtı nice oldu. Gereği gibi teftîş ve tefahhus ve mukâta'ât ve cizyesi görölüp ve kılâ' ve palankalarının yerlü neferâtı yoklanup *lâzimesi üzere nizâm* ve i'tidâl üzere bir sûrete ifrâğ eylemek üzere bir iş bilir kulları ta'yîn olunmak muktezî olmağla *hâlâ Bosna valisi olan Vezîr Osman Paşa Devlet-i Aliyyelerinde bir-iki def'a defterdâr olup bu makûle umurda vukuf ve mahâreti olmağla husûs-ı mezbûra alâ vechi'l-istiklâl me'mûr*” kılınmıştır⁴.

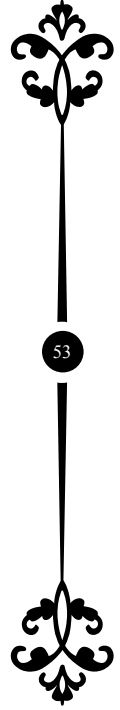
* Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

1 Kayserili Osman Paşa için bk. Mehmed Zeki Pakalın, Maliye *Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, II, Ankara 1977, s. 130-136; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, İstanbul 1311, s. 326.

2 BOA, A.NŞT, nr. 1355, s. 4 ve A.RSK, nr. 1568, s. 10'dan naklen Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tercihati*, Elazığ 1997, s. 97. Enes Pelidija ise Osman Paşa'nın Pasarofça Antlaşması'ndan önce 1718 Mayıs'ında vali tayin edildiğini ve barış yapılması için şartları hazırladığını ileri sürer (Bk. “The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia”, *The Peace of Passarowitz*, ed. Charles Ingrao-Nikola Samardzic-Jovan Pesalj, Indiana 2011, s. 122). Ancak Osmanlı arşiv kaynaklarından Kayserili Osman Paşa'nın 2 Ağustos 1718'de Niğbolu'dan Bosna'ya vali tayin edildiği, yine aynı tarihte Bosna Valisi Numan Paşa'nın da Girit'e görevlendirildiği arşiv belgelerinden tespit edildiği için Pelidija'nın verdiği bilgi doğru değildir.

3 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 8/36.

4 BOA, A.AMD, Dosya nr. 2/33. Osman Paşa'nın vali tayin edildiği günlerde Bosna'daki başlıca sıkıntılar ve bunların çözümü için paşadan beklenenlere dair ayrıca bk. BOA, A. DVN, Dosya nr. 792/95.

Osman Paşa'nın valiliğindeki ilk işlerinden biri Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra eyalete geri dönen askerlerin maaşlarının ödenmesiydi. Paşaya gönderilen bir fermanda “mukataa ve cizye mallarını ocaklık” tayin etmesi ve elde edilecek gelirle askerinin maaşının ödenmesi isteniyordu⁵. Fakat merkezin bu talebini hayata geçirmek oldukça zordu. Maaşların ödenmesinde Osman Paşa'nın sıkıntı yaşamamasının temel sebebi, üç yıldır süren savaş yüzünden eyaletteki asker sayısının artmasıydı⁶. Osman Paşa'nın konuyla ilgili İstanbul'a gönderdiği bir kaimede “eyaletteki mukataanın bazısının” Pasarofça Antlaşması hükümleri gereğince el değiştirdiği, elde kalan arazinin bir kısmının “bî-hâsıl” olduğu, vergi vermeye tahammülü olanlar ise malikane verildiği belirtildikten sonra eyalette “nizam-ı kadime” dönülmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişti⁷.

Bosna Eyaleti, Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra sınır tayiniyle ilgili düzenlemelerde önemli bir merkez olarak ortaya çıktı. Bu yüzden hem Avusturya hem de Venedik'le sınır tayininde Adana Valisi Mustafa Paşa ile Bosna Valisi Osman Paşa, hudut tespitiyle görevlendirildi. Paşa, bunun için kethüdası, Bosna alaybeyi, Bosna defterdarı, Bosna timar defterdarı ve sınır ahvalini iyi bilen kişilerden yardım aldı⁸. Osmanlı-Avusturya sınırının tespiti 14 aylık bir çalışmadan sonra 11 Ekim 1719'da tamamlandı. Osmanlı-Venedik sınırını tayin çalışmaları ise 1719'da büyük oranda bitirilmesine rağmen Venediklilerin kalelerin bazılarını terketmemesi yüzünden 1721'e kadar devam etti⁹.

Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Venedik sınırlarının yeniden tayin edilmesinden en fazla etkilenen yerlerin başında Bosna Eyaleti geliyordu. Nitekim daha önce 5 sancaktan müteşekkil eyalet, yeni sınır tespitlerinden sonra 4 sancağa düşürülmüş ve eyalete ait bazı topraklar terkedilmişti. Bu durumda haliyle birçok tartışmaya sebep oldu¹⁰. Savaş sonrasında timar sahipleriyle ilgili de birçok sıkıntı baş gösterdi. Bunların en önemlisi Bosna sınırları dahilindeki çiftlik arazileriyle ilgiliydi¹¹.

5 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22012.

6 Bu durumun ifade edildiği bir belge için bk. BOA, A.AMD, Dosya nr. 2/33.

7 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 22012. Kayserili Osman Paşa'nın valilik yıllarında ve hemen sonrasında Bosna ve Hersek'teki mukataanın malikâne olarak satılmasına dair yaşanan sıkıntılar ve buna dairü düzenlemeler için bk. BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 83, s. 477, Evâhir-i Rebiulahir 1132/1-10 Mart 1720. Savaş yıllarında Bosna'da yaklaşık 60 bin asker istihdam edilmiştir (Enes Pelidija, “The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia”, s. 125).

8 BOA, A. DVN, Dosya nr. 749/47, Evâil-i Ramazan 1130/29 Temmuz-7 Ağustos 1718. Osman Paşa, sınır tayinine dair İstanbul'a bir defterle bir de mektup göndermiştir. Bunların muhtasar muhtevaları için bk. BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 21872.

9 Pasarofça Antlaşması sonrası Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Venedik sınır tayini çalışmaları ve bu hususta Kayserili Osman Paşa'nın rolüne dair bk. Enes Pelidija, “The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia”, s. 122-124.

10 Enes Pelidija, “The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia”, s. 124.

11 Bir çiftliğin Osmanlı sınırları dâhilinde kalmasına gayret etmesi yönünde İstanbul'dan gönderilen emir için bk. BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 79, s. 56, Evâil-i Safer 1131/24 Aralık 1718-2 Ocak 1719. Yine sınır tespitinden sonra başka bir çiftlikle ilgili yaşanan sıkıntılar için bk. *Şikâyet Defteri*, nr. 81, s. 188, Evâst-ı Receb 1131/29 Mayıs-8 Haziran 1719; nr. 83, s. 402, Evâhir-i Rebiulahir 1132/1-10 Mart 1720.

Timar sahiplerinin bazıları ya savaşta öldüğünden veya bazıları bunu fırsat bilerek haksız yollarla timarlara el koyduğundan timar arazileriyle ilgili tartışmalar meydana geldi. Osman Paşa, valiliği boyunca timar meseleleriyle de uğraştı¹². Pasarofça sonrasında Bosna'ya geri dönen gayrimüslim reayanın mülkleri olan arazi hususunda da sıkıntılar yaşadılar. Osman Paşa, gayrimüslimlerin sıkıntılarını çözüm bulmak için gayret gösterdi¹³.

Paşa, antlaşma gereği yapılacak esirlerin takasında da görev aldı. Mesela, Venedik zindanlarında esir tutulan dört beyzade ile iki kaptanın serbest bırakılıp emniyetli bir şekilde Osmanlı topraklarına ulaşmasıyla görevlendirildi. Yine Venedik elinde olan Müslüman esirlerin serbest bırakılmasına dair görüşmeler yaptı¹⁴.

Osman Paşa, Bosna'ya geldikten sonra eyaletteki ilginç şahsi davalarla da uğraştı. Bunlardan Hasan ve Salih adlı kişilerin davası İstanbul'a kadar taşındı. Çünkü Hacı Bey ve Bâli Bey neslinden olduklarını iddia eden bu şahıslar şer'î vergilerden muaf olmayı talep etmişlerdi. Numan Paşa'nın valiliği zamanında başlayan tartışma Osman Paşa devrinde de devam etti ve paşa, bu kişilerin Hacı Bey ve Bâli Bey neslinden olmadıklarına dair rapor gönderdi¹⁵. Ancak paşanın raporuna rağmen Hasan ve Salih, kendilerinin haklı olduğuna bazı resmî belgeler almayı başardılar¹⁶. Bu yüzden mesele İstanbul'a taşındı ve Osmanlı başkentindeki kayıtlar tetkik edildi. Araştırma sonucunda Hasan ve Salih'in haksız olduğu, bunların Hacı Bey ve Bâli Bey neslinden gelmedikleri tespit edildi¹⁷. Paşanın valiliği döneminde Bosna Eyaleti'nden İstanbul'a taşınan başka davalar da oldu¹⁸.

Şahsi davaların bir kısmına yeniçeriler sebep olmuştu. Mesela Bosna Defterdarı Salih'e ait zeamet arazileri üzerinde tarımla meşgul olan yeniçeriler bazı vergileri ödemek istemedikleri için mesele İstanbul'a intikal etti¹⁹. Yeniçerilerin kaynaklık ettiği ve Osman Paşa'nın takip etmek zorunda kaldığı bir diğer hadise de Bosna'ya bağlı İhlivne Kazası'nda yaşandı. Yeniçeriler İhlivne'deki bir muallimhaneyi kendilerine tahsis edilmediği

12 Osman Paşa devrindeki timar meselelerine dair bazı misaller için bk. BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 83, s. 473; nr. 83, s. 477. Zaman zaman timar sahipleri ile çiftlik sahiplerinin de karşı karşıya geldikleri oluyordu. Bazı misaller için bk. BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 76, s. 304; nr. 83, s. 477.

13 Gayrimüslimlerin arazi meselelerine dair Osman Paşa'nın Bosna'dan ayrılmasından hemen sonraya ait olmakla birlikte paşanın valilik yıllarında yaşanan sıkıntıları da yansıtan bir vesika için bk. *Şikâyet Defteri*, nr. 85, s. 119, Evâhir-i Cemâziyelahir 1132.

14 BOA, A. DVN, Dosya nr. 754/48, Evâhir-i Zilhicce 1130/14-24 Kasım 1718. Vesikanın diğer bir sureti için bk. A. DVN, Dosya nr. 754/50. Esirlerle ilgili ayrıca bk. *Şikâyet Defteri*, nr. 81, s. 272. Osman Paşa, daha baş defterdarkeren bile esir meselesiyle yakından ilgilenmişti (Bk. *Şikâyet Defteri*, nr. 72, s. 33, Evâsıt-ı Rebiülahir 1129/24 Mart-3 Nisan 1717).

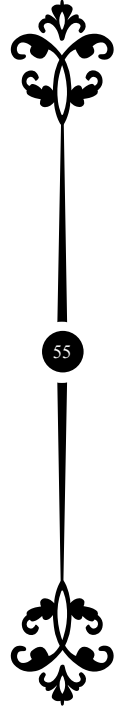
15 BOA, A. DVN, Dosya nr. 773/1, 24 Rebiülahir 1131/16 Mart 1719.

16 BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 81, s. 443, Evâsıt-ı Şevval 1131/26 Ağustos-5 Eylül 1719.

17 BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 82, s. 100, Evâil-i Cemâziyelahir 1131/21-30 Nisan 1719.

18 BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 77, s. 15, Evâil-i Receb 1130/31 Mayıs-9 Haziran 1718. Osman Paşa devrinde İstanbul'a kadar intikal eden meselelere başka misaller için bk. *Şikâyet Defteri*, nr. 78, s. 68, 172, 400, 412; nr. 79, s. 22; nr. 81, s. 222, 244, 392.

19 BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 78, s. 412, Evâsıt-ı Rebiülahir 1131/13-23 Mart 1718.

halde kışla olarak kullanmak istemişler ve bu yüzden şikâyet edilmişlerdi. Bu yüzden İstanbul'dan Osman Paşa'ya yeniçerilerin İhlivne'de kendilerine ait olan kışlaya çekilmelerini sağlaması yönünde ferman gönderilmişti²⁰.

Osman Paşa, Bosna'da kendisinden önceki vali Numan Paşa'nın kethüdası İbrahim meselesiyle de ilgilendi. İbrahim Kethüda, Numan Paşa'nın mallarının bir kısmını sakladığı ve Bosna halkından haksız yere para topladığı gerekçesiyle İstanbul'da sorgulanmış fakat bir sonuç elde edilemediğinden Rumelihisarı'na hapsedilmişti. Osman Paşa, Bosna valisi olur olmaz İbrahim'in kendisine gönderilmesini, şayet bu isteği uygun görülürse kendisinin İbrahim'i konuşturmayı başarabileceğini iddia etti. Paşanın talebine karşılık İstanbul önceleri temkinli olmayı tercih etti ve Osman Paşa'dan iddialarının altını sağlam şekilde doldurması, İbrahim aleyhindeki iddiaları yerinde tetkik etmesi ve kesin kanaat getirdikten sonra İbrahim'in gönderilmesini talep etmesi emredildi. İstanbul'un temkinli olması yönündeki uyarılarına mukabil Osman Paşa, talebinde ısrarcı olmaya devam etti. Merkezi ikna etmek için de isteği yerine getirilirse hazineye önemli miktarda para temin edeceğini yazdı. Osman Paşa'nın kesin şekilde iddialı olması ve para temin edeceğini belirtmesi, İstanbul'un temkinli tavrından vazgeçmesine sebep oldu. İbrahim Kethüda, Rumelihisarı'ndan çıkartılarak muhafızlar eşliğinde Bosna'ya gönderildi. Kethüda gelir gelmez mahkemeye çıkarıldı. Fakat sonraki gelişmeler Osman Paşa'nın iddialarının aksi yönünde cereyan etti. Zira kimse kethüda aleyhinde şikâyetçi olmadı. Bu yüzden de paşa taahhütlerini yerine getiremedi. Buna rağmen kethüda, konuşturulmak üzere Bosna'da hapse atıldı. İlerleyen günlerde Osman Paşa aleyhinde şikâyetlerin artması ve meselenin İstanbul'a kadar intikal etmesi üzerine İbrahim Kethüda meselesi bir müddet gündemden düştü²¹. Osman Paşa'nın valilikten azlinden sonra ise İbrahim Kethüda serbest bırakılarak İstanbul'a gönderildi. Kethüda, şartlı olarak affedilmişti. Çünkü Rumelihisarı'ndan Bosna'ya gönderilmeden önce devlet hazinesine bir miktar para vermeyi taahhüt etmişti ve devlet kethüdayı bu taahhüdünü yerine getirmesi şartıyla affetmişti²².

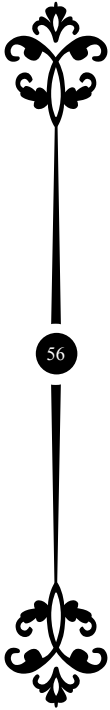
Bosna'ya atandıktan sonra eyaletin mali vaziyetini düzeltmek için çabalar sarfeden Osman Paşa bir müddet sonra aldığı tedbirleri sebebiyle tartışılmaya başlandı. Paşanın uygulamalarından yalnızca ahalî değil, eyalet ileri gelenleri de rahatsızdı. Bu yüzden Saraybosna kadısı, Osman Paşa'nın kanunlar hilafına ahaliden zahire bahası bahanesiyle akçe talep ettiği ve halkın bargirlerini aldığı yönünde İstanbul'a bir arz gönderdi. Arzda ayrıca Osman Paşa'nın Saray'daki mütesellimi İsmail'in halkın evlerini bastığı ve zorla eşyalarına el koyduğu da iddia edilmişti. Bosna uleması ve diğer din adamlarıyla halk adına kaleme alınan bir mahzarda da vali hakkında benzeri şikâyetler dile getiriliyordu²³.

20 BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 79, s. 150, Evâil Rebiülevvel 1131/2-12 Şubat 1718.

21 İbrahim Kethüda hadisesinin ayrıntıları için bk. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, haz. Abdülkadir Özcan vd., İstanbul 2013, s. 1175-1176; Mehmed Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, II, 133-135.

22 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 277/1025, Evâil-i Şaban 1132/8-18 Haziran 1720.

23 Saraybosna mollasına ve teftişle görevlendirilen dergâh-ı âli kapıcıbaşısına yazılan ancak gönderilmeyen bir emirde bu konudan bahsedilmektedir. Bk. BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 203/745, Evâsıt-ı

Osman Paşa aleyhindeki arz ve mahzarın İstanbul'a ulaşması üzerine şehirde ilginç gelişmeler meydana geldi. Şikâyetler III. Ahmed'e ulaşmıştı ama Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, konuyla ilgili padişaha sunduğu arzda vali aleyhinde gelen yazılar hakkında bazı tereddütlerin de bulunduğunu yazmıştı. Sadrazam, mahzar ve arzı getirenlerin birkaç gündür şehirde dolaştıklarını, bunların önce Osman Paşa'nın İstanbul'daki kethüdasından para istediklerini, aslında şikâyetlerin arkasında Hersek Paşası Bekir Paşa ile onun İstanbul'daki kardeşi Ömer Paşa'nın olduğunu iddia etmişti. Ayrıca kâğıtları getirenlerin daha önce eski Bosna valilerinden İbrahim Paşa aleyhinde de benzeri şikâyetleri bahane ederek para almak üzere teşebbüslerde bulduklarını, devrin sadrazamı Şehid Ali Paşa'nın konuyu soruşturmak üzere bir kapıcıbaşı gönderdiğini ve yapılan tetkikat sonucunda şikâyetlerin mesnetsiz olduğunun anlaşıldığını da rapor etti. Nevşehirli İbrahim Paşa, Şehid Ali Paşa devrinde bu usulsüzlüğe yol açanların ya küreğe mahkûm edildiklerini veya hapsedildiklerini de yazdı. Böylece Osman Paşa aleyhinde arz ve mahzar getirenlerin de aynı cezalara çarptırılmasının münasip olacağını işaret etmiş oluyordu²⁴.

Her ne kadar sadrazam, Osman Paşa aleyhindeki iddiaların mesnetsiz ve para kopardık isteyen birkaç "şirret" in "âdet-i müstemirresi" olarak nitelendirse de padişah konuyla ilgili farklı düşüncelere sahipti. Nitekim sadrazamın arzı üzerine yazdığı hatta şunları ifade ediyordu: "Ulemâ ve sulehâ ve meşâyihin imzaları ve sâirinin bi-ecma' ihim mahzarda mevcûd biri hilâf, ikisi hilâf cem'-i gaffirin ittifâkı hilâf olmaz. Kapucubaşı gönderüp sıhhati üzere haber alasin mahzar ile gelenler haber gelince habs olunmak nefy ve küreğe acele olmamak vücûh ile münâsibdir"²⁵.

Osman Paşa, aleyhindeki arz ve mahzarı getirenler sorgulanmak üzere ikamet ettikleri yerlerden çavuşlar vasıtasıyla buldurularak Divân'a getirildiler. Divân'da kendilerine İstanbul'a geleli üç-dört gün olmasına rağmen neden bu süre zarfında resmî bir makama müracaat etmedikleri ve arz ile mahzarın nerede olduğu soruldu. Bosna'dan gelenler ise yanlarında zikredilen belgelerin bulunmadığını, heyetteki birkaç kişi hasta olduğu için daha önce Divân'a müracaat edemedikleri cevabını verdiler²⁶.

III. Ahmed'in emri ve yapılan inceleme neticesinde Osman Paşa ile ilgili iddiaları bizzat yerinde tetkik etmek üzere Kapıcıbaşı Dayezâde Mustafa tayin edildi²⁷. Kapıcı-

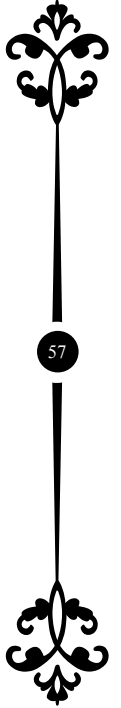
Rebiülahir 1132/Şubat 1720.

24 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 18968.

25 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 18968.

26 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 18968.

27 Saraybosna mollasına ile Dayezâde Mustafa'ya yazılan ancak gönderilmeyen bir fermanda görevlilerden neler beklendiğine dair şu açıklamalar yapılmıştı. Buna göre Mustafa'nın "mücerrebü'l-etvâr ve kizb ve dürûğ irtikâbindan ve himâye ile hakkı ketmden ârî" olması istenmekte, Osman Paşa ile mütesellimi İsmail'in halktan kanunsuz bir şekilde para alıp almadığını tetkik etmesi, şayet almış ise kimlerden ne zaman ve ne kadar aldığını tespit etmesi; bunun için Bosna uleması, sulehası, ayanı, eşrafi, alaybeyi, defter kethüdası, çavuşlar kethüdası ve eyalet ileri gelenleriyle gerek gizlice gerekse de açıktan defaatle görüşmesi; yaptığı tetkikat sonuçlarını şayet iddia edildiği gibi usulsüzlükler tespit ederse bunları

başı Mustafa'nın görevlendirildiği günlerde Osman Paşa'nın başka yere tayini çıktı. 21 Rebiülevvel 1132/1 Şubat 1720'de Bosna'dan alınarak Yanya mutasarrıfı tayin edildi, Bosna valiliğine ise Yanya Mutasarrıfı Topal Osman Paşa atandı²⁸. Bu görev değişikliğinin sebebi, Kayserili Osman Paşa aleyhindeki şikâyetlerin her geçen gün artması, hatta Saraybosna'da Osman Paşa'nın kethüdasına saldırıların olması ve esnafın protesto amacıyla dükkânlarını kapatması²⁹ ve daha da önemlisi paşa ile ilgili soruşturmanın tarafsız bir şekilde yapılması için olmalıdır.

Kayserili Osman Paşa, Yanya'ya tayin edildikten sonra aleyhindeki şikâyetler daha da arttı. Saraybosna kadısı bir arz, Ostroviçe ve buraya bağlı kalelerdeki zabıtlar iki kıta mahzar, Hersek Sancağı ahali de bir mahzar göndererek paşanın usulsüzlüklerinden şikâyetçi oldular. Paşa aleyhindeki şikâyetlerin artması üzerine konuyu soruşturmak üzere görevlendirilen Kapıcıbaşı Mustafa'ya 1720 Mart'ında bir emir gönderildi. Emirde Osman Paşa aleyhindeki şikâyetlere dair daha tarafsız karar verebilmek için davanın Üsküp'te görülmesinin uygun olduğu haber verilmekte ve kapıcıbaşından paşanın davayı takip etmek üzere tayin edeceği vekilini emniyetli bir şekilde Üsküp'e götürmesi, Osman Paşa'yı da yeni görev yeri olan Yanya'ya ulaştırması istenmekteydi. Yine aynı emirde Üsküp kadısına da konuya dair bilgi verilmekte ve davanın âdil bir şekilde karara bağlanması istenmekteydi³⁰.

Kayserili Osman Paşa'nın davası daha sonra başkalarını da içine aldı. Yeni Bosna Valisi Topal Osman Paşa'ya gönderilen bir emirde, Bosna Defter Kethüdası Mustafa Efendi, sabık Bosna defterdarı Abdullah Efendi ile hâlâ çavuşlar kethüdası Mehmedpaşazâde Mehmed Bey'in eyalet ahalesinde usulsüz şekilde vergi talep edip, zulmettiği gerekçesiyle İstanbul'a gönderilen şikâyetlerin soruşturulması bildirilmekte ve bu konuda Dâyezâde Mustafa'ya yardımcı olunması istenmekteydi³¹. Bu emir, Kayserili Osman Paşa davasının ekibini de şamil bir şekilde genişletildiğini göstermektedir.

Osman Paşa'nın davasının daha âdil karar verileceği gerekçesiyle Üsküp'te görülmesi kararlaştırılmasına rağmen bu, ilerleyen günlerde Bosna ahalesinin şikâyetlerine sebep oldu. Nitekim Bosna kadısı bir arzla, Bosna ahali ile mahzarla davanın Üsküp'te görülmesinin kendilerine müşkülât çıkaracağını, çünkü dava için binlerce kişinin Üsküp'e gitmesi gerektiği, bu yüzden davanın İstanbul'dan gönderilecek bir müvella tarafından görülmesi, böylece binlerce kişinin Üsküp'e gitmesinin engellenmesi istendi. Bu talep, İstanbul tarafından da olumlu karşılandı ve bizzat şeyhülislam tarafından Musıla-ı Sahn Müderrisi Kara Ahmed Efendi davayı dinlemek üzere görevlendirildi³².

ayrıntılı bir şekilde defter etmesi ve tespitlerine dair Bosna ileri gelenlerinin de mahzar göndermelerini sağlaması emredilmekteydi (Bk. BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 203/745, Evâsıt-ı R 1132/Şubat 1720).

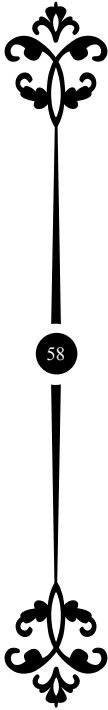
28 BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 2409.

29 *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, 1176.

30 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 203/747, Evâhir-i Rebiülahir 1132/1-10 Mart 1720.

31 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 254/958, Evâhir-i Cemâziyelahir 1132/29 Nisan-8 Mayıs 1720.

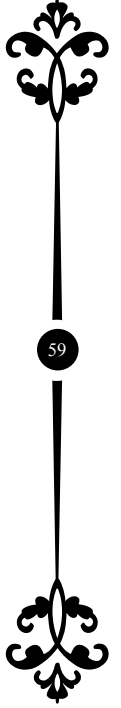
32 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 253/954, Evâhir-i Cemâziyelahir 1132/29 Nisan-8 Mayıs 1720.

Müvella olarak Kara Ahmed Efendi, davayı dinlemeye ve Kayserili Osman Paşa'nın vekili ile davacıların vekilleri arasında neredeyse sona yaklaşmışken Osman Paşa bizzat Üsküp'e geldi. Bunun üzerine paşaya vekili ile davacılar arasındaki mahkeme sonuçlanana kadar Üsküp'ten ayrılmamasını bildiren 1720 Mayıs'ı tarihli bir emir gönderildi³³.

Kayserili Osman Paşa'nın Üsküp'te görülen davası 1720 Ağustos'u başlarında sonuçlandırılmış gibidir. Zira davayı takip etmek üzere görevlendirilen Kapıcıbaşı Dâyezâde Mustafa'ya gönderilen Evâhir-i Ramazan 1132/26 Temmuz-4 Ağustos 1720 tarihli bir emirde, Osman Paşa'nın "zimmetinde mutâd-ı kadîm üzere Bosna vâlilerine verileden ziyâde şer'an sübut bulan hakları mübâşeretinle tahsîl olunmak için yazılmışdır" denilmektedir³⁴.

Osman Paşa, Bosna valiliğinden alındıktan ve halktan haksız yere topladığı paraların iade edilmesi yönünde karar verildikten sonra da tartışmalar devam etti. Özellikle paşanın Bosna'da kalan adamlarına takibatlar başlatıldı ve bazılarına da zulmedildi³⁵.

Konuyla ilgili Topal Osman Paşa'ya gönderilen ferman için bk. *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 254/958. Ayrıca bk. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, 1175-1176.

33 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 258/967, Evâil-i Receb 1132/9-19 Mayıs 1720.

34 BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 317/1166, Evâhir-i ramazan 1132/26 Temmuz-4 Ağustos 1720.

35 Osman Paşa'ya yakın olduğu gerekçesiyle zulmedilen Alioğlu Mehmed hakkında bk. BOA, *Şikâyet Defteri*, nr. 85, s. 168, Evâsıt-ı Cemâziyelahir 1132/19-29 Nisan 1720.

15-16. YÜZYILLARDA BOSNA SANCAKBEYLERİ

Fatma KAYTAZ*

Giriş

Osmanlı idari teşkilatında sancaklar tarihi ve coğrafi şartların sonucunda oluşmuş birimlerdir.¹ Bosna sancakbeyliği Bosna beylerbeyliğine dönüşmeden önce yüksek has gelirleri olan sancaklar arasındadır.² Hatta 1468-69 yıllarında Bosna sancakbeyi olan İsa Bey'in hasları normal bir beylerbeyinin gelirlerine yakınlığı ile dikkat çekmektedir.³ Bununla birlikte Osmanlı sancaklarının gelirlerine göre üst ya da alt olarak sınıflandırmak sağlıklı bir sonuca ulaştırmayabilir. Zira sancak gelirleri sancağa atanan kişinin kimliğine göre de değişebilmektedir.⁴ Ancak araştırmamız esnasında edindiğimiz genel izlenim, Osmanlı devletinin, erken dönemlerinde özellikle sefer zamanlarında Bosna sancakbeyliğine daha ziyade bu bölgeyi bilen tecrübeli kişileri atamayı tercih ettiği şeklindedir.⁵ Devletin, söz konusu sancakbeyliğine genellikle Bosna menşeli kişileri ataması da bu amaca matuf olabilir.⁶ Ancak sadece bu özellikler Bosna sancakbeyliği için yeterli değildir ve

* Doç. Dr., Tarihçi, İstanbul, Türkiye.

1 İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 20.

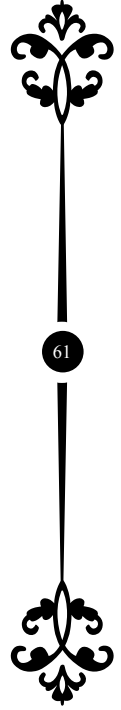
2 Bosna, Gelibolu, Mora gibi 550.000 akçeden fazla haslarla tevcih edilen sancakların çoğu ilerde beylerbeyilik olmuştur (Kunt, *a.g.e.*, s. 87).

3 Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 18, Ankara 2005, s. 251.

4 Kunt, *a.g.e.*, s. 86-87.

5 Bunlar içinde Fatih ve II. Bayezid dönemi devlet adamları arasındaki İskender Paşa ve Hadım Yakub Paşa örnek gösterilebilir. İskender Paşa üç, Hadım Yakub Paşa iki defa Bosna sancakbeyliği ifa etmiştir. (Mehmed Süreyya'ya göre, İskender Bey (Paşa), Fatih'in has adamlarındandır. 880/1475-76'da Bosna beyi, 885/1480'de Rumeli beylerbeyi, 888/1483'te vezir olmuştur. 890/1485'te tekrar Bosna beyi 894/1489'da tekrar vezir olmuştur. 904/1498-99'da üçüncü defa Bosna beyi olup 912/1506-07'de burada vefat etmiştir, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 3, (haz. Nuri Akbayan), İstanbul 1996, s. 808. Karşılaştırmız Vural Genç, "Acem'den Rum'a": *İdris-i Bidlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 841-842. Yakub Paşa için bkz. Muhammed Aruçi, "Yenipazar", *DİA*, c. 43, İstanbul 2013, s. 469; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 5, (haz. Nuri Akbayan), İstanbul 1996, s. 1680; Genç, *a.g.e.*, s. 843.

6 Bosna'nın imarında da önemli rol oynayan İshak Bey oğlu İsa Bey'in Bosna'nın asil bir sülalesinden geldiği rivayet edilir (İsa Bey'in hayatı için bkz. Enes Pelidija-Feridun Emecen, "İsâ Bey", *DİA*, c. 22,

bunun haricinde daha farklı yeteneklere de sahip olmaları gerekmektedir. Çalışmada sancakbeylerinin faaliyetleri onların özelliklerini tespit etme bakımından incelenecektir.

I. Bosna Sancakbeylerinin Akınları

Bosna’da görev yapan sancakbeylerinin en önemli vazifelerinden birisi gerektiği zaman akına çıkmaktır. Hatta, İbn Kemal’e göre Bosna sancakbeyliğine atanan serdarların senede bir iki defa akın faaliyetini ifa etmeleri “farz-ı ayn” mesabesindedir.⁷ Bosna sancakbeylerinin devletin içinde bulunduğu siyasi konjektüre göre farklı devletler üzerine, değişik zamanlarda akınlar gerçekleştirdikleri bilinmektedir.⁸ Ancak bu çalışmanın amacı bu akınları sıralamak değil, sancakbeylerinin gittikleri yerlerde karşılaştıkları sorunlara ve zorluklara odaklanmaktır. Bu konuda kroniklerde özellikle Davud Paşa, İskender Paşa ve Yakub Paşa’nın akın hareketlerinin diğerlerine göre daha ayrıntılı anlatıldığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada bu örnekler üzerinde durulacaktır.

Davud Paşa, Rumeli beylerbeyliğinden alınıp Bosna sancakbeyliğine atanınca⁹ (1480) sultanın izniyle Macaristan üzerine bir akın düzenler. Davud Paşa’nın akınları sırasında karşılaşılan güçlükler İbn Kemal’de ayrıntılı olarak resmedilmiştir. Buna göre, kızıl borkülü askerler hazırlıklarını tamamladıktan sonra yola çıkarlar. Una ve Sava suyunu atlarla bin bir güçle geçip Dırava nehrine gelirler. Bu su ne yaz ne kış gemisiz geçit vermediği için bölgenin yaşlılarından bir geçit olup olmadığını sorarlar ancak kimse bilmediği için gaziler atlarıyla dört bir tarafta rüzgar gibi gezinerek geçit ararlar fakat bulamazlar. Sonunda bakıncılarından bir netice elde edemeyince Dırava suyuna atlayarak karşıya geçmeye çalışırlar. Ancak nehir o derece coşkundur ki bazı askerler içinde gark olurlar. Yüzme bilenler ve atı kuvvetli olanlar karşı tarafa geçmeyi başarır. Bundan sonra asıl macera başlar ve akıncılar kıra-kırıla nihayet kralın annesinin oturduğu Nidalişte (Villach) şehrine gelirler.¹⁰ İbn Kemal bu yeri

Pür-bahâr idi güzde ve kışda

Kâfir adın komuş Nidalişte

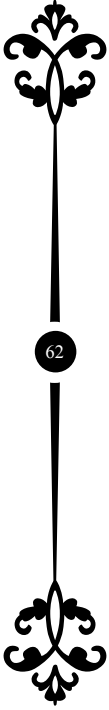
İstanbul 2000, s. 475). Ünlü Sokullu ailesinden üç kişinin Bosna sancakbeyliğine atanması da muhtemelen bu düşüncenin tezahürüdür. Sokulluzade Mustafa Paşa, Hasan Bey ve Ferhad Bey (Paşa) Sokullu ailesine mensup Bosna’da sancakbeyliği yapan bilinen isimlerdendir. (Mustafa Paşa’nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Pazan, *Nahîfî’nin Cevâhirü’l-Menâkıb-ı (Gencine-i Ahlâk) (Tahlil ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013. Hasan Bey ve Ferhad Bey’in sancakbeyliği süreçleri için bkz. Bkz. Pınar Sevinç, *955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defterleri (563 nr.)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 214. Sokulluzade Hasan Paşa için ayrıca bkz. Erhan Afyoncu, “Sokulluzâde Hasan Paşa”, *DİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 366-368).

7 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, (haz. Şerafettin Turan), Ankara 1991, s. 474.

8 Bunların bir listesi için bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 4, (haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul 1984, s. 1192-1194.

9 İbn Kemal, Davud Paşa’nın Karamanî Mehmed Paşa’ya muhalefet ettiği için bu göreve atandığını bildirir. İbn Kemal, *VII. Defter*, s. 473-74.

10 İbn Kemal, *VII. Defter*, s. 474-476.

Yerde bāğ-ı cinâni isteyene

Der cihân, anı gösterür “işde”¹¹ şeklinde tavsif eder.

Bundan sonra İbn Kemal’in bu akınla ilgili verdiği bilgiler güzellerin tasviri, gazilerin düşmana karşı gösterdiği cesaret ve düşmanın inatla karşı koyması üzerinde odaklanan klasik aktarımlarla devam eder.¹²

Davud Paşa’nın akın faaliyeti akıncıların coğrafi şartlar hususunda zorlandıklarını gösterir mahiyettedir. Özellikle Dırava Nehri onları oldukça zorlamıştır. Bölge hakkında bilgilerinin yetersiz olması da hareketlerini yavaşlatmıştır. Diğer taraftan Macar kralının annesinin oturduğu şehrin Osmanlılar tarafından bilinmesi önemli şehirler hakkında ön bilgileri olduğunu ya da o sırada bölge halkından bu detayı öğrenmiş olabileceklerini düşündürür.

Kroniklerde detaylı olarak anlatılan bir diğer hadise Yakub Paşa’nın seferidir.¹³ 1492 yılında Sultan Bayezid Arnavutluk seferinde bulunduğu sırada Macaristan ve Venedik’e akınlar yapılmasını emreder. Fakat bu akınlarda gerek Hadım Ali Paşa gerekse Mihâl oğlu Ali Bey büyük bir bozgun yaşamışlardır.¹⁴ Osmanlı akıncılarının bu başarısızlığı Macar krallığını cesaretlendirmiş ve bir kısım beylerini Bosna’nın tahribiyle görevlendirmiştir. Bu sırada Bosna Sancak beyi Hadım Yakub Paşa’dır.¹⁵

Yakub Paşa’nın akınlarına dair İbn Kemal, Behiştî ve Bitlisi’nin müttelik kuvvetleri anlatırken verdiği ayrıntılar dikkat çekicidir. Buna göre rakip kuvvetler “12 bin kişilik zırhlı Engürüs süvarilerinden oluşuyordu. Onlardan her biri baştan aşağıya demire gark olmuştu ve demirden bir dağ gibi görünüyordu. Her bir süvarinin bedeni korunaklı bir hisar gibiydi Cesar padişahı da yardım için 6 bin süvari gönderdi. Mesihî milletlinin öncüsü, İsevîlerin şeyhi ve halifesi Roma’daki Papa da siyah sancak ve haç taşıyan 2 bin kadar donanımlı askeri dinini korumak maksadıyla yardıma gönderdi. Frenk sultanları da silah kullanmada oldukça yetenekli olan ve her türlü askeri bilgi ve tecrübeye sahip zamanının yegânesi 6 bin kadar donanımlı Frenk askerini gönderdi.” Böylece Deren-

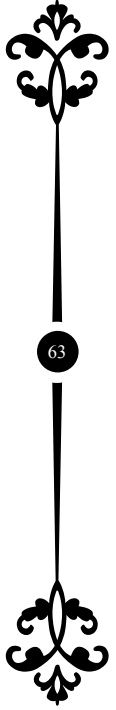
11 İbn Kemal, *VII. Defter*, s. 477.

12 İbn Kemal, *VII. Defter*, s. 476-480.

13 Yakub Paşa’nın bu zaferi dönemin kroniklerinin genelinde uzun bir yer tahsis edilerek anlatılmaktadır. Savaş esnasında parlak bir nurun çadırların üzerine konması, iki ordu üzerinde kartalların uçuşması, esirlerin farklı giysili kişiler gördüklerini söylemesi gibi olağanüstü hadiseler gerçekleştiği ve Yakub Paşa ile adamlarına bu sırada erenlerin yardım ettiğine dair farklı şekillerde çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bunların genelinde Yakub Paşa’nın Allah karşısında samimi kulluğu vurgulanır. Örnek olarak bkz. Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2007, s. 156-162; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter* (Transkripsiyon), (haz. Ahmet Uğur), Ankara 1997, s. 136-138.

14 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1998, s. 209.

15 Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh- Behiştî/Vâridât-ı Sühbânî ve Fütühât-ı Osmânî (791-907/1389-1052) II*, (haz. Fatma Kaytaz), Ankara 2016, s. 370; Genç, s. 669; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 209. Bu akın hakkında İdris-i Bitlisi’de verilen bilgiler, bizzat paşanın yakınında bulunup savaşa katılan kişilerden aktarılması bakımından önemlidir ve bazı konularda daha fazla detaya yer verildiği görülmektedir, bkz. Genç, s. 444.

cil Ban'ın etrafında otuz binden ziyade asker toplanır.¹⁶ İbn Kemal'de ordu “Cüyûş-ı pûlâd-pûş(u) bâd-hurûş demür tağlar gibi yerlerinden kopub yürüdiler. Kara bulutlar gibi küffâr-ı bed-râyün âlâyaları semâ-yı vağâyı bürüdiler. Ol tâğîlerün her biri depesinden dırnağına varınca demüre şöyle ğark olmuşdı ki âdem teni midür yoksa âhenin hisâr bedeni midir fark olmazdı. Âlât-ı darb ü harble ne denlü katı ursalardı derdi yok mütehammildi”¹⁷ şeklinde tavsif edilir. Bu sırada Behiştî'nin Derencil ağzından aktarımına göre Osmanlı birlikleri ise “çıplak” yani zırhsız, uzun süre sefer mihnetin (ağırlığını) çektikleri için yorgun ve mecalsizdiler.¹⁸

Verilen bilgilerden, karşı tarafın saha bilgisine sahip olmak bakımından Osmanlılar karşısında avantajlı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca sayıca üstün düzenli birliklerdir. Daha önemlisi bu ordu zırhlı askerlerden oluşmaktadır. Buna karşılık sancakbeylerinin askerlerinin ise zırhları yoktur. Burada Osmanlı askerlerinin zırhlı olmamaları bazı açılardan buldukları pozisyonun gereğidir. Muhtemelen hızlı ve rahat hareket etmek amacıyla bu şekilde giyinmiş olabilirler. Zira ağır zırhlarla kroniklerde sıklıkla bahsedilen derin nehirlerden geçmek kolay olmayabilirdi. Ancak her halükarda sancakbeyleri ve adamlarının rakipleri baştan ayağa zırhlıdır ve bunlarla baş etmek kolay değildir.

Bu akın sırasında Yakub Paşa ve adamları daha önce hiç gitmedikleri Slavin ve Külpa üzerine yürürler.¹⁹ Böylece öncesinde hiçbir gazinin at salıp geçemediği Külpa nehrinden Çesar²⁰ diyarına geçerler.²¹ Bu durum Bitlisî'de “Bu vilayetin bütün tecrübe sahibi yaşlıları ve pirleri ehl-i İslamın suretini yalnızca tasvirlerde görmüştü, bunun yanında sadece seyyahlar ve yolculardan müminler hakkında hikâyeler işitmişlerdi” şeklinde aktarılır.²² Bu ifadelerin farklı yorumundan Osmanlı askerlerinin de bu bölgeye ilk defa geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla pek bilmedikleri bu coğrafyada zaman zaman zor durumda kalırlar. Bu durumun bir sonucu olarak Yakub Paşa ve beraberindekiler ganimet ağırlıkları ve esirlerle geri dönerken dar bir boğazda Derencil Ban yanındaki kuvvetlerle önlerine geçer. Yakub Paşa para vererek yolunu açmasını ister ancak karşı taraf bütün ganimetlerle esirleri istediği için anlaşma sağlanamaz. Bu arada düşman oyalanırken (birkaç gün görüşmeler sürüyor) Yakub Paşa başka bir yol açtırarak boğazı geçmekten kurtulur. Fakat

16 İbn Kemâl, *VIII. Defter*, s. 133; Behiştî, s. 371; Genç, *a.g.e.*, s. 670.

17 İbn Kemâl, *VIII. Defter*, s. 133.

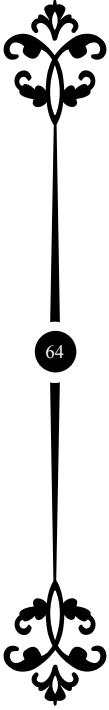
18 “asker akıncıdır, çıplak, yorgun argun sefer mihnetin meşakkatin çekmişlerdür. Bî-mecâl gelseler gerek” Behiştî, *a.g.e.*, s. 371.

19 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 209.

20 Çesar ya da çesar Almanya imparatoru ünvanını haiz olan Nemçe hükümdarları için kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 330. Nemçe ise Osmanlılar tarafından Avusturya ve Avusturyalı anlamında kullanılan bir tabirdir. Nemçe Devleti kadim Almanya İmparatorluğu şeklinde izah edilir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, İstanbul 1983, s. 676.

21 İbn Kemâl, *VIII. Defter*, s. 132. İdris-i Bitlisî, Adene Kupe Nehrini geçtikten sonra Kurtan vilayetine vardıklarını belirtir. Genç, *a.g.e.*, s. 673.

22 Genç, *a.g.e.*, s. 673.

Derencil kumandasındaki ordu bunları takip eder ve Kırbovo denilen yerde tekrar karşılaşırlar. Bu sırada Yakub Paşa'nın kuvvetleri az sayıdadır. Ancak Derencil'in ordusunu yenerek kendisini esir eder ve hediyelerle birlikte padişaha gönderir.²³ Sultan da bu büyük zaferine karşılık güzel nimetlerle Yakub Paşa'yı taltif eder ve daha sonra Rumeli beylerbeyliğine getirir.²⁴

Yakub Paşa'nın ve yanındakilerin akın faaliyetleri sırasında bölgesel coğrafya hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Bu durum onların dar boğazlarda rakiplerinin ani baskınıyla karşılaşmalarına sebep olmuştur. Yukarıda anlatılan olayda, iki taraf arasında anlaşma sağlama çabalarından, tarafların beraberinde karşılıklı diyaloga geçebilecek kişilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda Bosna sancakbeyinin savaş ortamında dahi iyi bir diplomat olmasının gerekliliğini göstermekte ve rakiplerinin dilini iyi bilmesini ya da bu konuda güvenebileceği kişileri yanında bulundurmasını zorunlu kılmaktadır.

Bunlar haricinde defalarca Bosna'da sancakbeyliği yapmış İskender Paşa'nın Venedik akını hakkında kaynaklarda detaylı malumat bulunmaktadır.²⁵

İskender Paşa'nın burada anlatılacak akın faaliyeti şu şekilde gelişmiştir. II. Bayezid, İnebahtı, Moton ve Koron'a sefer yapmak istemekteydi. Bu sırada düşman da Bosna sınırından içeri girmek için tonlanmaktaydı. Bu sebeple Padişah, kendisi İnebahtı Kalesi'ni kuşatırken, İskender Paşa'nın da Venedik üzerine giderek Venedik Cumhuriyeti'ni çaresiz bırakmasını istemiştir.²⁶

Bunun üzerine İskender Paşa beş bin mücehhez askeriyle Venedik üzerine akına çıkar (1499)²⁷ ve Osmanlı kroniklerinde Aksu (Tagliamento) denilen büyük nehre ulaşır. İdris'e göre bu nehrin her iki tarafında önemli beyler oturmaktadır. Ve nehrin karşı tarafında bulunan ayanlardan bazıları Osmanlı akıncıların geçmesine müsaade ettikleri gibi yemek ve ikamet yardımı yaparlar ve onların daha da içerilere gitmelerine engel olmazlar. Böylece İskender Paşa ve adamları on günlük yol daha ileri giderler. Bu bölgeyle ilgili Bitlisi'de, muhtemelen Paşa'nın gözlemlerine dayanan "Bu beldedeki şehirlerin hepsi de güzel evleriyle, bağ ve bahçeleriyle yerleşmeye uygun gayet güzel yerlerdi... Her şehirde oldukça yüksek, görkemli ve süslü binalar vardı. Eski ve yeni mabedleri oldukça genişti

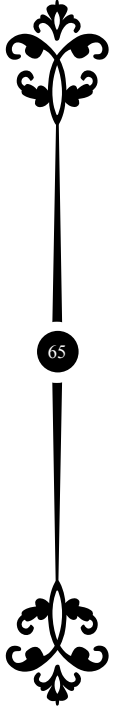
23 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 210.

24 Genç, *a.g.e.*, s. 680.

25 Hammer, İskender Paşa'nın 1477 yılında İzonso (Isonzo) ve Tagliamento nehrini geçtiğini ifade eder bkz. Hammer, *a.g.e.*, c. 4, s. 1193. Bu olayları aktaran İdris ya bizzat Paşa'nın yanına giderek ya da herhangi bir şekilde onunla görüşerek Bosna'daki hatıralarını kendisinden dinlemiş (ya da yazılı olarak almış) ve bu sayede konu hakkında detaylı bilgi verebilmiştir. İskender Paşa ile İdris-i Bitlisi arasındaki bağlantı için bkz. Genç, *a.g.e.*, s. 434-437.

26 Genç, *a.g.e.*, s. 695; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 212.

27 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 212.

ve temelleri sapasağlamdı. Bu kâfir yapılarının her biri sağlamlıkta burçlarındaki şerefe-
lerinin diliyle Şeddad, Ad ve İrem'in binalarına karşı üstünlük iddiasında bulunuyordu. . . .
Altın işçiliğiyle süslü o imaret ve mabetlerini, nakışlı ve tasvirli evleri” olduğu şeklinde
bölgenin imarı hakkında bilgiler verilmektedir.²⁸

Osmanlı kuvvetleri bu güzel şehirlerden geçerek yedi büyük kolu olan Dolmine Neh-
ri'ne²⁹ gelirler. Bu kolların hepsini gerek yüzerek gerek çeşitli araçlar kullanarak geçerler
ve Bundukiyye'nin bir adası olan Venedik'e ulaşırlar.³⁰ Burada da herhangi bir direnişle
karşılaşmazlar ve çok miktarda ganimet elde ederek dönüş yoluna girerler. Ancak aldık-
ları ganimetler ve esirler onları yavaşlatır. Tekrar Dolmine Nehri'ne geldiklerinde, nehrin
yağmur sularıyla dolup taşıdığını daha önce görünen ovaların şimdi seller altında kaldığını
farkederler. Bu sırada düşman kuvvetleri de arkadan gelmektedir. Nihayet sayıları çok
fazla olmadığı anlaşılan bu kuvvetler yenilgiye uğratıldıktan sonra herkes geçiş için bir
yer aramaya başlar. Bu arada bazı kuvvetlerin de Aksu Nehri kenarında bir araya gelerek
savaşmak için onları beklediği haberi Paşa'ya ulaşır. Paşa yanlarındaki ganimetlerden
fazlalıkları bırakarak askerini bir şekilde nehirden geçirir. Aksu kenarındaki birlikler de
Osmanlı askerinin daha önce gösterdikleri başarıları duyarak herhangi bir mücadeleye
girişmeden dağılır ve bu nehirden de kolayca geçilir. Böylece çok çeşitli ganimetlerle
geri dönülür.³¹

Gerek Davud Paşa, gerekse İskender Paşa ve Yakub Paşa ve beraberindekiler pek
aşına olmadıkları bir coğrafyaya gitmişlerdir. Kroniklerde de gördüğümüz gibi zaman
zaman su ve silahlı birlikler olmak üzere iki ateş arasında kalmışlar ve dar geçitlerde an-
sızın düşmanla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sebeple bu kişilerin çıktıkları akından geri
dönememeleri ihtimali oldukça yüksektir. Bu da onların ölümden korkmayan cesur birer
karakter olmalarını gerektirmektedir. Bu durum karşımıza gaza ruhunu çıkarır. Bu konu
ayrıca detaylı olarak inceleme gerektirmekle birlikte kroniklerde bahsedilen kişilerden
Davud Paşa'nın “Derviş” lakabıyla³² tanınması yine Bosna sancakbeylerinden Yakub Pa-
şa'nın Kırbova savaşı dolayısıyla yazdığı fetihnamesinde;

“Benem Bosna begi Dervîş Ya'kûp

Hudâ avniyle irişdüm bu ada”³³ diyerek kendisini Derviş Yakub olarak takdim etmesi
keza Hüsrev Bey'in “Gazi” unvanı ile nitelenmesi bu düşüncelyi destekler mahiyettedir.

28 Genç, *a.g.e.*, s. 697.

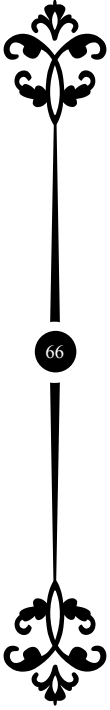
29 İzonzo Nehri, Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 212.

30 Genç, *a.g.e.*, s. 697.

31 Genç, *a.g.e.*, s. 697-700.

32 Şerafettin Turan, “Dâvud Paşa, Koca”, *DİA*, c. 22, İstanbul 1994, s. 37.

33 Yakub Paşa'nın kendisinin yazdığı bu fetihname Oruç Beğ tarihinde mevcuttur. Bkz. *Oruç Beğ Tarihi*,
s.160-162. Karşılaştığımız Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 211.

Ayrıca pek bilmedikleri diyarlara giden bu kişilerin oldukça temkinli, zırhlı birliklere karşı savunma sanatında iyi olmaları, hızlı hareket edebilmeleri, coşkun nehirlerden geçebilecek kadar iyi yüzücü olmaları, her türlü tehlikeye karşı hazırlıklı (en çok da ölüme) olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hızlı koşan ve iyi yüzen atlara sahip olmaları da onlar için bir avantaj olacaktır. Davud Paşa ve adamlarının gittikleri bölgede bilgisizce nehrin etrafında geçit aramaya koyulmaları hadisesi, sancakbeylerinin bu uzak bölgelere gerek giderken gerekse geri dönerken bölgeyi iyi bilen kılavuzlara sahip olmaları gerekliliğini ortaya koymaktadır. Aslında bu akın faaliyetleriyle sancakbeyleri bu bölgelere aşina olup bu konuda bilgi sahibi oluyorlardı. Bu bölgelere padişah eşliğinde bir harekate girişileceğinde buralara dair bilgiler sancakbeylerinden soruluyordu. Kanunî'nin Belgrad fethi hareketına başlamadan önce Bosna sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Bali Bey'den bölge yollarının durumu, su kaynakları hatta kışlarının şiddeti yani iklim şartları hakkında bilgi istemesi, bu hususun onlardan beklenen bir görev olduğunu gösterir mahiyettedir.³⁴ Ayrıca kaynaklarda sancakbeylerinin bölgedeki insanlarla kolayca diyaloga geçtikleri görülmektedir. Bu da sancaktaki görevlilerin bölge dilini bildiklerini ya da bilen birilerini yanlarında götürdüklerini düşündürmektedir.

II. Bosna Sancakbeylerinin İlgilendikleri Diğer Konular

Sancakbeyleri sınır boylarında sadece akın faaliyetleriyle uğraşmıyor hatta çoğu zaman asıl ilgilendikleri istenen mesele sınır ihlallerini önlemeleri oluyordu. Bu başlık altında Bosna sancakbeylerinin sınır boylarında onları en fazla uğraştıran sorunlardan birisi olan sınır meseleleri, bunun dışında istihbarî, insanî ve kültürel faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

1. Sınır meseleleri

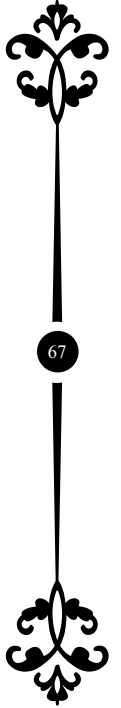
Bosna sancakbeylerinin uğraştıkları en önemli meselelerden diğeri, barış zamanlarında ahidname gereğince sınır ihlallerini önlemek ve gerektiği zaman sınırları belirlemektir. Bosna'nın uzun süren sancakbeyliği idari döneminde bu konu hakkında çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Mesela, 1530 tarihli bir vesikada padişah, Bosna sancakbeyinin, sınır ötesine geçerek Venedik arazisine zarar veren vurucu güçlerin bu tarz hareketlerine izin vermemesini istemektedir.³⁵ Aynı şekilde 1559 yılında Bosna sancakbeyi olan Malkoç Bey'e de sınır güvenliğini sağlaması ve ahidnameyi ihlal etmemesi buyrulur.³⁶

34 Bostan Çelebi, *Târîh-i Sultân Süleymân*, Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O. 42a., vr. 31a.

35 Bu belgenin sureti için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12, (1968-1971), s. 27-28.

36 Bkz. *3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560*, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I, Ankara 1993, hüküm, 341, s. 157.

29 Mart 1565 tarihine gelindiğinde sancakbeyi olan Mustafa Bey'den de anlaşmaya riayet etmeyip saldırıda bulunanlara karşılık verilmesi ancak kendi halinde olup anlaşmaya uyanlara dokunulmaması emredilir.³⁷

Merkezin uyarı içerikli namelerine rağmen Bosna serhaddinde bulunan sancakbeylerinin barış sırasında zaman zaman akın faaliyetlerini önleyemeyerek bu zor görevi başaramadıkları anlaşılmaktadır. 21 Rebiülevvel (98)6 / 28 Mayıs 1578 tarihinde Bosna sancakbeyine, Beç kralı tarafından gelen nameler, elçiler ve arzuhallerden İslam askerlerinin zabt olunmayıp arada olan “ahd ü emâna” muhalif bitişik memleket ve vilayetlere akınlar yaptığının şikâyet konusu olduğu bildirilmektedir. Vergilerini vermelerine ve ahde sadık kalmalarına rağmen bu tarz hareketlerin olmasından Bosna sancakbeyi sorumlu tutulmakta ve bunu engellemesi istenmektedir. Padişah bu konuda kendisinin de barışı korumak istediğini dolayısıyla komşu devletlerin sınırlarına tecavüze rızasının olmadığını belirtmekte ve asker taifesinin kontrol altında tutulmasını hatta emre itaat etmeyenlerin siyaset edilmesini emretmektedir.³⁸

Yine, başka bir hükümde Bosna sancakbeyi Sinan Bey'e (10 Nisan 1571) ahidnameye uymayarak Zagreb taraflarında soygun yapıp fesat çıkaranları engellemesi emredilmektedir.³⁹

1578 yılında Bosna sancakbeyi Ferhad Bey, Bec kralı topraklarında bir takım fetih hareketlerinde bulunmuştur. Padişah, bu başarıyı önce iki hilat ile mükafatlandırmış ise de daha sonra doğuda savaş halinde olduğu için sınırlarda barış halinin korunması ve bu tür davranışlardan kaçınılmasını tembihlemiştir.⁴⁰

Bu örnekler, Bosna sancakbeylerinin en zor görevlerinden birisinin barış zamanlarında sınırda akın ve saldırı faaliyetlerine engel olarak, askeri “zabt u rabt” altında tutmak olduğunu gösterir mahiyettedir.

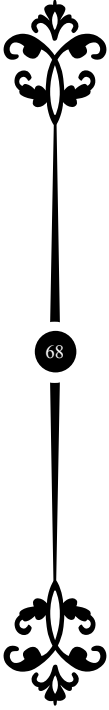
Sınır ihlalleri haricinde bu dönemde devletlerarası sınırların gri olduğu bu sebeple sık sık hudut sorunlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu tarz konuları çözüme kavuşturmak için her iki devletten (ya da daha fazla) gelen yetkililerden oluşan bir komisyon oluşturulmaktadır. Bu komisyonlara genellikle Bosna sancakbeylerinin de katıldığı gö-

37 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> II, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: III, Ankara 1995, hüküm, 967, s. 83.

38 Süleyman Nacak, 34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M. 1578) / Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul 2011, hüküm, 536, s. 110-111.

39 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: IV, Ankara 1996, hüküm, 404, s. 290.

40 “Ol cânibin serhaddi nizâm ü intizâm olmak ziyâde lâzımdır” bkz. Yunus Eren, 34 Numaralı ve H. 986/M. 1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164] “İnceleme-Metin”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 2011, hüküm, 91, s. 53.

rülmektedir. Mesela 1574 yılında Venedik’le olan sınır meselesini halletmek için oluşturulan komisyonda Bosna sancakbeyi Ferhad Bey bulunmaktadır.⁴¹

Ancak bazı sınır problemleri, sancakbeyleri ve yanlarında bulunan görevlilerin yetkilerini aştığı için merkeze havale edilmek durumunda kalmıştır. Mesela Bosna sancakbeyi Hüsrev Bey’in (1531 tarihinde) gönderdiği bir arzda böyle bir sorun yer almaktadır. Iskıradın kadısı ile Venedik doju hazretleri tarafından gönderilen kapudan ile emr-i ali gereğince sınırdaki sorunlu yerlerin teftişini yaparlar ancak sonuçta şöyle bir durum karşılına çıkar. Venedik sınırındaki bu yerler eskiden beri Venedik beylerinin memleketlerine bağılı olmasına rağmen uzun zamandır boş ve harap oldukları için bazı kimseler üzerlerine mukataa geçirtmişlerdir. Geçen yıl da (1530 olması muhtemel) il eminleri geldiklerinde bu bölgeler üzerinde çok sayıda reaya bulunması sebebiyle bu yerleri defter-i cecide kaydetmişler, isimleriyle sipahi ve hisar erlerine gelir yazmışlardır. Bir taraftan Venedik beylerine ait olması bir taraftan da üzerinde Osmanlı reayası bulunup gelir tahsis edilmesiyle çok karışık bir hâl alan bu durumun sancakta çözülmesinin mümkün olmadığı divan-ı hümayuna arz edilmiştir.⁴² Sancak beyliği döneminde Cafer Bey de hudut konusundaki anlaşmazlık hakkında karma komisyonun tespit ettiği durumu İstanbul’a ve Venedik dojuna bildiren mektuplar yazmıştır.⁴³

1530 tarihli gönderilen bir fermanla, Gazi Hüsrev Bey’den Macar kralı ile Venedik arasındaki ihtilafı hududun teftişini yapması istenmektedir.⁴⁴ Bu durum Bosna sancakbeylerinin sınır boylarında, farklı devletlerin hudut meselelerini de devlet adına hallettiklerini göstermektedir.

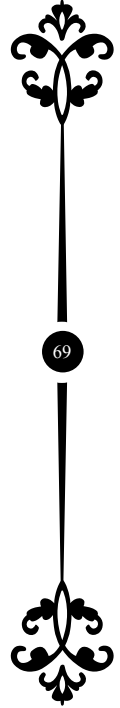
Yukarıda sıralanan örnekler, Bosna sancakbeylerinin devletlerarası problemleri ilişkilerde devleti temsil edebilecek donanıma sahip kişiler olmalarını gerekli kılmaktadır. Onlar aynı zamanda askerlerine sözünü geçiren ve hareketlerini kontrol etme yeteneğine sahip etkin bir komutan olmalıdır. Diğer taraftan sınır ihlallerini takip etmek adına iyi bir bilgi ağı kurmaları da zaruret arz etmektedir. Bu da onların istihbari faaliyetlerini akla getirmektedir.

41 Maria Pia Pedani, “Osmanlı Padişahının Adına” İstanbul’un Fethinden Girit Savaşı’na Venedik’e Gönderilen Osmanlılar, (trc. Elis Yıldırım), Ankara 2011, s. 146.

42 M. Tayyib Gökbilgin, “Kanunî Sultan Süleyman Devrine Âit Bosna ve Hersek İle İlgili Venedik Arşivi’ndeki Türkçe Belgeler Hakkında”, *Tarih Dergisi*, sayı: XXXII (Mart 1979), Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtrâ Sayısı’ndan ayrı basım, s. 322. Hüsrev Bey ve Iskıradın kadısı Abdülkerim’in aynı minvalde mektuplarının suretleri için bkz. Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu”, s. 19-20, 22-23.

43 Gökbilgin, “Bosna Hersek ile İlgili Belgeler”, s. 325. Ayrıca mektup sureti için bkz. Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu”, s. 16-17.

44 Gökbilgin, “Bosna Hersek ile İlgili Belgeler”, s. 321-322. Ayrıca belgenin sureti için bkz. Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu”, s. 15-16.

2. İstihbarî faaliyetler

Merkez, genel olarak sancakbeylerinden ahidnameye uyup sınır ihlaline yönelik telkinlerde bulunmasına rağmen bir taraftan da her an uyanık olup rakip güçlerin hareketlerini yakından takip etmelerini istemektedir. Bu husus da Bosna sancakbeylerinin karşı tarafı çok iyi tanınmasını ve bunun için istihbari faaliyetlerini geliştirmelerini zorunlu hâle getirmektedir. Merkezin sınır boylarından alınan bilgilerin teyidini zaman zaman Bosna sancakbeyinden istemesi onların istihbaratına olan güveni göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁵

Yine 13 Eylül 1560 tarihinde Bosna beyi Malkoç Bey'e, Mohaç Beyi Mehmed Paşa'dan alınan istihbarata göre Nemçe kuvvetlerinin Bosna sancağında Drava nehri başında Kostaniçe adlı kaleye saldırmak niyetinde oldukları anlaşıldığı bildirilmiştir. Bundan dolayı Bosna beyinin uyanık olması tembihlenmekte, bu konuda kendisinden düşmanın fikirlerini ve hareketlerini iyice araştırması, düşmana karşı gerekli hazırlıkları yapıp memleketi, reyayı ve kaleleri koruması istenmektedir.⁴⁶

Aynı şekilde, aşağıda örneği bulunan Bosna sancakbeyine gönderilen bir hükümde, bu konuda sancakbeyinin nasıl hareket etmesine dair ayrıntılar bulunmaktadır. "Bosna begine hüküm ki: Mektûb gönderüp;" fermân-ı şerîfüm üzre sancagun askeriyle cem'iyet üzre olup Hersek ve İskenderiyye ve Klis ve Dukagin sancakları begleri ile haberleşüp küffâr-ı hâksâr tarafına hâzır u nâzır olduğun ve dâru'l-harbe câsûs gönderüp; "Herçek nâm mel'ûn mübâlaga leşker ile harbî kal'aya gelüp fikr-i fâsidleri Memâlik-i Mahrûse'ye zarar kasdudur." diyü haber virdüğün» bildürmüşsin. Her ne dimiş isen ma'lûm-ı şerîfüm olmuştur. İmdi; küffâr-ı hâksâr tarafından gâflet câyiz degildir. Buyurdum ki: Vardukda, küffâr-ı mezellet-âsâr taraflarına dâyimâ câsûslar gönderüp sahîh haber alup" diyerek gerekli yerlere casuslar göndererek sıhhatli bilgiyi elde etmesi istenmektedir.⁴⁷

1578 yılında Bosna sancakbeyi merkeze gönderdiği mektubunda, ilkbaharda harekete geçmek üzere düşman kuvvetlerinin (Nemçe ve Macar) saldırı hazırlıkları içinde olduğunu ifade eder. Ayrıca bu bilginin ele geçirilen diller⁴⁸, kaçan uskoklar ve tutsaklar tarafından teyit edildiğini belirterek alınan istihbaratın doğruluğuna vurgu yapar.⁴⁹

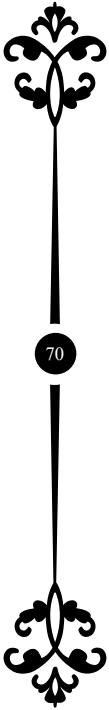
45 12 Zilkade 967/4 Ağustos 1560 tarihli hükümde Bosna beyinden, sınırdaki beylerin ve casuslarının getirdikleri Nemçe askerlerinin her taraftan gelip değişik bölgelerde toplanmaya başladıklarına dair malumatların gerçek olup olmadığının bildirmesi istenmektedir. Bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I, Ankara 1993, hüküm, 1305, s. 578.

46 3 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm, 1513, s. 669-670.

47 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: IV, Ankara 1996, hüküm, c. 39, s. 52-53.

48 Dil: Düşmanın durumunu söyletmek için alınan tutsak (Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s. 67).

49 Şuayib İzgi, 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s. 201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 2006, hüküm 436, s. 34.

Bu belgelerden sancakbeylerinin en önemli görevlerinden birisinin sınırda istihbarat toplamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla, diğer sancaklarla sürekli iletişim halinde oldukları ve bu konuda gönderdikleri casusların yanı sıra tutsaklar, esirler ve kaçakları istihbarat kaynağı olarak kullandıkları görülmektedir. Bu da sınırda ciddi bir teftiş yapmalarını yani belgelerde belirtildiği üzere her an uyanık olup gaffet hâlinde olmamalarını zorunlu kılmaktadır.

3. Ticarî, İnsanî ve Kültürel İlişkiler

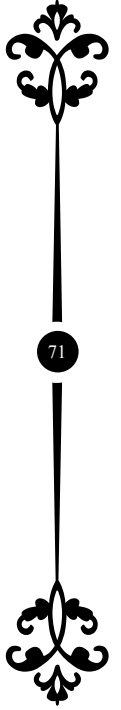
Kaynaklardan, Bosna sancakbeylerinin, sınır boyunda yukarıda temas edilen konular dışında kültürel, insanî ve ticarî faaliyetlerde de buldukları ortaya çıkmaktadır.

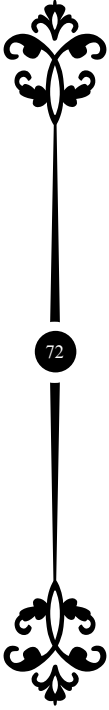
Bu durum, Bosna'nın meşhur sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey'in mektuplarından birisinde açıkça görülmektedir. Bosna, Venedik elçilerinin karadan geçiş güzergahları üzerinde bulunmaktadır. Bu sebeple de elçilerin Bosna sancakbeyi ile aşına olmaları gerekmektedir. 1539 yılına geldiğinde seksen altı yaşındaki yaşlı Venedik diplomatı Pietro Zen dördüncü kez elçi olarak İstanbul'a gönderilir.⁵⁰ Fakat bu son yolculuğuna dayanamaz ve Bosna'da hastalanır. Söz konusu hadise Hüsrev Bey'in mektubunda şu şekilde geçmektedir. “inhâ-yı muhibbâne ve i'lâm-ı dûstâne budur ki hâliyâ elçinüz (Pietro Zen) gelüp bize vüsûl bulup tamâm gereği gibi hürmetle ağırılanup izz kılınup der-i devlete yarar âdemlerimizle gönderilmiş idi. Üç dört gün gitdikden sonra yolda ziyâde haste olup gitmeye kudreti olmadığı sebebden dönüp elân mevt derecesinde. Cemî'-i esbâbı ve pîşkeşi ile bizüm yanımızda duruyuvirüz (yanımızda alıkoymaktayız). Kendülerinin cânlarına ve mâllarına ve bilcümle rızıklarının hıfz olunmasına gamm u gussa çekmeyüp tamâm izzet ü hürmet ile hıfz olunmaları bizüm uhdemizdedür ve mezkûr elçinüz hastalanup âsitâne-i sa'âdete gidemedüğü ulaklarımızla der-i devlete i'lâm eyledik. Min ba'd dahı her ne maslahatınız vâkı' olursa hiçbir veçhile kusûr konulmayup dostluk ve koşuluk hakkı ne ise tamâm gereği gibi edâ olunur şöylece ma'lûmunuz olsun” diyerek bütün işleri hallettiğini belirtmektedir.⁵¹ Burada Hüsrev Bey'in diplomatik açıdan gerekli işlemleri yerine getirdikten sonra insani olarak da gerekli hassasiyeti gösterdiğini belirtmesi ve bunu İslami gelenekte önemli bir yeri olan koşuluk hakkına bağlaması da ilginç bir hususiyet arz etmektedir.

Hüsrev Bey'in bu mektubunun devamındaki talepleri ve ifadeleri iki devlet arasındaki kültürel ilişkilerde Bosna sancakbeylerinin ehemmiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hüsrev Bey mektubun muhatabına kendisinden önceki dojla (Andrea Gritti ile) aralarının çok iyi olduğunu belirttikten sonra “hattâ anlara münâsib bir yâdigâr dahı

50 Pietro Zen hakkında bkz. *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Pargalı İbrahim Paşa*, (çev. Pınar Gökpar-Elettra Ercolino), (ed. Erhan Afyoncu), İstanbul 2012, s. 40-41.

51 Mektubun sureti için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri”, *Belgeler*, 1/1-2, Ankara 1993, s. 167.

göndermiş idük anlar dahı altmış bin akçeye alınmış bir elmas yüzük göndermişler idi. Ol yüzügi her gördüğimizce anlara du‘â iderüz. Şimdiki hâlde size dahı münâsib ve mu‘teber bir yâdigâr irsâl olundu. İnşallah dostluğumuz evvelkilerden sizinle dahı ziyâde olup her husûsda bizden râzı ve şâkir olasız. Ümîd budur ki siz dahı ya bir dâne arı (temiz, parlak) yâdigâr la‘l (kırmızı ve değerli bir süs taşı) ve yâhûd arı yâkût gönderivirmege dirîg eylemeyeler tâ ki gönümüzde evvelki doji unudup size du‘alar ideriz”⁵² diyerek diğere devlet yetkilileriyle ilişkiler ağını ortaya koymaktadır. Hüsrev Bey bir taraftan eski dojun hediyesini yad etmekte bir taraftan da yeni dojdandan hatıra olarak yeni bir hediye istemektedir. Bu hediye alışverişini de İslami bir gelenek yani dua etmekle temellendirmektedir. Buradaki hediye alıp-verme günümüzde kabalık olarak nitelenebilecek bir durum gibi gözükmesine karşın o zamanın şartlarında Osmanlı ümerası için normal bir uygulama olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zira Hüsrev Bey kendisi de her iki doja hediye gönderdiğini ifade etmekte ancak bunların mahiyetini açıkça belirtmemektedir. Bu örnekler maddi manevi kültürel aktarım noktasında sancakbeylerinin rolünü gösterir niteliktedir.

İnsanî ilişkiler noktasında sancakbeylerinin ilgilendikleri önemli hususlardan birisi esirlerin kurtarılmasıdır. Mesela 1510 yılında Isabella d’Este Venedik’te tutuklu olan eşinin serbest bırakılması için o sırada Bosna beyi olan Firuz Bey’in aracılığına başvurmuştur.⁵³

1572 yılında Bosna sancakbeyine, bazı kale neferleri tarafından ahidnameye aykırı olarak esir edildikleri iddia edilen 18 kişinin durumunun araştırıp çözüme kavuşturması emredilir.⁵⁴

Yine aynı minvalde 16 Aralık 1576 tarihinde Bosna Sancakbeyi Ferhad Bey’e yazılan hükümde, Zagreb Kalesi’nde esir olan İbrahim, Kurd Ağa ve Sinan Ağa adlı kişilerin kefaletleriyle bırakılan Bekir (muhtemelen fidye bulmak için bırakılmıştır) geri dönmediği için bunların işkenceye tabi tutuldukları bildirilmekte ve Bekir’in bir an önce bulunup gönderilmesi konusuyla ilgilenmesi istenmektedir.⁵⁵

1564 yılında sancakbeyi Sokullu Mehmed Paşa’nın amcazadesi Mustafa Paşa adına çuka ve kumaş satın almak için Mustafa Çelebi’nin Venedik’e gönderilmesi⁵⁶ ticarî ve kültürel etkileşimde sancakbeylerinin önemini gösterir mahiyettedir.

52 Gökbilgin, “Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri”, s. 167.

53 Pedani, s. 106.

54 H. Muharrem Bostancı, *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 2002, hüküm, 149, s. 120.

55 Gülay Kahveci, *29 Numaralı Mühimme Defteri (984-1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 1998, hüküm, 60, s. 47.

56 Gökbilgin, “Bosna Hersek ile İlgili Belgeler”, s. 329. Belgenin sureti için bkz. Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu”, s. 124-125. Mustafa Paşa Süleyman Kethüda isimli birisini de bazı mallar almak için gönderdiğini Venedik dujuna bildirmektedir. (Gökbilgin, “Bosna Hersek ile İlgili Belgeler”, s. 330).

Sonuç

Şüphesiz Bosna sancakbeylerinin faaliyetleri burada zikredilen konulardan ibaret değildir. Ancak yukarıda anlatılan örneklerden de anlaşıldığı üzere Bosna sancakbeyi olmak büyük sorumluluk yükleyen bir vazifedir. Sonuç olarak, Bosna sancakbeyliği görevini ifa etmek kolay olmadığı gibi, sınır boyunda olması bakımından idarî açıdan önemli bir fonksiyonu icra etmektedir. Bosna sancakbeylerinin özellikle akın zamanlarında her bakımdan üstün niteliklere sahip (iyi savaşıyan-yüzen, hızlı hareket eden, cesur, ani sorunlara pratik çözümler üretebilen) iyi bir komutan olmaları gerekmektedir. Barış zamanlarında ise ahidnameye karşı olarak akına çıkmak isteyen askerleri durdurma yeteneğine sahip yetkin bir idareci olmaları zorunludur. Bu kişilerin aynı zamanda devletlerarası ilişkilerde yetenekli bir diplomat olmaları da önemlidir. Bunların yanı sıra gerek barış gerek sefer zamanlarında her daim komşu devletlerin hareketlerini kontrol etmeleri ve gerekli bilgiyi temin etmeleri gerekmektedir. Bu da onların istihbarat ağını sağlam kurmalarını zorunlu hâle getirmektedir. Özetle, Bosna sancakbeyliğine atanan kişilerin askerî, siyasî, idarî, kültürel ve diplomatik açıdan oldukça donanımlı olması büyük önemi haizdir. Çalışma boyunca sıralanan örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlının da Bosna sancakbeyini atarken bu nitelikleri dikkate aldığı ifade edilebilir.

Bibliyografya

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)<Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: IV, Ankara 1996.

3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I, Ankara 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565)<Özet-Transkripsiyon ve İndeks> II, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: III, Ankara 1995.

Afyoncu, Erhan, “Sokulluzâde Hasan Paşa”, *DİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 366-368.

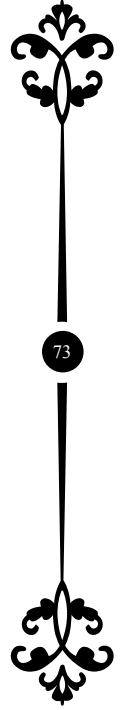
Aruçi, Muhammed, “Yenişehir”, *DİA*, c. 43, İstanbul 2013, s. 468-471.

Von Hammer Purgstall, Baron Joseph, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 4, Haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1984.

Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh- Behiştî/Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907/1389-1052) II*, Haz. Fatma Kaytaç, Ankara 2016.

Bostan Çelebi, *Târîh-i Sultân Süleymân*, Avusturya Milli Kütüphanesi, H.O. 42a.

Bostancı, H. Muharrem, *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahsil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 2002.

Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983

Eren, Yunus, *34 Numaralı ve H. 986/M. 1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164] "İnceleme-Metin"*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 2011.

Genç, Vural, "*Acem'den Rum'a*": *İdris-i Bidlîsi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behîst'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Kanunî Sultan Süleyman Devrine Âit Bosna ve Hersek İle İlgili Venedik Arşivi'ndeki Türkçe Belgeler Hakkında", *Tarih Dergisi*, sayı: XXXII (Mart 1979), Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtrâ Sayısı'ndan ayrı basım, s. 319-330.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12, (1968-1971), s. 1-151.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, I/1-2, Ankara 1993, 119-220.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991.

İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997.

İzgi, Şuayib, *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s. 201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 2006.

Kahveci, Gülay, *29 Numaralı Mühimme Defteri (984-1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 1998.

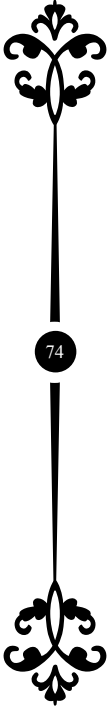
Kunt, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 3, 5, Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996.

Nacak, Süleyman, *34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M. 1578) / Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 2011.

Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.

Oruç, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 18 (Ankara 2005), s. 249-272.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, İstanbul 1983.

Pazan, İbrahim, *Nahîfî'nin Cevâhirü'l-Menâkıb-ı (Gencîne-i Ahlâk) (Tahlil ve Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

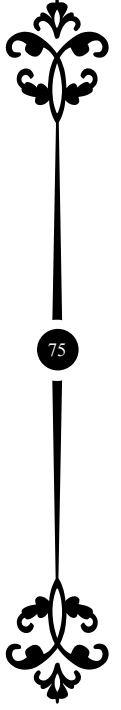
Pedani, Maria Pia, "*Osmanlı Padişahının Adına*" İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar, Çev. Elis Yıldırım, Ankara 2011.

Pelidija, Enes -Feridun Emecen, "İsâ Bey", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000 s. 475-476.

Sevinç, Pınar, *955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defterleri (563 nr.)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Turan, Şerafettin, "Dâvud Paşa, Koca", *DİA*, c. 22, İstanbul 1994, s. 37-38.

Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Pargalı İbrahim Paşa, Çev. Pınar Gökpar-Elettra Ercolino, Editör, Erhan Afyoncu, İstanbul 2012.

1736-1739 OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI SIRASINDA BOSNA

Fatma SEL TURHAN*

Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya Savaşları

1711’de gerçekleşen Prut Antlaşması neticesinde Rusya’nın Azak Kalesi’ni Osmanlı’ya terk etmek zorunda kalması, onu bölgeyi ele geçirmek için yeni stratejilere yöneltmiş ve Rusya zaman kazanmak hesabıyla Osmanlı üzerine savaş ilan etmeksizin 30 Mart 1736’da bölgeyi kuşatmıştır. Rusların Kırım bölgesine saldırdığı haberleri İstanbul’da büyük yankı uyandırmış ve alınan divan kararı neticesinde 16 Haziran 1736’da Rusya’ya savaş ilan edilmiştir. Bu süreci kendi lehine çevirmeye çalışan Habsburg İmparatorluğu ise görünüşte arabuluculuk iddiasıyla Osmanlı tarafıyla görüşmelere devam etmiş; ancak Ruslarla yaptığı gizli anlaşmalar neticesinde 6 Haziran 1737’de Osmanlı Devleti’ne resmen savaş ilan etmiştir.¹ Osmanlı kaynakları Sadaret Kethüdası Osman Halisa Efendi ile Avusturya’nın İstanbul elçisi Talman arasındaki görüşmelerin ve Avusturya’nın arabuluculuk iddialarının Osmanlı tarafı için oldukça yanıltıcı olduğundan bahsetmekte ve sırf arabuluculuğa güvendiği için Osmanlı’nın asker tertibini geciktirdiğini belirtmektedir.²

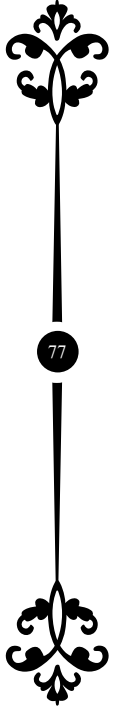
Avusturya’nın Osmanlı topraklarına saldırıları Bosna, Niş, Eflak, Sırbistan, Erdel, Boğdan ve Vidin bölgelerini içermekle birlikte en yoğun çatışmalar Bosna bölgesinde yaşanmıştır. Bu durum Avusturyalıların cephelere sevk ettikleri asker sayısından da anlaşılmaktadır. Vidin ve Niş Cepheleri 40 bin kişilik Avusturya güçleri tarafından kuşatılırken Prens Hildburgshausen komutasındaki 150 bini mütecaviz bir askerî güç Bosna Cephesine saldırmıştır. Dönemin Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa’nın durumu önceden Babıali’ye bildirdiği, ancak Avusturya’nın Ruslarla arabuluculuk yaptığını düşünen Babıali’nin uyarıları değerlendirmeye almadığı kaynaklarda yer almaktadır.³

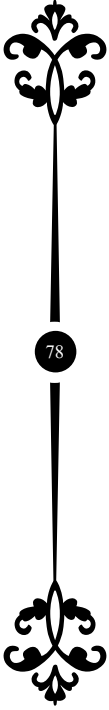
* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Türkiye. turhanfa@itu.edu.tr

1 Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008, 27-31.

2 Mesela bkz. *Mukaddimetü’s-Seferi 1736-1739 Seferi Hakkında Bir Eser*, Varak 4b-5a, Hazırlayan Hatice Söylemez, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, 5.

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982, 274.

Bu dönemde Bosna Valiliği görevinde bulunan Hekimoğlu Ali Paşa, Giritli Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğlu olarak çocukluğunda ve gençliğinde çok iyi bir tahsil görmüştür. III. Ahmed döneminden itibaren Topkapı Sarayı'nda göreve başlayan Ali Paşa'nın 1736'da Bosna Valiliğine atanıncaya kadar farklı devlet kademelerinde çok önemli görevlerde bulunduğu görülmektedir. 1725 yılında vezaretle Anadolu Beylerbeyliğine getirilen Hekimoğlu Ali Paşa, ardından sırasıyla Tebriz Muhafızlığı, Şehrizol (Kerkük ve civarı), Sivas, Diyarbakır Valiliği, Hemedan Muhafızlığı ve Erzurum Valiliği yapmıştır. 1732 yılında göreve getirildiği ilk sadrazamlık tecrübesi üç yılı aşkın bir süre devam ederek 1735 yılına kadar sürmüştür. Doğu Cephesi Seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa'yla yaşadığı sürtüşme, Paşanın sadrazamlıktan azlini getirmiş ve mecburî ikamete tâbi tutularak Midilli Adası'nda yaşamaya başlamıştır. Ancak bu mecburî ikamet kısa sürmüş ve Hekimoğlu Ali Paşa ertesi yıl Kandiye Muhafızı, ardından da Bosna Valisi olmuştur. Paşanın üç yıl kadar süren, incelediğimiz dönemi içerisine alan ilk Bosna Valiliği, Bosna hattında Avusturyalılara karşı gösterdiği destansı bir mücadeleye sahne olmuş ve söz konusu başarı Paşaya büyük bir şöhret kazandırmıştır. Denilebilir ki Avusturyalıların Bosna topraklarından sürülmelerinde ve 1717'den beri Avusturya işgali altında olan Belgrad'ın kurtarılmasında büyük yararlılık gösteren Hekimoğlu Ali Paşa sayesinde, Belgrad'ı yeniden Osmanlı toprağı haline getirecek Belgrad Antlaşması imzalanmış ve Hekimoğlu Ali Paşa da bu görüşmelere bizzat katılmıştır.⁴ Özellikle Banaluka kuşatmasına odaklanarak Osmanlı ile Avusturya arasındaki bu savaşta Bosna'nın sergilediği başarıyı inceleyen Michael Hickok bu durumu çok iyi bir hazırlık sürecine, bölge insanının organizasyon kabiliyetine ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın etkili idaresi ile kararlarına bağlamaktadır. Hickok'a göre Bosna yerel güçlerinin özellikle savaş döneminde askeri teçhizat noktasında İstanbul'dan gelecek desteğe bağlı olmaları, onlar ile bu teçhizatı sağlayacak vali arasında güçlü bir ilişki ağı oluşmasını sağlamış ve bu sayede karşılıklı bir işbirliği söz konusu olmuştur.⁵ Bosna'da Ayan Meclisi olarak bilinen ve bölge meselelerini konuşmak üzere vali ile seçilmiş ayan dışında bölgenin kapudanlarını, kıdemli memurlarını, yüksek rütbeli yeniçerileri ve sipahileri bir araya getiren toplantılar ilk defa bu dönemde Hekimoğlu Ali Paşa'nın girişimiyle başlatılmıştır. Bu mecliste ileri gelenlerin nüfuzu o kadar fazladır ki bazen merkezi otoritelerin istekleri dışında kararlar da alınabilmektedir. İncelediğimiz dönemdeki savaşta Bosna'daki Ayan Meclisi'nin Babıali'nin savaşa devam etme noktasında çekimser bir tavır takınmasına karşı çıktığı ve her şeye rağmen Avusturyalılar ile savaşa devam kararı verdiği ifade edilmektedir.⁶

4 M. Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1998, Cilt 17, 166-168.

5 Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Brill, Leiden, New York ve Köln 1997, 2, 38.

6 Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, 2. Izdanje, Saraybosna 1980, 60, Enes Pelidija, *Banjalučki Boj iz 1737 Uzroci i Posljedice*, El-Kalem, Saraybosna 2003, 533.

Asker Tertibi Meselesi

Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile savaşa girdiği andan itibaren Bosna bölgesindeki yerel kumandanlara fermanlar gönderilerek komutaları altındaki askerlerle savaşa katılmaları emredilmiştir. Mesela Bosna bölgesinden Başbakı Kulu Ağa'nın üç bin nefer piyade ve iki bin nefer süvari olmak üzere toplam beş bin neferlik bir birlik oluşturarak savaşa katılması bildirilmiştir.⁷ Keza İskenderiye Sancağı mirmiranından Çavuşzade Süleyman Ağa'ya bölgeden iki bin nefer piyade ve bin nefer süvari asker toplayarak Bosna Valisi Ali Paşa'nın saflarına katılması söylenmiş ve bunun karşılığında kendisine İskenderiye Sancağı'nın arpalık olarak tahsis edileceği ifade edilmiştir.⁸ Bosna'dan bir sene evvel toplanan beş bin nefer piyade askerine ek olarak 1738'de iki bin nefer askerin daha kaydına karar verilmiş ve her biri için altışar aylık ulufe ile beşer guruşluk bahşiş ve üçer aylık tayinat bahalarının peşin ödenmesi istenmiştir. Bu kapsamda elli iki bin guruşluk bir meblağa ihtiyaç duyulduğu belirtilerek söz konusu bütçenin hazine-i amireden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁹

Hekimoğlu Ali Paşa'nın maiyyetine katılmak üzere İstanbul'daki dergah-ı ali topçularından yüz yirmi yedi neferlik bir topçu ortası Bosna'ya gönderilmiştir. Bu topçuların mutad olduğu üzere et ve ekmeğin tayinatları ile atlarının arpa tayinatlarının verilmesi hususu bir fermanla Bosna Valisi Ali Paşa'ya bildirilmiştir.¹⁰ Bölgedeki kumandanlar vasıtasıyla toplanan askerlerin her birine bir miktar bahşiş ve altı aylık maaş olarak toplamda yüz elli guruşluk bir ödeme yapılmıştır. Bosna'dan toplanan askerlerden bazıları savaş alanından kaçınca, yakalananların hapsedilmesi ve verilen paranın tahsil edilmesi merkez tarafından emredilmiştir. Mesela Ebubekir Paşa marifetiyle orduya kaydedilen beş bin nefer piyade ve süvari askeri savaşmak üzere Boğdan bölgesine gönderilmiş; ancak askerin bir kısmı kış şartlarında kaçıp memleketlerine dönmüşlerdir. Bosna'nın Banaluka kazasına dönen üç nefer ve Foyniçe kazasına dönen iki nefer asker Vali Ali Paşa'nın emriyle yakalanarak kaleye hapsedilmiştir. Babıali, savaş öncesi kendilerine yapılan yüz elli guruşluk bahşiş ve ulufe ödemesinin onlardan tahsil edilmesini emretmiştir. Bütün kapudanların ve ilgili görevlilerin de uyarılması istenerek, bu şekildeki kaçak askerlerin hapsedilmeleri ve verilen paraların geri alınması için harekete geçmeleri emredilmiştir.¹¹

İhtiyaç hasıl olduğunda Bosna'ya gönderilmek ve eğer gerekmezse gelecek seferlerde kullanılmak üzere Bosna'ya yakın bölgelerden asker toplanması da kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda her biri elli nefer piyade içerecek şekilde yirmi bayraktan müteşekkil, bin kişilik bir birliğin Prizren Mutasarrıfı Mahmud Paşa tarafından Rumeli bölgesinden oluş-

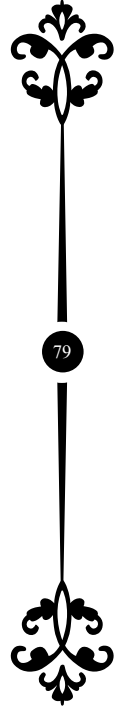
7 BOA C.AS. 352/14574, 2 Cemaziyelahir 1149/8 Ekim 1736.

8 BOA C.DH. 276/13778, 9 Safer 1152/18 Mayıs 1739.

9 BOA C.AS. 981/42770, 24 Şevval 1150/14 Şubat 1738.

10 BOA C.AS. 553/23202, 5 Cemaziyelahir 1152/9 Eylül 1739.

11 BOA C.AS. 1217/54586, 14 Muharrem 1150/14 Mayıs 1737.

turulmasına, birliğin her neferine on ikişer guruş bahşiş ve aylık ikişer buçuk guruştan altışar aylık ulufe ile ikişer aylık zahire bahalarının ödenmesine karar verilmiştir. Toplamda bu iş için otuz beş bin dört yüz bir buçuk guruşluk bir bütçeye ihtiyaç olduğu belirtilerek söz konusu meblağın hazine tarafından karşılanması bildirilmiştir.¹²

Bu savaş için Bosna'daki miri piyade ve süvarilerin dışında Bosna kalelerindeki yerlikulu askerleri ile tımar ve zeamet sahiplerinin kontrolündeki askerlerin de orduya katılması ve toplanan askerlerin kışlatılmak üzere Boğdan'ın Bender bölgesine gönderilmesi emredilmiştir. Miri asker dışındaki diğer askerlerin de orduya dahilinden hemen sonra tayinatlarının Ordu-yı Hümayun tarafından karşılanması bildirilmiş ve asker tayinatlarının sorunsuz bir şekilde halledilebilmesi için Nüzlemini Ahmed Ağa ile Kasapbaşı Hüseyin Ağa tarafından birer vekil tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Herhangi bir sıkıntıyla karşılaşılmaması için söz konusu görevlilerin askerin kışlatıldığı yerde verilecek tayinatların teradikine şimdiden başlamaları da emredilmiştir.¹³

Askerî Tayinat Temini

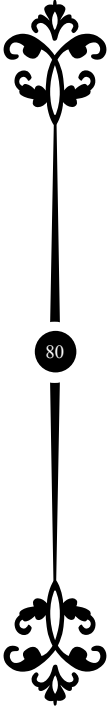
Bosna'da toplanan askerin tayinatı ve bu tayinatın nerelerden tedarik edileceği, savaş sırasındaki önemli meselelerdendir. Mora Yarımadası'ndan temin edilen on beş bin kile un ve yirmi bin kile arpa Bosna'ya ulaştıktan bir müddet sonra bu ürünlere yeniden ihtiyaç hasıl olunca, Mora Muhassılı Ahmed Paşa'dan yirmi bin kile un ve on beş bin kile arpanın, o yılın Mora cizyesi malından tedarik edilerek önce Selanik'e ve oradan gemilerle güvenli bir şekilde Dubrovnik'e aktarılması emredilmiştir. Dubrovnik'e gelen malların Bosna'ya ulaştırılıp dağıtımından ise Vezir Ali Paşa sorumludur.¹⁴ Muhassıl Vezir Ahmed Paşa söz konusu tayinatı temin edip Dubrovnik'e gönderdikten bir müddet sonra savaş sona erip sulh imzalanınca, söz konusu yirmi bin kile un ve on beş bin kile arpanın Saraybosna Defterdarı marifetiyle rayicinden satılması emredilmiştir. İstanbul'daki yetkililer Bosna'daki rayiç hususunda da bir araştırma yapmış ve arpanın kilesinin yüz yirmi beş akçeden, unun ise yüz elli akçe ve üzerinden satıldığını tespit etmişlerdir. Bu durumda Mora'dan gönderilen tayinatın yaklaşık kırk bin guruşluk bir gelire tekabül ettiği belirtilerek Saraybosna Defterdarının satışı gerçekleştirdikten sonra elde edilen meblağı, eyaletin kale ve palankalarında görevli yerlikulu askerlerinin maaşlarının ödenmesinde ve diğer bazı mühim masraflarda kullanması emredilmiştir. Ayrıca Defterdarın bu gelirden karşıladığı her bir ödemenin kaydını tutarak bunları merkeze bildirmesi de emirler arasında yer almaktadır.¹⁵ Mora'dan Bosna'ya gönderilen un ve arpanın bir kısmı Anabolu kazası ve civar köylerden Yorgo Barka isimli bir yazıcı vasıtasıyla tedarik edilmiş

12 BOA C.AS. 558/23423, 28 Şevval 1150/18 Şubat 1738.

13 BOA C.AS. 884/37988, 12 Cemaziyelevvel 1149/18 Eylül 1736.

14 BOA C.AS. 1056/46435, 29 Zilkade 1150/20 Mart 1738, BOA C.AS. 1058/46555, 15 Şevval 1150/5 Şubat 1738.

15 BOA C.AS. 355/14715, 1 Şevval 1153/20 Aralık 1740.

ve gemilere yüklenmiştir. Ancak yapılan tahkikat neticesinde Yorgo Barka ve hizmetçisi Tanaş'ın un ve arpa çuvallarının alt taraflarını tuzla doldurdukları, çuvalların sadece üst taraflarına un ve arpa yerleştirdikleri anlaşılmış ve her ikisi de devlete ihanetle suçlanarak haklarında idam cezası verilmiştir. Yorgo Barka'nın sahip olduğu malların terekesi çıkarılıp hepsi satıldıktan sonra iki bin yüz yetmiş beş guruşluk bir meblağa ulaşılmış, bu meblağdan Yorgo Barka'nın bin otuz guruşluk borçları düşülerek geriye kalan bin yüz kırk beş guruşluk bölüm miri hazineye devredilmiştir.¹⁶ Ayrıca Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya yazılan fermanla Bender, Vidin, Niş ve Bosna bölgesinden çok sayıda asker toplandığı belirtilerek ihtiyaç duyulan atların Tırhala Sancağından tedarik edilmesi istenmiştir. Bu fermanla, daha önceki Mora seferinde Tırhala Sancağı'ndan üç yüz at tedarik edildiği ifade edilerek Mehmed Paşa'nın inisiyatifiyle bu sefer çok daha fazlasının toplanarak savaş meydanına gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷ 1150/1737-1738 yılına ait bir kayıta, Bosna Valisi Ali Paşa'nın emri altındaki askerlerin tayinatları ve diğer masrafları için saray tarafından yüz yirmi beş bin guruşluk bir ödemenin yapılmasına karar verildiği görülmektedir. Bu meblağın Hazine-i Amire tarafından ödenmesi ve masraf olarak baş muhasebeye kaydedilmesi emredilmiştir.¹⁸

Askerî Teçhizat Tedariki

Savaş sırasında ihtiyaç duyulan malzemenin tedariki için öncelikle yakın bölgelere müracaat edilmiştir. Mesela Bosna kale ve palankalarına dağıtılmak üzere Selanik'ten bin kantar siyah barutun şehrin baruthanesinden temin edilerek Üsküb üzerinden Bosna'ya ulaştırılması, Selanik Sancağı mutasarrıfı ve Selanik gümrük eminine bir fermanla bildirilmiştir. Barutun sağlam muhafazalara konularak baruthane nazırı tarafından seçilmiş, güvenilir adamlar vasıtasıyla bir an evvel Üsküb'e naklettirilmesi ve Üsküb'den Saraybosna'ya gönderileceği zaman yolların güvenilir olmaması durumunda Bosna Valisi Ali Paşa'ya durum bildirilerek yeterli miktarda muhafız talep edilmesi diğer emirler arasındadır. Selanik gümrük emini de müstakil olarak uyarılmış ve barutun ücretinin sonradan mahsuplaşmak üzere Selanik gümrük mukataasından düşülmesi bildirilmiştir. Bu şekilde ücret bahane edilerek barutun karşılanmaması ihtimalinin de önüne geçilmiştir.¹⁹ Bosna'da ihtiyaç duyulan kalelere dağıtılmak üzere İstanbul'dan gönderilen beş yüz kantar kurşun da gemiyle Selanik'e nakledildikten sonra buradan arabalar ile Üsküb'e geçirilmiş, bundan sonraki yolun ise kurşunun atlara yüklenmesi suretiyle tamamlanması emredilmiştir. Dağıtımın Bosna Valisi Ali Paşa'nın takdiriyle gerçekleşmesi ve kurşunun Üsküb'den Bosna'ya nakli için gerekecek meblağın o yılın Üsküb cizyesi malından karşılanmak üzere cizyedar tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.²⁰

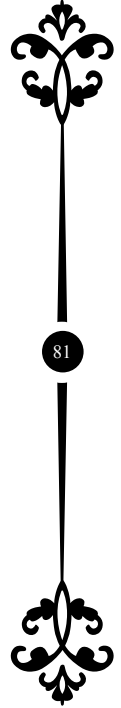
16 BOA TS.MA.e 1050/38, 28 Zilhicce 1150/18 Nisan 1738.

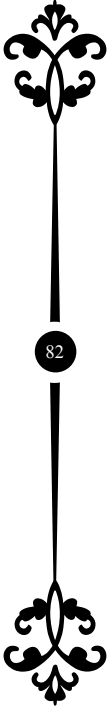
17 BOA C.AS. 21/913, 1 Ramazan 1150/23 Aralık 1737.

18 BOA C.DH. 342/17073, 19 Cemaziyelevvel 1150/14 Eylül 1737.

19 BOA C.AS. 32/1446, 25 Cemaziyelevvel 1150/20 Eylül 1737.

20 BOA C.AS. 553/23202, 22 Cemaziyelahir 1150/17 Ekim 1737.

1738 yılında mühimmat ihtiyacı hasıl olduğunda Vali Ali Paşa'ya bir fermanla mühimmatın önemli bir kısmının Bosna civarından tedarik edilebileceği bildirilmiş ve bu iş için kendisiyle Bosna Defterdarı görevlendirilerek alınan mühimmatın kaydının bir defterle merkeze sunulması istenmiştir. Bu iş için harcanacak meblağın hesabı yapılarak üç bin altı yüz on bir guruşluk bir rakama ulaşılmış ve söz konusu meblağın ordu hazinesinden Bosna Valisine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bosna civarından karşılanamayan çadır takımlarının ise Üsküb cizyedarı tarafından Üsküb'de yaptırılıp Bosna'ya nakledilmesi emredilmiştir. Bosna'da tedariki mümkün olmayan diğer mühimmatın da İstanbul cephanesinden karşılanıp gemilerle Tekfur Dağı İskeleyi'ne, oradan arabalar ile Edirne'ye ve akabinde Bosna'ya nakledilmesi bildirilmiştir.²¹ Bir yıl sonra yeniden İstanbul'dan önemli miktarda cephane mühimmatı Bosna'ya nakledilmek üzere Edirne yoluyla Filibe'ye gönderilmiştir. Ancak kış şartları sebebiyle mühimmatın Filibe'den Bosna'ya nakli sorun olunca İstanbul'dan gönderilen bir fermanla mühimmatın araba işleyen yerlerde arabalar ile, işlemeyen yerlerde ise atlar ile kazadan kazaya nakledilerek Üsküb'e ulaştırılması ve oradan da Bosna'ya nakli emredilmiştir. Nakliye ücretinin de deftere kaydedilip mutat ücretlerden ziyade ödeme yapılmaması hususuna dikkat edilmesi bildirilen emirler arasındadır.²² Niş bölgesinden bir miktar mühimmat ile şâhi topların Bosna hududuna gönderilmesine karar verilmiş ve bu işin organizasyonu için Niş Valisi Ali Paşa ile Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa görevlendirilmiştir. Gerek mühimmatın yol boyunca muhafazası gerekse güvenle Bosna sınırına ulaştırılması için her iki valinin de sınırları dahilinde kâfi miktarda bir görevli ile bu süreci desteklemesi tenbih edilmiştir.²³

Savaş hazırlıkları kapsamında bölgedeki kaleler yenilenmiş ve ihtiyaç duyulan kalelere eklemeler yapılmıştır. Mesela savaş öncesi dönemde yenilenen Ustoşçe Kalesi'ne bir cephanelik eklenmesine karar verilmiş ve bu işin takibi için Ustoşçe kapudanı ile mimarı görevlendirilmiştir. Önceki yenilemeler ile yeni yapılan cephaneliğin masrafları yedi yük elli bin sekiz yüz otuz beş sağ akçeye ulaşmış; bu masrafın üç yük yetmiş bin dört yüz yetmiş beş akçesi halkın desteğiyle karşılanmıştır. Geri kalan bölümün ise ileride Bosna hazinesinden ödenmek şartıyla miri hazine tarafından karşılanmasına ve inşaatların bir an evvel tamamlanması için sürecin Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yakından takip edilmesine karar verilmiştir.²⁴ Bosna'ya saldırılar başlamadan önce Saray şehrinde büyük bir kale yapımına başlanmış, ancak saldırılar kalenin bitirilmesine engel olmuştur. Banaluka savunmasından sonra Vali Ali Paşa kaleyi tamamlamak üzere 10 Ağustos 1737'de Banaluka'dan hareketle Saray şehrine geçmiştir. Yeni kalenin bitirilişine hız verilmiş ve askerî malzemenin en uygun şekilde muhafazası sağlanmıştır.²⁵

21 BOA C.AS. 984/42945, 27 Cemaziyelahir 1150/22 Ekim 1737.

22 BOA C.AS. 374/15478, 25 Şevval 1151/5 Şubat 1739.

23 BOA C.AS. 681/28621, Evasıt-ı Muharrem 1152/20-29 Nisan 1739.

24 BOA C.AS. 282/11733, 2 Zilhicce 1151/13 Mart 1739.

25 Ömer Efendi, Varak 36b-37a, Fatma Sel Turhan, 91.

Bu süreçte sadece zafere odaklanılmadığı, savaş kazanıldıktan sonra Sava Nehri üzerinde bir köprü yapımı için hazırlık talimatlarının daha savaş devam ederken verilmesinden anlaşılmaktadır. Köprü'nün yapımında kullanılmak üzere elli kıtalık kara tombazlarının daha önce olduğu gibi Bosna bölgesinden temini Sultan tarafından emredilmiştir. Önceki uygulamalar Hazine-i Amire Defterdarına sorulduğunda 1124/1712-1713 ve 1128/1715-1716 tarihlerinde tombazların Bosna'nın Srebrenice kazasında inşa edildiği, gerekli olan kereste ve diğer malzemenin de Srebrenice ile birlikte İstereflak, Öziçe ve Sokol gibi civar bölgelerden tedarik edildiği öğrenilmiştir. Tombazlar ile diğer malzemenin yine aynı kazalardan tedarik edilmesi Vali Ali Paşa'ya bir fermanla bildirilmiş ve satın almalar ile işçi ücretleri olarak hazineden iki bin beş yüz guruşluk bir ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.²⁶

Bosna Bölgesindeki Cepheler

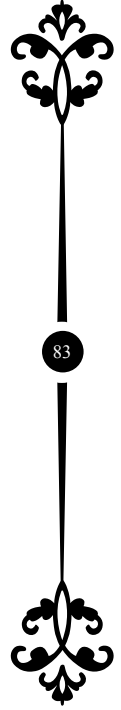
Avusturya Devleti Osmanlı ile arasındaki antlaşmayı bozduktan sonra yüz elli binden fazla askerden oluşan kalabalık bir ordu ile beş koldan Bosna'ya savaş ilan etmiştir. Bu beş koldan birincisi olan Bosna hududundaki Banaluka bölgesinde seksen bin Avusturyalı ve yirmi bin Macardan oluşan kuvvet söz konusu olmuş; Avusturya güçleri ayrıca Bosna'ya geçişi kolaylaştırmak için Banaluka'dan sekiz saat uzaklıktaki Sava Nehri üzerine çok sayıda köprü inşa etmiştir. İkinci grup yine Osmanlı serhaddinde bulunan Bujin ve Çetin kalelerine karşı mevzilenirken, üçüncüsü, yirmi bin kadar askerle Ostroşçe-i Atik bölgesine mevzilenmiştir. Avusturyalı, Sırp ve Macar askerinden oluşan on beş bin kişilik dördüncü grup ise İzvornik Kalesi'ne karşı mevzi almıştır. Beşinci grup, Bosna'nın Rumeli ve Arnavutluk ile iletişimini kesmek için anayol ve geçitleri kapamak ve Niş Kalesi'ni alıp Yenipazar'ın üzerine yürümek hedefinde olmuştur.²⁷

Avusturya ordusunun harekete geçtiği haberi Bosna tarafına ulaştığında, Vali Hekimoğlu Ali Paşa'nın durumu öğrenmek için bir temsilcisini Avusturya kumandadına gönderdiği ve temsilcinin naklettikleri ışığında bölgenin ileri gelenlerini Travnik'e çağırıp valilik sarayında bir meclis tertip ettiği görülmektedir. Meclisin kararı hemen savunmaya geçmek şeklinde olmuş ve Bosna'nın otuz iki kazasından asker tertibi başlamıştır. Bosna Valisi savaş hazırlıklarında iken 9 Temmuz 1737'de İzvornik Kalesi yakınlarına mevzilenmiş Avusturya askerleri Leşniçe Palankası'na saldırmış ve palankanın erkeklerini öldürüp kadın ve çocuklarından dört yüz kadarını esir etmiştir.²⁸ Avusturya ordusunun bir

26 BOA C.BH. 240/11123, 4 Safer 1151/24 Mayıs 1738.

27 Ömer Efendi, Varak 3a-4a. Eserin tedkiki ve tam metin transkripsiyonu için bkz. Fatma Sel Turhan, *Tarih-i Bosna, Osmanlı-Habsburg Savaşları 1736-1739, Novili Ömer Efendi*, Küre Yayınları, İstanbul 2016, 49-50.

28 Ömer Efendi, Varak 5a-8b, Fatma Sel Turhan, 51-56. İlk defa Hekimoğlu Ali Paşa'nın girişimiyle oluşturulan ve bölgenin karar alma mekanizmasında etkin bir rol üstlenen Bosna Ayan Meclisi rutin toplantılarını yıllık olarak her yıl Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününde gerçekleştirmekteydi; ancak burada olduğu gibi olağanüstü durumlar söz konusu olduğunda vali, ileri gelenleri rutin dışı toplantılara

sonraki saldırısı, 16 Temmuz 1737 günü Ostroviçe-i Atik Kalesi'ne olmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa bu haberi aldığı anda bir taraftan Akhisar, Gölhisar ve Travnik kazaları askerlerinden bir birliği Ostroviçe-i Atik bölgesine gönderirken diğer taraftan bölge yakınındaki Novi ve Bihke'nin serhat askerlerine birliğe katılmalarını emretmiştir. On beş günden fazla muhasara altında kalan kaleyi sadece erkekler değil Bosna kadınları da, askerî bölük saflarında yerlerini alarak savunmuşlardır. Osmanlı ordusunun kale yakınlarındaki Bilay bölgesinde toplandığını ve kaleye doğru harekete geçtiğini haber alan Avusturya güçleri kuşatmayı kaldırıp Bilay'a doğru harekete geçmiş ve iki güç Bilay'da karşılaştığında Avusturya tarafı büyük bir hezimetle uğramıştır.²⁹

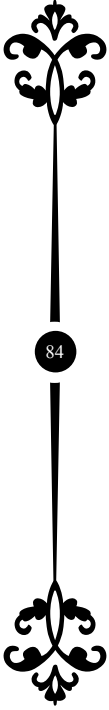
Avusturya güçlerinin bir sonraki hedefi Banaluka bölgesi olmuştur. Banaluka karşısındaki Gradiška'da otağ kuran Avusturya güçleri buradan harekete geçip Banaluka Kalesi'ni kuşatmıştır. Gradiška'daki durumu öğrenen Vali Saray eski kaymakamı İbrahim Ağa'yı bir miktar askerle bölgeye göndermiştir. Avusturya güçlerinin keşif kolu, ana kuvvet ve ihtiyat kuvveti olarak sahada üçe ayrıldıkları bilgisi, bu dağınıklığı fırsata çevirmek için Bosna güçlerinin hemen harekete geçmelerine sebep olmuş ve nitekim karşı tarafa önemli zayıat verdimişlerdir. Kaçabilenler üç saat mesafedeki ana orduya sığınırken Bosnalı kumandanlar da birlikleriyle Yayçe'de konuşlanmış Vali Ali Paşa'ya Avusturya ordusunun asker ve mühimmat açısından oldukça kalabalık bir şekilde Banaluka'ya yakın oldukları bilgisini ulaştırmışlardır. Vali Banaluka'ya yakın olmak için ordusuyla Yayçe'den hareket edip Podraşniçe'ye geçmiş ve burada çadırlar kurulmuştur. Çevreden gelecek askerlerin katılımı beklendiği için Podraşniçe'de on günden fazla kalan ana orduya Avusturya tarafının yirmi biner kişilik iki birlikle hudut bölgesi kalelerinden Bujin ve Çetin'i kuşatmak üzere olduğu haberi gelmiştir. Vali bunun üzerine bir danışma meclisi tertip etmiş ve neticede Bujin ve Çetin Kaleleri sınırda yer aldıkları için kaybedilseler bile ileride geri alınabilecekleri, Banaluka ise eyaletin ortasında yer aldığı için müdahalenin şart olduğu görüşüne varılmıştır.³⁰

Avusturya birliklerinin bir sonraki hedefi Banaluka Kalesi olmuş ve gece-gündüz devam eden top atışlarıyla kaleyi dövmeye başlamışlardır. Kale kumandanının durumu bir mektupla valiye bildirmesinden sonra Hekimoğlu Ali Paşa Avusturya güçlerinden esir alınan askerlere yaptığı sorgulamalar neticesinde Avusturya tarafının Novi ve Kojariçe yönünden Banaluka'ya gelen yol üzerinde barikatlar kurduğunu ve bu yönden Banaluka Kalesi'ne gelinecek olursa büyük güçlüklerle karşılaşılacağını öğrenmiştir. Nihayetinde düşman engellerine takılmadan ordunun Banaluka'ya gelmesine karar verilmiş ve ordu 3 Ağustos 1737'deki hareketinden sonra Banaluka'ya üç saatlik mesafeye kadar normal yoldan geldikten sonra anayoldan Vrbas Nehri'ne doğru sapmıştır. Ordu ertesi gün kaleyi

da çağırıyordu. *Hamdija Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 60; Enes Pelidija, *Banjalučki Boj iz 1737 Uzroci i Posljedice*, 533.

29 Ömer Efendi, Varak 9b-13a, Fatma Sel Turhan, 57-62.

30 Ömer Efendi, Varak 13a-18a, Fatma Sel Turhan, 62-68.

karşısına alacak şekilde pozisyon alıp sağ, sol ve orta kol olarak savaş düzenine geçmiştir. Güneşin doğuşundan yaklaşık üç saat sonra başlayan çarpışmalar, güneşin batışına yarım saat kalıncaya kadar devam etmiştir. Avusturya askerleri bozguna uğrayıp kaçmaya başlayınca kumandanları yeniden savaşa dönmelerini sağlamak için köprüleri yıktırması ve bu sebeple pek çoğu nehirde boğulmuştur. Bu savaş neticesinde Avusturya güçlerinden çok sayıda mühimmat ve ganimet alınmıştır. Zafer sonrası Hekimoğlu Ali Paşa geniş ölçekli bir divan tertip ederek askeri tebrik etmiş ve her birinin başlarına çelenkler takıp konumlarına göre hilat ve hediyelerle taltif etmiştir. Elindeki iki bin kadar çelengin yetmemesi sebebiyle Paşanın av edevatını bozdurarak çelenk yaptırdığı rivayet edilmektedir.³¹ Hekimoğlu Ali Paşa çelenklerin bir kısmı için de İstanbul'a müracaat etmiş ve buna karşılık kendisine yetkililerce dört yüz kadar çelenk gönderilmiştir.³²

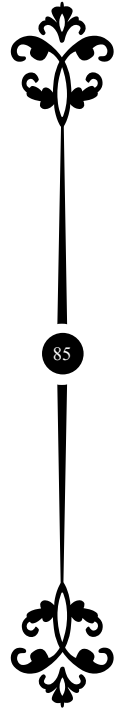
Banaluka zaferinden sonraki muhasara Bujin ve Çetin Kaleleri üzerine olmuştur. Bujin Kalesi sağlam, sarp bir kale olduğu ve halkı da sayıca az olmakla birlikte cesaretleriyle tanındığı için buradaki kuşatma hayli uzun sürmüştür; kalenin savaşıllıklarıyla tanınmış kadınları da erkeklerle birlikte destansı bir mücadele vermiştir. Bujin gibi Çetin Kalesi halkı da kadın ve erkeğiyle savunmaya geçip valinin yardımı gelinceye kadar kuşatmaya sabırla direnmiş ve valinin desteğiyle her iki kaleden de düşman püskürtülmüştür. Bujin ve Çetin zaferlerinden sonra Hekimoğlu Ali Paşa kısa bir süre valilik merkezi Travnik'e uğrayıp ardından saldırılar başlamadan bir yıl önce yapımına başlanılan şehir kalesinin bitirilmesi için Saray'a geçmiştir.³³

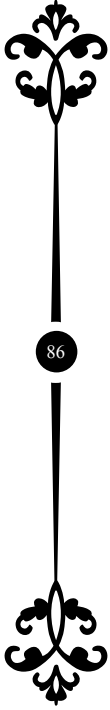
Habsburg ordusunun Niş yönüne sevk edilen güçlerinden bir kısmı kumandanlarının emriyle diğerlerinden ayrılarak Bosna'nın kilidi olarak anılan Yenipazar'a yönelmiştir. Düşmana güç yetiremeyeceğini düşünen halkın kaleyi boşaltması üzerine Avusturya güçleri herhangi bir engelle karşılaşmadan kaleyi ele geçirmiş ve Bosna'nın bu bölgesindeki yol ve geçitleri de muhasara altına almıştır. Avusturya güçleri ayrıca o civardaki Arnavut kabilelerinden Klementeleri de yanına çekerek Yenipazar, Bihor ve Akova bölgelerinde yağma ve talana başlamıştır. Vali Saray şehrinde kale yapımı ile meşgulken bu haber kendisine ulaştığında hemen bir birlik hazırlayıp Yenipazar'a göndermiş ve birlik kısa sürede kaleyi düşmandan geri almayı başarmıştır. Avusturya güçleri Niş'i aldıktan sonra bu sefer beş bin kişilik bir grupla Bosna sınırları dahilindeki Ujiçe Kalesi üzerine yürümüştür. Hekimoğlu Ali Paşa başlarında bölge kapudanlarından Mehmed Kapudan olduğu halde beş-altı bin kişilik bir birliği Ujiçe Kalesi'ne sevk etmiştir. Kalenin teslim olması sebebiyle Avusturya tarafı tamamen kaleye yerleşmiş ve yeterli top ve cephaneye sahip olmayan birlik kaleye saldırmak yerine önünde bulunan şehirden esir ve ganimet alarak orduya geri dönmüştür. Ardından durumu araştırmak için bir miktar askerle Meh-

31 Ömer Efendi, Varak 18a-32a, Fatma Sel Turhaan 68-85.

32 BOA AE.SMHD.I 115/8289, 27 Cemaziyelevvel 1150/22 Eylül 1737.

33 Ömer Efendi, Varak 34b-37a, Fatma Sel Turhan, 87-91.

med Kapudan'ı Belgrad yönüne gönderen vali, grubun esir aldığı askerlerden Avusturya birliğinin ikiye ayrılarak Böğürdelen ve Sokol üzerine yürüdüklerini öğrenmiştir. Sokol bölgesine yardım için Srebreniçe'ye geçen Ali Paşa Drin Nehri kenarında çadırlar kurmuş ve Mehmed Kapudan komutasındaki bir birliği Sokol Kalesi'ne göndermiştir. Sokol Kalesi ve Vallyeve Palankası Mehmed Kapudan'ın başarılı savunmasıyla kısa sürede geri alınmıştır. İzvornik'e saldırmayı planlayan, başlarında imparatorun damadının olduğu bir Avusturya birliği valinin büyük bir orduyla İzvornik'e doğru geldiğini öğrenince İzvornik Kalesi'ne saldırmaktan vazgeçip Sava Nehri yoluyla Zemun topraklarına geçmiş ve ülkelerine sığınmıştır. Ordusuyla Saraybosna'ya dönen Vali burada yeni biten kalenin tahkimine ve silah ve mühimmat tedarikine hız vermiştir. Kış Saray şehrinde geçirmeye karar veren valinin bir sonraki hareketi Karadağ bölgesinde isyan çıkaran Arnavut kabilelerin üzerine yürümek olmuştur. Arnavutların sonunda af diledikleri ve yeniden reaya olmayı kabul ettikleri belirtilmektedir. Bir sonraki hedef ise Ujiçe Kalesi'nin düşmandan temizlenmesidir. Bu zaferde birliğe komutanlık eden ve Bosna cephelerinde büyük yararlılık gösteren Mehmed Kapudan'a Semendire payesiyle mirmiranlık verilmiştir.³⁴ Bundan sonraki süreçte yine Mehmed Kapudan'ın öncülüğünde, Ujiçe ve civarından toplanan askerle Rudnik Kalesi üzerine yürünmüş ve akabinde Avusturya'nın desteğiyle Belgrad'a yakın bölgedeki gayrimüslim reayaya saldırdıkları söylenen Klementelilerin bastırılması sağlanmıştır.³⁵

Bölgede gerçekleştirilen kuşatmaları başarıyla püskürten Bosna güçlerinin bir sonraki hedefi Avusturya'nın civar kalelerine akınlar düzenlemek olmuştur. 1739'da Sultandan gelen bir fermanla bölgede akınlar yapma emri alan Vali Ali Paşa, Kostaniçe, Zirin, Una ve Kupe bölgesine akınlar düzenlemiştir; Zirin Kalesi kuşatıldıktan sonra bölgedeki Bedle ve Goriçe kaleleri de kolaylıkla ele geçirilmiştir. Bir bölük de ayrılarak Kostaniçe, Novodol ve Kupe Nehri civarındaki bölgeye başarılı akınlar düzenlemiştir. Zirin, Kostaniçe ve Gozdansfi adlı iki sağlam kalenin arasında bulunduğu ve bu iki kale alınmadan Zirin'i elde tutmak çok güç olacağından zaman içerisinde Zirin kuşatmasından vazgeçilmiştir. Bu dönemde Una Nehri'nin doğusunda bulunan Kinezova, Dubiçe ve Yasnofça'ya da başarılı akınlar düzenlenmiştir.³⁶ Serhat bölgesi olarak adlandırılan Bosna'nın sınır hattı, iki imparatorluğun bölgeyi elinde tutma ve korumada karşılaştığı güçlülere bağlı olarak kolaylıkla el değiştirebilmekteydi. Bölgede iskanın seyrek oluşu da bu riski artırdığı için gerek Osmanlı gerekse Habsburg güçleri demografik hareketliliği desteklemiş ve akınlara ağırlık vermiştir.³⁷ Bosna'daki kuşatmaları başarıyla püskürten ve civar bölgelere akın-

34 Ömer Efendi, Varak 37a-49a, Fatma Sel Turhan, 91-107.

35 Ömer Efendi, Varak 49a-49b, Fatma Sel Turhan, 107-108.

36 Ömer Efendi, Varak 51a-56b, Fatma Sel Turhan, 109-117.

37 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, c. I, Cambridge University Press, Cambridge 1983 145-148; Ahmed S. Aličić, *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, Orientali Institut u Sarayevu, Saraybosna 1996, 143.

lar düzenleyen Hekimoğlu Ali Paşa Travnik'e döndükten sonra kışı sefer hazırlıklarıyla geçirmiş; baharda Sultandan aldığı fermanla, askerleriyle sadrazamın ordusuna katılmak üzere Belgrad'a yönelmiştir. Osmanlı güçleri Belgrad Kalesi'ni kolaylıkla ele geçirdikten ve anlaşma yapıp barış sağlandıktan sonra Hekimoğlu Ali Paşa kuvvetleriyle Bosna'ya dönmüştür.³⁸

Zafer Sonrası Düzenlemeler

Defterhane-i Âmire katiplerinden Ali ve Mehmed Vahdeti Efendiler Belgrad'ın Semendire sancağında yeni fethedilen yerlerin kaydı ve daha önce Bosna hududu dışında kalıp da son savaş ile Bosna'ya ilhaki mümkün olan bölgelerin belirlenmesi işiyle görevlendirilmiştir. Kendilerine bu iş için ikiyüz ellişer guruştan toplam beş yüz gurusluk bir harcırah verilmesi de kararlaştırılmıştır.³⁹ Yeni fethedilen yerlerdeki reayanın vergilendirilmesi için bölgeye on bin adet cizye evrakı gönderilmiş ve kayıtların oluşturulmasından hemen sonra bu cizye evraklarının reayaya dağıtılması Vezir Abdullah Paşa ile Bosna Kadısı ve Defterdarına emredilmiştir. Hududun yeniden belirlenmesi ilgili senenin birkaç ayını alsa bile, Babıali bunun evrakların dağıtımında tehire sebep olmaması gerektiği düşüncesindedir; hudut tanzimi işlemleri bittiği gibi bölgeye gönderilen cizye evrakları reayaya ulaştırılacaktır.⁴⁰ Muhtemeldir ki bu şekilde hem bölgenin bir an evvel vergilendirmeye tâbi tutulması ve hem de bir Osmanlı toprağı olarak tescili amaçlanmıştır.

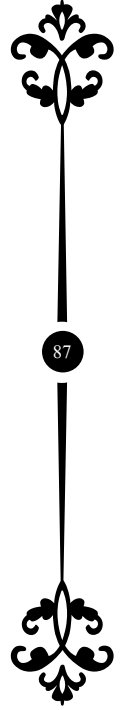
Bosna Valisi Ali Paşa'ya verilen sefer tayinatının savaş bittikten sonra da bir müddet devam ettirilmesine ve hazeriyye akçesi alacağı 1153 Muharremine kadar sürmesine karar verilmiştir. Bosna Valisi'ne her yılın Muharrem ayında bir hazeriyye akçesi ödemesi yapıldığı, Bosna Defterdarına yazılan fermanan anlaşılmaktadır. Valinin hazeriyye akçesi alacağı 1153 senesi Muharremine değin sefer boyunca aldığı tayinatın kesilmeyerek günlük tayinat bedelinin aynen devam ettirilmesi bu kapsamda Bosna Defterdarına bildirilmiştir.⁴¹

38 Ömer Efendi, Varak 59a, Fatma Sel Turhan, 120-121.

39 BOA AE.SMHD.I 212/16763, 23 Zilhicce 1152/22 Mart 1740.

40 BOA AE.SMHD.I 88/6031, 19 Cemaziyelevvel 1153/12 Ağustos 1740.

41 BOA C.DH 312/15568, 12 Cemaziyelahir 1152/16 Eylül 1739.

BİR SELÇUKLU GAZİ DERVİŞİ OLARAK SARI SALTİK VE BOSNA'DAKİ İZLERİ

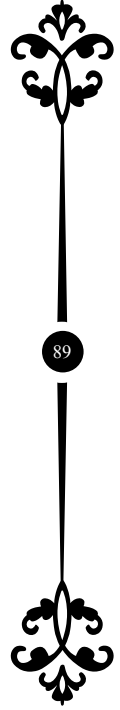
Haşim ŞAHİN*

Giriş

Bosna Hersek'in en büyük nehirlerinden olan Buna nehrinin doğduğu yerde bulunan ve Alperenler Tekkesi adıyla da bilinen Blagay Bektaşî Tekkesi bölgenin İslamlaşma tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlılar'ın bölgeyi ele geçirmesinden sonra 1526'da kurulan, Bektâşîler adına faaliyet gösteren bu tekke, meşhur Türkmen dervişi Sarı Saltık'ın adını yaşatan ve Bosna'da bu büyük dervişin adının makes bulmasında büyük paya sahip dinî mekânlardan birisi olma özelliğini haizdir. Blagay tekkesi sadece Müslümanlar için değil, aynı zamanda Hıristiyanlar için de kutsal kabul edilen bir dergâhtır. Peki Bosna'da böylesine önemli bir mekâna adını veren, ismi günümüze kadar saygı ve hürmet ile anılan Sarı Saltık kimdir? Bu tebliğde Sarı Saltık'ın tarihi şahsiyeti, Balkanlar'ın İslamlaşmasındaki etkisi ve başta Bosna olmak üzere Balkan coğrafyasındaki izleri üzerinde durulacaktır.

Sarı Saltık, Osmanlılar'ın Balkanlar'a yerleşmesinden hemen hemen üç çeyrek asır evvel Romanya ve civarının Türkleşmesi ve İslamlaşmasında isminden söz ettiren bir gazi derviştir. Hayatından bahseden başlıca kaynaklar, kronolojik olarak, Muhammed b. Ali es-Serrâc'ın kaleme aldığı *Tuffâhu'l-Ervâh*, İbn Battuta'nın *Seyahatnâme*'si, Ebu'l-Hayr Rumi'nin *Saltuk-nâme*'si, *Otman Baba Vilayetnâmesi*, *Hacı Bektaş Veli Vilayetnâmesi* ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sidir. Cumhuriyet döneminde ise F.W. Hasluck, Franz Babinger, Tayyip Ökiç, Machiel Kiel, Hasan Kaleshi ve Ahmet Yaşar Ocak bu önemli şahsiyetin hayatına dair çalışmalar yapmışlardır.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Sakarya, Türkiye. hsahin@sakarya.edu.tr

Sarı Saltık'ın Adı

Sarı Saltık, kaynakların hemen hepsinde gazî-derviş, alp-eren, mübarek zat ve ermiş gibi sıfatlarla nitelendirilir.¹ Bu husus bilhassa, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan'ın emriyle, şeyhin hayatını anlatmak amacıyla Ebu'l-Hayr Rûmî tarafından yazılan *Saltuk-nâme*'de sıklıkla dile getirilmiştir. Burada Sarı Saltık'ın, rüyasında Hz. Peygamber tarafından kuşandırılan kılıcın yanı sıra, İran mitolojisindeki Dahhâk'ın ve kahraman kişiliği dolayısıyla "Allah'ın Arslanı" lâkabıyla tanınan Hz. Hamza'nın kılıcına sahip olduğuna da inanılır.² Sarı Saltık'ın asıl adı ve soyuna dair verilen bilgiler çelişkilidir. Ebu'l-Hayr Rûmî, şeyhin asıl isminin Şerif Hızır olduğu, kökeninin ise Hz. Hüseyin'in soyuna dayandığı kanaatindedir. Buna göre, şeyhin babası Seyyid Hasan b. Seyyid Hüseyin b. Muhammed b. Ali; annesi ise, soyu Hz. Hasan'a dayanan Rebia isimli bir hanımdır. Şerif Hızır küçük yaşta iken, gazâ akınları yapan babasının ölümü üzerine, dönemin âlimlerinden Abdülaziz isimli yaşlı bir şahıs tarafından yetiştirilmiştir.³ *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli*'de şeyhin ismine dair başka bir menkıbe yer almaktadır. Rivayete göre, Sulucakarahöyük civarında koyun otlatan bir çoban olan Sarı Saltık, Zemzem Pınarı denilen bölgede karşılaştığı Hacı Bektaş Veli'ye intisab eder. Kısa bir süre sonra, şeyhinin emriyle, yanında Ulu Abdal ve Kiçi Abdal adlarını taşıyan iki yoldaşı olduğu halde hizmet amaçlı olarak Rum iline gönderilir.⁴ *Vilâyet-nâme* yazarına göre, Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltık'ı Rumeli'ye gönderirken "Seni Rum ülkesine saldık" demiş, Saltık ismi kendisine bu şekilde verilmiştir.⁵ Konuya dair bilgi veren bir diğer kaynak olan Evliya Çelebi ise Sarı Saltık'ı Ahmed Yesevi'nin emriyle, yine Hacı Bektaş Veli tarafından yetmiş müridiyle Rumeli'ye gönderilen Mehmed/Muhammed Buhârî olarak zikreder.⁶

Selçuklu Dervişi Sarı Saltık

Kaynaklarda Sarı Saltık'ın adına ilk defa, Anadolu'nun fiilen Moğol hakimiyeti altında bulunduğu dönemde, Türkiye Selçuklu şehzadeleri arasında baş gösteren saltanat mücadeleleri esnasında rastlanmaktadır. Bu dönemde kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile yaptığı saltanat mücadelesini kaybeden II. İzzeddin Keykâvus, Moğol baskısının da

1 Machiel Kiel, "Sarı Saltık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36, İstanbul 2009, s. 147.

2 Ebu'l-Hayr Rumi, *Saltuk-nâme*, haz.: H. Şükrü Akalın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, I, 5; Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, Ankara 2002, s. 43-44. Bu eserde, Sarı Saltık merkeze alınarak tahta kılıçlı derviş tipolojisi hakkında yapılan değerlendirmeler oldukça önemlidir.

3 *Saltuk-nâme*, I, 1-10. Onun Sarı Saltık adını alışı ve sahip olduğu diğer isimler ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 38-41.

4 Firdevsi-i Rûmî, *Manâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektaş-ı Velî [Vilâyet-nâme]*, haz.: Abdülbaki Gölpinarlı, İstanbul 1953, 44-45.

5 *Vilâyetnâme-I HBV*, 45.

6 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, haz.: Y. Dağlı-S.A. Kahraman-İ. Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, 117; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 8. Baskı, Ankara 1993, s. 54-55.

tesiriyle 1261 senesinde Bizans imparatoruna sığınmıştı.⁷ O dönemde Bizans Devleti'nin başında bulunan VIII. Manuel Paleologos, Selçuklu sultanını Dobruca bölgesine yerleştirmiş, misafirinın bölgede yalnız kalmamak için Anadolu'dan bazı Türkmen aşiretlerinin getirilmesi talebine de olumlu yanıt vermişti.⁸ İşte bu aşiretlerden birisinin reisi de bir Türkmen babası olduğu anlaşılan Sarı Saltık'tan başkası değildi. Yazıcızâde'nin belirttiğine göre Sarı Saltık, II. İzzeddin Keykavus'un talebi doğrultusunda yönetimi altındaki Türkmenlerle Balıkesir'den Dobruca'ya gelmiştir.⁹ Sarı Saltık'ın başında bulunduğu, sayıları yaklaşık on iki bin kişi civarında olduğu ifade edilen bu aşiretin Çepni Türkmenlerinden olduğu tahmin edilmektedir.

Sarı Saltık, İlhanlı hükümdarı Hülâgü Han'ın baskısıyla, II. İzzeddin Keykâvus'un İmparator VIII. Mihael Paleologos tarafından Ainos (Enez) Kalesi'ne hapsedildiği dönemde Dobruca bölgesinde yaşamaya devam etmiş, yahut ölümüne kadar hiç yanından ayrılmadığı Sultan ile birlikte hapse atılmış olmalıdır. Sultan II. İzzeddin Keykâvus Altın Orda hükümdarı Berke Han'ın yardımıyla hapisten kurtulup Kırım'a gittiği sırada Sarı Saltık da onunla birlikte gitmiş, sultanın vefat tarihi olan 1278/79 yılına kadar, yani yaklaşık on beş yıl bu şehirde yaşadktan sonra Möngke Temür'ün izniyle Dobruca'ya geri dönmüştür.¹⁰

Balkanlar'da Bir Gazi ve Mücahid Olarak Sarı Saltık

Hayatından bahseden kaynakların neredeyse tamamı, Sarı Saltık'ın kafirlere karşı cihad eden bir gazi derviş olduğunu vurgulamaktadırlar. O, bu gazi derviş karakterini değişik şekillerde ortaya koysa da, gerek onun ve gerekse hayatından bahseden yazarların yaşadıkları dönem dikkate alındığında toplum ve iktidar nezdinde yaygın olan gaza ve cihad düşüncesinin tezahürü açıkça hissedilir. Kaynakların ifadesine göre o bazen bizzat sefere çıkarak, bazen de keramet ve keşif yoluyla gazilere yardımcı olmaktadır.

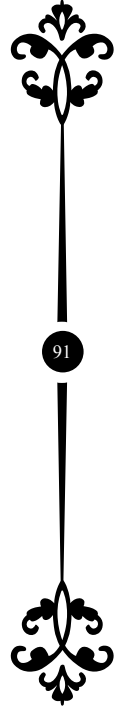
XIV. yüzyılın başlarında Kemâleddin Muhammed b. Ali es-Serrac'ın yazdığı ve şeyhin hayatından bahseden en eski kaynak olma özelliğini taşıyan *Tuffâhu'l-Ervâh*'ta Sarı

7 Paul Wittek, "Yazıcıoğlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, XIV/3 (1952), p. 648; Bertold Spuler, *Iran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, terc.: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 64-65; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 18.

8 Bu siyasi gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz.: İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ıye fi'l-Umûri'l-Ala'ıye (Selçuk name)*, II, haz.: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, 160-161; Yazıcızade, 772; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 6. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998, s. 493-504; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 28-38.

9 Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, haz.: Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009, 772. A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık ve emrindeki Türkmenlerin Balkanlar'a gitmesinin nedeni olarak, Sultan'ın Moğol karşıtı tutumunun Türkmenler arasında bir sempati unsuru olmasından kaynaklandığı kanaatindedir (bkz.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 67-68).

10 Wittek, s. 649, 658; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 37. Yazıcızade, Sarı Saltık'ın Berke Han'ın izniyle Dobruca'ya döndüğünü yazmaktadır (*Selçuk-nâme*, 853). Ancak, kronoloji dikkate alındığında bu dönemde Altınordu tahtında Möngke Timur'un oturduğu ortaya çıkar.

Saltık'ın savaşçı-derviş kişiliğine sıklıkla vurgu yapılmıştır.¹¹ *Saltuk-nâme*'de ise baştan sona savaşçı kimliği öne çıkarılmış, İşlâm tarihi içerisinde kahramanlıkları ve cengaverlikleriyle ün salan Hz. Ali, Hz. Hamza ve Seyyid Battal Gazi ile özdeşleştirilmiştir.¹² Burada Sarı Saltık, meşhur tahta kılıçlı dervişlerin en belirgin isimlerinden birisi olarak karakterize edilmiştir.¹³

Sarı Saltık, Balkan coğrafyasında İşlâm dinini yayarken sadece gazâ ideolojisini değil, aynı zamanda istimâlet politikasını da benimsemiştir. Yaşadığı dönemdeki pek çok dervişinin de uyguladığı bu politikanın temelinde, dini kılıç zoruyla değil, hoşgörü siyaseti izleyerek özendirme yahut bölgedeki halkın kutsal kabul ettiği şahsiyetlerin menkıbelerini sahiplenmek suretiyle onun yerini alma düşüncesi yatmaktadır. Böylelikle, ele geçirilen bölgedeki Hristiyan azizleri ile özdeşleşecek olan derviş kısa süre içerisinde yerli halkın benimsediği bir şahsiyet haline gelecek, temsil ettiği dine yani İşlâm'a sempati duymalarını sağlayacaktır.¹⁴ Sarı Saltık'ın da sık sık rahip kıyafetine bürünerek bir manastır yahut kiliseye gidip rahiplerin dilinden konuşmasının, İncil veya Tevrat'tan ayetler okumasının, teolojik tartışmalara girip onları kendisine hayran bırakmasının temelinde işte bu düşünce yatmaktadır. Zira, Ebu'l-Hayr Rûmî'ye göre o daha sonra gerçek kimliğini açıklayıp, vaaz verdiği Hristiyanların Müslüman olmalarını sağlamaktadır.¹⁵ Mesela, *Saltuk-nâme*'ye göre şeyh şem'un b. Harkil¹⁶ ve Aya Dimitri suretine girmiştir.¹⁷ Gayet tabii olarak, bu kadar farklı suretlere girebilen bir dervişin, farklı milletlerin dillerini de bilmesi gerekir ki, *Saltuk-nâme*'de bu konuya da değinilerek şeyhin on iki dili okuyup yazabildiğine vurgu yapılır.¹⁸

Kaynakların önemli bir bölümünde üzerinde sıklıkla durulan motiflerden birisi Sarı Saltık'ın halka rahatsızlık veren bir ejderhayı öldürerek bir bey yahut kralın kızını kurtardığına dair menkıbedir. Sarı Saltık'a ait türbelerin bulunduğu hemen her bölgede yaygın olarak bilinen hatta makamlarından birisine adını veren bu ejderha menkıbesine göre, Sarı Saltık'ın bu kahramanlığından etkilenen ahali toplu halde İşlâmiyet'i benimsemiştir.¹⁹ Halk tahayyülünün ürünü olduğu kolayca tahmin edilebilecek bu menkıbeler bir ta-

11 Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, *Tuffahu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh*, haz.: Necdet Gürkan-M. Necmettin Bardakçı-M. Saffet Sarıkaya, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015, s. 320-324.

12 *Saltuk-nâme*, I, 5 vd.

13 Rivayete göre, ona bu tahta kılıcı bizzat Hacı Bektaş Veli kuşandırmıştır. Bu arada yedi ok ve bir seccade vermesi de dikkat çekicidir (*Vilayetnâme-i HBV*, 45).

14 Mesela, Evliya Çelebi, asıl adının Seyyid Muhammed Buhârî olduğunu söylediği şeyhin, Sarı Saltık ismini taşıyan bir papazı öldürüp onun kılığına girerek Leh bölgesinde yaşayan Tatarların Müslümanlaşmasını sağladığını yazmaktadır (bkz.: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 2. Baskı, 353).

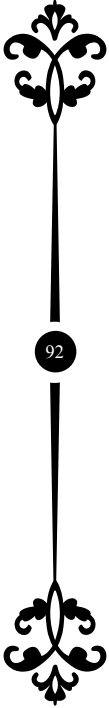
15 *Saltuk-nâme*, I, 30-32; F.W. Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, terc.: Ragıb Hulusi, İstanbul 1928, s. 114-115; Wittek, s. 650-652; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 44-45.

16 *Saltuk-nâme*, I, 143-146.

17 *Saltuk-nâme*, I, 37.

18 *Saltuk-nâme*, I, 31.

19 Sarı Saltık ve ejderha motifi ve ayrıca ejderha motifinin değerlendirmesi için bk.: F.W. Hasluck,

rafa bırakıldığı takdirde, Sarı Saltık'ın Balkan coğrafyasında kolayca kabul görmesindeki asıl etkenin, yaşadığı Dobruca bölgesinde eskiden beri yaygın olan Bogomilizm akımının tesirinin çok daha ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sarı Saltık üzerinde son dönemde yapılan en önemli çalışmanın sahibi olan Ahmet Yaşar Ocak bu kanaattir.²⁰

Sarı Saltık, gazî-derviş bir Türkmen reisi olarak günümüzde tekke ve türbelerinin bulunduğu coğrafyayı kapsayan Babadağ ve Dobruca bölgesi başta olmak üzere Balkanlar ve Altınorda hakimiyet sahasında yer alan Deşt-i Kıpçak bölgesinde faaliyet göstermiştir.²¹ Kemalpaşazade, şeyhin Diyar-ı Bulgar, Eflak, Kara Boğdan (Moldavya), Akkerman ve Kili havalisine akınlar yaptığını yazarken²² *Saltuk-nâme* yazarı ise bu sahayı Balkanlarla sınırlı tutmayıp dünyanın muhtelif bölgelerine yaymıştır.²³

Balkan coğrafyası başta olmak üzere muhtelif coğrafyalarda gerçekleştirdiği savaşlarıyla gazi karakteriyle ve açtığı tekkeleriyle bir medeniyet inşa eden kurucu derviş kimliğiyle öne çıkan Sarı Saltık'ın düşünce yapısına dair kaynaklarda verilen bilgiler oldukça yetersizdir. Bu konuya dair bilgi veren en eski kaynaklardan birisi Faslı seyyah İbn Battuta'dır. İbn Battuta, *Seyahatnâme*'sinde Kıpçak coğrafyasına yaptığı seyahati sırasında adını duyduğu Sarı Saltık'ın keşif ve keramet sahibi bir şahsiyet olmakla birlikte hakkında anlatılan bazı rivayetlerin dinin temel prensipleriyle bağdaşmadığını söylemektedir.²⁴ Sarı Saltık, gayrimüslim ahali tarafından da çok sevilen bir derviş olması hasebiyle, yaşadığı bölgede zamanla bir Hıristiyan keşişi yahut rahibi gibi algılanmış, vefatından sonra bilhassa Saint Georges ile özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle şeyhin hayatını ele alan eserlerde bu imajı ortadan kaldırmak için onun Sünnî yönüne vurgu yapıldığı görülmektedir. Mesela, Ebu'l-Hayr Rûmî, Sarı Saltık'ın ölmek üzere iken müridlerine namaz kılıp oruç tutmalarını ve salih amel işlemlerini tavsiye ettiğini yazmaktadır.²⁵ Benzer şekilde Evliya Çelebi de, şeyhin rahip değil, mücahid bir gazi-derviş olduğunu, hakkında şüpheye düşenin günahkâr olacağını vurgulamıştır.²⁶

Mutasavvıf Sarı Saltık

Ebu'l-Hayr Rûmî, Sarı Saltık'ın Kırım'a geldiği zaman, üç yüz abdalıyla birlikte kendisi için yapılan tekkeye yerleştiğini, daha sonra dilenmek amacıyla müridleri de yanında

Christianity and Islam under the Sultans, Oxford 1929, s. 429-437; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 46-60.

20 Ocak, *Sarı Saltık*, s. 92-95.

21 Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, terc.: Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 90.

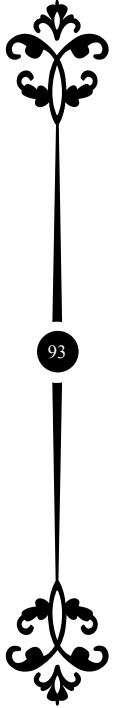
22 Kemalpaşazade, *Mohaç-nâme (Kanuni'nin Mohaç Seferi)*, Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp., nr. 2087, vr. 44b; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 84.

23 *Saltuk-nâme*, I-III, muhtelif yerler.

24 İbn Battuta, *Seyahatnâme*, I, çev., inc. ve not.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, s. 498.

25 *Saltuknâme*, III, 299.

26 *Seyahatnâme*, I, 353; IV, 54-55. Bu konuda geniş izahat için bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 74.

olduğu halde şehre çıktığını yazar. Sözü edilen dönemde bu tür bir dilenme şeklinin Kalenderîyye ve onun türevi olan Haydarîyye tarikatı mensuplarınca benimsenmesinden hareketle A. Y. Ocak, Sarı Saltık'ın ve müridlerinin de kuvvetle muhtemel bu akıma mensup oldukları kanaatindedir.²⁷ Yine, şeyhin benimsediği cemelperestlik anlayışı, müridlerinin def ve kudüm gibi enstrümanlar çalmaları, mücerretlik anlayışını benimsemeleri, mensubu olduğu Çepni boyunun İsmâîlî etkiler taşıması gibi faktörler de şeyhin Kalenderî olabileceği görüşünü güçlendirmektedir.²⁸

Sarı Saltık'ın mensubu olduğu tarikata dair bir diğer görüş bu konudaki şimdilik en eski kaynak olma özelliğine sahip *Tuffâhu'l-Ervâh*'ta yer alır. Bu eserde belirtildiğine göre, Sarı Saltık, Şeyh Mahmud isminde bir zâtın müridi olup, adı geçen bu şeyh Ümmü Ubeyde'deki Seyyid Ahmed er-Rifâî tekkesinden feyz almıştır.²⁸ Bu bilgi dikkate alındığında, Sarı Saltık'ın aynı zamanda Rifâîyye tarikatıyla da bağlantılı bir derviş olduğu da ortaya çıkmaktadır.²⁹ Tüm bu bilgiler ışığında Sarı Saltık'ın Kalenderî dervişi yahut Kalendermeşrep bir Rifâî dervişi olduğu söylenebilir. Fakat burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus, Sarı Saltık'ın ilerleyen zamanda, bilhassa Osmanlı döneminde Bektâşîlik ile ilişkilendirilip, Bektâşîliğin Balkan coğrafyasındaki ilk temsilcileri arasında kabul edilmesi gerçeğidir. Bu bilgi *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli*'de nakledilen menkıbe ile başlamış, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle desteklenmiştir.³⁰ Kronolojik olarak, gerçekten de Sarı Saltık ile Hacı Bektaş-ı Veli'nin birbirleriyle görüşmeleri, hatta, Ocak'ın yerinde tespitiyle, Haydarîlik merkezinde her ikisinin de aynı tarikata mensup olmaları da pekâlâ mümkündür.³¹ Ancak bu veriler, Hacı Bektaş Veli'nin müridi olduğu kabul edilse bile Sarı Saltık'ın, kuruluşu çok daha sonraki bir döneme tekabül eden Bektâşîyye tarikatına mensubiyetini ispatlamak için kâfi değildir.³² Evliya Çelebi'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, ölümünden kısa süre sonra Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde adına ciltler dolusu kitaplar yazılacak kadar meşhur olan Sarı Saltık, sonraki dönemde içerisine dahil edileceği Bektâşîliğin en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilerek *Vilâyetnâme*'ye dahil edilmiş olmalıdır.

27 *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh*, s. 324; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 76-77.

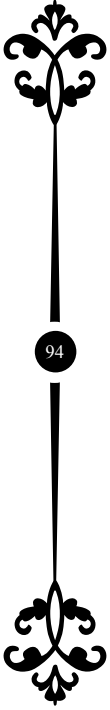
28 Aynı eser, s. 77, 92, 98. Nitekim Osman Turan da, Sarı Saltık ve müridi Barak Baba'nın Şamanî ve İslâmî tesirleri meczeden birer Kalenderî dervişi oldukları kanaatindedir (Turan, *Türkiye*, s. 581, n.47).

29 *Tuffâhu'l-Ervâh*, s. 324.

30 Bk.: *Vilâyetnâme-i HBV*, 44-45; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 353.

31 Ocak, *Sarı Saltık*, s. 120-121.

32 Bugün tarihi bilgiler ışığında, Hacı Bektaş Veli'nin sağlığında bir tarikat kurmadığı, Bektâşîliğin Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden yaklaşık iki yüz yıldan daha fazla bir zaman sonrasında Balım Sultan tarafından kurulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Hacı Bektaş Veli ile çağdaş olan Sarı Saltık'ın mevcut olmayan bir tarikata mensubiyeti de söz konusu olamaz. Ancak, şu hususu da belirtmek gerekir ki, Sarı Saltık, ilerleyen dönemde Bektâşî tarikatının en önde gelen temsilcileri arasında kabul edilmiş, Balkanlar'da Bektâşîliği organize eden şahsiyet olarak dikkat anılmıştır. Nitekim, Sarı Saltık'a ait bütün türbe ve makamların daha sonraki dönemlerde Bektâşîlerce benimsenmesi, şeyhin adının günümüze kadar bu gelenek içerisinde canlı bir şekilde yaşatılması, onun Bektâşîlik içerisindeki konumunun ne denli güçlü olduğunun anlaşılması bakımından önemlidir.

Şehir Kurucu Derviş Olarak Sarı Saltık

Sarı Saltık'ın öne çıkan bir diğer hususiyeti, tıpkı Seydişehir'in kurucusu Seyyid Harun gibi, savaştı, gazî-derviş karakterinin yanı sıra şehir kuran yahut imar eden bir şahsiyet olmasıdır. O bu yönüyle, Ö.L. Barkan'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda mevcudiyetinden söz ettiği, ele geçirdikleri bölgelerde şehirler kurarak yeni fethedilen bölgelerin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına katkıda bulunan tahta kılıçlı kolonizatör Türk dervişi tiplemesinin tipik bir örneğini teşkil eder. Gerek arşiv kayıtlarında gerekse hayatından bahseden kaynaklarda şeyhin adıyla anılan şehirlerin mevcudiyeti Sarı Saltık'ın bu yönünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mesela, günümüzde Romanya sınırları içerisinde yer alan Babadağ, Kefe yakınlarındaki Baba Saltuk ve Edirne'deki Babaeski Sarı Saltık'ın adına izafe edilen şehirlerdir.³³

Bununla birlikte, eserinde İbn Battuta'nın bizzat Sarı Saltık adıyla zikrettiği Babadağ'da faaliyet gösterdiği, hayatının büyük bölümünü bu şehirdeki tekkesinde geçirdiği anlaşılmaktadır.³⁴ Babadağ'daki bu tekkenin haricinde Kaligra'da ve Kırım'da iki tekke daha kurduğu³⁵, ayrıca daha sonraki dönemlerde inşa edildikleri halde Sarı Saltık'a izafe edilen bazı tekkelerin mevcudiyetleri de bilinmektedir.

“Beni On İki Yerde İsterler” : Sarı Saltık'ın Türbeleri

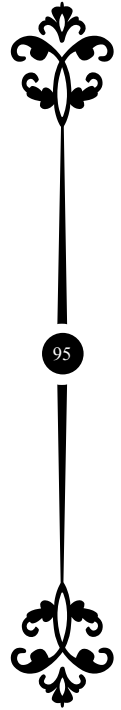
Tıpkı hayatı gibi, şeyhin ölümünden sonraki süreçle ilgili olarak verilen bilgiler de efsanelerle örülü ve son derece karışıktır. Bu karışıklığın temelinde şeyhe ait olduğu ileri sürülen pek çok türbenin mevcudiyeti yatmaktadır. Bektâşî geleneğinde, Sarı Saltık'ın vefatından evvel bizzat söylediğine inanılan bir vasiyeti ön plana çıkar. Buna göre, Sarı Saltık ölümüne yakın müridlerini toplamış, onlara salih amel işlemlerini ve namazlarını terk etmemelerini tavsiye ettikten sonra “vaktiyle Müslüman ettiğim krallar gelip beni kendi ülkelerine götürmek isterler, bu yüzden beni on iki yerde isterler” diyerek ölümünden sonra yedi tabut hazırlamalarını tembih ve bu tabutların hepsinde de kendisinin olacağını ilan eder.³⁶ Bu rivayet şeyhe ait türbe sayısının fazlalığının mantığını anlamak bakımından önem taşımaktadır.

33 Babadağı, Sarı Saltık idaresinde Dobruca bölgesine gelen Türkmenlerin kurduğu ilk şehirdir. Sarı Saltık, *Saltuknâme*'de Tuna Baba Tekkesi adıyla anılan ilk zaviyesini bu şehirde kurmuş, bu şehir onun ana üssü olmuştur (Ocak, *Sarı Saltık*, s. 69-70; 105-107). Babadağı ve Sarı Saltık ilişkisi hakkında ayrıca bkz.: Kemal H. Karpat, *Sarı Saltuk Diyarı Babadağı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

34 İbn Battuta, I, 498.

35 Bu tekkeler hakkında bkz.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 105-107. Sarı Saltık'ın hayatında önemli dönüm noktalarından birisini teşkil eden Kırım şehri, müridi Barak Baba tarafından da ziyaret edilmiş, Barak Baba müridleriyle birlikte Anadolu, Suriye ve İran ülkelerini dolaştıktan sonra bu bölgede cihad faaliyetlerine girişmiştir (Turan, *Türkiye*, s. 581).

36 *Vilayetnâme-i HBV*, 47. Türbeler hakkında değerlendirmeler için bkz.: Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s. 115-117; a.mlf., *Christianity and Islam*, s. 429-439; Franz Babinger, “Sarı Saltık Dede”, *İA*, X, İstanbul 1979, s. 220-221; Grace M. Smith, “Some Türbes/Maqams of Sarı Saltuq an Early Anatolian Turkish Gâzi- Saint”, *Turcica*, sayı: 19 (1987), p. 216-225; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 60-61.

Sarı Saltık'a ait türbeler arasında en yaygın bilineni ve muteber olanı Babadağ'daki tekkede bulunanıdır. M. Kiel'in, Sarı Saltık'ın gerçekte medfun bulunduğu yer olarak kabul ettiği bu türbe II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır.³⁷ Babadağ'daki türbe daha sonraki yıllarda Kanuni Sultan Süleyman tarafından da ziyaret edilmiştir.³⁸ Şeyhe nisbet edilen diğer bir türbe, Varna'nın kuzeyinde yer alan ve *Saltıknâme'de* "Yılan Tekkesi" adıyla zikredilen Kaligra/Kaliagra'da bulunmaktadır.³⁹ Söz konusu bu iki tekkenin haricinde Edirne/Babaeski'de⁴⁰, Arnavutluk/Kruja'da, Kosova/Metochia'da, Ohri'de, Korfu'da, Mısır'da, Kırım'da, Anadolu'daki İznik, Kütahya/Şeyhlü, Niğde/Bor, Diyarbakır ve Tunceli/Hozat gibi bölgelerde ona atfedilen türbe, mezar veya ziyaretgahlar bulunmaktadır.⁴¹ Arnavutluk'ta Kruya şehrinin girişinde Sarı Saltık'ın ayak izi olduğuna inanılan bir kaya oyuğu yer almaktadır.⁴²

XIII. yüzyılın önemli simaları arasında yer alan bu önemli zâtin temsil ettiği anlayış onun vefatından sonra müridleri tarafından devam ettirilmiştir. Bu müridler arasında popüler olanı oldukça maceralı bir hayat sürdürdüğü bilinen Barak Baba'dır.⁴³ Meşhur halk şairi Yunus Emre'nin mürşidi Tapduk Emre'nin şeyhi olan Barak Baba, tıpkı Sarı Saltık gibi Kalenderî-Hayderî hayat tarzını benimsemiştir.⁴⁴ Yine, XV. asrın meşhur Kalenderî şeyhi Otman Baba da, bilhassa Balkan coğrafyasındaki faaliyetleri sırasında kendisini Sarı Saltık ile özdeşleştirmiş, müridlerine onun sıfatında geldiğini bildirmiştir.⁴⁵ Bu

- 37 II. Bayezid'in cami, imaret, medrese, hamam, han ve türbeden müteşekkil tesisi hakkında bkz.: Hasluck, *Christianity and Islam*, s. 432-434; M. Kiel, "The Türbe of Sarı Saltık at Babadağ-Dobrudja", s. 216; a.mlf., "Sarı Saltık", s. 148.
- 38 *Mohaç-nâme*, vr. 44b; Babinger, s. 221.
- 39 Günümüzde hiç izi kalmayan bu türbe Karadeniz kenarında denize doğru uzanan Kaligra Burnu'nun aynı adı taşıyan sarp kayalıkları üzerinde, ejderin yaşadığı iddia edilen mağaranın içinde yer almaktadır. Bölgedeki Hıristiyanlar bu mezarı Saint Nicolas'ın mezarı olarak ziyaret etmektedirler (Sarı Saltık'ın bu türbedeki ejderhayı öldürmesi ile ilgili menkıbe için bk.: *Vilayetnâme-i HBV*, 46; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 106, 113-114; türbe hakkında bkz.: Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s. 115-116).
- 40 Bu tekkenin Saint Nicholas kültü ile ilişkisine dair bk.: Ocak, *Sarı Saltık*, s. 107-109. Ayrıca türbe ile ilgili değerlendirme için bkz.: s. 114.
- 41 Bu türbeler hakkında bkz.: Smith, s. 220-222; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 116-120; Kiel, "Sarı Saltık", s. 149; Kosova'da bulunan türbeleri ve bu türbeler etrafında gelişen inançlar hakkında bk.: Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, İstanbul: Sufi Kitap, 2010, s. 360-362.
- 42 Arnavutluk merkezli Sarı Saltık kültü hakkında bkz.: Haşim Şahin, "Arnavutluk Bektâşiliğinde Sarı Saltık Kültürü", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (07-09 Mayıs 2010, Çorum)*, ed.: O. Eğri, C. 1, Çorum: Hitit Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 129-152.
- 43 Barak Baba ve Sarı Saltık ilişkisi hakkında bkz.: Wittek, s. 648-660; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s. 253-274.
- 44 Barak Baba hakkında bkz.: Yazıcızade, 855; Turan, *Türkiye*, s. 581; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımayan Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev.: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 77-78.
- 45 Küçük Abdal, *Vilayetnâme-i Otman Baba*, Ankara Adnan Ötügen Halk Kütüphanesi, nr. 495, vr. 56b. Otman Baba için ayrıca bkz.: Halil İncalık, "Derwish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire*, Bloomington 1987, p. 19-36; A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 96-101; Karamustafa, s. 60-63; Haşim Şahin, "Otman Baba", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37, İstanbul 2007, s. 6-8.

menkıbe, şeyhin etkisinin ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra Balkan coğrafyasında hâlâ canlı olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkate değerdir.

Bosna’da Bir Sarı Saltık Makamı: Alperenler (Kaliagra Tekkesi)

Yazının girişinde de belirtildiği üzere Sarı Saltık Bosna’da da toplum nezdinde oldukça saygı gören bir dervıştır. Buraya kadar bahsedilen hayatından da anlaşılacağı üzere, bilhassa Balkan coğrafyasında son derece önemli bir yeri olan bu şahsiyetin mevcudiyetinin Bosna Hersek’te de önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Mostar şehrine 10 km. uzaklıktaki Blagay kasabasında Buna nehrinin kaynağında ve sarp kayalıkların dibinde Sarı Saltık’a ait bir türbe/makam yer almaktadır. 1520 yılında inşa edilen Blagay tekkesi bölgenin Osmanlılar tarafından fethinden sonra hem bir Bektaşî tekkesi hem de askeri ve idari bir merkez olarak faaliyet göstermiştir⁴⁶. Bu yapı Bosna’daki en eski Osmanlı eserlerinden birisi olma özelliğine sahiptir. Tekke daha sonraki dönemlerde Halvetiler, Kadiriler ve Nakşiler tarafından kullanılmıştır.⁴⁷ Blagay’daki tekkenin hemen bitişiğinde yer alan türbenin içerisinde Sarı Saltık’a ve Açık Baş’a ait olduğuna inanılan iki adet sanduka bulunmaktadır. Kimliği ile ilgili somut bilgiler bulunmayan Açık Baş için, Sarı Saltık’ın: “Benden sonra Buna ırmağı benim bir benzerimi su yüzüne atacaktır. Bu kişi açık başlı olacaktır” dediği rivayet edilir.⁴⁸

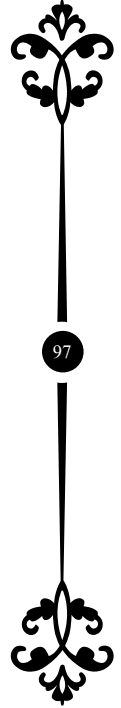
Blagay’daki Sarı Saltık türbesi etrafında gelişen inanışlar ejderha motifi etrafında yoğunlaşmaktadır. *Saltuk-nâme’de muhtelif vesilelerle söz edilen Sarı Saltık’ın bir ejderhayı öldürüp, bölge halkını onun zulmünden kurtardığına dönük menkıbe Arnavutluk için olduğu gibi bu bölge için de geçerlidir. Buna nehri kaynağında yaşayan ejderhanın bir derviş tarafından başı kesilmek suretiyle öldürülmesine dair menkıbe bölge halkı arasında anlatılmaktadır.*⁴⁹ Halk arasında yaygın bu rivayete göre, bir zamanlar Buna nehrinin kaynağının bulunduğu mağarada bir ejderha yaşamış. Blagaylılar her yıl bir genç kızı kendisine kurban vermek zorunda kalıyorlarmış. Bir yıl kurban edilme sırası Hersek kralı Styepan’ın güzel kızı Miliça’ya gelmiş. Blagay’daki kayaların bulunduğu yerde şehri birbirine bağlayan bir yeraltı tüneli varmış. Güzel Miliça bu tünele yerleştirilmiş. O sıralarda Suriye’den Blagay’a Sarı Saltık adında çok dindar bir ermiş gelmiş. Hersekli’nin güzel kızını görünce ona öylesine aşık olmuş ki, bu aşkın verdiği olağanüstü güçle Miliça’yı ejderhanın elinden kurtarmayı başarmış. Korkunç canavar kendisini savunmak için sağa sola saldırıp kuyruğu ile kayaları parçalamışsa da, bu

46 Tacida Hafız, “Blagay’da Sarı Saltuk Türbesi”, *Süleyman Kazmaz’a Armağan*, haz.: Kamil Toygar-Nimet Berkok Toygar, Ankara: Türk Halk Kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 2009, s. 213-214; aynı yazar, “Blagay’da (Bosna Hersek) Sarı Saltuk Türbesi”, *Bilimsel Eksen*, sayı: 19 (Sonbahar 2016), s. 16.

47 Hafız, s. 16.

48 Hafız, s. 18.

49 Hafız, s. 17; Ömer Aksoy, “Blagay’da Bulunan Sarı Saltuk Türbesi ve Sarı Saltuk Etrafında Oluşan Veli Kültü”, *2. Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu (Saraybosna, 06-09 Mayıs 2015)*, *Bildiriler*, haz.: Rıdvan Canım-Levent Doğan, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 252.

yiğit ermişin kılıç darbeleri altında can vermekten kurtulamamış. Sarı Saltık'ın ejderhayı öldürdüğü yere onun için bir tekke yaptıran Kral Styepan kızı Miliça'yı da dervişle evlendirmiş. Miliça ve Sarı Saltık hayatlarının geri kalanını bu tekkede geçirmişler.⁵⁰ Bu menkıbe muhtemelen Saint Georges, Sveti Naum, Saint Simeon gibi Hıristiyan azizlerinin hayatlarında da önemli yer tutan ejderha ile mücadele motifinin İslamiyet sonrasında Sarı Saltık'a uyarlanmasının Bosna versiyonu olsa gerektir.

Bosna'da Sarı Saltık ile ilgili olarak anlatılan iki menkıbe daha olup bunlardan birisi şeyhin Ahmed Yesevi tarafından Balkanlar'da gaza yapmak üzere görevlendirmesini, diğeri ise şeyhin ölümüne yakın, naaşının yedi tabut halinde, yedi kral tarafından ülkelerine götürüleceğini haber veren ve bu maksatla yedi tabut hazırlanmasını istediği vasiyetini konu edinmektedir.⁵¹ Bosna bölgesinde Sarı Saltık'ın ölümünden sonra yedi tabut hazırlandığı ve bu tabutların yedi kral tarafından alınarak ülkelerine götürüldüğüne inanılmaktadır. Bu rakam Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Bazı kaynaklarda 12, bazı kaynaklarda 7 tabutunun bulunduğu dair verilen bilgileri, şeyhin Kalenderî kimliği de göz önüne alındığında Balkan coğrafyasındaki İsmaili tesirler ile ilişkilendirmek mümkündür. 7 rakamının yerini zaman içerisinde 12 rakamına bırakmasını, Osmanlı öncesi dönemde muhtemelen bölgeye giden İsmaili tüccarların meydana getirdiği yedi imam inancının, Osmanlı döneminde Bektaşiliğin bölgede yayılmaya başlaması ile birlikte menkıbelere on iki imam inancı şeklinde yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür.

Bunların haricinde Sarı Saltık'ın ismi verilmeksizin anlatılan bir diğer menkıbe daha vardır. Blagay'da halk arasında anlatılan efsaneye göre, Blagay çarşısında beyaz sakallı, beyaz bir at üzerinde, yeşil sarmal sarığı olan yaşlı bir zat nehrin kaynağına doğru giderken görülür. İnsanlar akşam namazını kılıp evlerine gitmek üzere oldukları halde, yaşlı adam hâlâ geri dönmez. Nehrin karşısına geçme yahut sarp kayaları aşma imkanı yoktur. Geri döndüğünde ise gidebileceği tek yer Vlagiç beyinin misafirhanesidir. Ancak oraya da gelmez. Bunun üzerine ahali onu aramaya çıkarlar, fakat bulamazlar. Nihayet onun bir ermiş olduğuna ve nehrin doğduğu yerde ortadan kaybolduğuna hükmederler. Yaşlı adamın kaybolduğu yere bir türbe ve yanına da bir tekke inşa ederler.⁵²

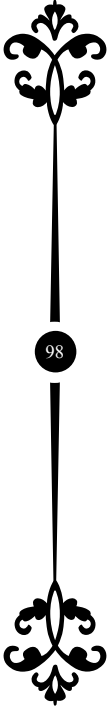
Blagay'daki Sarı Saltık türbesi eski dönemlerden beri ziyaret edilen bir mekan olma özelliğine sahiptir. Evliya Çelebi, tekkeye gelen insanların kurban kestiklerinden ve etlerini kartallara yedirdiklerinden söz etmektedir.⁵³ Bununla birlikte konuya dair en önemli çalışmalardan birinin sahibi olan Ömer Aksoy, yaptığı saha araştırmalarından

50 Hafız, s. 17.

51 Aksoy, s. 253.

52 Hafız, s. 17-18.

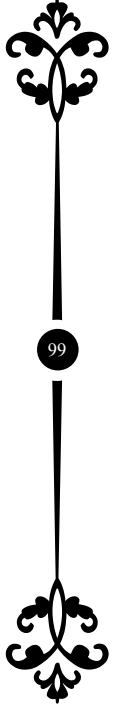
53 *Seyahatnâme*, VI/2, s. 613.

da hareketle Blagay’da bir Sarı Saltık kültürünün oluşmadığı, bunun sebebinin ise İslamiyet’in bölgeye gelişinden evvelki dönemde bölgede yaygın olan Bogomilizm inancının aziz kültürünü reddetmesi ile ilişkili olduğu kanaatindedir.⁵⁴ Buraya kadar anlatılan bütün menkıbeler Bosna havalesinde, biraz da sis perdesi ardına gizlenmiş belli belirsiz efsanelerin anlatıldığı bu kısa menkıbelerden ibarettir. Türbede yatan şahsın kimliği bilinmese de onun Balkanlar’ın İslamlaşmasında büyük gayret sarfetmiş bu önemli Türkmen dervişinin bölge halkının tahayyülündeki yerini tespit bakımından önemlidir. Bu etki yüzyıllar boyunca devam etmiş olup, tekke günümüzde Bosna Hersek hükümeti tarafından milli anıt ilan edilmiştir.

Sonuç

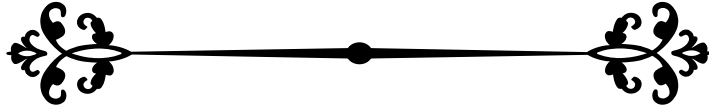
Türkiye Selçukluları devrinde, Sultan II. İzzeddin Keykâvus ile birlikte Dobruca bölgesine yerleşen Türkmen dervîşi Sarı Saltık gerek yaşadığı dönemde, gerekse ölümünden sonra ismi etrafında oluşan inanışlar neticesinde Balkan coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Muhammed b. Ali es-Serrâc’tan başlamak üzere kaynaklarda adından bahsedilen bu sarışın gazi dervîşin hayatına dair üç ciltlik Saltuk-nâme isimli bir eser kaleme alınmıştır. Burada Sarı Saltık tıpkı Battal Gazi yahut Danişmend Gazi gibi büyük destan kahramanlarından birisi olarak zikredilmiş, Balkanlar başta olmak üzere Karadeniz’in kuzeyi ve Anadolu’da küffara karşı yapılan gazaların baş aktörlerinden birisi şeklinde takdim edilmiştir. Muhtelif coğrafyalarda, tıpkı kendi geleneğine mensup Tapduk Emre ve Yunus Emre gibi Sarı Saltık’ın da çok sayıda türbe/makamı bulunmaktadır. Onun türbelerinin çokluğu kendisine izafe edilen menkıbevi bir vasiyetle temellendirilmektedir. Asıl türbesi Romanya’daki Babadağ’da olmakla birlikte, şeyhin Anadolu ve Balkanlar’daki türbeleri etrafında halk nezdinde büyük bir saygı gördüğü, bir takım dini ritüeller yapıldığı görülmektedir. Bosna’da Blagay Tekkesi’nin bulunduğu bölgede de kendisiyle ilgili bazı menkıbeler halk arasında dolaşmaktadır. Blagay’daki tekke Osmanlılar döneminde bir Bektaşî tekkesi olarak inşa edilmiştir. Tekkenin yanındaki türbede Sarı Saltık’ın yattığına inanılmaktadır. Sarı Saltık’ın bir Bektaşî tekkesinin hemen yanındaki türbede gömülü olduğuna inanılması, Arnavutluk/Kruja örneği de göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı döneminde Balkanlar’da oldukça güçlü olan Bektaşîlik ile ilişkilendirilmesinin bir neticesi gibi görülmektedir. Nitekim Blagay’daki tekkenin akıncı beyleri ve Yeniçeriler arasında itibar görmesi de yine bu hususla alâkalıdır.

54 Aksoy, s. 256-262.

*İşgal, Savaş, Soykırım ve
Uluslararası Hukuk*

1908 AVUSTURYA’NIN BOSNA HERSEK’İ İLHAKI: YENİ BİR DEĞERLENDİRME

Emine TONTAAK*

Giriş

İlhakın Siyasi Arkapları ve Hukuki Temelleri: 1875-1878

Avusturya’nın Bosna’daki yöneticisi ve Avusturya’nın Ekonomi Bakanı, Benjamin von Kallay (1839-1903), Bosnanın işgalinden 17 yıl sonra 1895’te bir İngiliz gazetesine verdiği mülakatta, Avusturya’yı medeniyeti doğu halklarına taşıyan “muazzam bir Batı İmparatorluğu”¹ olarak adlandırırken, kendisinin bu görevdeki emperyal misyonunu ise “bu toprakların eski geleneklerini yeniden canlandırmak ve modern fikirlerle donatmak” olarak tanımlamaktadır.² Nitekim Avusturya, 1878’den 1908’e kadar geçen otuz yıl boyunca Bosna’daki *de facto* işgali meşrulaştırmak için bölgenin kaynaklarını, bürokratik ve teknokratik imkanlarını Avrupa’daki yeni kolonisini medenileştirici misyonunu realize etmek için seferber etmiştir.³ Batı ve Avusturya tarihyazıcılığında Avusturya’nın Bosna’yı ilhakına batı uygarlığının bu “işgal altındaki” topraklarda yeniden inşası bağlamında “medeniyet taşıyıcı” ve “koloniyal” bir övünç meselesi olarak yer aldığını da bilmek gerekir.⁴

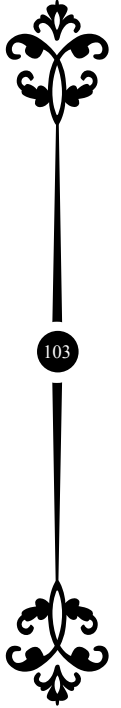
* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye etak@fsm.edu.tr

1 “a great Occidental Empire”

2 Interview with Benjamin von Kallay, “Round the Near East”, *Daily Chronicle 1895*, Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History*, Cambridge, Massachusetts 2016, s. 329.

3 Avusturya yönetimi kendisine atfettiği bu misyonu gerçekleştirmek amacıyla idari reformların yanısıra bölgenin endüstrileşmesine öncelik vermiştir. Ancak buna rağmen % 80’i tarım toplumu olan Bosna-Hersek’in tarımsal üretiminin modernleşmesi gerçekleşmemiştir. Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Herzegovina, 1878-1918*, Wisconsin 1963, s. 204.

4 Osmanlı Bosnasının meselelerine Batı ve Avusturya tarihyazıcılığının bakışı için bkz. Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire...*; Sugar, *a.g.e.*, James Lyon, *Serbia and The Balkan Front, 1914: The Outbreak of the Great War*, London, New York 2015; Matthew S. Anderson, *Doğu Sorunu: 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (trc. İdil Eser), İstanbul 2010.

Bu çalışma, 1878 Avusturya işgalinden otuz yıl sonra 1908’de gerçekleşen, Bosna Hersek’in ilhakını ve oluşan uluslararası krizi, büyük güç dengelerinin şekillendirdiği diplomatik konjonktür ve Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet döneminin dış politikasını oluşturan koşullar çerçevesinde, son yıllarda ortaya çıkan kaynaklar ışığında yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1908 Bosna’nın ilhakı krizinin anlaşılabilmesi için krizin siyasi arkaplanını ve hukuki zeminini oluşturan 1875-78 yıllarına kısaca geri dönmek faydalı olacaktır. Bosna meselesinin Osmanlı’nın “batı sorunu”nun bir parçası halini almasına giden sürecin ilk önemli halkasını 1875 Hersek İsyanı oluşturur.⁵ İsyan, Bosna meselesinin uluslararası bir zemine çekilmesine imkan sağlamıştır. Hersek’te olağan bir köylü isyanı biçiminde başlayan olaylar, merkezin isyana müdahale etmekte gecikmesi neticesinde kısa bir sürede genişlemiştir. İsyan halini yönetim zaafiyetine yoran büyük devletler, Avusturya, Rusya ve Almanya, vilayet için Osmanlı tarafından reform paketi ve imtiyazlar istemiştir.⁶ Böylelikle 1875 Hersek İsyanı sonrası gelişen uluslararası konjoktürde, Avusturya ve Rusya başta olmak üzere *düvel-i muazzama* tarafından Osmanlı İmparatorluğunun batı sınırlarından yani Bosna’dan başlayarak çözülmesine giden yol açılmış olur.

93 Harbi olarak anılan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından 3 Mart 1878’de Rusya ile koşulları oldukça ağır olan Ayastefanos Antlaşması imzalanır. Buna göre, Sırbistan, Karadağ ve Romanya’ya bağımsızlık, Bulgaristan’a özerklik verilmektedir. Osmanlı Devleti Bosna-Hersek’te İstanbul Konferansı’nda kabul edilen reformları gerçekleştirmeyi Avusturya ile müzakere neticesinde kabul eder. En önemlisi de Osmanlının Ortodoks tebaası Rusya’nın himayesi altında olacaktır.⁷ Özellikle Avusturya ve İngiltere oldu bittiye getirilmiş anlaşma şartlarından rahatsızdır. Anlaşma şartlarının Rusya ve Avusturya’yı karşı karşıya getirecek, İngiltere’nin yakınoğu siyasetini çıkarmaza sürükleyecek olması yeni bir konferansın yapılması için yeterli sebeplerdir. Büyük devletlerin tepkileri uluslararası tansiyonu yükseltmiş ve bu durum huzursuzluğun savaşa evrilmesi endişesiyle Bismarck’ı Ayastafenos’un gözden geçirilmesi amacıyla yeni bir konferans yapılması konusunda harekete geçirmiştir.⁸ Böylelikle 93 Harbinin ardından

5 Burada isyanın detaylarına girilmeyecek olup, daha geniş bilgi için bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat dönemi Bosna isyanları, 1839-1878*, Ankara 2009; Halil Sedes, *Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, İstanbul 1946.

6 Feroze A. K. Yasamee, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, “European Equilibrium or Asiatic Balance of Power? The Ottoman Search for Security in the Aftermath of the Congress of Berlin” (ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett), Salt Lake City 2011, s. 57.

7 Ayrıca Girit’te ve Doğu Anadolu’da Ermenilerin yerleşim bölgelerinde de reformlar yapılacaktır. 24 milyar kuruşa ulaşan büyük bir savaş tazminatı ödemeyi de kabul eden Babıali, bunun yarısını Dobruca’nın bir bölümü, Tuna adaları, Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt’ı Rusya’ya vererek ödeyecektir. Bkz. Namık Sinan Turan, İmparatorluk ve Diplomasi, *Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul 2014, s. 425-426.

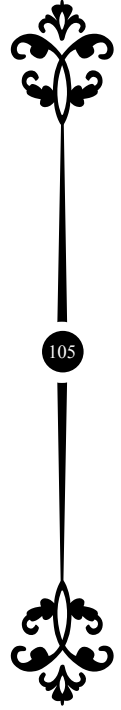
8 Avusturya açısından Doğu Avrupa’da Bulgaristan’ın kurulması ile artan Rus etkisi endişe vericidir. Bu nedenle Bulgaristan’ın küçülmesini istemektedir. İngiltere açısından ise Rusya’nın Doğu Anadolu’nun önemli bir bölümünü elde etmesi ile Akdeniz ve Basra Körfezi’ne inmesi ve Ermenileri ayaklandırması

Rusya'nın tek başına bölgede otorite kurmasının şartlarını oluşturan Ayastefanos Antlaşması'nın kabul görmemesi ile uluslararası bir kongrenin toplanmasına giden süreç başlatılmıştır.

Oluşan yeni bir Avrupa dengesi arayışı neticesinde 1878 yılının Haziran'ında toplanan Berlin Kongresi ve neticesinde 13 Temmuz'da imzalanan Berlin Antlaşması, Osmanlı Balkanları ve Bosna-Hersek'in geleceği açısından bir dönüm noktası olmuştur. Berlin Kongresinde asıl hedeflenen ise Osmanlı İmparatorluğunun çıkarlarının korunmasından ziyade 93 Harbi ile ağırlaşmakta olan "doğu sorununun" uluslararası alandaki problemlerine formel bir rahatlama sağlamaktır.⁹ Konferansa Osmanlı Devleti'ni temsilen Nafia Nazırı Karatodori Paşa (1833-1896)¹⁰ ve Berlin Elçisi Sadullah Paşa (1838-1891)¹¹ katılmıştır. Osmanlı delegasyonu, özellikle İngiltere'den beklediği desteği alamamıştır. Berlin sürecinde İngiliz siyaseti tercihini Osmanlı'nın çıkarlarını desteklemek ve toprak bütünlüğünü korumak yerine Rusya'yı boğazlardan uzak tutarak, Avrupa dengesini korumak üzerine kurmuştur.¹² Altmışdört maddeden oluşan muahede, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığını korumakla birlikte bazı meselelerde Ayastefanos'un şartlarını Osmanlı Devleti açısından hafifletmektedir. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne tabii bir prensliği, idari yönden bağımsız, fakat askeri ve siyasi olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olan ve Avrupa devletlerinin oluru ve Osmanlı Devleti'nin onayı ile atanacak bir hristiyan vali tarafından yönetilen Şarki Rumeli Vilayeti ile ıslahat şartıyla Osmanlı'ya bırakılan Rumeli toprakları (*Vilayet-i Selase*) olarak üç kısma ayrılmaktadır. Ayrıca Girit'te 1868 nizamnamesinin uygulanmasına karar verildi. Boğazlar meselesinde Paris ve Londra Antlaşmalarıyla belirlenen statünün muhafazası ile Rusya'ya tazminat ödenmesi ve bu amaçla Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesi Antlaşmanın önemli maddelerindedir. Berlin Antlaşması'nın en önemli sonuçlarından biri ise Antlaşmanın 25. maddesi uyarınca Avusturya Macaristan'a Bosna-Hersek'i "işgal ve idare hakkının" geçici bir süreliğine verilmesidir.¹³

mümkün hale gelecektir. Buna engel olmak amacıyla İngiliz Dış İşleri Bakanı Disraeli, Kıbrıs'ın işgalini önerir. Böylelikle 4 Haziran 1878'de yapılan anlaşma neticesinde Kıbrıs İngiltere'ye devredilir. Anlaşma uyarınca İngiltere adayı Osmanlı adına yönetecek, bunun karşılığında ise İngiltere Osmanlı'ya Doğu Anadolu'yu savunmak için gereken yardımı yapacaktır. Bkz. Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması*, İstanbul 1978.

- 9 Gül Tokay, "Ayastefanos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu" *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1997, Sempozyuma Sunulan Bildiriler, Ankara 1999, s.189.
- 10 Mahmut Akpınar, "Bir Tanzimat bürokrati ve diplomatı olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833- 1906)", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010.
- 11 Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa: Hayatı, İntiharı, Yazıları*, İstanbul 2011.
- 12 M. Hakan Yavuz, "The Transformation of "Empire" through Wars and Reforms: Integration vs. Oppression", s. 26.
- 13 Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, v. 516-17. Antlaşmanın tüm maddeleri için bkz. *Muahadat Mecmuası*, İstanbul 1298, v. 110-141.

İşgalden İlhaka Giden Yol

Avusturya'nın işgali sonrasında Bosna'da sular uzunca bir süre durulmamıştır. İşgal ilginç bir şekilde hem Avusturya hem de Macar parlamentolarında şiddetle eleştirilmiş ve Macar Parlamentosunda Mart 1879'a kadar onaylanmamıştır. Nisan'ın 21'ine kadar da Sultan Abdülhamid işgalin detaylarını düzenleyen antlaşmayı kabul etmemiştir. Bosna ve Hersek'te Habsburg idaresine karşı direnç ve 1878 yılında yoğun silahlı direnişle sonuçlanmıştır. İşgal sanıldığı gibi Ortodoks ahali açısından da herhangi bir mali rahatlama getirmemiş, beklenen toprak reformu dahi hayata geçirilememiştir.¹⁴ Avusturya ordusunda mecburi askerlik hizmetinin getirilmesi ile 1882 Şubat-Mart aylarında yeni bir isyana sebep olmuş¹⁵, bölgede düzenin tahsisinden sonra dahi sosyo-ekonomik açıdan dikkat çekici bir ilerleme sağlanamamıştır.¹⁶ İşgalden sonraki yirmi sene boyunca Avusturya yönetimi Bosna'da özellikle endüstrileşme açısından belli bir gelişme sağlamış olmakla beraber, Avusturya idaresi eyalette tam manasıyla konsolide olmayı başaramamıştır.¹⁷

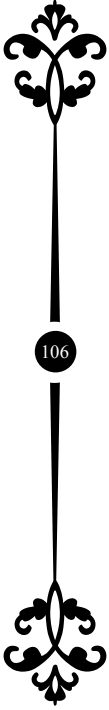
Diğer yandan Bosna'daki yönetim karşıtı isyanlar uluslararası denge siyasetine fazla etki yapmamıştır. 1881 yılı Haziran ayında Üç İmparatorlar Ligi/Birliği (Rusya, Avusturya ve Almanya) ile antlaşmaya taraf olan güçler, aralarından birinin başka bir güçle savaşa girişmesi halinde tarafsız kalacaklarına söz veriyorlardı. Bu ülkenin Osmanlı Devleti olması halinde ise diğer güçlere danışılması halinde tarafsızlık ilkesi geçerli olacaktı. Daha da önemlisi 1881 uzlaşması ile Boğazların varolan rejimini "karşılıklı yükümlülük getiren Avrupalı yapısı" kabul ediliyordu. Böylece Birlik, Rusya'yı İngiltere'nin Karadeniz'e girme girişimlerine karşı korumaya almış oluyordu. Uzlaşımın en kritik yerinde ise Bosna ve Bulgaristan meseleleri vardı. Rusya, Avusturya'nın Bosna'yı işgaline saygı göstermeyi, her üç imzacı devlet ise birbirlerinin Balkanlardaki ulusal çıkarlarını dikkate almayı taahhüd ediyorlardı. Böylelikle, Avusturya, Bulgaristan'ın birleşmesine karşı çıkmamaya söz verirken, Rusya da ileriki bir tarihte Avusturya'nın

14 1905 senesinde toprak meselesinde reform girişimi başarılı olmamıştır. Bkz. Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Hercegovina...*, 32; Ondokuzuncu yüzyıl boyunca özellikle Tanzimat devrinde Osmanlı Bosnası'nda toprak meselesi, merkezileşme bağlamında öne çıkan sorunların başında gelmiştir. Ondokuzuncu yüzyıl Bosna isyanlarının ve eyaletin Osmanlı'dan koparılması sürecinin de en önemli zeminini oluşturan sorun, idarenin el değiştirmesine rağmen çözülememiştir. Tanzimat devri Bosnası'nda reform girişimleri için bkz. Emine Tonta Ak, "Tanzimatın Bosna-Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri: 1839-1875", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010. Ayrıca döneme dair bkz. Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Ankara 2010.

15 Askerlik yasasına karşı en önemli direniş Hersek'li Sırlar'dan gelmiş, ahali tarım işinde çalışan çocuklarının askeri alınması neticesinde yaşayacakları kaybı karşılayamayacak olmaları nedeniyle ve muafiyet talebiyle isyan etmiştir. İsyanın nedenleri ve karakteri konusunda bkz. Hamdija Kapidžić, "Prilog İstoriји Hercegovackog Ustanka 1882", *Godišnjak Istorijskog Društva Bosne I Hercegovine*, Godina 1950; Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul 2000, s. 30-31.

16 Avusturya döneminde tarımsal üretim ve ekonomik durum için bkz. Babuna, *a.g.e.*, s. 35-55; Michael Palairot, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, İstanbul 2000.

17 Anderson, *a.g.e.*, s. 235.

Bosna Hersek’i ilhak etme hakkını teslim ediyordu.¹⁸ Diğer taraftan 1897 Mayıs’ında Avusturya ve Rusya arasında, Yakındoğu’daki statükoyu korumak amacıyla Balkanlar’da varolan durumu bozmama ve değiştirme girişimlerine de etkin bir şekilde karşı koyma konusunda anlaşmaya varmışlardı. Anlaşma kapsamında taraflar arasında bölgedeki ulusal çıkarlarını karşılıklı olarak koruma altına alma yönünde uzlaşmışlardır. Öyle ki, Rus hükümeti, Boğazlar ve Çanakkale’nin kapalı tutulması ilkesinin değiştirilmesini kabul edemeyeceğini açıklarken, Avusturya da Rusya’nın Boğazlar konusundaki tavrının “tartışmasız meşruyetini” tanımaktadır. Diğer yandan, Rusya’nın Avusturya’nın Bosna-Hersek’i Yenipazar Sancağı dahil ilhakını kabul etmeye istekli olmaması anlaşılır bir tavır olmakla birlikte, 1897 itilafı esasında karşılıklı çıkarların korunması konusunda iki devlet arasında temel bir uzlaşma zemini sağlamaktaydı.¹⁹ Avusturya ve Rusya’nın Balkanlar’da ortak denetim konusunda anlayış birliğine varma çabası olarak anlaşılmalıdır. Rusya ve Avusturya’nın Üç İmparator İttifakı içerisindeki pozisyonu ve 1897 ittifakı tamamen sözkonusu çaba ve anlayışın sonuçlarıdır.²⁰

Sözkonusu karşılıklı antlaşma ve uzlaşmalar dikkate alındığında, Vilayet topraklarında Avusturya’nın 1878’den beri süren *de facto* işgalini meşru ve yönetilebilir bir uluslararası zemine oturtmuş olduğu görülmektedir. Avusturya’nın Bosna’daki pozisyonunu destekleyen konjonktür gözönüne alındığında, resmi olarak ilhakın Avrupa’da önemli bir krize sebebiyet verebileceği pek beklenmemektedir. Hatta Avusturya Dış İşleri Bakanı *Count Alois von Aehrenthal*, işgalin resmi ilhaka dönüşmesi sürecinde herhangi bir Osmanlı direnişi veya tepkisini dahi öngörmemektedir.²¹ Tüm bu beklentilere rağmen Ekim 1908 çok boyutlu bir Balkan krizine gebecektir.

Eylül 1908’de yerel düzeyde başlayan diplomatik söylentiler ve daha da önemlisi Avusturya’nın ve Bulgaristan’ın birbiriyle uyumlu politikaları Bulgaristan ve Bosna Hersek’i Osmanlı Devleti’nden ayırmaya odaklanmıştır.²² (5 Ekim 1908’de Bulgaristan bağımsızlığını ilan eder, hemen ertesi gün ise Avusturya Bosna Hersek’i ilhak eder. Aynı gün Girit Yunanistan’a bağlanır. Osmanlı hakimiyetinin batısında büyük kayıplara karşılık olan tüm bu eşzamanlı manevralar, tamamen teşekkül etmiş bir Balkan krizini de

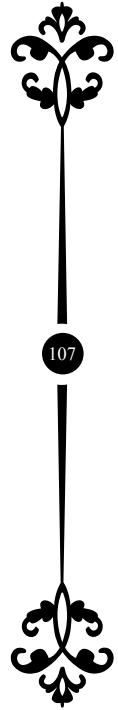
18 *A.g.e.*, s. 236; 1881 Üç İmparatorlar Ligi Antlaşma metni için bkz. *Bridge, From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914*, London 1972, s. 399-402.

19 8 Mayıs’ta St. Petersburg’daki Avusturya elçisi Prens Liechtenstein’a yazdığı mektupta, Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski, Avusturya’nın gelecekte bir tarihte Bosna-Hersek ve Yenipazar Sancağı’nı ilhak etme hakkının ve eninde sonunda bağımsız bir Arnavutluk’un kurulacağı gerçeğinin Rusya tarafından tanınması gerektiğini yazıyordu. Bkz. *a.g.e.*, s. 274.

20 Francis R. Bridge, “Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu, 1900-1918”, (ed. Marian Kent), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul, s. 58.

21 “A.g.m.”, s. 57-58.

22 Gül Tokay, “The Origins of The Balkan Wars: A Reinterpretation”, (ed. M. Hakan Yavuz, Isa Blumi), Salt Lake 2013, s. 178.

beraberinde getirir.²³ Ekim 1908'in ilk haftasında gerçekleşen bu önemli ve kritik olaylar Balkanlardaki statükoyu değiştiren bir etkiye ve diplomatik bir krize neden olacaktır.

Tüm söylentilere rağmen, 6 Ekim 1908'de Avusturya Macaristan'ın İstanbul büyükelçisi Margrave Pallavicini, Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya Bosna-Hersek'in ilhakını bildiren notayı sunar. Avusturya aynı zamanda 1878'den beri işgali altında olan Yenipazar Sancağı'nı boşaltacağını da bildirmektedir. Aehrenthal, Bosna-Hersek'in ilhakı kararını alırken, Yenipazar Sancağı üzerindeki taleplerinden tamamen vazgeçerek esasında ilhaka karşılık, yeni İstanbul hükümetine bir taviz olarak verildiğini düşünmektedir.²⁴ Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak notası alındığı vakit, bu diğer hükümetler gibi Babıali açısından da tam bir şok etkisi yaratmıştır.²⁵ Öyle ki ilhak krizi, Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında bir savaş çıkma olasılığını dahi gündeme getiren ciddi endişeler doğurur. Böylece 5 Ekim 1908'de ilhakla başlayan sözkonusu anlaşmazlık dönemi, beş ay sürecek bir diplomasi krizine neden olur ve uzun süren bir müzakere sürecini beraberinde getirir.

Otuz yıllık işgalin ardından gelen ilhakın zamanlamasını ise, Avusturya Macaristan'ın İstanbul'da meşrutiyeti ilan eden hükümetin başarı sarhoşluğu ve arkasına aldığı rüzgar ile Bosna-Hersek'in statüsü ile ilgili yeni bir düzenleme talebinde bulunabileceğine dair endişeleri şekillendirmiştir.²⁶ Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kurulan yeni hükümetin kısa bir süre içerisinde, Avusturya işgalindeki bölgeler dahil genel bir seçime gidebileceği, anayasal bir reform teklifi sunarak işgal altındaki toprakları geri talep edebileceği söylentileri Avusturya idaresini oldukça rahatsız etmiştir. Sözkonusu belirsizliklerin ortadan kalkması için de Aehrenthal en kısa sürede ilhakın gerçekleşmesi için harekete geçmiştir.²⁷ Nitekim ilhakın gerçekleşmesiyle de artık hasımları ortak olan Sırp ve Müslüman Slavlar Avusturya'ya karşı kolayca birleşmişlerdir. İlhak krizinin ilerleyen günlerinde Kasım 1908'de Bosna'nın Osmanlı idaresinde otonom bir yönetime geçmesini destekleyecek olan Müslüman-Sırp ittifakı Avusturya'yı Balkanlardaki çıkarları açısından endişelendirmeye devam edecektir.²⁸ Nihayetinde, bir formalite gibi duran işgal altındaki vilayet topraklarının ilhakı meselesi, Avusturya hükümetinin tek taraflı müdahalesi ve karar alması neticesinde çoklu bir krize dönüşmüştür.²⁹

23 Garabet K. Moumdjian, "Rebels with a Cause: Armenian-Macedonian Relations and Their Bulgarian Connection, 1895-1913" s. 158.

24 *Ottoman Diplomatic Documents on The Origins of World War One, II: The Bosnian annexation crisis September 1908-May 1909*, (ed. Sinan Kunalp, Gül Tokay), İstanbul 2009. 9. Avusturya idaresi altında Yeni Pazar Sancağı'na dair bkz. Tamara Sheer, "A Micro-Historical Experience in the Late Ottoman Balkans: The Case of Austria-Hungary in Sanjak Novi Pazar", s. 197-229.

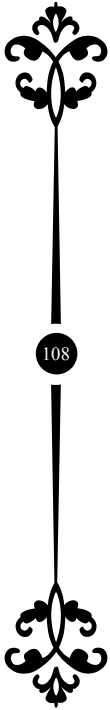
25 Gül Tokay, "The Origins of The Balkan Wars", s. 178; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.1,K.II Ankara, 1991, s. 147-153.

26 İlhakın zamanlaması ve rasyonelitesi için bkz. Bernadotte E., Schmitt, *The Annexation of Bosnia 1908-1909* Cambridge 1937, s. 1-18.

27 Christopher Clark, *The Sleepwalkers, How Europe Went to War in 1914*, London 2013, s. 84.

28 İlhakın ardından, Osmanlı ve Sırp hükümetleri nezdinde ciddi bir ittifak girişimi olmuş ise de özellikle İngiltere'nin girişimiyle engellenmiştir. Bkz. Bayur, *a.g.e.*, s. 153-155.

29 Krizin en önemli muhataplarının başında Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Sırbistan gelmektedir. Ancak bu

İlhak Sonrası Gelişmeler ve Diploması

İlhakın ardından toplanan Osmanlı kabinesi toplanarak hazırladığı cevap notasını Avusturya'nın İstanbul büyükelçisi Pallavicini aracılığıyla 8 Ekim de Avusturya tarafına iletir. Notada Avusturya'nın Berlin Anlaşmasının 25. Maddesine mugayir olan bu tek taraflı hareketi protesto edilmekte, Osmanlı ve Avusturya arasında imzalanmış olan 1879 İstanbul Konvansiyonu'nda sözkonusu işgalin tahdit ve kapsamının belirlenmiş olduğu, buna göre Sultan'ın Bosna-Hersek üzerindeki egemenlik yetkisinin tartışılmaz olduğu belirtilmektedir.³⁰

İlhak aynı zamanda Sırbistan hükümeti tarafından da güçlü bir şekilde protesto edilmiştir. Sırlar Bosna'nın ilhakını Avusturya'nın emperyalist siyasetinin bir parçası olarak, kendilerinin ve Balkanlardaki Güney Slav halklarına geleceği açısından ciddi bir tehdit olarak görmüşlerdir.³¹ Yine Osmanlı Hükümeti gibi Sırbistan'da konferans toplanması konusunda İngiltere'nin desteğini beklemiştir. Bosna krizi bağlamında heriki devletin de uluslararası siyasetinin paralel çalışmış olması çıkar ve hasımlarının ortak olması nedeniyle kaçınılmazdır. Kriz süresince iki devlet hariciyelerinin yakın ilişki içinde olduğu görülmektedir.³²

İngiltere'nin konu hakkında tepkisiz kalmasına rağmen, Avusturya'nın bu tek yanlı hareketinin diğer Avrupa başkentlerinde de rahatsızlığa neden olduğunun farkında olan İstanbul hükümeti, büyük devletleri Bosna'nın ilhaki ve Bulgaristan'ın tek taraflı bağımsızlık ilanı (Berlin Antlaşması'nın diğer bir ihlali olarak) meselelerini görüşmek üzere bir konferans toplamaya davet eder.³³

Diğer yandan 26 Ekim 1908'de Sadrazam Kamil Paşa, İngiliz büyükelçisine, konferans ve ortaya çıkan durumu çözümlmek amacıyla bir teklifte bulunur. Görüşmenin ana hatları Bayur'un (İngiliz belgelerinden) nakline istinaden şöyledir: ³⁴

1-Bosna sorunu konferans dışında bırakılsın.

2-Bosna-Hersek, büyük devletlerce seçilecek ve Babıalice görevi kolaylaştırılacak (halka tavsiye yoluyla) tarafsız bir devlete mensup protestan bir prensin yönetiminde bağımsız bir prenslik olsun ve ona bir Kanun-ı Esasi verilsin.

mesele ayrı bir çalışmanın konusu olduğundan burada ele alınmayacaktır.

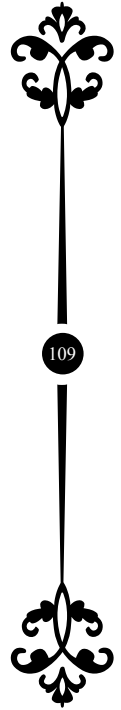
30 *Ottoman Diplomatic Documents on The Origins of World War One, II: The Bosnian Annexation*, s. 9; Osmanlı ve Sırbistan'ın notalarına dair ayrıca bkz. 21 nolu belge: Azarian Efendi'den Tefvik Paşa'ya, 8 Ekim 1908 tarih, 586/ 106 nr. Telgraf, s.38.

31 Aydın Babuna, "The Berlin Treaty, Bosnian Muslims and Nationalism", (ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett), Salt Lake City 2011, s. 198-225.

32 BOA, BEO 3618/271297 Sırbistan Hariciye Nezareti'ne telgraf, 11 Ağustos 1909.

33 Sırbistan hükümeti de konferans konusunda Osmanlı ile aynı fikirdedir. Konferans toplanması talebine dair yazışmalar için bkz. Kunalp- Tokay, *a.g.e.*; Konferans müzakerelerine dair ayrıca bkz. Bayur, *a.g.e.*, *C.I, K.II*, s. 147-153.

34 Bayur, *a.g.e.*, C. I, K. II, s. 147.

3-Osmanlı Hükümeti Sırbistan ve Karadağ ile bir bağlaşma yapsın. (Bu yolda Sırp-larla görüşmeler başlamıştı).

4-Bulgaristan'ın istiklali tanındıktan sonra onunla da aynı şeyi yapmak meselesi incelenebilir.

Ayrıca, İngiliz büyükelçisi bu tasarıların Avusturya ve onun müttefiki Almanya'nın kati muhalefeti ile karşılaşacaklarını söylemesi üzerine Kamil Paşa, büyükelçiye bu meselede Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yardımını beklediğini belirtmiştir.³⁵ Rus Dışişleri Bakanı Alexander Izvolski Berlin'de iken Aehrenthal, 18 Ekim 1908'de teklif edilen konferansa, ancak Bosna-Hersek ve Yenipazar Sancağı'ndaki emri vakiin kayıt ve kabul edilmesi şartıyla gidebileceğini, esasında Osmanlı'ya taviz verilmiş olduğunu ve başka hiçbir istikamette (Sırp ve Karadağ) hiçbir toprak tavizi olmayacağını bildirir. İzvolski aynı zamanda Berlin'deki Osmanlı büyükelçisi Osman Nizami Paşa ile de görüşerek, "Bulgaristan istiklalinin tasdiki mesuliyetini Osmanlı hükümeti üzerine alamayacağından bir konferansa lüzum olduğunu" empoze etmeye çalışır.³⁶ Böylece Rusya, Osmanlı Hükümetini konferans düşüncesine ikna etmeye çalışmıştır. Rusya, konferansta Boğazlar meselesinin de kendi çıkarlarına uygun bir şekilde yeniden müzakereye açılması yönelik niyet ve taleplerini büyük devletlere bildirmiştir.

Diğer yandan Avusturya tarafı ise, Osmanlı'nın uluslararası konferans toplanması yönündeki talebini, sorunun diğer Avrupalı güçlerin müdahalesi olmaksızın, Osmanlı ve Avusturya arasındaki ikili görüşmelerle çözülmesi gerektiğini ileri sürerek engellemek ister.

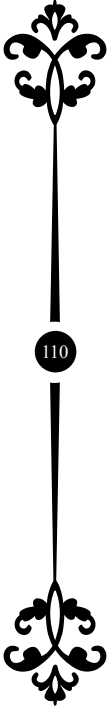
Tüm bu diplomatik niyet teatisinin ardından, özellikle Rusya'nın uluslararası bir konferans toplanmasına yönelik gerçek maksadının ortaya çıkması ve Berlin Antlaşması'nın boğazlarla ilgili serbesti meselesine izin veren yeni bir düzenleme talebini içerecek bir revizyonu gündeme getirecek olması karşısında Osmanlı Hükümeti, uluslararası konferans fikrinden geri adım atar. Dolayısıyla, büyük devletlerin konferans konusundaki müzakeratı Aralık 1908 sonuna kadar sürse de gerçekleşmeyecektir. Böylece meselenin Avusturya ile yapılacak ikili müzakerelerle çözümlenmesi fikrine yaklaşılr.

Avusturya ile İkili Müzakereler

Bosna'nın ilhakı meselesinde Osmanlı ve Avusturya devletleri arasındaki müzakerelere İstanbul'da başlanır. Çünkü Mahmut Nedim Paşa Temmuz 1908'de hükümet değişikliğinin akabinde geri çağırıldığından, Viyana'daki Osmanlı elçiliği, maslahatgüzar

35 Bayur'a göre, Sadrazamın Bosna-Hersek işinde ileri sürdüğü yeni düşünceler Osmanlı-Sırp ittifakı görüşmelerine ve bu konuda bir büyük devletin bu işe açık yardımına imkan ve zemin hazırlamak içindir. Ancak, Rusya dahil, kimsede öyle bir düşünce olmadığı sabit olacaktır. Bkz. Bayur, *a.g.e.*, C.I, K.II, s. 147.

36 *A.g.e.*, s. 148-149.

seviyesinde Reşad Hikmet Bey tarafından idare edilmekteydi ve onun yerine gelecek olan Reşid Paşa ise Aralık ortasına kadar yeni görevine ancak Aralık ayının ortalarında başlayacaktı.³⁷

Avusturya ile ikili müzakerelerde Osmanlı hükümeti çift yönlü bir dış politika takip etmiştir. İttihat ve Terakki hükümeti bir yandan Budapeşte'ye gönderdiği elçilerle ilhak hakkındaki memnuniyetsizliğini, Avusturya'nın saldırgan tutumu konusundaki rahatsızlığını yüksek perdeden dillendirmiştir. Diğer yandan da İttihad ve Terakki'nin Selanik'teki şubesi tarafından, Avusturya mallarına karşı son derece etkili bir boykot başlatılmıştır.³⁸ Hükümet resmi olarak bu boykotu üstlenmemekle birlikte sonuçlarından krizin çözümlenmesinde çok fazla faydalanmıştır³⁹ Babıali, özellikle Bosna-Hersek'in ilhaki karşılığında Aehrenthal'den mali bir tazminat alabilmek için etkin bir şekilde boykottan istifade etmiştir. Avusturyadaki ticaret ve finans kesiminin baskıları neticesinde Avusturya hükümeti, önceleri Yenipazar'ın Osmanlıya bırakılması dışında bir ödüne yanaşmasa da sonraları boykotun yarattığı baskıyla Osmanlı Devleti'nin tazminat taleplerini kabul etmiştir. Böylelikle 13 Aralık'ta Pallavicini, resmen Avusturya'nın doğrudan resmi müzakereleri açtığını kabul eden emrin kendisine verildiğini Babıali'ye bildirir. Müzakereler neticesinde Ocak'ın ilk yarısında iki ülke arasında konsensus sağlanır. Boykot hala devam etmektedir.⁴⁰

Nihayet iki aydan fazla süren resmi müzakereler neticesinde 26 Şubat 1909'da Pallavicini ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Hariciye Nazırı Gabriel Efendi Noradounghian tarafından anlaşma protokolü imzalanır. Anlaşmaya göre, Avusturya, Osmanlı Devleti'ne maddi tanzimat ödemeyi kabul eder. Buna boykotun zararlarından ve Doğu'daki gerginliğin verdiği sıkıntılardan kurtulmak için razı oldu.

Osmanlı hükümeti açısından ise, 1909 yılının başına gelindiğinde artık bir konferans toplanması ihtimali kalmamış ve Sırp ittifakı projesi ise Rus ve İngiliz muhalefeti ve hatta müdahalesi ile artık "temin edilemez" olmuştur.⁴¹ Bu durumda Osmanlı Devleti açısından muhtemel dış politika tercihi olarak, 'ya kesin bir şekilde ve tek başına Alman-Avusturya grubuna karşı küskün bir tavır alacak' böylece belki de Yenipazar Sancağı'nı da kurtarmayacak veya Avusturya ile anlaşacaktı. Sonuç olarak ikincisi tercih edildi.

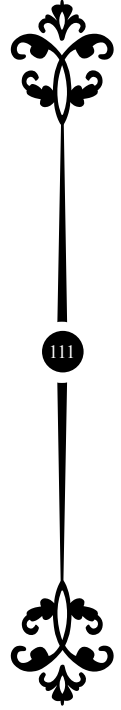
37 Osmanlı Hariciye Nazırı, Mart 1909'a kadar Tevfik Paşa, sonrasında ise Rifat Paşa'dır. İkili müzakerelerin detaylarını içeren Hariciye Nezareti'nin İstanbul'daki yabancı misyonlarla karşılıklı yazışmalarını içeren kayıtlar Osmanlı Başbakanlık Arşivindeki Hariciye Nezareti evrakında bulunamadığından, müzakereler ancak Avusturya evrakına göre izlenebilmektedir. Bkz. Kunalalp-Tokay, *a.g.e.*, s. 10.

38 *A.g.e.*, s. 8, 10.

39 Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul 2004.

40 *Ottoman Diplomatic Documents on The Origins of World War One, II*, (ed. Sinan Kunalalp and Gül Tokay), s. 10-11.

41 Bayur, *a.g.e.*, C.I, K.II, s. 158.

10 Ocak 1909’da Avusturya büyükelçisi, Babıâli’ye Bosna-Hersek’in ilhakı nedeniyle şu teklifte bulunacaktır:

- 1-Berlin Anlaşmasının Avusturya’ya Yenipazar Sancağı ile ilgili tüm haklardan feragat etmek,
- 2-Kapitüler olmamak üzere Osmanlı hükümetiyle ticaret anlaşması yapmak ve bu nedenle gümrüklerin yükselmesine razı olmak,
- 3-Bosna-Hersek’teki miri toprakların karşılığı olarak da 2,5 milyon lira (altın) vermek.

Osmanlı Avusturya arasındaki anlaşma anılan esaslar üzerine yapılır ve 26 Şubat 1909 tarihinde Pallavicini, yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Hariciye Nazırı Gabriel Efendi Noradounghian tarafından imzalanır. Anlaşma uyarınca, Avusturya’nın anılan teklifleri kabul edilirken, Osmanlı tarafı da Bosna-Hersek’in yeni siyasi statüsünü kabul eder. Avusturya müslümanların göç serbestisini kabul ederek, dini özgürlükleri koruma altına alır. Avusturya ayrıca Osmanlı Devleti ile iki yıl içerisinde yeni bir ticari anlaşmanın müzakeresine başlamayı ve diğer büyük devletlere de uygulanması kaydıyla gümrük vergilerini %4 arttırmayı kabul eder. Bunların yanısıra, ülkedeki Avusturya posthanelerini kapatmayı ve kapitülasyonların kaldırılabilmesi için Osmanlı Devleti’ne yardımcı olmayı kabul eder.⁴²

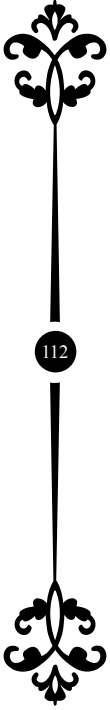
Anlaşmanın imzalanmasından sadece iki gün sonra Osmanlı Devleti boykotu kaldırır ve 29 Şubat’ta Aehrenthal ve Rifat Paşa yeni Hariciye Nazırı ile biraraya gelerek ilişkilerin normalleşmesini teyit ederler. Anlaşma metni ise, Osmanlı meclisinde yoğun ve uzun tartışmalar neticesinde, özellikle Arnavut mebusların muhalefetine rağmen onaylanır. Son olarak ise 6 Nisan 1909 tarihinde ilhak İngiltere, Almanya ve İtalya tarafından, bir gün sonra da Fransa ve Rusya tarafından, Berlin Anlaşması’nın 25. maddesine dayanılarak tanınmış olacaktır.⁴³

Sonuç Yerine

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Avrupalı güçlerin “Doğu Sorunu” olarak nitelendirdikleri Osmanlı imparatorluğu’nun çözülmesinin hızlandırılması ve öncelikle Osmanlı Balkanlarında gerçekleştirilmek istenen paylaşım ve “reform” süreci, boğazlar meselesinin de güçler siyasetinde önemli bir çıpa işlevi görmesiyle çok katmanlı diplomatik krizler yaratmıştır. 93 Harbi sonrasında Ayastefanos ve Berlin Antlaşması süreci ile İmparatorluğun batı sınırını oluşturan Bosna Vilayeti’nin *de facto* işgali otuz

42 *A.g.e.*, s. 158-159; *Ottoman Diplomatic Documents on The Origins of World War One*, II, 11. Anlaşma’nın metni için bkz. *Recueil des Traités, Conventions, Protocoles, Arrangements et Déclarations signés entre l’Empire Ottoman et les Puissances Etrangères*, I, 1903-1916, (ed. Sinan Kuneralp), İstanbul 2000, s. 116-119.

43 *Ottoman Diplomatic Documents on The Origins of World War One*, II, s. 11.

yılın sonunda yine bir oldu bitti ile ilhaka ve ardından işletilen diplomatisi neticesinde Avusturya açısından *de jure* bir toprak kazanımına dönüşmüştür. Osmanlı Devleti ise Bosna'nın kaybına karşılık mali tazminat ve Yenipazar Sancağı'nı yeniden topraklarına katmıştır.

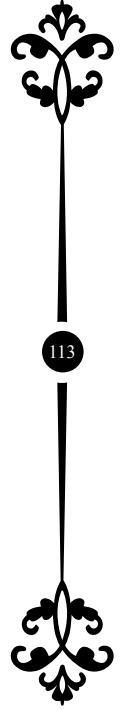
Son olarak bu süreçte Avusturya ve Rusya dışındaki diğer Avrupalı güçlerin bu satranç oyunundaki rollerine de kısaca göz atmak gerekirse, kısaca şunları söyleyebiliriz. İngiltere'nin Bosna meselesindeki siyasetini birkaç safhaya ayırabiliriz. Birincisi 93 Harbiyle başlayan ve San Stefano'ya kadar olan dönem ve ikincisi ise San Stefano'dan sonraki dönem. Birinci safhanın en önemli karakteristiği Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti eden, reformların yapılmasına zorlayan ama aynı zamanda Bosna'nın Osmanlı'nın içinde kalmasını amaçlayan siyaset idi. Bu safhada İngiltere'nin Bosna'nın statüsü konusunda Osmanlı Devleti'nden beklediği en büyük ödün ise Bosna Vilayeti'nde siyasi olmayan yerel düzeyde idari otonomi olabilirdi. İkinci safhada ise İngiliz dış siyaseti Bosna ve "Doğu Sorunu" karşısında tamamen farklılaşmıştır. Bu evrede İngiliz emperyal stratejisinin tamamen Rusya'ya İstanbul'dan ve Boğazlardan uzak tutmaya yönelerek, doğu siyasetinde daha asgari bir program ile sınırlandırıldığı gözlemlenmektedir. Bu yeni siyasette ise İngiltere'nin bu konudaki dış politika önceliği sınırdaki bu Osmanlı vilayetinden vazgeçilmesi ile Avusturya'nın doğrudan ilhakına izin verilmesi şeklinde revize edilmiş olduğu görülür. İlhak sonrası toplanması olası bir uluslararası konferansın yine Rusya'nın boğazlar konusunun yeniden masaya getirecek olması nedeniyle gündemden kaldırılması; 1908 ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin Avusturya karşısında çıkarlarını korumaya yönelik ikili veya üçlü ittifak yapma teşebbüslerinin İngiltere tarafından Rusya'nın hedeflerine uygun bir şekilde engellenebilmiş olması da yine aynı siyasetin sonuçlarındandır.⁴⁴

Diğer taraftan unutulmamalıdır ki, Almanya'nın desteği olmaksızın Avusturya'nın ilhaka kalkışması kolay değildi. Bismarck'ın dikkatli diplomasisi ve arabuluculuğu sayesinde 1908 krizi, 1870'lerdekinden farklı olarak savaşa dönüşmemiştir.⁴⁵ Ancak Osmanlı ilişkileri açısından bakıldığında, Avusturya'nın Bosna'yı ilhakına Almanya'nın desteği, İttihatçı yeni kadroları gücendirmiş ve alternatif diplomatik opsiyonların açık tutulmasına neden olmuştur.⁴⁶

44 Burada fazla üzerinde durulmamış olmasına rağmen, yine aynı günlerde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle oluşan kriz, Rusya'nın arabuluculuğu ve İngiltere'nin diplomatik manevraları ile çözümlenecektir. Krizin yönetilmesi ve müzakere edilmesi sürecinde iç karışıklıklar münasebetiyle Osmanlı Devleti daha pasif bir diplomasi uygulayarak ve Bulgaristan meselesinde özellikle görünmez el konumundaki İngiltere'nin yardımını bekler. Sonuç olarak, Rusya'nın desteğini alan Bulgarlar rasyonel bir geri ödeme takvimine bağlanmış bir borçlanma karşılığında bağımsızlıklarını elde ederler. Bkz. Gül Tokay, "Bulgarian Independence and Its Aftermath", *The Independence of Bulgaria in 1908- a Glimpse From the 21st Century*, Sofia 2010, s. 82-97.

45 Sean McMeekin, "Inside the Doomsday Machine", *War and Collapse: World War I and the Ottoman State*, (ed. M. Hakan Yavuz, Feroz Ahmad), Salt Lake City 2016, s. 51.

46 Hasan Kayalı, "Ottoman and German Imperial Objectives in Syria during World War I: Synergies and

Sean McMeekin'e göre Rus Dışişleri Bakanı Alexander Izvolsky, Bosna meselesinde Avusturyalı mevkidaşı Count Aehrenthal tarafından kötü yönlendirilmiştir. Öyle görünmektedir ki, Izvolsky, Avusturya ile Bosna'nın ilhakının gerçekleşmesine müsaade eden gizli bir karşılıklı ödün (*secret quid pro quo*) anlaşması yaptığını düşünerek, Viyana'nın Rusya'nın nihai amacı olan Boğazlarda Rus savaş gemilerine geçiş serbestisi sağlayacak şekilde Berlin düzeninin revizyonu konusunda kendisini destekleyeceğine inanmıştır. Böyle bir destek ve uluslararası konferans fikri gerçekleşmeyince ise arkasından vurulduğunu düşünen Rusya, Balkan Slavlarının hamiliğine eskisinden daha fazla sarılacaktır.⁴⁷ Rusya'nın Boğazlar meselesindeki ihtirası ancak Avusturya Macaristan adına hareket eden Almanya sayesinde geçici olarak bir süreliğine önüne geçilmiş oldu.

Strains behind the Front Lines”, (ed. M. Hakan Yavuz, Feroz Ahmad), Salt Lake City 2016, s. 1112.
47 Volker R. Berghahn, “Origins”, (ed. Jay Winter), Cambridge 2014, s. 33.

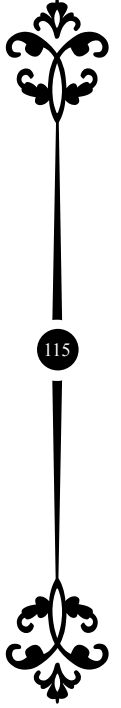
1960 VE 1970'Lİ YILLARDA KOMÜNİST REJİM DÖNEMİNDE YUGOSLAVYA'DA BOSNALI MÜSLÜMANLARIN (BOŞNAKLARIN) ULUSAL KİMLİKLERİNİN TANINMASI SÜRECİ

Hakan DEMİR*

Giriş

Bu çalışmada İkinci Yugoslavya döneminin (1945-1991) 1960 ve 1970'li yıllarında Bosnalı Müslümanların (Boşnaklar) ulusal kimliklerinin komünist rejim tarafından tanınma süreci ele alınacaktır. Yugoslav devletinin siyasi yapısı konusunda temelde federalizmi savunan Hırvatlar ile Büyük Sırbistan düşüncesine dayanan merkezîyetçi bir yönetim yapısını savunan Sırlar arasında süren siyasal çatışmada Boşnaklar Yugoslavya Federasyonu içerisinde kendilerinin de *kurucu ulus* olarak tanınması için 1960'lı yılları beklemek durumunda kaldılar. İkinci Yugoslavya'da başını Hırvat ve Sloven komünistlerin çektiği federalist blok Sırların muhalefetine rağmen özyönetim modelini de uygulamaya sokarak devleti federalleştirdi. Devletin başında bulunan Josip Broz Tito, Sırbistan'ın bu federal düzenlemeyi kabul etmesini sağlamak için Boşnakları da federasyon içerisinde kurucu uluslardan birisi olarak kabul etti. Bu şekilde Sırlar federasyon içerisinde diğer uluslar karşısında yalnız kalarak Yugoslavya'yı (kon)federalleştiren 1974 Anayasasını kabul etmek durumunda kaldılar. Birinci Yugoslavya ve İkinci Dünya Savaşı dönemi de (1918-1941) dahil olmak üzere Boşnakların Yugoslavya içerisindeki siyasi konumlarını ve politikalarını 1960 ve 1970'li yıllara kadar inceleyen bu çalışmada Boşnakların ulusal kimliklerinin komünist rejim tarafından tanınmasının iç ve dış faktörlere bağlı olduğu gösterilecektir.

* Öğr. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye. hakand@sakarya.edu.tr

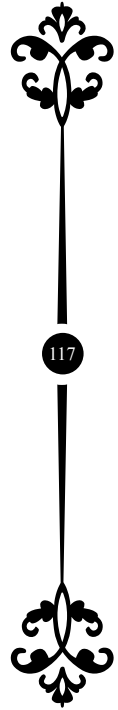
Yugoslavya Krallığı ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Bosna-Hersek

1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın (1929'dan sonra Yugoslavya Krallığı) siyasal yaşamında belirleyici olan öge devletin federalizm çerçevesinde örgütlenmesini isteyen Hırvatlar ile Büyük Sırbistan düşüncesine dayalı merkezîyetçi devlet yapısını savunan Sırlar arasında yaşanan çatışmadır. Bu çatışma devleti sürekli bir meşruiyet krizi içerisinde bırakmış ve siyasi istikrar bir türlü sağlanamamıştır. 1 Aralık 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kuruluş sürecinde Boşnak siyasi liderliğinin genel olarak bu devletin kuruluşunu desteklediği söylenebilir. Ancak Boşnak siyasi elitlerinin tavırlarının zaman içerisinde değişti de görülmektedir. Boşnakların siyasi anlamda sözcüsü olarak kabul edilen büyük toprak sahipleri arasında da Bosna-Hersek'in Ortaçağ döneminde kendi krallığına sahip olduğu ve kendilerinin Ortaçağ Bosna Krallığı'nın egemenliğinin temsilcisi olduklarına dair bazı görüşler bulunmaktaydı. Bu düşünceye bağlı olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu toprak sahipleri ve bunların sözcüsü konumundaki bazı entelektüeller Bosna-Hersek'in Macaristan Krallığı içerisinde kendi otonomisine sahip olması gerektiği yönünde bir fikir geliştirmişlerdi. Bu fikrin oluşmasındaki en önemli etken Bosna-Hersek'in bütünlüğünün Macaristan Krallığı içerisinde sağlanabileceğinin düşünülmesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği 1918 yılında Sırp ordularının Bosna'ya girişi sırasında Bosna şehirlerindeki Boşnaklar bunu belli bir iyimserlikle karşıladılar. Çünkü Bosna-Hersek'in Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı içerisinde kendi idari varlığını devam ettirebileceğine inanmışlardı. Dolayısıyla bu dönemden itibaren Boşnakların en önemli siyasi hedefi Bosna-Hersek'in dahil olduğu Yugoslavya devletleri içerisinde kendi özerkliğine sahip olmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Boşnaklar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na belli bir bağlılık göstermişlerdi. Ancak özellikle Doğu Bosna'da uğradıkları ağır kayıplar ve Habsburg Ordusu'nun onları yeterince koruyamaması nedeniyle monarşiye olan bağlılıkları zaman içerisinde zayıfladı. Diğer taraftan Bosna-Hersek'in tamamının Sırbistan'a verilecek olması ihtimali onların Habsburg Monarşisine bağlılıklarını sürdürmelerine neden oldu. Bunun yanında Bosna-Hersek'in savaştan sonra Avusturya ve Macaristan arasında paylaşılması yönündeki planların ortaya çıkması da Boşnak siyasi elitlerin Habsburg yönetimine karşı tavırlarını gözden geçirmelerine neden oldu. Örneğin Habsburg Ordusu generallerinden Potiorek'in planına göre Avusturya'nın Bihaç ve Hersek bölgelerini alması diğer kısımların da Macaristan'a bırakılması düşünülmüyordu. Ancak General Potierek'in planına rağmen Macaristan siyasi elitleri arasında tıpkı bazı Boşnak elitleri arasında olduğu gibi Bosna-Hersek'in tamamen Macaristan'a bağlanması yönünde bazı düşünceler bulunmaktaydı. Bu Macar planı çeşitli Boşnak elitleri arasında destek buldu. Özellikle Travnik bölgesindeki toprak sahibi Boşnak beyler bu planı desteklediler. Birinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavların/Güney Slavların Habsburg idaresin-

deki bir yönetim altında bir araya getirilmesi amacıyla 1917 yılında Viyana’da yapılan bir konferansa Boşnak elitlerinden ve düşünce adamlarından birisi olan Safvet-beg Bašagić katılmayı reddetti. Bu nedenle bazı Boşnak siyasetçiler Viyana İmparatorluk Meclisi’nde görev yapan Sloven, Hırvat ve Sırp parlamenterlerin kurduğu Yugoslav Kulübü’ne karşı uzak durdular. Sözelimi Boşnak elitlerinden Šerif Arnautović, Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl’a; 17 Ağustos 1917 tarihinde sunduğu memorandumda Yugoslav Kulübü’nün Güney Slavların Avusturya yönetimi altında birleşmesi düşüncesine karşı çıkmış ve Bosna-Hersek’in İmparatorluk içerisinde kendi otonomisine sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bunu da XV. yüzyılda Osmanlıların Bosna’yı fethetmesinden sonra dahi Bosna’nın Osmanlı Devleti içinde kendi otonomisine sahip olmasından kaynaklanan tarihsel bir sürekliliğe bağlamıştır. Bu nedenle Arnautović monarşi sınırları içinde bir Yugoslav/Güney Slav devletinin kurulmasını desteklememiş ve bunun Bosna-Hersek’e zarar getireceğini söyleyerek monarşinin bütünlüğü çerçevesinde Bosna’nın otonomiyinden yana bir tavır almıştı. 1917 Ağustosunda Sancak bölgesindeki Sjenica kentinde yapılan bir konferansta da Habsburg yönetiminden Sancak bölgesinin Bosna-Hersek’e bağlanması talebi dile getirildi.

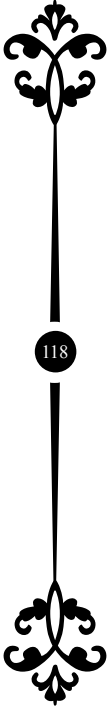
Bu gelişmeler yaşanırken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parlamentosunda oluşturulan Yugoslav Kulübü’nün başkanı Sloven politikacı Anton Korošec Saraybosna’ya geldi ve Reisul-ulema Džemaludin Čaušević ile görüştü. Čaušević Yugoslav birliğinin kurulmasına destek verdi. Korošec’in Yugoslav devletinin kurulması yönündeki planı Avusturya-Macaristan yönetimi altında federe bir Yugoslav devletinin kurulması yönündeki düşünceye dayanmaktaydı. Bu nedenle bu siyasi programın 1918’de Sırbistan’ın da katıldığı Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adı altında kurulan devletle bir ilgisi yoktu. Görüldüğü gibi Boşnak elitleri içerisinde Bosna’nın siyasi geleceği konusunda farklı siyasi görüşler bulunmaktaydı. Ancak bu farklı görüşlere rağmen Bosna-Hersek’in kaderi uluslararası gelişmelere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun geleceğine bağlı kaldı. Bu noktada da Halid-beg Hrasnica ve Mehmed Spaho gibi Boşnak siyasetçiler Bosna-Hersek’in idari ve siyasi statüsünün bir Yugoslav birliği içerisinde çözülebileceği yönünde bir düşünce geliştirmişlerdi. Ancak bunlar Bosna’nın Sırbistan’a bağlanmasını istemiyorlardı. “*Hrvatski Dnevnik*” adlı bir gazetede ise kurulacak Yugoslav devleti içerisinde Bosna-Hersek’in Hırvatistan ile birleştirilmesi gerektiği yönünde bir program da açıklandı. Bu bağlamda Yugoslavcılık düşüncesinin Boşnak elitleri içerisinde yayılması 1918 yılında hızlandı. Çünkü Habsburg Monarşisi’nin yıkılacağı anlaşılmıştı. Bu farklı fikirlere karşın Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulacak Yugoslavya devletini Sırpların yöneteceği ve bundan Boşnakların zararlı çıkabileceği genel olarak kabul görmekteydi. Boşnaklar arasında Yugoslavcılık düşüncesinin en önemli temsilcisi Boşnak politikacı Mehmed Spaho’ydu. 1 Aralık 1918’de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nın Stojan Protić’in başkanlığını yaptığı ilk hükümette Mehmed Spaho Orman Bakanı oldu. Yu-

goslavcılık düşüncesinin Boşnak elitler arasında gelişmesinin politik nedeni Habsburg Monarşisi'nin yıkılacağına anlaşılması ve yeni kurulan Yugoslav birliği içinde Bosna-Hersek'in bütünlüğünün korunmasının gerekli görülmesiydi.

1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kurulmasından sonra Hırvat Köylü Partisi lideri Stjepan Radić'in (kon)federalist taleplerinin Sırlar üzerinde gerginlik yaratması sonucunda Sırp Radikal Partisi; Boşnakların siyasi partisi olan *Jugoslavenska Muslimanska Organizacija* (Yugoslav Müslüman Organizasyonu - JMO) ve Makedonya ve Kosova'daki Müslümanların temsilcisi *Džemijet* (Cemiyet) nezdinde destek aramaya başladı. Çünkü Sırlar merkezîyetçi bir yapı öngören anayasa metninin mecliste kabul edilebilmesi için Boşnakların ve Cemiyet'in desteğini almak zorunda olduklarını görüyorlardı. Aslında Boşnaklar açısından da merkezîyetçi anayasa taslağı problemliydi. Ancak bu görüş farklılıklarına rağmen Boşnaklar ve Sırlar arasında 1921 Martında bir antlaşmaya varıldı. Böyle bir antlaşmanın yapılabilmesinin en önemli nedeni Sırlar tarafından Boşnaklara Bosna Hersek'e kendi sınırları içerisinde idari birlik verilmesi, dinler arasında eşitlik sağlanması ve dinsel eğitimin serbest bırakılması gibi bir takım garantilerin verilmiş olmasıydı. Alınan bu garantiler sonucunda Boşnak lider Mehmed Spaho merkezîyetçi anayasa taslağına mecliste kabul oyu vereceklerini açıkladı. 1921 Mayısında Sırlar Cemiyet ile de ayrı bir antlaşmaya vardılar. Bu antlaşma kapsamında Makedonya, Sancak ve Kosova'daki Müslüman toprak sahiplerine topraklarını ellerinde tutma garantisi verildi ve kayıplarının maddi olarak karşılanacağı belirtildi. Boşnaklar ve Cemiyet ile anlaşmış olan Sırlar 28 Haziran 1921 tarihinde mecliste anayasa oylamasını yaptırıldılar. Oylama sonucunda anayasaya 223 kabul ve 35 ret oyu verildi. 158 vekil de oylamayı boykot etti. Sloven Halk Partisi, Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi ve Yugoslavya Komünist Partisi vekilleri oylamaya katılmamışlardı. Kabul edilen merkezîyetçi anayasa "*Vidovdan Anayasası*" olarak bilinir.

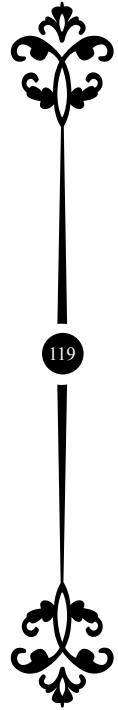
Anayasanın kabul edilmesinden sonra Sırların merkezîyetçi politikalarına karşı Hırvat muhalefetinin devam etmesi sonucunda devletin federalist bir biçimde örgütlenmesini isteyen Hırvat politikacı Stjepan Radić 1928 yılında Belgrad'taki parlamentoda bir Sırp vekilin silahla kendisine ateş açması sonucunda ağır yaralanmış ve bir süre sonra da ölmüştür. 1929 yılında yönetimi tamamen eline geçiren Kral Aleksander Karadorđević kendi diktatörlüğünü ilan ederek ülkede merkeze bağlı 9 tane "*Banovina*" adı altında yönetim bölgeleri oluşturarak Sırp denetimindeki merkezîyetçi yapıyı devam ettirmiştir. Bu yeni düzenlemeyle ülke 6'sında Sırların çoğunlukta olduğu 9 idari bölgeye ayrılmış ve Bosna-Hersek toprakları da 4'e bölünerek Sırp yönetimi tarafından parçalanmıştır. Böylece Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnaklar her bir idari bölgede azınlık durumuna düşürüldüler. Kral Aleksander'ın kendi diktatörlüğünü ilan etmesi sonrasında Boşnak siyasi lider Mehmed Spaho başlangıçta Sırlarla yeni bir siyasi çözüm arayışı içerisinde olmuştur. Sırp tarafı da Hırvat muhalefetine karşı Boşnak ve Sloven siyasi elitlerini yönlendirmeye

ve kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Spaho'nun kendisi de Kral ve çevresi ile ilişki içerisindeydi. Diğer taraftan Hırvatlar da kendi (kon)federalist programlarına destek sağlamak için Sırlara karşı Boşnakları yanlarına çekmek istiyorlardı. Hatta Hırvat Köylü Partisi'nin yeni lideri Vladko Maček, Boşnakları “*eğer Bosna-Hersek bölünürse bu sizin Belgrad rejimine olan yakınlığınızdan dolayı olacaktır*” diye açık bir biçimde suçlamıştır. Hırvat lider ayrıca Sloven Halk Partisi lideri Anton Korošec'i de Sırp rejimine karşı sessiz kalmakla suçlamıştır. 1934'te Kral Aleksander'ın Marsilya'da Hırvat milliyetçi Ustaşaların planları sonucunda Makedonya İç Devrimci Örgütü'nün (VMRO) bir üyesi tarafından düzenlenen bir suikast sonucunda öldürülmesinden sonra Yugoslavya Krallığı'nda yeni bir siyasi dönem başlamıştır. Kral Aleksander'ın kuzeni Prens Pavle Krallık Naibi olarak yönetimin başına getirilmiştir. Prens Pavle'nin en önemli amacı ülkedeki Hırvat sorununu çözmek ve Hırvatlarla siyasi bir barış gerçekleştirmektir.

Bu nedenle Hırvat sorununun çözümü konusunda görüşmeler hemen başlatıldı. Görüşmeler sonucunda varılan anlaşmaya göre Yugoslavya Krallığı'ndaki *Banovina* adındaki idari bölgelerin sayısı 9'dan 8'e indirilerek Hırvatistan'ı bölen Primorska ve Savska banovinaları birleştirildi ve Yugoslavya içerisinde otonom bir “*Hırvatistan Banovinası*” kuruldu. Hırvatistan Banovinasına; Dubrovnik, Fojnica, Travnik, Derventa, Gradacac, Brčko, Šid ve İlok kentleri eklenmiş ve böylece Bosna-Hersek'ten toprak alınarak Hırvatistan Banovinası'nın sınırları genişletilmişti. Aslında Mostar kenti de dahil olmak üzere Travnik'e kadar olan tüm orta Bosna toprakları Banovina Hırvatistanı'nın idaresine bırakılmış oldu. 1939 yılında yapılan bu anlaşmayla (*Nagodba*) Bosna- Hersek Sırlar ve Hırvatlar arasında bölündü. Bu sırada Boşnak siyasi lider Mehmed Spaho ölmüştü. Ancak ölümü üzerinde çeşitli şüpheler de bulunmaktaydı. Hırvat-Sırp anlaşmasının imzalanmasına bir tepki göstermek amacıyla Bosna-Hersek'teki farklı politik ve dinsel grupların katıldığı bir toplantı düzenlendi ve bu toplantıda Bosna-Hersek'in kendi tarihi sınırları içinde bir otonomiye sahip olması gerektiği dile getirildi. Boşnak liderler Bosna-Hersek'i bölen Hırvat-Sırp anlaşmasına karşı tepkiliydiler. Yugoslavya Müslüman Organizasyonu'nun başına Mehmed Spaho'dan sonra geçen Džafer Kulenović ayrı bir *Bosna-Hersek Banovinası*'nın kurulmasını istiyordu. Hatta Hırvat Köylü Partisi'nin Boşnaklardan oluşan bir kolu da Sırp-Hırvat anlaşmasını eleştirdi.

Avrupa'da 1939 Eylülünde İkinci Dünya Savaşı başlayınca Prens Pavle Yugoslavya'nın tarafsız kalmasını sağlamak için Almanya ile bir anlaşma yapılması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Bu çerçevede 25 Mart 1941 tarihinde Yugoslavya ve Almanya arasında bir anlaşma imzalandı. Ancak anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Belgrad sokaklarında anlaşma aleyhine gösteriler yapılmaya başlandı. 27 Mart 1941 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanı Sırp General Bora Mirković bir darbe örgütleyerek hükümeti düşürdü ve Prens Pavle'nin yerine küçük yaştaki yeğeni Petar Karađorđević'i; II. Petar adıyla Yugoslavya Kralı olarak ilan ettirdi. Belgrad sokaklarında “savaş barıştan

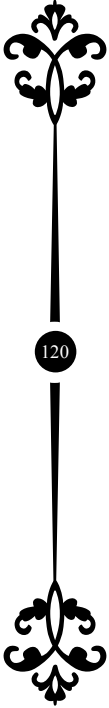

daha iyidir” (*bolje rat nego pakt*) sloganıyla gösteriler düzenlendi. Darbenin arkasında İngilizlerin olduğu düşünülüyordu. Darbe sonrasında General Dušan Simović yeni hükümeti kurdu. Hırvat Köylü Partisi lideri Vladko Maček bu yeni hükümette başbakan yardımcılığı görevini üstlendi.

1939 tarihli Hırvat-Sırp Antlaşması sonucunda Hırvatların ülkedeki siyasal pozisyonlarının güçlenmesinden rahatsızlık duyan Sırpçular açısından yapılan bu darbe meşru olarak kabul edilmişti. Bu gelişmeler üzerine Hitler Yugoslavya'nın ortadan kaldırılmasına karar verdi. 6 Nisan 1941 tarihinde Alman ve İtalyan birlikleri Yugoslavya sınırını geçtiler. Aynı gün Alman Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları Belgrad'ı bombalamaya başladılar. Böylece Yugoslavya Krallığı İkinci Dünya Savaşı'nda işgale uğradı. 10 Nisan 1941'de Hırvat milliyetçi Ustaşalardan birisi olan Slavko Kvaternik radyoda yaptığı bir konuşmayla Bağımsız Hırvat Devleti'nin (*Nezavisna Država Hrvatska – NDH*) kuruluşunu ilan etti. Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop Hırvat Ustaşa devletinin kurulması sürecini denetlemesi için görevlendirilmişti. Hırvat Ustaşa Devleti'nin lideri Ante Pavelić, yeni kurulan devletin bağımsız bir dış politika izlemeyeceği yönünde Almanlara bir garanti verince Ustaşaların Bosna-Hersek'i de ele geçirmesine izin verildi. Sırbistan'da bulunan Yenipazar (Novipazar) Sancağını da topraklarına katmak isteyen Ustaşalar İtalyanların buna itiraz etmesi nedeniyle bu isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Hırvat Ustaşa devleti 102.000 km²'lik bir yüzölçüme ve 6 milyon nüfusa sahipti. Yeni devlet 22 idari bölgeye (*velike župe*) ayrılmış ancak bu bölgeler tarihi sınırlar dikate alınmadan oluşturulmuştu. Ustaşa devleti sınırları içinde 3 milyon Hırvat, 2 milyon Sırp, 500.000-800.000 arasında Boşnak, 140.000 Alman, 70.000 Macar ve 35.000-36.000 kadar Yahudi bulunuyordu. Ayrıca 150.000 kişi de Sloven, Çek, Slovak ve Ukraynalılardan oluşmaktaydı. Ustaşa rejiminin temel amacı sadece Hırvatlardan oluşan homojen bir nüfus yaratmaktı. İkinci Dünya Savaşı koşullarında varlığını sürdüren bu devlet tamamen Alman ve İtalyan kuvvetlerinin desteğiyle ayakta kalabildi.

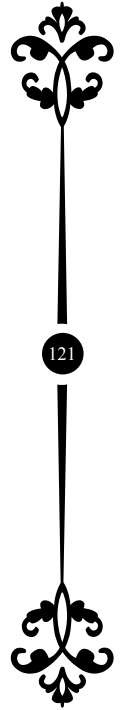
1941 yılının yaz aylarında ise Sırp milliyetçi Çetnik hareketi kendi merkez komitesini oluşturarak hem askeri hem de siyasal bir yapı kazandı. 1941 Eylülünde Londra'da bulunan sürgündeki Yugoslav kraliyet hükümetiyle kurulan bağlantı sonucunda bu hareketin resmi adı “*Vatan İçerisindeki Yugoslav Ordusu*” şeklinde değiştirildi. Büyük Sırbistan projesini hayata geçirmek isteyen Çetniklerin İkinci Dünya Savaşı sırasında genel olarak 50.000 Boşnak ve Hırvatı öldürdükleri tahmin edilmektedir.

22 Haziran 1941'de Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdığında Komintern tüm komünist partileri Mihver devletlerine karşı ayaklanmaya çağırıldı. Ertesi gün Yugoslavya Komünist Partisi de ayaklanma çağrısında bulundu. 27 Haziran 1941'de Yugoslav komünistleri resmen *Yugoslavya Partizan Hareketi Ulusal Kurtuluş Komuta Merkezi*'ni kurdular. Hırvat komünist Josip Broz Tito, 1937 yılında Yugoslavya Komünist Partisi

Genel Sekreteri olmuş ve Yugoslavya Komünist Partisi ulusal sorunun çözümü konusunda başlangıçta uniterist-merkeziyetçi modeli benimsediği halde daha sonra Yugoslavya Krallığı'nın yıkılması yönünde bir politika izlemeye başlamıştı. Bu politika değişimi çerçevesinde partideki çatışmalar da hız kazanmıştır. Yugoslavya Krallığı'nda Sırp tarafından uygulanan üniterist-merkeziyetçi modelin ulusal sorunun çözümü konusunda bir başarı sağlayamadığı ortaya çıkınca J. B. Tito daha 1936 yılında Slovenlerin, Sırp, Makedonların, Bosnalıların, Karadağlıların ve Voyvodinalıların kendi ulusal meclislerini kurması gerektiğini ve kendi talepleri çerçevesinde Yugoslav devletinin yapısı konusunda karar vermeye hakları olduğunu belirtmiştir. Hatta açık bir biçimde 7 federe cumhuriyetten oluşan federal bir Yugoslav devletinin kurulmasını önerdi ve bu bağlamda Kosova'nın da kendi federe devletine sahip olması gerektiğini savundu. Zaten 1937'de Hırvatistan ve Slovenya komünist partilerinin Yugoslavya Komünist Partisi çerçevesinde kurulmasında J. B. Tito önemli bir rol oynamıştı. Böylece Hırvat ve Sloven komünistler "Federal bir Yugoslavya" programını savunmaya başlayarak Yugoslav ulusları arasındaki çatışmaların sona erdirilmesi için siyasi bir çözüm önermiş oldular. Bu çözümün siyasi programı federalizmdi.

Komünistlerin denetimindeki Partizanlar askeri operasyonlarını Hırvatistan ve Bosna-Hersek toprakları üzerinde yoğunlaştırarak Bihaç'ın kontrolünü ele geçirdiler ve 48.000 km²'lik bir alanı kontrol etmeye başladılar. 1942 Kasımında Bihaç'ta "Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi" (*Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja – AVNOJ*) oluşturuldu. Bu konseyin temel hedeflerinden birisi Yugoslavya Krallığı'nın yeniden kurulmasını engellemektir. Konsey komünistlerin denetimindeydi ama konsey içerisinde savaş öncesinde Yugoslavya'da faaliyet gösteren siyasi ve toplumsal gruplar da temsil edilmekteydi. 29 Kasım 1943'te Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi'nin (*Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja – AVNOJ*) Bosna Hersek'in Jajce kentinde yapılan II. Oturumu'nda savaş sonrasında kurulacak olan Yugoslav devletinin yasama ve yürütme organları oluşturularak yeni Yugoslavya'nın bir cumhuriyet olmasına karar verildi. Kralın ülkeye dönüşü yasaklandı. AVNOJ'un ikinci oturumundan sonra sürgündeki kraliyet hükümetinin Yugoslavya'daki siyasi gelişmeler üzerindeki etkisi azalmaya başladı. Bu oturumda Yugoslav Federasyonuna bir biçim verilerek cumhuriyet konseylerinin yanında cumhuriyet yönetimleri de oluşturuldu. Ancak bu oturumda cumhuriyetler arasındaki sınırların nasıl belirleneceği konusu bir çözüme kavuşturulamamış ve Voyvodina, Kosova ve Sancak'ın statüsü hakkında bir karar verilememişti. Bu tip tartışmalı sorunların çözümü savaş sonrasına bırakılırken Partizan hareketi 1943 yılında Müttefikler tarafından Tahran Konferansı'nda tanındı ve uluslararası alanda bir meşruiyet kazandı. Bu arada İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Partizan hareketi ve sürgündeki Yugoslav kraliyet hükümeti arasında bir antlaşmanın yapılabilmesi için çalışmalarına başladı. Churchill hükümetinin baskısıyla Kral II. Petar Karađorđević Çetnikleri de destekleyen

kraliyet hükümetini dağıttığını ilan etti. Yeni kurulan hükümetin başına Hırvat politikacı Ivan Šubašić'i getirdi.

J. B. Tito ve Šubašić arasında ikinci bir antlaşma 1 Kasım 1944 tarihinde Belgrad'ta yapıldı. Bu antlaşmayla kurulacak ortak hükümetin Yugoslavya Antifaşist Halk Kurtuluş Konseyi ve Londra'daki kraliyet hükümetinin üyeleri tarafından oluşturulması kararlaştırıldı. Kral II. Petar, 7 Mart 1945'de J. B. Tito'yu yeni hükümeti kurması için görevlendirdi. Yeni hükümette Yugoslavya Krallığı döneminde faaliyet gösteren Demokrat Partinin üyesi Sırp politikacı Milan Grol başkan yardımcısı, Hırvat politikacı Ivan Šubašić de dışişleri bakanı oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra komünistlerin iktidarında kurulan İkinci Yugoslavya'da da daha önce Yugoslavya Krallığı'nda devam etmiş olan merkezîyetçiler – federalistler çatışması devam etmiştir. Bu dönemde federalist bir programa sahip olan özellikle Hırvat ve Sloven komünistler Sırpların muhalefetine rağmen devleti federalleştirmişlerdir. Bunun için Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu güç sisteminin sağladığı görece istikrar ortamından yararlanan Yugoslav komünistleri sosyalist özyönetim modelini de uygulamaya sokarak devletin federalleşme sürecini merkezîyetçi yapıyı savunan Sırpların gözünde ideolojik anlamda “meşrulaştırmışlardır”.

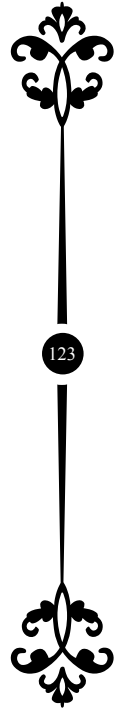
1960 ve 1970'li Yıllara Kadar Sosyalist Yugoslavya'da Yaşanan Siyasi Gelişmeler ve Boşnakların Ulus Olarak Tanınma Süreçleri

29 Kasım 1945'te Belgrad'ta toplanan kurucu meclis monarşiyi lağvederek Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin (*Federativna Narodna Republika Jugoslavija - FNRJ*) kuruluşunu ilan etti. 1936 tarihli Sovyetler Birliği anayasası örnek alınarak hazırlanan yeni anayasa 31 Ocak 1946 tarihinde kabul edildi. Yugoslavya Federasyonu halk cumhuriyeti adını taşıyan 6 federe yönetimden oluşuyordu ve ülkenin toplam nüfusu 15.772.098 idi. Bu nüfus içerisinde Sırbistan 6.527.966, Hırvatistan 3.756.807, Bosna-Hersek 2.565.277, Slovenya 1.391.873, Makedonya 1.152.986 ve Karadağ 377.189 kişiden oluşan nüfusa sahipti. Sırbistan Cumhuriyeti sınırları içinde Kosova ve Voyvodina özerk bölgeleri de kurulmuştu. Bu anayasayla devletin yapısı federalizm çerçevesinde şekillendirilmişti ancak bu federalizm sadece kağıt üzerinde kalmaktaydı. Çünkü merkezîleştirilmiş olan federal yönetim iktidarı tamamen kontrol ediyordu. Komünistler önce tarım ve sanayide hızlı bir kamulaştırma çalışması başlattılar ve ardından hemen hemen her alanda Sovyet modelini izleyerek kamulaştırma sürecini devam ettirdiler. 1945-49 yılları arasında sert bir biçimde uygulanan kamulaştırma diğer komünist rejimlerde dahi görülmeyen bir düzeydeydi. Bankalar, fabrikalar ve ticaret merkezlerine devlet tarafından el konuldu. Komünistler siyasi iktidarı ele geçirdikten sonra din ve gelenek karşıtı bir tutum izleyerek ulusal farklılıkların kamusal alanın dışında tutulması yönünde hızlı adım-

lar attılar. Komünistler tarafından merkeziyetçi federal bir yönetimin oluşturulma süreci muhaliflerin sindirilmesi yoluyla hızlandırılmış ve komünistler iktidarı kendi tekellerine almışlardı. Güçlenen merkeziyetçilik sonucunda federe cumhuriyet hükümetleri sadece federal yönetimin kararlarını uygulayan idari birimler haline getirildi. 1946 Anayasasında cumhuriyetlere ayrılma hakkı tanınmış olsa da anayasa metninde yer alan ifadeler şekilsel olmaktan öteye geçememiştir.

Komünistler Sovyet modelini uygulayıp kendi iktidarlarını sağlamlaştırırken Moskova yönetiminin Yugoslavya'da bulunan iki danışmanını geri çağırması iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Stalin, 27 Mart 1948'de Yugoslav komünistlerine bir mektup göndererek Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği karşıtı bir politika izlediğini ve Yugoslav Komünist Partisi'nin artık Marksist-Leninist bir parti sayılmayacağını belirtti. 28 Haziran 1948 tarihinde Bükreş'te yapılan ve Fransız ve İtalyan komünist partilerinin de katıldığı Kominform toplantısında Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkarılmasına karar verildi. Bu karardan sonra Doğu bloku ülkeleri tarafından Yugoslavya'ya karşı ekonomik ve politik bir ambargo süreci başlatıldı. Yugoslav komünistleri bu olan bitene rağmen Sovyetler Birliği'ne ve Stalin'e bağlı kaldıklarını açıkladılar ve sosyalizme giden tek yolun Sovyet modeli olduğunu ısrarla vurguladılar. Ancak Stalin Yugoslavya üzerindeki baskısını artırdı. Böylece Yugoslavya içerisindeki dengeleri bozarak istikrarsızlık yaratacağını ve J. B. Tito'yu tasfiye edebileceğini düşünüyordu. Bazı Yugoslav komünistlerinin J. B. Tito'ya karşı Stalin'i desteklemesi üzerine Yugoslavya'da hızlı bir şekilde "*Stalinist-Kominformcuların*" tasfiye süreci başlatıldı. Bu tasfiye süreci aynı zamanda Yugoslav Komünist Partisi içindeki iktidar mücadelesinin bir aracı olarak kullanılmıştır. Partideki Kominformcu-Stalinistlerin çoğu Goli Otok'da bulunan çalışma kampına bir kısmı da Stara Gradiška'daki hapishaneye gönderildi. Kominformcuların tasfiyesi federe cumhuriyetlerdeki Stalinistleri harekete geçirdi. Kordun, Lika ve Banija bölgelerindeki Sırp ayaklanma çıkardılar. Bu ayaklanmaları başlatan Sırp'ların parolası aynı zamanda Sırp Çetniklerin de kullandığı "*Vatan ve Kral İçin*" şeklindeki parolaydı. Ayaklanma Yugoslav ordusunun müdahalesiyle bastırılabilirdi.

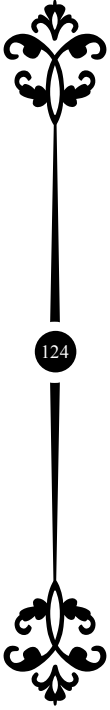
1948 Kominform olayından sonra Moskova ile ilişkileri gerginleşen komünist rejim yüzünü Batıya doğru dönmeye başladı. Ülkenin içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar Batı ülkeleriyle yakınlaşılmasında etkili olmuştu. Yugoslavya'nın Stalin'e karşı mücadelesi Batının çıkarlarına da uygun bir durum yarattı. Çünkü Batılı ülkeler bir muhalif olarak Yugoslavya'nın Doğu bloku içerisinde bir kırılma yaratacağını düşünmüş ve böyle bir durumda Moskova'nın pozisyonunun zayıflayacağını öngörmüşlerdi. Bu nedenle Batı Yugoslavya'ya karşı izlediği politikayı değiştirmeye başladı. Bu noktada önce Yugoslavya'nın borçları yeniden düzenlendi ve Yugoslavya 1950 yılında ABD'den 50 milyon dolar yardım aldı. ABD, Yugoslavya'ya şeker, buğday ve un yardımı da yaptı. Ayrıca ağır silahların üretilmesi için Washington yönetimi tarafından Bosna-Hersek ve Sırbistan'da

fabrikalar açıldı. 14 Kasım 1951 tarihinde Belgrad ve Washington arasında Yugoslav ordusunun güçlendirilmesi amacıyla bir antlaşma imzalandı. Yugoslavya'ya karşı sert bir politika izleyen Stalin gerginliği artırmasına rağmen ABD'nin hem Kore'deki müdahalesini hem de J. B. Tito'ya verdiği desteği görmüş ve bu nedenle Yugoslavya'ya karşı askeri bir saldırı gerçekleştirilmemiştir. Yugoslavya'da artık Sovyet modelinin terkedilmesi ve sosyalist bir toplum oluşturmada yeni bir yolun izlenmesi gerektiği düşüncesi dile getirilmeye başlanmıştı.

Kominform'dan çıkarılmasından sonra Doğu Bloku ülkelerinin ambargosuyla karşılaşan Yugoslavya ekonomik bakımdan güç bir duruma düştü ve sanayi üretimi azalmaya başladı. Yaşanan ekonomik sıkıntıya ve Stalin'in baskılarına rağmen Yugoslav komünist rejimi varlığını sürdürebildi. Çünkü komünistler iktidara geldikten sonra muhaliflerini tasfiye etmiş ve devlet aygıtını ele geçirek iktidarlarını ideolojik anlamda meşrulaştırmışlardı. Böyle bir durumda herhangi bir muhalefet gücünün komünist rejim karşısında başarılı olma şansı yoktu. Ayrıca yıkıcı bir savaşı henüz geride bırakmış olan Yugoslavya toplumu yeniden bir iç kargaşa ortamına sürüklenmek istemiyordu. Öte yandan Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da yeni bir savaşın ortaya çıkması da zaten pek mümkün değildi. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bozulmasının ardından Yugoslav komünistleri siyasi ve ideolojik anlamda da esneklik göstererek Batı ülkeleriyle yakınlaştılar ve askeri ve ekonomik yardım alarak komünist rejimin ayakta kalmasını sağladılar. Ancak rejimin kendisini Sovyet modelinden farklılaştırarak yeni bir meşruiyet zemini oluşturması gerekiyordu. Bu nedenle Yugoslavya'da sosyalist özyönetim modelinin uygulanmasına karar verildi. 1949 yılının sonlarından itibaren işçi konseyleri oluşturulmaya başlanmış ve sosyalist işçi özyönetimini mümkün kılacak bazı yeni yasalar çıkarılmıştı. 27 Haziran 1950'de özyönetimle ilgili temel yasal düzenleme yapıldığında ülkede zaten bu tür konseylerin kurulu olduğu işletmeler mevcut işletmelerin % 12'sini oluşturmaktaydı. 2-7 Kasım 1952 tarihleri arasında Zagreb'te yapılan komünist partinin VI. Kongresi'nde Yugoslavya Komünist Partisi'nin (*Komunistička Partija Jugoslavije – KPJ*) adı Yugoslavya Komünistler Birliği (*Savez Komunista Jugoslavije – SKJ*) olarak değiştirildi. Bu isim değişikliği bile bir desentralizasyon sürecinin başlamış olduğunu gösteriyordu.

1953 yılında 1946 Anayasasının büyük bir kısmı değiştirildi ve özyönetim modeli bu değişikliklerle birlikte kurumsal bir yapıya kavuştu. Yugoslavya ayrıca dışarıya doğru açılmaya başlamış ve başlangıçta sadece öğrenciler, sporcular ve yazarlar yurtdışına gitme olanağına kavuşmuşlardı. Ülke yabancı işadamlarına ve gazetecilere de açık bir hale getirildi. Ancak bu değişikliklere rağmen liberal sistemlerdeki gibi bireysel özgürlükler tanınmadı. İşçi özyönetimi modelinin kabul edilmesinin ardından federe cumhuriyetler örneğin elektrik dağıtımı, tarımsal üretim, ormancılık, madencilik ve kamu hizmetleri gibi alanlarda daha fazla yetkiye sahip oldular. Özyönetim sisteminin asıl hedefi bir desentralizasyon sürecini başlatmaktı. Federal yönetim demiryolları, hava yolları ve posta

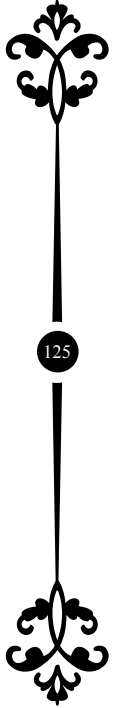

hizmetleri gibi alanlarda kontrolünü sürdürdü ama federe cumhuriyetler ekonomi yönetiminde daha yetkin hale geldiler. Ancak federe cumhuriyetlerin yetkilerindeki değişim cumhuriyetlerin egemenliğinin artması bağlamında değerlendirilmemiş ve bu durum öz-yönetim uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmiştir.

1953-61 yılları arasında Yugoslavya Japonya ile birlikte dünyadaki en yüksek sanayi büyümesini gerçekleştirdi. Ekonomideki bu gelişmeler komünist partinin bunu bir propaganda malzemesi olarak kullanmasını sağladı. Gerçi bu büyümede Batıdan alınan yardımların ve kredilerin büyük bir etkisi vardı. Çünkü 1952-60 arasında alınan dış krediler Yugoslav yatırımlarının yarısını finanse etmekteydi. Ayrıca 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği ile normalleşen ilişkiler sonucunda Yugoslav ürünleri Sovyet pazarında satılmaya başlanmış ve Yugoslavya Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerle ekonomik ilişkilerini geliştirmişti. 1957-58 yıllarında turizm de dışa açılmış ve Yugoslav vatandaşları çalışmak için Batı Avrupa'ya gitmeye başlamışlardı.

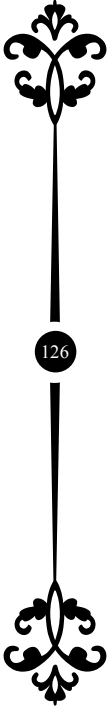
Yugoslavya'da yaşanan ekonomik büyüme özyönetimin daha fazla geliştirilmesine ve dolayısıyla devletin federalleştirilmesi sürecinin hızlanmasına neden oldu. Bu sürece merkezîyetçilik yanlısı Sırp'ların itiraz etmesine rağmen başta Hırvat ve Sloven federalistler Sırp merkezîyetçiler karşısında geri adım atmadı ve J. B. Tito'yu da ikna ederek 1963 Anayasasının kabul edilmesinde önemli bir rol oynadılar. Bu anayasa devleti bir adım daha federalleştirdi. Ülkenin resmi adı da *Sosyalist Yugoslavya Federal Cumhuriyeti* oldu. Aralık 1964'te Yugoslavya Komünistler Ligi'nin VIII. Kongresi'nde ulusal sorun konusu ilk kez tartışmaya açıldı. Bu kongrede J. B. Tito açıkça üniterizm ve hegemonizm peşinde koşan komünistlerin partiden atılması gerektiğini söyledi. 1965 yılında yapılan reformlar sonucunda federal yönetimin ekonomi alanındaki yetkileri ciddi anlamda kısıldı. Sosyalist Yugoslavya'da özyönetim modeli de 1950'lerin ikinci yarısından itibaren işçilerin özyönetimi anlamında değil açıkça ulusların özyönetimi anlamında kullanılmaya başlanmıştı. Bu tartışmalar bağlamında 1 Temmuz 1966'da parti merkez komitesinin yürütme kurulu toplantısında J. B. Tito, Aleksander Ranković'i parti politikasından ayrılmak, Yugoslav gizli servisini kendi kişisel yönetimi altına almak, siyasi klikler oluşturmak ve kendisini ve diğer parti üyelerini gizlice dinletmekle suçladı. Bu suçlamalar üzerine Ranković'in tüm görevleri elinden alındı ve parti merkez komitesinden ihraç edildi. Böylece merkezîyetçiler ve federalistler arasındaki çatışma 1966 yılında federalistlerin J. B. Tito'yu da yanlarına alarak Ranković'i tasfiye etmeleriyle sonuçlandı. 1966 yılında Ranković'in tasfiyesiyle birlikte merkezîyetçilerin siyasi olarak yenilgiye uğratılmasından sonra reformlara devam edildi ve siyasal yaşamda kısmen bir liberalleşme havası oluştu.

Böyle bir ortamda federasyon içerisinde Boşnakların bir ulus olarak konumları da tartışmaya açıldı. Aslında 1950'lerin sonundan itibaren Yugoslavya'daki bazı entelek-

tüeller Boşnakların bir ulus olarak geleceklere bakıyorlardı. Örneğin Belgradlı Sırp etnolog Milenko Filipović, 1959 yılında yazdığı bir yazıda Boşnakların Sırp ve Hırvat ulusçuluğunu benimseme yolunda bir yöne girdiklerinden bahsetmekte ve zamanla Müslüman Sırp/Hırvat kimliklerinin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Ancak onun bu görüşüne rağmen 1961'deki nüfus sayımında Boşnaklar için “Müslüman” kavramı etnik aidiyet anlamında kullanıldı ve kendilerini bu kategoride görenlerin sadece Yugoslav/Güney Slav kökenlere sahip olmaları gerektiği belirtildi. Bundan kastedilen Güney Slav kökene sahip olan Boşnakların kendilerini etnik aidiyet anlamında “Müslüman” olarak tanımlayabilmelerinin mümkün olmasaydı. Dolayısıyla Yugoslav/Güney Slav kökenli olmayan Arnavutlar, Türkler, Makedonlar gibi uluslar kendilerini “Müslüman” adı altında değil kendi ulus adları altında tanımladılar. Bunlar dini aidiyet anlamında Müslüman olsalar bile kendi ulusal kimliklerine sahip milletler olarak kabul edildiler. Boşnakların varlığının tanınması yönündeki başka bir adım da 1963 yılında Bosna-Hersek Anayasası'nda Boşnakların Sırp ve Hırvatlarla eşit olarak kabul edilmeleri idi. Ancak buna rağmen Boşnaklar komünist rejim tarafından açıkça bir ulus olarak tanımlanmadılar. Bu bağlamda 1961-63 yılları arasındaki dönem Boşnakların bir ulus olarak tanınma süreçlerinin oluşmaya başladığı bir dönem olarak kabul edebiliriz. Bu tanınma sürecinin Yugoslavya genelinde gerçekleşmesi ise 1966-68 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bunun gerçekleşmesi özellikle yukarıda da anlatıldığı gibi 1966 yılında merkezîyetçilik yanlı Sırp Aleksander Ranković'in tasfiye edilmesiyle bağlantılıdır. Çünkü Ranković'in kendisi Boşnakların bir ulus olarak tanınmasına karşı çıkmaktaydı. Ancak Ranković'in tasfiyesinden önce bazı Boşnak entelektüellerin Boşnakların kendi ulusal kimliklerine sahip oldukları yönünde görüşler ileri sürdükleri görülmektedir. Bunu açıkça ifade etmeseler de dolaylı yollardan dile getirmekteydiler.

Diğer taraftan Yugoslav komünist yöneticiler arasında da Boşnakların bir ulus olarak kabul edilmesi konusu biraz daha eskilere dayanmaktaydı. Örneğin parti merkez komitesinde 19.11.1959 tarihinde yaptığı bir konuşmada J. B. Tito din ve ulusal aidiyetlerin birlikte anılmasında aşırıya kaçınıldığını ve Boşnakların kendilerini nasıl tanımlamak isterlerse o şekilde tanımları gerektiğini belirtmişti. 1948 nüfus sayımında “ulusal aidiyetine karar vermemiş” seçeneği bulunmaktaydı. Aynı şekilde Sırp-Müslüman, Hırvat-Müslüman seçenekleri de bulunuyordu. Bu bağlamda 1948 sayımına göre Bosna-Hersek'te 71.991 kişi kendisini Sırp-Müslüman, 25.295 kişi ise Hırvat-Müslüman olarak deklare ederken 778.403 kişi kendisini “ulusal kimliği konusunda karar vermemiş” olarak tanımlamıştı. Ulusal kimliği konusunda karar verememiş olanların Boşnaklar olduğunu söyleyebiliriz. Bu gruptakilerin sayısının çok olması ise Boşnakların komünist rejimin kendilerini Sırp-Müslüman ya da Hırvat-Müslüman olarak kabul etmeleri yönündeki tercihlerine rağmen bunu benimsemediklerini ve kendilerini kimliği konusunda karar verememişler olarak tanımlamayı tercih ettiklerini göstermektedir. Daha sonra 1953 yı-

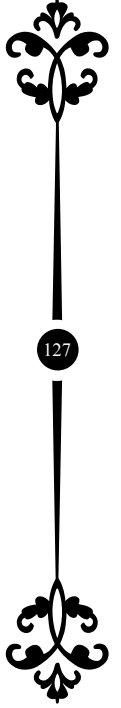

lında yapılan nüfus sayımında Yugoslav/Güney Slav kökenli Boşnaklar kendilerini “Yugoslav-karar vermemiş” olarak ifade ettiler. Bu sayımda Bosna-Hersek’te 891.800 kişi kendisini “Yugoslav-karar vermemiş” şeklinde deklare etmiştir. 1961 sayımında etnik aidiyet anlamında “Müslüman” adı sadece Yugoslav kökenlileri ifade ettiği için etnik Arnavutlar, Sırp-Boşnaklar gibi uluslar kendilerini kendi milli adlarına göre tanımlamışlardı. Bu sayımda Bosna-Hersek’te 842.954 kişi kendisini etnik aidiyet yani Yugoslav/Güney Slav kökenli anlamında “Müslüman” olarak tanımladı. Aynı zamanda 275.883 kişi de kendisini “karar vermemiş-Yugoslav” olarak deklare etti. Bu şekilde kendisini “Yugoslav-karar vermemiş” olarak tanımlayanların arasında daha önce kendilerini Sırp-Müslüman ya da Hırvat-Müslüman olarak deklare edenlerin de olduğu görülmektedir.

1960’ların başında Boşnakların ayrı bir ulus oldukları yönünde bir düşünce gelişmeye başlamış ve Bosna-Hersek Komünist Partisi merkez komitesinin 1963 yılındaki VI. plenumunda ve partinin 1965 yılındaki IV. Kongresi’nde bu konu tartışılmış ve nihayetinde 1968 yılında partinin XVII. ve XX. oturumlarda Boşnaklar bir ulus olarak tanınmıştır. 1971 nüfus sayımında da ulusal anlamda “Müslüman” kategorisi kullanılmıştır. Bunun böyle olmasının nedenlerini Yugoslav tarihinin süreçleri içerisinde görmek gerekmektedir. Öncelikle 1960’lı yıllar yukarıda da bahsedildiği gibi Yugoslavya’da siyasi ve kültürel alanda büyük dönüşümlerin yaşandığı yıllardır. Özellikle Batı Avrupa’nın kültürel etkisi Yugoslavya’ya ulaşmış ve bu etki sanat ve müzikte belirginleşmişti. Bu süreçte Bosna-Hersek toplumunda da bir liberalleşme süreci başlamış ve bu şekilde ulusal sorun konusu gündeme gelmiştir. Yugoslavya genelinde ise cumhuriyetler ve federal devlet arasındaki ilişkiler konusuna odaklanılmış ve 1968 yılında Boşnaklar üzerinde bir odaklaşma yaşanmaya başlamıştır.

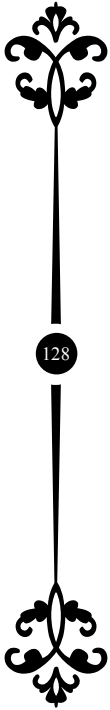
Bosna-Hersek’te de bu süreci başlatan entelektüeller olmuştur. Ancak bu entelektüelleri iki gruba ayırmak mümkündür. Bir kısım entelektüeller Boşnakların/Müslümanların bir ulus olarak kabul edilmesi konusunda Komünist yönetim tarafından destek görmüş ve hatta teşvik edilmişlerdir. Bu entelektüeller komünist paradigma içerisinde yetişmiş olan entelektüellerdi. Aynı zamanda da parti üyesiydiler. Diğer grup entelektüeller ise parti politikasından ayrılan ve hızlı bir biçimde Boşnak ulusunun tanınmasını ve kendine ait kurumlarının kurulmasını isteyen entelektüellerdi ki bunlardan birisi de Salim Ćerić’tir. Bunlar Boşnak ulusunun tanınma sürecin hızlanmasını istiyorlardı ve bu konudaki parti politikalarından ayrılmaktaydılar.

Komünist rejim 1960’lı yıllarda Boşnakların/Müslümanların bir ulus olarak kimliklerinin tanınmasına neden karar verdi ya da bu süreci neden destekledi? Bu soruya verilecek yanıtlardan birisi şudur. Bu dönemde Yugoslavya’da sadece Boşnakların değil aynı zamanda diğer ulusların milli kimliklerinin tanınması konusunda da bir sürecin başlamış olmasıydı. Ancak Boşnaklardan farklı olarak diğerlerinin sözcüğü Hırvatların ulusal

kimlikleri zaten daha önceden tanınmıştı. Bu bağlam içerisinde Boşnak ulusal kimliğinin tanınması sürecinde önce dil konusunda yapılan tartışmalar belirleyici olmuştur. Boşnak entelektüeller Boşnakların kendi dillerini kullanmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Dil üzerinde yapılan bu tartışmalar hızla politikleşmiş ve ayrı bir Boşnak/Müslüman yazı dili olmasa bile Bosna-Hersek'in standart bir yazı diline sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak Muhamed Filipović ve Fuad Muhić gibi entelektüellerin bu konulardaki yazıları eleştirilmiş ve özellikle Filipović'in Bosna ruhunu konu alan yazısı "Boşnak/Müslüman milliyetçiliği"ni temel alan bir yazı olarak suçlanmıştır. Muhić'in yazısı da anti-Marksist ve anti-sosyalist olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde Boşnakların ulusal kimliği konusunda tarihi, etnografik ve sosyolojik alanda çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu bağlamda 18-20 Kasım 1968 tarihleri arasında Saraybosna Tarih Enstitüsü, Bosna-Hersek Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Saraybosna Üniversitesi Felsefe, Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleri gibi kurumların ortaklaşa düzenlediği bilimsel bir toplantı yapıldı. Bu bilimsel toplantı zaten komünistlerin Boşnakların/Müslümanların ulusal kimliğini tanıdıkları bir dönemde yapılmıştı. Toplantıda önemli sunumlardan birini Sırp tarihçi Vasa Čubrilović yapmış ve Boşnak/Müslüman ulusal kimliğinin oluşmasını tarihsel bir gelişimin sonucunda gerçekleştiğini ileri sürerek Boşnakların Osmanlı İmparatorluğu döneminde de kendilerini ayrı bir topluluk olarak gördüklerini ve bunun da onların kendi kökenleri, yaşam biçimleri ve dilleriyle Bosna-Hersek'e olan bağlılıklarıyla bağlantılı olduğunu ve böylece kendilerini İmparatorluktaki diğer Müslümanlardan ayrı tuttuklarını belirtmiştir. Avdo Sućeska'nın görüşüne göre ise Boşnaklar İmparatorluktaki diğer Müslümanlardan daha fazla kendilerine ait yüksek sınıflara sahiptiler. Örneğin sipahiler, ulema, kentli nüfus ve köylü topluluklarına sahip olan Boşnakların ayrı bir ulusal kimlik geliştirebildiklerini söylemektedir. Muhamed Filipović ise sosyalist dönemin Boşnaklardaki feodal dönem bilincini sona erdirdiğini ve Ortaçağ Bosna Krallığı ile olan bağlantının ve sürekliliğin ortadan kaldırıldığını düşünmektedir.

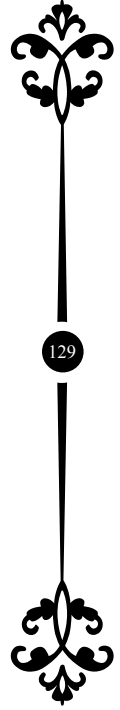
Boşnakların ulusal kimliklerinin tanınması konusunda komünist rejimin siyasi bir kararlılığa sahip olmaları belirleyici olmuştur. Bu kararlılığın en önemli nedeni Yugoslavya'da merkezîyetçilik yanlısı Sırlar karşısında harekete geçen federalizm yanlısı Hırvat ve Sloven komünistlerin J. B. Tito'nun da desteğini alarak (kon)federalleşme sürecini başlatmalarıydı. Bu şekilde Sırların karşısına Boşnakları da dahil eden daha kuvvetli bir federalist blok oluşturulmuş ve Sırlar bir anlamda tek başına kalarak devletin (kon)federalleşmesi sürecini 1974 Anayasasıyla kabul etmek zorunda kalmışlardır. Soğuk Savaş döneminin koşullarından da yararlanan federalizm yanlısı Hırvat ve Sloven komünistler Sırların bu düzeni bozmak konusundaki yetersizliklerinden de yararlanmışlardır. Diğer taraftan 1968 yılında komünistlerin Boşnakları/Müslümanları bir ulus olarak tanımaları onlar açısından aykırı bir durum yaratmamaktaydı. Çünkü Yugoslav komünist liderler ulus karşıtı değil milliyetçilik karşıtıydılar. Yugoslav komünistleri ulusal sorun konusu-

na Karl Marks'ın öğretilerine ters bir biçimde öncelik tanımışlardır. Özellikle Yugoslavya'nın 1948'de Sovyetler Birliği tarafından Kominform'dan çıkarılmasından sonra özyönetime dayalı bir sosyalist model inşa edilmeye başlanması ülkedeki federalleşme sürecini hızlandırmıştır. Yugoslav komünistleri içerisinde özellikle Hırvat ve Sloven komünistler federalizm ilkesi üzerinde ısrar ederek ulusların eşitliği ilkesini uygulamaya geçirmişler ve komünizm düşüncesinden çok bu konuya ağırlık vermişlerdir. Ancak Yugoslav komünistleri devletin federalleşmesi ile partinin merkeziyetçiliği arasındaki denge konusunda daima hassas olmuşlar ve politikalarını bu yönde oluşturmuşlardır. Yani devleti federalleştirirken kendi iktidarların devamını sağlama noktasında partinin merkeziyetçi yapısını korumaya çalışmışlardır. Ancak buna rağmen komünist partinin kendisi de federalleşmeden kaçamamıştır. Çünkü 1960'lı yıllarda cumhuriyetlerdeki parti kongreleri federal düzeydeki komünist partinin kongrelerinden önce yapılmaktaydı.

Sonuç

Sosyalist Yugoslavya (1945-1991) döneminde Bosnalı Müslümanların/Boşnakların ulus olarak tanınma süreci 1960'lı yıllarda başlamış ve 1970'li yıllarda resmîyet kazanmıştır. Başlangıçta merkeziyetçi bir federalizm yapısı ile Yugoslavya'yı yöneten komünistler 1948 yılında Yugoslavya'nın Stalin tarafından Kominform'dan çıkarılmasından sonra Yugoslav komünistleri özyönetim modelini uygulamaya sokarak federe cumhuriyetlere yetki devrinin gerçekleşmesini sağlamışlardır. Diğer taraftan Batı Avrupa ile geliştirilen siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler sonucunda Yugoslavya görece bir liberalleşme ortamına kavuşmuş ve ulusal sorun da dahil olmak üzere bir çok konu üzerinde konuşulmaya başlanmıştır. Yugoslavya federalist bir programa sahip olan Hırvat ve Sloven komünistler Kominform olayından sonra çoğunluğu Sırp olan merkeziyetçilik yanlısı Stalinistleri tasfiye ederek ülkedeki federalleşme sürecini hızlandırmışlar ancak kendi iktidarlarını devam ettirebilmek için de baskılarını sürdürmüşlerdir. 1966 yılında Sırp merkeziyetçiliğinin temsilcisi olarak kabul edilen Aleksander Ranković'in partiden tasfiye edilmesi sonucunda federalleşme yönünde yapılan reformlar hızlanmıştır. Sırp'ların muhalefetini aşmak ve onları federalleşme süreci karşısında zayıflatmak isteyen Hırvat ve Sloven komünist idareciler Bosnalı Müslümanların/Boşnakların bir ulus olarak tanınmaları konusunu da gündeme getirmişlerdir. Gerçi Boşnakların bir ulus olduğuna dair çalışmalar daha önceden de vardı. Ancak Yugoslavya'da Sırp'lar federasyon içerisinde 5'e karşı 1 durumuna düşürmek ve onları (kon)federalleşme sürecine rıza göstermek zorunda bırakan Hırvat komünist Josip Broz Tito Boşnaklar da dahil olmak üzere Yugoslavya'yı oluşturan uluslara yetkiler vermiştir. Nihayetinde Sırp'ların muhalefeti engellenmiş ve Yugoslavya'yı (kon)federalleştiren 1974 Anayasası diğer cumhuriyetlerin Sırbistan'ın karşısında yer almalarıyla kabul edilmiştir. Bu sürecin kendi dinamikleri için de Boşnakların bir ulus olarak tanınması gerçekleşmiştir. Ancak Boşnaklar bu noktada sadece güney Slav etnik kökenlerine vurgu yapılmak üzere büyük M harfi ile yazılan "Müslüman" adı altında

tanınmışlardır. Bu şekilde ülkedeki diğer Müslümanlardan ayrılmışlardır. Çünkü Türkler, Arnavutlar gibi Müslüman olan milletler kendi milli adları ile tanınmış ama dini inançları bakımından kimlikleri küçük M harfi ile yazılan Müslümanlar olarak kabul edilmişlerdir. Birinci ve İkinci Yugoslavya’da Boşnak milliyetçilerinin temel hedefi Bosna-Hersek’in Yugoslavya içerisinde kendi özerkliğine/otonomisine sahip olmasını sağlamaktır. Ancak Boşnak milliyetçiliğinin temel bir paradoksu vardı. Bu da Boşnakların bir ulus olarak tanınması sürecinde Bosna-Hersek topraklarında etnik Sırp ve Hırvatların da yaşamasından dolayı Boşnak milliyetçiliği kendisine teritoryal bir sınır çizememiş ve bu durum Boşnak milliyetçiliğini hedeflerine ulaşmada bir paradoksa sürükleyerek 1991 yılında Yugoslavya’nın dağılışı sürecine siyasi olarak hazırlıksız yakalanmalarına neden olmuştur.

Bibliyografya

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska Moderna Povijest*, Zagreb: Golden Marketing, 1999.

Demir, Hakan. “Federalizm – Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nda Siyasal Yaşam (1918 – 1929).” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 2/II (2013): 91 – 114.

Demir, Hakan. “Hırvat Politikacı Stjepan Radić’in (Kon)Federal Orta Avrupa Programı.” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4/I (2015): 19 – 40.

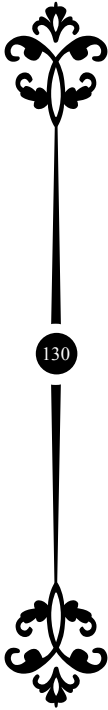
Demir, Hakan. “Birinci ve İkinci Yugoslavya’da Hırvat Sorunu.” Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2017.

Kamberović, Husnija. *Hod Po Trnju Iz Bosanskohercegovačke Historije 20. Stoljeća*, Sarajevo: Institut za Istoriju, 2011.

Kamberović, Husnija. *Mehmed Spaho (1883-1939) Politička Biografija*, Sarajevo: Vijeće Kongresa Bošnjackih Intelektualaca, 2009.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.*, Zagreb: Školska Knjiga, 2006.

Ramet, P. Sabrina. *Tri Jugoslavije Izgradnja Države i Izazov Legitimacije 1918 – 2005*, Çev., Vesna Racković ve Mirjana Valent. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička Knjiga, 2009.

DIASPORA DIPLOMACY AS AN INSTRUMENT FOR SUCCESSFUL FOREIGN POLICY THE INFLUENCE OF DIASPORA COMMUNITIES ON HOMELAND AND HOMELAND'S FOREIGN POLICY

Muhammed LATIĆ*

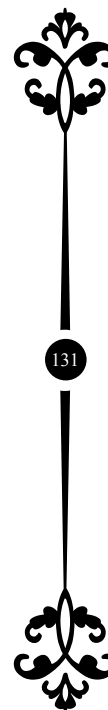
Introduction

Diaspora studies and scholars are in exponential increase in recent times, but there is no clear definition of diaspora. This is why it is important to articulate theory and methodology with clear definition of diaspora in academic terms. Since this work analyzes diaspora impact on host state foreign policy using different fragments of academic research in comparative context, it is crucial to set the criteria for narrowing the umbrella of meaning of the term diaspora.

The world “diaspora” was originally used referring to Jewish dispersal from Jerusalem with connotations of exile, loss, displacement and mythical idea of returning home¹. Beside original context, there have been different interpretations of diaspora (Braziel, 2008; Braziel et al., 2003; Cohen, 2008; Safran, 1991)². The word diaspora is defined as dispersal of people from their homeland. “Diaspora” implies a group, an identity, a process, a movement across space or border, and a state of mind and it has been used to describe practically any “deterritorialised” or “transnational” community group of peo-

* Independent Researcher, Bosnia and Herzegovina.

- 1 Vertovec, S. 1997. Three meanings of “diaspora,” exemplified among South Asian religions. *Diaspora*, 6(3), 277–300.
- 2 Braziel, J. E. (2008). Introducing diaspora: Key terms. In *Diaspora : An introduction* (pp. 11-36). Oxford: Blackwell Publishing; Braziel, J. E., & Mannur, A. (2003). Nation, migration, globalization: Points of contention in diaspora studies. In J. E. Braziel & A. Mannur (Eds.), *Theorizing diaspora: A reader, Key works in cultural studies* (pp. 1-22). Malden; Oxford; Victoria: Blackwell Publishing; Cohen, R. (2008). *Global diasporas : An introduction* (2nd ed.). London: Routledge; Safran, W. (1991). *Diasporas in modern societies : Myths of homelands and return*. *Diaspora*, 1(1), 83-99; Knight, W. A. (2002). Conceptualizing transnational community formation: Migrants, sojourners and diasporas in a globalized era. *Canadian Studies in Population*, 29(1), 1– 30.

ple³, and those displaced for political or economic reasons.⁴ Vertovec’s classification of “diaspora” as (1) social form; (2) type of consciousness; and (3) mode of cultural production⁵ is useful to categorize and understand the diversity of meaning when we use employ the term “diaspora”. In this, I will refer to diaspora as a specific socio-political group. Understanding “diaspora” as a social form, Vertovec includes all specific kinds of social relationships (i.e. any community) bonded by a shared history and geography; tensions of political affiliations resulting in divided loyalties between “home” and host country; and all kinds of economic strategies.⁶ This view perceives “diaspora” as any social construct – a group, an identity, a space, a process. However, these social constructs exist in a “triadic relationship” between the globally-dispersed community with a shared belonging, host contexts where the group resides in and “home” contexts where the group or their ancestors originated from (Sheffer, 1986; Safran, 1991).⁷ An example is an ethnic group that was forced to live outside its ancestral home, but has been able to maintain social connections to that home.⁸ “Diaspora” as type of consciousness implies “awareness of multi-locality” and paradoxical duality.⁹ Notion of being “here” and “there” not fully belonging to either context. Safran (1991), for example, highlights that being in a diaspora entails a struggle of being physically in one place, yet psychologically yearning for another.¹⁰ “Diaspora” as a mode of cultural production sees the concept of diaspora as a process of on-going social construction.¹¹ Here, we understand Halls’s (1991) argument of identity being constantly in flux and never fixed, and that differences in identities are produced through relational processes¹²

-
- 3 Vertovec, S. (1997). Three meanings of “diaspora,” exemplified among South Asian religions. *Diaspora*, 6(3), 277–300.
 - 4 Knight, W. A. (2002). Conceptualizing transnational community formation: Migrants, sojourners and diasporas in a globalized era. *Canadian Studies in Population*, 29(1), 1– 30.
 - 5 Vertovec, S. (1997). Three meanings of “diaspora,” exemplified among South Asian religions. *Diaspora*, 6(3), 277–300.
 - 6 Vertovec, S. (1997). Three meanings of “diaspora,” exemplified among South Asian religions. *Diaspora*, 6(3), 277–300.
 - 7 Sheffer, G. ,1986. A new field of study: *Modern diasporas in international politics*. In *Modern diasporas in international politics* (pp. 1-15). London: Croom Helm; Safran, W. (1991). Diasporas in modern societies : Myths of homelands and return. *Diaspora*, 1(1), 83-99.
 - 8 Knight, W. A. (2002). Conceptualizing transnational community formation: Migrants, sojourners and diasporas in a globalized era. *Canadian Studies in Population*, 29(1), 1– 30.
 - 9 Vertovec, S. (1997). Three meanings of “diaspora,” exemplified among South Asian religions. *Diaspora*, 6(3), 277–300. p.282.
 - 10 Safran, W. (2004). Deconstructing and comparing diasporas. In W. Kokot, K. Tölölyan, & C. Alfonso (Eds.), *Diaspora, identity, and religion : New directions in theory and research* (pp. 9-29). London: Routledge.
 - 11 Vertovec, S. (1997). Three meanings of “diaspora,” exemplified among South Asian religions. *Diaspora*, 6(3), 277–300.
 - 12 Hall, S. ,1990. Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), *Identity, community, culture and difference* (pp. 222-237). London: Lawrence & Wishart Ltd.

The Level of Interest

Diasporic communities across the world have some common traits. They all exist away from their country of origin and cherish the same emotional attachment towards the nation, the homeland and their national identity. The engagement of diaspora in affecting foreign policy can vary by the position of certain diasporic communities and groups within the diaspora, especially in relations to national identity. Hence, diasporas can have different levels of interest.

As mentioned above, diaspora activities that create influence in home state foreign policy agenda setting could be multiple: one towards the homeland and one towards the host state. The final results of these activities could be affected by multiple factors. An example is the issue of “dual loyalty” whereby diasporic communities are figuratively in the middle of home state and host state interests. In 1956, during the Suez campaign, American-Israeli relations deteriorated because of President Dwight D. Eisenhower’s demand that Israel withdraw its forces from the Sinai Peninsula. Nahum Goldman, President of the World Jewish Congress, warned Prime Minister Ben-Gurion not to expect Jewish Americans to mobilize support against administration at the time.¹³ This example describes the delicate position of diaspora and a need for conducting diaspora diplomacy. Past foreign policy disagreements between the government of Ireland and Irish-Americans regarding Northern Ireland.¹⁴

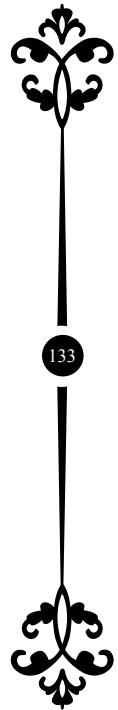
Cultural identity and norms of a particular nation and its diaspora also can affect diasporic activity to engage in host state affairs in order to influence home state’s foreign policy. Diasporic Chinese, for example, are culturally bound by a tradition of strict noninterference in the affairs of others.¹⁵ From these examples, we understand factors that can affect activities and motives of diaspora influencing home state foreign policy through host state politics. Of course, the relationship with the government at home and views on home state politics can affect diaspora’s motives and activities. Mexicans in the United States were known to be upset at the incompetence of the Mexican government, which also resented them and therefore opted to refrain from contacts. The relationship of diasporic communities with home state governments, in many cases, can affect diasporic activity in the future. Diaspora communities’ activity depends mainly on the interaction between the basic identity-motivating element and the experience the community has with the receptivity of the homeland.¹⁶ If an activity of the diaspora community is en-

13 Ben-Zvi, Abraham.,1998. Decade of Transition: Eisenhower, Kennedy, and the Origins of the American-Israeli Alliance. New York. Columbia University Press.

14 Karanou, Y.D., 2015. Diasporas and International Relations . [online] Available at <http://www.e-ir.info/2015/11/01/diasporas-and-international-relations/> [Accessed on May 6 2017]

15 Pye, Lucian L.,1985. Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority. Cambridge,Mass.: Harvard University Pres.

16 Ibid,463.

gaging in foreign policy that is based on national identity “reinforcement” is accepted by the home land government, their will and determination to act will increase. Maybe more important for diaspora organizations to act or even exist are the circumstances in the host land. Many Diaspora organizations depend on the receptiveness of the home state and the host state to diaspora groups.

Diaspora Communities’ Relations with Host Land

Host lands are one of the primary actors in formation and development of diaspora. Therefore, relations between diaspora communities and the host land are very important in order for the diaspora to influence homeland’s foreign policy. This work will look at how host state societies affect diaspora interaction with the homeland that consequently affects homeland policies.

There is a certain type of political environment necessary for enabling diaspora communities to create and execute influence. Therefore, the political system in host states plays an important role for any diaspora community to be able to organize and act effectively or at all. Obviously, in autocratic regimes where civil society activists are marginalized and oppressed there is no space for diaspora organizations. In these societies, diaspora communities are seen as threatening to the national unity, provided that they are engaged in domestic politics. Understandingly, for diaspora communities to exist and function, they must settle in democratic societies. Beyond the importance of a democratic environment for diaspora communities to influence indirectly foreign policy of home state, the status of diaspora in the host land is the key. If host state authorities allow diasporas to participate in host state politics as political actors or influential factors analogically home state authorities will perceive its diaspora communities as influential in host states. Therefore, they would be much more respected in both the home state and the international political arena. A diaspora in a ‘weak’ or permeable state, such as the United States, can exert influence on the state’s foreign policy toward the homeland. A diaspora, in this case, is therefore perceived as an asset, and is thus better empowered to exert influence on the homeland.¹⁷ The effect that any foreign policy of host states can have on the home state plays an important role in diasporic influence on the homeland. Diaspora communities in developed and politically powerful countries, especially those that play key roles in the international system, can have greater influence in the homeland than diaspora members located in smaller or less influential countries. For example, Albanian diaspora in the United States is more influential in homeland foreign policy than the Albanian diaspora in Denmark, mainly due to the American global position as compared to Scandinavian countries like Denmark.

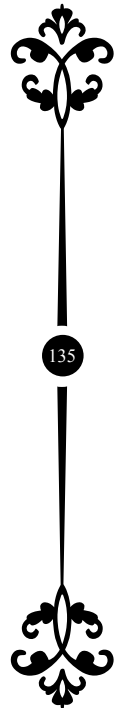
17 Shain, Y., & Barth, A. , 2003. Diasporas and International Relations Theory. International Organization, [e-journal] 57(3), pp. 449-479. <https://doi.org/10.1017/S0020818303573015>

Diaspora and Relations with the Homeland

Shain and Barth (2003) define a “weak” host state in context of democratic and “accessible” institutions for diaspora communities exerting influence and indirectly influencing home state foreign policy. The same institutional “weakness” of the homeland is a condition for diasporic communities to directly affect home state foreign policy. Diaspora communities are particularly influential in diasporic home states that are economically, ideological and institutionally ‘poor’ as is case with “failing states”. In brief, failing states are unable to provide the fundamental societal requirements and basic services to their citizens such as health, education, housing, welfare, employment, security, justice, governance and human rights which opens the door for diaspora support and influence.¹⁸ Similarly, diaspora play a crucial and influential role in developing states that are surviving mainly with the help from the outside or via international aid. Powerful diaspora communities heavily influence these countries, having in mind their general situations. For these states, diaspora influence can create better positions in the international political arena and better bilateral relations with other states. Homeland government’s perception of its diaspora dictates the level of influence for any diaspora group or individual. As an example, the home state can recognize diaspora community as valid and consider it part of the ethnic community, but reject their ‘interference’ in domestic politics. This scenario is especially the relevant in conflict situations where home state governments understand that the diaspora community is not affected by consequences of domestic and foreign policies it is affirming or implementing. For example, it has been said often by Jews, both in Israel and the United States, that because Jewish Americans do not serve in the Israeli army (IDF), they should not try to or do not deserve the right to influence Israeli policy on national security matters.¹⁹ With this sentiment clearly presented, we can conclude that diaspora influence on home state foreign policy can absolutely depend on the receptiveness of home state governments. Beyond that, the strength of a state (failed, weak, developing) and its democratic environment or its lack thereof, determine how much diasporas are able to interfere and participate. These are the critical conditions for diaspora communities to successfully influence foreign policy agendas. In addition, the political capital of diaspora is a potential resource for homelands that can be used by homeland states to reinforce specific crises and achieve certain foreign policy goals. It is utilized for strategic objectives of the homeland and also diaspora. Laura Pierse-Herset (1999), in her essay *The Emergence of Bilateral Ethnicity Among Cape-Veran Americans*, defines “bilateral ethnicity” as the “strategic use of ethnic identification with an original overseas homeland to benefit that homeland through relations with the system and institutions of

18 Mirkin, Barry and Chamie, Joseph., 2016. Failing States: Many Problems, Few Solutions. [online] Available at <http://www.ipsnews.net/2016/04/failing-states-many-problems-few-solutions/>

19 Shain, Y., & Barth, A. , 2003. Diasporas and International Relations Theory. *International Organization*, [e-journal] 57(3), pp. 449-479. <https://doi.org/10.1017/S0020818303573015>

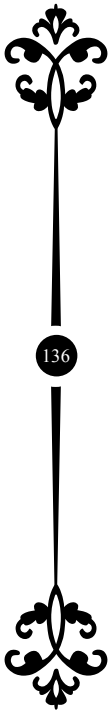

the current actual homeland.”²⁰ With bilateral ethnicity, diaspora communities act as advocates for the homeland in achieving strategic political goals. The attitude of homeland towards their diasporic communities significantly impact this influence. For a diaspora community to be able to affect homeland foreign policy (by advocating for homeland, lobbying, influencing etc.) it must be perceived by the homeland as an important and legitimate actor. Bilateral relations between diaspora communities and homelands have its foundation in the sending of remittances, politicization of diaspora associations and general attitude of homelands towards a diaspora as a political capital. Basic economic support through sending remittances was a visible economic impact of diaspora that developed into concrete political influence of diaspora early on. In recent times, as diaspora communities are becoming more important and recognized by the homeland as important assets, this relationship was utilized more in political contexts which affect foreign policy, although this relationship always existed. This active relationship between the homeland and diaspora communities confirms Clifford’s approach that diaspora now implies potential powerful actor. This link is based on diaspora’s ability to mobilize international support and influence both the homeland and the host land. More and more, diasporic discourse is reflecting a sense of ongoing relations that include the homeland.

Diasporic communities may view foreign policies of the home state as interfering with their organizational existence. Home land policy decisions that undermine the importance and value of diaspora are perceived as a threat. Therefore, they decide to engage in home state’s foreign policy. Through this activity, a diaspora community strengthens its position in the homeland.

In summary, the interests and motives of diaspora, in a core sense, are based on national “shared” identity. This notion means navigating diaspora to try and exert influence on foreign policy of the homeland. Diaspora communities are in constant need of interaction with the home state and are interested in homeland’s affairs. The consciousness of ethnic identity and “belonging” is increased by simply being far from home. This distance for many diasporic groups strengthens the existing ties with the homeland and often mythicizes and idealizes the home state. An ongoing mixture of experiences from living in the host land and constant comparative analysis with homeland’s reality position, forces diaspora to consider itself as superior in relation to people living in the home state. This can also be identified as a factor which potentially triggers or motivates diaspora to exert influence in home state policies and politics.

20 Pires-Hester , Laura. , 1999. The Emergence of Bilateral Ethnicity Among Cape-Veran Americans. *The African Diaspora : African Origins and New World Identities*. Ed. Isidore Okpewho, Carole Boyce Davies and Ali A. Mazuri. Bloomington: Indiana UP. pp.485-503.

Bosnian Diaspora and Turkish Foreign Policy

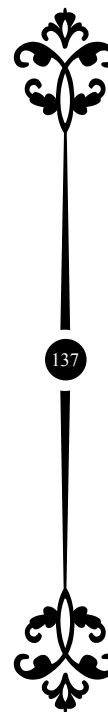
All mentioned above can relate to Bosnian diaspora and its influence on development of Bosnia and Herzegovina. Most recent wave of migration caused by war 1992-1995 during which 1,2 million people left country creates important asset for development of Bosnia and Herzegovina and its role in international community. Socio-economic and political effects of Bosnian diaspora through organized communities and lobbying groups in decision making structures are helping country to move forward. Bosnian diaspora also helps create bilateral relation with its host states and exert influence on foreign policies of host state towards Bosnia and Herzegovina creating opportunities for international development. This is why it is important for government to institutionalize and support diaspora engagement in order to set new ways for better future. Bosnian diaspora is spreader across the globe with same goal and aspirations. In this paper we will examine Bosnian diaspora in Turkey and its influence on Turkish foreign policy towards Bosnia and Herzegovina .

The Bosniak community in Turkey has its origins predominantly in the exodus of Bosniaks from the Bosnia Eyalet taking place in the 19th and early 20th century as result of the collapse of Ottoman rule in the Balkans. According to estimates commissioned in 2008 by the National Security Council of Turkey (Milli Güvenlik Kurulu) as many as 2,000,000 Turkish citizens are of Bosniak ancestry.²¹ There are around 10 million Turkish citizens of Western Balkans descent, from where their ancestors came during several migration waves in the 19th and 20th centuries.²² This population exert strong influence that shape Turkish foreign policy towards Balkan region..

Turkey is key player in advocating peace and stability in the region promoting dialog and mutual cooperation. Turkish initiative for Trilateral consultation mechanism (Bosnia, Serbia –Bosnia –Croatia) encouraged dialog and understanding with common vision for the future strengthening economical ties between countries. In April 2010 three president (Bosnia-Croatia-Serbia) signed “Istanbul declaration”. It was considering big achievement as includes Serbian president statement that respects territorial integrity of Bosnia and Herzegovina. Beside promoting peace and security Turkish foreign policy towards Bosnia is focusing on progress. Turkey has significant role in Euro-Atlantic integration of Bosnia and Herzegovina and successfully lobbied NATO to give Bosnia and Herzegovina Membership Action Plan (MAP) in April 2010. In his address H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Ministerial Meeting of the SEECP in June 2010 point out strong commitment of Turkey to international integration of Bosnia and Herzegovina.

21 Available at https://en.wikipedia.org/wiki/Bosniaks_in_Turkey.

22 Gangloff S., *The Impact Of The Ottoman Legacy On Turkish Policy In The Balkans*, 1991-1999, Ceri, 2005, Str.10, Accessed 26 June, 2011, Internet address <http://www.ceri-sciencespo.com/archive/nov05/artsg.pdf>.

*Bosnia's getting Membership Action Plan (MAP) invitation at NATO Ministerial in Tallin last April was a very important step. We strongly supported this goal from the very beginning. Our firm support will continue, now to help Bosnia in meeting the requirements and commitments arising from the MAP status. We believe NATO will serve as the linchpin to anchor Bosnia and Herzegovina into Euro-Atlantic community. This would also encourage the reform process in the country. We are impatient to see the flag of Bosnia and Herzegovina in Brussels at the NATO Headquarters.*²³

At the Chicago Summit in May 2012, Allied leaders welcomed the political agreement reached on 9 March 2012 on the registration of immovable defense property as state property.

They welcomed the initial steps taken regarding implementation and urged the political leaders in Bosnia and Herzegovina to further their efforts to work constructively to implement the agreement without delay in order to start its first MAP cycle as soon as possible.²⁴

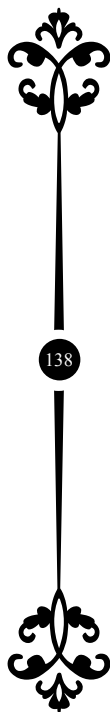
Beside strong support in Euro-Atlantic integration of Bosnia and Herzegovina, Turkey through the Peace Implementation Council (PIC) Steering Board plays important role in monitoring Dayton agreement as complex constitution under which Bosnia and Herzegovina barely function. Turkey also opposed closure of OHR (Office of High Representative) along with US protecting Bosnian interest. For Bosnia and Herzegovina as well as for countries in region EU membership remains a priority that Turkey strongly support. Goals of Turkish foreign policy in the Balkans and Bosnia and Herzegovina are compatible with EU and NATO policies. This is important as EU future of Bosnia has to be coordinated with strong Turkish presence. NATO enlargement is neither a replacement for EU enlargement, nor a replacement for increased Turkish engagement in the region. They all go hand in hand with each other. Nevertheless, there should be increased coordination between these actors in leading the stabilization and reform processes.²⁵

Beside strong historic and cultural ties between two nations, for small post-war country as Bosnia trapped in zone of mixed geopolitical interests having strategic partner in Turkey on its pathway to international integration is crucial.

23 Address by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Ministerial Meeting of the SEECP, 22 June 2010, Istanbul.

24 Dursun-Ozkanca , *Oya Turkish Foreign Policy and the Balkans: Implications on Transatlantic Security* Available at <http://www.lse.ac.uk/LSEE-Research-on-South-Eastern-Europe/Assets/Documents/Events/Presentations/2013-May-Oya-Dursun-Ozkanca-LSEE-Presentation.pdf>

25 Dursun-Ozkanca , *Oya Turkish Foreign Policy and the Balkans: Implications on Transatlantic Security* Available at <http://www.lse.ac.uk/LSEE-Research-on-South-Eastern-Europe/Assets/Documents/Events/Presentations/2013-May-Oya-Dursun-Ozkanca-LSEE-Presentation.pdf>

BOŞNAKLAR'IN HAYSİYET VE HÜRRIYET MÜCADELESİ SOYKIRIM TEHDİDİ ALTINDAKİ BOSNA'NIN SAVUNMASINDA TÜRKİYE'NİN YERİ

Mustafa KAHRAMANYOL*

Anlatım

Bosna'nın bağımsızlığının yirmibeşinci yılı vesilesiyle “Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Milletlerarası Bilgi Toyu” adını taşıyan bu toplantının düzenleyicisi olan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne, Gaziosmanpaşa Belediyesi Başkanlığı'na ve Bosna-Hersek Dostları Vakfı'na şükranlarımı arz ederim.

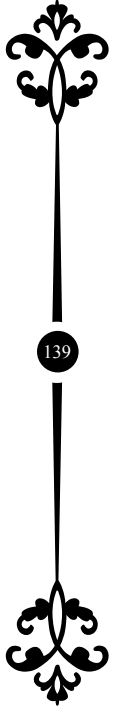
Bu vesileyle, İslâm'ı, Müslümanlar'ı ve bir bütün olarak insanlığı doğru anlamak ve mevcut sıkıntılara çözümler teklif etmek uğruna insan için olağanüstü çaba sarfetmiş olan Aliya İzzetbegoviç'in ve dâvâ arkadaşlarının ve savaşta canlarını ortaya koymuş olan Bosna'nın Boşnak, Hırvat, Sırp asıllı ve bizce meçhûl kalmış savunucularının hâtrası önünde hürmetle ve minnetle eğiliyorum.

Bosna'da destan yazmış olan şehitlere de selâm ediyor ve önlerinde eğiliyorum. Aslında, yaşanmış olan canavarlığın ve buna karşı koymak için gösterilmiş olan fedakârlığın derecesini anlamak için İğman Dağı'ndaki ile Sirebrenisa'daki şehitlikleri ziyaret edip bir nebze tefekkür etmek her insan için ilâhi bir arınma vesilesini teşkil edeceğinden şüphem yoktur.

Şimdi asıl konumuza dönelim.

1992 yılının baharında, Müslümanlar'a karşı dehşet verici bir saldırı başlamıştı. Bir yandan Sırp, öbür yandan Hırvatlar aynı zulmü, aynı acımasızlıkla işliyorlardı: işkence, kadınlara tecavüz, evlerin yakılması, öldürme ve toplama kamplarında işkence etme! Dünya ise, genel olarak bunu seyrediyordu. Yâni, büyük güçler, özellikle Avrupa

* Mustafa Kahramanyol, Profesör Hekim, Em.Tbb.Kd.Albay, Başbakanlık Balkan İşleri Eski Uyumlaştırıcısı, Türkiye. mkahramanyol@yahoo.com

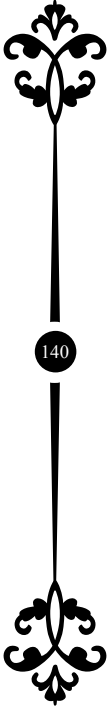

devletleri, kıllarını kıpırdatmıyorlardı; sanki bir oldu-bitti ile Bosna'daki Müslümanlar'ın, birileri tarafından işlerinin bitirilmesini bekliyorlardı. İş bitirildikten sonra da, elbette ki gösterişli anma toplantıları düzenlenebilir; hatta bu vesileyle de insanlık ülküsüne olan ihanetin ve medeniyet örtüsü altındaki vahşetin her türlü izi ortadan kaldırılabilirdi.

Her yandan aç kurtların saldırısına uğramışçasına, mazlum Müslümanlar da bir yandan kendilerini savunmak için insanüstü bir çaba göstererek destanlar yazarken, öbür yandan da Dünya'da dertlerine derman olabileceklerini sandıkları herkese koşuyorlar, yardımın her türlüşünü talep ediyorlardı. Elbette ki Türkiye'ye de bir pay düşecekti: Bir yandan kaçkınlar ve yaralılar sel gibi Türkiye'ye akarken, öte yandan da Bosnalı hükümet temsilcileri, arı oğlu misâli, Ankara'da ve İstanbul'da kaynaşıyorlardı.

Türkiye ise, baskın vermiş olan bu felâketi göğüslemeğe çalışıyor ama bocalıyordu. Çünkü, yıllardan beri NATO çatısı altında uyuşuk bir dış siyaset güdülmüş; dış temsilcilikler, sırça saraylar misali, göstermelik işler için kullanılmıştı. Bu selin karşısında durabilmek için ise, güç, teşkilât ve azim gibi meziyetlerin yanı sıra ve hatta en başta her konuda, teferruatına kadar, doğru bilgiye ihtiyaç vardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin üst yönetiminde ise, askerde ve sivilde, böyle bir birikimin kıvrıntısı bile yoktu; gazete haberleri istihbarat belgesi olarak ortaya konuluyordu. İşte bu durumda, halka müracaat edilmek zaruretinde kalındı; Balkanlar konusunda bilgi ve tecrübe sahibi olan vatandaşlardan bir kısmı göreve çağrıldı. Balkanlarla ilgili olarak, günün başbakanı rahmetli Süleyman Demirel Başbakanlık'ta "Balkan İşleri Koordinasyon Müşavirliği"ni (BBİKM) kurdu ve tavsiye üzerine, TC devletinde gerekli tedbirleri aldırdı. Doğrusunu söylemek gerekirse, millet ve devlet her ne kadar bu felâkete tedbirsiz ve teşkilâtsiz yakalanmış ise de, millette derin bir kardeşlik sevgisi vardı. Bu yüzdendir ki Erzurum depreminde, Yukarı Üzengili köyünde yıkıntıların altından kurtarılan bir nine "oğul, Allah benim canımı kurtardığı kimi, Bosna'yı da kurtarsın" diyebiliyordu. Bu millî birikimin sayesinde, ender cahiller hariç, devletin her kedemesindeki görevliler de her türlü göreve ve fedakârlığa hazır idiler.

Daha işin başından itibaren, Balkanlar'daki kıyamet yüzünden Türkiye'ye yönelmiş bir tahdidin söz konusu olduğunu ve bu sebeple işin içine azimle ve cesaretle girişmek; işe başlamadan önce de Türkiye'nin yapabileceklerini ve yapamayabileceklerini önceden tesbit etmesi ve daha sonra da bu konudaki kararların çok ciddi bir disiplinle uygulaması, yapılacak işlerin öncelik sırasına göre bir sıraya konması gerekiyordu. Bu meyanda, milletlerarası siyaset alanında, Bosna ve diğer Balkan ülkeleriyle olan ikili ilişkilerde, kaçkınların yerleştirilmesinde, yaralıların tedavi edilmesinde, insanî yardımda, eğitimde, askerî işlerde ve sair konularda yapılacak birçok iş vardı.

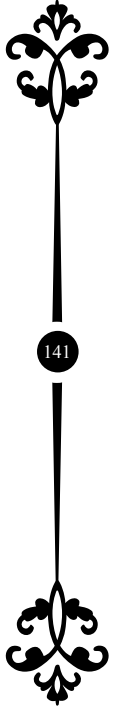
Bütün bu işlerin devlet ile ilgili tarafı kovalanırken, İstanbul'da, Ankara'da ve Türkiye'nin diğer yerlerinde yaşamakta olan Balkanlı göçmenleri de harekete geçirmek üzere toplantılar yapılıyor ve görevler konusunda iş bölümü yapılmaya çalışılıyordu. İstanbul'da kurulu Bosna-Sancak Derneği'nin Başkanı Zahit Gürdal ve üyelerden Mehmet Ali Akgül, Refik Akova, Salih Ateş, İlknur Batuk, İsmet Bilir, Nezir Dinler, Saffet Erdem, Kerim Erden, Hüseyin Kansu, Davut Nuriler, Selim Yusufoglu başta olmak üzere, bütün üyelerin ve binlerce vatandaşın bu işe candan sarıldıklarını görmek memnuniyet verici idi. Balkanlı olmamasına rağmen, bu vâdide büyük katkıları olmuş olan Süleyman Gündüz Bey'i de burada şükranla ve sevgi ile anmak gerekir. Ankara'da da benzer bir faaliyet ortaya koyabilmek için Balkan Barış Derneği kuruldu ve 05.02.1992 günü, büyük bir otelde kuruluşu kutlandı. Kutlama gecesine, öğretim üyeleri, yargı mensupları, siyasetçiler, sendikacılar, askerler, devlet memurları, esnaf, tüccar ve iş adamları yoğun bir şekilde katıldılar. Sabiha Gökçen Hanımefendi'nin ve Batı Tırakya Demokrat Partisi Başkanı Sadık Ahmet Bey'in katılımı ise o güne ayrı bir heyecan kattı. Ankara'daki çalışmalarda ise Kâmil Çalışkan, Meko Akova, Ali Bali, İbrahim Başikoğlu, Kerim Başikoğlu, Yusuf Bayramoğlu, Çetin Doğan Çimen, Melih Etik, Hanefi Çalışkan, Selçuk Irgıt, Mehmet Kadioğlu, Abdullah Karaahmetoğlu, Tahir Özo, İlyas Tokaliç, Galip Uluca, Nedim Ulutürk, İrfan Züm ve bir çok vatandaş candan destekleri ile büyük işler gerçekleştirmişlerdir.

Bu vesile ile, ilgi çekici bir hâdise de yaşanmıştır ; günlük hayatta kırankırana bir mücedele içinde olan siyasî partiler ve istisnasız olarak cümle siyasetçiler bu hususta hem tek başlarına cidî bir gayrete içine girmişler, hem de kayda değer bir işbirliği sergilemişlerdir. Bir hakkın teslimi babında, bu alanda en verimli ve disiplinli çalışmanın Refah Partisi'nin ve İstanbul Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan tarafından yapılmış olduğunu söylemek gerekir.

Bu arada, Bosna'ya yönelik uzun vâdeli işlerin tasarlanması ve yürütülmesi için Ankara'da Sancak Dostları Vakfı ve İstanbul'da Bosna-Hersek Dostları Vakfı kuruldu ve bunların sayesinde kayda değer çalışmalar yapıldı.

İşlerin nasıl ele alınmış olduğuna dair tarihe bir kayıt düşmek maksadıyla, Bosna'ya yardım için yapılan çalışmalardan özel bilgiler vermekte fayda görmekteyim :

Balkanlarla ilgili olarak, günün başbakanı Sayın Süleyman Demirel ile 20.04.1992 tarihinde ilk defa görüştüm. Daha sonra da birçok defa Balkanlarla ilgili olarak Başbakanlık'taki toplantılara katıldım. Öyle bir zaman geldi ki, aslî işim olan hekimliği bihakkın yürütemez oldum. Durum böyle olunca, Aralık 1992 tarihinde Sayın Demirel, bütün mesaimi Başbakanlık'ta sarf etmemin uygun olacağını söyledi. Bunun resmen temini de, önce Genelkurmay Başkanlığı'nın 16.01. 1993 tarihli görevlendirmesi ve daha

sonra da 15.02.1993 gün ve 93/4160 sayılı Bakanlar Kurulu'nun kararı ile mümkün oldu. O tarihe kadar, resmi bir yetkim olmadığı hâlde, Sayın Demirel'in ve Başbakanlık Müsteşarı rahmetli Necdet Seçkinöz'ün şahsî desteği ile bâzı işleri yapabilmişimdir. Daha sonra ise, 01.10.1993 tarihli Başbakanlık genelgesiyle, Başbakanlık içinde "Başbakanlık Balkan İşleri Koordinasyon Müşavirliği" adı altında bağımsız bir birim kurulmuş ve şahsıma yazışma yetkisi verilmiştir. Ancak, bu birim zâten Şubat 1993 tarihinden beri fiilen çalışıyordu. Süleyman Baydar, İbrahim Sertkaya, Abdullah Uluyurt ve Sait Yusuf Beyler, Başbakanlığın talebi ile, buldukları kurumlardan alınarak birer birer birime katılmışlar ve son hızla çalışmaya başlamışlardı. Bilkent Üniversitesinde mesleküstü öğrenim gören Kosovalı kardeşimiz Huriye Cüce de takımımızın çok dil bilen, fedakâr, cefakâr ve vefakâr bir parçasını teşkil etti. İnsan hayatı kurtarmak ve mazluma el uzatmak gibi asîl dâvâların peşinde koşuyor olunca, çalmadık kapı, gidilmedik makam bırakmamak bizim çalışma tarzımız oldu. Aynı kaderi paylaşan yoldaşlar olarak, dâvâmızın büyüklüğüne ve meşruiyetine inanıyor ve bu inancın mutluluğu içinde yaşıyorduk.

Daha işin başından itibaren, Balkanlar'daki kıyamet yüzünden Türkiye'ye yönelmiş bir tahdidin söz konusu olduğunu ve bu sebeple işin içine azimle ve cesaretle girişmenin gerektiğini düşünüyordum. Ayrıca da, hem ortak geçmişimiz, hem de yüreğimizde beslemekte olduğumuz insanlık ülküsünün gereği olarak oradaki mazlum insanlara karşı vecibelerimiz olduğunu düşünüyordum. İşe başlamadan önce de Türkiye'nin yapabileceklerini ve yapamayabileceklerini önceden tesbit etmesi ve daha sonra da bu konudaki kararların çok ciddi bir disiplinle uygulamasının gerektiği kanaatında idim. Ayrıca, yapılacak işleri de öncelik sırasına göre bir sıraya koymak gerekirdi. Bu meyanda, milletlerarası siyaset alanında, Bosna ve diğer Balkan ülkeleriyle olan ikili ilişkilerde, kaçkınların yerleştirilmesinde, yaralıların tedavi edilmesinde ve sair konularda yapılacak birçok iş vardı. Ama eğitim işinin her şeyin üstünde ve önünde olması gerektiği fikrinde olduğumdan, bu fikrimi hem Sancaklı, hem de Bosnalı temsilcilere benimsetmeğe çalıştım ve daha önemlisi de Sayın Demirel'e münasip bir şekilde arz etmeğe gayret ettim. Esasen, Sayın Demirel, Sayın Namık Kemal Zeybek'in teklifiyle, kardeş Türk Cumhuriyetleri'nden 10.000 öğrencinin Türkiye'ye getirileceğini kısa bir süre önce resmen ilân etmiş ve bu zor işe devletçe soyunulmuştu. Bu sayede, kendisini çok hazır ve anlayışlı buldum. Anlaşıldı ki, Balkanlar'ı da aynı tasarıya dâhil etmek mümkündü. Nitekim öyle de yapıldı. Daha ilk görüşmede, Sancak Millî Meclis Başkanı Süleyman Uglanin, öğrencilerini Türkiye'de okutma talebinde bulunduğu zaman, Sayın Demirel'in cevabı şu olmuştu: "Senin adın Süleyman, benim de adım Süleyman; boş bir çizelge getirsen de imzalarım. Ne kadar öğrenci getirirsen getir, biz onları misafir ederiz!"

1992 yılının bütün bir yaz dönemi gelecek öğrencilerin çizelgelerini hazırlamakla geçti. Nihayet, güya son hâlini almış olan öğrenci çizelgeleri, 30.10.1992 tarihinde elimize geçti. Bu çizelgede, Arnavut, Boşnak, Pomak ve Türk olmak üzere, 754 öğrenci

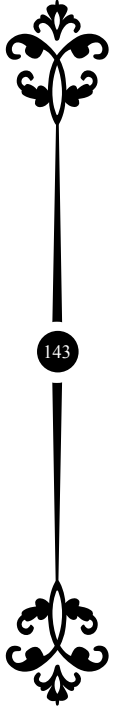
ve 10 rehber vardı. Ne yazık ki, gelmiş olan çizelgeler korkunç bir karmaşa yumağından ibaret idi. Bu çizelgeleri devlet makamlarına teslim edilebilecek hâle getirebilmek için üzerlerinde birkaç gün göz nûru dökmem icap etti. Mesele, sadece düzgün çizelgeler oluşturmaktan ibaret olmayıp, önemli bâzı kavram farklarını da düzeltmek icâb ediyordu. Konu ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile 03.11.1992 günü Sayın Refik Akova görüştü. 10. 11.1992 günü de ben, “Büyük Öğrenci Tasarısı”ndan sorumlu olan Başbakanlık Başmüşaviri Namık Kemal Zeybek ile görüştüm. Yanında iken de Dışişleri Bakanlığı Konsolosluk Dairesi’nden Sayın Aydın İdil ile telefonla görüştük ve işlerin çabuklaştırılması ve kolaylaştırılması için gayretlerini istirham ettik.

12.11.1992 günü, öğrenci işiyle ilgili olarak bir tetkik heyeti geldi. Heyette, Rıza Gıruda, Hüseyin Deliç, Kerim Birkoviç, Enis Durakoviç, Senayida Ceko ve Sibela Deliç vardı. Heyet mesleği öğretmenlik olan siyasî temsilcilerden oluşmuş olup, görevi öğrencilerin kalacakları yerler ve görecekleri eğitim hakkında yerinde tesbitlerde bulunmak ve en müsait şartların teminine çalışmak idi. Bu heyet Sayın Aydın İdil’i ziyaretle işe başladı ve eldeki çizelgeler “zat-ı devletlerine” takdim edildi. Daha sonra da aynı çizelge Başbakan Demirel’e teslim edildi. Demirel, heyete çok itibar ettiğini hissettirecek bir misafirperverlik sergiledi ve çizelgeleri memnuniyetle karşıladığını ve gerekenlerin yapılması için talimat vereceğini söyledi. Hatta, heyeti huzurunda Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan’a telefon ederek bu sözünü teyid etti.

Müteakip günler, çizelgelerin devlet kademeleri arasındaki seyrini çabuklaştırmaya gayret etmekle geçti. Ne çare ki, işler iyi gitmiyordu ve bir yerde bir taşın tekere konulmuş olduğu anlaşılıyordu. 18.11.1992 günü Dışeri Bakanlığı’ndan Sayın A.İ ile görüştüm. Konuşma aynen şöyle cereyan etti:

- Beyefendi, öğrenci işi ne oldu?
- Bir yazımızın ekinde listenizi Millî Eğitim Bakanlığı’na ve Maliye’ye gönderdik.
- Yâni, âmiyane tâbirle, top sizden çıktı demek istiyorsunuz.
- Evet, top bizden çıktı.
- Pek iyi, benim şimdi kimlerle temas etmem gerekiyor?
- Biz sizi ararız. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Namık Kemal ile konuşarak bunları halledemezsiniz!

Nezaket uğruna, münasip bir lisanla veda ederek ayrıldım. Ayrıldım amma, içimde büyük bir fırtına esmeğe başladı. Hırkımdan gözlerim doldu. Biz felâket selinin önünden can kapmağa çalışırken, bâzıları da parçalanmakta olan Yugoslavya ile olan sözüm ona siyasî ilişkilerimizin bozulmamasına dikkat ediyorlardı!

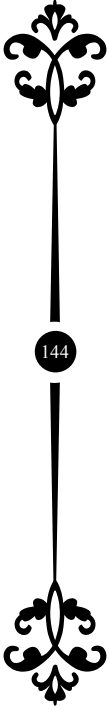

Baktım ki iş çıkmaza sokulmak üzereydi, konuyu 25.11.1992 günü Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan'a ve 27.11.1992 günü de Başbakan Süleyman Demirel'e arz ettim. Her iki makama çözüm tekliflerimi de sundum. Tekliflerim münasip bulundu. Ne çare ki, işler yine gereği gibi ilerlemiyordu. Dışişleri'nin taş koymakta olduğu açıkça anlaşılıyordu. Bunun üzerine, Yurtlar ve Kredi Kurumu Genel Müdürü Asım Enhoş ve Ankara Üniversitesi TÖMER Genel Müdürü Mehmet Hengirmen ile konuyu teferruatı ile görüştüm. Asım Bey, söz konusu 760 kişinin Kırşehir ve Akhisar yurtlarında derhâl yerleştirilebileceğini, Mehmet Bey de oralarda derhâl şube açabileceğini beyan ettiler ve bir anlamda hazırlığa başladılar.

Öyle bir noktaya gelmiştik ki, devletin başbakanı bir konuda emir veriyor, ama bu emir bir takım memurlar tarafından icradan alkonuluyordu. İşlerin bu hâle gelmesinden sonra, bir oldu-bitti ile çözüm bulmağa karar verdim: Sayın Uglanin'e öğrencileri otobüslere koyup getirmesini söyledim. Öyle de yapıldı ve heyecan içinde bekleyerek 22.12.1992 Salı günü saat 06.00'da, Bosnalı, Sancaklı ve Kosovalı 754 öğrenci ve dört rehberden ibaret kafileyi getiren 15 otobüsü İstanbul yolunda karşıladık ve Yükseliş Koleji'ne götürdük. Daha önce, Sayın Hacı Ali Demirel ile konuyu görüşmüş ve çocuklarımıza kahvaltı verilebileceği hususunda söz almıştık.

Öğrenciler kahvaltı ederken, Sayın Hacı Ali Demirel beni ve Dr. Uglanin'i odasına aldı. Oradan, Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan'ı telefonla arayarak keyfiyetten haberdar ettik. Sayın Toptan, yanında Yurtdışı Eğitim Genel Müdürü Asuman Ural olmak üzere, kısa bir zaman içinde bize mülâki oldu. Baskın iyi sonuç veriyordu. Sayın bakan, bu konuda ne yapılabileceğinden bir fikrimizin olup olmadığını sorunca, her şeyin hazırlanmış olduğunu, yurt ve Tömer işlerinin halledilmiş olduğunu, hangi otobüslerin hangi öğrencileri Kırşehir'e veya Akhisar'a götüreceklerinin bile tesbit edilmiş olduğunu, sadece kendi emirlerinin beklenmekte olduğunu arz ettim. Bakan da mutlu bir şekilde gülümseyerek, "mesele kalmamış demek ki, emir veriyorum" dedi. Kahvaltı faslından sonra, bütün öğrencilerle beraber Anıtkabir'e gidildi ve çelenk konuldu. Dr. Uglanin hâtıra defterine kayıt koydu. Törenden sonra da, doğrudan Anıtkabir'in önünden, öğrencileri yerlerine uğurladık.

Öğrenciler yurtlarına yerleştikten kısa bir zaman sonra Ankara Üniversitesi TÖMER Başkanlığının açmış olduğu şubelerde Türkçe öğretimi başladı. Kırşehirdeki şubenin başkanı Vedat Kızlıer ve Akhisardaki şubenin başkanı Gökay Abeş Beyler idiler. Kendilerini şükran ile anıyoruz. Bu öğretim sırasında ülkeyi tanıtmaya, yüksek öğretimin yapısını, imkânlarını ve şartlarını tanıtmaya ve öğretme faaliyeti başladı. Maksat, öğrencilerin seçecekleri dallar konusunda açık ve düzgün bir kanaat sahibi olmaları idi. Bu arada, her on öğrenci birer mümessil seçtiler ve bu mümessiller de aralarında bir baş mümessil seçtiler. Bu sayede, öğrencilerin ihtiyaçları ve düşünceleri ve talepleri konusunda kısa

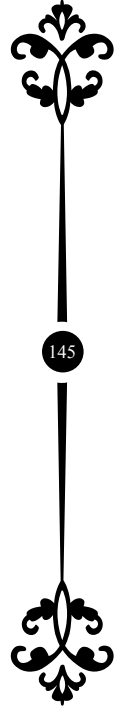

zamanda haber alıp cevap vermek mümkün olabilmiştir. Her iki şehirdeki öğrenciler adına Millî Eğitim Bakanlığı nezdinde temsil görevini yürütmek üzere Saraybosna Üniversitesi Kimya Fakültesi asistanlarından Kosovalı Huriye Cüce tayin edildi. Huriye Hanım, Türkçe, Boşnakça, Arnavutça ve İngilizce bilen ve müstesna bir şahsiyet sahibi olan bir kardeşimiz idi. Türkiye’de kaldığı dört yıl zarfında ülkesinin gençlerine büyük hizmetlerde bulunurken Ortadoğu Teknik Üniversitesi ile Bilkent Üniversitesi Kimya Bölümlerine misafir araştırmacı olarak devam etmiş ve meslek bilgisini arttırmıştır. Şu anda, Saraybosna Üniversitesi Kimya Bölümünde doçent olarak çalışmaktadır. Büyükelçi Nusret Çançar ile evli olup Fatih, İsmet ve Necmiye adlı üç çocuk sahibidir.

Bu işlerin devlet ile ilgili tarafımı kovalarken, İstanbul’da ve Ankara’da yaşamakta olan Balkanlı göçmenleri de harekete geçirmek üzere toplantılar yapıyor ve görevler konusunda iş bölümü yapılmaya çalışılıyordu. İstanbul’da kurulu Bosna-Sancak Derneği’nin Başkanı Zahit Gürdal ve üyelerden Mehmet Ali Akgül, Refik Akova, Salih Ateş, İlknur Batuk, İsmet Bilir, Nezir Dinler, Saffet Erdem, Kerim Erden, Davut Nuriler, Selim Yusufoglu başta olmak üzere, bütün üyelerin bu işe candan sarıldıklarını görmekten çok memnun oldum. Balkanlı olmamasına rağmen, bu vâdide büyük katkıları olmuş olan Süleyman Gündüz Bey’i de burada şükranla ve sevgi ile anmak gerekir. Yukarıda saymış olduğum kişilerin dışında da bu ağır yüke omuz verenler oldu, ancak ilk dönemde yukarıda adı belirtilenler gözüme çarpmış olacak ki, adlarını deftere yazmışım. Ankara’da da benzer bir faaliyet ortaya koyabilmek için Balkan Barış Derneği kuruldu ve 05.02.1992 günü, büyük bir otele kuruluşu kutlandı. Kutlama gecesine, öğretim üyeleri, yargı mensupları, siyasetçiler, sendikacılar, askerler, devlet memurları, esnaf, tüccar ve iş adamları yoğun bir şekilde katıldılar. Sabiha Gökçen Hanımefendi’nin ve Batı Tırakya Demokrat Partisi Başkanı Sadık Ahmet Bey’in katılımı ise ayrı bir heyecan yarattı. Ankara’daki çalışmalarda, Kâmil Çalışkan, Meko Akova, Kerim Başikoğlu, İbrahim Başikoğlu, İlyas Tokaliç, Ali Bali, Yusuf Bayramoğlu, Melih Etik, Abdullah Karaahmetoğlu, Galip Uluca, Selçuk Irgit, İrfan Züm, Nedim Ulutürk, Hanefi Çalışkan, Çetin Doğan Çimen, Tahir Özo ve Mehmet Kadioğlu candan destekleri ile hem fakiri mutlu kılmışlar, hem de büyük işler gerçekleştirmişlerdir.

Sayın Hengirmen, Kırşehir şubesinin başına Vedat Kızıler, Akhisar şubesinin başına da Gökay Abeş Beyleri atamıştı. Bu değerli zevat, çok genç yaşlarına rağmen oralarda mucizeler yarattılar: göz açıp kapatıncaya kadar, bina kiralandılar, temizlettiler ve tefriş ettiler. Türkçe öğretimi, kültür eğitimi ve beşerî faaliyet son hızla ve başarılı bir şekilde başladı ve öylece de devam etti.

21.Ocak.1993 günü Kırşehir’e gidip ilgili yöneticilerle ve öğrencilerle görüştüm. Öğrencilerde uyum sıkıntılarının yanı başında, geride kalmış olan aileyi merak etmek başta olmak üzere şahsî dertler, istikbâl endişesi ve çeşitli sağlık sıkıntıları varı. Bunlar

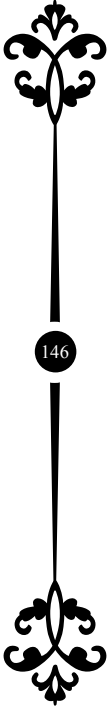

konuşuldu. Çözümler konusunda teklifler alındı ve nihaî çözümler bulunmağa çalışıldı. Öğrencilerin arasında üniversite mezunu olanlar da vardı. Bunlar, hem katliamdan kaçmak, hem de meslek üstü öğrenim görmek umuduyla gelmişlerdi. Bunlardan, Huriye Cüce kimya asistanı, Kadri Leskovci veteriner, Esad Pepiç ilâhiyatçı, Aladin Husiç tarih öğretmeni, İgbala Tobci eczacı, Ferida Haydareviç orman mühendisi, Şipresa Ramadani hekim, İbrahim Husanoviç ilâhiyatçı, Teşrif Şaçiç şarkiyatçı ve Hamit Hacoviç veteriner idiler. Bütün öğrencilerin katıldığı toplantı bittikten sonra, bu arkadaşlarla ayrı bir toplantı yapıldı ve bunlara rehberlik vazifesi verilerek bir danışma kurulu oluşturuldu. İlgî çekici olması bakımından alınan kararları aşağıda sıralıyorum:

- 1-Her on kişi bir mümessil seçecek.
- 2-Her beş mümessil bir başkan seçecek.
- 3-Başkanlar da yürütme ve geliştirme kurulunu oluşturacaklar ve sıra ile genel başkanlık yapacaklar.
- 4-Perşembe ve Cuma akşamları açık oturumlar ve sunumlar düzenlenecektir.
- 5-Din dersleri konmalıdır.
- 6-Tömer'deki eğitimin sonunda bir değerlendirme ölçüsü konmalı. Bu değerlendirme, Türkçe, Din dersi, devam ve disiplin notlarından oluşmalıdır.
- 7-Pasaportu ve diploması olmayanları evrakı resmî yoldan temin edilmelidir.
- 8-Beşeri faaliyet bağlamında gezilere ve kır gezilerine öncelik verilmelidir.
- 9-İmam-Hatip okullarına gidecek gençlerin işleri için Diyanet İşleri Başkanlığı ile temas edilecek.

27.02.1993 günü Akhisar'a gidip aynı işleri yaptım ve benzer bir teşkilâtlanma oluşturdum. Akhisar'da Abdullah Dizdar, Abdülner Çuni, Mirsad Beçireviç, Muhamed Zukorliç, Bekim Muhtareviç ve Harun Demiroviç öne çıkan temsilciler oldular. Oralarda da benzer sıkıntılar var. Bakalım, meselelerimizi ne kadar çabuk çözebileceğiz diye bir düşünce aldı beni. Zaman içinde, mevzuata sığınan tembel ve ödlele devlet memurlarının bütün işleri olduğu gibi, bizim işlerimizi de yokuşa saracaklarını öğrenecektim.

18.02.1993 günü, Başbakanlık Müşaviri sıfatı ile Başbakan Demirel ile Balkanlarla ilgili birçok konuyu ve özellikle öğrencilerin meselelerini görüştüm. 20.03.1993 günü Başbakanlık Müsteşarı Necdet Seçkinöz ile olan görüşmemde çalışma şartlarımı, şeklimi ve imkânlarımı müzakere ettik. Başbakanlığın Meşrutiyet caddesindeki binasında Başbakanlık Balkan İşleri Koordinasyon Müşavirliği'ne (BBİKM) yer verildi. Sayın Baydar, Sayın Yusuf, Sayın Uluyurt ve Sayın Sertkaya katıldıktan sonra bu birimde iş bölümüne gidildi: Süleyman Bey, Halkala İlişkiler bölümünü; Sait Bey, İktisadî İşler bölümünü; Abdullah bey, Eğitim İşleri bölümünü ve İbrahim Sertkaya Kalem bölümünü üstlendiler.

Bosna'ya saldırı sırasında ve Bosna'ya yardım babında, TC devleti olarak ve âcil olmak kaydı ile aşağıda özetlenmiş işler yapılmıştır :

Eğitim İşleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Devletleri ile Türk ve Akraba Toplulukları'ndan öğrenci getirip okutma tasarısına, Balkan Ülkeleri'ndeki Türk ve Akraba Toplulukları da dâhil edilmiştir.

Balkan Ülkeleri'nden getirilecek öğrencilerle ilgili iş ve işlemler, belirli esaslara bağlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, YÖK ve Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere, bütün devlet kurumları ile verimli bir işbirliği kurulmuştur.

Okul idarelerinin işbirliği ile, Balkan Ülkeleri'nden gelen öğrencilerin öğrenimiyle ilgili olarak her öğrenci için şahsî bilgi arşivi oluşturulmuştur. Böylece de okullardaki çalışma, hâl ve gidiş yakından takip edilebilmiştir.

Balkan Ülkeleri'nden gelen öğrenciler, kendi aralarında ve “ Balkan Öğrenci Birliği” olarak teşkilâtlanmışlardır. Her ülke için birer temsilci seçilmiştir.

Öğrenciler, belirli zaman süreleri içerisinde seminerler hazırlayıp sunmuşlardır.

“Balkan Öğrenci Mektubu ” adı altında dört sayfalık bir gazete, ayda bir defa çıkarılmaktadır.

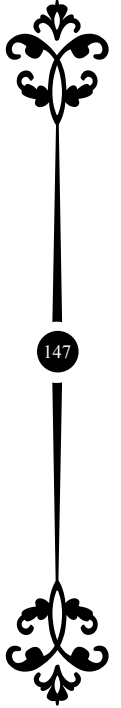
Öğrencilerin barınması, eğitimi ve günlük hayatî konularında sürekli gözetim yapılmaktadır.

Gelen öğrencilerin diplomaları, öğrencilerin masraf yapmasının önüne geçebilmek ve en doğru değerlendirmeyi yapabilmek için, BBİKM içinde incelenmiş, değerlendirilmiş ve tercüme edilerek denklik belgeleri temin edilmiştir.

Gelen öğrencilerin, pasaport ve diploma gibi evrakında eksiklik bulundu ise, bunların BBİKM eli ile teminine çalışılmıştır.

Gelen öğrencilerden devamsız, tembel, ahlâksız olduğu tesbit edilenler ile başarısız olanların ilişkileri kesilmiştir. İlişkisi kesilecek öğrencilerin tesbiti, müsbet evrak üzerinden ve danışma kurullarının tavsiye kararına dayanılarak yapılmıştır.

Kızılay'ın dağ tesisleri kullanılarak, Balkanlı öğrenciler için onar günlük izcilik toyları düzenlenmiştir.

Bosna'ya Yardım

Bosna'dan çok sayıda sığınmacı kabul edilmiş ve bunlar misafirhanelere, sığınmacı kamplarına veya gönüllü Türkiye vatandaşlarının evlerine yerleştirilmiştir. Bunların iâşesi, giyimi, sağlık ile eğitim ihtiyaçları karşılanmış ve Türkiye'yi vatan gibi hissetmeleri için çok çalışılmıştır.

Bosna'ya, karadan veya havadan nakletmek suretiyle, her türlü insanî yardım gönderilmiştir.

Kızılay ve çeşitli belediyeler başta olmak üzere, birçok kamu kurumunun, gönüllü kuruluşun ve gönüllü şahısların, gerek Bosna'ya, gerekse de Boşnak sığınmacılara aynı veya nakdî olarak yardımda bulunmaları teşvik edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maddî, manevi ve siyasî yardımları, en yüksek seviyede teklif edilmiş ve bunların bir kısmı gerçekleştirilmiştir. BM, İslâm Konferansı, NATO ve AB nezdinde Bosna lehinde teklifler sunulmuş ve mevcut durum hakkında günlük ve doğru bilgi akışı sağlanmıştır.

Dost ülkelerden maddî, manevi ve siyasî yardım sağlanmıştır. Türkiye'nin dış temsilcilikleri, her yerde Bosna'nın tabîî destek ve faaliyet yeri olmuştur.

Balkanlar'dan gelen ve misafirhanelerde kalan sığınmacıların şahsî meselelerinde, çocuklarının eğitiminde yardımcı olunmuş ve çeşitli toplum faaliyeti düzenlenmiştir.

Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde kalmakta olan Boşnak sığınmacıların maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması için mahallî idareler, gönüllü kuruluşlar ve şahıslar teşvik edilmiştir.

Bosna'dan ağır yaralı askerler Türkiye'ye getirilmiş ve Bakırköy'de açılan Bosna Hastahanesi'nde tedavi edilmiştir. Bu hastanede, savaşta zulüm görmüş Boşnak kadınlar çok faydalı yardımlar almışlardır.

Bosna'dan öğrenci getirilmiş ve bir yıllık Türkçe öğretiminden sonra üniversitelere yerleştirilmişlerdir.

Bosna Hastahanesi

Türkiye'deki değişik hastahanelerde tedavi görmekte olan Boşnak yaralılarına daha iyi bir bakım ve tedavi temin etmek amacı ile, İstanbul'da belirli bir hastahänenin kurulması hususu Sayın Süleyman Demirel'e 15 Temmuz 1993 tarihinde arz edilmiş ve oluru alınarak konu Sağlık Bakanı Sn. Rıfat Serdaroğlu'na iletilmiştir. Sayın Serdaroğlu, bu konuda hızla ve kararlılıkla hareket ederek İstanbul Bahçelievler semtindeki Fizik Tedavi Hastahanesi'nin iki ay içinde hizmete hazır hâle getirilmesini sağlamıştır. Böylece, diğer hastahanelerde dağınık bir şekilde yatmakta olan yaralı ve hasta Boşnaklar

burada toplanarak, kendilerine daha etkili bir sağlık hizmeti verilmeğe başlanmıştır. Bu hastahane, bu tarihten itibaren, uzun bir sũre sadece bu maksatla hizmet vermiştir. Ancak, bu hastahanenin başarmış olduğu en önemli iş, tacavũze uğramış çok sayıdaki Bosnalı kadının tedavisi ve topluma kazandırılması olmuştur. Ne var ki, bu muhteşem iş bir “međhũl asker” olarak kalmıştır.

Bu hastanenin yönetimi ve hemşirelik hizmetleri Tũrk memurları, hekimlik hizmetleri de Boşnak görevliler tarafından icra edilmiştir. Boşnak hekim ve hemşirelere de sözleşmeli konumda iş verilmiştir.

Sancak alışmaları

Sancak Millĩ Mũslũman Meclisi’nin siyasi çalışmalarının milletlerarası kaidelere ve teamũle uygun olarak yũrũtũlmesi için bilgi ve destek sağlanmıştır.

Sancak için, milletlerarası kuruluşlardan ve dost ülkelerden yardım temin edilmiştir.

Sancak meselesinin Tũrk halkına mal edilebilmesi için, ülke çapında toplantılar, basın toplantıları dũzenlenmiř, kitaplar basılmış ve siyasilerle grũřmeler temin edilmiştir.

Sancak Millĩ Mũslũman Meclisi Başkanı Dr. Sũleyman Uğlanin’in ve dv arkadaşlarının Tũrkiye’de serbestçe ikametleri sağlanmıştır.

Anadolu Ajansı’nın bir şubesi Yeni Pazar’da açılmıştır.

Sancak’tan ğrenci getirilmiştir.

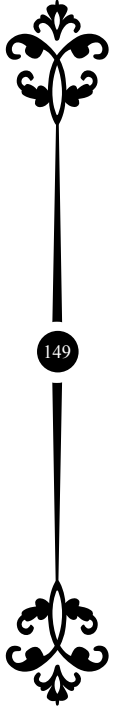
Girişimcilik Eğitimi

Sanayi Bakanlığı-KOSGEB ile işbirliği yapılarak, Balkan lkeleri’nden dvet edilen işadamları yirmişer kişilik  kũme hlinde ve onbeşer gũnlük sũre ile girişimcilik eğitiminden geirilmıştir. Bu eğitim Ankara, Gaziantep, Bursa ve Istanbul’da verilmiş, gelen işadamları Tũrk işadamları ile tanıştırılmıştır.

Halkla İlişkiler

Balkan kökenli T.C. vatandaşlarının Tũrkiye sathında kurmuş oldukları değişik derneklerle çeşitli zamanlarda toplantılar dũzenlenmiř ve söz konusu derneklerin daha yararlı işler yapmaları için gayret sarf edilmiştir.

Tũrkiye çapında, bũtũn belediyelerle temasa geçilmiş ve imknları dahilindeki her tũrlũ yardımı etmeleri hususunda dvet ve işbirliği yapılmıştır. Bu dvet, Tũrkiye’nin her tarafında yankı bulmuş ve iftihar edilecek işler başarılmıştır. Bu hususta, Istanbul Bũyũk şehir Belediyeysi ve o zamanki başkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan ne çıkmıştır: Binlerce kakın evlere yerleştirilmış, kiraları denmiş ve gıdaları temin edilmiş,

Istanbul’da yapılan her türlü siyasî ve içtimaî toplantı desteklenmiş, Bosna için çalışan kuruluşlara ve şahıslara yardım edilmiş, muhtaçlara cep harçlığı verilmiş, hastaların tedavi masrafları ödenmiştir. Bunlar sadece bilinen işlerdendir.

“*Balkan Ülkelerinde Toplum Hayatı*” adı ile bir sunum ve tartışma toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıya, hem Balkan ülkelerinden hem de Türkiye’den bilim adamları, siyaset öncüleri, yazarlar, basın-yayın mensupları ve din adamları dâvet edilmişler ve toplantı dört gün sürmüştür. Daha sonra, bu toplantıda sunulan bildiriler bir kitap olarak yayınlanmıştır.

Askerî Yardım

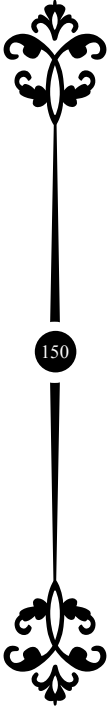
1992 yılının baharında, Bosna-Hersek’te yaşamakta olan ve çokluğunun Boşnaklar’dan oluştuğu Müslümanlar’a karşı dehşet verici bir saldırı başladığı zaman, Boşnaklar tamamen hazırlıksız yakalanmışlardır: Kendilerini koruyacak orduları yoktu, silâhları yoktu, paraları yoktu, askerî eğitim görmüş kimseleri yoktu! Ancak, vatanlarını, haysiyetlerini ve hürriyetlerini savunmak üzere azim ve cesaretleri vardı. Sırp’ların saldırgan tavırlarına karşı, Aliya İzetbegoviç Bosna-Hersek Meclisi’nde şöyle haykırdı: “*Yüce Allah’a yemin ederiz ki köle olmayacağız!*”.....

Toplu ve teşkilâtli saldırı başlayınca, Boşnaklar kendilerini derme-çatma silâhlarla korumağa veya eski yönetimden kalma depoları yağmalayarak silâh temin etmeğe başlamışlardır. Bu kargaşada, Cumhurbaşkanı İzetbegoviç ve yoldaşlarının gayreti ile BH resmî ordusu, Seferberlik Güçleri’nin komutanı General Hasan Efendiç tarafından kurulmuştur. Bu orduda, Boşnak, Hırvat ve Sırp askerler de bulunmuştur. Hatta, Sırp Albay Yovan Divyak ve Hırvat Albay Sityepan Şiber de bu orduya katılarak Boşnaklarla omuz omuza mücadele etmişlerdir. Bu subaylar, daha sonra general rütbesi ile taltif edilmişlerdir. Ordunun bu şekilde teşkil edilmesi, Boşnak önderlerinin ve Aliya İzetbegoviç’in dirayetinin eseri olmuştur. Nitekim, 1995 yılı itibarıyla, Bosna-Hersek Ordusu içerisinde 203.368 Boşnak, 2.283 Hırvat ve 1.087 Sırp asker bulunmuştur.

Ne yazık ki, can pazarında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Bosna’ya karşı, BM silâh ambargosu kararını almıştır. Bu ortamda, Bosna’ya askerî yardımda bulunmak mümkün olmamıştır. Ancak, bâzı ülkeler para yardımında bulunmuş ve Boşnaklar da bu imkânı kullanarak ambargoyu ilân edenlerden örtülü yollardan silâh almışlardır.

Türkiye ise, meşruluğu daima gözönüne tutarak, Bosna’ya yardım etmekten geri kalmamıştır. Meselâ şu işler yapılmıştır:

1. BM ambargosunun kaldırılması için yoğun bir gayret sarf edilmiştir.
2. BM Barış Gücü’nün kurulması, teçhiz edilmesi, askerî birlik verilmesi ve konuşlandırılması için her türlü yükümlülük üstlenilmiştir.

3. Bosna Ordusu'nun subay ve astsubaylarına gerekli meslekî eğitim en seri ve yoğun bir şekilde verilmiştir.
4. Silâh dışında olmak kaydı ile, her türlü askerî malzeme temin edilmiştir.
5. Askerî okullara öğrenci alınmıştır.

Milletlerarası Siyaset Çalışmaları

Kısa bir şaşkınlık faslından sonra, Türkiye Cumhuriyeti milletlerarası siyaset sahnesinde Bosna için ciddi ve çok faal bir tavır takınmıştır. Bu vâdide Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa İktisat ve Güveblik İşbirliği Kurulu, İslâm Konferansı ve NATO gibi kurumlar nezdinde etkili faaliyette bulunmuştur. Ayrıca, Müslüman ülkeler, komşu ülkeler, Balkan ülkeleri nezdinde de sürekli ve yapıcı faaliyette bulunmuştur. Öte yandan, Türkiye'nin Dünya'daki bütün dış temsilciliklerine talimat verilerek Boşnak siyasetçilerin ve gönüllü kurulunun ağırlanması ve desteklenmesi temin edilmiştir.

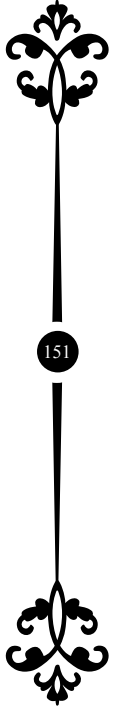
Bosna'nın Savaştan Sonraki İmarı

Bosna, savaş sırasında dehşet verici bir tahribata uğramıştır: evler, kamu binaları, körüler, yollar, hava alanları, radyo ve televizyon tesisleri, oteller, okullar, hastahaneler, kütüphaneler, müzeler vs acımasızca tahrib edilmiştir. Bunları en meşhurları Mosta Körüsü ile Saraybosna Millî Kütüphanesidir.

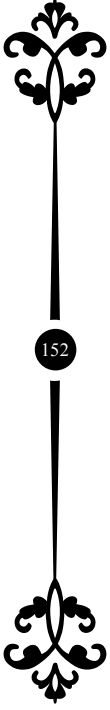
Deytin Barış Antlaşması'ndan sonra, tabiidir ki ülkenin bir bütün olarak küllerinden ayağa kaldırılması icab etmiştir. Türkiye, bu işte başı çekmiş ve bütün Dünya'nın katılımı için gayret sarfetmiş ve hâlen etmektedir. İlk ve en büyük eser de Mostar Köprüsü'nün ERBU şirketinin eliyle yeniden yapılması olmuştur.

Neticeten, şunu söylemek mümkündür: Boşnaklar, soykırım tehdidinin gölgesinde ve büyük fedakârlıklar pahasına, kim olduklarını ve nelere kadir olduklarını cihana göstermişlerdir. Bosna'daki 1992-1995 savaşında Boşnaklar bir destan yazmışlardır ve bu destanda Türkiye'nin çok önemli bir payı vardır. Bu başarıda, Boşnak halkının asırlardır devâm eden meşakkatli hayatın çelikleştirdiği bir iradenin ve bunun ürünü olarak Aliya İzetbegoviç ve yol arkadaşlarının sahip olduğu ferasetin ve dirayetin büyük payı vardır. Bu uğurda canlarını vermiş olanlara Allah'tan rahmet olsun.

Bu vesile ile hatırlatmakta lüzum gördüğüm bir husus vardır: Aliya İzetbegoviç, çocuk romanlarında kullanılmış bir kişilik olan oyuncak "Bilge Kırıl" değildir; Aliya, "Yüce Allah'a yemin ederiz ki köle olmayacağız!" şeklinde ettiği yemini gerçekleştirmiş olan Boşnak ve İslâm Dünyası'nın ve hatta bütün insanlığın müstesna ve mütevazi bir kahramanıdır.

Son ikiyüz yılda gelişen hâdiseler, Türkler’i ve Boşnaklar’ı ayırmış ve hatta birbirlerini unutmalarına sebep olmuştur. Hatta, her iki millet hem öz tarihlerinden, hem de müşterek tarihlerinden koparılmışlardır. Bu yüzden, Boşnak tarihi ile ilgili hayatî bâzı konuların her iki tarafa tanıtılmasında fayda mülâhaza ettiğim için, bir risale şeklinde ve birkaç dilde yakınlarda yayınlanması tasarlanan aşağıdaki makalemi eklemeyi lüzümlü buldum.

SON BOSNA SAVAŞINDA (1992-1995) BOŞNAKLARIN SOSYAL PSİKOLOJİLERİ

Hasip SAYGILI*

Yugoslavya’da sosyalist rejimin çökmesinden ardından Boşnakları otantik yurtlarından arındırma projesinin silah ve şiddetle uygulamaya konulması 1992-1995 döneminde Son Bosna Savaşı’nın çıkmasına sebep olmuştur. Bu savaş güçler dengesi açısından adil bir savaş değildi. Ancak Boşnaklar Aliya İzzetbegoviç’in dirayetli liderliği altında moral ve motivasyonlarını harekete geçirerek ağır bir bedel ödeme pahasına kimliklerin yeniden tescil ettirmişlerdir. Bu tebliğde Boşnakları maddi ve manevi yok oluştan kurtaran sosyal psikolojilerinin tarihi kökenleri ve günümüze yansımaları incelenmiştir. Savaşın bitiminin ertesini yılı kurmay binbaşı rütbesi ile Bosna’da IFOR¹ ve daha sonra SFOR² karargâhında harekât subayı olarak görev yapmış olan yazar hemen savaş ertesine ilişkin şahsi gözlem ve tespitlerini de değerlendirmelerine dâhil etmiştir.

Boşnakların sosyal psikolojilerine dayanak sayılabilecek yetenek ve karakterleri hakkında kaynaklarda birçok kayıt bulunmaktadır. Günümüzde de Boşnaklar tarafından çok sevilen tercih ettikleri söyleyişleriyle- *Sultan Fatih Mehmed*’in kendileri hakkında “*insan türünün en güzel kaynağı*” şeklinde beyanda bulunduğu kabul edilmektedir.³ Boşnaklığın kurucu atası olarak anılabilecek Gazi Hüsrev Bey’in (1480-1541)⁴ annesinin Sultan II. Bayezid’in kızı Selçuk (Selçuka) Hatun’un olduğu ve babası Ferhad Bey’in de

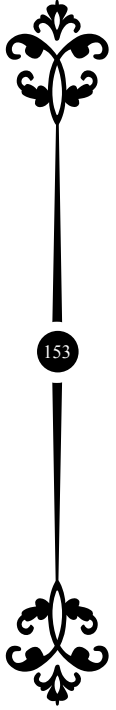
* Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. hsaygili@fsm.edu.tr

1 IFOR, Implementation Force (İcra Kuvveti) denilen Dayton Barış Andlaşması hükümlerini uygulamak için bölgede 1995-1996 döneminde görev yapan NATO gücüdür.

2 SFOR, Stabilization Force (İstikrar Kuvveti), IFOR’un yerini alan NATO gücüdür.

3 Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız* (İstanbul: Yarın, 2018), 209.

4 Gazi Hüsrev Bey’in türbesi Boşnaklarca önemli bir ziyaretgâh muamelesi görmektedir. Hacca gitmeye gücü olmayanlar Kadir gecesi türbe ziyareti ile hac farızasını eda ettiklerine inanmışlardır. Türbede çok büyük kalabalıklar toplanması üzerine Tito rejimi 1967 yılında toplu ziyaretleri yasaklama gereği duymuştur.

1485'te Memlûklerle yapılan muharebede şehit olduğu hatırlanırsa⁵ Bosna fatihi sultanın ifadesinin bağlama aykırı düşmeyeceği anlaşılır. Daha ötesi imparatorluğun geniş coğrafyası içinde nispeten çok az bir nüfus ile yüksek makamlarda yüksek oranda temsil imkânı bulmaları dikkat çekicidir. Travnik gibi mütevazı bir kasabanın buradan yetişen vezirlerin çokluğu dolayısıyla vezirler şehri diye şöhret bulması nüfus oranının çok üzerinde temsile işaret etmektedir. Onlarca Boşnak'ın imparatorluğun en yüksek memuriyet makamı olan sadrazamlık mevkiine hizmet ettikleri bilinmektedir.

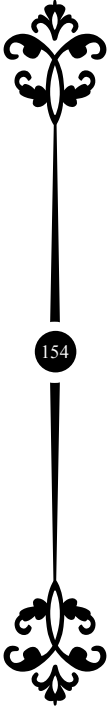
Diğer taraftan asker olarak imparatorluğun sadece Batı hududunda Venedik ve Habsburglara karşı değil, kuzeyde Rusya ve doğuda İran seferlerine de katıldıkları ağır kayıplar vermelerine rağmen askerlik şereflerine haneler getirmedikleri malumdur. 1736-1739 yıllarında Habsburglara karşı yapılan Hekimoğlu Ali Paşa sevk ve idaresindeki Bosna savaşında Boşnakların gösterdikleri gayret ve kahramanlık savaşa tanık olan Kadı Ömer Efendi tarafından kayda geçirilmiştir. Ömer Efendinin anlatımına göre sadece erkekler değil Bosnalı kadınlar da harp esnasında muharip olarak cesaretle görev yapmışlardı. Boşnak hanımların da erkekleriyle beraber kadın kıyafetlerini çıkarıp savaşı asker kıyafeti giyip hücumla geçmelerinin ayrıntıları Kadı Ömer Efendinin tarihinde lirik bir tarzda tasvir edilmiştir. "...kadınlar da eski Bosna adetleri üzere yiğitlere yaraşır bir heyecan ile gayrete gelip, kadınca giysileri atarak savaş elbiseleriyle cenk meydanında boy gösterdiler. Başlarına savaş erlerine özgü kalpaklar, keçe külahlar, sırtlarına çabuk ve çevik yürümelerine yarayacak poturlar giyerek hizmette bulunmak üzere, yiğitçe bir tavır takınıp durdular. ...erkeklerinden çok kadınları ve kızları yürekli yiğit, bahadır, uzun boylu, aslan yürekli, korkusuz, gayretli hatun kişilerdi. Çoğu kez erkeklerin işlerini onlar görürlerdi. Savaşta ve dövüşte düşmana karşı durmada, çatışmada, öldürmede de kesinlikle sayılı savaşkan erkeklerinden ayrılıkları ve eksiklikleriyoktu."⁶Eser Boşnakların kadın ve çocukları dâhil bütün kesimlerinin harbin gerektirdiği şartlara süratle uyum sağladıklarının birçok örneğini de sunmaktadır. **Bosna Tarihi**'nde canlı şekilde ifade edilen Boşnakların harp esnasındaki dayanışma ve fedakârlığı son Bosna savaşında da silah, teçhizat, asker sayısındaki dengesizliği telafi edecek şekilde rol oynamış görünmektedir.

Boşnak ruhunun çetin zamanlarda mukavemet ve sebatı nasıl canlandırdığının bir başka misali de ile 1780 yılına aittir. Yapılan anlaşma gereği Sultan bir kasabanın Avusturya'ya terkini irade eder. Bosna paşası İstanbul'a "**Baş vererim, bir taş vermen**" cevabını verir. Hadisenin hikayesini bu veciz sözü kapağına zarif bir hilal içinde resmeden **Zemzem** mecmuasının Kasım 1996 sayısından öğrenmişim. Bahse konu dergi kapağının fotokopisi EK'te sunulmuştur.⁷

5 M. Tayyib Okiç, "Gazi Hüsrev Bey" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 13, (İstanbul: TDV, 1996), 453-454.

6 Ömer Bosnavi, Haz. Kâmil Su, *Bosna Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979), 38,80.

7 Bu kapak resmi tarafımdan yazılan bir mektupla beraber Türkiye'de yayınlanmıştır: Hüseyin Mümtaz,

Daha ilginç ise dört nesil sonra, 1906 yılında bir başka paşa da padişaha Kosova'da aynı mahiyette hayır cevabı verecektir. Boşnak/Arnavut bir aileden gelen Mitroviçe'deki 18. Nizamiye Tümen Kumandanı Şemsi Paşada Sultan Abdülhamid'in Karadağ hududundaki Plava ve Gosinaarasındaki küçük bir arazi kesimini terk emrini yerine getirmeyi reddedecek bir dirayet göstermiştir. Paşa padişaha çektiği telgrafta "*Ben Beytullah huzurunda vatanımdan bir karış yeri düşmana teslim etmemiği ahdetmiş bir kulunuzum. İradenizin tatbikinde ısrar buyurduğunuz takdirde bunu yapacak başka bir kulunuzu gönderin*" diyecektir. Bölge ahalisinin gayreti ile Şemsi Paşa'nın hamiyet ve dirayeti birleşince sultanın fermanı sonuçsuz kalacaktır.⁸

19. yüzyılın büyük hukukçu ve devlet adamı Cevdet Paşa şahsi gözlemleriyle zenginleştirdiği konumuz olan Boşnakların sosyal psikolojileri ile ilgili günümüzde de geçerli tespitler yapmaktadır.⁹ Bosna'ya 1864 yılında müfettiş olarak gönderilen paşa bölgede kaldığı sürece Bosnalıların mizaç ve psikolojileri üzerinde dikkat çekici değerlendirmeler yapmaktadır. İstanbul ile mukayese edildiğinde Saraybosna halkının üstün niteliklerini takdîrîkâr ifadelerle aktarmaktadır. Payitahtta en yüksek makamlarda bulunanların da katıldığı toplantılarda konuşulan mahrem konuların hemen ertesi gün halkın diline düşmesinin olağan olduğunu¹⁰ hatırlatan Cevdet Paşa şehirde kuracağı Boşnak Alayları ile ilgili yaptığı toplantılarda konuşulanların hiçbir şekilde dışarı sızmadığını biraz da hayretle ifade etmektedir. Boşnak kadınların son derece namuskâr olmaları yanında, kılık kıyafet ve davranışlarına da özenli olduklarını ifade etmektedir. Halkın yeme, içme ve eğlenceye düşkünlüğünü tasvir eden paşa ancak bu tarz ortamların asla müptezelleşmediğini de ısrarla kaydetmektedir.

"Öteden beri şecâ'at ve bahâdîrlüklama'ruf gazi Boşnaklar" Cevdet Paşa'nın ikna etmesi ile kurulacak alaylara asker olurlar. 40 yıl kadar devlete küskünlük sebebiyle asker vermeyen Boşnaklar "ırk-ı hamiyetlerin etaze kan verecek ve asab-ı salabetlerine hissiyyat-ı hubb-ıvatan getirecek" gerekçeler sözkonusu olunca alaylar süratle teşkilatlandırılır. Paşa bu alaylara padişah namına sancak da verir.

Cevdet Paşa Boşnak kahramanlık ve hamiyetinin bu alaylar kurulurken ne kadar önemli olduğunu sık sık vurgulamıştır.

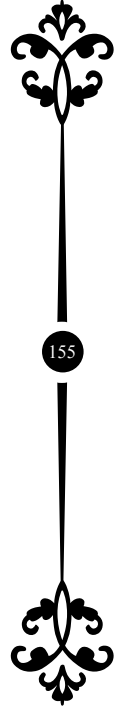
Yukarıda zikrettiğimiz Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1736-1739 Bosna Savunması, 1780'de ahaliye dayanarak Bosna paşasının padişah fermanına karşı çıkarak düşmana

"Bosna Hiç Düşer mi?", *Türk Edebiyatı*, 280 (Şubat 1997): 24-25.

8 Hasip Saygılı, *Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918* (İstanbul: İlgü Kültür, 2016), 230-231

9 Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986).

10 Cevdet Paşa, İstanbul'da Sultan Abdülmecid'in cariyesi Serfiraz'ın padişahı reddettiği gibi mahrem sahada kalması gereken söylentilerin halka neredeyse aynı gün yansıyabildiğini acı bir dille nakleder.

toprak teslimine karşı çıkması ve Şemsi Paşa'nın 1906 yılındaki Karadağ'a toprak terkinin padişah iradesine rağmen kabul etmemesi ile Cevdet Paşa'nın "**Gazi Boşnaklar**" hakkındaki mizaç ve psikolojileri hakkındaki tespitleri arasında bir bütünlük ve devamlılık olduğunu ileri sürebiliriz.

İşaret ettiğimiz devamlılık Osmanlı idaresinin bölgede bitmesinden sonra yaşanan kopuş ve kırılmalara¹¹ rağmen son Bosna savaşında tekrar ortaya çıkmıştır. Bahsettiğimiz ruh, 200 bine yakın can kaybı gibi ağır bedeller ödenmesi pahasına Boşnakların tarihten silinmesinin önüne geçmiştir. 1996-1997 döneminde savaş sırasında muhtemel şehitler için hazırlanmış henüz isimleri doğal olarak yazılmamış ve tabii ki mezarlara dikilmemiş ay yıldızlı mezar taşları görmüştük. Bu da Boşnakların kendi davaları için her türlü fedakârlığı göze aldıklarının karinesi sayılmalıdır.

Boşnak sosyal psikolojisi tarihi kültürel dayanaklarından son savaşta olabildiğince faydalanmıştır. **Baki Mescidi** Mütareke İstanbul'unda Eyüp Sultan türbesinin rolünü oynamıştır. Boşnak dostlardan duyduğuma göre **Fatih Mehmed Sultan**, Saraybosnayı fethettiği gece bu şehir acaba gelecekte İslamların elinden çıkar mı diye vesveseye düşmüş. Rüyasında Hz. Peygamberi gören sultana "**hayır, bu şehir edebiyen Müslüman yurdu olarak bakidir**" müjdesi verilmiş. Ertesi gün Fatih bu müjdeye hürmeten **Baki Mescidi**'nin inşasını başlatmış. Saraybosna'nın düşmek üzere olduğunda Fatih'e yapıldığına inanılan vaad moral ve motivasyon sağlamış.

Boşnak halkının Kadı Ömer Efendi'nin işaret ettiği harp halinde bir araya gelme ve teşkilatlanma kabiliyeti son savaşta da kendini göstermiştir, denilebilir. "**Savaşın başındaki 15 ila 150 kişiden oluşan, yalnızca çok hafifsilahlarla silahlanmış 100 kadar gruptan, on binlerce düşman askerini hareketsiz bırakmış ve onlara ait 1.000 fazla tankı ve zırhlı aracı tahrip etmiş olan 150.000 kişilik bir ordu**" kurulması¹² bu niteliğe işaret eder. Savaşın sürdüğü 1994 yılında Boşnaklığın "**Bilge Kralı**" kurulan bu orduyla "**düşmanın muazzam teknik üstünlüğüne rağmen ülkemizin %30'unu korumayı ve düşmanı neredeyse bütün büyük şehirlerden**" kovmayı başardıklarını ifade edecektir. Bu başarıda tarihi referanslarının bir kısmına temas ettiğimiz Boşnak ruhu da kendini göstermiş olmalıdır. İzzetbegoviç'in ifadesiyle "**adam adama yapılan bütün mücadelelerde askerimiz daha üstün ve her zaman zafere ulaşan taraf oluyordu**".¹³ Zaten "**(b)izim daha iyi askerimiz, onların daha iyi teçhizatı, bizim daha iyi moralimiz onların daha iyi lojistiği vardı**".¹⁴

11 Savaşın önce uzun yıllar bölgede yaşamış olan bir İngiliz tarihçi Boşnakların bir kısmında Müslümanlığın Türk kahvesi içme, baklava yeme gibi kültürel folklorik bir seviyeye indiğini, anılan dönemde Sırp ve Hırvatlarla evliliklerin büyük şehirlerde yüksek oranlara yaklaştığını ileri sürmüştür: Noel Malcolm, *Bosnia A Short History* (London: Macmillan, 1996). Bosna lideri Aliyazzetbegoviç de muhtelif beyanlarında Boşnakların sosyalist rejim döneminde Müslüman Türk isimleri yerine kültürel tarihi kodda karşılığı bulunmayan isimler alma eğiliminin yıkıcı etkisine dikkat çekmektedir.

12 Aliyazzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, (Klasik: İstanbul, 2003), 216.

13 İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, 208.

14 İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, 212.

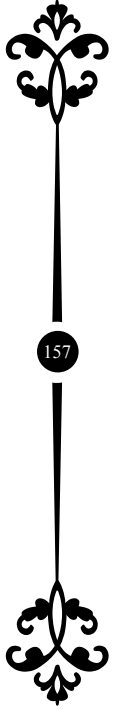
Bosna'nın varlığını yeniden tescil ettirdiği son savaş bir bakıma kimlik ve şahsiyetin de gösterildiği bir saha olmuştur. Avrupa tarafından asırlar boyu “*Türk'ten ziyade Türk*” diye tavsif edilen Boşnaklar kendilerinin kültür kodlarını inkâr eden “*dördüncü millet*” tuzağını da parçalamışlardır. Boşnaklığı anmadan “*dördüncü millet*” nitelemesi ile Aliya İzzetbegoviç'in ifadesiyle “*milletsiz, renksiz, kokusuz ve tatsız bir millet fikri, bir çeşit saf su ortaya çıkıyor*” Milletini adını anmaktan sakınma “*biz hiçbir şeyiz ve böyle olduğumuz için hayattakalmamıza izin verecekler*” yanlıgısıydı. Şereflî bir insan “*beni ez, ancak yaşamama izin ver*” şartını kabul etmez diyen Bosna lideri¹⁵ bizce mücadelenin zihni arka planını da ifşa etmiştir.

“*Bu savaş olmasaydı, kültürde kimin kim olduğu bilinmeyecekti*” derken İzzetbegoviç, yukarıda Noel Malcolm'un de tespitinde aktardığımız kültürel aşınma ve kopuşun kimliği yutma tehlikesinin de önlendiğini ifade ediyor olsa gerektir. 1996-1997 kışında cuma namazlarında camilere sığmayan her yaş ve sosyal tabakadan cemaatin karın buzun üzerinde namaz için saf tuttuğunu gördüğümüzde bizim de hissettiğimiz buydu.

Anılan devirde Türkiye'den gelen bazı şahısların, Boşnakların “*Biz de Türküz*” mealindeki ifadelerine “*hayır, siz Türk değilsiniz, Slav asıllısınız*” gibi ideolojik bir körlük ve önyargı ile tepki gösterdikleri bilinmektedir. Ancak bu bozguncu dilin bütün çabalara rağmen verdiği hasarın sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Zaten yüzlerce sene öncesinden günümüze kalan Boşnak mezar taşlarının Erzurum, Konya, Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki benzerleri gibi Türk dili ve üslubu ortadadır. Tıpkı şahsen Gazi Hüsrev Bey camisinde bir cuma namazında vakıf kurucusu olarak “*ruh-ı şerifi için*” hâlâ *fatıha* okunduğuna tanık olmamız gibi.

Bu çerçevede son savaşta Boşnak kimlik ve şahsiyetinin tescilini sağlayan sosyal psikolojinin sağlıklı bir tespitinin yapılması lüzumuna kaniyiz. Önyargılardan mümkün merteye arınmış bir hasar tespitinin ortaya konulması Boşnaklar ve Türkiye için sadece geçmişin yad edilmesi gibi psikolojik bir tatminden öte gelecekte ilişkilerin sağlam sürdürülebilir bir zemin üzerinde yürütülmesine de katkı sağlayabilecektir.

15 İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, 166-167.

nun yoğun gayretlerine rağmen yürekler acısı durum-
da. Tenri saklasın burası herhengi bir kazaya kurban
giderse Türk tarihinin bazı önemli belgeleri gün yüzü
ne çıkmadan mahvolacak...

Şehirde gezerken Türk kültürünün tesirini her an
hissetmek mümkün olur. Sokaklarda vefat ilânları
görürsünüz. Hepsinde yeşil zemin üzerinde Ay yıldız-
mızı forkedersiniz. Mezar taşlarında yine fatiha dile-
ğiyle beraber yıldızlı hilâlimizi görür hüsnüleştiriniz.
Boşnak hanımlarının boynunda ay yıldızlı kolyeler gö-
rüp şâd olursunuz. İsimler duyursanız Aydın gibi, Erol
gibi, Seval gibi, Boşnak kardeşlerimiz cennetmekân
Buharizade Mustafa İtrinin ölümsüz bestesi seğâh
tekbiri'ni bayram namazlarına bırakmazlar her cuma
makamınca cemaatle defalarca okurlar. Gurbette vâ-
tanı yaşarsınız, gözlemleriz nemlenir. Cami çevrelerin-
de kasıklı sarıklı mezar taşları anlayana bir şeyler
anlatır gibidir. 1389'da Murat Hüdavendigâr komuta-
sındaki ordumuzun Kosova'da Sırpları tepelediği gün-
nün yıldönümü olan 28 Haziran, 'o kutlu günün hote-
rasına resmî tatilile bayram olarak kutlanır. Boşnak-
larda şu sözün yaygın olduğunu öğrendik: "Önce
Türkler geldi, sonra Ruslar, sonunda tekâr Türkler
gelecek". Millî istikâllerinin daim olacağına ulu
hünkâr Fatihî tanık gösteriyorlar. Saraybosna'nın fet-
hini müteakip şehirde üç gece kalan Fatihî Mehmet
Sultan (Burada böyle anılıyor) rüyasında peygamberi-
miti görür ve ona Bosnadaki İslâm hakimiyetinin ne
zamana kadar süreceğini sorar. "BAKİ" cevabını alır.
Aynı rüya üç kez tekrarlanır. Büyük padişah peygam-
ber vâdini yeni tebaasına müjdelir. Ve orada halen
mevcut "Baki Mescid'i" ne mahallesî kurulur. Mütare-
ke İstanbul'unda Yahya Kemal'in fethile ilgili efsane-
leri konu alan makaleleri okla gelir. Mevcut mütere-
keden de Bosnalı kardeşlerimizin yüz oklarıyla çıka-
caklarına inanmak istersiniz. Fotokopisini ilâhikte sun-
duğum Zemzem adlı derginin kapagındaki Türkçe
"Baş vererem, bir taş vermem" haykırışı da imânınızı
tekiyle eder. Bahse konu yazıya göre 1780'de ile ya-
pılan bir anlaşma ile Bosna'nın bazı kasabalarının
Avusturya-Macaristan imparatorluğuna terkinî padi-
şah bir ferman ile Bosna kumandanına irade eder.
Devlet-i Aliyye'nin Bosna paşası padişah emrini red-
dederek İstanbullu cesap gönderir. "Baş vererem, bir
taş vermem".

İngiliz yazar Malcolm Noel'in "Bosnia A Short History"
adlı 1996 basımlı 350 sayfalık eserinden bir hû-
küm ile mektubumu bitirmek isterim. Türkiye'de da-
ha ziyade Nobel kazanmış Drina Köprüsü isimli ro-
manıyla tanınan Sırp yazar Ivo Andrić dâri asrîk
Türk hakimiyetinin Bosna'ya kültür ve medeniyet ba-
kımından çoraklık vardiğini iddia etmiş. Noel dışar ki
bunu iddia edebilmek için insanın kör olması lâzım.

Değerli kamutanım, bu vesileyle yeni yılınızı kut-
lar, ailece sağlık ve esenlik içinde gönlünüze aydınlık
yarınlar dilerim. Saraybosna'dan bir emriniz olu-
su ev adres veya telefonuma lütfen bildiriniz.
Saygılarımla"

İLİCA / SARAYBOSNA
BOSNA-HERSEK

ZEMZEM

YIKILAN KURBANIMIZIN TÜRKÜMÜK. ANLAYANLAR İÇİN BİR DÜNYA. İZLENİMİNİZİ BİZİMLE BİRLİKTE PAYLAŞINIZ.

Tema broja:

I GLAVU ČU SVOJU DATI...

BAŞ VERERİM BİR TAŞ VERMEM

KARNEVAL

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

1780. godine, kada je Austrija zauzela Bosnu, u Sarajevu se odigrala jedna od najvažnijih bitki. Austrijski vojnici su se sukobili s Osmanlijskim vojskovođama, a rezultat je bio potpisivanje Bečkog ugovora. U ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad. Međutim, u ovom trenutku, Bosna je bila dio Austrijske Monarhije, a Sarajevo je bilo glavni grad.

EK-A Zemzem mecmuasının "Baş vererim, bir taş vermem" figürlü kapak fotokopisi

SOYKIRIMINDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN SORUMLULUĞU

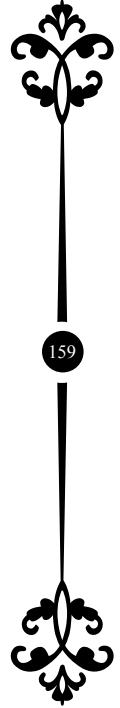
Alaeddin YALÇINKAYA*

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin merkezinde yer alan Bosna-Hersek, aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Tarihimizde 93 Harbi olarak bilinen 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 1878 Berlin Kongresi'nde şekillendiği üzere, bu bölge savaşan taraflar yanında önde gelen Avrupa güçlerinin rekabet alanı haline gelmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle de başta Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek olmak üzere eski Yugoslavya coğrafyası, batılı ülkeler arasında etnik (Sırp, Hırvat, Sloven, Karadağlı, Makedon, Bulgar vd.) ve mezhep (Ortodoks, Katolik, Protestan..) yönüyle çatışma alanı haline gelmiştir. Bununla beraber Boşnaklar, Arnavutlar, Türkler gibi topluluklar sözkonusu olduğunda ise öncelikle İslam-Hıristiyan çatışması ön plana çıkmış, batılılar her fırsatta Müslümanları yok etme planlarına destek vermişlerdir. Burada ele alınan 1992-1995 savaşı ve sonrası gelişmeler, aslında bölgesel bir sorunu çözmek, insan hakları veya güvenlik kapsamında uzlaşma yolları aramak yerine her aşamada Müslümanlara karşı Hıristiyan bağnazlığının yaşandığı bir süreç olarak görülmektedir. Gelişmelerin etnik sorunlardan çok din temelli, Hıristiyan-Müslüman savaşı haline gelmesinde başta Almanya olmak üzere çevre ülkelerin doğrudan destek veya teşvikleri yanında ihmalleri ile genel politikalarındaki yaklaşımları belirleyici olmuştur.¹ Bu süreçte örneğin Almanya'nın ekonomik çıkarları önceleyen politikaları, önemli ölçüde dinsel fanatizmin gölgesinde kalmıştır. Savaş boyunca hayatını kaybeden yaklaşık 300.000 kişinin en az 200.000 binini Müslümanların oluşturması, Avrupa'da Hıristiyan yoğunluklu bu coğrafyada bir bakıma çağdaş Haçlı tezgâhını göz önüne sermektedir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. alaeddin.yalcinkaya@marmara.edu.tr

1 Nurcan Özgür, "Balkan Devletlerinin Dış Politika Uygulamalarında Etnik Sorunların Rolü, 1989-1997", *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, (ed. F. Sönmezoglu), İstanbul 1998, s. 227.

Çatışmaların gerçekleştiği üç yıl boyunca gerek Almanya'nın etkin güç olduğu AB ile NATO ve ABD, kesin olarak bilinen, istihbaratı alınan, aylarca uygulanan katliam, tecavüz, sürgün, imha hareketlerine karşı hareketsiz kalmış veya etnik temizliğin belirli bir aşamasından sonra girişimler başlatılmıştır.

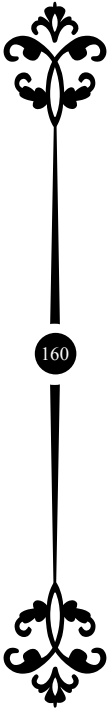
1992-1995 boyunca yaşanan savaş suçları, önemli ölçüde kamuoyuna da yansımış, bu baskı karşısında başta BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olmak üzere önde gelen güçler bir bakıma “günah çıkarma” veya kamuoyunun “gazını alma” ihtiyacı sonucu ad hoc (geçici, hizmete özel) bir mahkeme kurulmasına karşı çıkmamışlardır. Bu bağlamda BM bünyesinde kurulan Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi (ICTY: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia), belirli objektif ve tarafsız kriterler çerçevesinde, soykırım ve savaş suçlarının yargılandığı ilk mahkeme özelliği taşımaktadır. Mahkeme 2017 sonu itibarıyla kapandığı halde, savaş suçları yanında evrensel Ceza Hukuku ilkeleri kapsamında diğer suçluların da yargılanması konusundaki eksiklik veya yetersizliği tartışılmaktadır.

ICTY'nin kuruluşu, suçluların cezalandırılması sürecinde belirli bir başarısı dikkate alındığında Uluslararası Hukuk veya Müslümanlara karşı Hristiyan saldırganların cezalandırılması açısından önemli bir başarısı söz konusudur. Bu başarının temelinde ise Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović'in kişisel birikim ve yetenekleri yanında diplomasi ve Uluslararası Hukuk yollarını sonuna kadar kullanma konusundaki azim ve gayreti etkilidir. İzzetbegović'in bu kapsamda Ekim 2002'deki tespitleri son derece önemlidir: “Barış ancak gerçekler temelinde olabilir, Bosna Savaşı hakkındaki gerçekleri sadece uluslararası mahkemeler gösterebilir (onaylayabilir). Lahey'de Bosna'nın yeni tarihi yazılıyor. Bu tarih yazımı belki bitirilemeyecek ama başka insanların yazdığı herhangi bir tarihten daha doğru olacaktır. Bu nedenle Lahey'deki Yugoslavya Mahkemesini destekleyin ve Bosna-Hersek'in Yugoslavya (sadece Sırbistan ve Karadağ'ın oluşturduğu 3. Yugoslavya) aleyhine uluslararası adalet divanı'nda açtığı davayı destekleyin. Tüm bu süreçleri engelleyenler ise aslında gerçeklerden korkanlardır.”²

Yugoslavya'nın Dağılması ve İç Savaş

Federal bir sistem halinde Yugoslavya Cumhuriyeti'nin fikir babası, kurucusu ve 1980'de vefatına kadar yöneticisi Tito'nun ölümü ile birlikte federasyonu ayakta tutan inanç da sarsılmaya başlamıştır. 1991 yılında Milošević'in Sırbistan'ın başına geçmesi ile farklı etnik grupları belirli bir uzlaşma ile bir arada tutan Yugoslavya Federasyonu

2 “Pomirenje se može temeljiti samo na istini, a istinu o bosanskom ratu mogu utvrditi samo međunarodni sudovi. U Hagu se piše novija istorija Bosne. Ta istorija može da neće biti savršena, ali će biti tačnija od bilo koje jubilej i sudim o glinapisati. Za to podržavajte Haški tribunal i tužbu protiv Jugoslavije pred Međunarodnim sudom pravde. Oni koji opstruiraju ove procese, ustvari se boje istine.” nakleden: Mirnes Kovač, “Politika u BiH ka brutalnoj borbi za vlast”, (trc. Hakan Demir) <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/politika-u-bih-kao-brutalna-borba-za-vlast>, 14.04.2018.

dağılma sürecine girdi. Önce Slovenya'nın ardından Hırvatistan ve Makedonya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesinden sonra, Milošević'in "Sırbistanlaştırma" politikalarına tepki olarak, aynı zamanda varlığını sürdürmenin gereği, Bosna-Hersek de Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etti. Bosna-Hersek'in Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlardan oluştuğu, Sırların bağımsızlığa karşı olduğu dikkate alındığında, referandumdan %64 bağımsızlık lehinde karar çıkması, savaşın başında ülkede Sırp nüfus oranı hakkında da fikir vermektedir. Belirtmek gerekir ki gerek diğer federasyon üyelerinin gerekse Bosna-Hersek'in bağımsızlık sürecine girmesinin arkasında Sovyetler Birliği'nin dağılması önemlidir. Başta Almanya olmak üzere batılı ülkelerin bu yöndeki teşvikleri yanında federasyonun nüfus bakımından en güçlü unsuru olan Sırların "Büyük Sırbistan" hayaliyle özetlenen diğer etnik grupları asimile etme, yok sayma, sömürme, tahakküm altına alma yönündeki stratejisinin de büyük payı vardır. Nitekim daha önceki üç cumhuriyetin bağımsızlık ilanlarına bu çapta tepki gösterilmediği halde Bosna-Hersek'in kararı üzerine Sırbistan'ın da desteği ile Bosna-Hersek'teki Sırlarla birlikte Yugoslav Federal Ordusu saldırıya geçti. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine Türkiye'nin de girişimi ile Bosna-Hersek, BM üyesi oldu. Bununla birlikte saldırılar artarak devam etti. Aliya İzzetbegović'in yardım feryatları üzerine Ankara, saldırılar karşısında sessiz kalan uluslararası kamuoyunu müdahale etmeye çağırdı.³

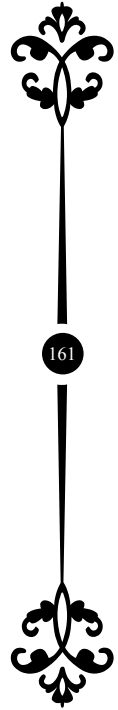
Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Anayasa'sına göre bağımsızlık ilan etme hakkına sahip altı federal cumhuriyetten⁴ biri olan Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ dışındaki üç cumhuriyetin bağımsızlık ilanından sonra, Sırp yöneticilerin açıkça uygulamaya koydukları yok etme politikalarına karşı gerekli girişimlerde bulunarak bu hakkını kullanmak zorunda kalmışlardır. Bağımsızlıklarını ilan eden Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya, batılı devletler tarafından tanındığı halde aynı politika Bosna-Hersek için uygulanmamıştır. Bosna-Hersek'te Boşnak ve Hırvatların desteklediği bağımsızlık referandumu 29 Şubat 1992'de yapılmış ve daha çok bu iki unsurunoyları sayesinde %64 kabul ile bağımsızlık onaylanmıştır. Bağımsızlığı kutlamak üzere 5 Nisan günü parlamento önüne toplanan halka karşı Sırların kontrolündeki Yugoslav Federal Ordusu ve Sırp milislerin ateş açmasıyla Müslümanlara yönelik saldırılar başlamıştır. Bu gelişmeler Müslüman-Sırp çatışması olarak zikredildiği halde gerçekte Sırlar saldırmakta, Müslümanlar kendilerini savunmaya çalışmaktaydılar.⁵

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanan çatışmaların iç savaş mı uluslararası savaş mı olduğu, aynı zamanda Uluslararası Hukuk açısından farklı sonuçlara yol

3 Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul 2006, s. 593.

4 Bu altı cumhuriyet, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Bosna-Hersek ve Karadağ olup, 1974'de aynı hak Kosova ve Sancak'a verilmiş olmasına rağmen Tito'dan sonra sonra 1989'da Milošević yönetimi bunu tanımadığını ilan etmişlerdir.

5 Şule Kut, "*Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası*", Türk Dış Politikasının Analizi, (ed. Faruk Sönmezoglu), İstanbul 2004, s. 593.

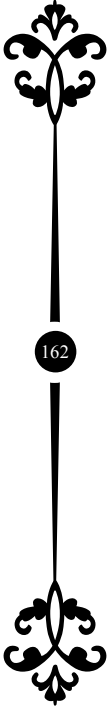
açmaktadır. Savaş kavramı, iki veya daha fazla devlet arasındaki çatışma olduğu halde iç savaş aynı devlet içinde farklı etnik, sosyal vb. gruplar arasında gerçekleşir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'nın yasal haklarını kullanarak bağımsızlık ilanı ile fiilen ve hukuken çökmüştür. Bu durumda Boşnaklara karşı saldırılar bir devletin iç sorunu durumundaki iç savaştan çok devletlerarası bir çatışma olarak görülmektedir. Öte yandan çatışmalar Bosna-Hersek içindeki farklı etnik gruplar arasında yoğunlaşmış gibi görünse de gerçekte Bosna Hersek Sırlarının arkasında bağımsız Sırbistan Cumhuriyeti (o dönemdeki adıyla Yugoslavya), Hırvatların arkasında da henüz bağımsızlığını ilan etmiş Hırvatlar bulunmaktaydı.⁶

Söz konusu üç ülkenin bağımsızlık ilanları sonrasında Sırların Bosna-Hersek'i Sırplaştırma projesine karşın başlangıçta Hırvatlar, Müslümanlarla birlikte hareket ederek belirtildiği üzere bağımsızlık ilanı yolunda mecliste ve referandum sürecinde işbirliği yapmışlardır. Bununla beraber Sırların Müslümanlara yönelik katliamı başladıktan sonra, Müslümanlarla meskün bölgeden daha fazla yer almak hırsıyla Hırvatlar da Boşnaklara saldırımıştır. Nitekim ICTY'de önde gelen Hırvat liderler de soykırım suçuyla cezalandırılmıştır. Yayılmacı Sırp politikalarına karşın Hırvatların doğal müttefiki durumundaki Müslümanlarla daha önce işbirliği yapmasına rağmen daha sonra onların da imha hareketine girişmesinde, başta Almanya olmak üzere Avrupa'da Müslüman devlet istemeyen Hıristiyan fanatizmi ve desteği olduğu görülmektedir. Bu bağlamda katliam, imha ve soykırıma maruz kalan Müslümanların bulunduğu birçok bölgenin Dayton sürecinde Sırlara ve Hırvatlara verilmesine karşın, ICTY tarafından söz konusu suçlar karara bağlandığı halde katliam üzerine oluşturulmuş bu haritanın revize edilmesinin gündeme gelmemesi de bu desteğin delilidir.

Yugoslavya Savaş Suçları ve Mahkemesi

Uluslararası Hukukun alt dalı durumundaki “İnsancıl Hukuk”, “Savaş Suçları” anlamında da kullanılmaktadır. Belirtmek gerekir ki savaşın çıkmasına veya barışın bozulmasına neden olmak da savaş suçları kapsamında olduğu halde, İnsancıl Hukuk, siviller, çocuklar, hastalar, yaşlılar gibi çatışmaların hedefi olmaması gereken kişi ve varlıklarla ilgilidir. İnsancıl Hukuk kapsamındaki konular, 19. Yüzyılın sonuna doğru gündeme geldiği halde, I. ve II. Dünya savaşları öncesinde ciddi bir gelişme sağlanamamış, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ile bu alanda önemli mesafe alınmıştır. Bu süreçte 1945’de imzalanan Londra Antlaşma’sına ek Nürnberg Mahkemesi Statüsü’nde belirtilen ilkeler, her ne kadar galip devletlerin “yeni stratejileri” kapsamında sayılsa da İnsancıl Hukuk alanında belirli bir aşama olarak kabul edilebilir. Belirtilen tatünün 6/c. maddesine göre savaş suçu fiilleri şunlardır: “Savaş öncesi ve savaş sırasında sivil halkın kasıtlı öldürülmesi, toplu yok edilmesi, köle olarak kullanılması, sürülmesi ya da öteki

⁶ Nesrin Kenar, *Bir Dönemin Perde Arkası: Yugoslavya*, Ankara 2015, s. 164.

insanlık dışı muamelelere tabi tutulması ya da karşı karşıya suç ya da savaş suçu ile ilgili olarak siyasal, ırkçı ya da dinsel zulümler uygulanması.”⁷

1992’de Bosna-Hersek’in bağımsızlık ilanı üzerine Müslümanlara karşı başlayan saldırılar 1995’e kadar sürmüştür. Uluslararası Hukuk ve İnsancıl Hukuk kapsamında son derece ağır suçların işlendiği bu süreç, aynı zamanda Uluslararası Hukuk’un gelişimi yolunda önemli kurumsallaşmaların gerçekleşmesine yol açmıştır. Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi 1948’de, İnsancıl Hukuk’un temelini oluşturan Cenevre Sözleşmeleri 1949’da imzalandığı halde geçen süre zarfında bu kapsamda birçok ülkede işlenen suçlar yargılanmamıştır. Bu kapsamda “usul hukuku” veya yargılamayı gerçekleştirecek kurum ve süreç konusunda uluslararası düzenleme yapılmamıştır. Her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasında başta ABD olmak üzere galip güçler tarafından oluşturulan Nürnberg ve Tokyo mahkemeleri benzer fonksiyonları yerine getirmişse de bu mahkemeler tarafsız yargı kurumundan çok galiplerin mağlupları cezalandırma işlevini yerine getirmiştir. Ceza yargılamalarında son derece önemli olan suçun ve cezanın önceden tanımlanmış olması gerçeğinden hareketle yargılama süreci açısından BM Güvenlik Konseyi’nin 1993/827 kararıyla ICTY kurulmuştur.⁸Bu kararda iç savaş süreciyle ilgili BM Güvenlik Konseyi’nin önceki kararları özetlendikten sonra özellikle Müslümanlara yönelik katliamlar, sistemli ve organize gözetimler, sürgünler, kadınlara tecavüz ve genel anlamıyla etnik temizlik uygulamalarına dikkat çekilmiş ve bunlara karşı tedbir alınması gereği belirtilmiştir. Hukuki dayanak olarak olayların, BM Şartı’nın 7. Bölümü’nde belirtilen bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit aşamasına geldiği tespit edilmiştir. Öte yandan Aralık 1995’de imzalanan Dayton Antlaşması da mahkemenin statüsünü kabul etmiştir.⁹

Yine BM Güvenlik Konseyi’nin 1994/955 nolu kararıyla kurulan Ruanda Savaş Suçları mahkemesi de bu alanda ilklere aittir.¹⁰Söz konusu mahkemeler ad hoc (geçici) olduğu halde bu aşamalarda kazanılan tecrübe ile BM bünyesinde 1998’de Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulması yönünde Roma Statüsü imzalanmış ve bu sözleşme de 2002’de yürürlüğe girmiştir.¹¹

ICTY, kuruluşundan kapanışına kadar 161 davaya bakarak 90 kişiyi mahkum etmiştir. 19 kişinin beraatine karar veren mahkeme bu süreçte 4 bin 650 tanığı dinlemiştir. 24 yıl boyunca çalışmalarını sürdüren ICTY, kuruluşunda olduğu gibi, kapanırken de bir takım tartışmaların odağında yer almıştır. Savaş suçu nedeniyle 20 yıllık hapis cezası onanan Hırvat General Praljak’ın, kameralar önünde siyanür içerek yaşamına son vermesi, ilginç

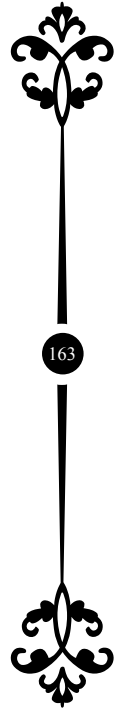
7 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara 2007, s. 650.

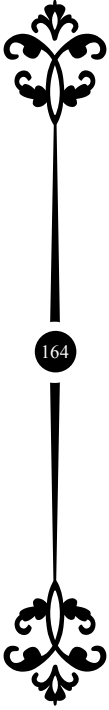
8 Resolution 827, http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf 22.02.2018.

9 İlyas Doğan, *İnsan Hakları Hukuku*, Ankara 2015, s. 518.

10 Gökçen, Alp kaya, *Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi*, Ankara 2002.

11 Kamuran Rençber, *Uluslararası Hukuk*, Bursa 2006, s.321.

olduğu kadar anlamlıydı. Buna karşın mahkeme ağırlıklı olarak Sırp liderleri kısmen Hırvatları mahkum ederken asıl suçluların gözden kaçırıldığı da bir gerçektir. Bu bağlamda Sırp liderin hücrelerinde kalp krizi geçirdikten sonra ise, doğru tedavi uygulanmayıp, ölüme terk edilmesinde asıl suçluların ortaya çıkmasını önleme planı sezilmektedir. “Balkan Kasabı” Milošević, hakkındaki davanın sonuna gelindiği bir sırada, tam da Eski Yugoslavya Devlet Başkanı kendi savunmasında ABD ve Avrupa ülkelerinin iç savaşta rollerini ve onların maşalarını açıklamaya başlarken ölmüştür. Esasen Milošević’in yargılanması sürecinde birçok ilginç olay yaşanmıştır. Deliller ve şahitler dinlendikçe, Milošević, korkunç bir savaş suçlusundan, vatansever bir lidere dönüşmeye başlamıştır. Özellikle mahkemeyi, canlı olarak televizyondan seyreden Sırp liderin gözünde Milošević bir kahraman haline gelmiştir. Milošević karşıtı gazetecilerden Tim Judah, “Bu mahkeme felaket, yanlış gidiyor. Savaş suçlusu yerine bir Sırp kahramanı izliyoruz” demiştir. Bu gerçekten hareketle, başta ABD, NATO ve AB, BM şemsiyesini de kullanarak Yugoslavya’da etnik bölünmeyi kışkırttığı açıktır. Hırvatistan’a verilen AB’ye üyelik sözü, çatışmaları başlatan ilk kıvılcım olmuştur. Milošević’in devlet başkanlığı ile iç savaş büyümüş; ABD ve AB sürekli olarak bölünmeyi kışkırtmıştır. Çünkü küresel güçler, yeni birlikler kurup kendi sınır duvarlarını yükseltirken, dünyanın kalanını ise ilk bakışta demokratik gibi görülen “çok kimliklilik, çok kültürlülük” anlayışı üzerinden bölünmeye doğru itiyordu. Güçlü bölgesel devletler yerine denetlenebilir ve yönlendirilebilir daha küçük ülkeler istiyorlardı. Batı, kışkırttığı etnik boğazlaşmayı sonuna kadar izledi. Müdahale etmedi ve halkların arasına geri dönüşü imkansızkan ve karşılıklı suç unsurlarının girmesini bekledi. NATO’nun yoğun bir hava harekâtıyla bitirilen Yugoslavya’nın son lideri Milošević, Lahey’de bunları anlatırken öldürüldü. Sonuçta Kosova’da ne yaptığı belli olmayan devasa bir Amerikan üssünün kurulması da son derece önemlidir.¹²

Çatışmalarda Uluslararası Örgütler, Küresel ve Bölgesel Güçler

BM’in varlık sebeplerinin başında, bölge ve dünya barışına yönelik tehditleri önlemek, gerektiğinde yaptırımlar uygulamak ve askeri müdahalede bulunmak gelmektedir. BM şartı 39-51 maddelerinin yer aldığı Bölüm VII’de belirtildiği üzere Güvenlik Konseyi, bu konuda yetkili organdır. Bosna-Hersek’te gerçekleşen savaş suçlarının odağında ise bu organın aldığı yanlış kararlar bulunmaktadır. Bu kararlarda, ilgili ülkelerin sorumluluk düzeyi, hatadan öteye ihmal veya kasıt bulunup bulunmadığı, daha kapsamlı bir işbirliği ve yargılamaya bağlıdır. Bununla beraber, iç savaşta uygulanan silah ambargosunun, Bosna’daki Sırp liderlerin Sırbistan ordusundan silah temin edebildikleri gerçeğine dayanarak ambargonun fiilen sadece Boşnakları silahsız hale getirmek demek olduğunu, Türkiye her fırsatta BM ve Avrupa Birliği nezdinde gündeme getirmiştir. Aynı zamanda çatışmaların durdurulabilmesi için gerekli askeri müdahale kapsamında da destek

12 Hüseyin Vodinalı, Aydın, 24.12.2017, <https://www.aydinlik.com.tr/yugoslavya-diye-bir-ulke-vardi-huseyin-vodinali-kose-yazilari-aralik-2017-08.02.2018>.

verebileceğini bildirmiştir.¹³ Buna karşın gerek Sırp milislerin silahlanması, gerekse silahsız ve savunmasız Boşnakların katliam, tecavüz, sürgün ve imha sürecinde BM'in uzun süre sessiz kalması, bu örgütün sözkonusu savaş suçlarına bir bakıma pasif destek verdiği anlamına gelmektedir. Srebrenitsa soykırımı yapılırken bölgede BM tarafından görevlendirilen barış gücü askerlerinin Hollandalı olması, dolayısıyla sözkonusu soykırımın bu birliğin sorumluluk alanında gerçekleşmesi Hollanda halkı ve yönetimi açısından bir bakıma travma nedeni olmuştur.¹⁴

Olayların Boşnaklara yönelik katliam ve imha süreci haline gelmesinde başta ABD ve İngiltere olmak üzere önemli devletlerin kasıt ve planları konusundaki iddialar son derece önemlidir. Guardian gazetesinin "İngiltere ve ABD, Srebrenitsa'yı Kendi Kaderine Terk Etmeye Nasıl Karar Verdi?"¹⁵ başlığı ile verdiği haber, bu iki ülkenin sorumluluğunu özetlemektedir.

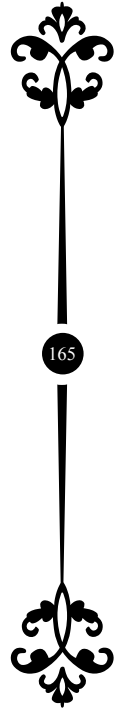
Bunun kadar önemli olan diğer bir husus ise soykırım suçu kapsamındaki bu iddiaların halen soruşturulmamış olmasıdır. Boşnakların silahları toplandıktan sonra saldırgan Sırlara karşı koyarak hayatlarını riske atmak yerine kenara çekilerek katliama seyircikalmaları yüzünden hem kendi halkı hem de dünya kamuoyu nezdinde tepki çeken barış gücü askerlerinin Hollandalı olduğu gerçeği dikkate alındığında, suçu teşvik durumundaki bu ifadelerin gereği olan soruşturma açılmamıştır. Nitekim Hollanda Dışişleri Bakanı Joris Voorhoeve'nin 2015'teki açıklamalarına göre bu süreçte BM, çatışma bölgesinde hava desteğine izin vermiş olsaydı, sözkonusu katliamların önüne geçilebilecekti. Voorhoeve'ye göre çatışmalar başlamadan önce, ABD, İngiltere ve Fransa arasında 1995 Mayıs ayında imzalanmış olan, NATO hava kuvvetlerinin Bosnalı Sırlara karşı kullanılmamasını öngören gizli anlaşma nedeniyle Srebrenitsa'ya hava desteği verilmemiştir. Bu anlamda sözkonusu anlaşma, Sırlar açısından her türlü saldırganlığın garanti belgesi fonksiyonunu yerine getirmiştir.

6 Temmuzda saldırılar başladıktan sonra Hollandalı komutan Karremnas hava desteği istemiş, ancak bu talep reddedilmiştir. 11 Temmuz'da ise Srebrenitsa düşmüş ve Sırp milisler binlerce Boşnak sivil öldürmüş ve diğer savaş suçlarını işlemiştir. Halbuki Hollandalı birlik, BM Güvenlik Konseyi kararı gereği bölgede görev yaptığı halde, sorumluluk bölgesindeki komutanın böyle bir talebinin reddedilmesinin mantıklı bir izahı sözkonusu değildir. Bakana göre, Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamak durumunda olan NATO da Sırp saldırılarından önceden haberdar olmuş, ancak bunu Hollanda'dan saklamıştır.

13 Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 593.

14 J.Joyce Van de Bildt, "Srebrenica: A Dutch National Trauma", *Journal of Peace, Conflict & Development*, Issue 2015, "Srebrenica: A Dutch National Trauma", pp. 115-145, <https://www.bradford.ac.uk/social-sciences/peace-conflict-and-development/issue-21/Srebrenica---a-dutch-national-trauma.pdf> 04.03.2018.

15 How Britain and US Decided to Abandon Srebrenica's Fate 4 July 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/04/how-britain-and-us-abandoned-srebrenica-massacre-1995> 22.03.2018.

Daha da önemlisi geçen süre zarfında bu iddialar soruşturulmamıştır. Saldırıların önceden bilindiği, gizli anlaşma gereği kasten destek verilmediği konusunda ABD'deki gizli belgelerin açıklanması konusunda Hollandalıların beklentisi sürmektedir.¹⁶

Başta BM olmak üzere uluslararası örgütlerin iç savaş veya uluslararası savaş konularında görev ve sorumlulukları konusunda farklı yorumlar sözkonusu olabilir. Nitekim BM Şartı'nın ilk maddesi dikkate alındığında kuruluşun temelamacı, dünya barışını korumak, uluslararası güvenliği sağlamaktır. BM Şartı bünyesinde İnsan Hakları kataloğuna yer verilmesi girişimleri başarısız kalmış, bunun yerine 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi yayınlanmıştır. 1966'da ise ikiz sözleşmeler olarak bilinen BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi imzalanmıştır. Bununla beraber BM Şartı'nın başlangıç ile 55/c maddesi dikkate alındığında insan haklarını korumanın BM'in ikinci ana hedefi olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹⁷

Başta Srebrenitsa olmak üzere savaşın her aşamasında Müslümanları silahsızlandırırken Hıristiyan unsurların silahlandırılmasında BM yanında AB'nin önde gelen ülkeleri ile diğer bölge ülkelerinin önemli sorumlulukları bulunmaktadır.¹⁸ Örneğin Romanya, Tuna nehrinden Bosna'daki Sırlara silah sevkiyatında Sırları koruyan uygulamaları tercih etmiş, silahlı Sırlar karşısından savunmasız durumda kalan Müslümanların imhası sürecinde tarafsızlığı tercih etmiştir. Öte yandan Yugoslavya iç savaşı süreci değerlendirilirken "çatışmaların önlenmesinde AB'nin başarısız kaldığı", bu yüzden ABD önderliğinde NATO'nun devreye girmek zorunda kaldığı görüşü, oldukça tartışmalıdır.¹⁹ Çünkü burada "başarısızlık" izafi olup gerçek hedef sözkonusu coğrafyayı olabildiğince "Müslümanlaştırma" olduğuna göre bu kapsamda başta Almanya olmak üzere diğer AB ve Avrupa ülkeleri önemli "başarı" elde etmişlerdir. Nitekim bu süreçte örneğin Yunanistan da Haçlı zihniyetiyle her aşamada Sırları desteklemiş, Boşnakların imha sürecinde barış gücüne Türkiye'nin katılmasına, diğer Hıristiyan komşuları gibi şiddetle karşı çıkmıştır.

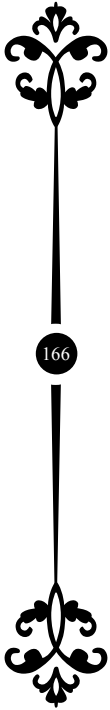
Çatışmaların başından beri, zaman zaman tartışma konusu olduğu halde laik sisteme sahip Türkiye'nin önemli ölçüde kamuoyu baskısı ile İslamiyeti ön plana çıkaran Bosna-Hersek'teki Müslümanların yegâne hâmisi durumunda kalması son derece önemlidir. Bosna-Hersek Müslümanlarının lideri aynı zamanda dönüşümlü başkanlık gereği o

16 BM İsteseydi Srebrenitsa Katliamı Önlenebilirdi, <http://t24.com.tr/haber/hollandalı-bakan-bm-isteseydi-srebrenitsa-katliami-onlenebilirdi,301552> 22.03.208.

17 Doğan, *a.g.e.*, s.176.

18 Bosna-Hersek'te Müslümanlara karşı Hıristiyanları silahlandırmak politikası, Avrupa güçlerinin bir bakıma "tarihi hastalığı"dır. Nitekim Rusya, Avusturya ve Almanya tarafından Osmanlıya verilen 12 Mayıs 1876 tarihli Berlin Memorandumu'nun esaslarından biri Hıristiyanların da silah taşımaya izin verilmesidir. Bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih* (1789-1999), İstanbul 2000, s. 326.

19 Özgür, "a.g.m.", s. 227.

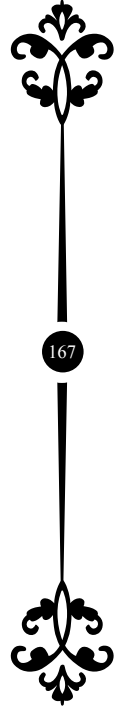

dönemde ülkenin Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović'in kişisel girişimleri ile dışişleri bakanı Hikmet Çetin birçok uluslararası zeminde Boşnakların tek dayanağı haline gelmiştir.

Sırpların saldırısıyla Müslümanlara karşı katliama dönüşen savaş döneminde, Türkiye hem İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) hem de Avrupa Konseyi dönem başkanlığını yürütmekteydi. Türkiye bu süreçte diğer uluslararası zeminlerde olduğu gibi bu iki örgütte de diplomatik girişimlerini sürdürmüştür. Nitekim Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, İKÖ Dışişleri Bakanları Konseyi'ni 17-18 Haziran 1992'de İstanbul'da olağanüstü toplantıya çağırarak konunun âciliyetini gündeme getirmiştir. Toplantı sonrası yapılan açıklamada BM'e, Sırp saldırganlığının durdurulması için askeri müdahale de dahil gerekli tedbirlerin alınması çağrısında bulunulmuştur. Temmuz ayında gerçekleşen AGİK zirvesinde de konu gündeme gelmiş, ABD başkanına, Körfez Krizi'nde olduğu gibi uluslararası müdahalede bulunulması gerektiği iletilmiştir.²⁰

Çatışmaların başlamasından itibaren Türkiye, gelişmelere daha ziyade Uluslararası Hukuk ve İnsancıl Hukuk açısından bakmıştır. Öncelikle Boşnakları desteklemek durumunda kalması, dini kaygıdan çok imha edilen bu halkın sesine kulak veren başka bir devletin bulunmamasıdır. Bu kapsamda Türkiye'deki Boşnak topluluğunu da dikkate almak gerek. Ankara yönetimi, Sırp saldırılarına karşı öncelikle sınırlı bir uluslararası müdahaleyi, bu uygun görülmediği takdirde Bosna-Hersek'e (fiilen sadece Müslümanlara) uygulanan silah ambargosunun kaldırılması yönünde girişimlerde bulunmuştur. BM'deki yoğun diplomatik temaslardan sonra "Bosna İçin İki Aşamalı Eylem Planı" saldırıların önlenmesi konusunda önemli bir tedbirler paketi, bir anlamda Türkiye'nin Bosna-Hersek politikasının özetidir. Bu plan genel hatlarıyla Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünü esas almaktaydı. Aynı dönemde hazırlanan bir dereceye kadar Dayton Antlaşması'nda uygulamaya geçirilen Owen-Stoltenberg Planı, saldırgan taraf durumundaki Sırlara ve kısmen Hırvatlara taviz verilerek çatışmaları durdurmayı öngörürken Ankara'nın planı, saldırganları caydırıcı nitelikteydi. Askeri, diplomatik, insani yardım, saldırıları durdurmak üzere Sırp kamplarına yönelik tedbirler gibi barış ve hukuk yanlısı, her devletin kabul etmesi gereken sıradan kararların kabulünde dahi batılı devletler ile önde gelen uluslararası örgütler ayak diremiş, Müslüman nüfusun olabildiğince imhasını beklemiştir. Nitekim Hikmet Çetin Ankara'nın hazırladığı sözkonusu plan için günlerce Londra, Paris ve New York'ta temaslarda bulunmuştur. Planda önerilen müdahale gerçekleşmeyecekse fiilen sadece Müslümanlara uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasıyla kendilerini savunma haklarının verilmesini talep etmiştir. Saldırıları sürerken sözkonusu temaslara

20 1991'de yaşanan I.Körfez Savaşı, Irak'ın sınır anlaşmazlığından dolayı Kuveyt'i işgali üzerine BM Güvenlik Konseyi kararıyla yapılan askeri müdahaledir. Belirtmek gerekir ki Kuveyt'in işgali Uluslararası Hukuk'a aykırı olduğu halde bu süreçte Bosna-Hersek'in Sırbistan tarafından işgali yanında katliam, tecavüz ve sürgünler desözkonusudur. Dolayısıyla başta BM olmak üzere uluslararası toplumun Sırp saldırılarına karşı zamanında müdahale etmeleri için I. Körfez Savaşı'ndan daha fazla gerekçe bulunmaktaydı.

karşı ilgisizlik üzerine Hikmet Çetin, başta BM ve NATO olmak üzere uluslararası örgütlerin ve uluslararası toplumun güvenilirliğinin Bosna-Hersek'te aşındığına dikkat çekmiştir.²¹

Dayton sürecine giden yolda Türkiye'nin politikası şu şekilde özetlenebilir:²²

Bosna-Hersek'in ülkesel bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğünün korunması ve güvence altına alınması.

Çatışmaların yayılmasının önlenmesi, bu bağlamda bölgedeki bütün etnik ve dini grupların kabul edeceği bir barış zeminin oluşturulması ve istikrarın temini.

BM, NATO ve diğer uluslararası örgütler ile uluslararası toplumun desteği ile etkin tedbirlerin alınması, Boşnaklara yapılan zulmün durdurulması.

BM kararları desteklediği halde fiilen yaptırımların sadece Boşnaklara uygulandığı gerçeği dikkate alınarak Sırlara silah ve asker sevkinin durdurulması; sadece Müslümanlara yönelik sözkonusu ambargonun kaldırılması, böylece kendilerini savunma fırsatı verilmesi.

Barış düzeninin kurulması çerçevesinde saldırgan Sırlara uygulanacak yaptırımların daha etkin hale getirilmesi.

Diplomatik, askeri ve ekonomik tedbirler çerçevesinde BM veya NATO'nun her türlü yardıma hazır olması.

Müslümanlara yönelik baskı, şiddet ve soykırım devam ettiği halde BM, NATO ve AB'nin ağırdan alması sürecinde Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ, bugünkü ismiyle İslam İşbirliği Örgütü) müdahil olması, örgüt üyesi güçlü ülkelerin diplomatik kanalları daha fazla zorlaması konusunda da girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede şu üç görevi yerine getirmeye çalışmıştır:²³

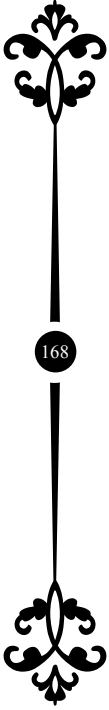
1-Sırların Müslümanlara uyguladığı soykırım ve imha hareketinin İslam ülkelerinde yol açtığı kızgınlığı paylaşma ve Batılı ülkelerin kayıtsızlığını protesto etme.

2-BM çatısı altında İslam ülkeleriyle ortak hareket ederek muhtemel yaptırımların İslam ülkeleri adına olmaktan çok BM şemsiyesi altında gerçekleşmesi; Sırların saldırganlığı önlenirken İslam-Hıristiyan çatışması imajı verilmemesi.

21 Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul 2004, s. 594-595.

22 Mesut Kayaer, "Türk Dış Politikası ve Bosna-Hersek Krizi", *2.Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Bildiriler Kitabı, C.2*, (ed. A.Vecdi Can), Sakarya Üniversitesi 2010, s. 2029.

23 Kayaer, *a.g.e.*, s. 2029-2030.

3-Muhtemel mülteci krizini önlemek üzere Bosna-Hersek'teki saldırıların durdurulması, savaşın yayılmasının önlenmesi. Zira son iki asırda Rumeli'den Anadolu'ya göç edenler dikkate alınmıyışında yeni bir mülteci krizi kaçınılmaz olacaktı.

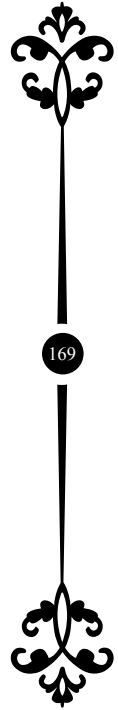
Evensel ceza hukuku, “kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesini benimsemiştir. Bunu Uluslararası Hukuk alanına taşıdığımızda, alanın kanunları (kaynakları) olarak öncelikle sözleşmeler ve teamülleri görmekteyiz. Gerek soykırım ve gerekse diğer insanlığa karşı suçların tanımı kapsamında iki temel sözleşme sözkonusudur. 1948 Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi ile 1949 Cenevre Sözleşmeleri bunların başında gelmektedir. Bu alandaki sözleşme ve teamüllerden oluşan İnsancıl Hukuk, silahlı yaralılar, teslim olanlar, savaşıma yeteneğini kaybetmiş olanlar yanında siviller, kadınlar, çocuklar, din adamları, doktorlar, gazeteciler vb. çatışma dışında kalanlarla ilgili bir bakıma savaş şartlarında insan haklarını düzenlemektedir. Bu kapsamda 1949'da imzalanan dört Cenevre sözleşmesi “Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı İçin”, “Denizdeki Silahlı Kuvvetlerin Yaralı, Hasta ve Kaza Geçirmiş Mensuplarının İyileştirilmesi Hakkında”, “Harp Esirlerine Yapılacak Muameleye İlişkin”, “Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin”dir. 1949 Cenevre Sözleşmelerinden sonra, aynı sözleşmelerin devamı olarak 1954, 1972, 1980, 1993, 1997 ve 2000 yıllarında kültür malları, biyolojik silahlar, konvansiyonel silahlar, kimyasal silahlar, mayınlar ve çocuklarla ilgili ek protokoller ve sözleşmeler imzalanmıştır.²⁴

Bosna'da Müslümanlara karşı sadece Srebrenitsa Soykırımı'nda değil fakat ülke çapında 200.000 Boşnak'ın öldürülmesi, daha fazlasının tecavüze uğraması, sürülmesi, satılması, imha edilmesi sürecinde açıkça ihlal edilen 1949 Cenevre Sözleşmelerinin bazı ortak maddeleri şunlardır: “Silahlarını bırakmış olan silahlı kuvvetler mensupları ve hastalık, yaralanma, tutuklanma veya başka bir nedenle savaş dışı kalan kimseler de dahil olmak üzere çarpışmalarda aktif bir rol almayan kişiler ırk, renk, din ve inanç, cinsiyet, doğum veya servet, ya da benzer kritere göre ayırım yapılmadan bütün koşullarda insani muamele görecektir” (md.3).²⁵

Bu sözleşmelerde suçların tanımı bir dereceye kadar belirlendiği halde ceza ve ceza usulü konusunda gerekli yasal düzenleme (sözleşme) için 1993'te kuruluşuna karar verilen Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi beklenmiştir. Bunu 1995'te kurulan Ruanda Savaş Suçları Mahkemesi izlemiştir. Her iki mahkemede adında belirtildiği üzere ilgili bölgeye ve döneme ait olup geçici (ad hoc) statüdedir. Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), önemli ölçüde bu mahkemelerde kazanılan tecrübeler ışığında kalıcı bir yargı yeri haline gelmiştir. Bireysel cezai sorumluluğun uygulanması açısından son derece önemli yargılamaları gerçekleştiren bu mahkemeler, UCM'nin kurulmasına, usul

24 Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, İstanbul 2013, s. 507-508.

25 Gündüz, *a.g.e.*, s. 509.

hukuku kurallarının oluşmasına, en ağır nitelikteki uluslararası suçları işleyen kişilerin yargılanması ve onları cezalandırılması sürecindeki içtihatların oluşmasına öncülük etmiştir. Bu gibi suçları işleyecek, bu yönde kamu otoritesini kullanacak veya bu yöndeki emirleri yerine getirecek kişileri caydırma konusunda hukuki boşlukları kapatarak ulusal ve uluslararası düzeyde gereken hassasiyetin oluşmasında ilklere olmuştur.²⁶

Öte yandan Hırvatların da Bosna-Hersek içerisinde Hırvat etnisitesini güçlendirip oranını artırarak Hırvatistan ile birleşmeyi amaçladığı bilinmektedir. Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi'nin tespitine göre bu amaçla, Praljak, Prlic, Stojic ve Coric gibi Hırvatların önderlik ve girişimleriyle Ortak Ceza Girişimi (JointCriminal Enterprise) ve Bosna Hırvat Ordusu gibi yapılaşmalar gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Hırvat oranını artırmanın yolu olarak Müslüman nüfusa yönelik etnik temizlik esas alınmış ve bu gerçekleştirilmiştir.²⁷ Başlangıçta “Büyük Sırbistan” projesinin parçası olarak Bosna-Hersek'in Sırbistanlaştırılmasına karşı birlikte hareket ederek bu federe devletin de bağımsızlığı ilanında Boşnaklarla işbirliği yapan Hırvatlar, bir müddet sonra Müslümanları katledip mülklerini tahrip ederek Hırvat bölgesini genişletme yoluna girmiştir. Yapılan katliam ve tahribatın mahkeme kararıyla tespiti, başta BM olmak üzere ulusal kurumlara birçok bakımdan yeni görevler vermektedir. Bu bağlamda Dayton'ın Müslümanlar lehine revizyonu önemli olduğu kadar gereklidir.

Çatışmaların ilerlemesiyle Türkiye, savaş suçu işleyenlerin cezalandırılması gerektiğini her zeminde dile getirmiştir. Bu kapsamda İzzetbegoviç önderliğindeki Bosna-Hersek yönetiminin Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi'nin 9. maddesine dayanarak daha Mart 1993'de BM Uluslararası Adalet Divanı'na yaptığı müracaatı desteklemiştir. Belirtilen sözleşme yanında 1907 Lahey Kara Savaşı Sözleşmesi, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile 1949 Cenevre Sözleşmeleri de dikkate alınmıştır. Bu süreçte Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin sözkonusu sözleşmelere taraf olması, bağımsızlığını ilan etmiş olan Bosna-Hersek'in de halef statüsünde bu sözleşmeleri tanınması mahkeme sürecinde yeterli olmuştur. Netice itibarıyla Divan, Temmuz 1996'da verdiği kararda temel konularda Bosna-Hersek'i haklı bulmuştur.²⁸

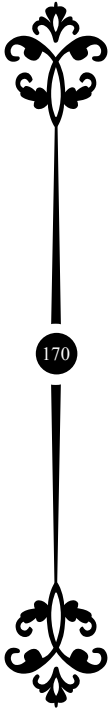
Ermeni Soykırım İddiaları, Hocalı Soykırımı ve Myanmar ile Srebrenitsa

1960'ların ortasından itibaren başlayan ve halen kamuoyu, medya ve siyaset zeminlerinde Türkiye'ye karşı gündemde tutulan Ermeni Soykırım İddiaları, tarih bilimi ve Uluslararası Hukuk açısından tükenmiştir. Dört T olarak adlandırılan “Terör,

26 Arda Özkan, “Silahlı Çatışmalar Hukukunun Uygulanmasında AD HOC Mahkemelerin Rolü”, *Uluslararası Güvenlik Kongresi*, (ed. Hasret Çomak, Ayşegül Gökalp Kutlu), Kocaeli 2004, s. 495.

27 Trial JudgementSummary, <http://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/en/171129-judgement-summary.pdf> 28.03.2018. Praljak'ın 1993'deki görüşleri için bkz: <http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/ENGLISH/witness/Miomir%20Zuzul/39.pdf> 13.04.2018.

28 Kayaer, a.g.e., s. 2030.

Tanıma, Tazminat ve Toprak” programı çerçevesinde soykırım iddialarını öncelikle Türk diplomatlara karşı terör saldırıları başlatarak sesini duyurmuş ve 1980’ler itibariyle ASALA yerini PKK’ya bırakarak Ermeni kimliği ile terör faaliyetlerinden çekilmiştir. Soykırımcı Ermeniler, 1980’lerle birlikte artan bir şekilde soykırımı tanıma ve bir adım sonra soykırımı inkârı cezalandırma karar ve kanunları çıkarmaya odaklanmış ve bu alanda belirli bir başarı göstermişlerdir. Bununla beraber AB Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yanında örneğin Fransız Anayasa Mahkemesi kararlarıyla soykırım iddialarının birer iddiadan ibaret olduğu, bilimsel yönden kanıtlanmadığı gibi hukuksal açıdan da bir mahkeme kararı olmadığı yönünde son derece önemli kararlar verilmiştir.²⁹ 2004 yılında İsviçre’nin moderatörlüğünde düzenlenen Viyana Ermeni-Türk platformu, her iki tarafın elindeki belgeleri ortaya koyarak tarafsız uzmanların bunları değerlendirmesi ve uzmanlar heyetinin vereceği karara uymayı hedeflediği halde ilk iki oturumdan sonra Ermeni tarafı masadan kaçmıştır.³⁰ Öte yandan Ermeni diasporasının son derece güçlü olduğu Fransa’da sözde soykırımı tanıma kararı alınmasından sonraki aşama, soykırım inkârcılarını cezalandırma yasa tasarısı iki kere parlamentodan geçmiş ve yasalaşma sürecinde iken ikisinde de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.³¹ Söz konusu iptal kararlarında, Türk diplomasisi yanında, akademi ve bilimsel çalışmalarının da başarısı sözkonusudur.

Ermeni soykırım iddiaları konusunda, batının Türkofobi veya İslamofobi kapsamındaki önyargıları ile Ermeni diasporası ve diğer Türkiye karşıtı lobilerin medya ve propaganda güçlerine karşın, 2018 itibariyle Türk araştırmacı, akademisyen, hukukçu ve diplomasisinin belirli bir başarısı vardır. Buna karşın Yukarı Karabağ’daki Azeri Türklerine karşı Ermeni soykırımı, Srebrenitsa ile mukayese edildiği halde bu konudaki suçluların yargılanması ve cezalandırılması aşamasında başarısızlık sözkonusudur. Soykırım Sözleşmesi gereği, öncelikle bu suçu işleyenlerin suçun işlendiği ülke tarafından yargılanması gerektiği hükmüne rağmen Azerbaycan yönetiminin böyle bir teşebbüsünün bilinmemesi ilginçtir.³²

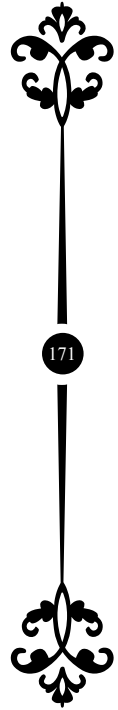
Belirtmek gerekirkı Srebrenitsa soykırımı da Bosna-Hersek topraklarında yaşandığı halde, ülkenin etnik yapısının, adalet bürokrasisine de yansıdığı dikkate alındığında soykırım suçlusu Sırlara karşı, bir Sırp savcının iddianame hazırlaması oldukça zordu. Buna karşın İzzetbegoviç yönetiminin son derece kararlı hamlelerle BM bünyesinde ICTY’nin oluşturulmasını başarması bu açıdan önemlidir.

29 Alaeddin Yalçınkaya, “Soykırım İddialarına Karşı AB Adalet Divanı Kararlarının Önemi ve Tahlili”, *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, C. IV, s. 3044-3055.

30 Kenan Dağcı, “2004 Viyana Türk-Ermeni Platformu’nun Anlamı”, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk*, (ed. Alaeddin Yalçınkaya), Ankara 2016, s. 439-463.

31 Ercüment Tezcan, “Soykırım Yasaları ve Anayasa’ya Uygunluk Tartışmaları: Fransa Örneği”, *Ermeni Soykırım İddiaları ve Uluslararası Hukuk*, (ed. Alaeddin Yalçınkaya), Ankara 2016, s. 83-120.

32 Alaeddin Yalçınkaya, “Hocalı Katliamı, Tarih Ne Söyler”, <https://www.youtube.com/watch?v=9XdqCaCiYHQ> 05.04.2018.

Öte yandan 2017 ve 2018'de Myanmar'da Müslümanlara karşı uygulanan, her yönüyle soykırım kapsamında yaşanan olaylara, katledilen veya yol şartlarında hayatını kaybedenlerin sayısı milyona yaklaşmasına karşın herhangi bir uluslararası tedbir, soruşturma veya yargılama sürecinin başlamamış olması, önemli ölçüde bu toplumun İzzetbegoviç çapında bir liderden mahrum olması anlamına gelmektedir.

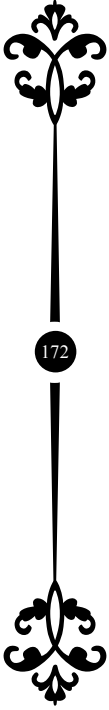
Aliya İzzetbegoviç Diplomasisi ve Yargı Süreci

ICTY'nin kurulması, Uluslararası Hukuk açısından son derece önemli bir aşama olup yukarıda belirtildiği üzere daha sonraki yargı kurumları ile bu alandaki sisteme öncülük eden bu mahkemenin kurulması ve kısmen de olsa başarılı bir şekilde suçluları cezalandırabilmesinin arkasında Aliya İzzetbegoviç'in başarılı diplomasisi bulunmaktadır. Ekonomik, askeri ve siyasi açıdan son derece zayıf bir ülkenin/halkın lideri olduğu halde bu aşamada Türkiye'nin de her türlü yardımı ve desteği son derece önemlidir. İzzetbegoviç başarılı bir lise öğrencisi olduğu halde bulunduğu çevrenin aksine İslamî konulara gittikçe daha fazla ilgi duymaya başlamış ve bunları sık sık arkadaş çevresiyle tartışmıştır. Arkadaşlarıyla birlikte daha 16 yaşında iken Müslüman Gençler Kulübü'nü (MladiMuslimani) kurarak örgütçü/katılımcı yeteneklerini ortaya koymuştur. Kısa zamanda kulüp, bir takım eğitim ve sosyal faaliyetlerle fikir örgütünden çok aktivite grubu haline gelmiştir. Bu kapsamda genç kızlar için de ayrı bir kuruluş oluşturulmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı döneminde muhtaçlara yardım götürmüştür.³³

II. Dünya Savaşı yıllarında Yugoslavya, Alman işgali altına girdiği halde İzzetbegoviç'in kurduğu örgüt, belirtilen faaliyetleriyle gittikçe daha fazla dikkat çekmiştir. Sırp Çetnikler bir bakıma 1990'larda olduğu gibi Almanların da desteği ile 100.000 civarında Müslümanı öldürmüşlerdir. Bu dönemde Müslümanların yardımına koşan Müslüman gençler birliği olarak örgüt, faaliyetini sürmüştür. Savaşın sona erdiği zannedilmiştir. Buna karşın İzzetbegoviç, ateizm karşıtı faaliyetleriyle ve İslamcılık suçlamasıyla 1949'dan itibaren beş yıl hapis yatmıştır. Bu şartlar altında yetişen oğlu, 1983'de babasının makalelerinden derlediği kitabı "İslamî Manifesto" adıyla yayınlamıştır. Bunun üzerine mahkeme İzzetbegoviç'i, ülkede İslamî devlet kurmak suçlamasıyla 14 yıl hapse mahkûm etmiştir. Bu mahkûmiyet İzzetbegoviç'in yazılarının Boşnaklar tarafından çok daha yaygın bir şekilde okunmasına ve onun ülkedeki Müslümanların doğal lideri haline gelmesine yol açmıştır.

Mart 1992'de yapılan referandum sonucu %62 kabul oyu ile Bosna-Hersek'in bağımsızlık ilanı üzerine yukarıda belirtildiği üzere Sırp, Müslümanlara karşı imhâ ve tecavüz hareketine başlamıştır. Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'nın bağımsızlıklarını

33 Murat Karadeniz, "Aliya İzzetbegoviç Kimdir?", <http://www.islamveihsan.com/aliya-izzetbegovicin-hayati.html> 01.04.2018.

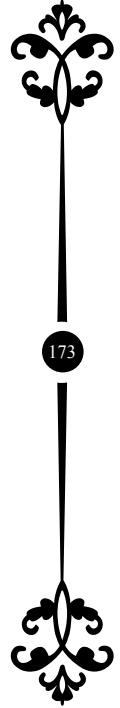
destekleyen batı, önemli bir kısmı Müslüman olan, İzzetbegoviç yönetimindeki bu ülkenin bağımsızlığından rahatsız olarak Boşnakları, Sırpların katlihanetmiştir. Yugoslava Federal Ordusu katlihan çetesi Sırp Çetniklerle saldırırken Müslümanların savunma gücü bulunmamaktaydı. Sırp bir milyona yakın Müslümanı göçe zorlarken her fırsatta katlihan, tecavüz yanında başta camiler olmak üzere birçok İslami eserleri de imha etmişlerdir. Bu süreçte bütün zayıflık, yokluk ve desteksizliğe karşı İzzetbegoviç liderliği az da olsa Müslümanları ayakta tutabilmiş, seslerinin duyulmasını sağlamıştır. İzzetbegoviç, cumhurbaşkanı olarak, Sırpların gücünü çok iyi bildiğinden iki halkın karşı karşıya gelmemesi için son derece ihtiyatlı politikalar izlemiştir. Onuntemaslarıyla saldırganlara karşı az da olsa başka ülkelerden Müslümanlar, Boşnaklara destek olmuştur. Bu arada halkın Müslümanlık bilinci gittikçe gelişmiştir. ICTY'nin kurulması ve yargılamayı başarması İzzetbegoviç'in büyük başarısı olduğu halde 1995 Dayton Antlaşması, Müslümanlar açısından büyük bir haksızlığın belgesidir. Devam edip giden katlihan, sürgün ve tecavüzler ile bunlara karşı sessiz kalan batılı devletlerin de baskısıyla İzzetbegoviç, önüne konulan Dayton metnini imzalamak zorunda kalmıştır. Kendi ifadesiyle ülkesine dönüp savaşa devam etme alternatifi kalmamıştı, çünkü savaşıacak silah, eleman ve destek yoktu. Savaşın sürmesi, kalan Müslümanların da imhası anlamına gelecekti. Onun siyasetini, dünya görüşünü ve bilge liderliğini yansıtan sözleri, aynı zamanda diplomatik ve politik başarısının (zayıyatı en azda tutabilme, toplu imhayı önleme başarısı) izlerini vermektedir. Bu kapsamdaki sözlerinden bazıları şunlardır:³⁴

- “Savaşta büyük zulme uğradınız. Zalimleri affedip affetmemekte serbestsiniz. Ne yaparsanız yapın, ama soykırımı unutmayın. Çünkü unutilan soykırım tekrarlanır.”
- “Nefrete nefretle cevap vermeyin. Bosna için nefret çıkmaz sokaktır. Nefret sadece bizim ruhlarımızı zedelemiyor, Bosna'nın özünü de zedeliyor.”
- “Hukuk benim için sadece meslek değil inancım, yaşam tercihim ve hayat felsefem.”
- “Ben Avrupa'ya giderken kafam önümde eğik gitmiyorum. Çünkü çocuk, kadın ve ihtiyar öldürmedik. Çünkü hiçbir kutsal yere saldırmadık. Oysa onlar, bunların tamamını yaptılar. Hem de Batı'nın gözü önünde; Batı medeniyeti adına.”

Sonuç

Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi (ICTY), birçok bakımdan tarihin en uzun davalarından birine bakan yargı kurumu olarak görev yapmıştır. Mahkemenin 1993'de kurulmasından 2017'de kapanmasına değin yargıladığı, mahkum ettiği, mahkum ettikten sonra cezasını çekenler, halen hapiste olanlar veya bu süreçte hayatını kaybedenler

34 Aliya İzzetbegoviç, https://tr.wikiquote.org/wiki/Aliya_İzzetbegoviç 13.04.2018.

dikkate alındığında önemli bir işlevi yerine getirdiği görülür.³⁵ Netice itibarıyla 161 kişi hakkında yargılama süreci başlatılmış, 9 sanık bu süreçte hayatını kaybetmiş, 56 kişi cezasını tamamlamış, 9 kişinin ise tutukluluk süreci devam etmektedir.³⁶

Aynı süreçte Bosna-Hersek'teki savaş suçlarıyla ilgili Milletlerarası Adalet Divanı'na da (MAD) dava açılmıştır. Divan, Srebrenitsa'da soykırım yapıldığını, ancak bunu Sırbistan'ın yaptığına dair yeterli delil bulunmadığı kararını vermiştir. MAD ile ICTY yargılamaları birlikte değerlendirildiğinde aralarında çelişki olmayıp, esasen Soykırım Sözleşmesi de dikkate alındığında, soykırımı devletin değil kişilerin yaptığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber Divanın, Sırbistan'ın devlet olarak soykırım yapıp yapmadığını değerlendirmesi sürecinde, Bakanlar Kurulu, Yasama Meclisi gibi doğrudan egemenlik haklarını kullanan kurumların bu yönde aldıkları bir karar olup olmadığını değerlendirmesi sözkonusudur. Buna karşın ICTY'nin soykırım suçlarından mahkum ettiği kişiler dikkate alındığında, bu suçun kişisel suç olduğu gerçeği yönündeki bir içtihat güçlenmiştir. Bu bağlamda Ermeni soykırım iddialarının “Türkler/Osmanlı Soykırım Yaptı” hezeyanlarının ne derece anlamsız ve hukuk dışı olduğu da tescillenmiştir. Bununla beraber tarihte devletin soykırımı olarak, Kıbrıs Rum yönetiminin 1963'de aldığı Akritas Planı kararı, tartışmasız bir soykırım belgesidir.

Öte yandan gerek divan gerekse ICTY, sadece Srebrenitsa'daki katliam ve imhayı soykırım olarak değerlendirmiştir. Halbuki çatışmalar devam ederken 200.000 civarında Boşnak katledilmiştir. Yine Srebrenitsa dışında yüzbinlerce kadın ve çocuğa yönelik saldırı, kaçırma, tecavüz gibi suçlar da dikkate alınmamış, çatışmalarda kayıplar olarak değerlendirilmiştir. Halbuki bu süreçte yaşananlar iki güç (devlet, toplum, organizasyon vb) arasındaki çatışma değil, diğer devletlerin desteğinde organize güçlerin, orduların Boşnaklara karşı saldırı, imha, katliam, tecavüz, kaçırma, sürme gibi suçları sözkonusudur.

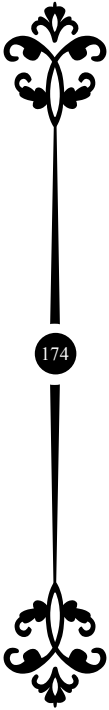
Bosna-Hersek'te, Dayton üzerine kurulu iğreti bir düzen bulunduğu halde bu haliyle dahi sükûnet, önemli ölçüde uluslararası gücün (başlangıçta UNPROFOR, daha sonra IFOR ve SFOR) varlığına borçludur. Çünkü ICTY'nin mahkum ettiği soykırımcılar ve diğer savaş suçluları kısmen cezalarını çektiği halde bunlardan bazıları kendi toplumlarında kahraman olarak varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerdir. Öte yandan Sırp ve Hırvat liderler mahkeme nezdinde cezalandırıldıkları halde bu süreçte yaptıkları soykırım neticesinde Müslümanlar aleyhine toprak kazanılmış olup bu kazanım da Dayton ile garanti altına alınmıştır. Bu durumda sözkonusu barış gücünün bölgeden ayrılmasıyla çatışmaların kaldığı yerden devam etme tehlikesi sona ermiş değildir.³⁷

Sonuç itibarıyla savaş suçu kapsamındaki suçların icrasıyla Boşnaklarla meskûn

35 Bosna Kasabı Miladiç'e Müebbet: Dünyanın Gözü Önünde Suçlu İlan Edildi, Milliyet, 21 Kasım 2017, <http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-tarihi-karara-artik-dunya-2559328/04.03.2018>.

36 Key Figures of the Cases, <http://www.icty.org/en/cases/key-figures-cases> 28.02.2018.

37 İrfan Kaya Ülger, “Balkan Gelişmeleri ve Türkiye”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ed. İdris Bal), Ankara 2006, s.261.

yerler boşalmış, bu bölgelere daha çok Sırp, kısmen Hırvatlar yerleşmiştir. Bu gerçekler mahkeme kararlarının her aşamasında tescil edilmiştir. Bosna-Hersek’i kuran Dayton Barış Antlaşması ise 1995 tarihi itibarıyla katliam sonucu ortaya çıkan şartları dikkate almıştır. Bu zemin üzerine kurulan düzen, bir bakıma soykırımı bütün sonuçlarıyla kabul etmek, bir anlamda ödüllendirmekdir. Başta BM olmak üzere önde gelen uluslararası örgütler ve devletler, mahkeme kararları ışığında Dayton Antlaşmasının Boşnaklar lehine revize edilmesini, çatışmalardan önceki etnik haritanın esas alınmasını sağlamalıdır.

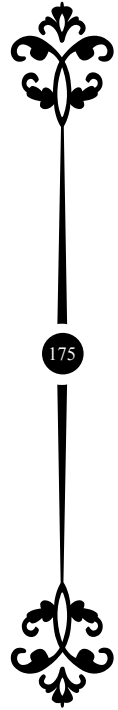
Evrinsel Ceza Hukukunda olduğu gibi, 1948 Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi de soykırım kapsamında cezalandırılacak kişileri sayarken sadece bu suçu işleyenlerle yetinmemiştir. Nitekim sözleşme md. 3, “soykırında bulunulması için işbirliği yapmak”, “soykırında bulunulmasını doğrudan ve aleni surette kışkırtmak”, “soykırımı iştirak etmek”³⁸ hükümlerini de getirmiştir. MAD’ın 2007’de verdiği hüküm de yaşanan faciyanın öncesinde Srebrenitsa’da ciddi bir şekilde soykırım riskinin bulunduğu açıkça belirtilmiştir. Buna karşın başta İngiltere ve ABD olmak üzere önde gelen güçler, Sırpı soykırım yapma konusunda teşvik derecesinde serbest bırakmış, taleplere rağmen örneğin hava gücünün kullanılmasına müsaade etmemiştir.³⁹ Bu durumda Hollanda Dışişleri bakanının belirttiği gibi gerek kurumsal olarak BM, NATO ve AB gerekse bu sürece iştirak derecesinde ihmal ve kışkırtma sabıkalı bulunan kişiler hakkında da soruşturma açılması ve yargılanması, bundan sonraki benzer faciaları önlemek açısından zorunludur.⁴⁰

Bu bağlamda Hırvat General Slobodan Praljak’ın 29 Kasım 2017’de ICTY’deki son duruşmada 20 yıllık hapis cezasının okunmasından sonra “Praljak suçlu değildir” sözlerinden sonra zehir içerek intihar etmesi, mağdur Müslümanlar açısından ayrı bir rahatlama sebebi olmuştur. Fakat bu son sözünün asıl anlamı, Praljak’ı, tetikçi rolüyle bu cinayete teşvik edenler yargılanıp cezalandırılmadığı halde kendisinin oyuna gelerek bu suçları işlemiş olduğunu, asıl suçluların cezalandırılmadığını haykırmasıdır.

38 Gündüz, *a.g.e.*, s. 500.

39 How Britain and US Decided to Abandon Srebrenica to its Fate 4 July 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/04/how-britain-and-us-abandoned-srebrenica-massacre-1995> 22.03.2018.

40 Cemalettin Latiç, <http://avim.org.tr/Blog/LAHEY-IN-BOSNA-HERSEK-KARARININ-ARKA-PLANI>, 29.08.2017.

THE IMPACT OF WAR CRIMES COMMITTED IN THE BOSNIAN WAR ON PRESENT-DAY BOSNIA AND HERZEGOVINA

Goran ŠIMIĆ*

To live in today's Bosnia and Herzegovina is not a simple or an easy life. Not only does the legacy from the previous war, but also a number of social problems make the life in BiH more complex and restless, difficult, full of fear and almost without any hope for a better tomorrow.¹

The previous war in Bosnia and Herzegovina was a war full of blood. Thousands of war crimes, including genocide, crimes against humanity and all other kinds of war crimes (around 400 have been prosecuted by 2017), hundreds of mass graves, concentration camps, mass organized crimes (most significant of them was mass sexual violence) and inventions like ethnical cleansing, are the most significant characteristics of this war. These crimes are well-documented with dozens of final court decisions at international (ICTY) and domestic level (Court of BiH and other local courts). Having in mind these court decisions, it is reasonable to say that there is no room for relativisation or negation of these crimes, or its nature. Finally, if we are to look at the map of war crimes committed in previous war in BiH, we could conclude that the crimes have been committed throughout its whole territory and by all sides involved in conflict.²

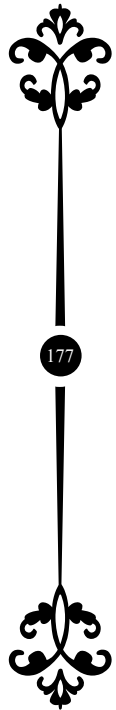
To end the war

The good side of wars (probably the only one) is that they all end eventually. However, not all endings are happy endings. The previous Bosnian war ended in some strange draw where none of the sides involved were winners or losers. But, twenty and some years after the war, losers are obvious. More than twenty years since the adoption of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (the Dayton Agreement), it

* Assistant Professor at the Faculty of Law, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.
gsimic@ius.edu.ba

1 Zarije Seizović- Goran Šimić, *Godine velikih uzdaha*, Sarajevo 2016.

2 War crimes verdicts map is available at: <http://www.balkaninsight.com/en/page/war-crimes-verdict-map>.

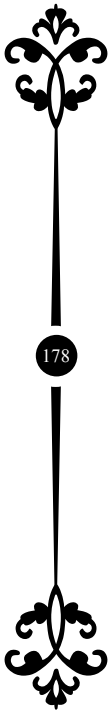
seems that the political situation in Bosnia and Herzegovina has not changed significantly. The basic achievements of the Dayton Agreement are evident, such as ending the war and country's democratization and institution-building processes; however the agreement failed to create a politically stable functional state and a united nation accepted by all its citizens. On the contrary, the agreement significantly contributed to the creation of a divided society (and a political community) composed of three 'constituent peoples' and others. Neither social nor political community stood the test of time. The country could not meet the requirements and standards set by the European community of countries, especially the constitutional reform that is claimed to be the precondition to other reforms. Then, despite agreement's significant accomplishments in the field of human rights protection, it generated political structure based on the principle of three constituent peoples' exclusive ethnic representation, all at the expense of rights of the individual.³

Instead of reinforcing 1000 years old statehood of Bosnia and Herzegovina, the Agreement accepted the results of a bloody campaign of war crimes and ethnic cleansing that took place in the period from 1992 to 1995. Instead of bringing justice to the victims and society, the Agreement froze the division of Bosnia and Herzegovina and legalized widespread discrimination of its citizens. The war in Bosnia and Herzegovina ended in 1995 not because of internal peace settlement and consensus but because of an intervention and pressure from the great global powers (from the outside). Instead of establishing justice for the victims and society, reconciliation and overcoming the common suffering and destruction of lives and property, nationalist leaders of Bosnia and Herzegovina just continued the war by using different means. In that sense, it is justified to say that today's Bosnia and Herzegovina is not living in peace, but rather in a state of "frozen conflict" or "absence of armed conflict." In this regard, the last twenty and some years had passed in an ethnic struggle of reinforcing divisions, using different methods such as politics, media, and education.⁴ Consequently, Bosnia and Herzegovina today is a state of institutionalized and legalized discrimination. As the result of the war in Bosnia and Herzegovina (1992-1995) and an unwillingly accepted peace, the Dayton Agreement removed from the Constitution of the Republic of Bosnia and Herzegovina the possibility for all citizens to identify themselves as Bosnians and Herzegovinians (e.g. Germans in Germany), or just citizens of Bosnia and Herzegovina. On the contrary, newly invented categories were founded such as: "constituent peoples" (Bosniaks, Croats and Serbs) as well as "Others" (those not belonging to the group of constituent peoples). Although the Agreement claimed that it promoted human rights, it introduced a fundamental discrimination of all citizens of Bosnia and Herzegovina.⁵

3 Zarije Seizović- Goran Šimić, "Dayton Peace Accords Two Decades After: Constitutional Settlement as Serious Obstacle to the Creation of a Functional State", *Epiphany* 2016, Vol. 9, No. 2.

4 Ibidem.

5 Zarije Seizović- Goran Šimić, "Dayton Peace Accords Two Decades After: Constitutional Settlement as

What is more, the strongest idea was to prosecute war crimes committed, and hope that past will be “done” in this way. But, this did not happen.

Is the law enough?

It is strange how people think that criminal law is at its best when the perpetrator is discovered and sent to jail. Unfortunately, every time that happens, criminal law has actually “suffered one more defeat” in the face of what would be the ideal solution: not to have criminal offences, perpetrators, or victims at all. This is best illustrated in mass atrocities committed during conflicts (or “war crimes”). By influencing (and mostly destroying) human lives on a large-scale, war crimes raise questions that are not so easily observed in “ordinary” criminal law cases. Like “ordinary” criminal offences, just on a larger scale, war crimes (as mass crimes) raise the question of the purpose and the role of criminal law (and international criminal law) in the society. Furthermore, there is a question of the societies created, the invention (and the failure) of criminal law as a means of prevention, and the reality of acting *post facto*, when crimes have already been committed and lives and property have already been destroyed; not the lives of some imaginary “ones”, but living human beings, who hope that criminal law will help them overcome that suffering and carry on living; help them to find justice.⁶

“New wars”, that this world has witnessed recently, are characterized by disturbingly high levels of brutality and suffering among civilians (and all others included in conflicts). Apart from killings, ethnic cleansing, enforced disappearances, torture, sexual and other forms of violence and plundering of property are all the signs of “warning” for the humanity. Finding a proper response to these atrocities is not only a matter of law (or not just the law), but is principally a matter of humanity. Legalistic responses lack such “humanity”.⁷

Although the position of contemporary criminal law is clear on the issue of individual criminal responsibility, mass atrocities are seriously making that position more complicated. This doesn’t mean that individual criminal responsibility needs to be changed to collective responsibility, but there is also a question of whether mass atrocities (such as the perpetration of genocide by an army and bureaucracy numbering in the thousands) can be reduced to the individual criminal responsibility of few individual perpetrators. Furthermore, it is questionable whether such perpetrators (particularly the executors) committed those crimes for their own “individual goals” or for wide-scale goals and were merely part of the “machinery” necessary to accomplish them. Simplifying mass atrocities to individual criminal responsibility distorts the obvious truth that those crimes don’t arise

Serious Obstacle to the Creation of a Functional State”. *Epiphany* 2016, Vol 9., No. 2.

6 Goran Šimić, “ICTY and the Question of Justice”, *The Harvard Human Rights Journal*.

7 Ibidem.

from disputes between individuals, so the social response cannot be so simplified. This is particularly clear with respect to reparation for the damage done to victims' lives. It is more than obvious that this cannot be the task of a few individual perpetrators, revealing serious problems with the subsequent application of individual criminal responsibility. Finally, some practical experiences (like in Bosnia and Herzegovina) suggest that the vast majority of crimes were committed by state officials (military, police etc.), so it can be concluded that individual perpetrators did not work for they "own" interests but were merely executing orders and large-scale plans (which doesn't relieve them from responsibility).⁸

Finally, the inevitable and bitter truth is that crimes were committed by all parties in Bosnia and Herzegovina involved in the conflict (not in the same manner and with the same approach), so there must be a solution.

Concluding remarks

The above explained and analyzed constitutional predicaments clearly indicate that Bosnia and Herzegovina, together with the international community, will have to make an important decision. There are fears that if the practice of institutionalized discrimination and legal division of the country continue, it will inevitably lead to the emergence of a new conflict. Therefore, apart from proper constitutional changes, it is advised that an attention should be directed towards social-economic, educational and cultural developments that will make sure violence never happens again and provide sustainable economic development. Only in that way, the future of Bosnia and Herzegovina can be bright and peaceful. Accordingly, it is necessary to undertake a political and constitutional restoration of the human rights protection system in Bosnia and Herzegovina through systematic review of all provisions of the Constitution aiming to affirm the civil as opposed to national basis for enjoyment of individual rights. It is indispensable to emphasize that it is not discretionary power of the state of Bosnia and Herzegovina, but its obligation to its citizens and its international obligation to harmonize its legislation with European standards and create a non-discriminatory legal framework and environment for its citizens. In that regard, a non-discrimination clause, provided for in Article II (4) of the Constitution states that

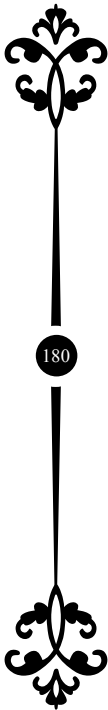
The enjoyment of the rights and freedoms provided for in this

Article or in the international agreements listed in Annex I to [...]

Constitution shall be secured to all persons in Bosnia and Herzegovina

without discrimination on any ground such as sex, race, color,

⁸ Ibidem.

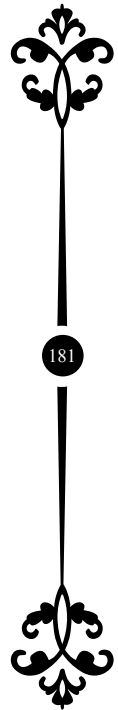

language, religion, political or other opinion, national or social origin,
association with a national minority, property, birth or other status.

The above mentioned quote clearly indicates that the “principle of constituent peoples” containing the exclusive connotation of “non-constituent” for non-members of these groups, per se, constitutes a discriminatory treatment against those who are “non-constituent”, and others, simply depriving them of the status of citizens independent of their group characteristics. On the contrary, Bosnia and Herzegovina must ensure that all citizens enjoy equal rights and freedoms in every single part of the Bosnian territory, no matter what nationality they belong to. Ironically, even those who are “constituent” in BiH are systematically and legally discriminated in its entire territory.⁹

As long Bosnia and Herzegovina lives in a distorted reality where crimes were committed only by those “others” and “we” were the only victims, and where without facing all of these crimes without exception there will be no “bright future”, Bosnia and Herzegovina will continue to be a “failed state” where human beings are systematically and legally discriminated and where the quality life is on the lowest European level. Where the people don’t understand that responsibility for their present and future is not anyone else’s, but their own, and if they fail, there will be no one to blame, but themselves.¹⁰

Those who think that this is hard to say can look back on the last twenty years of the Bosnian history.

9 Zarije Seizović- Goran Šimić, “Dayton Peace Accords Two Decades After: Constitutional Settlement as Serious Obstacle to the Creation of a Functional State”, *Epiphany*, Vol. 9, No. 2.

10 Goran Šimić, *Role of Leaders in Post-Conflict Societies: The Case of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia*, “Global Leadership Initiatives for Conflict Resolution and Peacebuilding”, (ed. Andrew H. Campbell).

ULUSLARARASI HUKUK ÇERÇEVESİNDE GÜVENLİ BÖLGE SREBRENİCA

Naim DEMİREL*

BM Güvenlik Bölge Uygulaması

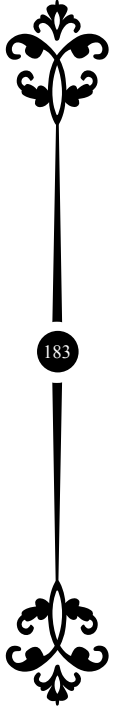
İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan yeni dünya düzeninin ana hedefi devletlerin arasında silahlı çatışmalara engel olarak uluslararası barışı temin etmektir. 1990'dan itibaren ise dünya yeni tür krizlerle yüzleşti. Artık uluslararası barış ve güvenliği, devletler arasındaki savaştan çok, iç savaşlar, etnik çatışmalar ve terör eylemleri tehdit etmeye başladı. Özellikle çok uluslu devletlerin dağılmasının ardından kurulan devletler, yeni topraklar kazanmak veya var olan toprakları başka etnik unsurlardan arındırmak için etnik temizlik hareketlerine başladılar. Soykırım, insanlığa karşı suç ve savaş suçları oluşturan fiiller çok can ve mal kaybını doğurdu. Bir devlet sınırları içinde meydana gelen silahlı çatışmaların sınır aşan etkisi gittikçe daha büyük bir alana yayıldı. Bu yeni dönemde silahlı çatışmalar, özellikle uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları¹, ağır insan hakları ihlallerini ve kitlesel mülteci hareketliliğini doğurdu. Özellikle iç savaşlardan kaynaklanan ağır insani krizler ortaya çıktı.

Bu gelişme karşısında BM, BM Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği koruma ana sorumluluğu çerçevesinde bir çok alanda faaliyet göstermeye ve krizlerin önlenmesi için kendi yetki alanı içinde bazı yeni önlemlere başvurmaya başladı.² Bu önlemlerin arasında, özellikle silahlı çatışma bölgelerinde çatışmaların mağduru olan sivillerin korunması için mümkün olan en kapsayıcı korumayı sağlamak amacıyla güvenli bölgeler oluşturmak, en dikkat çekici olandır.

* Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. ndemirel@fsm.edu.tr

1 Bosna savaşının niteliği Uluslararası Adalet Divanının Soykırım kararında ele alınmış ve Bosna'daki savaş uluslararası nitelikte bir savaş olarak nitelendirilmiştir. Bkz. http://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091_20070226-JUD-01-00-EN.pdf, s. 170-171.

2 Bkz. Thorsten Benner- Stephan Mergenthaler- Philipp Rotmann, *The New World of UN Peace Operations: Learning to Build Peace?*, Oxford 2011, s. 12-49.

Güvenli bölge oluşturmadaki ana hedef, genel olarak çatışma mağduru olan sivillere kendi ülke topraklarında hayatlarını güvenli bir şekilde sürdürebilme imkanı sağlamaktır. Güvenli bölge tesisi yoluyla bir taraftan sivil halkın diğer devletlere mülteciler olarak akın etmesine, diğer taraftan savaşın getirdiği insani krizin yayılmasına engel olmak amaçlanmaktadır.

Bu alandaki ilk örnek, Körfez savaşı sırasında, önce ABD tarafından Kuzey Irak'ta tek taraflı olarak oluşturulan ve daha sonra BM'in dahil olduğu, Kuzey Irak Güvenli Bölge uygulamasıdır. Her ne kadar bu, BM tarihinde güvenli bölge uygulamasının ilk örneği olarak ele alınsa da, esas olarak Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılında Bosna krizinde Müslüman sivil halkı Sırp'ların takibinden korumak ve sivillere insani yardımları ulaştırmak için Bosna'da altı yerde kurduğu güvenli bölgeler, onun bu alandaki ilk ciddi faaliyeti olmuştur. BM tarihinde bundan sonraki üçüncü uygulama Ruanda'da 1994 yılında oluşturulan güvenli bölgedir. Bu uygulamalardan sonra uluslararası toplumda, uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacıyla, takip altındaki sivil halk için kendi vatanında uluslararası koruma bölgesi oluşturulması düşüncesi yerleşmiştir.³

BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliği sağlama görevi kapsamında kullandığı bu yeni önlem, her ne kadar teorik olarak kulağa hoş gelse de, BM'in 1993'te Srebrenica'da ve 1995'te Ruanda'daki güvenli bölge uygulamalarındaki başarısızlığı BM'in barışı koruma sistemini sorgulanır hale getirmiştir.⁴

BM Güvenlik Konseyinin Kararları Çerçevesinde Güvenli Bölge Kavramının Anlamı

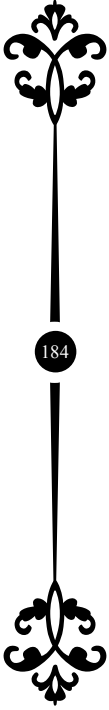
BM örgütünün Irak, Bosna ve Ruanda'da farklı uygulamaları sebebiyle, uygulamadan hareketle ortak bir "güvenli bölge" tanımı yapılması zordur. Irak olayında, belirli bir bölgenin uluslararası toplum tarafından korunması, bu bölgeye Irak yönetiminin girmesi ve bölge üstünde uçuşunun yasaklanması sözkonusuydu. Ruanda'da ise sivil halkın hayatlarının korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına yardım etmek üzere güvenli bölgeler oluşturulması konuşuluyordu. Ancak bunun hangi sınırlar içinde ya da ne şekilde olacağına dair somut özellikler belirlenmemişti. Bosna kararlarında ise güvenli bölgeler, her türlü silahlı saldırılardan ve düşmanca hareketlerden uzak tutulan, sivil halka insani yardımların ulaşmasının sağlandığı yerler olarak ifade edilmekteydi.⁵

Bütün uygulamaları içine alacak bir tanımı yapmanın zorluğuyla birlikte, karar görüşmeleri sırasında Fransa temsilcisi tarafından yapılan tanım biraz kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Fransız temsilciye göre "güvenli bölge", BM'nin koruması altında

3 Simon- Anette, *UN-Schutzzonen - ein Schutzinstrument für verfolgte Personen*, Berlin 2010, s. 18.

4 Bkz. United Nations, Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda, 15.12.1999, UN Doc. S/1999/1257; UN Secretary-General, Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35. The Fall of Srebrenica, UN Doc. A/54/549, (15.11.1999).

5 UN-Doc.S/RES/819 (1993); S/RES/824 (1993).

olan, sınırları belirlenmiş; insani yardımların dağıtılması emniyet altına alınmış; her türlü şiddet eylemlerinin yasaklandığı yerlerdir.⁶ Yine güvenli bölgenin ne olduğuna ilişkin BM Genel Sekreterinin yaptığı tanım da önemlidir. Genel Sekreter güvenli bölgeyi, askerlerden arındırılmış, sınırları belirli olan, sivil halkın, tarafsız askeri birliklerin ve insani yardım organizasyonlarının serbestçe seyahat edebileceği yerler olarak ifade etmiştir.⁷

BM Güvenlik Konseyinin Güvenli Bölge Kurma Yetkisi

Uluslararası barış ve güvenliğin korunması için ana sorumlu organ BM Sözleşmesinin 24/2.maddesi uyarınca BM Güvenlik Konseyi'dir. Konsey bu görevini yerine getirirken BM Sözleşmesinin VI, VII, VIII ve XII. Bölümleri çerçevesinde yetkileri kullanmaktadır.

BM Güvenlik Konseyinin güvenli bölge oluşturabilmesi, sayılan yetkileri arasında açıkça öngörülmemiştir. Bu noktadan hareketle bu sayılan yetkilerden güvenli bölge kurma yetkisi *çıkartılabilir mi*, sorusuna cevap aranmalıdır.

BM güvenlik bölgesi, tarafsız olarak nitelendirilmiş olan ya da silahla ele geçirilmiş olan *bölgedir*. Bu bölgelerde çatışan tarafların onayı olmamış olsa dahi, takip altındaki sivil halkın korunması ve onlara insani yardım sunulması Konsey tarafından garanti altına alınmaktadır.

BM Sözleşmesi VI. Bölümüne göre Güvenlik Konseyi bir uluslararası krizin barışçı yolla çözümü için *öneride bulunabilir*. Ancak Konsey bu bölüm kapsamındaki yetki kullandığında bir *bölgenin tarafsızlaştırılmasına ya da kuvvet kullanılıp geçici olarak kontrol altına alınmasına* bağlayıcı olarak karar veremez. Güvenlik Konseyi sadece BM Sözleşmesi VII. Bölümü çerçevesinde bağlayıcı karar alabileceği için VI. Bölüm çerçevesinde güvenli bölge oluşturulabilmesi, ancak çatışma taraflarının rızasıyla olabilir ve zorla icra edilemez. Yani BM Sözleşmesi VI. Bölüm kapsamında güvenli bölge oluşturulabilmesi için tarafların rızası gerekmektedir.

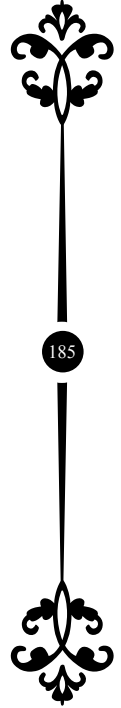
Şu halde Konsey, tarafların rızası olmaksızın ancak BM Sözleşmesi VII. Bölümü çerçevesinde, anlaşmazlığın taraflarını bağlayıcı kararlar alabilir. BM Güvenlik Konseyinin VII. Bölüm çerçevesinde karar alabilmesi için ise, öncelikle 39.maddeye göre ya uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiğini ya barışın bozulduğunu ya da bir saldırı halinin varlığını tespit etmesi gerekmektedir. Bu tespit yapılması Sözleşmenin 40.maddesinde düzenlenen geçici önlemler için de gerekli görülmektedir.⁸ Saldırı halinin ya da barışın bozulduğunun tespiti, klasik olarak iki devlet arasındaki silahlı çatışmalarda yapılabilecektir.⁹

6 UN-Doc, S/5125800, 19.5.1993, 2.

7 UNSG-Report, S/1994/555, 9.5.1994, para. 18, UNSG-Report, S/1994/1389, 1.12.1994, para. 45.

8 Bkz. FroweinKrisch, Art. 40 Kenar Nr. 3 vd.:in Simma (ed.), Charta der Vereinten Nationen, Kommentar, München 1991; Hans Kelsen, *The Law of the United Nations*, 1950, s. 739; Kooijmans, "Provisional Measures of the UN Security Council in: Denters, E., Reflections on International Law from the Low Countries - in Honour of Paul de Waart", 1998, s. 290; Rosalyn Higgins, "The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations", Oxford 1963, s. 236.

9 FroweinKrisch, Art. 39 Kenar, Nr. 11.

Ancak BM Güvenlik Konseyi'nin uygulamalarında bir devletin ülkesi içindeki uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda da, 39.madde kapsamında uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiği tespiti yaptığı görülmektedir. Konsey karar alırken önce bu iç çatışmalar sırasında tarafların yaptıkları uluslararası insancıl hukukun ihlallerini¹⁰ ve ağır insan hakları ihlallerini¹¹ dile getirip, sonra çatışmalar sonucunda oluşan acil insani yardım durumu sebebiyle sivil halkın komşu ülkelere doğru mülteci akımı oluşturduğunu¹², bu durumun da bölgede uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini tespit etmektedir. Yani Konsey, kararlarında, 39.maddede aranan "uluslararası" ifadesinin çerçevesinde kalmaya dikkat etmektedir.

Güvenli bölge sadece belirli bir süre için geçici olarak oluşturulur. Öncelikle sınırları belirlenmiş olan bu bölgeden tarafların silahlı birliklerinin çekilmesi sağlanır. Bölgenin daimi statüsü barış sözleşmesine bırakılmaktadır. Güvenli bölgenin tarafsızlaştırılması önlemi olağan şartlara döndüğünde kalıcı bir statü değişikliği getirmediği, idari ya da yasal bir düzenleme olmadığı için, bu tedbir daha çok BM sözleşmesinin 40.maddesi kapsamındaki geçici önlemlerden olarak değerlendirilebilir.

Her ne kadar 40.madde kapsamındaki geçici önlemlerin bağlayıcılığı konusunda literatürde tereddütler bulunsa da, geçici önlemlerin bağlayıcı karakteri üye devletlerin uygulamalarında tasdik edilmiştir.¹³ Öğretide de ağır basan görüşe göre, 40.maddenin kapsamında alınan kararlar tavsiye niteliğinin yanında ayrıca bağlayıcı önlemleri de içerebilir, ancak burada karar metni esas alınacaktır.¹⁴ Şu halde Bosna'da olduğu gibi, Konseyin, 40.maddeye dayanıp bir bölgeyi tarafsızlaştırarak güvenli bölge oluşturma kararı bağlayıcıdır.

Güvenli bölgenin kuvvet kullanılarak güvenliğinin sağlanması BM Sözleşmesinin 41 ve 42. maddelerine göre silah kullanmayı içeren ve içermeyen tedbirlerle yerine getirilebilir.¹⁵ Ancak bunun için BM Sözleşmesinin 39.maddesine göre barışın tehdit

10 UN-Doc, S/RES/808, (1993); UN-Doc, S/RES/827, (1993); UN-Doc, S/RES/941, (1994); UN-Doc, S/RES/955 (1994).

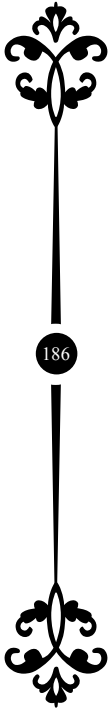
11 UN-Doc, S/RES/418 (1977); UN-Doc, S/RES/824,(1993); UN-Doc, S/RES/836 (1993); UN-Doc, S/RES/764 (1992); UN-Doc, S/RES/ 929 (1994); Gading, , Heike. Der Schutz grundlegender Menschenrechte durch militärische Massnahmen des Sicherheitsrates - das Ende staatlicher Souveränität? Berlin 1996, s. 125.

12 UN-Doc, S/RES/713 (1991); UN-Doc, S/RES/721 (1991), UN-Doc, S/RES/841(1993).

13 BM Güvenlik Konseyi ilk defa S/RES/54 (1948) sayılı kararıyla Filistin'de bağlayıcı olarak ateşkes uygulanma kararını verdi. Bu kararın bağlayıcılığını da daha sonraki kararlarında tekrar etti S/RES/59 (1948). Bu yöndeki kararını daha sonra İran-Irak savaşında S/RES/598 (1987) tekrarlamıştır. Bu konuda bkz. Frowein/Krisch, Art. 40 Kenar Nr. 15.

14 Kelsen, *a.g.e.*, s. 740; Gill, "Limitations on the Power of the Security Council", s. 47; Tadic, Jurisdiction, A.Ch., 2.10.1995, ICTY Judicial Reports 1994-1995,389, para. 33.

15 Frowein/Krisch, Art. 40 Kenar Nr. 12, ; Kelsen, *a.g.e.*, s. 740; N. D. White, *Keeping The Peace, The United Nations and the maintenance of international peace and security*, Manchester 1997, s. 106.

edildiği tespitinin yapılması gereklidir.¹⁶ Nitekim Bosna’da güvenli bölge ilan edildikten sonra BM Güvenlik Konseyi, ONPROFOR’a, güvenli bölgeye yönelen saldırıları geri püskürtme yetkisi; üye devletlere de havadan destek verme yetkisi vermiştir.¹⁷

Çatışan taraflarla sivil halkın korunması için işbirliği sağlanamamışsa, sivilleri silahlı saldırı ve diğer düşmanca fiillerden korumak için, baştan itibaren doğrudan doğruya 42.maddeye göre silah kullanmayı içeren zorlama önlemi kararının alınması, güvenli bölge uygulamasında daha etkin olacaktır.¹⁸

Bosna’daki Güvenli Bölge Uygulaması

1991 yılında Yugoslavya’nın dağılması ve ardından Bosna-Hersek’in bağımsızlık ilan etmesiyle birlikte Yugoslavya’da *iç savaş yayıldı*. Sırpların etnik temizlik politikaları 1993 yılında Bosna’daki krizi acil insani yardım durumuna dönüştürdü.

Bunun üzerine Güvenlik Konseyi 13.06.1992 tarihinde S/RES/764 (1992) sayılı kararı alarak Saraybosna ve çevresini güvenli bölge ilan etti. Aynı kararda Konsey *çatışan* taraflardan, Saraybosna ve çevresinin haricindeki bölgelere insani yardım ulaştırılması amacıyla BM Barış Gücü UNPROFOR ile işbirliği yapmalarını istedi. Bu talep Sırplar tarafından dikkate alınmadı ve Bosna-Hersek’teki hapisanelerde ve toplama kamplarında kötü muameleler yapıldığı, tutuklanan sivillere işkence uygulandığına dair haberler dünya medyasında geniş yer aldı.

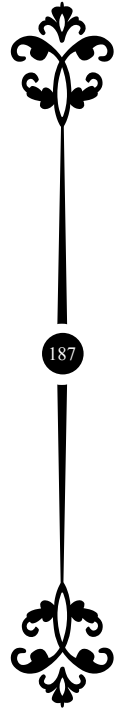
13 Nisan 1993 tarihinde Sırplar, Srebrenica’nın iki gün içinde boşaltılması ultimatomeni verdi. Bu tehdit üzerine Güvenlik Konseyi 16.04.1993 tarihinde S/RES/819 sayılı kararı alarak Srebrenica’yı güvenli bölge olarak ilan etti. Kararda Konsey, Srebrenica ve çevresinde yaşayan sivillerin Bosnalı Sırp paramiliter grupların saldırısına uğramaları ve birçok sivilin özellikle kadınların, çocukların ve yaşlıların göçe zorlanmasının kabul edilmez olduğunu ifade etti. 18.04.1993 tarihinde UNPROFOR’a bağlı 170 Hollanda askeri Srebrenica’ya girdi. 04.06.1993 tarihinde S/RES/836 (1993) sayılı Konsey kararıyla BM Barış Gücü UNPROFOR askerlerine kendilerini savunmak amacıyla silah kullanmak yetkisi verildi.

Bu sırada Srebrenica’da BM Barış Gücü çerçevesinde 600 hafif silahlı Hollanda askeri bulunmaktaydı. Bu birlikler Srebrenica’da sivil halkın korunması için sorumluluğu üstlendiler. Bunun üzerine Bosna’nın diğer bölgelerinden de Boşnak müslüman sivil halk bu “güvenli liman”a akın etmeye başladı. Sivil halk Sırp ordusundan ve Sırp

16 Geçici önlemlerin yerine getirilmemesi barışın bozulması olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda bkz. Frowein/Krisch, Art. 40 Kenar Nr. 12, .

17 UN-Doc.S/RES/836 (1993) .

18 Bkz. Major Bruce Oswald, “Places of Protection The creation and control of places of protection during United Nations peace operations”, RICR 2001, s, 1017 vd.

milislerinden böylelikle kendilerini korunmak istiyordu. Kısa sürede Srebrenica'nın nüfusu 6000 den 40.000'e yükseldi.

Bu arada Sırlar insani yardım konvoylarına engel olmaya devam ettiler. Bunun sonucu olarak da şehirdeki sivillerin günlük hayatlarını sürdürmeleri için şartlar sürekli ağırlaştı. Bosna hükümetiyle Sırlar, Srebrenica ve Zepa'nın silahtan arındırılmış bölge olması konusunda 08.05.1993 tarihinde anlaşma imzalamalarına rağmen,¹⁹ Sırlar şehri buldukları yerlerden tehdit etmeye devam ettiler. Ocak 1995'ten sonra ise Srebrenica'ya Sırp saldırıları yoğunlaştı. Sırlar insani yardım konvoylarını engelleyerek 100 kişiyi rehin aldılar ve bazı UNPROFOR askerlerini öldürdüler.

Bu olaylar olurken Srebrenica'da 3000-4000 kişilik hükümete bağlı bir askeri birlik bulunmaktaydı. Bu birlikler, silah ambargosu sebebiyle sahip oldukları az sayıdaki silahları da BM Barış Gücüne bağlı Hollanda'lı askerlere teslim etmişlerdi. Bunun yanında bir de askeri eğitime de sahip olmamaları sebebiyle şehri savunacak durumda değildiler. Ayrıca hükümet birliği arasında bir emir komuta ilişkisi de yoktu.²⁰ 1995 yılında Sırp Ordusu Srebrenica'ya yaklaştı. Zaten şehrin etrafındaki stratejik öneme sahip yerler Sırp askeri tarafından kontrol edilmekteydi.

6 Temmuz'da Ratko Mladic telsiz ile Sırp ordusuna "sadece yaşayanlara ateş edin, onların silahları yok" talimatı geçti. Aynı gün Sırp Cumhuriyeti ordusu güvenli bölge Srebrenica'yı ateş altına aldı. Srebrenica'dan 6 km uzakta olan Potocari köyünde eski bir fabrika binasına yerleşmiş olan Hollanda askerleri NATO'dan hava desteği istedi. Bu talebi ret edildi. 11.07.1995 tarihinde Srebrenica'da bulunan BM Barış Gücüne bağlı 429 kişiden oluşan Hollanda'lı askerler savaşmadan Srebrenica'nın merkezini Sırp birliklerine teslim etti. 11 Temmuz'da hava desteği geldiğinde Srebrenica çoktan Mladic Komutasındaki Sırp birliklerin eline geçmişti.

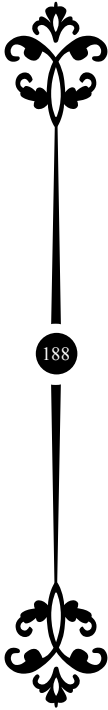
BM Güvenlik Konseyi 12.07.1995 tarihinde aldığı S/RES/1004 sayılı kararla Sırlardan Srebrenica'ya karşı saldırılarını durdurması, güvenli bölgeyi boşaltması ve bölgeye gelen insani yardımların yolunu açmasını istedi. Sırların bu çağrıya cevabı, Müslüman sivil halkı ağır insan haklar ihlalleri ve kötü muamele eşliğinde kitlesel olarak şehirden çıkartmak oldu.²¹

Sivil halk UNPROFOR'un kampının bulunduğu Potocari kentine kaçtı. Yaklaşık 25.000 mülteci, Potocari'deki Hollandalı barış gücünden korunma sözü aldı. Ancak 6000 sivil Hollanda askerinin bulunduğu fabrikasının iç avlusuna girdikten sonra daha fazla kişinin içeri alınmasına izin verilmedi.

19 The Fall of Srebrenica, para. 59 vd, para. 63 vd.

20 The Fall of Srebrenica, para. 230, 476.

21 The Fall of Srebrenica, para. 318.

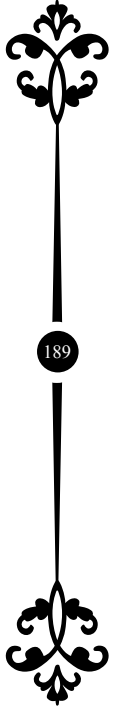
Genelar Mladic ve askerleri kaçıranları takip etti. Sırp Askerleri, BM Barış Gücüne bağlı Hollanda'lı askerlerin gözleri önünde sığınmacı sivilleri gruplara ayırarak onları kamyonlara ve otobüslere bindirdiler. Sırp'ların gerekçesi, kaçan savaş suçlularını tespit etmek için sivilleri gözaltı merkezlerine götürmekti. Hatta bazı Hollandalı askerler bu tahliye işlemine yardımcı bile oldular. Sırp'lar, sivilleri bunun ardından toplama kamplarında getirdi. Sırp'lar tarafından 5 gün süren katliamda tam 8372 kişi öldürüldü. Sırp milisleri yüzlerce kadına ve kıza tecavüz ettiler. Daha sonra otobüsler ve kamyonlarla, çoğu kadın ve çocuktan oluşan Bosnalı sivilleri Bosna kontrolündeki topraklara yakın yerlerde bıraktılar.

Sırp kasaplarının yaptığı bu soykırım, Avrupa'da hiç kimsenin 1945'ten sonra dünyada böyle bir şeyin yapılabileceğinin hayal bile edemeyeceği bir seviyede gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşından sonra en büyük soykırımın yaşandığı Srebrenica'da bugün sadece birkaç yüz Müslüman yaşamaktadır.

Bosna'daki Güvenli Bölge Uygulamasının Değerlendirilmesi

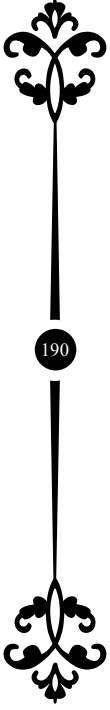
Srebrenica ve Yugoslavya'nın diğer bölgelerinde oluşturulan Güvenli Bölgeler bir çok insanın hayatını kurtarmasının yanında gerçekte sunması gereken koruma ve insani yardımı sunamadı. Gerek güvenli bölgelerin silahlardan arındırılmasındaki hatalar ve gerekse UNPROFOR'un yetkilerindeki eksiklikler, buna bağlı olarak Sırp'ların saldırıları ve her türlü engellemeleri sebebiyle bu bölgede yaşayan insanların hayatları tehlikeye atılmış oldu. Özellikle güvenli bölge uygulaması, hayatını koruma ve sürdürme düşüncesiyle bu bölgelere göç eden siviller için bir tuzak fonksiyonu gördü. Etnik temizlik ve soykırım yapanlara yardımcı bir araç oldu. Birleşmiş Milletlerin koruma taahhüdüne güvenen binlerce sivil bu yerlere göç etti. Tehlikenin farkına varan bazı siviller bölgeden kaçmak istedi. Bu insanların bölgeden kaçmalarına BM gücü tarafından izin verilmedi. Bu uygulama, söz konusu *bölgeleri böylelikle açık bir hapishaneye dönüştürdü. Adeta BM fiilen, soykırım suçu faillerine, kurbanlarını dağınık halde toplama zahmeti çekmesin diye bir araya toplayarak toplu halde sundu. Çünkü CIA raporlarında Bosna'da soykırım hazırlıklarının yapıldığı geçmişti.*

Daha sonra Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesindeki savaş suçlarına ilişkin davalarda, ayrıca başka araştırmalarla ortaya çıkartılan ve görüntülerle haberleştirilen Sırp savaşçıların yaptığı insan hakları ihlalleri, sürgün ve kitlesel kıyımlar, ortaya çıkartılan toplu mezarlar, soykırım, BM'in Srebrenica'daki güvenli bölge uygulamasının başarısızlığını ortaya koymuştur. Bu sebeple burada, özellikle 1995 yılında Bosna'nın Srebrenica şehrinde oluşturulan güvenli bölgedeki BM'in Barış Koruma Gücünün dramatik başarısızlığını ifade etmek gerekir.

BM Genel Sekreterinin konuya ilişkin sunduğu araştırma raporuna göre, ortaya çıkan bu dramatik sonuç, problemin güvenli bölge uygulamasının kendisinde değil, uluslararası toplumun kararlı olmayışında olduğunu göstermektedir.²²

Güvenli Bölge uygulamasında ilk uygulamalardaki bu olumsuz tablo, silahlı çatışmalarda sivillerin korunması hedefinden, uluslararası toplumu alıkoymamalıdır. Bunun yanında, oluşturulan BM Barış Gücü gerekli yetki ve donanımlara sahip olmalıdır. Ayrıca Barış Gücünü oluşturan ye devletlerin krizi oluşturan unsurlar dikkatli bir şekilde değerlendirilerek iyi seçilmesi gerekir. Devletlerin bu operasyonlarda sivilleri koruma amacından başka bir siyasi hedefinin olmaması gerekir. Mevcut krizlerde kendi ulusal menfaatlerini gerçekleştirecek amaç ve imkanlar gören devletlerin bu operasyonlara dahil edilmemesi gerekir.

22 The Fall of Srebrenica, para. 490 d.

DAYTON SONRASI BOSNA HERSEK'İN YENİDEN YAPILANDIRILMASINDA HUKUK REFORMU ÖNCELİĞİ: ENGELLER, GEREKLİLİKLER VE BAŞARILAR

Yücel OĞURLU*

Giriş

Bosna-Hersek'te geçmişte yaşananları unutmamak gerekmele birlikte, ülkenin yeniden ayağa kalkması ve varlığını sürdürebilmesi gelecekte böyle bir devletin varoluşuyla ilgili ciddi bir “bekâ” problemidir. Savaş yıllarından nostaljik bir olay olarak bahsetmek veya yalnızca savaş döneminin başarı ve hatıralarından bahsetmek, motivasyon sağlama ve ideal birliği bakımından katkı sağlayabilse de, ülkenin geleceğinin inşasında gerçek bir değerinin olup olmadığı tartışma götürür.

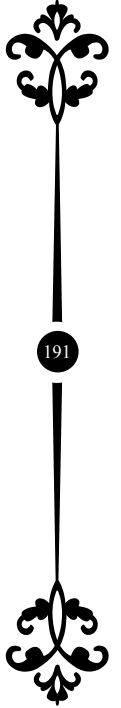
Ülkenin kanaatimce mevcut kronik problemlerinin temelinde yatan eskimiş, bölünmüş ve bürokrasi doğuran parçalı hukuk anlayışının problem üreten ana mekanizma olduğunu peşinen tespit etmek gerekir. Hukukla ilgili problemlerin kaynağında üç konu yatıyor: Sosyalist dönemin ağır ve karmaşık hukuk anlayışı ve metinlerinin izlerinin devam ediyor olması; Dayton Planının oluşturduğu hukuk sistemi ve böldüğü yönetim; hukuki süreçlerde ve girişimlerinde halkın yaşadığı “öğrenilmiş çaresizlik”, yani sosyo-psikolojik açıdan yaşanan demotivasyon...

Bu bildiride, Bosna Hersek'te üç buçuk yıl süreyle yaşadığım ve süre ile bürokrasisinin tanımama sebep olan Rektörlük görevim sırasındaki gözlemlerim ile şahsi notlarımdan bazılarını sizlerle paylaşmak istedim:

Bosna'nın Problemlerinde Hukuk Problemlerinin Belirleyiciliği

Bosna Hersek'in problemlerinin büyük bir kısmı hukukun sebep olduğu engeller, hayatın gerisinden gelen yetersiz hukuki düzenlemeler, kısıtlamalar ve sınırlamalar oluşturuyor. Buna ek olarak bu tarz bir hukuk anlayışının yol açtığı ağır bürokrasi de

* Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye yogurlu@ticaret.edu.tr

ülkedeki resmi işlemleri tıkayarak çözüm odaklı bir yönetim yerine problemler yumağını çözmeye çalışan geriden gelen bir yönetim anlayışı doğuruyor. Ülkenin sosyal yapısı, devlet ve idare sistemi ile kamu bürokrasisi, ekonominin ağır işleyişi, ihracat-ithalat rejimi vb. bir çok konuda Sosyalist dönemden gelen veya sonradan kazanılan yanlış alışkanlıklar, öğrenilmiş çaresizlikler vb. bir çok faktör, “kötü yönetim” (mal-administration) için zemin hazırlamış oluyor.

Dayton Planı Anlaşması (DPA), hükümeti ve kamu yönetimini Bosna ve Hersek'te işlevsel ve demokratik bir devlet oluşturacak şekilde güçlendirmeyi amaçlamıştı ancak ortaya çıkan devasa problemler bugüne kadar ciddi hasarlara da sebep oldu.¹ Ancak DPA, karar alma süreçlerini ve devlet makamlarının etkinliğini yavaşlatmıştır. Özellikle, ülkenin kaderini ele alan hukuk alanındaki değişiklikler öncesinden yapılmış olabilir. Bu nedenle, etnik kökenlerine bakılmaksızın Bosna-Hersek halkının ortak çıkarları için, bugün yürürlükte olan başarısız (etkili olmayan) ve pahalı sistemin değiştirilmesi yönünde ciddi yasal reformlar yapılmalıdır.²

Bu değişiklikler Bosnalı vatandaşların bu değişimleri benimsemeye ve desteklemeye istekli olmalarına bağlıdır. Bu bölümün öncelikli amacı, bu değişikliklere ulaşmanın tüm zorluklarına rağmen, makalenin başlığında belirttiğim gibi, gerçekten de bir yolun var olduğunu savunmaktadır. İlerlemeye karşı bir engel gibi görünen birçok temel mesele aslında yasa ile doğrudan ilgilidir. Bu bölüm, yasal açıdan, Bosna-Hersek'teki mevcut durumu değerlendirecek ve ilgili çözümler önerecektir.³

Hukuk Reformunda Sosyo-Psikolojik Uzlaşma İhtiyacı

Herhangi bir eyalet yasaları genellikle belirli bir ülkenin mevcut sosyo-politik ve kültürel koşullarına göre oluşturulur. Aristoteles, bir devletin politik söylemini ve yasalarını tasarlarlarken gerçekçi olarak mümkün olanı dikkate alması gerektiğine inanıyordu. O haklı olarak: “Biz, sadece hükümetin hangi biçiminin en iyi olduğunu değil, aynı zamanda neyin mümkün olduğunu ve herkes tarafından kolayca elde edebilecek olanı oluşturmayı göz önünde bulundurmalıyız” demişti. Bu durumlardan, ileri kurumlar ve daha spesifik politikalar geliştirilebilir.⁴

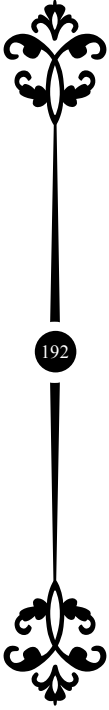
Çağdaş Bosna-Hersek'in politik sistemi, “Saldırı ve Eylem Planı” sonundaki 1995 yılında Dayton Anlaşması ile oluşturulmuştur. Bu plan, web sayfalarının ve yönetimde

1 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Köküsarı, Ömer Gedik, “14 Aralık 1995 Dayton Anlaşması ile Oluşturulan Hükümet Biçiminin Bosna Pratiğindeki Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *EÜHFD*, XVIII, S.1-2, 2014.

2 Yücel Oğurlu, “Bosnia and Herzegovina Laws: Issues, Obstacles and Way Forward, *International University of Sarajevo Publications*, 2016, s.73 ” (ed. Yücel Oğurlu, Ahmet Kulanic), “Bosnia and Herzegovina: Law, Society and Politics”, Saraybosna 2016.

3 Oğurlu, “a.g.m” s. 73.

4 “A.g.m”, s. 73.

çevrimiçi iletişimi geliştirmeyi, Bakanlar Kurulu kurumlarını tek bir internet sistemi altında birleştirilmesini içermektedir.⁵

Bir kısmı Dayton'dan gelen bir kısmı ise Balkan ülkelerinin ortak problemler. Her alanda olduğu gibi bu konularda da somut adımlara ihtiyaç var. Problemleri sadece izleyip “kulağımın üzerine yatmak” yerine akademisyen Dr. Ahmet Kulanic ile ortak editörlüğünü yaptığımız “Bosnia and Herzegovina: Law, Society and Politics” başlıklı bir kitap çalışması ile ülkedeki konu uzmanlarından bir durum tespiti yapmalarını ve çözüm önerilerini konu uzmanlarının kaleminden toparlayarak bir çalışmayı ortaya çıkarmıştık. 350 sayfaya ulaşan bu çalışmayı International University of Sarejova yayını olarak iki yıl önce basılmıştı. İngilizce 11 bölüm ve 22 değerli akademik çalışmadan oluşan bu kitap Bosna'nın yeniden yapılandırılmasına ilgi duyan herkesin başucu kitabı olacak mahiyette tespit ve önerileri sunuyordu. Böylece kısaca hafıza tazeledikten sonra kısaca bölgenin geçmişinden hareketle bugün anlamaya çalışmanın doğru değerlendirme için gerekli olduğunu. Çünkü bir hafızaya ve deneyime dayanmayan gayret ve planların genellikle askıda ve sonuçsuz kaldığını tecrübe etmişizdir. Şimdi bölgedeki kısa tarihçeyi hatırlayalım.⁶

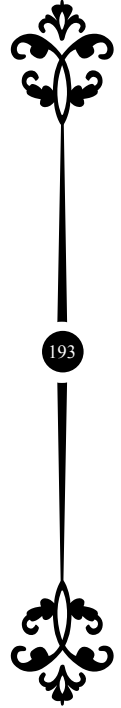
Balkanlar'ın kaderi, bölgede imparatorluğun gücünün kırılmasından ve Balkan savaşlarından sonra bütünü ile değişmişti. 19. yüzyıldan itibaren Balkanlar'daki Türkler ve onlara yakın gruplar olan Boşnak, Arnavut ve Torbeş'lerin tehciri yani sürgünüyle acımasız bir trajedi başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise bölgenin Müslüman halkları çoğu fanatik ayrılıkçı örgütlerin insafına terkedilmiş oldu. Devlet gücünün ve denetiminin kalmadığı her bölgeden korkunç haberler geliyor idi. Fakat durum kontrol edilemediği gibi kaybın istatistiğini yapacak ve bir arşiv oluşturabilecek bir yapı da kalmamıştı. Bizler ancak aynı dönemlerde mezalimden canını kurtaranların Anadolu'ya ulaşmalarından sonraki hatıra ve kayıtlarından kısmen biliyoruz. Balkan muhacirleriyle aynı gerekçelerle ve aynı acımasızlıkla trajik bir kaderi paylaşan Kafkasyalılar ve Kırım Tatarlarıyla birlikte Balkan göçmenleri “muhacir” olarak Anadolu halkının yanında yer almışlardı.⁷

Bu kısmı yalnızca bir hatırlatma olarak yazıyorum. Çünkü bu hatırlatma, Yugoslavya'nın çöküşü sonrasında 150 yıl öncesinden tekrar edilen ve unutulmuş olaylar zincirinin anlaşılabilirliği bakımından gereklidir. Yaşanan trajedinin gündemde kalabilmesi ve benzerlerinin tekrür etmemesi ve problemlerin çözülebilmesi için gerekli olan adımların belki atılmamış/belki de atılmamış olması bize sorumluluklarımızı hatırlatıyor.

5 “A.g.m”, s. 73.

6 Yücel Oğurlu, “Bosna-Hersek'in Yeniden Yapılanması Devam Ediyor mu? (I)”, *Diriliş Postası*, 2018.

7 Bkz. Muzaffer Tepeyaka, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım Ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri Ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, s. 463-480; Oğurlu, “a.g.m”.

Bugün sorumluluğumuzu azaltabilecek yegâne yol bölgenin yeniden yapılanmasında artık azınlık durumuna düşmüş olan bize kardeş halkların, diğerleriyle eşit şartlar altında ve insan hakları standartlarına uygun şekilde yaşamalarını temin etmek. Yaşanan bütün trajedi, haksızlık ve adaletsizliğe rağmen bugün kendi devletlerine sahip olan ancak güç dengeleri dolayısıyla dış müdahalelere fazlasıyla açık olan Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova yalnız kalmamalı. Balkan ülkeleri arasında, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'un hayati önemdeki partnerlerimiz olduğu unutulmamalı.⁸

Hatta uluslararası konjonktürün şimdilik hala elverişli oluşu dolayısıyla Makedonya ve Karadağ ile ilişkilerimiz de sürekli gündemimizde kalmalı. Bu ülkelerin yeniden yapılanmasında ve Türkiye ile ilişkilerinde yapılabilecekler hiç de az değil. Ancak amatörce değil, artık profesyonelce olmalı. Bölgenin ilgisiz kalındığında yaşadığı trajedi, 1992-1195 arasında Bosna'da ve daha sonra Kosova'da yaşanan olaylar zinciriyle gün yüzüne çıktı ve dünyanın ilgisini çekti. Bölgeyi kendi kaderine terk etmemek, büyük mali desteklerden çok, başarılı ve iddialı olduğumuz alanlarda onlara rehberlik yapılması ve profesyonel destekte bulunmak gerekiyor. Çünkü, gönlümüzden geçenler, iyi niyet, nostalji temenniler veya eksik-fazla algılarımız bölgeye hiçbir katkı sağlamıyor. Bazen de tam aksine belirli konularda hayal kırıklıkları oluşabiliyor.⁹

Dolayısıyla, belirli konularda mevcut problemleri açık yüreklilikle tespit etmek ve çözüm önerileri sunan bir rehberlik yapmak ve karşılıklı uzman heyetlerin yıllarca sürecek işbirliği köprülerinin kurulması devamlılık için bir ön şart. Bunun tek seferlik, odaksız, sonuçsuz "sempozyumlar"la olmayacağı açık.¹⁰

Bölgede bir turistik sektöre dönüşen Sempozyum ve benzeri daha küçük çaplı akademik çalışmalarla bir işbirliğinin zayıf kalacağını belirterek bitirmiştik. Gerçekten de akademik çalışmalar değerli olsa da devamlılıklarının olmaması, arşiv oluşturulmaması ve çalışmaların öncekilerin üzerine bina edilmemesi dolayısıyla bu tür organizasyonlar sonuçsuz kalmakta. Örnek vermek gerekirse, hem Bosna'da hem de Bosna dışında Dayton Barış Anlaşması kesinlikle yüzlerce defa tartışılmıştır. Çoğu birbirinden habersiz ve kopuk olan bu çalışmaların bir gündem veya kamuoyu oluşturamadığı ve bir sonuç doğurmadığını görüyoruz. Bosna'nın yeni baştan inşası için anayasal ve hukuki sistemin problemleri ülkenin bölgenin ve dünyanın gündemine bir şekilde taşınabilirse bundan bir sonuç elde etmek mümkün görünüyor. Bosna ile ilgili akademik çalışmalarda artık 25 yıl geride kalan savaşı "uluslararası hukuk boyutu" dışında tartışmanın bir anlamı kalmadığı gibi bunun mevcut durumu düzeltmesi de beklenemez. Tabii ki, tarihi unutmadan, ancak Bosna'nın bugününü geleceğine bağlayarak bir ümit inşa etmek gerekli.¹¹

8 "A.g.m".

9 "A.g.m".

10 "A.g.m".

11 Oğurlu, "Bosna-Hersek'in Yeniden Yapılanması Devam Ediyor mu? (II)" *Diriliş Postası*, 2018.

Bosna'nın Yugoslavya'dan bağımsızlık sürecinde 1992-1996 yılları arasında yaşanan trajik boyutlardaki savaş ve soykırım sonrasında Bosna Hersek 20 yılı aşkın bir süredir ağır aksak da olsa yeniden yapılanma sürecini sürdürüyor. Fakat bu süreç, Dayton Barış Antlaşması'nın bıraktığı sistemik problemler dolayısıyla ve devletin üçlü etnik yapı üzerine kurulu olması sebebiyle oldukça ağır işliyor.¹²

Üç devlet başkanı, 13 Başbakan şeklinde yapılanan siyasi ve üç bölge olarak idari açıdan bölünen ülkenin yönetilmesi gerçekten güçtür ve emsalsizdir. Ancak her şeye rağmen imkânsız da değildir. Bunun için yeniden yapılandırma ve yeniden düzenleme yanında sosyo-psikolojik bir rehabilitasyon elzem. Gerçekten de Bosna-Hersek yalnızca bir sistem problemi yaşamıyor. Geçmişten devralınan “alışkanlıklar” ve demotivasyon, idare ve toplumun kendisini yenilemesine ve aktive olmasına izin vermiyor. Yugoslavya döneminin hantal hukuki alışkanlıklarını tevarüs eden, kendiliğinden bürokrasi doğuran bu yapının değiştirilmesi halinde, Bosna Hersek'in ticaret, ekonomi, ithalat, ihracat, eğitim, kolluk, güvenlik gibi onlarca temel başlıkta tıkanan yolları açılmış olacaktır. Bu sebeple, artık Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusu kabul edilmiş olan Bosna Hersek'in süregelen problemleri, Dayton Barış Antlaşmasına dayanan anayasa üzerine kurulu yetersiz bir hukuk sistemiyle yakından ilgilidir.¹³

Bosna Hersek'te hukuk sisteminin işler hale gelmesi için köklü ve topyekûn bir reform ihtiyacı her an kendisini his ettirmekte. Fakat reformun başarıya ulaşmasının diğer şartları iskanmamalı. Bosna-Hersek halkını motive etmek üzere küçük de olsa başarılar üzerine kurulu girişimcilik ruhunun yeniden aşılması ve “öğrenilmiş çaresizliği” kırarak hamleler gerekli.¹⁴

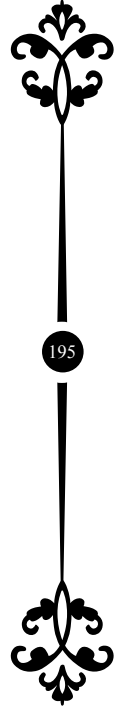
Bunun dışında, Bosna'nın güçlü olduğu belirli sektörlerde sağlayacağı başarı ile 2 milyonun üzerindeki Boşnak nüfusun yurtdışından geri dönebilecekleri bir atmosferi oluşturarak “tersine göç” teşvik edilmeli. İstihdam alanları oluşturmak, Boşnak kökenli muhacirlerin geri dönüşünün gerekmektedir. Aksi halde, Avrupa Birliği süreci sonrasında Balkan ülkelerinin yaşadığı aynı akıbeti paylaşarak nüfus bakımından bir çöküş yaşanacaktır. Bosna'nın komşularıyla ve Akdeniz ülkeleriyle yaşadığı ve onlardan da ağır seyreden işsizlik problemi; ağır bürokrasiye sebep olan idari yapılanmanın yol açtığı yolsuzluklar aslında doğrudan hukuki ve idari problemlerden kaynaklanıyor. Dolayısıyla hukuk sistemi hızlandırıcı bir faktör olarak değiştirilmeli ve işleri, süreçleri kolaylaştırıcı bir sistem kurulmalıdır.¹⁵

12 “A.g.m”.

13 Oğurlu, “Bosna-Hersek'te ‘yasadışı referandum’ ve AB paradoksu”, *Dünya Bülteni*, 26.9.2016.

14 Oğurlu, “Bosna-Hersek'in Yeniden Yapılanması...(II).

15 “A.g.m”

Bu sebeple, 2004-2009 arasında hukuk reform alanında önemli adımlar atılmıştır. Mesela Yargı Reformu kapsamında, Bosna-Hersek HSYK Kanunu; Bosna Mahkemeleri Kanunu ve Bosna Savcılık Kanunu ihdas edilmiş ve buna uygun şekilde idari teşkilatlanma sağlanmıştır.¹⁶

Polis Reformu kapsamında Kolluk Güçlerinin Koordinasyon Direktörlüğü'nün kurulması; Devlet Soruşturma ve Koruma Ajansının Kurulması; Yolsuzlukla Mücadele ve Yolsuzluğun Engellenmesi Ajansının Kurulması akla ilk gelen adımlardandır. Güvenlik alanında: Bosna-Hersek Savunma Kanunu ile Silahlı Kuvvetler Kanunu yapılan değişikliklerden bazıları. Yine hukuk yoluyla eğitim reformu konusunda Bosna için bir devrim sayılabilecek ve Bologna sistemini getiren Yüksek Öğrenim Çerçeve Kanunu'nun kabulü önemli adımlardan. Memurlar Kanunu ve Bakanlar Kurulu kararlarıyla Kamu Yönetimi Reformunun sağlanması ve Katma Değer Vergisi ile Dolaylı Vergi Sistemi Kanunu gibi vergi kanunları ile mali alanda bütün mali hesapların ve gelirlerin ödemelerin tek bir hesap üzerinden yapılması gibi yolsuzlukla mücadeleye yönelik bir reform daha yapılmıştır.¹⁷

İş hukuku konusunda ve Kamu İdaresinin Yeniden Yapılanması; İdari Usul Kanunu ve “Belediyecilik” anlayışının yeni baştan tasarlanması gibi ciddi yeni reformlar Bosna için gerçekten önemli. Ayrıca dünya çapında yaygınlaşmış olan “e-Devlet” sistemi için daha yoğun bir çalışma yapılması mevcut bürokrasiyi ve masrafları azaltacaktır.¹⁸

Kamu yönetiminin dönüşümünü güçlendirecek ve anlaşılabilir kamuoyu katılımı ve desteğini sağlayacak yeni belediye hizmetlerinin kurulması, ülkenin geçmişine bakılmaksızın herkesin ilgilenebileceği konulardır. 1945'ten sonra Avrupa'daki belediyecilikle ilgili yeni anlayışının ortaya çıkması, ülkelerin savaştan sonra ayağa kalkmasında önemli bir rol oynamıştır. 1970' yıllarında İskandinav ülkelerindeki kendi kaynaklarını kendisi üreten ve yerinde hizmetler sunan belediye modeli bir rol modeli olarak kullanılabilir. Günümüzde belediyeler çöp toplama ve şehir planlamanın ötesine geçmiştir. Kaynak sağlayarak ve üretilen malzemeleri hizmete dönüştürerek ve onları insanlara kendi saflarında sunarak aktif bir birleşene dönüşmüştür. Örneğin, son 20 yılda Türkiye, dünyadaki belediye örgütlenmesinin en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilecek bir aşamaya ulaşmıştır. Küçük kaynak üretimi ile işe başlayan belediyeler, bugün metropolde devasa mega-proje üreten noktaya gelmiştir.¹⁹

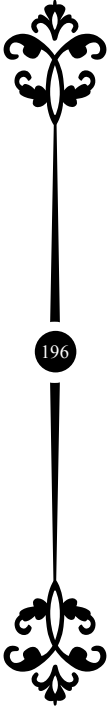
Eğer Bosna Hersek'te seçimler sırasında yerel topluma verilen ağırlığa göre çalışan ve başarı odaklı olacak “daha özel yönetim reformu”, belediyelerin daha özerk ve

16 Oğurlu, “Bosnia and Herzegovina Laws: Issues, Obstacles and Way Forward...”, s. 73.

17 “A.g.m”, s. 73.

18 “A.g.m”, s. 73.

19 “A.g.m”, s. 82.

daha hızlı bir karar almalarına imkân verecek şekilde yapılırsa, yerel birimleri mevcut olanlardan daha aktif hale getirmek mümkündür. Bu bağlamda, belediyelerin ürettiği kaynakların yeterliliğini arttırmak için bunu destekleyecek daha modern, makul, esnek belediye yasa ve yönetmeliklerinin oluşturulması gerekmektedir.²⁰

Sonuç

Güncellenmemiş Dayton Anayasasının ve genel olarak Anayasa reformunun sağlanması, Bosna Hersek'in geleceği için çok önemli ve vazgeçilmezdir. Burada sadece Dayton'ı revize etme çağrısında bulunduğumu, bunun bugün herhangi bir altyapı çalışması olmadan yürürlükten kaldırılmasını doğru bulmadığımı vurgulamak isterim.

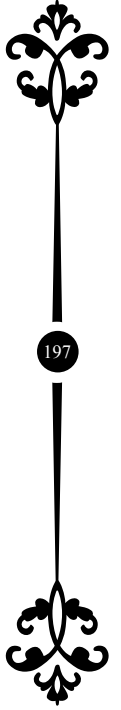
Anayasa reformuyla başlaması gereken hukuk reformunun içine kapalı hukuki yapıyı, kamu bürokrasisini ve yukarıdan aşağıya izlenen bütün süreçlerdeki tıkanmaları yeniden açacağı düşüncesindeyim. Dahası, sosyolojik yapılarıyla birbirine benzeyen komşu ülkeler tarafından geliştirilen başarılı modellerin Bosna-Hersek'teki toplum yapısına uygun olanlarının seçilmesi faydalı olacaktır.

Şüphesiz her ülke, kendi yerel farklılıklarına ve ülke şartlarına sahiptir. Fakat bu, diğer ülkelere izlenip pozitif sonuç alınan yol ve usullerin izlenmemesinde bir mazeret oluşturmamalıdır. Örneğin, Makedonya'da başarılı idari reformlar için Makedon Hukukunun incelenmesi Bosna yasaları için de yararlı olabilir. Makedonya ve Karadağ'da bir ya da iki gün içinde şirket kurma imkanı, Bosna Hersek için azaltılmış bürokrasi örneği olarak uygulanmalıdır. Bunun yabancı yatırımcıyı çekmek ve girişimciliğin önünü açmakla başlayan sizncirleme etkileri olacağına hiçbir kuşku bulunmuyor. Yeni şirketlerin kurulmasında daha yüksek vergiler ve ücretler söz konusu olduğunda Bosna Hersek, daha rasyonel bir vergi politikası izleyen Sırp Bölgesindeki (RS) gibi makul oranlarda vergi alınan teşvik edici bir yol izlemelidir.

Yine Makedonya mevzuatında olduğu gibi, yabancı yatırımların teşvik edilmesi, yabancıların vize işlemlerinin kolaylaştırılması ve kolaylaştırıcı benzeri usullerin uygulanması son derecede yararlı olabilir. Ayrıca, Turizm Kanunu, Vakıf ve Özel Üniversitelerin Kurulması Kanunu ve Takip mevzuatı, Bankacılık Mevzuatı, yabancıların arazi ve mülk satın alması, çiftçilerle ilgili reform düzenlemeleri, özel hastaneler, özel üniversite ve okullar gibi konuların anlaşılması ve e-belediye gibi alanlardaki uygulamalar Türk yasa ve mevzuatlarından alınabilir.

Kalkınma perspektifi ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik bağlamında, Avrupa Birliği tarafından gerekli görülen reformlar yapılmalıdır. Bunu başarmanın yolu, kararların hızlı bir şekilde alınabilen daha güçlü bir yönetim yapısının ortaya çıkması için uygun bir

20 "A.g.m", s. 82.

yöntemdir. Nitekim Anayasa'nın değiştirilmesi ve böylece daha merkezi bir otorite haline getirilmesi, ön adım için gerekli önkoşuldur. Bu amaç için, uluslararası güçlerin baskısı ve rehberliği şarttır. Anayasa değişiklikleri açısından Bosna-Hersek ve Parlamento'nun devlet kurumları, karar alma mekanizmalarının düzgün çalışmadığı veya çok yavaş işledikleri anlamına geliyor. Belirli konulara yönelik girişimler Yüksek Temsilci tarafından alınmalıdır. Özellikle "Topluluk Müktesebatı" anlaşmazlıktan sonra problem çözücü olmaktan ziyade, çatışmaları önleyici olmalıdırlar.²¹

Fakat bu reformların hızının kesilmemesi ve devamlılığı gerekir.

Avrupa Birliği'ne üyelik, her ülkenin kendine özgü şartları dikkate alınarak ayrıca tartışılmalı. Herhangi bir ülke için AB ekonomi demek olsa da Bosna-Hersek için kesinlikle "güvenlik" demektir. Avrupa birliğine üyeliğe başvuran Bosna-Hersek'in, Birlik müktesebatı çerçevesinde kanunlarını revize etmesi ve kendisini güncellemesinin Bosna için bir önemli bir çıkış yolu olacağı kanaatindeyim. Bununla birlikte, AB sadece bir seçenektir ve Bosna-Hersek'in nasıl bir geleceğe sahip olacağını belirleyecek tercihler Bosna için hayati önem taşımaktadır. Gayret, ile vurdumduymazlık; hukuk ile hukuksuzluk; yolsuzluk ile hukuka uygun usuller arasındaki tercihler Bosna-Hersek'in geleceğinin inşasının anahtarlarıdır.

21 "A.g.m", s.83.

DEBATE ABOUT PERSONALITY AS A FACTOR IN MODERN BOSNIAN HISTORY AN ASSESSMENT OF HISTORIOGRAPHY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Amir DURANOVIĆ*

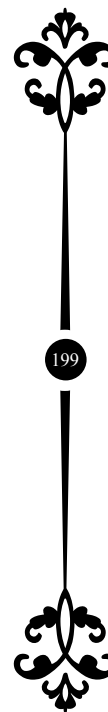
When written and published in 1994 by Sakib Đulabić, a jurist and former secretary in the cabinet of Mehmed Spaho, a book called *Korijeni i budućnost savremenih Muslimana – Od Spahe do Alije (Roots and the Future of Modern [Bosnian] Muslims – From Spaho to Alija)*,¹ made no significant impact in Bosnian historiography.² Nevertheless, the book itself opened up a new round of debates about the ongoing war in Bosnia and Herzegovina and the question of survival of Bosnian Muslims thus exposing an interesting historical line from Mehmed Spaho, a key political figure in Bosniak political life during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Kingdom of Yugoslavia to Alija Izetbegović, President of Presidency of Bosnia and Herzegovina at that time (during 1990-ies). Even though book is more like a historiographic pamphlet when juxtaposed to critical historiography, it made us think of an assessment of historiography in Bosnia and Herzegovina today.

Therefore, main goal of this paper is to add another aspect of valorization of historiography in Bosnia and Herzegovina and to debate further more the personality as a factor in modern Bosnian history. By doing so, I shall discuss a couple of political

* Assistant Prof. Dr., University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. amir.duranovic@ff.unsa.ba

1 Sakib Đulabić, *Korijeni i budućnost savremenih muslimana. Od Spahe do Alije*. (Zenica: Author, 1994).

2 Bosnian historiography started its development after Second World War as main institutions (University of Sarajevo, Institute of History, Institute of Oriental Studies etc.) were established in late 1940-ies and during 1950-ies. In order to understand the basic idea of this paper, one should know that modern Bosnian historiography until 1990-ies developed under the circumstances of communist rule in Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina thus making majority of research dedicated to communist aspects of modern Bosnian history such as, “development of working class” in certain period in history, treatment of communists during interwar period, rule of communists in Second World War uprising etc. Nevertheless, during 1970-ies and 1980-ies Bosnian historians published cutting edge books about political life in interwar period of all political parties, including Communist party, but non-communist parties as well. For more detailed overview of development of Bosnian historiography see: *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga LXX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga p. 12, (1983). Also see: *Prilozi*, 29 (2000): *passim*.

biographies treating important figures in modern Bosnian history such as Mehmed Spaho,³ Džemal Bijedić,⁴ or Alija Izetbegović,⁵ and their impact in Bosnian historiography in order to analyse and better understand the idea of leaders and/or leadership promoted in those biographies as well as to point out the idea of opposition to abovementioned figures. Namely, each of the abovementioned figures certainly had an alternative opposition figure during their political career so it would be extremely significant to analyse this aspect of their political activities in order to get more comprehensive view about those personalities in modern Bosnian history. Hence, this paper tends to analyse importance of abovementioned political figures in history as well as impact of their historiographic biographies to overall contemporary Bosnian historiography.

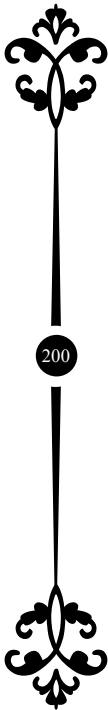
In order to follow the abovementioned concept of selected biographies, I shall now present key points of biography of Mehmed Spaho written by Bosnian historian Husnija Kamberović, a book which had very positive reception in Bosnian historiography.⁶ Modern Bosnian historiography, regional as well, follows the pattern of a traditional approach when it comes to analysis of modern Bosnian history thus presenting a political biographies of prominent political figures as a tool for understanding major political paradigmes such as nation-building, war and peace making, political and economic development etc. By such an approach and with a detailed contextualization, always needed in situations like those, one can achieve an incredible results. By writing biography of a prominent political figure, historians also give an important input in historiographical understanding of a certian time and space. Therefore, political biography as an approach is very present, visible and to a certian extent highly desirable. This argument, for instance, explains how American historiography is well marked by writing biographies of US presidents and other prominent politicians thus making it a kind of a specific genre. The case of Bosnian historiography is even more specific as political biographies as a genre are not as present as one might expect it to be. More importantly, it is much harder to find reasearch based and worthy biography. Nevertheless, by presenting some lately published examples, one could easily claim that even such hard postion can be changed. Additionally, there are several other reasons why this Kamberović's book about Mehmed Spaho stands out with its significance. Within the system of disorted values in the social, economic, political, even academic life, or transitional times as it can be described as well, publishing reasearch based books bacomes trully valuable act. By writing a political biography of Mehmed Spaho, one of the most prominent Bosniak political figures during the 20th

3 Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939): Politička biografija*, Sarajevo 2009.

4 Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić: politička biografija*, Muzej Hercegovine 2012. Also see: Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić: politička biografija*, Sarajevo 2017.

5 Admir Mulaosmanović, *Iskušenje opstanka. Izetbegovićevih deset godina 1990.-2000*, Sarajevo 2013. Also see: Admir Mulaosmanović, *Iskušenje opstanka. Izetbegovićevih deset godina 1990- 2000*, Sarajevo 2017.

6 *Prilozi*, No. 38, p. 283-285. Also see: *Gračanički glasnik*, Year XIII, No. 126-129.

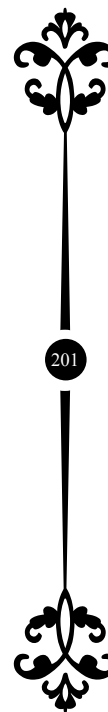
century, Husnija Kamberović applied a model hitherto used by some other historians within which “historical documents speak of the political activity of Mehmed Spaho”.⁷ At the same time, we must say that there are other models of writing biographies as well, but a biography based on primary archival sources basically guarantees a product worth of historiographical assessment. This book about political activities of Mehmed Spaho is primarily based on archival sources kept in collections of archival funds from Sarajevo & Banja Luka, but as well as on the on-time press, among which we highlight *Pravda* - an official paper of his political party – Yugoslav Muslim Organisation (JMO). By such an approach, Husnija Kamberović managed to avoid unnecessary repetition of what has been known about Mehmed Spaho so far and opened a space for more profound understanding of key points in his lifetime. However, another thing related to this book seems to be very significant. Namely, it is a widespread belief among ordinary Bosniaks that “all of their major political leaders in the 20th century ended up their lives as victims of a certain type of conspiracy”.⁸ Additional debates on these topics not only contributed to more objective view of the historical facts, but rather very often to driving public’s attention in the wrong direction. For this particular reason, Kamberović decided to “offer a political biography based on proven sources” as highlighted in the Introduction, leaving the assumptions and unfounded romanticism beyond the scope of this book.

The book is composed of four major chapters each of them exploring four major “time bounds” of Yugoslav history in the interwar period. Therefore, first chapter outlines political activism of Mehmed Spaho until the end of the Great War (1914-1918) where author Kamberović describes Spaho as a young politician who began working as a Secretary of the Chamber of Commerce in Sarajevo, after being educated in Vienna and his activity as a representative in the Sarajevo City Council where Spaho put together his political engagement and economic endeavours. An analysis of Spaho’s speeches held during City Council sessions points out his political talent and art thus showing a much larger political career ahead of him.

The uncertainty of the Great War, war problems in general, and the ongoing process of post-imperial state and legal frameworks for South Slavic peoples are actually difficult circumstances and the context in which Mehmed Spaho sparked his political skills. By 1920-ies, after joining newly formed Yugoslav Muslim Organization (1919) Spaho quickly became an undisputed party leader as can be seen in election results held in 1923. By advocating autonomus political position for Bosnia and Herzegovina within “its historical borders” which was main political goal of his party along with the struggle for “Muslim interests”, Mehmed Spaho built well known political approach which defined him as an experienced political leader. Spaho held several ministerial posts in a couple of

7 Kamberović, *Mehmed Spaho*, p. 9.

8 Ibidem, p. 10.

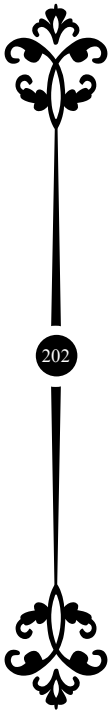
Yugoslav governments but used to resign from ministerial posts in certain occasions as a tactical move, either to extort approval for political projects he previously advocated or to silence inter-party opposition and additionally strengthen his position in the party. By such an approach Spaho developed representative political tactics which led his party to a position of the strongest Bosnian political option in the 1927 parliamentary elections in Yugoslavia.

During the dictatorship era in Yugoslavia, introduced by King Alexander Karađorđević in 1929, Mehmed Spaho reduced his political activities to minimum as all political parties or civil society institutions with ethnic, religious or territorial adjective were officially banned, but was very cautious for any attempt of political and public action seeking an opportunity for submission of his own views all the time keeping private contacts with political actors almost all over Yugoslavia. In post-dictatorial context, after 1934 when King Alexander was murdered in Marseille while paying official visit to Republic of France, Mehmed Spaho reactivated his political party and by joining a newly established political project – Yugoslav Radical Community led by future prime minister of Yugoslavia, Milan Stojadinović – Spaho became one of three major political actors in the Yugoslav government and remained politically active until he died in 1939.

As this book is not only directed towards parliamentary and governmental activities of Mehmed Spaho, Kamberović reflects also about his personal and social connections with Islamic religious community in Yugoslavia as well as about Spaho's role in Sarajevo social life. As almost any other politician of his time, Mehmed Spaho also gained a sustainable social and political support by extending a network of his own relatives and political allies across political, social and economic spectrum not only of Sarajevo, but much broader than that. Still, an appointment of his brother Fehim Spaho to position of supreme spiritual leader of Yugoslav Muslims, that is to say to position of Grand Mufti (rais-al-ulama), brought him more opposition among potential voters thus leading to more visible political differentiation among Bosniak political landscape of that time. Leading figure of opposition to Mehmed Spaho became Hakija Hadžić, a person who would become more known because of his role during the Second World War when Hadžić joined political movement within the Independent State of Croatia (1941-1945), a German puppet state in the Balkans.⁹

However, in spite of all circumstances, Spaho still remains the most important figure in Bosniak political life during the first half of the 20th century whose main political achievements could be described as trying to get the best possible for the community he

9 For detailed elaboration about political relations in Yugoslav Muslim Organization during 1930-ies see: Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941, (U ratu i revoluciji 1941.-1945)*. "Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju", Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, *Medžlis Islamske zajednice*, Zagreb 2012.

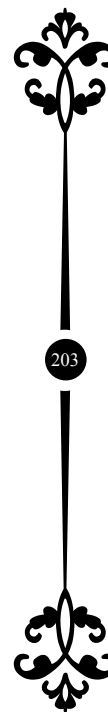
was representing in given circumstances and book by Husnija Kamberović is an example how this idea of community leader is represented in historiography. Additionally, Kamberović argues that Spaho could be easily compared to Anton Korošec, a leader of Slovenian Peoples Party, who was also known to be wise and pragmatic politician. Speaking out of the position of a community leader, Spaho knew well that it was not possible to achieve all his Party's political goals and programs, but he also knew that a million votes he had behind was still a significant factor in political life and he knew how to use it. To sum up, with this book, besides having an excellent political biography, we are sure to argue that this could also be a kind of historiographical signmark to follow.

Second figure and a political biography I would like to present here is political biography of Džemal Bijedić by Husnija Kamberović, same author who wrote a couple of biographies thus becoming a “historian – biographer”, as described in weekly press a couple of years ago.¹⁰ During 2017, when one hundred years passed since the birth of Džemal Bijedić (1917-1977) and forty years since he died in a plane crash near Sarajevo. For this sake, Husnija Kamberović published second and partly supplemented edition of his book about Džemal Bijedić. One could easily praise this fact since Bosnian historiography lacks multiple-publishing acts of a single book. Interestingly, books which I am discussing here are a kind of exception. Bijedić's political biography was first published five years ago, had many public presentations and positive reviews thus foreseeing second edition to come. Additionally, author managed to conduct further research about Džemal Bijedić, especially about his role in post-Second World War establishment of communist rule in Bosnia and Herzegovina thus challenging narratives in Serbian historiography about Džemal Bijedić's “key role in establishment of post-war torture methods in prisons”.¹¹ As it was the case for the first edition of the book, Husnija Kamberović once again proved to be a devoted research historian – whose presence in the national archives in all post-Yugoslav republics is visible in his papers and books.

Political biography of Džemal Bijedić in second edition kept the same chronological structure thus tracing back family roots of Bijedić family and Džemal Bijedić himself since he was born in 1917. Even though that majority of this volume is about Bijedić's political activism after Second World War, especially during 1960-ies and 1970-ies, a careful reader of this book can see Džemal Bijedić as “a ragged boy from Mostar in 1920-ies, a rebellious young man and communist during 1930-ies, soldier and officer during

10 When first published, book about Džemal Bijedić received many positive critiques thus leading to second edition very soon after. For positive critiques see: *Prilozi*, 42, pp. 268-272. Also see: *Journal of Cold War Studies*, Vol. 17, No. 3, pp. 270-271. Nevertheless, second edition also had positive impact in Bosnia and Herzegovina but abroad as well. See: Amir Duranović, “Revolucionar, političar, državnik”, *Behar - časopis za kulturu i društvena pitanja*, Year 26, No. 136, pp. 5-6. Also see: *Montenegrin Journal for Social Sciences*, Vol. 1, Issue 2, pp. 255-259; *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, Vol. 5, pp. 369-373.

11 Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić: politička biografija*, p. 7.

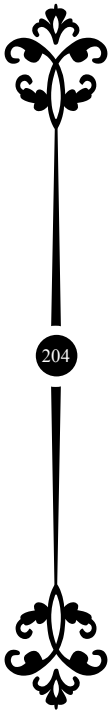

1940-ies, post-war politician, world-known statesman, and at the same time ordinary man in shop, a pleasant interlocutor, a faithful husband, and above all, known to be 'our Džema' as he was nicknamed". This could partly explain the fact that this book, even though being strictly historiographical, is also popular among non-historians. All of abovementioned aspects of Bijedić's life are well funded and structured in a way that each chapter can be read a separate text as well. To sum up the structure, this biography is consistently and effectively presented story of life and death of Džemal Bijedić.

As mentioned previously, a larger part of the book is dedicated to Džemal Bijedić's political activism after Second World War, when he progressed from position of Communist party administrative official to become prime minister of Yugoslavia during 1970-ies even though this progress had certain opposition within the Communist party.¹² Bijedić's climb up in the Communist party hierarchy is very often cross-referenced with his early and young days details thus exposing us a specific character which marked him until his death. Still, what Bijedić was best known to the general public is not his early age, but quiet the opposite, it is the time when he acted as an educated and mature man, a party official, politician and a statesman. This can be best shown in the last phase of his life when Bijedić practically became a world-known figure of Yugoslav politics, just a step behind undisputed Yugoslav leader, Josip Broz Tito.

Major collection of archival data about Džemal Bijedić brought together after years of research and narrated in this book gives us an opportunity to have almost a complete insight in all aspects of his political activities thus making this book a desirable to be read not only by historians, but also political scientists, sociologists, lawyers and, as mentioned previously, by much wider audience. Additionally, the book is enriched with a multitude of photos that follow the narration in a way which one just may wish to have, that is to say, we can see Bijedić in different situations, from early age to memory sites and statues devoted to him after his tragic death in plane crash during flight from Belgrade to Sarajevo in 1977. The last, but not the least, final chapter of this book is a collection of personal memories of Džemal Bijedić's closest relatives, collaborators, associates and friends. By bringing all those materials together author managed to offer a unique presentation of political biography of a truly unique personality. All the abovementioned thoughts and reflections on Džemal Bijedić as presented in this book could be summarized in just a few major sketches. Author Husnija Kamberović, know to be also historian - biographer, spent almost a decade collecting archival documents about Džemal Bijedić, exposed his ideas and dilemmas among professional historians, debated his arguments with students and peers and wrote a book, a consistent biography worthy of a personality whose name it has as a title.

12 Husnija Kamberović, "Džemala Bijedića treba kazniti' – Pokušaj političke diskreditacije Džemala Bijedića 1962. godine", *Historijska traganja*, Vol. 6, pp. 115-134.

Political scientist Hamza Karičić argues in his review that “Bosnian historian Husnija Kamberović’s political biography of Bijedić is the most serious work to date about the life and politics of this Communist official. Kamberović conducted impressive archival research in Bosnia, Serbia and Croatia and has analyzed primary and secondary sources pertaining to the Communist regime in Yugoslavia”.¹³ Furthermore, Karičić claims that despite of not using some foreign sources like “published volumes of the Foreign Relations of the United States series, Kamberović has done a commendable job of piecing together a narrative based on serious archival work”.¹⁴

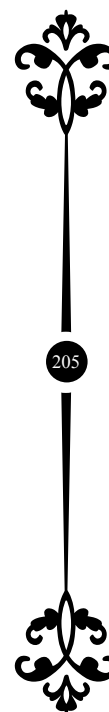
Finally, as a third example in this paper, I shall now briefly present main structure, aims and goals of a book about Alija Izetbegović written by historian Admir Mulaosmanović. First presented as research project in the Institute for History in Sarajevo, and as PhD project in University of Zagreb, Croatia, it was published a few years ago and represents a first document-based historiographical elaboration on Alija Izetbegović by professional historian.¹⁵ Of course, some other authors have written and published popular, sociological, journalistic or even philosophical papers and books about Izetbegović, but Mulaosmanović’s book has historiographical approach and method and therefore should be taken into account in comparison with previously elaborated biographies. As it can be noticed, this book is partly different compared to previous ones as author focuses and discusses the most important decade in Izetbegović’s life, from 1990 to 2000, that is to say from winning chair in Bosnian Presidency until withdrawal from political life in 2000. Mulaosmanović claims that main objective of his work was to analyse political activism of Alija Izetbegović in this decade – “probably, one of the hardest decades in Bosnian history ever” and moreover, author wanted to analyse whether Izetbegović had “clear political ideas and goals or he had to manage the situations mostly created by neighbouring countries, Serbia and Croatia, and International community as well”.¹⁶ By doing so, Mulaosmanović offers Izetbegović’s views from Bosnian, regional, sometimes global, but also very local and inter-Bosniak perspectives depending on certain situation elaborated across the book. Book elaborates on Alija Izetbegović’s political actions concerning the dissolution of former Yugoslavia, independence of Bosnia and Herzegovina as well as Izetbegović’s concepts of multiethnicity in Bosnia and Herzegovina. Having Izetbegović’s ideological background on his mind, Mulaosmanović offers dilemmas which Izetbegović certainly had ahead of him, especially in the eve of brutal war against Bosnia and Herzegovina. Therefore, book consistently offers main political actions as a context where Alija Izetbegović acts or is forced to act, sometimes even against his

13 *Journal of Cold War Studies*, Vol. 17, No. 3, pp. 270-271.

14 *Ibid.*

15 *Gračanički glasnik*, Year XIX, No. 37, pp. 248-250.

16 Admir Mulaosmanović, *Iskušenje opstanka*, p. 7.

own will. Hence, the dynamics of peace negotiations during the war and the role of International community towards Bosnia and Herzegovina, Izetbegović's position and claims during Dayton peace negotiations in 1995, as well as post-war Bosnian political and state architecture, are major chapters of this book, each of them elaborated and based on wide range of primary and secondary sources. In all of the abovementioned situations, Izetbegović is portrayed in the context of his motives, wishes and abilities.¹⁷ Book also contains details about inter-Bosniak debates between Alija Izetbegović and his closest collaborators and later opposition politicians, such as Adil Zulfikarpašić, Rusmir Mahmutćehajić or Haris Silajdžić. This aspect of book might be a starting point for more serious analysis of Bosniak post-communist politics even though some steps have already been taken.¹⁸

One of the main conclusions of Admir Mulaosmanović's book about Alija Izetbegović is that Izetbegović had to act from a "powerless position" thus making all his decisions very inter-debated and therefore Izetbegović acted as cautious politician during the elaborated decade. Hence Mulaosmanović claims that Alija Izetbegović was not able to perform his political vision substantially. Furthermore, author claims that Izetbegović is the most important Bosniak political figure in the 20th century despite all circumstances. His decade, Mulaosmanović argues, is still known for major achievements such as independence of Bosnia and Herzegovina, reintroduction of ethnonym Bosniak for Bosnian Muslims, overall freedom for Bosniak community and Muslims in general – at least in those territories where Izetbegović had effective rule.¹⁹

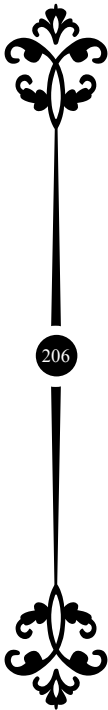
As mentioned previously, Mulaosmanović's political biography of Alija Izetbegović had positive critiques and within one of them, another Bosnian historian Adnan Jahić claims that, Mulaosmanović's book marks the beginning of a serious research and fills the gaps of Bosnian historiography about last decade of the 20th century. "Jahić argues furthermore that Mulaosmanović has successfully portrayed all aspects of Izetbegović's personality, from human-rights fighter to world-known national leader and a statesman as" Mulaosmanović has covered most of the relevant facts that explain Izetbegović as a personality, his ideas and ideals, vision, commitments and the context of his decisions and attitudes whereby author often used Izetbegović's original speeches to argument his views. Even though the author himself has noticed that his book about Alija Izetbegović is not meant to be a "final thought" about Izetbegović himself, Jahić still claims that Mulaosmanović managed to give a "comprehensive book about Alija Izetbegović as a thinker, philosopher, politician and a leader" which should serve as a basis for future research of the same or similar topics.²⁰

17 *Ibid.*

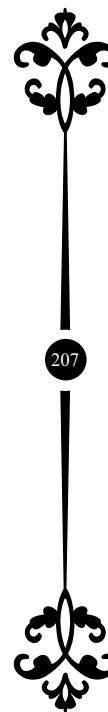
18 Šaćir Filandra, *Bošnjaci nakon socijalizma. O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu*, Sarajevo- Zagreb 2012.

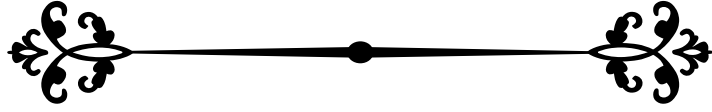
19 Admir Mulaosmanović, *Iskušenje opstanka*, p. 8.

20 *Gračanički glasnik*, Year XIX, No. 37, pp. 248-250.

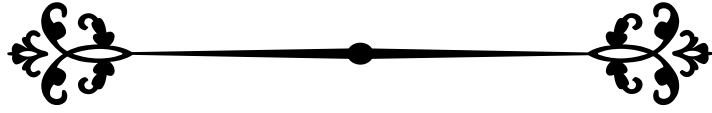

Having said all this and having future in my mind, as a historian I should claim that all of the books elaborated here are an important step in further development of Bosnian historiography. As it could be seen throughout this paper, Bosnian historiography is still developing methodological approaches in order to introduce a role model for better understanding of modern Bosnian history. Hence, each step taken in this road needs further assistance and additional remarks. Therefore, this paper could be understood as an added value to already existing models of research. As for the future, I argue that major step forward would be development of comparative studies on certain aspects of Bosnian history. For instance, comparison between Mehmed Spaho and Alija Izetbegović is not only possible, but needed as well. This becomes extremely important if we re-enact some models for comparison as both of the abovementioned leaders led major political parties in multi-party parliamentary systems, unlike Džemal Bijedić who was member of Communist party in a single-party communist Yugoslavia. Furthermore, both Spaho and Izetbegović were seen as “Muslim leaders” whose main political agenda relied upon positioning of Bosnia and Herzegovina within Yugoslav borders, or outside of Yugoslavia, as in case of Alija Izetbegović. Unlike them, Džemal Bijedić actively participated in less democratic but politically more stable circumstances when communist Yugoslavia was worldwide known leader of Non-aligned movement. Additionally, Spaho and Izetbegović acted during major global turbulences as Spaho became politically active in post-imperial context and in the aftermath of the Great war, while Alija Izetbegović actively participated in Yugoslav political life during the collapse of communism in Europe and witnessed the winds of change of a global scale. More similar comparisons could be made for all three major political figures. Hence this paper should be viewed as an option for additional comparative research of modern Bosnian history.

Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası

ALIJINA “IDEJA BOSNE” NA PUTU SVOGA OSTVARENJA

PIŠE

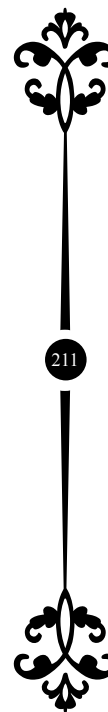
Džemaludin LATIĆ*

Za Aliju Izetbegovića su njegovi brojni savremenici rekli da je “Iqbal na Zapadu.” Iako pretenciozna, ova ocjena je u bitnome tačna. Poput najveće figure islamskog mišljenja u XX st., idejnog utemeljitelja Pakistana, Muhammeda Iqbala, i Alija Izetbegović se u svojim radovima primarno bavio pitanjem ljudske slobode, oživljavanjem islamske misli u našoj epohi, popravljanjem žalosnog stanja muslimanskih naroda, odnosom muslimanskog svijeta i Zapada, islama i ostalih svjetskih religija, itd.

Prije nego što će ga komunistički režim uhapsiti zbog njegovih ideja, objavio je tri knjige: *Probleme islamskog preporoda*, *Islam između Istoka i Zapada* i *Islamsku deklaraciju*. Iako nije studirao teologiju, on je – kako je sam isticao – u svojim knjigama “ispisivao svjedočenje svoje vjere”. I baš zato što je riječ o svjedočenju, te su knjige pune originalnog promišljanja i zrelog iskustva; one su ispisane rukom muslimana koji misli kao Zapadnjak, a osjeća kao Istočnjak; one nose pečat jednog od najsurovijih stoljeća i sudbine autorovog nesretnog naroda, koji živi na “velikoj granici” gdje se sudaraju velikodržavni planovi i plemenite i barbarske ideje i gdje zajedno žive i miješaju se različite kulture i civilizacije.

U svojoj najpoznatijoj esejističkoj knjizi *Islam između Istoka i Zapada* (za koju je 1993. god. dobio Fejsalovu nagradu) Alija Izetbegović kritički analizira domete i slabosti dva najveća društvenopolitička sistema u XX st., kapitalizam i socijalizam, i najavljuje islam kao alternativu jednom i drugom, kao “treći put”. Ispisujući “odu kršćanstvu / hrišćanstvu” kao “čistoj religiji”, Izetbegović islam vidi kao “spoj religije i politike”, kao “bipolarno jedinstvo.” On islam i na ovoj, religijskoj ravni sagledava kao “srednji put” koji miri zahtjeve kršćanskog onosvjetskog i judaističkog ovosvjetskog poziva. Kršćanima / hrišćanima i Jevrejima ovaj pisac nudi život s muslimanima u miru zajedničke Božanske istine i baštine na čitavoj Planeti.

* Prof. Dr., International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.

Za *Islamsku deklaraciju* Aliju Izetbegovića je komunistički sud u Sarajevu 1983. god. osudio na 14 godina zatvora. Od tada do danas ne prestaje buka u vezi sa ovim vjersko-političkim manifestom. Posljednje desetljeće svoga života njegov autor, upravo zbog nestišane hajke na ovo njegovo djelo, zbog silnih falsifikata njegovih ideja i političkih manipulacija njime (čime se žele opravdati zlodjela nad Bošnjacima!), o njemu uopće nije želio da govori; prepustio je historiji da to ona učini.

Ako To Kršćani Budu Htjeli...

A šta zagovara *Islamska deklaracija*? Društveno-političko uređenje na temeljima islama u onim zemljama gdje muslimani čine većinu i gdje ostvarivanje takvog uređenja ne bi vodilo u nasilje; uspravnost i afirmaciju muslimanskih naroda; ukidanje svakog oblika ugnjetavanja; slobodu vjerovanja, umjetničkog i političkog izražavanja i organiziranja; koegzistenciju ljudi i naroda različitih vjera, nacionalnosti i kultura; ravnopravnost spolova; vladavinu prava; jednakost pred zakonom; borbu protiv zloupotrebe vlasti; eliminaciju idolatrije, kiča i nemorala...

Tako su, živeći na početku i na kraju istog stoljeća i na dva kraja Svijeta, jedan na istoku, a drugi na zapadu, Muhammed Iqbal i Alija Izetbegović svojim umnim rukopisima opovrgli čuvenu Hegelovu tezu, izrečenu u *Filozofiji povijesti*, da je “pustinjski” islam davno završio svoju povijesnu misiju i da je iščezao u miru Orijenta.

“Islamski svijet, nasljednik kolosalnih kulturnih i političkih tradicija, nosilac žive islamske misije, ne može dugo ostati u položaju najamnika. Ne postoji sila koja bi mogla spriječiti novu muslimansku generaciju da ne učini kraj tome nenormalnom stanju!”

“Pošto priznaje Boga, ali ne priznaje nikakve dogme i hijerarhiju, islam se ne može pretvoriti u diktaturu, i svaki oblik inkvizicije i duhovnog terora je onemogućen.”

“Ako to kršćani budu htjeli, budućnost može pružiti primjer razumijevanja i saradnje dviju velikih religija za dobrobit svih ljudi čovječanstva, onako kako je prošlost bila poprište besmislene netrpeljivosti i trvenja.”

“Sa Jevrejima smo vijekovima živjeli zajedno i čak stvorili kulturu u kojoj se, u nekim slučajevima, ne može razlučiti šta je u njoj islamsko a šta jevrejsko...Jerusalem nije samo pitanje Palestinaca, niti samo pitanje Arapa; to je pitanje svih muslimanskih naroda...Mi bismo htjeli razlikovati Jevreje od cionista – ako sami Jevreji nađu snage da povuku ovu razliku...”

(Iz *Islamske deklaracije*)

Predanost Sudbini

“Predanost sudbini potresan je odgovor na veliku čovječansku temu o stradanju koje se ne može izbjeći...Ali, došla kao rezultat osjećaja nemoći i nesigurnosti, predanost sama postaje jedna nova moć i jedna nova sigurnost. Vjera u Boga i Njegovu promisao daje nam takav osjećaj sigurnosti koji se ničim drugim ne bi dao zamijeniti niti nadoknaditi. Sve junačke rase vjerovala su u sudbinu, tvrdi Emerson...Ali, predanost ne znači pasivnost... Predanost prema volji Božijoj znači nezavisnost prema volji ljudskoj. Pokoravanje Bogu isključuje pokoravanje čovjeku. To je novi odnos između čovjeka i Boga, pa stoga i novi odnos između čovjeka i čovjeka...Predanost – to je jedini ljudski, dostojanstveni izlaz iz nerješivosti i besmisla života, izlaz bez pobune, očaja, nihilizma, samoubistva. To je herojsko osjećanje ne heroja nego običnog čovjeka u neizbježnim životnim nevoljama... Predanosti – tvoje ime je islam!”

(Iz knjige *Islam izmeğu Istoka i Zapada*)

Protiv Fašizma I Protiv Komunizma

Alija Izetbegović je rođen 1925.god. u Bosanskom Šamcu, a odrastao je u Sarajevu. Njegovi roditelji, otac Mustafa i majka Hiba, imali su još četvero djece.

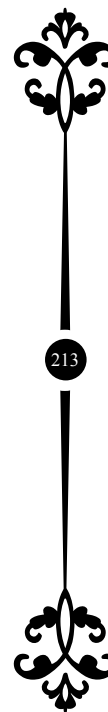
U Sarajevu je Alija završio Prvu mušku gimnaziju 1943.god. Tokom Drugog svjetskog rata, progonjen od ustaša, odbijajući fašističku, a kasnije i komunističku ideologiju i praksu, pristupa Mladim muslimanima, organizaciji srednjoškolske i studentske omladine koja se bavila spasavanjem od biološkog, a poslije rata od duhovnog zatiranja bosanskomuslimanskog naroda.

Prvi put je uhapšen 1946. god. U zatvoru je ostao do 1949.god. Za to vrijeme komunistički režim je strijeljao njegove najbolje drugove iz Organizacije Mladih muslimana, a hiljade drugih poslao na višegodišnje robije. Tako je najveći antikomunistički pokret u jugoistočnoj Evropi bio uništen.

Četrnaest Godina Zatvora – Za Riječ I Misao

Zbog njegova intelektualnog angažmana komunističke vlasti su ga, zajedno sa još dvanaest bošnjačkih intelektualaca, u čuvenom “Sarajevskom procesu,” 1983. god. osudile na 14 godina zatvora.

Tokom ovog montiranog procesa iz zemlje i Svijeta stizali su brojni protesti i peticije za puštanje na slobodu svih optuženih, među kojima i peticija Predraga Matvejeveća, međunarodnog PEN-centra, Organizacije islamske konferencije, Amnesty Internationala te dvadeset najpoznatijih beogradskih pisaca i akademika.

“Doživio sam to kao snažnu katarzičnu, finalnu scenu filma koji skončava činom nepravde: nevinom optuženiku izriče se četrnaestogodišnja kazna robije, njegovo lice preplavi tajac sjete i čudesnog spokojstva... Pomislio sam da je tako moralo izgledati Sokratovo lice dok mu atinski prvaci izriču smrtnu presudu koju mora izvršiti sam nad sobom.” (Abdulah Sidran)

“Od 18. jula do 19. avgusta 1983. godine u Sarajevu je suđeno dvanaestorici muslimanskih intelektualaca. To suđenje će ostati zabeleženo u istoriji novijeg jugoslovenskog pravosuđa kao arhetip egzemplarnog kažnjavanja za reč i misao.” (Iz peticije beogradskih pisaca i akademika)

Formiranje Političke Organizacije

Iz zatvora je izišao krajem 1988. god., nakon odluke Skupštine Jugoslavije o pomilovanju svih zatvorenika osuđenih za verbalni delikt. U to vrijeme, politička situacija u Jugoslaviji postajala je sve teža: iz Ljubljane, Zagreba i Beograda stizali su sve glasnjiji zahtjevi za demokratizacijom društva i uvođenjem višestranačja.

Uskoro je srušen Berlinski zid; jedan po jedan padaju komunistički režimi u Svijetu; jugoslavenska federacija počinje da se raspada.

Alija Izetbegović nije imao dileme: njegova republika, Bosna i Hercegovina, kao i njegov narod, po drugi put u XX st. našli su se u tragičnoj poziciji. Da se ne bi ponovila ista situacija kao pred Drugi svjetski rat kada su bosanski muslimani, lišeni političke organizacije, goloruki dočekali rat, on 27. marta 1990. god. osniva Stranku demokratske akcije (SDA), čime otvara proces demokratizacije društva i uvođenja višestranačkog političkog sistema u Bosni i Hercegovini.

Neuspjelo Spašavanje Jugoslavije

Na prvim višestranačkim izborima održanim 18. novembra 1990. god. SDA je osvojila 86 od ukupno 240 poslaničkih mandata, a u sedmočlanom Predsjedništvu Republike Bosne i Hercegovine 3 mjesta. Na konstituirajućoj sjednici Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović je izabran za predsjednika. Na osnovu rezultata izbora formirana je vlada na temelju koalicije SDA – HDZ (Hrvatska demokratska zajednica) – SDS (Srpska demokratska stranka), ali ta vlada nikada nije profunkcionirala zbog potpuno suprotstavljenih pogleda ovih stranaka na Republiku Bosnu i Hercegovinu i njezino unutarnje uređenje.

SDA na čelu sa Alijom Izetbegovićem od prvog dana se zalagala za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu kao građansku republiku unutar ili izvan Jugoslavije. Opstanak i demokratizaciju Jugoslavije on je smatrao ključnim elementom za mirno razrješenje

njezine krize i najvećim interesom njegova naroda, zbog čega je aktivno učestvovao u radu Predsjedništva SFRJ zajedno sa predsjednicima svih ostalih republika. Ali, zbog odluke srbijanskog režima, na čije čelo je došao Slobodan Milošević, da formira veliku Srbiju te zbog tajnog dogovora Miloševića i predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine, Jugoslavija se nije mogla sačuvati. Posljednji takav pokušaj bio je plan koga su sačinili predsjednik Izetbegović i gosp. Kiro Gligorov, tadašnji predsjednik Republike Makedonije.

“Bio sam emotivno vezan za Jugoslaviju, a možda sam kao musliman osjećao da nam razbijanje Jugoslavije ne odgovara. Iako je najveća koncentracija muslimana bila u Bosni, njih je bilo i u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, Kosovu, Hrvatskoj i Sloveniji. U završnoj riječi na suđenju 1983. god. izjavio sam da volim Jugoslaviju, ali ne i njenu vlast”. (*Sjećanja*)

“Bosna i Hercegovina kao građanska republika – to je definitivno opredjeljenje muslimanskog naroda. Ne islamska, ali ni socijalistička, nego građanska republika! Ali, za to je potreban pristanak Srba i Hrvata...Ako se ostvare prijetnje da Slovenija i Hrvatska iziđu iz Jugoslavije, Bosna i Hercegovina neće ostati u krnjoj Jugoslaviji! Bosna i Hercegovina ne prihvata da ostane u “velikoj Srbiji” i da bude njen dio!” (Iz govora na predizbornom skupu u V. Kladuši 15. septembra 1990. god.)

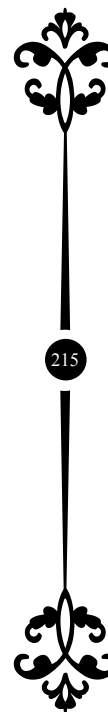
Izbjegavanje Rata

Nakon izlaska Slovenije i Hrvatske iz sastava Jugoslavije, Skupština Bosne i Hercegovine donosi Rezoluciju o suverenosti i odluku o raspisivanju referenduma na kojem su građani pozvani da se izjasne o nezavisnosti svoje zemlje. Referendumsko pitanje je glasilo: “Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana i naroda Bosne i Hercegovine: Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?”

“Ovo nije naš rat!” odgovara predsjednik Izetbegović Generalštabu tzv. Jugoslavenske narodne armije odbijajući njegovu naredbu da provede mobilizaciju u Bosni i Hercegovini u vrijeme napada JNA na Hrvatsku.

On je bio svjestan da čak ni ostanak Bosne i Hercegovine u krnjoj Jugoslaviji ne bi spriječio rat jer bi, u tom slučaju, Hrvatska tražila dio Bosne i Hercegovine gdje u većini živi hrvatsko stanovništvo, a Bošnjaci i ostali građani koji se ne bi svrstali ni na jednu od ovih strana bili bi uništeni ili primorani da se bore za tuđe interese.

U tom dramatičnom periodu predsjednik Izetbegović je ostvario svoje prve, ali veoma značajne međunarodne kontakte. Njegov prvi zvanični susret dogodio se u Beču prilikom posjete Austriji, kada se susreo sa Kurtom Valdheimom, nekadašnjim generalnim

sekretarom Ujedinjenih nacija, te sa Aloisom Mockom, tadašnjim ministrom vanjskih poslova Republike Austrije i velikim prijateljem Bosne i Hercegovine. Zatim je posjetio Iran, Tursku i Sjedinjene Američke Države. U Rimu je prisustvovao sjednici ministara Evropske zajednice, a nakon tog sastanka posjetio je papu Ivana Pavla II. Potom je u Beogradu posjetio poglavara Srpske pravoslavne crkve, patrijarha Pavla.

Sve ove susrete predsjednik Izetbegović je iskoristio kako bi istaknuo hitnu potrebu da se kriza na prostoru cijele Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini, riješi mirnim putem.

“Bosna je i ranije znala i za rat i za mir. Ono što današnju situaciju čini iznimnom je što rat koji nam prijeti ne bi bio obični rat. To bi bio totalni rat, a mnogi važni akteri događaja ili nisu svjesni ili se prave da nisu svjesni...Potrebno je na svaki način izbjeći sukob, jer u slučaju konflikta – pošto to ne bi bio običan i ograničen konflikt – sve postaje besmisleno. Mi smo to potpuno shvatili. Potrebno je da i svi drugi to shvate. Naše opredjeljenje za mir je više od obične miroljubivosti. Ono je osjećanje odgovornosti u najboljem smislu te riječi.” (Iz obraćanja na Prvom kongresu SDA, 1. 12. 1991.)

Prijetnje O Uništenju Bosanskohercegovačkih Muslimana

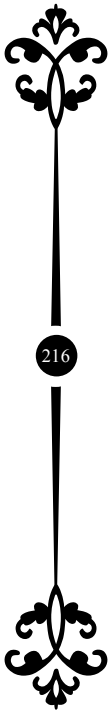
Vođe bosanskih Srba osporavaju bosanskohercegovački referendum i sprječavaju srpsku zajednicu da se slobodno izjasni o njegovom pitanju. Lider Srpske demokratske stranke, budući ratni zločinac, Radovan Karadžić, za skupštinskom govornicom otvoreno prijete Muslimanima i miru u Bosni i Hercegovini.

Referendum je održan 29. februara i 1. marta 1992. god. Na njega se odazvalo 63% građana, koji su glasali za suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu. Na temelju ovako provedenog referenduma Evropska zajednica je 6. aprila 1992. god. priznala Bosnu i Hercegovinu, a Sjedinjene Američke Države su to učinile dan kasnije. Istoga dana Karadžić i Milošević su pokrenuli totalni zločinački vojni napad sa ciljem da raskomadaju međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu i unište njezine Muslimane (Bošnjake) kao i sve druge patriotski opredijeljene građane.

U ratnom vihoru Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine donosi odluku o formiranju Armije Republike Bosne i Hercegovine i ratne Vlade.

U Paklu Sarajeva

Dok se vraćao sa mirovnih pregovora u Lisabonu 2. maja 1992.god., zajedno sa potpredsjednikom Vlade, dr. Zlatkom Lagumdžijom, i kćerkom Sabinom, zvaničnim prevodiocem, na sarajevskom aerodromu ga je uhapsila JNA. To je bio jedan od najdramatičnijih ratnih dana u Sarajevu gdje su snage odbrane vodile odsudnu bitku za Grad.

“Za “vrućih” noći i dana manjka mjesta u bolnicama, manjka mjesta u mrtvačnicama – treba redati leševe po pločnicima – manjka mjesta na grobljima. Pošto su pogrebi omiljene mete snajperista, treba ih improvizirati na manje izloženim mjestima (park na padinama Kovača) ili iskoristiti sumrak da se potajno pokopaju žrtve...Niko ne može ostati netaknut nakon silaska u pakao Sarajeva!” (Juan Goytisolo, španski književnik, *Sarajevska sveska*)

Četnički Koncentracioni Logori

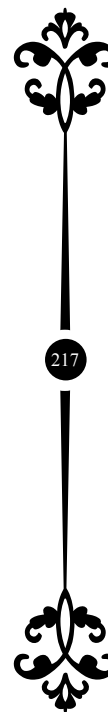
“...Obraćali smo se Svijetu i objašnjavali da se nesreća o kojoj je riječ ne tiče samo Bosne i Hercegovine, niti samo Balkana, pa ni samo Evrope. U pitanju je događaj koji ima planetarni značaj. Jer etničko čišćenje i koncentracioni logori, što poput crnih gljiva niču usred Evrope, u posljednjim godinama XX stoljeća, označavaju istinski sumrak civilizacije i podjednako se tiču svakog ljudskog stvorenja...Taj Svijet nas nije čuo... Je li razlog tome moralna slabost današnjeg Svijeta ili činjenica da su žrtve progona muslimani?...Upotrijebite vaš utjecaj da međunarodna zajednica izvrši svoje obeveze prema jednoj maloj zemlji, međunarodno priznatoj državi i članici UN-a, koja je žrtva agresije! Zaustavite genocid nad muslimanskim narodom u Bosni i Hercegovini!...” (Iz obraćanju sa sastanka ministara vanjskih poslova članica Organizacije islamske konferencije u Džeddi, 2.12. 1992.)

“...Učinili smo sve da izbjegnemo rat. Eksperimentalno smo dokazali da se ovaj rat nije mogao izbjeći, bez obzira na ogromnu spremnost na kompromise. Zato sa ovog mjesta pozivam na čvrstu odlučnost da izidemo na kraj sa nevoljama i spasimo narod! Uprkos svemu, mi ćemo opstati, preživjeti, suditi krivcima i oprostiti zavedenima kada, ako Bog da, u ovom nametnutom ratu pobijedimo!” (Iz pozdravne riječi na Kongresu bosanskomuslimanskih intelektualaca, 23.12. 1992.)

Vapaj U Ujedinjenim Nacijama

Tokom agresije, predsjednik Izetbegović je morao donositi najteže odluke. Učestvovao je u svim mirovnim pregovorima koje je organizirala međunarodna zajednica. Po Evropi, Americi, Africi i Aziji, na brojnim konferencijama i skupovima, posebno u Ujedinjenim nacijama, upozoravao je na užas koji se dešava u Bosni i Hercegovini kojoj su UN i najmoćnije zemlje Zapada držale zavezane ruke uvodeći joj embargo na uvoz oružja i onemogućavajući joj da se brani.

“Ponudio sam viziju sekularne i demokratske, decentralizirane i multinacionalne države zasnovane na miroljubivoj koegzistenciji i toleranciji. Nažalost, ova ponuda koju smo vam predložili ostat će irelevantna ukoliko se ova organizacija ne bude odlučno odnosila prema našoj odbrani ili kao alternativu omogućujući nama puno pravo na

samoodbranu. Međunarodna zajednica ne može istovremeno preduzimati korake koji pokazuju namjeru da nas brani i osporavati nam sredstva za samoodbranu. Ako postane jasno da niko nije odlučno pristupio nama u pomoć, moramo imati neosporivo pravo na samoodbranu. Trenutni embargo na oružje veže nam ruke u vrijeme kada našu zemlju dave. Embargo nas lišava jedinog efikasnog sredstva za odbranu. Postupajući tako, pomaže se agresoru. Embargo na oružje za Bosnu i Hercegovinu mora biti ukinut.” (Iz obraćanja na zasjedanju Generalne skupštine UN-a, 23. 9. 1992.)

Pokušaj Instaliranja Paradržavne Tvorevine “Herceg-Bosne”

Krajem 1992. god., u jeku velikosrpske agresije i oglašivanja Ujedinjenih nacija na pravedne zahtjeve predsjednika Izetbegovića, vođe hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, potpomognuti tadašnjim predsjednikom Republike Hrvatske dr. Franjom Tuđmanom i nekim njegovim saradnicima, krenule su u akciju instaliranja paradržavne tvorevine zvane “Herceg-Bosna” unutar državne teritorije Bosne i Hercegovine. Dotadašnji vojni saveznik Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatsko vijeće obrane (HVO), zatražio je vojno potčinjavanje jedinica Armije pod svoju komandu, što je izazvalo žestoke vojne sukobe na području Hercegovine i srednje Bosne. HVO je uskoro počinio strašne zločine nad bosanskim muslimanima, posebno u Ahmićima pokraj Viteza, otvorio koncentracione logore u Dretelju i na Heliodromu u Hercegovini te prognao bošnjačko stanovništvo sa osvojenih teritorija. Nažalost, neki lokalni komandanti i odmetnute snage Armije uzvratili su dvama zločinima nad hrvatskim civilnim stanovništvom u Uzdolu i Grabovici, selu ispod Jablanice. Takav razvoj događaja odgovarao je ne samo velikosrpskom agresoru nego i onim članicama UN-a koje su agresiju na Bosnu i Hercegovinu uporno tretirale kao građanski rat.

“Gospodine Predsjedniče,

Odgovaram Vam na Vaše pismo od 27. januara, koje se odnosi na posljednje sukobe između jedinica Armije Bosne i Hercegovine i HVO-a u srednjoj Bosni.

...Dublji razlog sukoba na prostoru centralne Bosne je nastojanje nekih ljudi iz HVO-a da nastave sa instaliranjem jedne vrste državne zajednice unutar države Bosne i Hercegovine. Ovo je stvarni uzrok zategnutosti i rastućeg nepovjerenja dvaju naroda, i sa tom činjenicom se moramo suočiti.

...Bosna i Hercegovina se opredijelila za savezništvo sa Hrvatskom u vrijeme kada je daleko bezbolnije bilo prići jačoj strani i ostati u Jugoslaviji. Ovo naše opredjeljenje nije bilo stvar računice, već stvar principa i dosljednosti. Podsjećam Vas da smo mi odbili da šaljemo naše momke u JNA kada je ova rušila Hrvatsku, a veliki broj njih je dobrovoljno ratovao i poginuo za hrvatsku suverenost i slobodu. Očekivali smo da će uslijediti osveta

jugo-vojske za ovakav izbor, i to se dogodilo. Nismo očekivali da će bh. izbjeglice u Hrvatskoj biti proglašene nepoželjnim, a slabo naoružana Armija Bosne i Hercegovine agresorom u vlastitoj zemlji.

Na kraju, pridružujem se Vašem apelu hrvatskom i muslimanskom narodu da obustave međusobna neprijateljstva i ostvare punu saradnju u odbrani od zajedničkog agresora i u pronalaženju rješenja za skladan suživot dva jednakopravna naroda u Bosni i Hercegovini.” (Izvodi iz pisma predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu 28. 1. 1993. god.)

Svi Potječemo Od Jednog Čovjeka I Jedne Žene

Ni u najgorim ratnim strahotama, dok je njegova zemlja svakodnevno gubila svoje najbolje sinove, dok je sva bila u krvi i pepelu, predsjednika Izetbegovića nisu napuštala njegova moralna načela koja je preuzeo iz svoje vjere, svoje porodice i svoga naroda. Nikada nije izgovorio ružnu riječ protiv bilo kojeg naroda; nikada nije pozvao na osvetu ili nepravdu;

nikada nije prestao da vjeruje u pobjedu dobra nad zlom; nikada se nije oholio; svaki uspjeh pripisivao je uzvišenom Stvoritelju, a sebi samo greške. Prilikom primanja nagrade “Kralj Fejsal”, najvećeg priznanja koje se piscima i naučnicima dodjeljuje u muslimanskom svijetu, nakon što je izrazio zahvalnost Hadimu'l-haremejnu, kralju Fahdu ibn Abdul-Azizu, za njegovo ljubazno pokroviteljstvo i gostoprimstvo, i kralju Fejsalu za njegova plemenita djela, rekao je:

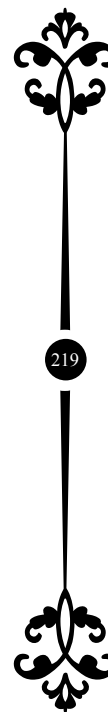
“Vaše Kraljevsko Visočanstvo Prijestolonasljedniče,

Vaša Visočanstva,

Draga braćo i prijatelji,

...Islam nas uči da mi svi potječemo od jednog čovjeka i jedne žene, da smo podijeljeni na narode i plemena samo da bismo upoznali i razumjeli jedni druge. Nas su učili da čuvamo i štitimo ljudski život i prirodu čuvajući i održavajući one vrijednosti koje svi prepoznajemo kao univerzalne. Zbog toga, dostignuća u nauci, umjetnosti i ostalim područjima služe islamu i, stoga, ljudskom rodu, promovirajući mir među ljudima i sprječavajući mržnju i razaranje, što također služi islamu.

Zato što čovjek živi između dobra i zla, ove vrijednosti se moraju njegovati, prenositi i održavati na svakome mjestu i svaki dan. Kada se ove vrijednosti zaborave, čovjek napušta propise svoga Stvoritelja i kreće stazom zla i razaranja. Moja zemlja je živi dokaz šta mogu da učine životu na zemlji agresija i nezainteresiranost za patnje drugih ljudskih bića. Narod Bosne i Hercegovine vijekovima živi na ovome mjestu gdje se susreću Istok

i Zapad i pokušava da gradi most tolerancije i razumijevanja između dva svijeta. Sada je on grubo kažnjen; čak se tragovi ovog plemenitog ljudskog napora pretvaraju u pepeo. Bosanske muslimane posebno ubijaju i progone ni zbog kakvog drugog razloga nego samo zato što su muslimani. Ipak, oni su pobjednici – zato što, uprkos svemu, izdržavaju u svojoj herojskoj borbi protiv sila mraka, mržnje i razaranja...”

Drugi, Neokaljani Obraz Srpskog Naroda

“Dame i gospodo, poštovani prijatelji,

Želim da vas pozdravim i da vam poželim uspješan rad.

Hoću, također, da izrazim svoje poštovanje vama koji predstavljate savjest i onaj drugi, neokaljani obraz srpskog naroda.

Čestitam vam na hrabrosti da dođete u Sarajevo i govorite istinu...Vi ne predstavljate naoružani dio srpskog naroda, vi ste njegov goloruki dio. Oni imaju oružje, vi imate riječ, ali riječ se, istina, toliko puta pokazala kao moćno oružje.

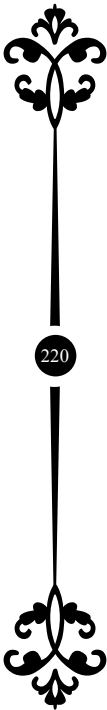
Cilj legalne vlade Bosne i Hercegovine, u ime koje vam se obraćam, jeste demokratska Bosna i Hercegovina ili, kako mi volimo da kažemo, država u kojoj niko neće biti progonjen zbog svoje vjere, nacije i političkog uvjerenja. Vjerujemo da je u tome suština civilizacije...” (Iz obraćanja učesnicima Druge skupštine građana srpske nacionalnosti Bosne i Hercegovine, 9. 4. 1995.)

Genocid Uz Znanje Ujedinjenih Nacija

Kao vrhovni vojni komandant, od početka pa do kraja agresije tajno je naoružavao Armiju Republike Bosne i Hercegovine. Ovakva politika vremenom je dovela do promjene pozicija na ratištu, a time i do jačanja pregovaračkih pozicija. Naslućivao se skori mirovni sporazum.

Ali, u ljeto 1995. god., u enklavama Srebrenici i Žepi, koje su UN proglasile zaštićenim zonama, da bi imale kompaktnu teritoriju, političke i vojne strukture bosanskih Srba, uz pomoć režima Slobodana Miloševića, počinile su genocid u Srebrenici i Žepi ubivši između 8 i 13 hiljada nenaoružanih muškaraca, dječaka, mladića, žena i djece. Ovaj genocid odvijao se pred kamerama svjetskih tv stanica, sa znanjem i naočigled UN-a i cjelokupne međunarodne zajednice.

Mirovni Sporazum U Daytonu

Upornost predsjednika Izetbegovića u dokazivanju istine o Bosni i na pregovorima, napredovanje Armije na ratištima, slabljenje morala kod napadača kao i počinjeni genocid u Srebrenici, četnički zločini na trgu u Tuzli i na pijaci na sarajevskim Markalama te dolazak na vlast novih lidera vodećih zemalja Zapadne Evrope konačno su doveli do međunarodne reakcije i vojnih udara NATO saveza po četničkim linijama u septembru 1995. god., čime je otpočela završna faza rata, koji je okončan potpisivanjem mirovnog sporazuma u američkoj vojnoj bazi u Daytonu 21. novembra 1995. Tim sporazumom, koga su, osim političkih predstavnika triju naroda u Bosni i Hercegovini, potpisale i Srbija i Hrvatska te vodeće svjetske sile, ponovo je potvrđena državnost Bosne i Hercegovine u njenim historijskim granicama. Bosanskohercegovački pregovarački tim morao je prihvatiti administrativnu podjelu zemlje na dva multietnička entiteta, a Aneksom 7 je utvrđeno da se svi prognani i raseljeni mogu slobodno vratiti na svoja ognjišta.

“Gospodine državni Sekretaru,

Gospodine Hoolbroke,

Gospodo predstavnici Kontakt-grupe,

Dame i gospodo,

Ovo jeste historijski dan i za Bosnu i za Svijet. Za Bosnu, jer će rat – nadamo se – biti zamijenjen mirom. Za Svijet, jer je stradanje Bosne i sve ono što ga je pratilo bilo moralno pitanje prvog reda, a moralno pitanje tiče se svakog čovjeka i svake žene na svijetu.

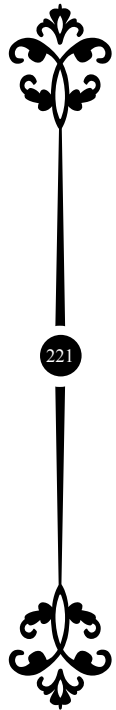
Dokumentima koje smo upravo potpisali garantira se očuvanje suverene i cjelovite Bosne i Hercegovine i daljnja izgradnja otvorenog društva zasnovanog na toleranciji i slobodi...

A mome narodu poručujem:

Ovo možda nije pravedan mir, ali je pravedniji od nastavka rata. U situaciji kakva jeste, u Svijetu kakav jeste, bolji mir se nije mogao postići.

Bog nam je svjedok da smo učinili sve što je bilo u našoj moći da mjera nepravde za naš narod i našu zemlju bude manja.” (Iz izjave koju je predsjednik Izetbegović pročitao neposredno nakon parafiranja Mirovnog dogovora o Bosni i Hercegovini, Dayton, 21.11.1995.)

“Zašto smo prihvatili ovaj kompromis? Odgovor je jednostavan: da bi se okončao rat. Odveć je mnogo nesreće i patnji naroda...U slučaju nastavka rata izgledi su neizvjesni, jer nam Svijet jasno poručuje da imamo njegovu podršku za mir, ali ne i za rat.” (Dio izjave date “Oslobođenju”, 10. septembra 1995.)

“Ideja Bosne” – Izazov Svih Humanista

Sile zla koje su Bosnu i Hercegovinu razarale od 1990. do 1995. god. nastavile su to činiti i nakon dejtonskog sporazuma. Poslijeratni period donio je nove teškoće, nepravdu i diskriminaciju. Predsjednik Izetbegović se do kraja svoga političkog angažiranja zalagao za jačanje države i njenih institucija, povratak izbjeglica, odvođenje optuženih za ratne zločine pred lice pravde, uspostavljanje međunarodne saradnje, širenje ljudskih sloboda...

Iako narušenog zdravlja, u naredne četiri godine dao je značajan doprinos razvoju države. Na brojnim međunarodnim konferencijama, i dalje ističući “ideju Bosne” kao planetarni izazov za sve humaniste, približavao je, u svojim mogućnostima, Zapad Istoku, a Istok Zapadu.

Svjetski državnici, asocijacije i mediji odlikovali su ga brojnim nagradama i priznanjima.

Zbog narušenog zdravlja, u oktobru 2000. god. povlači se sa funkcije predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Godinu dana kasnije izabran je za doživotnog počasnog predsjednika Stranke demokratske akcije.

“U 1991.-1992. god. postojala je realna opasnost da Bosna i Hercegovina postane provincija “velike Srbije”. Ja sam to spriječio, i to smatram svojom najvećom zaslugom... Svojem najvećim neuspjehom smatram spor proces uspostavljanja cjelovite, demokratske i prosperitetne Bosne i Hercegovine u miru” (Iz razgovora za Dnevnik Tv BiH, 6. juna 2000.)

Odlazak U Vječni Život

Početkom oktobra 2003. god. otišao je u bolnicu. Popravivši svoje zdravstveno stanje, danima je u posjetu primao svoje prijatelje i saradnike te političare i svjetske državnike. Posljednji od njih koji su ga posjetili bili su bivši američki predsjednik Bill Clinton i premijer Republike Turske Taip Erdogan.

Iscrpljen bolešću i brigama, preselio je iz ovog u vječiti život u nedjelju 19. oktobra 2003. Njegovoj dženazi prisustvovalo je više od 150 hiljada građana, patriota i poštovalaca njegove misli, njegove aktivnosti i njegovih političkih ciljeva. Sahranjen je na Šehidskom mezarju na Kovačima. Neka je rahmet njegovoj plemenitoj duši!

ALIJA IZETBEGOVIĆ

Jusuf PUSINA*

Bosna Nije Tijesna

Familija Izetbegović je porijeklom iz Beograda, kojeg napuštaju 1868. godine. *Od stanovitog bega Izeta uzimaju prezime i postaju Izetbegovići.*

Alija Izetbegović je rođen 8. avgusta 1925. godine u Bosanskom Šamcu, u uglednoj begovskoj porodici.

U Sarajevo doseljavaju 1928. godine. U Sarajevu Alija Izetbegović kreće u mušku realnu gimnaziju.

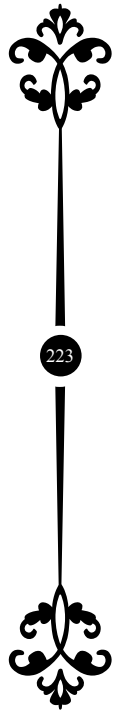
Za vrijeme drugog svjetskog rata bavi se humanitarnim radom. Raščišćava ruševine sarajevskih džamija i skriva Muslimane od četnika. Kratko je vrijeme bio član SKOJ-a, nakon čega se učlanjuje u Mlade muslimane.

Dana 1. marta 1946. godine, za vrijeme odsluženja vojnog roka, po njega dolaze pripadnici KNOJ-a. Biva uhapšen pod osudom da je imao značajnu participaciju u utemeljenju islamskog žumala "Mudžahid" u kojem su publicirane opće teme o islamu. Zbog panislamske aktivnosti i pripadnosti organizaciji Mladi muslimani, te zbog navodne promocije mržnje u komunističkom društvu koje nije tolerisalo vjerske slobode, osuđen je na tri godine zatvora. Njegov prijatelj Nedžib Saćirbegović (otac Muhameda Saćirbegovića, bivšeg ambasadora u UN-u) biva osuđen na 4 godine zatvora.

Za vrijeme robije radi na izgradnji zgrade Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine.

Nakon izlaska iz zatvora studira pravo i radi kao savjetnik u firmi Bosna. Završava studije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i uskoro ponovo otkriva da je

* Prof. Dr., The Head of the Parliament, Bosnia and Herzegovina.

Musliman i 1970. godine piše znamenitu Islamsku Deklaraciju - opću raspravu o politici i Islamu, zbog koje biva proglašen nacionalistom i antikomunistom. Nova tamna sjena 1979. godine nadvila se nad život Alije Izetbegovića kada je u svom omiljenom lovištu Koprivnica kod Bugojna predsjednik Jugoslavije Josip Broz Tito primio istaknute funkcionere tadašnjeg Saveza komunista, Raifa Dizdarevića i Branka Mikulića. Prema Izetbegovićevim memoarima, Centralni dnevnik sarajevske televizije prenio je Brozovu naredbu ovoj dvojici, da se “Najoštrije obračunaju sa pokušajima oživljavanja kleronacionalizma i panislamizma u Bosni i Hercegovini”. Izetbegović se sam perpoznao u ovim riječima i već je čuo kucanje nepoznatih na vratima koje se i desilo, rano ujutro, 23. marta 1983. godine. Zajedno s Izetbegovićem, tada su pohapšene i isljedivane stotine muslimana širom Bosne i Hercegovine. Počeo je “Sarajevski proces” u kojem je prvooptuženi bio Alija Izetbegović.

Proglašen je nacionalistom koji zagovara etnički čistu Bosnu i Hercegovinu, te je u tom montiranom procesu, tzv. “Sarajevskom procesu”, 1983. godine, osuđen na 14 godina zatvora u čemu postaje politički zatvorenik. Komentarišući presudu Izetbegović je rekao da je volio i voli Jugoslaviju, ali ne i njenu vlast. Završni citat njegove završne riječi odavao je čovjeka koji je bio spreman, doslovce se žrtvovati za svoje ideale:

“Bio sam musliman i to ću i ostati. Osjećao sam se borcem za stvar islama u svijetu i time ću se osjećati do kraja života, jer islam je za mene drugo ime za sve što je lijepo i plemenito i ime za obećanje ili nadu u bolju budućnost muslimanskih naroda, za njihov život u dostojanstvu i slobodi, jednom riječju, za sve ono što je po mom uvjerenju bilo vrijedno živjeti.”

Smješten je u odjeljenje S-20, koje su zvali *odjeljenjem ubica*. Kasnije je Izetbegović govorio da je imao sreću što je bio smješten sa ubicama jer neki njegovi drugovi koji su bili smješteni sa lopovima i sitnim kriminalcima su daleko gore prošli, jer su to nekaraktemi tiovi, dok su ubice druga vrsta ljudi.

Boravak u zatvoru za Aliju Izetbegovića je imao tri ključne posljedice: učvrstio je još vise svoju vjeru u Boga, razvio je senzibilitet za slobodu, ostatak života će provesti kao borac za pravdu (onakvu kakvom ju je on vidio).

U međuvremenu, 1984. godine njegova knjiga “Islam između istoka i zapada” biva publicirana u Sjedinjenim Američkim Državama. U njoj Izetbegović nastoji defmisati status bosanskih muslimana i uskladiti demokratske principe Evrope sa suni- islamskim učenjem. Tokom boravka na izdržavanju kazne, njegovi spisi “Bilješke iz zatvora: 1983 - 1998”, bivaju uspješno proturene izvan zatvora i kasnije objavljene.

Navedene “Biljeske iz zatvora: 1983 - 1988” pisane od strane Alije Izetbegovića dok je bio zatvoren povodom svoje kampanje protiv komunističke diktature u Jugoslaviji, su

analiza najmoćnijih evropskih ideologija 20. vijeka, uključujući tu komunizam, fašizam, kapitalizam i njihovu relaciju prema Islamu.

Kazna mu je dva puta smanjivana, da bi na kraju zalaganjem tadašnjih eminentnih pravnika u Jugoslaviji, Koste Cavoškog i Vladimira Seksa odrobijao pet godina i osam mjeseci.

Kaznu je odslužio u Kaznenom zavodu u Foči.

Po izlasku iz zatvora na poziv svog prijatelja Adila Zulfikarpašića odlazi u Cirihi, a već u maju 1990. godine osniva Stranku demokratske akcije (SDA).

Nakon prvih višestranačkih izbora, Alija Izetbegović ulazi u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, te biva izbran za prvog predsjednika Predsjedništva Bosne i Hercegovine (sedmočlano tijelo koje su sačinjavali po dva predstavnika Muslimana, Srba i Hrvata, te jedan predstavnik ostalih).

Najzaslužniji je za Referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine, a na kojem je većina Muslimana i Hrvata glasala za nezavisnost Bosne i Hercegovine, dok je većina Srba bojkotovala glasanje.

Vlada Bosne i Hercegovine je istog mjeseca objavila Deklaraciju o nezavisnosti.

Kao odgovor na to, bosanski Srbi, proglasili su vlastitu državu - Srpsku republiku Bosnu i Hercegovinu, kasnije Republiku Srpsku.

Stvarna sudbina Bosne i Hercegovine rješavati će se, uskoro, na bojnopolju, ali ono što je postignuto referendumom nijedna vojna pobjeda nije mogla donijeti. To su bili legalnost i legitimitet oficijelnoj vlasti.

Dana 6. aprila 1992. godine, Evropska zajednica je priznala Bosnu i Hercegovinu, a sutradan su to učinile i Sjedinjene Američke Države.

To je bio otvoreni signal protivnicima Bosne i Hercegovine da je napadnu svom žestinom.

Za vrijeme rata u Hrvatskoj, Izetbegović umiruje građane tvrdnjama da rat u Bosni i Hercegovini nije moguć, već tek manji incidenti. Istovremeno poziva regrute iz Bosne i Hercegovine da ne odlaze u JNA (Jugoslovensku narodnu armiju).

U mjesecu aprilu 1992. godine, srpski ekstremisti potpomognuti vojnim i paravojnim snagama Srbije i JNA, počinju incidente, blokade gradova i premještanja naoružanja.

Kao protuakciju Izetbegović pristupa formiranju jedinica teritorijalne odbrane (TO) i nastavlja sa pregovaranjima.

Ubrzo počinje četverogodišnja agresija na nezavisnu i međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu.

Ponavlja se isti scenarij, prethodno viden u Hrvatskoj. Srpski nacionalisti zauzimaju dijelove Bosne i Hercegovine proglašavajući ih srpskim autonomnim područjima (sada već zaboravljene SAO - Srpske autonomne oblasti).

Hrvatski nacionalisti nešto kasnije proglasili su Hrvatsku zajednicu Herceg Bosnu (HZ HB), na teritoriji koju su oni kontrolisali i oformili svoju vojsku - Hrvatsko vijeće odbrane (HVO).

Nastupio je egzodus, genocid, ratni zločini, etničko čišćenje i masovna ubistva, silovanja, logori i sve najgore moguće što jedan rat može donijeti, a sve to se provodilo nad bošnjačkim narodom.

Nakon prvog šoka i otpora koji su pružile snage Teritorijalne odbrane, tadašnje policije (MUP- a), u saradnji sa građanima, u teškim uslovima, malo-pomalo nastajala je Armija Bosne i Hercegovine koja nije imala oružje za odbranu a so na ovu ljutu ranu je dodavao i embargo na uvoz oružja, kojeg je proglasilo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija za područje bivše Jugoslavije (koji je u UN-u isposlovao srbijanski diktator Slobodan Milosevic;).

Agresori su oružja imali u izobilju, tako da je ova mjera pogadala samo žrtvu, a žrtva je bila Država Bosna i Hercegovina.

Naoružavanje bosanske vojske je uzbudljiva priča o hrabrosti, upornosti i snalažljivosti ovdašnjih ljudi.

Po povratku s konferencije u Lisabonu 1992. godinena na sarajevskom aerodromu Predsjednika Aliju Izetbegovića zarobljava general Đurđevac, tražeći da se iz centra grada pusti general Kukanjac sa svojom vojskom. Nakon niza neugodnih situacija i postizanja sporazuma, Kukanjac izlazi iz Sarajeva, a Izetbegović biva pušten.

Obzirom da sam direktni učesnik akcije oslobadanja predsjednika Izetbegovića iz komande Jugoslovenske vojske, moram naglasiti da je to bio trenutak kada je pripreman atentat na gospodina Izetbegovića.

Naime, obavještajne službe iz Beograda, u saradnji sa domaćim izdajnicima planirale su izazivanje eksczesne situacije s ciljem intervencije avijacije Jugoslovenske vojske i ubistva gospodina Izetbegovića koji se nalazio u vojnom transporteru.

Ovaj teroristički akt neprijatelja je spriječen jcr sam, u datom trenutku, postavio snažno obezbjeđenje na transporter u kome smo se nalazili, ja, predsjednik Izetbegović i general Kukanjac.

Upravo takva odluka je spriječila otvaranje vatre na transporter i spasila je predsjednika Aliju Izetbegovića.

Za vrijeme navedene akcije spašavanja predsjednika Izetbegovića, indikativno je da je, tadašnji član predsjedništva Bosne i Hercegovine, izdajnik Fikret Abdić bio gost RTV Bosne i Hercegovine sa ciljem samoproglašenja za predsjednika Bosne i Hercegovine.

Tokom četverogodišnjeg rata, Izetbegović, iako vrhovni komadant je i sam stalno bio u životnoj opasnosti, obilazio je linije odbrane, letio helikopterom, svaki dan dolazio na posao u Predsjedništvo koje je neprekidno bilo meta artiljerijskog napada. Izetbegović je često bio primoran putovati i u svjetske metropole, objašnjavajući šta se to događa u Bosni i Hercegovini. Od Ženeve do Njujorka, od Helsinkija do Teherana, iznosio je teze da se radi o agresiji na jednu nezavisnu zemlju koja se nije spremala za rat, nego za mir. Govorio je o genocidnom karakteru agresije, o objektivnom stanju u zemlji, upozoravao na apsurdnost embarga na oružje, te o humanitarnoj katastrofi koja je prijetila da uništi čitav muslimanski narod na ovim prostorima. Zapad je doturao hranu i uvodio jednu po jednu sankciju za Karadžićevu stranu, a muslimanski Istok je pomagao u naoružavanju.

Armija Bosne i Hercegovine počinje da jača i naoružana, u većini slučajeva, oružjem koje je zarobila od neprijatelja u borbi, uspostavlja stabilne linije u saradnji sa MUP-om i polako počinje da oslobada okupirane teritorije.

Vašingtonski sporazum je mirovni sporazum između zaraćenih Hrvata iz Bosne i Hercegovine i formalnih predstavnika Republike Bosne i Hercegovine, potpisan u Washingtonu i Beču u martu 1994.

Potpisali su ga bosanskohercegovački premijer Haris Silajdžić, ministar vanjskih poslova Hrvatske Mate Granić i predsjednik Herceg-Bosne Krešimir Zubak.

Prema dogovoru, ustanovile bi se teritorije koje bi bile pod zajedničkom vlašću bosanskohercegovačkih Hrvata i Bošnjaka. Ovaj dokument je označio uspostavljanje Federacije Bosne i Hercegovine, jednog od dva bosanskohercegovačka entiteta po Aneksu 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma, prestaju vojna dejstva između Annije R BiH i HVO-a.

Vašingtonski sporazum trebao je biti samo prva faza dogovora, dok je druga faza trebala biti uključivanje srpske strane u pregovore. Prema toj zamisli, Republika Srpska trebala je nestati, a Bosna i Hercegovina bi na cijelom prostoru bila kantonalno uređena zemlja.

U nekoliko svojih javnih istupa ovo je potvrdio i potpisnik sporazuma Krešimir Zubak[no kasnije su Amerikanci odustali od te ideje.

Spornih dijelova je bilo nekoliko, kao dogovor o konfederaciji Republike Hrvatske s Federacijom Bosne i Hercegovine, koja nikada nije zaživjela.

Aonda se u julu 1995. godine, kao najopakiji zavoju u spirali bosanske nesreće dogodio genocid u Srebrenici, nezapamćen masakr nad nešto manje od deset hiljada zarobljenih Bošnjaka.

Genocid je izvršen pod direktnom komandom generala Ratka Mladića.

Srebrenica je u to vrijeme bila demilitarizovana zona pod navodnom zaštitom snaga UN-a. Bošnjaci su naivno predali oružje, vjerujući da će ih u slučaju srpskog napada zaštititi UNPROFOR, što se u konkretnom slučaju nije desilo.

Reakcije UN-a i cijelog zapadnog svijeta su izostale, a Izetbegović je uzalud posvuda slao pisma, pa i samom Bilu Clintonu.

Kasnijom analizom bit će, manje - više jasno utvrđeno da su reakciju snaga UNPROFOR-a spriječili tadašnji najviši funkcioneri UN-a sa Jashusijem Akashijem i Bhutrosom Ghalijem na čelu.

Nakon srebreničke tragedije uslijedila je živa diplomatska aktivnost bosanske strane i polahko se stvaralo raspoloženje da se Karadžićevi srbi smekšaju silom oružja. Srpska strana je odbila niz mirovnih pregovora za Bosnu i Hercegovinu, počinila genocid u Srebrenici, zatim zauzela drugu demilitarizovanu zonu UN-a Žepu, te počinila stravičan zločin nad civilnim stanovništvom na Sarajevskoj tržnici Markale i Zapad je konačno odlučio snažnije podržati probosanske snage.

Svi pregovori, koji su se odvijali tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, su se vodili u uvjetima ucjene i sa mačem nad glavom Bosne i Hercegovine.

Dana 30. avgusta 1995. godine, sa više od tri godine zakašnjenja, uslijedili su masovni zračni udari na položaje Karadžićeve vojske širom Bosne i Hercegovine.

Tokom rata Sarajevo dostiže rekord kao grad pod najdužom opsadom u modemoj Evropskoj historiji. Razna pregovaranja dovode strane u sukobu do Dejtonskog mirovnog sporazuma. Dejtonski mirovni sporazum je zvanično potpisan u Parizu 14. decembra 1995. godine. U Republici Srpskoj 21. novembar, dan kada je postignut dogovor, je neradni dan.

Ovaj datum kojim je rat u BiH zvanično okončan se praznuje samo u Republici Srpskoj. jer ne postoji dogovor svih strana oko zajedničkih praznika na nivou države.

Dejtonski mirovni sporazum pravni je akt sporazumnog karaktera parafiran u vojnom aerodromu Rajt-Paterson kod Dejtona. u američkoj državi Ohajo, da bi se zvanično pre-

kinuo rat u Bosni i Hercegovini, koji je trajao od 1992. do 1995. Sporazum se naročito bavio budućim upravnim i ustavnim uređenjem Bosne i Hercegovine.

Konferencija je trajala od 1. novembra do 21. novembra 1995. godine. Glavni učesnici su bili Predsjednik predsjedništva Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović, srbijanski predsjednik Slobodan Milošević, hrvatski predsjednik Franjo Tuđman, te glavni američki posrednik Richard Holbrooke i general Wesley Clark.

Dejtonski sporazum je bio kulminacija tzv. šatl (Shuttle) diplomatije koju je otpočeo Richard Hoolbrook sa svojim timom pod sponzorstvom SAD-a. Šatl se sastojao od posredničke diplomatije između zaraćenih strana. Jednostavnije gledano kontakt grupa šatl diplomatije je igrala ulogu kurira i moderatora koji su prosljeđivali i moderirali zahtjeve zaraćenih strana. Mnoge osnove i preduslovi Dejtonskog sporazuma započeli su zapravo šatl diplomatijom još godinu dana prije završne konferencije. Jedan od najosnovnijih principa na kojima je Dejtonski sporazum bio zasnovan je bila podjela Bosne i Hercegovine po ključu 51-49 (51% teritorije Federaciji BiH i 49% Republici Srpskoj) koji je usaglasila tzv. kontakt grupa. Bosna i Hercegovina je administrativno uređena kao cjelovita država sa ova dva entiteta, raspodjelom vojnih razgraničenja koja su ostala kao rezultat krvavog rata.

Alija Izetbegović nikada nije bio zadovoljan ovim uređenjem.

Potpisnici su se obavezali da međusobne odnose regulišu prema Povelji UN-a. Završnom aktu iz Helsinkija i drugim dokumentima OEBS-a, uz međusobno poštovanje suvereniteta i rješavanje sporova isključivo na miroljubiv način.

Bivši međunarodni izaslanik za Balkan Richard Holbrooke koji se smatra glavnim arhitektom sporazuma, rekao je oktobra 2005. u Sarajevu daje Dejtonski sporazum zaustavio rat u BiH, ali da u njemu postoje i neke greške, nastale, uglavnom, zbog njegovog nesprovođenja.

Holbruk je u svojim memoarima opisao Izetbegovićev tvrdokorni stav u pregovaranjima i njegova protivljenja nametnutim administrativnim uređenjem Bosne i Hercegovine. a poznata je Holbrukova izjava : *“da nije bilo Izetbegovića, ne bi bilo ni Bosne”*.

Izetbegović je bio prisiljen od strane američkih državnika da za cijenu mira stavi svoj potpis na finalni mirovni sporazum. Vidljivo nezadovoljan i rastresen, na ceremoniji potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, Izetbegović je izjavio:

“Ovo nije pravedan mir, ali je pravedniji od nastavka rata. U ovakvoj situaciji kao što jeste, i ovakvom svijetu kakavje, bolji mir i nije mogao biti postignut”.

Neophodno je istaći činjnicu da od Dejtona, pa sve do danas države Srbija i Hrvatska sebe predstavljaju kao garante Dejtonskog mirovnog sporazuma što je **notorna laž, jer Srbija i Hrvatska su strane potpisnice Dejtonskog sporazuma**, a garant istog su svjetske sile SAD, Njemačka, Francuska, Velika Britanija. Rusija.

Nakon prvih poslijeratnih višestranačkih izbora 1996. godine, Izetbegović je izabran za člana, a potom i za predsjedavajućeg Predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Nakon deset godina obavljanja funkcije člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine, iz zdravstvenih razloga, u oktobru 2000. godine, podnio je ostavku na navedenu funkciju. Na Trećem kongresu SDA, 13. oktobra 2001. godine, Izetbegović je donio odluku da se ne kandiduje za predsjednika stranke.

Zbog srčanih tegoba mu je 2002. godine ugrađen pace-maker.

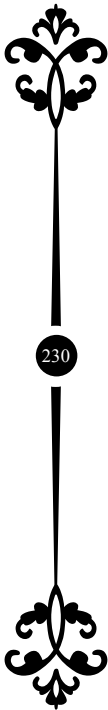
Alija Izetbegović je umro 19. oktobra 2003. godine, a njegova dženazaje privukla oko 150 000 simpatizera iz čitave Bosne i Hercegovine i inostranstva, a telegrami saučešća pristigli su iz oko 100 zemalja svijeta.

Nedugo prije smrti, u bolnici ga je posjetio i bivši predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, Bil Clinton.

Napisao je veći broj književnih djela (Govori i pisma, Rat i mir u Bosni I Hercegovini, Islam između Istoka i Zapada. Moj bijeg u slobodu, Islamska deklaracija, Sjećanja Dobitnik je niza priznanja i nagrada među kojima su i medalje Centra za demokratiju iz Washingtona, titula počasnog doktora pravnih nauka za doprinos zaštiti ljudskih prava i uspostavu mira Istambulskog Marmara univerziteta, prestižnu nagradu za unapređenje ljudskih prava foruma u Kranj Montani, te mnogobrojna priznanja islamskih zemalja.

Na Generalnoj skupštini Velikog narodnog medžlisa Turske, 4. novembra 2003. godine, gospodin Huseyin Kansu, istambulski poslanik AK Partije i predsjednik prijateljske međuparlamentarne grupe Bosne i Hercegovine i Turske, je povodom smrti Alije Izetbegovića, održao govor u kojem je, između ostalog rekao:

“Izetbegović, koji se spominje i kao “kralj mudrosti”, je možda iposljednijepredstavnikplejade velikih lidera koji su dali pečat našem vremenu. U cijelom svijetu danas se osjeća čežnja za velikim Uderima koji te, umjesto pokretanja dogadanja za sobom, pisati povijest i koji će davati smjernice iznalaženju mira, kako za sopstveni narod, tako i za cijeli Svijet. Izetbegović je, eto biolider takve harizme. Vizija koja jeformirala osnovu njegovog liderstva nesumnjivo je proisticala iz njegovog intelektualnog karaktera. On nikada nije istnpao sa liderskim ambicijama, nikada samoinicijativno nije cispirisao na političke položaje.

Lidere kao što je on, Božanska sudbina od setmog njihovog djetinjstva priprema za povjesne misije. On je vrlo dobro znao ići ka svome cilju, ponekad kao krajnji idealist, a ponekad i kao istinski realista.

Postoji mnogo togci što i sama Evropa može naučiti od krajnje samouvjerenog i neiskompleksiranog evropskog muslimana, Alije Izetbegovića

Kao jedan od najbližih saradnika gospodina Alije Izetbegovića, mogu naglasiti da je Bosnu i Hercegovinu posmatrao kao zemlju svih njenih građana i naroda, a vrlo često je isticao da Bosna i Hercegovina, u bogatstvu svojih različitosti, nije tijesna za one koji je vole, koji se bore za nju i koji je smatraju svojom domovinom.

Govoriti o rahm. Aliji Izetbegoviću je veoma zahvalno jer se ima mnogo toga za reći.

Govoriti o rahm. Aliji Izetbegoviću kao Predsjedniku Predsjedništva Bosne i Hercegovine, govoriti o rahm. Aliji Izetbegoviću kao Vrhovnom komadantu. historičaru, misliocu, piscu, filozofu i nadasve velikom i dobronamjernom čovjeku. čovjeku koji je, nadasve, volio ljude i Bosnu i Hercegovinu.

Stihovi Narodne pjesme koju je posebno volio Alija Izetbegović, a koji glase:

“ Da sam ptica i da imam krila, ja bih cijelu Bosnu preletila.

Letila bih nikad ne bih stala, dok se Bosne ne bih nagledala.... ”

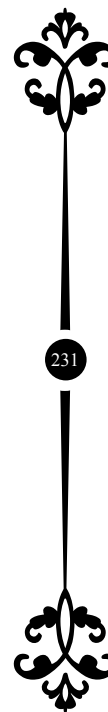
Simbolika riječi, navedene Narodne pjesme, ilustrativno kazuje sa kakvom je ljubavlju Alija Izetbegović volio i branio Bosnu.

Na kraju da konstatujemo da poeta kazivanja stava gospodina Alije Izetbegovića o Bosni i Hercegovini je da Bosna nije tijesna za one koji je vole.

Na dan dženaze Alije Izetbegovića. 22. oktobra 2003. godine. cio dan je padala kiša. kao da je i nebo plakalo nad glavnim bosanskohercegovačkim gradom.

Duge kolone ljudi iz Bosne i Hercegovine i iz cijelog svijeta, željeli su mu odati posljednju počast.

Prema vlastitoj želji. mezar Alije Izetbegovića. Vrhovnog komandanta Armije Republike Bosne i Hercegovine. nalazi se na šehidskom mezarju Kovači u Sarajevu.

ALIJA IZETBEGOVIĆ I MEĐUNARODNI KONTEKST

Admir MULAOSMANOVIĆ*

Uvod

Alija Izetbegović kao neupitni lider Bošnjaka i Bosne i Hercegovine tokom disolucije Jugoslavije, iako dosta miran i širokih shvatanja, ulazio je u razne vrste konflikta. Od samog osnivanja Stranke Demokratske Akcije (SDA) Alija je dolazio u situaciju da sa svojim političkim saborcima otvara područja sukoba zbog drugačijeg viđenja i odnosa prema situaciji, odnosno, konkretnom političkom pitanju. Nema sumnje da je Izetbegović prošao turbulentna događanja koja su porodila konfliktnu odnose i situacije i to na 3 nivoa: bošnjačkom, južnoslavenskom i međunarodnom. U ovome radu dvije teme su glavne: Izetbegovićev politički koncept tj njegovo razumijevanje politike i sukob sa međunarodnom zajednicom koji je tinjao tokom rata, a nakon 1996. postao vrlo prisutan. Naime, taj sukob i posljedice istog su jedan od razloga (pored narušenog zdravlja) da Izetbegović napusti Predsjedništvo BiH. Na nekoliko primjera iz Izetbegovićevog života koji će biti tretirani nastojat će se izvući srž za razumijevanje prirode Izetbegovićeve konfliktnosti.

Alijin politički credo

Govor koji je prilikom Izetbegovićeve dženaze, održao tadašnji visoki predstavnik Međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini lord Paddy Ashdown u kojem je između ostalog kazao kako se: “(...) danas čini prikladnim da i nebo plače iznad BiH (...)”, zbog velike kiše koja se spuštala toga dana, dobro je oslikao poziciju Izetbegovića u bošnjačkom narodu. Zasigurno se radilo o ispraćaju na Drugi svijet jedne od značajnijih ličnosti bosanskohercegovačke historije. No, iza velikog čovjeka, predsjednika države i narodnog vođe, ostale su kontroverze i različiti pogledi na njegovu ulogu tokom disolucije Jugoslavije i rata koji je vođen u Bosni i Hercegovini od 1992. godine, a koji je kulminirao završnim aktom genocida u Srebrenici 11. 7. 1995.

Kontroverze o Izetbegovićevoj političkoj platformi, idejama i konkretnom političkom djelovanju dovoljno su snažne da je proučavanje njegovog puta kroz politiku postalo značajnim istraživačkim poduhvatom i potrebom. Kao osoba Alija je nastojao imati jedinstvo misli, riječi i djela, a kao političar nerijetko je morao jedno misliti, drugo govoriti i treće raditi što je već spomenute kontroverze činilo naglašenijim. Može se kazati da su većinu mispercepcija i nerazumijevanja glede Alije Izetbegovića proizveli analitičari, političari, novinari i ostali javni radnici koji su komentirali, podržavali ili osporavali Izetbegovićev politički put. Ugao gledanja na njega najčešće je bio jedan i jednodimenzionalan. U tim odnosima prema prvom predsjedniku BiH bilo je zloradosti i otvorene mržnje, s jedne strane, te romantičarskog zanosa i bezrezervne podrške, s druge. Naime, radi se o dijametralno različitim pogledima na skoro svaki značajniji politički potez napravljen od strane Alije Izetbegovića.

Izetbegovićeva izgradnja, kao teoretičara društva i države, nije trajala dugo. Opsesivno čitanje filozofskih dijela u vrijeme eskalacije Drugog svjetskog rata i manično traženje odgovora o smislu čovjekovog postojanja doveli su ga do stupnja potpune uvjerenosti u validnost islama i vlastitog mišljenja o istom. Već na početku trećeg desetljeća života Izetbegović je imao teorijski temelj na kojem je gradio svoju argumentaciju jer je, prema vlastitoj tvrdnji, najznačajnije postavke djela *Islam između Istoka i Zapada* dovršio prije odlaska u zatvor 1946. godine.¹ Vrhunac, kao teoretičara društva, za Izetbegovića predstavlja dovršetak *Islamske deklaracije* 1970. godine.

Između konceptualnog uobličavanja *Islama između Istoka i Zapada* i temeljnih postavki *Islamske deklaracije* stoji niz članaka i nekoliko predavanja kojima je Izetbegović tematski nastojao doprijeti u javnost idejama i razmišljanjima o vjeri, političkim sistemima i ostalim pitanjima koja su ga zaokupljala. Izdvajaju se članci "Zašto su muslimani zaostali", "Razmišljanje uz 1400. godišnjicu Kur'ana", "Islam i suvremenost", "Odgajamo li muslimane ili podanike", "Za islamsku revoluciju", "Islam i borba muslimanskih naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje" i drugi, objavljeni tokom sedamdesetih godina i kojim su tretirane određene vjersko-društvene teme. *Islamska deklaracija* je, pak, predstavljala, kako je primijetio bosanskohercegovački pjesnik i profesor sarajevskog FIN – a (Fakultet islamskih nauka) Džemaludin Latić, "tipični politički manifest iz islamske perspektive".²

* International University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.

1 O tome je značajnu operaciju napravio profesor Enes Karić dokazavši da je tekst ovoga djela Izetbegović 'brusio' desetljećima, do samog prvog objavljivanja na engleskom jeziku (1984). Bkz. Enes Karić, *Islam između Istoka i Zapada* (önsöz); Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, Sarajevo 2005, s. 15-16.

2 Džemaludin Latić, "Iqbal na Zapadu". Alija Izetbegović, *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*. Sarajevo 2005, s. 7.

Islam je bio ideja vodilja Aliji u svakom njegovom pregnuću. No o Islamu je Izetbegović razmišljao, u prvom redu, kao o sistemu, ne religiji u zapadnom smislu i poimanju. Čvrstina vjerovanja bila je neupitna, kako je jednom i sam objasnio nakon adolescentskog ideološkog zastranjenja, ali ga je stalno i iznova zaokupljala društvena dimenzija koja je dolazila sa stranica Kur'ana ili se čitala u djelima iz islamske historije. S razlogom je to razumijevanje Islama postavljeno u kontekst društvenog aktivizma i mijenjanja tijeka povijesti. Izetbegović jeste donekle uspio povezati vlastitu teorijsku osnovu i političko djelovanje. Prema njegovom shvaćanju Bog je ljudima namijenio konstantni rad i permanentno djelovanje, to se trebalo kao takvo prihvatiti i biti posvećen i istrajan.

“Kada sam davno, kao mlad čovjek, čitao Kur'an, znam da sam se posebno zaustavljao kod ajeta koja su govorila o radu, borbi, pravednosti”, napisao je jedne prilike i dodao kako se sjeća da je “kao mladić bio posebno impresioniran ajetom koji govori o obavezi otpora tiraniji”, odnosno liku muslimana - vjernika koji “... kada ih kakvo nasilje pogodi, odupru mu se”.³ Otpor, rad, dosljednost i borbenost su bile njegove devize.

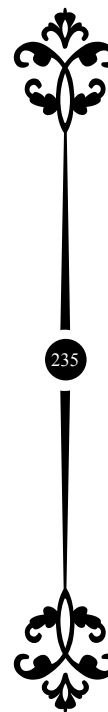
Nesumnjivo da su moralni imperativ i socijalna osjetljivost dvije najznačajnije stavke oko kojih je Izetbegović gradio svoju viziju društva i države. Njegov diskurs je dominantno panislamski, i tu činjenicu treba istaći kada se govori o Izetbegoviću. U dilemi i pitanjima o uzrocima i posljedicama koje je postavio u jednom od napisanih članaka, Izetbegović zapravo već naslućuje odgovore, a potom ih i podastire sa vrlo upečatljivim primjerima. Za stagnaciju muslimanskih naroda, prema njemu, kriv je moralni sunovrat, u prvom redu elite tih naroda, i pokušaj nametanja drugih i drugačijih obrazaca, a ne islama, što je, prema njemu, prirodno i jedino moguće.⁴ Dakle, Izetbegovićeva razmišljanja o društvu i državi, svojevrsnom nacrtu za muslimanske narode, vrlo je koncizno. Ponovo postati subjektom historije. Odlučivati u prvome redu o vlastitoj sudbini, a ne dopustiti da to čine drugi, nerijetko neprijatelji muslimana i Islama.

“Islam mora definirati vlastitu politiku”, Izetbegović je odričan i nepokolebljiv i u ovome pozivu od prije pedesetak godina zrcali se i grozno stanje današnjeg islamskog svijeta.⁵ Još više nego tada, islam mora definirati vlastitu politiku, a ovaj Alijin poklič postati prisutnijim u političkim i intelektualnim krugovima muslimanskih zemalja. No, ovakvi stavovi i pozivi proizveli su jednu od kontroverzi o Izetbegoviću. Njegovo zagovaranje da muslimanski narodi trebaju živjeti u okviru islamskog svjetonazora iz kojega će razvijati društveno-političke odnose omeđene i osigurane Knjigom, a sa

3 Alija Izetbegović, “Kako čitati Kur'an?”, *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*, s. 99-102.

4 Alija Izetbegović, “Zašto su muslimani zaostali”, *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*, s. 21-35.

5 Alija Izetbegović, “Za islamsku revoluciju”, *Problemi islamskog preporoda – Islamska deklaracija*, s. 90-98.

drugima graditi suživot na temelju uvažavanja različitosti nije ništa drugo do razmišljanje slobodnog muslimanskog intelektualca koji liberalnu demokratiju ne vidi kao najviši stadij društveno-političkih odnosa. Obzirom da je islamsko sve što je humano i dobro za ljude, humanizam kao takav daje kvalitet političkom uređenju kojeg liberalna demokratija gubi ili je već dobro izgubila u temeljnim društvenim odnosima.

Sukob sa meğunarodnom zajednicom

Naprijed je rečeno da je Izetbegović vrlo brzo došao u sukob sa nekoliko značajnih osoba unutar međunarodnih institucija koje su djelovale u BiH ili su izvana pratile što se događa na političkom planu. Reakcijom na novogodišnje slavlje u kojoj je ‘napao’ Djeda Mraza vrlo brzo mu se vratilo kao bumerang. Pokušavao je pojasniti da “se samo jedan broj drskih i bezdušnih pojedinaca usudio da se, dok su još svježije humke i rane, naloče i krevelji pred kamerama, kao da se ništa nije dogodilo” ali i jasno poručio medijima da su neke ‘vrijednosti’, prema njemu, prevaziđene te poručio da ne nameću “nekakve’ djeda mrazove’ i druge simbole strane našem narodu. “Neka ih svako zadrži za sebe, kod svojih kuća, ako baš želi”, bio je jasan.⁶ Javnost se, naviknuta na određene prijeratne rituale, ustalasala, a ovakvi udarci djelovali su kao uništavanje ‘poznatog i dobrog svijeta’ tj. nametanje novih društvenih normi i obrazaca ponašanja.

Godinu dana nakon Otvorenog pisma, tema je i dalje bila aktuelna. Dobio je nekoliko pitanja od urednika New York Timesa među kojima je bilo i ono o Svetom Nikoli. Djelovalo je da Izetbegović vadi ‘kestenje iz vatre’, no odgovor je bio smislen, tačan i dosljedan. Pokazao je da simboli ‘prošlog vremena’ nemaju mjesta u njegovoj viziji države i društva, da natruhe komunizma nisu nešto što se treba vrjednovati pozitivno.

Pojasnio je uredniku O’ Connoru da smatra kako su ova dva lika, Sveti Nikola i Djeda Mraz, prividno slična ali suštinski potpuno različita. “Nose ista odijela i pojavljuju se približno u isto vrijeme, pa ih ljudi zamjenjuju, i ovi naši ovdje i vi u Americi, pogotovo. Sveti Nikola potječe iz kršćanske tradicije i pojavljuje se na Božić, Djeda Mraz potječe iz bivšeg SSSR-a i pojavljuje se na Novu godinu”.⁷ Razlika među njima je, kako kaže Izetbegović, u odsustvu vjere kod Djeda Mraza koji je ‘proizveden’ u SSSR-u nakon revolucije da bi se vjerska tradicija prekinula. Imao je, dakle, ulogu zamjene, čak placebo. “Ovdje u Bosni Božić je svugdje proslavljen na dostojan način. Muslimani poštuju tuđe simbole, ali ih nisu spremni prihvatiti kao svoje, poistovjetiti se s njima, niti se to može tražiti od njih”, rekao je vrlo jasno.⁸

6 “Simboli strani našem narodu”, (*Otvoreno pismo urednicima Radija i Televizije BiH - Sarajevo, 02.01.1996*); Alija Izetbegović, “Na razmeđu svjetova” s. 148.

7 “Naše rane još su svježije” (*Pismo g. O’Connoru, uredniku “The New York Timesa” - Sarajevo, 28.12.1996*); Alija Izetbegović, *Na razmeđu svjetova*, s. 186-187.

8 *A.g.e.*

Provedba odredaba Daytonskog sporazuma, potpisanog u novembru u SAD-u da bi ratifikacija bila 14. decembra u Parizu/Francuska, u prvim mjesecima mira nije bila nimalo jednostavna i njena složenost opterećivala je bosanskohercegovačke vlasti. S jedne strane je trebalo pokazati ozbiljnost rukovođenjem procesa, a s druge se postavljalo pitanje mogućnosti uspješne reintegracije područja koja su trebala doći pod kontrolu vlasti u Sarajevu. Uska saradnja sa međunarodnom zajednicom je bila ne samo poželjna nego i definirana mirovnim ugovorom. Posebno veliki napor morao se učiniti u mirnoj reintegraciji Sarajeva.⁹ Srpska politička vrhuška, pomirivši se sa političkim gubitkom dijelova Sarajeva koje su vojno držali, odlučila se na dobro poznatu politiku ‘spaljene zemlje’. Napušteni su sarajevske općine i kvartovi, a iza masa koje su odlazile ostajali su uništeni stanovi i kuće. “Nijednom Srbinu ne smijemo dozvoliti da ostane na teritoriji koja je pala pod muslimansko – hrvatsku kontrolu”, govorio je Gojko Kličković, budući premijer Republike Srpske i osoba zadužena za zbrinjavanje izbjeglih u to vrijeme.¹⁰ Na kraju, kada je Sarajevo reintegrirano (20. ožujka) evidentirano je da je većina Srba napustila područja koja su ponovo postali njegovim sastavnim dijelom. Čitav ovaj proces bio je pod budnim okom Momčila Krajišnika, naknadno osuđenog ratnog zločinca.

Moguće odgađanje reintegracije glavnoga grada BiH i prepadi koje je vršio ‘paljanski režim’, koji se nalazio pod kontrolom Radovana Karadžića, na međunarodnu zajednicu izazvali su Izetbegovićevu reakciju u pismu upućenom komandantu IFOR-a (bivši UNPROFOR), američkom admiralu Leightonu Smithu:

U nastojanjima da potkopa Mirovni sporazum, paljanski režim čini sve da nametne diskusiju o “Dejtonskom sporazumu i srpskom Sarajevu”. Mislim da ne treba da dokazujem da ne postoji nikakav poseban sporazum o Sarajevu niti posebno “srpsko Sarajevo”. Postoji veliki paket o mirovnom rješenju i taj paket je cjelina. Sarajevo se uopće ne može posmatrati odvojeno, a upravo to paljanski režim želi. Mi smo učinili ogromne žrtve da bismo imali jedinstven grad i zato je svako odvojeno razmatranje Sarajeva apsolutno neprihvatljivo. (...)

Politički pregovori završeni su u Daytonu i ta knjiga je zatvorena. Vama je dodijeljena misija primjene, a ne i promjene postignutog političkog dogovora; dakle, ne ŠTA, nego KAKO. Iz svih ovih razloga mi od Vas očekujemo da Sporazum u cijelosti i dosljedno provedete i da to saopćite paljanskom režimu. Svaki drugi odgovor na zahtjev paljanskog režima izazvao bi nepovjerenje u ispravnost Vaših postupaka i vodio bi u neuspjeh.¹¹

9 Okupirani dijelovi sarajevskih općina Ilijaš, Vogošća, Hadžići, Ilidža, Novo Sarajevo (naselje Grbavica) trebali su preći pod jurisdikciju Federacije BiH i to je bio prvi izazov međunarodnim institucijama i domaćim vlastima.

10 *A.g.e.*, s. 337.

11 “Ne postoji “Srpsko Sarajevo”, (Pismo admiralu Leightonu Smithu – Sarajevo 27.12.1995); Alija Izetbegović, *Na razmeđu svjetova*, s. 146 – 147.

U vezi ovoga procesa Izetbegović je doživio određene kritike zbog nezauzimanja za ostanak građana srpske nacionalnosti na svojim posjedima i u svojim mjestima prebivanja. Istina, 14. decembra prilikom potpisivanja Sporazuma u Parizu odaslao je poruku pozivajući ih da ostanu u svojim domovima, međutim, ukupan društveni kontekst nije bio naklonjen ‘velikim’ potezima – rat je tek bio završio, a odnosi i dalje puni nepovjerenja – tako da poruka, ionako mlaka, nije imala nikakvog efekta.

Srbima oko Sarajeva treba omogućiti izbor: da odu ili da ostanu. Mi ih pozivamo da ostanu i nastave živjeti u sigurnosti. Jedini uvjet je da poštuju zakone Bosne i Hercegovine, koji naređuju slobodu, a zabranjuju nasilje. Neka pomognu svojim susjedima da se vrate svojim kućama i neka sarađuju sa legalnim vlastima Bosne i Hercegovine u uspostavljanju reda i zakona.¹²

Ipak, postajalo je jasno da će međunarodni faktor početi stavljati težinu poslijeratnog razvoja na pleća bošnjačke vrhuške, u prvome redu Alije Izetbegovića. Vlasti Federacije BiH (entiteta sa bošnjačko-hrvatskom većinom) nisu poduzimale značajnije korake po ovome pitanju, no, ne treba gubiti iz vida da je koncept podijeljene zemlje, koju su Karadžić i družina zagovarali, podrazumijevao ovakve demografske promjene.”Srbi u kolonama beže iz Sarajeva (...) Ta seoba Srba iz Sarajeva izazvana strahom od muslimanske osvete ali i pozivom Krajišnika i Karadžića, odlukom donetom u očajanju zbog Miloševićeve lake, kavaljerske predaje Sarajeva Aliji Izetbegoviću (...) To je epohalan nacionalni poraz”, zapisao je Dobrica Ćosić u svom dnevniku na samome početku nove 1996. godine.¹³ Jednostavno, velikosrpska politička vrhuška prihvatila je da su ‘izgubili’ Sarajevo i odlučili se na izgradnju famoznog ‘Srpskog Sarajeva’ na području naselja Lukavica, dijelovi Dobrinje i zloglasnih Pala na Romaniji, ali i na preseljavanje stanovništva srpske nacionalnosti iz Sarajeva na područje Brčkog.

Izetbegović je iseljavanje Srba iz okoline Sarajeva povezo sa nastavkom bosanskog genocida koji je paljanski režim provodilo u toku rata, a njihovo naseljavanje na područje zbog kojeg su zamalo propali pregovori u Daytonu govori tome u prilog. “Vi tvrdite da nemate načina i sredstava da utječete na ovu politiku, koja je očito suprotna duhu i slovu Djetonskog dogovora o miru”, obratio se međunarodnim faktorima.”Ipak, smatram da sloboda izbora mjesta življenja, na koju se srpsko vodstvo poziva, ima jedan apsolutni izuzetak; to je Brčko”.¹⁴ Izetbegović je, s pravom, smatrao da Srbi nemaju pravo svoje sunarodnike, koje su pokrenuli iz njihovih domova, nastanjivati u grad Brčko jer, prema Dejtonskom dogovoru, o konačnoj sudbini ovoga grada trebala jeda odluči međunarodna

12 “Kazna je ljudsko pravo zločinca” (Obraćanje prilikom potpisivanja Ugovora o miru u Bosni i Hercegovini -Paris, 14.12.1995); Alija Izetbegović, *Na razmeđu svjetova*, s. 145 – 146.

13 Dobrica Ćosić, *Piščevi zapisi 1993-1999*, Beograd 2008, s. 117.

14 Bkz: “Brčko je izuzetak”, (*pismo povodom iseljavanja Srba iz Sarajeva, 9. 3. 1996*); Alija Izetbegović, *Na razmeđu svjetova*, s. 148.

arbitraža čime sve radnje koje znače prejudiciranje arbitražne odluke, dok se Brčko u međuvremenu nalazi pod posebnim režimom, treba tretirati kao nedopustive.

Pored ovih nedaća Izetbegoviću je promptno isporučen račun u vezi dobrovoljaca porijeklom iz muslimanskih zemalja. Već 8. decembra 1995. godine Holbrooke je bio krajnje izričit u zahtjevu da 'strani dobrovoljci' i Iranci napuste BiH u roku od 30 dana (što je bila i odredba Daytonskog ugovora) inače će se suspendirati vojni program "Opremi i obučiti" namijenjen Armiji BiH.¹⁵ Škakljiva i prešutna saradnja tokom rata SAD-a i Irana u vezi kršenja embarga na uvoz naoružanja morala se odlučno prekinuti zarad američkog ugleda i njihove globalne politike. Ovaj problem je, zapravo, dugo godina bio dosta težak uteg oko vrata bošnjačkoj politici.

Na Izetbegovića je izvršen dodatni pritisak kada je prilikom njegovog polaska za Rim (16. februara) IFOR izvršio upad na bazu MUP-a u mjestu Pogorelica (Fojnica), tridesetak kilometara zapadno od Sarajeva.¹⁶ 'Afera Pogorelica', koja će diskreditirati bošnjački politički vrh (zapravo SDA vrhušku), prezentirana je kao obučavanje sumnjivog policijskog odreda za sumnjive operacije, a i naoružanje koje se tu nalazilo nije bilo evidentirano i znano komandi IFOR-a. Kada su se na Pogorelici našli i iranski instruktori sve je dobilo vrlo opasne konotacije.¹⁷ Ministar unutarnjih poslova Bakir Alispahić brzo je dao ostavku, dok je Izetbegović tvrdio da nije znao kako je ta baza functionirala ali da je očito bilo nejasnoća u njenom radu.¹⁸

Čitava ova borba nakon Daytonu vezana za Sarajevo i Mostar (i ona u bazi Wright-Petersson) kao i početak otvorenih napada na politiku koju vodi, dovela je do brzog Izetbegovićevog infarkta. Nakon skoro jednomjesečnog liječenja i izlaska iz bolnice uputio je poruku građanima Mostara zbog nepovoljne rimske odluke kojom se umanjila središnja gradska zona, čime je napravljen ustupak za HDZ BiH, pozvavši ih na strpljenje uz isticanje, između ostalog, da je Europa politički nemoćna i da je teško ostvariti veći politički probitak.¹⁹ Nakon rimske odluke kovertirana mu je još jedna ostavka. Safet Oručević, spiritus movens istočnog dijela grada Mostara nije mogao 'progutati' dogovor iz Rima, ponudio je ostavku koju Izetbegović nije prihvatio.

Odnosi sa SAD-om su se komplicirali. Iako je veći broj osoba arapskog porijekla napustio BiH, nekolicina je ostala jer su osnovali porodice, dobili djecu i odlučili nastaviti živjeti u BiH ali američka administracija je odlučno zahtijevala izgon tih ljudi. Gubitak

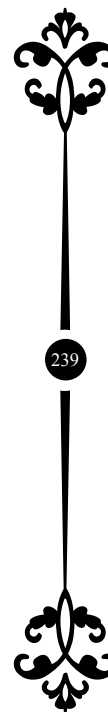
15 *A.g.e.*, s. 318.

16 Alija Izetbegović, *Sjećanje*, s. 329, *a.g.e.*, s. 334.

17 *A.g.e.*, s. 269.

18 *A.g.e.*, s. 329.

19 "Ne smijemo biti previše nestrpljivi". (*Poruka Mostarcima - Sarajevo, 12.03.1996*); Alija Izetbegović, *Na razmeđu svjetova*, s. 150-151

najznačajnijeg saveznika kakve su SAD bile značilo bi stavljanje BiH, posebno Bošnjaka, u vrlo težak i nejasan položaj. Izetbegović je odlučio da se obrati dokazanim prijateljima i lobistima za BiH u američkom senatu, Bobu Doleu i Josephu Liebermannu ne bi li na taj način olakšao situaciju i političke probleme spustio na manji intenzitet.

Poštovana gospodo senatori,

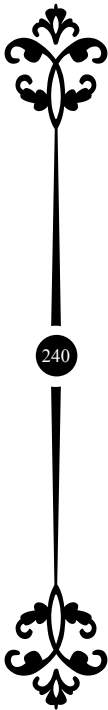
Zahvaljujem vam na pismu od 12. marta 1996. Vaše pismo smatram prijateljskom porukom, a Vas osvjedočenim prijateljima Bosne. Stoga vjerujem da mi nećete zamjeriti što se neću složiti sa nekim od Vaših konstatacija. Prvo, u Bosni nema više nikakvih iranskih vojnih lica niti vojne saradnje između Bosne i Irana. Razumijem da ćete vi više vjerovati Vašim izvorima, ali molim Vas da zatražite dokaze. Istina je da se na dvije lokacije nalazi između 50 i 60 pripadnika bivše jedinice "El-Mudžahid", koja se u toku rata nalazila u sastavu Armije BiH. U ovoj jedinici nikada nije bilo Iranaca. Jedinica je početkom januara 1996. rasformirana, većina njenih pripadnika napustila je Bosnu, ostali su samo oni koji su se ovdje oženili (zasnovali porodice) i dobili bosansko državljanstvo. Njihovo prisustvo nije nikakva tajna. O njima je obaviješten IFOR, a ja sam to rekao i predsjedniku Clintonu i državnom sekretaru Christopheru. Ne odgovara moralnim shvatanjima našeg naroda da ove ljude, koji su se borili sa nama, protjeramo iz zemlje, ne vodeći računa da oni nemaju kud, jer, kao što znate, u jednom broju muslimanskih zemalja na vlasti su nedemokratske vlade (...).²⁰

Izetbegović je, očito, bio pod velikim pritiskom američke administracije ali i vlastite savjesti. Kako otjerati ljude koji su bili spremni dati živote za obranu Bošnjaka? Odlučio je da to ne uradi iako je time umanjio podršku SAD-a njegovoj politici što će se vremenom pokazivati na razne načine. Njegov vrlo otvoren i prijateljski odnos prema SAD-u temeljio se na razočaranosti Europom i američkim osjećajem za slobodu ali i jasnom razmišljanju da je neophodno imati SAD na svojoj strani. Rat ga je tome podučio bez obzira na američko vrludanje.

Izetbegović je, sasvim jasno se to moglo vidjeti, gubio podršku međunarodne zajednice. Nakon Pogorelice i američkog pritiska zbog muslimanskih dobrovoljaca, morao se odreći vrlo značajnog suradnika zbog sličnih razloga. Naime, Hasan Čengić, tadašnji zamjenik ministra obrane Federacije postao je nepoželjna osoba u političkom životu zemlje. Njegovu izolaciju mnogi su tumačili kao izravan udarac Izetbegoviću i njegovoj politici jer je Čengić bio jedan od najbližih saradnika i osoba koja je vodila akciju naoružavanja Armije BiH tokom rata i agresije na BiH.²¹ Vrijeme je pokazalo da je i Izetbegović, doista, bio jedna od 'meta'.

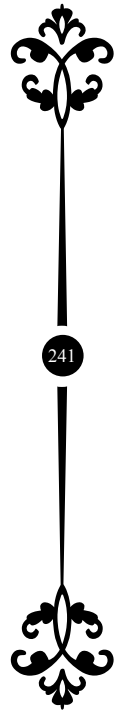
20 "Privrženost principima ljudskih prava" (Pismo američkim senatorima, Bobu Doleu i Josephu Liebermanu - Sarajevo, 22.03.1996); Alija Izetbegović, *Na razmeđu svjetova*, s. 152-154.

21 "Bolje je dijeliti vlast nego teritorij u BiH" ("Ljiljan", Sarajevo, 10.11.1996. - Razgovarao: Hadžem Hajdarević); Alija Izetbegović, *Doba znanja i strpljenja*, s. 47.

Zaključak

Iz navedenih primjera koji su dati kao ilustracije Izetbegovićevih sukoba sa predstavnicima međunarodne zajednice oslikava se vrlo jasan i jednostavan zaključak. Izetbegović je nastojao ne odstupati od svojim uvjerenja i principa, ne izdati ideju koja ga je vodila kroz cijeli život makar to značilo da će svjetski centri moći otvoreno stati protiv njega. Takav odnos je nesumnjivo kod Izetbegovića proizvodio razočarenje, ne samo u međunarodne faktore, čak bi se moglo kazati općenito je postajao razočarana osoba. Ali to je, zapravo, bilo razočarenje u ovaj prolazni svijet, njegove scile i haribde, laži i prevare. Ovo razočarenje je i pouka svakome ko uđe u političku arenu. Smiraj, istina i pravda je kod Boga, ovdje, na Zemlji su znoj, krv i suze, trud i stremljenje koje najčešće neće biti prepoznato. Vjerujem da je Izetbegovića rukovodio slijedeći kura'nski ajet: A ti radi. Tvoj rad će vidjeti Bog, Poslanik i iskreni vjernici. Na kraju svega to je ono što je jedino i bitno, i što ostaje.

HISTORIJSKA ULOGA ALIJE IZETBEGOVIĆA U AFIRMACIJI I ODBRANI BOSNE I HERCEGOVINE

Fikret MUSLIMOVIC*

Izetbegovići Pogledi O Društvenim Pitanjima Kao Izvor Pravednosti Obrane Bosne Jednakost I Sloboda Ideali Izetbegovića

Alija Izetbegović, istinski je bio narodni čovjek. Ogromno povjerenje koje je Izetbegović dobijao od naroda, bilo je velika prepreka neprijateljima Bosne i Hercegovine, ali i nekima na strani snaga odbrane Bosne i Hercegovine koji su imali političke ambicije pa se ispoljavali kao Izetbegovići konkurenti.

Izetbegovićevo životno djelo je okrenuto čovjeku, uslovima njegovog društvenog života, slobodi, pravima, moralnim i etičkim pitanjima. O čoveku i društvu, on je odgovarao na razna pitanja koja je i sam postavljao. Jednakost i slobodu ljudi smatrao je glavnim vrijednostima kojim terba težiti svako društvo. Praksa jednakosti ljudi je uslov njihove slobode. Gdje god nema jednakosti, nema ni slobode, niko ko je ugrožen ne može biti slobodan. Za njega je poštivanje vrijednosti islama, bio put ostvarivanja jednakosti i slobode. U tim okvirima razmatrao je stanje u Bosni i Hercegovini, posebno među Bošnjacima, muslimanima. Savjetovao je da Bošnjaci trebaju biti jedinstveni i da trebaju poštovati solidarnost i jedinstvo što ostvaruju drugi narodi. Ukazivao je da ako su Bošnjaci nejedinstveni onda su slabi, a da ostvarena snaga Bošnjaka *“neće biti korisna samo”* Bošnjacima. Rekao je: *“Onaj ko je slab nepravedan je ne samo prema sebi, nego i prema svojim susjedima, jer ih može staviti u iskušenje da ga napadnu ... Budimo stoga snažni, i radi nas i radi njih i radi mira u ovom dijelu svijeta.”*¹

* Retired General, Bosnia and Herzegovina.

1 Izetbegović Alija, Problemi islamskog preporoda, Sarajevo 2004, s. 70.

Meğunacionalno Priznavanje Naprednije Od Tolerancije

Alija Izetbegović je ukazivao da “odnos islama prema hrišćanstvu i jevrejstvu nije odnos tolerancije nego odnos priznavanja. Islam ne tolerira nego priznaje hrišćanstvo i jevrejstvo.”² Konkretno u bosanskohercegovačkim uslovima, Bošnjaci priznaju sve što je vezano za identitet Srba, Hrvata, Jevreja, Crnogoraca ... Zato što je “tolerancija uvijek jedno neobavezno, privremeno i u osnovi negativno određeno stanje”³, u međunacionalnim i međuvjerskim odnosima u Bosni i Hercegovini i šire, treba težiti obaveznijem, trajnijem i pozitivnijem stanju, a to je međusobno priznavanje i poštivanje. Tolerancija u svom realitetu može da prikriva stanje napetosti u odnosima između onoga ko tolerira i onoga prema kome je usmjerena tolerancija, “a stanje napetosti nije nikada stanje slobode.”⁴ Prema tome, međusobno priznavanje i poštivanje je uslov slobode za sve ljude, građane i narode koji žive u Bosni i Hercegovini i šire u regionu Balkana.

Izetbegović je ukazivao da je negiranje Bošnjaka kao posebnog naroda, besmislica, jer se “osporavati može samo ono što postoji”.⁵ Da Bošnjaci kao poseban narod ne postoje, ne bi bilo nikakve potrebe da ih bilo ko osporava. Dublje su političke dimenzije osporavanja Bošnjaka. Njih niko ne osporava zato što faktički bilo kome smetaju. Velikodržavnim politikama smeta Bosna i Hercegovina kao država. Otklanjanje te smetnje je moguće putem negiranja Bošnjaka kao posebnog naroda. Izetbegović je objašnjavao da iza osporavanja Bošnjaka kao naroda “u suštini stoji svojatanje Bosne”.⁶

Sasvim jasno Izetbegović je bio za građansku demokratiju u Bosni i Hercegovini. Smatrao je da nacionalno organiziranje nije “posljednja riječ političke teorije i prakse”, što znači da je u njegovom smislu riječi nacionalno organiziranje bila “faza” kroz koju se u Bosni i Hercegovini, nužno mora proći, što je posljedica “ne samo historije već i represije nad nacionalnim i vjerskim, pa se ona ne može zaobići” jer se narodu “konačno mora pružiti prilika da dokuči svoj identitet kroz naciju i vjeru”.⁷ Izetbegovićeva borba za nacionalnu afirmaciju Bošnjaka nije bila borba s ciljem da Bosna i Hercegovina bude muslimanska nacionalna država.

Radi Očuvanja Mira, Izetbegović Se Zalagao Za Očuvanje Jugoslavije

Izetbegovićeva zalaganja za Jugoslaviju je bilo razložno, u interesu svih naroda i građana, pa i Bošnjaka. Posebno je isticao da opstanak Jugoslavije “Bosni i Hercegovini

2 Alija Izetbegović, *Problemi islamskog preporoda*, Sarajevo 2004, s. 69.

3 *A.g.e.*, s. 69.

4 *A.g.e.*, s. 68.

5 Alija Izetbegović, *Bosna je velika tajna – intervjui 1989.-1995.*, Sarajevo 2005, s. 25.

6 *A.g.e.*, s. 25.

7 *A.g.e.*, s. 58.

odgovara”, ali da se ne radi o “*ljubavi*” nego “*prije svega o našem intersu da takva državna zajednica, naravno rekonstruisana ostane.*”⁸ Interesi Bošnjaka za opstanak Jugoslavije su proizlazili iz činjenice što je i njima, kao, naprimjer, i Srbima bilo bolje da budu u jednoj državi jer će tako lakše međusobno povezivati, afirmirati i zaštititi svoje posebne kulturne vrijednosti. U razmatranjima uslova opstanka Jugoslavije, Izetbegović je davao prednost demokratiji i slobodi. O tome je rekao: “*Ne zalažem se ni za konfederativnu, ni za federativnu Jugoslaviju. Ja sam za slobodnu i demokratsku Jugoslaviju, jer je prvi uvjet za njen opstanak – sloboda i demokratija ... Jer, ako bi ova zemlja bila demokratska, i slobodna – niko više ne bi sa toliko oštine, drame i panike postavljao dilemu o državnom uređenju.*”⁹

Sve što je bilo korisno za opstanak Jugoslavije a nije smetalo demokratskim promjenama u toj složenoj državi, Izetbegović je podržavao, ali se zalagao da se sve institucije pa i JNA prilagode novim demokratskim kriterijima. Krajem 1991. godine, kada je bilo sasvim jasno da Slovenija i Hrvatska odlaze iz sastava Jugoslavije, a da Bosna i Hercegovina neće ostati u krnjoj Jugoslaviji, već da i ona treba da ide putem svog osamostaljenja i svoje nezavisnosti, u okviru mnoštva stavova, Izetbegović je vojnicima i oficirima JNA svih nacionalnosti, posebno onima koji su rođeni u Bosni i Hercegovini poručivao da će institucije bosanskohercegovačke vlasti prema njima “*postupiti na isti način kao prema svim ostalim drugim radnicima koji su tu radili i odradili neki posao.*”¹⁰ Praktički, to je bio poziv oficirima JNA iz Bosne i Hercegovine da napuštaju JNA i da se uključuju u sistem odbrane BiH.

Borba Za Demokratiju I Cjelovitu Bosnu I Hercegovinu, Dvije Strane Iste Borbe

Izetbegović je učestalo govorio da Bosna i Hercegovina “*kao cjelovita država višenacionalnog sastava ne može biti islamska država, da je to paradoks, jer to govore oni u Evropi koji bi radi uništenja Bosne i Hercegovine*” i Bošnjaka željeli da padnemo u zamku takve greške, da bi tako učinjena greška sa naše strane služila kao oružje za naše uništavanje i da mi nikada nećemo pasti u takvu zamku”.¹¹

Predsjednik Izetbegović je tumačio da su demokratija i cjelovitost Bosne i Hercegovine dvije osnovne komponente ciljeva njene odbrane. Prema Izetbegovićevim riječima, nije bilo moguće postići demokratiju bez cjelovitosti Bosne i Hercegovine, niti je moguća cjelovitost Bosne bez ravnopravne pozicije svakog naroda na osnovama demokratije. Ugroženost, bilo demokratije, bilo cjelovitosti BiH je, ustvari, ugroženost ravnopravne pozicije naroda u BiH i elementarnih ljudskih prava i sloboda građana. Mnogo puta, Izetbegović je isticao da “*naš cilj, pod svim uvjetima, ostaje cjelovita i demokratska Bosna*”.¹²

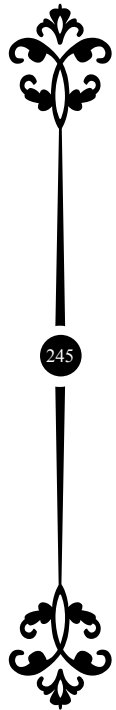
8 *A.g.e.*, s. 111.

9 *A.g.e.*, s. 79.

10 *A.g.e.*, s. 140-141.

11 Alija Izetbegović, “Čudo bosanskog otpora”, *BiH PRESS*, Sarajevo 1995, s. 114.

12 Alija Izetbegović, *Govori, pisma, intervjui '95*, Sarajevo 1996, s. 29.

Izetbegović Je Poklanjao Pažnju Načinima Borbe Za Političke Ciljeve

Predsjednik Izetbegović je poklanjao veliku pažnju načinima, odnosno, metodama borbe za postizanje ciljeva demokratije i tolerancije u cjelovitoj Bosni i Hercegovini. Metodi borbe suprostavljenih strana na tlu BiH su otkrivali i pokazivali ko je pravi i iskreni demokrat, a ko laže i vara, i širu javnost i svoj narod, kada se verbalno predstavlja demokratom, a ustvari se služi metodama i sredstvima borbe koji, očito, pokazuju i dokazuju anticivilizacijsku i antidemokratsku suštinu osnova i ciljeva ideologije i politike u čije ime primjenjuju necivilizacijske i antidemokratske metode i sredstva. Agresori na BiH i izvršioци genocida nad Bošnjacima su rušili džamije i buldožerima ravnali bošnjačka mezarja, a Izetbegović je stalno upozoravao da niko ko je na strani borbe za cjelovitu BiH to ne smije činiti, što se i poštovalo. Izvršioци agresije na BiH i genocida nad Bošnjacima su zlostavljali, ubijali i u koncentracione logore stavljali civilno stanovništvo – stare, iznemogle, žene i djecu. Snage odbrane u borbi za cjelovitu BiH su poštovale Izetbegovićeve upute u pogledu zaštite civilnog stanovništva. Agresori na BiH i izvršioци genocida nad Bošnjacima su zaveli strogu cenzuru u medijima, a Izetbegović je izabrao metod potpune slobode i otvorenosti medija. Izetbegović je govorio: “*Mi ne možemo imati naš cilj, a njihovu političku logiku. Stoga mi ne možemo rezonirati na sljedeći način: oni ruše džamije, mi ćemo rušiti crkve, oni protjeruju naš narod, mi ćemo protjerivati njihov, itd.*”¹³

Revanšizam u okolnostima psihološke napetosti i velikih frustracija zbog svega što su agresori na Bosnu i Hercegovinu, progonitelji činili nad Bošnjacima, bio je klopka u koju snage odbrane u borbi za cjelovitu Bosnu nisu pale, iz najmanje dva razloga: (a) zbog toga što je elementarnom odgoju branitelja BiH strano da čine zlo i nepravdu drugima i (b) zbog toga što je predsjednik Izetbegović svojim autoritetom stalno upozoravao da revanšizma ne smije biti, da se mora zaštititi kulturno i civilizacijsko blago Srba i Hrvata, da se moraju štititi civili, djeca, žene, nejač i da se mora postupiti humano prema zarobljenicima. Izetbegović je govorio: “*Neprihvatljivi su zahtjevi da mi neprijatelju u svemu odgovorimo ravnom mjerom. Prvi razlog i razlika je principijelne naravi – mi smo demokrate, a oni su fašisti. Drugo, razlika je što oni hoće cijepanje Bosne i za sebe traže jedan dio tako razbijene Bosne, mi hoćemo cjelovitu Bosnu u međunarodno priznatim granicama.*”¹⁴

Izetbegovićevo Zalaganje Za Gradansku Bosnu I Hercegovinu

Izetbegović je državu BiH posmatrao ne samo kao teritorijalni, geografski, politički, državni pojam, već i kao ideju, pa je rekao: “*Za mnoge od nas Bosna nije samo domovina, Bosna je ideja. To je vjera da ljudi različitih vjera, nacija i kulturnih tradicija mogu živjeti zajedno...*”¹⁵

13 A.g.e., s. 27.

14 Alija Izetbegović, “Čudo bosanskog otpora”, *BiH PRESS*, Sarajevo 1994, s. 27.

15 Alija Izetbegović, Govori, pisma, intervjui ‘95, Sarajevo 1996, s. 71.

Izetbegovićevo zalaganje za nacionalnu afirmaciju Bošnjaka nije podrazumijevalo da se Bosna i Hercegovina gradi kao nacionalna država. Naprotiv, Izetbegović se zalagao da BiH bude građanska država u kojoj će snagom demokratije nacije biti afirmirane i zaštićene: *“Mi idemo ka građanskoj republici. To je naprednije, u svakom slučaju, historijski i civilizacijski progresivnije, nego stvaranje nekih nacionalnih država na Balkanu.”*¹⁶ Put za ostvarenje građanske republike je demokratija za građane i narode.

Neprijateljska propaganda koja je imala utjecaja i u redovima sistema odbrane BiH je isticala da Izetbegović želi podjelu BiH i nastanak male muslimanske državnice na jednom njenom dijelu. To su bile teške optužbe koje nisu imale nikakvog uporišta u činjenicama. Tada, 1995. godine, kada su se naročito intenzivno ispoljavali takvi napadi na sistem odbrane, Izetbegović je odgovorio: *“Naš cilj, pod svim uvjetima, ostaje cjelovita i demokratska Bosna.”*

Izetbegović je ličnim primjerom i drugim utjecajima profilirao moralne vrijednosti odbrane BiH. Njegove moralne osobine su bile izvor odbrambene snage naroda i države. Estetikom svog ljudskog, moralnog ponašanja, Izetbegović je motivirao narod, a posebno pripadnike sistema odbrane i sigurnosti da budu maksimalno spremni za napore i žrtve u uslovima kakvi su bili pred rat, tokom i poslije rata. Poznavaoći Izetbegovića mogu svjedočiti da ga je rijetko šta moglo naljutiti kao neprimjereno ponašanje funkcionera, bezobzirnim korištenjem privilegija. Izetbegović je često, obraćajući se narodu, braniteljima BiH i svojim najbližim saradnicima, isticao poruke i pouke, naročito za starješine Armije i civilne funkcionere da se ponašaju moralno, da budu skromni, pravedni, obzirni prema stanju u kome se nalazi narod i država. Posebno je ukazivao na štetnost funkcionerskih privilegija. Ilustrativni su slijedeći primjeri takvih njegovih utjecaja:

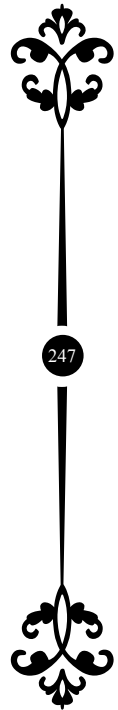
Izetbegović je bio realističan i suprostavljao se radikalizmu među Muslimanima u BiH, smatrajući da bi radikalizam u nastaloj *“geopolitičkoj poziciji ... vodio izolaciji”*,¹⁷ što bi u konačnom onemogućilo odbranu BiH. Pri tome, Izetbegović je kritički odbacivao ideološki i politički radikalizam. Dakle, Izetbegovićevo diplomatska strategija je bila strategija povezivanja sa raznim činiocima međunarodne zajednice, a na osnovama univerzalnih vrijednosti njegove odbrambene političke strategije.

Izetbegović Beztkompromisan U Odbrani Suvereniteta I Državnih Granica

Izetbegović nije prihvatao nikakve kompromise na štetu suverenosti Bosne i Hercegovine u obliku bilo kakve ograničene suverenosti: *“Ako Srbija ima puni suverenitet, i ako je takva Hrvatska, Slovenija i drugi, neka nam objasne oni koji su protiv da takva bude i BiH. BiH to mora da bude, baš zato jer je nacionalno mješovita republika, i jer bi*

¹⁶ Alija Izetbegović, *Bosna je velika tajna – intervjui 1989.-1995*, Sarajevo 2005, s. 93.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 226.

sve drugo ovdje značilo direktno krvoproliće ... Suverenitet je ovdje sinonim za stabilnost i mir.”¹⁸ Ta Izetbegovićeva rečenica pokazuje njegovu odlučnost da se bori za suverenitet Bosne i da patrioti na čelu s njim neće pokleknuti pred prijetnjama silom s ciljem da se odustane od teritorijalne cjelovitosti i suverenosti BiH kao države. Također, naprijed citirana Izetbegovićeva rečenica je samo jedna u nizu sličnih kojima je on, sudionike političkih sukoba upozoravao da je rat neizbježan ako se dovodi u pitanje teritorijalna cjelovitost i suverenost države BiH.

Izetbegović je bio beskompromisan u pogledu opstojnosti države BiH i njenih granica. Zalagao se za ustavna rješenja po kojima su granice BiH neizmjenjive.¹⁹ Izetbegovićeva upornost u zalaganju za cjelovitu BiH u postojećim granicama, organiziranu kao građansku republiku, pokazuje besmisao i zlonamjernost propagande da je on želio podjelu BiH i da je želio da u BiH bude islamski poredak. Ta propaganda je bila put njegovog eliminiranja kao lidera, da se maksimalno umanjí povjerenje građana prema njemu. Dakle, agresorima na BiH je smetalo povjerenje naroda u Izetbegovića kao lidera i državnika, pa su ulagali ogromne propagandne i druge subverzivne napore da odvrte narod od povjerenja prema Izetbegoviću. Propaganda o tome da je Izetbegović želio da se u BiH uspostavi islamski poredak, je imala smisao odvrćanja međunarodne zajednice od podrške Izetbegoviću, kao i smisao odvrćanja Muslimana u BiH od povjerenja koga su ispoljavali prema Izetbegoviću.

Velikodržavne težnje Miloševića i Tuđmana za promjenom granica ispoljene su provokativnim ponudama Izetbegoviću da se u središnjem dijelu BiH uspostavi muslimanska država, da zapadni dijelovi uđu u Hrvatsku, a istočni u Srbiju. Takve ponude su bile suprostavljene političkim ciljevima patriotskih snaga BiH koje je na čelu države BiH zastupao Izetbegović. Svjedočeći o takvim ponudama i svojim odgovorima na njih, Izetbegović je rekao: “*Uostalom, nama je nuđena nekakva muslimanska država i mi smo to odbili. Bili su to djelioci Bosne i Hercegovine, a djelioci su – zna se – Milošević i Tuđman ... Mi smo tada jasno i nedvosmisleno odogovorili: hoćemo građansku republiku BiH,...*”

U kreiranju vanjske i odbrambene politike Izetbegović je iskazao duboko i sveobuhvatno razumijevanje lokalnih, regionalnih i globalnih odnosa i procesa, posebno u multietničkim i višekonfesionalnim uslovima Bosne i Hercegovine.

Organizirajući odbranu Bosne i Hercegovine, Izetbegović je ukazivao na historijsko iskustvo da su “*narodi koji su bili spremni da ginu pobjeđivali narode koji nisu bili spremni na to*”, jer su “*ovi poslednji redovno bili bogatiji i prividno snažniji*” a da je ipak “*i snaga i slabost su u srcima*.”²⁰ Taj stav izrečen 1994. godine, može se tretirati kao temeljni za razumijevanje Izetbegovićeve odbrambene politike.

18 A.g.e., s. 107.

19 A.g.e., s. 37.

20 A.g.e., s. 226.

Izetbegović je imao izrazite sposobnosti da u kritičnim situacijama razdvaja iluzorne od realnih želja, istinu od neistine, te da građanima, kao i političarima pomogne u razumijevanju najsloženijih društvenih, političkih, sigurnosnih i vojnih situacija, što su često prenosili i mediji sa efektima društveno korisnog usmjeravanja za ponašanje i mobiliziranja za konkretno djelovanje. Jezgrovitim, snažnim i kratkim rečenicama je iznio strateški važne poruke, kako za patriotske snage odbrane, tako i za one koji su ugrožavali Bosne i Hercegovine. Među brojnim, takva obilježja ima i poruka: *”Velikim Bogom se kunem da robovi biti nećemo”*.

Uslovi Izetbegovićeve Borbe Za Mir I Pripreme Za Oružanu Odbranu Iz Krajnje Nužde

Izetbegovićeva politika u oblasti odbrane i sigurnosti je bila očuvanje mira i odvracanje od započinjanja rata, a kada je izvršena oružana agresija na BiH, Izetbegović je nastojao da se na osnovama očuvanja teritorijalnog integriteta i suvereniteta BiH, što prije prekine rat i uspostavi što pravedniji, trajan i stabilan mir. Pri tome treba imati u vidu da je i mir po svaku cijenu mogao imati smisao ugrožavanja BiH i opstanka muslimanskog naroda.

Krajem 1991. godine, nakon kraćih ratnih iskustava u Sloveniji, a zatim u Hrvatskoj, o pitanju rata ili mira u Bosni i Hercegovini se govorilo, možda više nego ikada u njenoj historiji. Tada su, u vezi sa Izetbegovićevim težnjama da se očuva mir, ali da se očuva i država BiH, bila najaktuelnija dva pitanja: (a) položaj Srba u BiH, s obzirom na velikosrpsku propagandu da su Srbi u BiH neravnopravni, iako su činjenice govorile suprotno; (b) rješavanje sudbine JNA, s obzirom da je disolucija Jugoslavije uzimala maha, osamostaljenjem Slovenije, a zatim i Hrvatske.

Izetbegović se trudio da se spriječi rat. Trudio se također, da ako rat bude neizbježan, odnosno ako bude nametnut, da svi činioци sistema odbrane i narod znaju da se rat nije mogao izbjeći, što je bilo od naročitoг značaja za moral i spremnost naroda da ulaže ratne napore i podnosi žrtve koje rat sobom nosi. Zato je Izetbegović utjecao da se tokom 1991. godine kada je ponašanje JNA u BiH bilo izrazito provokativno, posebno nakon ratova u Sloveniji i Hrvatskoj, ne dogodi bilo kakav napad na JNA. O tome je rekao: *“Da smo napali JNA i doživjeli stradanje, narod bi mogao da kaže da smo ga uvukli u avanturu i imao bi pravo.”*²¹ Dakle, desetak mjeseci koliko je trajala eskalacija provokacija od strane JNA, trpilo se kako bi se rat izbjegao, i kako bi ako rat bude nametnut, narod znao da je bio neizbježan. U tom smislu Izetbegović je rekao: *“Ako idete ulicom sa ženom i djecom pa vas napadnu huligani, ako ste častan čovjek, vi nemate izbora nego da branite svoju porodicu, bez obzira na to što ste slabiji i što ćete dobiti batine. To je približno naš*

21 A.g.e., s. 223.

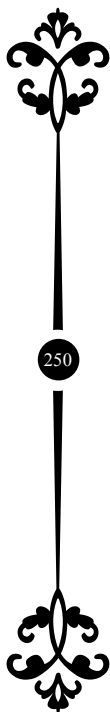
slučaj.” Dakle, rat se nije trebalo izbjeći zato što se znalo da je JNA izrazito snažna, a narod nedovoljno organiziran i pripremljen za rat.

U bosanskohercegovačkoj, predratnoj, ratnoj i postratnoj situaciji, gotovo sve je bilo izrazito specifično, vrlo delikatno. Pred rat je bilo delikatno vršiti pripreme za odbranu BiH, iako su opasnosti bile sve očitiije, jer bi JNA, svaku pripremu za odbranu mogla uzeti kao povod i opravdanje za svoje aktivnosti na štetu opstanka BiH i njenih patriota. Također, bilo je delikatno ne poduzimati nikakve odbrambene pripreme jer bi to rezultiralo da BiH “šutke padne”. U tom smislu bila je ogromna Izetbegovićeva politička odgovornost i u onome što čini i u onome što ne čini. Izetbegović je posebno bio ograničen da poduzima mjere za odbranu BiH u ulozi predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, jer su u tom najvišem državnom tijelu bili i oni koje je agresor koristio kao svoje oslonce protiv BiH. Zato je Izetbegović morao svoje aktivnosti u priprema za odbranu, realizirati preko Stranke demokratske akcije (SDA). O tome Izetbegović je rekao: “*Stranka demokratske akcije je 10. juna 1991. godine, dakle uoči početka rata u Sloveniji i Hrvatskoj, a 10 mjeseci prije početka rata u Bosni, održala veliki skup odgovornih ljudi iz čitave Bosne, na kojem je formiran Savjet za nacionalnu odbranu ... Formirani savjet je rukovodio radom Patriotske lige i priprema naroda za odbranu, uključujući svakako i njegovo naoružavanje. Da nije toga bilo, Bosna bi ‘šutke pala’, a ovako se grmljavina našeg otpora čuje do neba, ...*”²² Prema tome, nužno je razumijevanje delikatne situacije u kojoj je Izetbegović kao državnik i lider Bošnjaka poduzimao mjere da se očuva mir, ali da se očuva i država Bosna i Hercegovina. Samo kapitulacijom se mogao izbjeći rat, isto ko što je, kada je rat već vođen, kapitulacijom mogao “jednostavno prestati”, o čemu je Izetbegović rekao: “*Kako prestati sa ratom? Ne može se jednostavno prestati sa ratom, osim ako hoćete da kapitulirate. A mi nećemo i nemamo razloga da kapituliramo! Znate koliko tragamo za koliko-toliko pravednim mirom i mislim da je to općepoznato. Sve mirovne ponude mi smo prihvatili. Srbi su ih redom odbijali. Postoji neka donja granica ispod koje ne možemo i nećemo ići.*”²³ Dakle, pitanje rata i mira je bilo najdelikatnije političko pitanje koje se direktno ticalo opstojnosti Bosne i Hercegovine kao države, na osnovama ravnopravnosti građana i naroda koji u njoj žive. To je bila granica ispod koje se nije moglo popuštati. Na toj granici je bila nužna spremnost za oružanu borbu protiv agresora kad je rat nametnut.

Isticao je da Bošnjaci “*nemaju, niti mogu imati*” velikodržavne ambicije i da je njihova osnovna ambicija “*očuvanje identiteta*”, što je “*normalan i prirodan zahtjev*”, iz čega je zaključivao da Bošnjaci “*ne mogu biti faktor sukoba*”. Dakle, kao politički lider i državnik Izetbegović je utjecao na Bošnjake da budu faktor očuvanja mira, odnosno da svojim ponašanjem preveniraju i sprječavaju ratne sukobe.

22 *A.g.e.*, s. 224.

23 *A.g.e.*, s. 224.

Izetbegovićeva Strategija U Tretiranju Vremena Kao Faktora Rata

Kad se aprila 1992. intenzivirala oružana agresija na Bosnu i Hercegovinu, snage agresije su bile mnogo jače od snaga odbrane, ali je Izetbegović djelovao da snage odbrane budu sve bolje i bolje, što je uz okolnost slabljenja snaga agresije, imalo smisao smanjivanja debalansa, odnosno smanjivanja razlike u odnosu moći agresorskih i moći odbrambenih snaga.

U vezi sa činjenicama o jačanju snaga odbrane, Izetbegović je cijenio da su agresorske procjene bile izvan realnosti i da je podcjenjujući snage odbrane, agresor vjerovao da će postići ratni cilj *“jednom vrstom blitzkriega”* u Bosni i Hercegovini i *“pokoriti zemlju u roku od osam do deset dana”* što je spriječeno jer se *“naša odbrana sve više konsolidirala, a njihov tempo u istoj mjeri usporavao ... mi smo svaki dan sve jači, a oni svaki dan sve slabiji ...”*²⁴

Iako su na agresorskoj strani bili političari i brojni generali sa iskustvom iz komunističkog sistema bivše Jugoslavije, Izetbegović je bolje od njih procjenjivao faktor vremena, dok su oni po tom pitanju strateški griješili. Agresorski vrhovni komandanti, Milošević i Tuđman, sa svojim generalima su procijenili da će rat u BiH vremenski trajati kratko, da će za nekoliko sedmica osvojiti Bosnu i Hercegovinu. Izetbegović je predviđao mogućnost da će doći do rata. Smatrao je da će rat, ako do njega dođe, biti dugotrajan rat, što se razlikovalo od Miloševićevih i Tuđmanovih procjena da će taj rat biti kratkotrajan.

Dakle, Izetbegović je realno tretirao faktor vremena u ratu, ne samo u pogledu parametara koji određuju dužinu trajanja rata, nego i u pogledu parametara koji mogu bitno utjecati na razvoj borbenih operacija i postizanja strateških vojnih i političkih ciljeva na ratištu. U tom smislu, Izetbegović je pridavao veliki značaj pripremama naroda i vojske za zimu, predviđajući da je moguće da zima bude vremenski duga a u meteorološkom smislu oštra i teško podnošljiva. Na dnevnoj osnovi sagledavao je kako vrijeme kao meteo pojava utječe na vojsku i narod, posebno zimi, jer su uslovi snabdijevanja stanovništva i vojske, u uslovima strateškog vojnog okruženja, bili vrlo teški.

Izetbegovićevi Pogledi O Međunarodnoj Zajednici Tokom Rata U Bosni I Hercegovini

Izetbegović Je Pribavljao Savezništvo U Odbrani Bosne

U ostvarivanju tih principa, Izetbegović je intenzivno i kvalitetno komunicirao sa raznim autoritetima međunarodne zajednice, ostvarujući snažne političke utjecaje na njene institucije političkog, humanitarnog i vojnog karaktera. U vanjskopolitičkoj oblas-

24 *A.g.e.*, s. 159.

ti svog državničkog djelovanja Izetbegović je osigurao: (a) političku podršku za BiH, jer je kreirao i realizirao mjere za međunarodno priznanje BiH i za tretiranje od većine međunarodne zajednice da je odbrana BiH pravedna, a da je agresija na BiH, nepravedna; (b) humanitarnu podršku, jer je svakodnevno kontaktirao sa autoritetima međunarodne zajednice s ciljem da se humanitarno angažiraju u BiH na zaštiti ugroženog stanovništva i materijalnih, posebno kulturnih dobara što je rezultiralo brojnim konvojima raznovrsne humanitarne pomoći; (c) vojnu podršku, koja je bila najosjetljivija oblast u kojoj se međunarodna zajednica znatno lošije ponašala, ne samo radi uvođenja embarga na uvoz naoružanja za potrebe snaga odbrane BiH, već i radi sporog donošenja odluke da se kriza u BiH rješava, pored ostalog i upotrebom vojnih resursa međunarodne zajednice.

Pravednost napora za odbranu BiH je bila temelj za Izetbegovićeva nastojanja i aktivnosti da motivira činioce međunarodne zajednice da se što konkretnije, politički, vojno i humanitarno angažiraju s ciljem dolaska do pravednog mira u BiH.

“Ja se zalažem za cjelovitu Bosnu, a cjelovita Bosna – jer je višenacionalna – po definiciji ne može biti islamska država. To može biti samo podijeljena Bosna, a za podijeljenu Bosnu sdušno rade upravo neke evropske vlade. Tako dolazi do paradoksa – Evropa u Bosni stvara islamsku državu. Historija je puna paradoksa, to jest događa se da ljudi u svom historijskom djelovanju često postižu potpuno suprotno od onoga što su htjeli ili namjeravali.”²⁵

U pozitivne utjecaje međunarodne zajednice, Izetbegović je ubrajao “*generalnu zabranu letova preko cijele Bosne, takozvane ‘no-flight zone’*”, ističući da je ta mjera “*sasvim dovoljna*” protivteža agresorskoj avijaciji “*ako NATO i dalje bude djelotvoran u provođenju zabrane letova nad Bosnom i ako bude intervenirao na povrede tih zona.*”²⁶

Međutim, uz priznanja međunarodnoj zajednici za ono što pozitivno doprinosi za rješavanje krize u BiH, Izetbegović je prema njoj bio i kritičan, ukazujući na nedostatke i nepravde koje se čine iz njenih sredina prema BiH. Ukazivao je na sporo reagiranje međunarodne zajednice u rješavanju krize u BiH, jer je u BiH galupirajuće brzo eskaliralo agresorsko nasilje, dok je na to međunarodna zajednica vrlo sporo reagirala.

Zbog toga što je Izetbegović uvjerljivo zastupao “*evropski model uređenja BiH*”, odnosno, zbog toga što je istinski težio demokratskim vrijednostima Zapada, odbrana BiH je imala “*političku podršku*” i “*uživala snažne simpatije svugdje u Evropi i svijetu. Ali na tome se sve završava. Zašto? Objašnjenja bi moglo biti više. Meni je najbliže ono: davite se, bodre vas sa obale, ali niko nije spreman da skoči u hladnu vodu da vas spašava. Evropa odveć dugo živi u miru i izobilju, a odanost principima je obično u obr-*

25 *A.g.e.*, s. 220. -221.

26 *A.g.e.*, s. 200.

*nutoj proporciji sa komforom.*²⁷ Dakle, Izetbegović je opravdano izražavao “*sumnju u sposobnost Evrope da se uhvati u koštac s problemima koje stvara raspad Jugoslavije i zahtijevao veće angažiranje Amerike.*”²⁸

U rješavanju ratne krize u BiH, Izetbegović je više očekivao od SAD-a nego od evropskih i muslimanskih zemalja.

Muslimanske Zemlje:

Izetbegović je imao na umu da su povodom “*tragedije Bosne*”, bitno ujedinjene namjerno muslimanske zemlje – Saudijska Arabija, Iran, Turska, Pakistan i Egipat, te da one “*mogu bitno utjecati na ponašanje svjetske zajednice, pa i SAD-a*”²⁹ u zaustavljanju agresije i genocidnih zločina u BiH. Krajem 1994. godine, Izetbegović je konstatirao da je islamski svijet “*šarolik i prilično inertan svijet*”, da je teško “*tu ogromnu masu, prilično podijeljenu različitim idejama, utjecajima i interesima, pokrenuti i usmjeriti u jednom pravcu*”, ali da se na primjeru BiH u tome uspjelo i da je “*Bosna katalizator tog procesa*”³⁰ u kome se muslimanski svijet ujedinjuje. S obzirom na utjecaje Zapada u muslimanskim zemljama, one se prema ratu i stradanjima u BiH ne bi ujedinjavale da nije bilo gotovo općeprihvaćene osude u Evropi, Americi i širom svijeta protiv Miloševićeve zločinačke, genocidne prakse prema Muslimanima u BiH.

Meğunarodne Vojne Snage U Bosni:

Izetbegović se zalagao da UNPROFOR u BiH ostane i u slučaju ukidanja embarga na uvoz oružja za snage odbrane, što je stav koga je isticao protiveći se idejama da u zamjenu za ukidanje embarga, međunarodne vojne snage odu iz BiH. O tome, Izetbegović je rekao: “*Ako nas stave pred alternativu ‘plavi šljemovi ili oružje’*”, odnosno pred alternativu ostanak UNPROFOR u BiH ili ukidanje embarga, “*izabrat ćemo oružje. Jedino to garantira našem narodu opstanak.*”³¹

Izetbegović nije tražio da narodu BiH neko izvana donese slobodu, ali je tražio da niko izvana ne ometa odbranu BiH pa je u intervjuu za “*The Times*”, 18.11.1994. godine, rekao: “*Griješite ako mislite da bih ja želio da dođete sa vojskom i da mojem narodu donesete državu i slobodu. Moj narod mora sam da se izbori za svoje mjesto pod suncem. Ne bi valjalo da mu slobodu neko donese ‘na tanjuru’. Ne tražimo, dakle, vašu izravnu pomoć, tražimo da nam ne smetate u našoj borbi za opstanak, a često nam smetate, otežavate našu i inače tešku borbu. Svjež primjer je ta ucjena UNPROFOR-om: ako hoćete oružje i slobodu, ostat ćete bez hljeba i lijekova.*”³²

27 *A.g.e.*, s. 158.

28 *A.g.e.*, s. 162.

29 *A.g.e.*, s. 163.

30 *A.g.e.*, s. 227.

31 *A.g.e.*, s. 200.

32 *A.g.e.*, s. 221.

Na Izetbegovićevo uporno insistiranje da međunarodna zajednica ukine embargo koga je zavela na uvoz oružja za potrebe snaga odbrane BiH, odgovoreno je ponudama da se u tom slučaju iz BiH povuku snage UNPROFOR. Izetbegović nikako nije mogao pristati na tako nešto, samim tim što je postojao rizik da međunarodne vojne snage odu iz BiH, da tako nestane humanitarna zaštita, a da u međuvremenu ne dođe do realizacije obećanja o ukidanju embarga na oružje: *“Kako je vrijeme prolazilo sve je bilo jasnije da podizanje embarga na oružje nije isto što i dolazak oružja. U slučaju podizanja embarga bili smo suočeni sa sigurnim odlaskom UNPROFOR-a i nesigurnim dolaskom oružja. Prisustvo UNPROFOR pretvorilo se u ucjenu. Da se izbor nije postavljao u takvoj formi, mi ne bismo imali nikakve dileme i opredijelili bismo se za oružje.”*³³

Vijeće Sigurnosti UN-A

Suprotstavljani interesi najmoćnijih činilaca međunarodne zajednice, posebno stalnih članica Vijeća sigurnosti UN-a su se vrlo negativno odražavali na rješavanje ratne situacije u BiH. Vijeće sigurnosti je donosilo rezolucije koje se nisu provodile, što je po ocjeni Izetbegovića značilo da je taj organ međunarodne zajednice, kao *“svjetski sud ... paraliziran utjecajima sila koje imaju različite interese”*, što je u vezi sa ratnim prilikama u BiH imalo za posljedicu *“povlačenja negativnog poteza nametanjem embarga”* na uvoz oružja za potrebe snaga odbrane BiH.

Izetbegovićeva Kritika Međunarodne Zajednice Zbog Embarga Na Oružje:

Ukazivao je da je u takvim okolnostima međunarodna zajednica loše ponaša tako što njeni autoriteti ističu da ne žele vojno *“intervenirati”* u Bosni i Hercegovini iako su već intervenirali, ali *“protiv”* snaga njene odbrane *“i to na tragičan način ... embargom na oružje”* što je bilo *“fatalno”* za snage odbrane, ističući da je međunarodna zajednica na taj način *“praktično podržala Miloševića, koga je, naprotiv, trebala usporediti sa Hitlerom”*,³⁴ te da se međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini nije ponašala u skladu sa svojim proklamiranim principima i obećanjima da će djelovati u korist demokratije i pravde, a protiv zla i genocida.

U vezi sa primjenom embarga na štetu snaga odbrane BiH, Izetbegović je ukazivao na odgovornost međunarodne zajednice za dugotrajnost rata, odnosno za odlaganje uspostave mira koga treba postići u interesu svih građana, naroda i država u regiji Balkana. Da embargo nije zaveden, što se tiče nabavke naoružanja i vojne opreme, ne bi bilo smetnji u borbenom osposobljavanju Armije Republike Bosne i Hercegovine, pa bi pobjeda nad agresorima bila brža i temeljitija. Dakle, za dugotrajnost rata, Izetbegović je opravdano i argumentirano optuživao međunarodnu zajednicu, ističući da neki utjecajni

33 *A.g.e.*, s. 219.

34 *A.g.e.*, s. 174.-175.

svjetski faktori nisu željeli pobjedu snaga obrane nad agresorima, odnosno nisu željeli poraz agresora, iako su se deklarativno izjašnjavali u korist međunarodnog priznanja, teritorijalne cjelovitosti i suverenosti BiH.

Autoriteti međunarodne zajednice su željeli svoj diplomatski uspjeh u rješavanju ratne krize putem Konferencije o Bosni i Hercegovini u Ženevi, početkom 1993. godine. Željeli su da se postigne bilo kakav dogovor između političkih predstavnika agresorskih i predstavnika odbrambenih snaga, pri čemu im je bilo sasvim svejedno kakva će, po postignutom dogovoru, biti sudbina Bosne kao države i sudbina njenih naroda i građana. Dakle, međunarodna zajednica se ponašala *“sebično”*, s ciljem da njeni predstavnici dođu do zasluga postizanjem bilo kakvog sporazuma, bez obzira na to kakve će biti posljedice. Ukazujući na tu slabost međunarodne zajednice, Izetbegović je rekao: *“Naime, njima je više bilo stalo da spase Konferenciju negoli Bosnu i Hercegovinu. To je moj dojam.”*³⁵ Dakle, politika međunarodne zajednice i odbrambena politika BiH su se razlikovale, jer je međunarodna zajednica bila spremna na kompromise koji bi trenutno zadovoljili, ali bi se perspektivno pokazali kao vrlo štetni za mir i sigurnost u Bosni i Hercegovini i šire u regionu, dok Izetbegović kao politički predstavnik snaga odbrane BiH, nije bio spreman na kompromise koji bi doveli u pitanje opstojnost države i pozitivnu tradiciju zajedničkog života ljudi različitih nacija i vjera u Bosni i Hercegovini.

Izetbegović je odbacivao tvrdnje da je međunarodna zajednica u zavjeri protiv Bosne i Hercegovine i bošnjačkog naroda, te da zbog toga ona ne reagira na stradanja Bošnjaka. Izetbegović je rekao: *“Ali, da je u pitanju genocid muslimana nad kršćanima, mislim da to Zapad ne bi tolerirao. Međutim, ne može se reći da nas je Zapad napustio samo zato što smo muslimani,”*³⁶ jer je u Bosni i Hercegovini *“i ubijanje Hrvata, koji su katolici”* od strane međunarodne zajednice *“posmatrano sa ravnodušnišću.”*³⁷ Dakle, Izetbegović je smatrao da nedovoljna aktivnost međunarodne zajednice prema ratnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, nije bila na antiislamskim osnovama, već je bio uvjeren da je ta pasivnost izraz opće i dublje evropske i američke nedosljednosti u zalaganju za deklarativno iskazane principe. Prema tome, putem ocjena o nedovoljnoj aktivnosti međunarodne zajednice povodom ratne krize u BiH i šire u regionu Balkana, Izetbegović nije išao na ruku propagatorima teza o *“sukobu civilizacija”*, odnosno nije išao na ruku propagatorima da je u Bosni na sceni međuvjerski, međuetnički sukob, već je bio dosljedan i argumentiran u dokazivanju da je u BiH na sceni međudržavni sukob, odnosno oružana agresija na državu BiH od strane njenih susjeda.

35 *A.g.e.*, s. 170.

36 *A.g.e.*, s. 176.

37 *A.g.e.*, s. 172.

Izetbegovićev Stav, Oslonac Na Vlastite Snage

Uviđajući da prisustvo međunarodne zajednice u BiH nije kakvo bi trebalo biti, Izetbegović je afirmirao stav da se snage odbrane BiH trebaju osloniti, prvenstveno na vlastite snage, pa tek onda računati na pomoć od strane međunarodne zajednice: “*Pouzdajmo se u sebe nakon svih iskustava, a po članu 51. Povelje UN-a naše je pravo na odbranu i međunarodno opravdano, pa se nadamo da će nam međunarodna zajednica u tome pomoći. Naime, mi smo lišeni mogućnosti na samoodbranu jer nam to onemogućuje embargo na uvoz oružja. Jedino što tražimo je ukidanje embarga. Ne trebaju dolaziti drugi da ginu za nas, naši su momci spremni za borbu.*”³⁸ Dakle, svoju politiku oslanjanja na vlastite snage, Izetbegović temeljio na ocjenama o visokom borbenom moralu branitelja BiH, o njihovoj spremnosti da se oružjem bore protiv agresora. Ta moralna komponenta snaga odbrane BiH je bila ustvari, najvažniji resurs čiji se kapaciteti nisu mogli dovoljno koristiti, upravo zbog nedostatka oružja i drugog borbenog materijala, što je bio problem koji se mogao otkloniti ukidanjem embarga. Pošto je međunarodna zajednica čuvala embargo, snagama odbrane je ostalo da svoje borbene redove jača visokim borbenim moralom, vlastitom proizvodnjom naoružanja i drugih vojnih potreba, ratnim plijenom i kupovinom raznim tajnim kanalima, što je u cjelini, suština provedbe politike oslonca na vlastite snage.

Zbog Genocidne Prakse Agresora, Rat U Bosni Je Bio Nekonvencionalan

Dakle, Izetbegović je smatrao da rat u kome se Bosna i Hercegovina brani od agresora, nije klasični rat upravo radi genocidnih ciljeva i genocidne prakse agresora. Bez takvih agresorskih ciljeva i postupaka, za rat u BiH bi se moglo reći da je klasična agresija, ali da genocidni ciljevi i ponašanja agresora u masovnim progonima i pokoljima civila, ratnoj situaciji u BiH daju specifična obilježja, slična obilježjima nekonvencionalnih ratova u kojima se upotrebljavaju nuklearna, hemijska i biološka sredstva za masovno uništavanje. U uslovima ratne situacije u Bosni i Hercegovini, “*pobijesneli ljudi*” su imali ulogu sredstva za masovno uništavanje, jer su vršili masovne pokolje i progone nesrpskog stanovništva. Dakle, rat u BiH je bio oružani sukob, u kome je agresor primjenjivao nekonvencijalno ratno ponašanje, čime su relativizirana obilježja klasičnosti, a naglašena specifična nekonvencionalna obilježja rata u kome se snage odbrane BiH trebaju spasiti od primjene nekonvencijalnih, neklasičnih postupaka s ciljem masovnog uništavanja nesrpskog stanovništva u BiH.

Narod Vjerovao Izetbegoviću, A Izetbegović Vjerovao Narodu

Izetbegović je priželjkivao slobodu i želio da je dočeka živ. Skromno je rekao: “*Pojedinci odlaze, ali narodi ostaju. Važno je da naša borba ne zavisi od mene, to ne bi bilo*

38 *A.g.e.*, s. 168.

dobro. Hiljade ljudi nose tu zastavu i nastaviti će da je nose.”³⁹ Dakle, Izetbegović je vjerovao da je ideja Bosne duboko i široko prisutna u masama njenih patriota, i da će se zalaganje i borba za njenu opstojnost nastaviti i ubuduće, kad njega ne bude. Ustvari, Izetbegović je vjerovao u pravednost ideje Bosne i da pravedne vrijednosti imaju perspektivu kroz čitavu ljudsku historiju, svugdje u svijetu, pa i u Bosni i Hercegovini.

Upravo znajući da je ogromna lična uloga Izetbegovića u odbrani Bosne i Hercegovine, mnogi su postavljali pitanje kakva bi sudbina Bosne bila bez Izetbegovića ako bude smijenjen ili ako iz drugih razloga ne bude na političkim i državnim funkcijama. Uglavnom, svi su uočavali da Izetbegović ima harizmu, da je u bošnjačkom narodu neupitan, da je kao takav postao simbol Bosne i bošnjačkog naroda, da je *“pravi veliki vođa”* Bošnjaka, najveći u njihovoj historiji i da je vrlo bitan faktor odbrane i opstanka države Bosne i Hercegovine i bošnjačkog naroda. Onima koji su iznosili takva mišljenja o njegovoj ulozi u odbrani, Izetbegović je odgovarao da *“pretjeruju”*, da je *“polaskan”* onim što o njemu tako govore, ali da se ne slaže sa njihovim mišljenjima, ističući: *“Bilo bi loše da je to tako, ali, hvala Bogu, nije. Hiljade ljudi se bore, lakše im je sa mnom kao što je meni lakše sa njima, ali oni bi se borili i bez mene i nastaviti će se boriti i raditi i kada ja odem.”*⁴⁰ U vezi s tim, Izetbegović je navodio primjere u kojoj mjeri su patrioti Bosne pokazali upornost, dovitljivost, istrajnost, samoinicijativu, snalažljivost ... o čemu je krajem 1994. godine, kao i prije, i kasnije, zaključivao: *“Stoga mislim da je opasna – a nije ni tačna – tvrdnja: ako Alija ode, odbrana će se poljuljati. Već sada se u Stranci, Vladi i Predsjedništvu nalaze sasvim formirani ljudi”*.⁴¹

Izetbegovićeva lična uloga u odbrani BiH je bila ogromna. U njegovom djelovanju, i velikosrpska i velikohrvatska politika su vidjele najveću prepreku za postizanje svojih antibosanskohercegovačkih ciljeva. U sred rata, sa agresorske strane se željelo uklanjanje Izetbegovića sa funkcije predsjednika Predsjedništva BiH. O tome je špekuliralo političko podzemlje koje je putem nekih svjetskih medija plasiralo glasine o Izetbegovićevoj smjeni.

Izetbegovićeva Politička I Vojna Strategija U Uslovima Drastično Teške Situacije 1993

Dakle, kao državnik i vrhovni komandant, razmišljajući o najkrupnijim strateškim pitanjima rata i mira, Izetbegović je težio da se iskoriste sva politička i vojna sredstva, kako bi se ostvario cilj očuvanja teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine, ali su u konkretnim izuzetno složenim uslovima kakvi su bili 1993. godine, metod i taktika borbe imali presudan značaj. U društvenim procesima, nekada su najvažniji sadržaji borbe, a nekada se sadržaji podrazumijevaju pa se izbor taktike i metoda borbe smatra presud-

39 *A.g.e.*, s. 228.

40 *A.g.e.*, s. 232.

41 *A.g.e.*, s. 232.

nim za izlazak iz nekog teškog stanja. Upravo tako je bilo krajem 1993. godine, kada je trebalo odrediti mjere za dostizanje mira ili za nastavak rata ako se mir ne bude mogao postići. Suština je u tome, da je Izetbegović znao da Armija RBiH može uporno braniti već oslobođene teritorije, ali da neće moći osloboditi sve teritorije BiH tako što će sa njih potisnuti sve snage agresora, i sa Istoka, i sa Zapada, ojačane kolaboracionistima na čelu sa Karadžićem, Bobanom i Abdićem, koji su bili na čelu tri paradržave osnovane radi uništenja BiH kao države.

U takvim uslovima, trebalo se opredijeliti: (a) da li nastaviti rat u kome će se dalje iscrpljivati resursi odbrane BiH ili (b) uspostaviti mir tako što bi vlast u BiH činili i oni koji su branili i oni koji su u sastavu agresorskih snaga napadali BiH. *“Dakle, cjelovita BiH ostaje naš cilj ... bez obzira kakva će buduća Bosna biti, ona mora biti takva da se u njoj više nikada ne može ponoviti genocid nad muslimanskim narodom. Za mene, to će biti i treba da bude najviši zakon ove zemlje i tom zakonu će biti sve podređeno ... san o integriranoj Bosni i Hercegovini treba postepeno da se ostvari. Ima mjesta i za realiste a to je da realiziramo prvi dio tog plana. A to je osloboditi ove krajeve i na njemu uspostaviti stanje ili odnose koji će se snagom civilizacije, snagom razvoja nametnuti ostalim dijelovima Bosne ... Mora ponovo oživjeti neka svijest o tome da je uzajamna komunikacija između ljudi moguća, da ljudi mogu zajedno da žive, mora se ta svijest ponovo uspostaviti, a ona je srušena. Nije trebalo mnogo da se sruši, ali treba mnogo da se ponovo izgradi i uspostavi ...”*⁴²

Novembra 1993., u toku 12 dana boravka na slobodnim teritorijama u regijama Zenice, Travnika i Tuzle, Izetbegović se uvjerio da je *“moral – i vojnika i naroda – veoma visok”*, te istako: *“Pomalo sam se plašio tog optimizma koji mi ulijevaju. Ne valja biti odveć euforičan i optimističan, kad donosite odluke, ali moram priznati da me je ugodno iznenadio moral vojske i naroda ... svugdje ista poruka: da ne popuštamo, da se ne damo, da mi možemo da izdržimo – uprkos svemu ... Stanje pokazuje da mi možemo izdržati uprkos blokadi, uprkos embargu koji nam je nametnut, toj nerazumnoj i nerazumljivoj mjeri međunarodne zajednice, nad kojom će se vjerovatno iščuđavati buduće generacije ...”*⁴³ To je bila vrlo zapažena Izetbegovićeva izjava koju su analizirali učesnici, odnosno sudionici mirovnih pregovora, kako međunarodni tako i agresorski koji su mislili da je zbog izrazito teških problema eskaliranih tokom 1993. godine, BiH i njen sistem odbrane, pred porazom i da će Izetbegović morati prihvatiti podjelu, a ubrzo zatim i potpun nestanak države BiH.

Brinući o cjelini sistema odbrane BiH od agresije 1992.-1995., kao vrhovni komandant, Izetbegović je svakodnevno procjenjivao bitne faktore rata – ljudski faktor, ma-

42 A.g.e., s. 187.-189.

43 A.g.e., s. 180.-181.

terijalno-tehnički faktor, prostor i vrijeme, i to, i za odbrambene, i za agresorske snage. Njegove ocjene su bile rezultat promišljanja o međusobnim utjecajima tih faktora rata. Zaključci do kojih je u tim ocjenama dolazio su upućivali na mjere koje treba poduzimati da bi se pozitivni utjecaji svih navedenih faktora rata pospiješili, a negativni suzbili, prevazišli, ublažili.

Izetbegovićeva Briga Za Stanje U Armiji Republike Bosne I Hercegovine

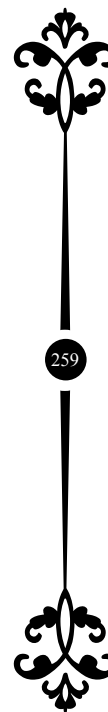
Izetbegović je bio optimista da će se Bosna i Hercegovina, u konačnom uspješno odbraniti, iako su uslovi za to bili vrlo nepovoljni. Uzdao se u moralne, psihološke i duhovne parametre odbrane, u čemu su snage odbrane bile ubjedljivo bolje od agresorskih snaga.

Tokom rata, Izetbegović je svakodnevno kontaktirao sa komandantima i drugim istaknutim kadrovima u Armiji RBiH i MUP RBiH, te sa glavnim autoritetima civilnih vlasti od lokalnog do državnog nivoa. Glavni sadržaji Izetbegovićevih utjecaja u tim kontaktima su bili usmjereni na jačanje organizacijske i borbene spremnosti snaga odbrane u svim segmentima i na svim dijelovima ratišta u BiH. Izetbegović je zahtijevao da svaki borac bude poštovan od strane svakog starješine, da odnosi u jedinicama budu ljudski, drugarski, da borci budu informirani o političkim i vojnim okolnostima nastavka rata, ali i uspostave mira ... Sa borcima i njihovim starješinama je želio razgovarati, a manje je želio da im drži govore: *“Obično traže da im nešto govorim, a ja bih radije da razgovaram. Ja, onda, te govore moram da improviziram. Govorim što osjećam i vidim, pa ti govori više liče na drugarsku i ličnu ispovijest nego na govor nekog iz Vrhovne komande ... Ja, pomalo krišom, gledam kako su odjeveni i obučeni, kako izgledaju, uhranjeno ili ne ...”*⁴⁴ Nakon što dođe do takvih zapažanja, što iz onoga što borci kažu, što iz onoga kakav utisak o svom izgledu, ponašanju i raspoloženju ostavljaju, slijedili su Izetbegovićevi sastanci sa komandantima i drugim starješinama kojima je postavljao zadatke, ali je pri tome brinuo da se osiguraju uslovi za izvršavanje zadataka koje postavlja. O Izetbegovićevoj praksi i uskustvima u upravljanju sistemom odbrane BiH, odnosno u komandovanju Armijom RBiH, treba učiti sadašnju i buduće generacije, u čemu historijska, politološka, vojna i druge društvene nauke imaju krupne obaveze.

Izetbegovićeva Briga O Ponašanju Pripadnika Armije Rbih Na Ratištu

U podnošenju ekstremnih teškoća ratne situacije, Izetbegović želio da Armija RBiH bude čvrsto povezana sa narodom, što je podrazumijevalo da ponašanje pripadnika Armije prema civilima bude u funkciji zaštite naroda, u vezi čega je uspoređivao ponašanje raznih vojski u Drugom svjetskom ratu, pa je ulogu Armije u zaštiti naroda, uspoređivao sa ulogom partizana. *“Vidite kako se na čudan način historija ponavlja. Sad ponovo ima-*

44 A.g.e., s. 254.

mo u Bosni neku sliku iz Drugog svjetskog rata. Taj rat dobro pamtim ... I tad su bili četnici i ustaše. I sad ih, evo, ponovo na sceni ... Sad se postavlja pitanje: ko je ta treća strana? Onda su treća strana bili partizani. I sad ima treća strana. To je ova naša narodna bosanska vojska, koja nema onaj ideološki, komunistički, predznak, koja je demokratska ... I sve što je dobro iz prošlosti treba naučiti i pamtiti ... Dolazile su razne vojske. Kad dolaze četnici i ustaše, narod bježi ... Jer to su bile vojske koje ubijaju građane. A kad dolaze partizani, narod ne bježi ... Partizani jesu bili i grubi, i ponekad surovi, prema protivnicima, ali je činjenica da nisu ubijali žene i djecu. I zato su pobijedili. Mi to trebamo dobro da upamtimo i treba da izvučemo pouku: mi ćemo pobijediti ako nas bude pratio glas vojske koja ne ubija žene i djecu. Ako to ne bude slučaj, onda će se sve pretvoriti u jedan krvavi koloplet triju vojski koja jedna drugu goni, gdje su svi isti. Mi moramo da se izdvojimo i budemo drukčiji. Tako ćemo pobijediti! Uprkos svemu!⁴⁵

Dakle, Izetbegović je u ulozi vrhovnog komandanta brinuo o ponašanju vojske kojom komanduje, zahtijevajući da se poštuju moralne norme i konvencije o ratu, jer, kako je govorio da se ni u ratu ljudi ne trebaju ponašati "divljački". Značaj ponašanja Armije RBiH u ratu, Izetbegović je smatrao presudnim za ishod rata, te zaključivao da ispravno ponašanje garantuje uspjeh i postizanje ciljeva borbe, a da bi neispravno ponašanje ugrozilo ostvarivanje ciljeva odbrane BiH. Ponašanje u ratu, Izetbegović je smatrao važnim strateškim pitanjem. Zato u slučajevima kada je saznao da ima loših postupaka od strane pripadnika Armije RBiH i da ima indicija da je neko izvršio ratni zločin, Izetbegović je insistirao da se ispita svaki takav slučaj i da se "povede najstrožija istraga ... a izvršioци treba da budu primjerno kažnjeni ... Naši vojnici i svi naoružani ljudi moraju da štite zakon ako hoće da izađemo na zelenu granu."⁴⁶

Briga Za Ratne Vojne Invalide I Porodice Šehida, Poginulih Boraca

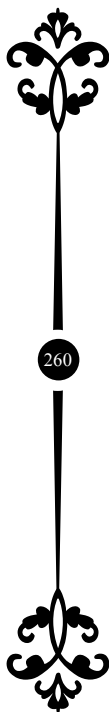
Za Izetbegovića, susreti sa borcima, posebno sa onima za koje se pročulo da su učinili herojska djela, bili su uzbudljivi, praćeni emocijama, poštovanjem i odavanjem priznanja. Prilikom boravka u jedinicama i komandama Armije RBiH, širom slobodnih teritorija, Izetbegović je odlazio na mezarja. Izražavao je poštovanje prema svim žrtvama agresorskih zločina, kako vojnim, tako i civilnim, bez obzira na njihovu nacionalnu i vjersku pripadnost.

Ni na jedan dio ratišta nije otišao a da nije posjetio ranjenike u bolnicama, odnosno da se nije susretao sa ratnim vojnim invalidima i predstavnicima njihovih udruženja.

Kako je rat odmicao, sve su bile veće i veće potrebe za rješavanjem raznih problema za ratne vojne invalide i porodice šehida, poginulih boraca. Državni fondovi za te nam-

45 A.g.e., s. 184.-185.

46 A.g.e., s. 185.-186.

jene su bili vrlo skoromni. Zato se Izetbegović lično angažirao da se za te namjene, iz drugih izvora pribavljaju sredstva i da se dobivena sredstva organizirano dijele onima kojima su namijenjena. Izetbegović je formirao Šehidsko-invalidski fond kome je lično bio na čelu.

Izetbegović je bio vrlo razuman, ali i vrlo emotivan čovjek. Bio je obdaren, da u svakoj konkretnoj situaciji skladno pokaže i svoju razumsku i svoju emocionalnu ljudskost. Snažne emocije nije mogao skriti u situacijama kada je kontaktirao sa ranjenim borcima i civilnim žrtvama agresorskih razarajućih djelovanja. O obilasku ranjenih boraca u bolnicama i njihovim kućama, kao i prilikom razgovora sa porodicama šehida, poginulih boraca, Izetbegović je rekao: *“Pravo da vam kažem, to je onaj teži dio mog posla. Kad već odem u bolnice, stisnem zube i, kao što je red, obiđem one najteže. Ali, tada ostajem bez riječi. Šta da kažem mladom čovjeku koji je ostao nepokretan ili bez nogu? Sve što bih mu rekao izgleda mi neumjesno i glupo. Ja nisam ‘čovjek od željeza’, ja sam običan čovjek, dosta emotivan, što mi u poslu kojim se bavim ponekad smeta. Ali, ako ja u tim susretima šutim, ranjenici govore. Može vam izgledati nevjerojatno, ali kao da znaju šta osjećam i šta preklapam po glavi, obično kažu: ‘Proći će ovo, predsjedniče, i evo mene ponovo na liniji.’ Ili: ‘Dobro je kako je moglo biti.’ ...”*⁴⁷

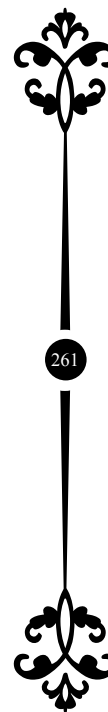
Izetbegovićeve Težnje Za Savez Sa Hrvatskom

Hrvatska je izvršilac oružane agresije na BiH, slično kao i Srbija. Tuđman i Milošević su koordinirano nastupali u pripremama i izvršenju agresije na BiH, iako su bili međusobno zaraćeni, što je specifičnost ratne situacije u BiH, jer su dvije zaraćene strane – Srbija i Hrvatska, istovremeno dok su u ratu, sklopile savez da zajednički djeluju s ciljem uništavanja države BiH, jer im je to bio zajednički strateški cilj.

Imajući u vidu genocidni karakter i posljedice velikosrpske agresije na BiH i na Hrvatsku, Izetbegović je nastojao da se borba protiv istog agresora poveže, u zajedničkom interesu očuvanja cjelovitosti, i Hrvatske, i BiH. Krajem 1992. godine, dok se nije znalo za detalje Miloševićevog i Tuđmanovog sporazuma u Karađorđevu od marta 1991., izlazile su na vidjelo samo posljedice praktičnog djelovanja političkih, vojnih i drugih snaga pod kontrolom Tuđmana s ciljem da se BiH podijeli. Tada je Izetbegović bio uporan da se u zajedničkoj borbi protiv istog agresora, povežu vojni potencijali BiH i vojni potencijali Hrvatske. Krajem 1992. godine, Izetbegović je sa Bobanom razgovarao o uspostavi zajedničke komande za Armiju RBiH i HVO, što je impliciralo da prestanu tenzije u njihovim odnosima na terenu. Izetbegović je upoznao javnost da se sa Bobanom *“saglasio o zajedničkoj komandi”*,⁴⁸ ali osim verbalnog obećanja, Tuđman i Boban nisu htjeli da se bilo šta praktično učini na terenu u tom pogledu.

47 *A.g.e.*, s. 254.-255.

48 *A.g.e.*, s. 153.

Dakle, rezultatima Armije R BiH na frontu u borbama sa HVO (HV), Tuđman je prinuđen na prekid oružanih neprijateljstava, i to na osnovama priznanja države BiH, očuvanja njenog teritorijalnog integriteta i suvereniteta građana i naroda na svim njenim prostorima. To je značilo da su poražene Tuđmanove i Bobanove ambicije da se zaokruže teritorije na kojima bi bio suveren samo hrvatski narod. Prema tome, vojna situacija, odnosno vitalnost borbenih pozicija Armije RBiH je proizvela politička rješenja u pravcu što pravednijeg mira. To je konstatirao i predsjednik Izetbegović, rekavši: *“Politički razvoj je svugdje bio pod utjecajem vojne situacije i zavisio je od nje.”*⁴⁹ Da Armija RBiH nije uspješno odolijevala napadima HVO (HV), Tuđman nikada ne bi pristao na uslove koje je u pregovorima postavljao Izetbegović.

Izetbegović je znao da je Vašingtonski sporazum donio poboljšanje strateške pozicije snaga odbrane BiH: (a) ukinute su borne linije prema HVO (HV), a jedinice Armije RBiH sa tih dijelova fronta usmjerene prema srbijansko-crnogorskom agresoru; (b) poduzete su neke zajedničke borbene operacije Armije RBiH i HVO (HV), posebno u oslobađanju Kupresa 1994., a zatim i oslobađanja teritorija Bosanske Krajine, 1995. godine.

Vojna Strategija U Vrijeme Pregovora Po Planu Kontakt-Grupe Za Mir

Plan Kontakt grupe, po kome 51% BiH pripada FBiH, a 49% RS-u, predstavnici legalnih organa vlasti RBiH su prihvatili, *“jer donosi mir ... Plan je nepravičan ... Nastavak rata je veća nepravda za Bosnu od ovog plana.”*⁵⁰ U stvari, Izetbegović je definirao poslednji prag odbrambene politike preko kojeg se ne može ići na dalje ustupke. Prihvatanjem plana Kontakt-grupe, taj prag nije prekoračen, jer se njime garantira kontinuitet države BiH kao članice UN-a, u njenim historijskim granicama, što agresorska strana nije željela prihvatiti. Plan Kontakt grupe je predviđao *“srpski entitet”* u BiH, ali je predviđao i očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta BiH kao članice UN-a.

Međutim, lidere Srba je trebalo ili *“prisiliti”* ili *“ubijediti ... da prihvate mirovno rješenje po tom Planu ... Oni su gospodari rata. Oni su rat započeli i mogu ga, ako hoće, sutra završiti.”*⁵¹

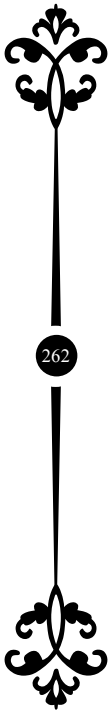
Za slučaj nastavka rata, ako ne bude prihvaćen, ili dok ne bude prihvaćen plan Kontakt-grupe, Izetbegović je odredio da politička i vojna strategija snaga odbrane BiH, bude: *“... zadavati im stotine sitnih udaraca duž veoma duge linije fronta i prisiliti ih da odustanu od svog genocidnog plana. Mi to možemo, jer imamo ljude.”*⁵² Dakle, Izetbegović je znao da bez prinude vojnim sredstvima, lidere Srba niko ne može ubijediti da prihvate mirovni plan koji podrazumijeva opstanak bošnjačkog naroda i države BiH.

49 *A.g.e.*, s. 192.

50 *A.g.e.*, s. 216.

51 *A.g.e.*, s. 219.-220.

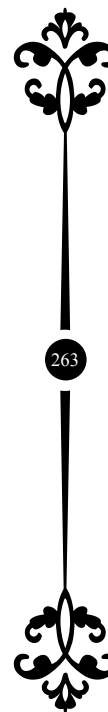
52 *A.g.e.*, s. 219-220.

Dok se nudio plan Kontakt-grupe, bilo je očito da je Izetbegovićev koncept borbe da se dođe do mira, bio različit od koncepta međunarodne zajednice. Izetbegović je smatrao da je jačanje borbenih mogućnosti Armije RBiH i njena efikasnost u odbrani, put da se postigne ravnoteža na ratištu, jer time *“izgledi za mir postaju realniji. Historija pokazuje da je problem mira u suštini pitanje ravnoteže ... Morate biti jaki da bi vas pustili da mirno živite. U tome leži objašnjenje zašto je srpski agresor odbijao mirovne planove i nastavljao rat: osjećao se jačim. Ali, stvari se mijenjaju. Mi postepeno uspostavljamo ravnotežu na frontu, pa će napadači biti prisiljeni da prihvate mir.”*⁵³ Dakle, Izetbegovićeva upornost u zalaganju za mir putem jačanja snaga odbrane, imala je odraza na ponašanje međunarodne zajednice, da pojača pritisak na agresorsku stranu da prihvati mirovno rješenje na osnovama međunarodnog priznanja države BiH. U tom kontekstu treba sagledavati operacije međunarodnih vojnih snaga po agresorskim položajima, tokom 1995. godine, pred potpisivanje Dejtonskog sporazuma, kada je faktički i od strane agresora priznata država BiH, što se do tada uporno odbijalo.

Prema tome, agresorska strana je *“natjerana”* da prihvati plan Kontakt-grupe i Dejtonski sporazum, u uslovima kada su snage odbrane BiH na ratištu postizale rezultate oslobađanjem teritorija, odnosno u uslovima kada je međunarodna zajednica, konačno odlučila postupiti po članu 51. Povelje UN-a i po Konvenciji o genocidu.

Prije nego što je uslijedila operacija međunarodnih vojnih snaga po položajima agresora, bilo je mišljenja da postoji plan zavjere međunarodne zajednice protiv BiH, pa da zbog toga, u vrijeme žestokih neprijateljskih ofanziva, njeni autoriteti utječu na Izetbegovića da popusti ispod *“posljednjeg praga odbrambene politike”* i da se potpunije udovolji Miloševićevim i Karadžićevim zahtjevima.

ALIJA IZETBEGOVIĆ AND HIS RELATION TOWARDS THE AUTONOMOUS PROVINCE OF WESTERN BOSNIA

Mujo BEGIĆ*

Uvod

Specifičnost agresije¹ na Republiku Bosnu i Hercegovinu (dalje RBiH) bili su prostori (Sarajevo, Srebrenica, Bihać, Goražde, Žepa) koje su pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga više godina držali u potpunoj blokadi i opsadi. Istovremeno, ovi prostori bili su proglašeni od strane Ujedinjenih nacija (dalje UN-a) sigurnim zonama. Zapadni dio Republike Bosne i Hercegovine (Bihać, Cazin, Bosanska Krupa i Velika Kladuša) pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga držali su u opsadi 1.201 dan.² Zajedničkim djelovanjem srpskih snaga došlo je “do toga da je Zapadna Bosna bila osecena od muslimanskog dela BiH i u potpunoj blokadi od strane Vojske Republike Srpske i Srpske vojske Krajine.”³ Bihaćki okrug držale su u opsadi i napadale snage iz sastava Prvog i Drugog krajiškog korpusa Vojske Republike Srpske (dalje VRS), Banijskog, Kordunskog i Ličkog korpusa Srpske vojske Krajine (dalje SVK)⁴, jedan broj pripadnika Vojske Jugoslavije (dalje VJ) a od oktobra 1993. godine pridružile su im se snage Narodne odbrane Autonomne pokrajine Zapadne Bosna (dalje NO APZB). Tokom agresije, ovaj kraj bio je organiziran kao Bihaćki okrug.⁵ Prostor Bihaćkog okruga bio je odvojen 150 km od ostalog dijela slobodnog teritorija pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine (dalje ARBiH). Padom

* Prof. Dr., Islamic Pedagogical Faculty of the University of Bihać, Bosnia and Herzegovina.
mujo.begic@unbi.ba

1 *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, Predmet br. IT-94-1, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV DUŠKA TADIĆA, *PRESUDA*, 16. juli 1997, paragraf 569.

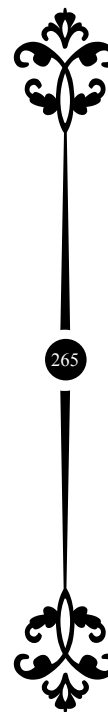
2 Mujo Begić, *U opsadi 1.201 dan-Sigurna zona UN-a Bihać*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2013.

2 M. Begić, U OPSADI..., s. 168.

3 Milislav Sekulić, *Knin je pao u Beogradu*, NIDDA Verlag, Bad Vilbel, 2000, s. 90.

4 M. Begić, U OPSADI ..., s. 168.

5 Okrug Bihać je formiran 8. maja 1992. godine na osnovu stare Uredbe sa zakonskom str. pov. br. 02/74/90 od 18. decembra 1990. godine prije Uredba sa zakonskom snagom o obrazovanju i radu okruga. Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj 2, 13. august 1992. godine.

Jajca, novembra 1992. godine, Bihać je još više razdvojen (oko 200 km), (...).⁶ Geografski gledano, prostor (oko 330 km²) na kojem se cijelo vrijeme svog postojanja prostirala APZB obuhvatao je područje općine Velika Kladuša i dio općine Cazin (u zavisnosti od borbenih djelovanja)⁷

U Velikoj Kladuši, 27. septembra 1993. godine, u Domu kulture, proglašena je Autonomna pokrajina Zapadna Bosna (dalje APZB). Na čelo APZB izabran je Fikret Abdić. Ubrzo je slijedilo organiziranje vojnih i policijskih snaga NO APZB koje su zajedno i u koordinaciji sa pripadnicima srpskih vojnih i policijskih jedinica počeli napade na prostor pod kontrolom 5. korpusa ARBiH. Ovim nelegalnim i protivustavnim aktom derogiran je državno-pravni subjektivitet Republike Bosne i Hercegovine. Reagirajući na proglašenje APZB, Ustavni sud Republike Bosne i Hercegovine na sjednici 4. oktobra 1993. godine, donio je Odluku kojom se “1. Poništava Odluka tzv. Ustavotvorne skupštine o obrazovanju Autonomne pokrajine Zapadna Bosna donesene 27.9.1993. godine u Velikoj Kladuši i drugi opšti akti doneseni na osnovu ove odluke.”⁸ Ovaj prostor imao je ključnu i stratešku važnost ne samo za R BiH nego i za Saveznu Republiku Jugoslaviju i Republiku Hrvatsku i zbog toga su Slobodan Milošević, predsjednik Savezne Republike Jugoslavije i Franjo Tuđman, predsjednik Republike Hrvatske na različite načine davali podršku Fikretu Abdiću. Bihaćki okrug je razdvajao kompaktnost i homogenost dviju srpskih paradržavnih zajednica Republiku Srpsku (dalje RS) u Bosni i Hercegovini i Republiku Srpsku Krajinu (dalje RSK) u Republici Hrvatskoj, presijecao željezničku komunikaciju između Beograda, Banje Luke i Knina i time u znatnoj mjeri smanjivao manevarske sposobnosti ali i kapacitete za dovoz i evakuaciju ovom prugom.

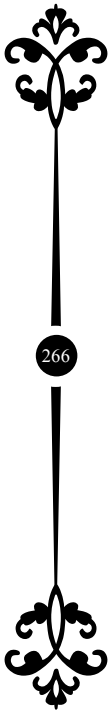
Pripadnici oružanih formacija APZB “izvršile su brojne zločine protiv civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika Bošnjaka, posebno protiv onih civila koji nisu podržavali njegovu izdajničku i zločinačku politiku, kao što su: ubistva, ranjavanja, maltretiranja, fizička i psihička zlostavljanja i premlaćivanja, posebno u logorima, i drugim mjestima zatočenja (Drmaljevo, farma Dubrave, hale Nepeke, Dispanzer u Polju, logor u Cetingradu, vojni zatvor u Miljkovićima i dr.),(...)”⁹ Jedan broj Bošnjakinja je silovan, dio stanovništva nasilno protjeran, njihova imovina opljačkana i devastirana. Kao rezultat nastanka

6 M. Begić, U OPSADI..., s. 193.

7 Mujo Begić, *Značaj odbrane Bihaćkog okruga na očuvanju državno-pravnog identiteta Bosne i Hercegovine u periodu od 1992. do 1995. godine* (dalje ZNAČAJ ODBRANE...), Magistarski rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, s. 108.

8 Odluka objavljena u: Službeni list RBiH, br. 1/94.

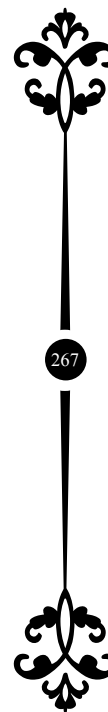
9 Smail Čekić, *Dejtonski mirovni sporazum-legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, s. 328; Kasim Čano, Mirza Sadiković, Safet Čurt, *Drmaljevo svjedok optužbe*, Odis-RTV Bihać 1996; Senudin Jašarević, *Treći rat-Peti korpus protiv autonomije* (dalje TREĆI...), NIP Unsko-sanske novine, Bihać, 1997; Kasim Mujagić, *Istina o Autonomnoj pokrajini Zapadna Bosna 1993-1995.* (dalje ISTINA O...), Grafis, Cazin 2013; Emin Huskić, *Svi zločini Fikreta Abdića*, NITP Bošnjak, Bihać 1997.

i djelovanja APZB je preko 3.000 poginulih Bošnjaka,¹⁰ nekoliko hiljada ranjenih a posebno je došlo do trajnog narušavanja odnosa među Bošnjacima ovih prostora.

Nastanak I Djelovanje Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna

Autonomna pokrajina Zapadna Bosna nije nastala slučajno i u kratkom vremenskom periodu. Fikret Abdić¹¹ je dolaskom na prostor Bihaćkog okruga, 2. septembra 1992. godine¹², počeo sa aktivnostima na potpunom preuzimanju vlasti na ovom prostoru. Ono što je važno istaknuti jeste kontinuirani sukob Fikreta Abdića sa rukovodstvom Stranke demokratske akcije (dalje SDA) i njenim predsjednikom Alijom Izetbegovićem. Prethodno je Fikret Abdić “na predizbornom skupu u Velikoj Kladaši, 1. septembra 1990, na kojem je bilo oko 400.000 ljudi,”¹³ pristupio SDA Bosne i Hercegovine. Tihi sukob na relaciji Fikret Abdić-Alija Izetbegović javno je ispoljen na Prvom kongresu SDA (održanom 29. novembra-1. decembra 1991. godine). Ključno pitanje oko kojeg je došlo do neslaganja bio je izbor Alije Izetbegovića za predsjednika Predsjedništva RBiH.¹⁴ Fikret Abdić je kao ključni argument navodio nespojivost funkcije predsjednika SDA i predsjednika Predsjedništva RBiH.¹⁵ On je “podsjećao domaću i stranu javnost na činjenicu da je izborni pobjednik. Iako je odustao od kandidature za ovu funkciju, nikada se s tim faktički nije pomirio. Imao je želju da postane vođa bosanskohercegovačkih muslimana.”¹⁶ Fikret Abdić je na prvim višestranačkim izborima za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine dobio najviše glasova¹⁷ (1.045.000) i time smatrao da mu pripada mjesto predsjednika Predsjedništva RBiH. Kao razlog odustajanja od ove funkcije Fikret Abdić navodi “jednom za svagda želim opovrgnuti tu tezu. U to vrijeme ja naprosto nisam ni mogao niti htio prihvatiti funkciju predsjednika Predsjedništva BiH jer je oko Agrokomerca bilo previše posla da bi se te dvije dužnosti mogle obavljati paralelno.”¹⁸ Iz navedenog vidljivo je da su stavovi Fikreta Abdića o izboru Alije Izetbegovića bitno drugačiji u vrijeme izbora i danas. Fikret Abdić je 2. maja 1992. godine pokazao svoje prave namjere pokušavajući preuzeti ulogu predsjednika Alije Izetbegovića koga su jedinice JNA kidnapovale sa sarajevskog aerodroma. Fikret Abdić je 2. maja 1992. godine “došao svrgnuti Izetbegovića

10 Smail Kličić, *Međubosnjački sukob u Cazinskoj krajini 1992-1995*, Univerzitet u Bihaću, Centar za ljudska prava i prevenciju konflikta, Bihać 2002, s. 16.

11 Fikret Abdić rođen je 29. septembra 1939. godine u selu Donja Vidovska, opština Velika Kladaša, bio je direktor “*Agrokomerca*” iz Velike Kladaše i član Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine. Biografski podaci preuzeti iz Presude broj K-6/01-152 Županijskog suda u Karlovcu.

12 K. Mujagić, *ISTINA O...*, s. 18.

13 Fikret Abdić-Babo, *Od idola do ratnog zločinca i natrag* (dalje OD IDOLA...), Naklada Kvarner, Rijeka 2016, s. 65.

14 S. Jašarević, *TREĆI...*, s. 8.

15 Isto.

16 S. Kličić, nav. dj., s. 16.

17 Alija Izetbegović, *Sjećanja* (DALJE SJEĆANJA), Šahinpašić, Sarajevo 2001, s. 85.

18 F. Abdić, *OD IDOLA...*, s. 73.

i uvesti kvislinšku vladu koja će BiH vratiti u Jugoslaviju.”¹⁹ Planerima velikosrpske agresije bilo je važno da Fikret Abdić bude na čelu Predsjedništva u šta “je Fikret Abdić bio uvjeren da armijski vrh, zapravo, (...), da Izetbegović napusti poziciju predsjednika Predsjedništva i da su voljni njega (Abdića) vidjeti na tom mjestu.”²⁰ Fikret Abdić je prema riječima Alije Izetbegovića “vrebao u prostorijama da javnosti saopšti kako je preuzeo vlast.”²¹

Povratkom Abdića na područje Bihaćkog okruga očekivao se puni angažman na organizaciji odbrane i stavljanjem svih potencijala u odbranu. Međutim, očito su bile drugačije namjere. “Ono što se najmanje očekivalo od dolaska Fikreta Abdića jeste, da će njegovim dolaskom, zahvaljujući njegovim aktivnostima početi slabiti odbrambena moć Bihaćkog okruga jer sve ono što je bilo vezano za odbranu ovog područja, (...) a u prvom planu pripremao je rušenje legalnog rukovodstva organa Okruga.”²² U mnoštvu unutarnjih i vanjskih faktora koji su utjecali na projekat stvaranja APZB i ličnih ambicija Fikreta Abdića da postane “gospodar” Krajine, ubrzano je nastajanje ove tvorevine. Posebna pogodnost za realizaciju ideje o stvaranju APZB nalazi se u činjenici da je Fikret Abdić kao član Predsjedništva RBiH uživao veliku podršku naroda Bihaćkog okruga. U pripremi za stavljanje projekta APZB u funkciju, “Babo” je znao da mora mobilizirati sve snage kako bi stvorio kritičnu masu za realizaciju ovog projekta. Bitno je istaknuti da je dolaskom Fikreta Abdića u Veliku Kladušu uspostavljen trgovinski koridor sa susjednim zemljama. Fikret Abdić je preko *Agrokomerca* počeo sa prodajom prehrambenih artikala i drugih roba široke potrošnje kojih nije bilo u prodaji. Jedino sredstvo plaćanja tih roba bile su njemačke marke (DM). *Agrokomerc* je postao ekskluzivni uvoznik i monopolist “(...) jer iza njega je stajalo najviše političko vodstvo Republike Hrvatske (...).”²³ Roba koja je dolazila u prodavnice *Agrokomerca* prodavana je po mnogostruko većim cijenama. O tome da je Fikret Abdić imao podršku Republike Hrvatske i da su imali saznanje o višestrukim cijenama prilikom prodaje raspravljano je na sjednici Vijeća za nacionalnu sigurnost Republike Hrvatske 19. septembra 1993. godine. U stenogramu sa te sjednice navedeno je: “Ali dopustite ako mogu reći, 95 % ide preko Fikreta, radi se o velikim količinama robe, i radi se o robi koja postiže trostruku, do deseterostruku cijenu u Cazinskoj krajini.”²⁴ Na ovaj način Fikret Abdić je zaradio desetina miliona DM koje je kasnije koristio za kupovinu naoružanja i municije za jedinice NO APZB.²⁵ Fikret Abdić je od samog dolaska na

19 Laura Silber, Allan Little, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija 1995-1996, s. 235.

20 Admir Mulaosmanović, *Iskušenje opstanka - Izetbegovićevih deset godina 1990-2000* (dalje ISKUŠENJE...), Dobra knjiga, Sarajevo 2013, s. 89.

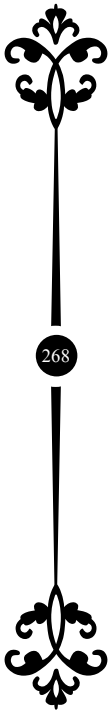
21 Sefer Halilović, *Lukava strategija*, Maršal, Sarajevo 1997, s. 87.

22 K. Mujagić, *ISTINA O...*, s. 150.

23 S. Kličić, nav. dj., s. 82.

24 STENOGRAM SA SJEDNICE VONS-a od 19. septembar 1993. godine, *Feral Tribune*, 22. Septembar 2001, s. 32-37. objavljeno u S. Kličić, nav. dj., s. 108.

25 Vidi više u dijelu koji se odnosi na suradnju sa SRJ i VJ.

ove prostore počeo sa pridobijanjem pristalica za realizaciju svoje ideje, ali pučističkim i metodama prinude uklanjao sve one koji bi mogli biti zapreka realizaciji ove ideje. U svojim istupima potencirao je privredni i ekonomski oporavak ovog kraja.²⁶ Od dolaska u Veliku Kladašu (2. septembra 1992. godine) pa do uspostave APZB, Fikret Abdić je koristio svaku priliku da otvoreno putem sredstava javnog informisanja napada legalne organe vlasti RBiH.²⁷ Prvi veliki javni skup (prošireni zbor radnika "Agrokomerca"), Fikret Abdić je organizirao 14. novembra 1992. godine, u krugu preduzeća *RO Transport*²⁸, "nakon njegovog uvodnog govora redali su se govornici predstavnici raznih organizacija 'AC', a svi istupi su se svodili na: neopozivu ostavku općinskog rukovodstva i podnošenje krivičnih prijava, smjenu policije, smjenu pojedinih rukovodstava mjesnih zajednica, jer su lojalni komandi Petog korpusa itd."²⁹ Projektujući krizu i stavljajući oreol krivnje za rat Petom korpusu, Predsjedstvu RBiH, legalnim i legitimnim vršiocima zakonodavne i izvršne vlasti, Fikret Abdić je nastojao pridobiti "sve one koji su za mir".³⁰ Ono što je važno istaknuti jeste da su nosioci i izvršioci ideje APZB imali pogrešnu procjenu o broju onih koji će podržati ovu ideju i koji će stati uz Fikreta Abdića. Procjene da je 80% građana Bihaćkog okruga podržalo ideju o autonomiji nisu bile tačne niti realne, reklo bi se da je ova procjena bila temeljena na željama a ne na realnosti. Uz ovu ideju stao je velik broj građana Velike Kladaše, jedan broj građana općine Cazin koji su graničili sa općinom Velika Kladaša i koji su radili u *Agrokomercu*, dok su pojedinci iz ostalih općina podržali ovu ideju.³¹

Hronologiju radnji koje su prethodile stvaranju APZB i oružanim sukobima možemo započeti sa smjenom Mirsada Veladžića (početkom januara 1993. godine) sa mjesta predsjednika Izvršnog odbora Velike Kladaše. Ova ostavka je iznuđena pod pritiscima dijela javnosti koja je stala na Abdićevu stranu.³² Nedugo zatim, 10. marta 1993. godine, smijenjen je i dr. Irfan Ljubijankić sa mjesta predsjednika Skupštine Okruga Bihać³³ i time je otvoren put za političku realizaciju ideje APZB. Prije ovih dešavanja potrebno je naglasiti da je izabran novi mandatar Vlade Okruga i da su već kulminirali sukobi oko Načelnika Centra službi bezbjednosti (dalje: CSB) Bihać. Novoizabrana vlast stala je iza Irfana Saračevića-Žileta kojeg je instalirao Fikret Abdić na mjesto načelnika CSB Bihać. Jedina prepreka u realizaciji zacrtanih ciljeva Fikreta Abdića ostala je Komanda 5. korpusa sa

26 M. Begić, ZNAČAJ ODBRANE..., s. 99-110.

27 S. Jašarević, TREĆI..., s. 8.

28 *RO Transport* bio je dio preduzeća *Agrokomerc*.

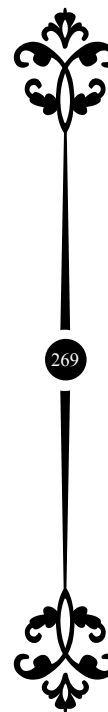
29 K. Mujagić, ISTINA O..., s. 151.

30 M. Begić, ZNAČAJ ODBRANE..., s. 100; A. Mulaosmanović, ISKUŠENJE..., s. 137.

31 M. Begić, ZNAČAJ ODBRANE..., s. 108

32 Isto, s. 100.

33 Službeni glasnik Okruga Bihać, br. 1/93, 29. april 1993. godine. Dr. Irfan Ljubijankić smijenjen je sa mjesta predsjednika Skupštine Okruga Bihać a na njegovo mjesto došao je Ejub Topić koji je jedno vrijeme obavljao dužnost Pomoćnika komandanta 5. korpusa za moral.

svojim jedinicama. Da bi ostvario potpunu kontrolu na prostoru Bihaćkog okruga, Fikret Abdić je nastojao pod svoju kontrolu staviti policiju i vojsku (5. korpus ARBiH). Za to se služio različitim metodama. Kako je 5. korpus u svome logističkom obezbjeđenju imao značajan izvor snabdijevanja hranom iz *Agrokomerca*, Abdić se koristio ucjenama i pritiscima kako bi snabdijevao 5. Korpus ARBiH. «Prema podacima Francuskog bataljuna od 1.10.1992. do 31.03. 1993. godine uvezeno je robe u ukupnoj težini od 12.000 tona. Od toga je za potrebe proizvodnje u *Agrokomerc* dovezeno 5.111 tona, a 7.389 tona odnosilo se na potrebe logistike Okruga Bihać, bilo da je riječ o potrebama 5. Korpusa ili Izvršnih odbora Opština i Štabova civilne zaštite.»³⁴ Fikret Abdić je uvjetovao tu podršku, tako je «na Stručnom kolegiju *Agrokomerca*, koji je održan 18. januara 1993. godine, Abdić pripremio: «Mi više nećemo finansirati svoje protivnike, sagledat ćemo davanja za vojsku i policiju (...).»³⁵ Osim snabdijevanja Bihaćkog okruga naftom iz uvoza Fikret Abdić je snabdijevao Srbe iz okolnih mjesta u Republici Hrvatskoj.³⁶

U pokušajima diskreditacije i kriminalizacije 5. korpusa, Fikret Abdić je koristio svaku priliku medijskog i javnog nastupa. U fokusu kritika Fikreta Abdića bilo je ratno rukovodstvo RBiH sa Alijom Izetbegovićem na čelu. Fikret Abdić je između ostalog, «javno i transparentno uvjeravao ljude kako krivicu za rat snosi samo bošnjačko rukovodstvo. Četvrtog juna 1993. godine, Abdić upućuje pismo lordu David Owenu i Thorvaldu Stoltenbergu u kojem piše sve najgore o bošnjačkom rukovodstvu i predsjedniku Aliji Izetbegoviću.»³⁷ Pored Radio *Velkatona* u tome su im pomagali i mediji iz okruženja³⁸ koji su ga predstavljali u najpozitivnijoj ulozi. Bitno je istaknuti činjenicu da je «lord Owen u drugoj polovini ženevskih pregovora inaugurirao četvrtu pregovaračku stranu preko F. Abdića, što je predstavljalo dodatni pritisak na bosanskohercegovačku delegaciju.»³⁹ U jednom od nastupa na Hrvatskoj televiziji u Zagrebu, Fikret Abdić je «izrekao niz uvreda svima onima koji se bore za opstanak države BiH. Posebno je uputio uvrede čelnim ljudima 5. korpusa nazvavši ih bolesnicima koje treba liječiti, ili krivično goniti, ako se dokaže da su mentalno zdravi. (...) Te večeri Abdić je iznio da on želi uvjeriti svoje pristaše da će se zalagati da APZB bude u sastavu Unija republika BiH, ali nije uvjerio svoje protivnike. U svoje protivnike je ubrajao OS (Oružane snage, prim. M.B.) i to prvenstveno komandu 5. korpusa s kojima, kako on kaže, dirigiraju «oni s vrha.»⁴⁰

34 F. Abdić, *OD IDOLA...*, s. 259.

35 K. Mujagić, *ISTINA O...*, s. 151.

36 Predrag Lucić, Ivan Lovrenović, *Stenogrami o podjeli Bosne* (dalje STENOGRAMI ...), Knjiga prva, Kultura&Rasvjeta-Civitas, Split-Sarajevo 2005, s.561.

37 K. Mujagić, *ISTINA O ...*, s. 167.

38 U prvom redu to su bili srpske televizijske i radijske stanice, hrvatski mediji (HINA, HTV Zagreb) i neki štampani mediji.

39 Kasim Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Dejtonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997, s. 134.

40 Bejdo Felić, *Peti korpus 1992.-1995.* (dalje PETI...), Ljiljan, Sarajevo 2002, s. 149.

Politika Fikreta Abdića je osujećena od strane Generalštaba ARBiH, 28. augusta 1993. godine, upućen je poziv svim onim koji su napustili jedinice 5. korpusa ARBiH da se vrate u svoje jedinice.⁴¹

Idući u korak sa praksom proglašenja secesionističkih tvorevina u RBiH, Fikret Abdić i njegove pristalice počeli su sa prikupljanjem potpisa za Inicijativu o osnivanju APZB. Po povratku iz Ženeve 3. septembra 1993. godine, Abdić je užurbano počeo pripreme oko Inicijative za formiranje APZB (...).⁴² Putem svojih istomišljenika, skupljani su potpisi od kuće do kuće i «trebalo je osigurati najmanje 18.000 potpisa.»⁴³ Oni koji su skupljali potpise najčešće su postavljali pitanja: Da li ste za mir? Da li ste za bolje snabdijevanje? Jeste li protiv gladi? Da li ste za to da vam djeca ne ginu? Velik broj građana je potpisivao najčešće ne znajući ni šta potpisuje. Koristeći se svim metodama, pa čak i falsificirajući podatke, prikupljeno je dosta potpisa. Najveći broj potpisa prikupljen je na području općina Velika Kladuša i Cazin a nešto i u ostalim općinama.⁴⁴

U sali Doma kulture u Velikoj Kladuši, 27. septembra 1993. godine, proglašena je Autonomna pokrajina Zapadna Bosna a za njenog Predsjednika izabran je Fikret Abdić. Taj dan Glavni odbor inicijative za konstituisanje APZB donio je Odluku o konstituisanju Ustavotvornog parlamenta. Ovom Odlukom u članu 4. prestaju sa radom legalni i legitimni organi vlasti Okruga (Skupština i Izvršni odbor Okruga Bihać) a sva prava i dužnosti preuzima Ustavotvorni parlament APZB, odnosno Predsjedništvo tog parlamenta. Istovremeno su donesene odluke o izboru predsjednika i članova Predsjedništva Ustavotvornog parlamenta, Odluka o imenovanju mandataru Vlade i odluka o izboru Vlade APZB i odluka o izboru predsjednika APZB.⁴⁵ Ovim derogiranjem legalnih i legitimnih organa vlasti RBiH direktno je otpočela secesija i izdaja a samim time i uvod u oružani sukob koji će slijediti. Cijepanjem jedinstvenog teritorija Bihaćkog okruga došlo je do polarizacije snaga na one koji su za APZB i one koji su za RBiH. Poduzimanjem radnji o proglašenju APZB, Komanda 5. korpusa, GŠ ARBiH, Predsjedništvo RBiH oglasilo se i nazvalo ovaj čin veleizdajom.⁴⁶ Formiranjem APZB, Fikret Abdić je prekršio Ustav i

41 Rasim Delić, Čast je braniti Bosnu (dalje ČAST JE ...), Bemust, Sarajevo 2001, s. 83.

42 K. Mujagić, ISTINA O..., s. 170.

43 Isto.

44 M. Begić, ZNAČAJODBRANE ..., s. 101.

45 Prepisi Odluka navedeni u: K. Mujagić, ISTINA O ..., s. 193-199.

46 Okružno javno tužilaštvo u Bihaću 20. decembra 1993. godine, istražnom sudiji Okružnog vojnog suda podnijelo je Zahtjev za sprovođenje istrage protiv Fikreta Abdića, zbog osnovane sumnje da je za vrijeme ratnog stanja vršio radnje usmjerene na konstituisanje AP ZB protivno odredbama Ustava R BiH, čl. 304, stava 1, tačke 8,10 i 21 te amandmana XXXIX, tačka 1. Osnovanost sumnje proizišla je iz sadržaja krivične prijave CSB Bihać, izjave svjedoka i drugog dokaznog materijala. Tužilaštvo je u Zahtjevu predložilo da sud prijavljenom Fikretu Abdiću odredi mjeru pritvora zbog činjenice da se u slučajevima u kojima je za krivična djela iz Zahtjeva za sprovođenje istrage zapriječena smrtna kazna. Na osnovu Naredbe istražnog sudije Okružnog suda u Bihaću broj KI 671/93 od 20. decembar 1993. godine, a na osnovu člana 554. stav 1. ZKP, CSB Bihać dostavio je MUP RBiH zahtjev za raspisivanje centralne potjernice. Potjernica je poslije toga i raspisana za Fikretom Abdićem.

zakone R BiH a Skupština R BiH je 29. septembra 1993. godine opozvala Fikreta Abdića sa dužnosti člana Predsjedništva R BiH.⁴⁷ Konačno, Fikret Abdić je 26. jula 1995. godine proglasio Republiku Zapadna Bosna, gdje je članom 2. predviđeno da Republika Zapadna Bosna bude neutralna članica Bosne i Hercegovine.⁴⁸ «Sukob sa Fikretom Abdićem koji je tinjao od maja 1992. godine - nakon što Izetbegović nije kapitulirao 2. maja 1992, kada je, po svemu sudeći Fikret Abdić trebao postati predsjednik Predsjedništva BiH - razbuktao se u ovome periodu i imao dalekosežne i pogubne posljedice.»⁴⁹ Prema stavovima pojedinih predstavnika međunarodne zajednice «najveći protivnik podjeli R BiH bio je Alija Izetbegović. Smatrajući podjelu naše zemlje neophodnim, dio predstavnika međunarodne zajednice naklonjen Srbiji, na čelu sa Rusijom, Engleskom i Francuskom, poduzeo je niz mjera da ukloni Izetbegovića sa političke scene. Kao zamjenitelj odabran je Fikret Abdić, a u djelo je to trebao provesti lord Owen.»⁵⁰

Saradnja Savezne Republike Jugoslavije, Republike Srpske i Republike Srpske Krajine sa Autonomnom pokrajinom Zapadna Bosna

Fikret Abdić je i prije dolaska na prostore Bihaćkog okruga imao kontakte sa političkim i vojnim predstavnicima RSK i RS. Posebno treba istaknuti njegove kontakte sa Slobodanom Miloševićem, Ratkom Mladićem, Radovanom Karadžićem, Milanom Martićem. Fikret Abdić je javno formalizirao suradnju sa najvišim zvaničnicima SRJ i RS. Dana 22. oktobra 1993. godine, u Beogradu, u prisustvu Slobodana Miloševića, Fikret Abdić, predsjednik APZB i Radovan Karadžić, predsjednik RS potpisali su Deklaraciju.⁵¹ Deklaracijom su obostrano priznali postojanje RS i APZB i njihovih rukovodstava, suradnju na političkom, ekonomskom, saobraćajnom, kulturnom i drugom polju. Ovom Deklaracijom su predviđene granice i imenovana komisija koja treba izvršiti razgraničenje. Ova Deklaracija je u suštini bila protivustavan čin jer je ranije, 4. oktobra 1993. godine, Ustavni sud Republike Bosne i Hercegovine poništio Odluku o obrazovanju APZB.⁵² Zajedničkom Izjavom od 7. novembra 1993. godine, koju su potpisali predsjednici Vlada Hrvatske Republike Herceg - Bosne (Jadranko Prlić), Republike Srpske (Vladimir Lukić) i APZB (Zlatko Jušić), potvrđene su ranije potpisani dogovori sa hrvatskom i srpskom stranom (Zajednička izjava i Deklaracija). Značajno je naglasiti da je «Abdić objektivno slabio poziciju legalne vlasti u Sarajevu u pregovorima sa međunarodnim predstavnicima i išao na ruku rušiteljima BiH.»⁵³

47 Službeni list R BiH, broj 20/93.

48 Tekst Deklaracije objavljen u: K. Mujagić, ISTINA O ..., s. 427.

49 A. Mulaosmanović, ISKUŠENJE..., s. 133.

50 Izudin Saračević, *Anatomija jedne autonomije: destrukcija ustavnog uređenja Republike Bosne i Hercegovine sa osvrtom na Autonomnu pokrajinu Zapadna Bosna* (dalje ANATOMIJA ...), Grafčar, Bihać, 2014, s. 141.

51 Deklaracija objavljena u "Službenom listu APZB, br. 2/93.

52 Službeni list R BiH, br. 1/94, 3. januar 1994. godine.

53 A. Mulaosmanović, ISKUŠENJE ..., s. 135.

Ključnog saradnika za realizaciju svoje politike Fikret Abdić «traži i nalazi u Slobodanu Miloševiću, predsjedniku Srbije. U Beogradu mu je obećana apsolutna podrška uz veliku materijalnu pomoć.»⁵⁴ Prije svega «Srbi su željeli, prvo, da isključe svaki uticaj Alije Izetbegovića i Franje Tuđmana na ovom postoru od velikog operativno-strategijskog značaja.»⁵⁵ Ovaj prostor je «tijekom posljednjeg rata, od velike strateške važnosti i za hrvatsku i za srpsku stranu. U tom smislu pojava autonomije Fikreta Abdića odgovarala je srpskoj strani, koja je u njemu gledala saveznika koji će pomoći neutralizaciji 5. korpusa Armije BiH. (...).»⁵⁶ Vrijeme je pokazalo da je glavna saradnja sa SRJ, RS i RSK bila na vojnom planu. Saradnja na vojnom planu bila je izražena kroz naoružavanje i opremanje jedinica NO APZB od strane Vojske Jugoslavije (dalje VJ) i SVK, korištenjem prostora RSK za izvođenje napada na 5. korpus od strane NO APZB, obučavanjem jedinica NO APZB, zajednička vojna djelovanja VJ, SVK, VRS, MUP-a Srbije⁵⁷ i RSK i NO APZB prema 5. korpusu ARBiH, pomoć u oficirskom kadru od strane VJ i SVK. Brojni dokumenti svjedoče o saradnji Fikreta Abdića sa najvišim predstavnicima političkih i vojnih struktura SRJ, VJ, RSK i SVK. U jednom takvom dokumentu navodi se: «Predstavnici VRSK i VJ održali su u Velikoj Kladaši tri sastanka sa predsjednikom AP ZB Fikretom Abdićem, a sa ciljem pripreme ofanzivnih dejstava snaga AP ZB u cilju povrata zauzete teritorije i oslobađanja novih teritorija zaključno sa rejonom Cazina. Na ovim sastancima Abdić prihvatio predlog odluke o ofanzivnim dejstvima koja su trebala početi 28.06. u 03,00 časova, te je izneo da je 21. 06. imao sastanak kod predsjednika Srbije na kome su bili Borislav Mikelić⁵⁸, general major Milan Čeleketić⁵⁹, general p.pukovnik Ratko Mladić⁶⁰, general-puk. Momčilo Perišić⁶¹ i Jovica Stanišić. Abdić iznosi da je Milošević naredio 'Fikret mora pobediti' a na vojnicima je da to odrade, te za potrebe NO APZB odobrio naoružanje i municiju u vrednosti od oko 9.000.000 dolara. (...) Tokom 27. 06. u Velikoj Kladaši sastali su se Fikret Abdić, Borislav Mikelić i general-major Đukić Borislav, a u vezi analize dobijenih zadataka od predsjednika Miloševića.»⁶² Radi koordinacije izvođenja borbenih dejstava prema jedinicama 5. korpusa ARBiH formiran je tim od

54 M. Sekulić, KNIN ..., s. 90.

55 I. Saračević, ANATOMIJA..., s. 131.

56 Nikica Barić, *Bihačko Cazinska krajina u političkim i vojnim planovima Hrvatske i Srbije 1992-1995.*, Objavljeno u: Zbornik radova XVI simpozija, Bosanska krajina u XX stoljeću-politika, ljudi, događaji, Zagreb 23/2. april 2010. godine, Svezak 10, broj 32-33, Zagreb 2011, s. 448.

57 "Specijalne jedinice MUP-a Srbije su i u toku 1994. i 1995. učestvovalе u borbenim operacijama u Bosni i Hercegovini, izvođeći ofanzivna dejstva (primjera radi: novembra 1994. protiv 5. korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine (...))." Navedeno u: Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu-Planiranje, priprema, izvođenje*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, KULT/B, Sarajevo 2004, s. 889.

58 Predsjednik vlade RSK.

59 Komandant VRSK.

60 Komandant VRS.

61 Komandant VJ.

62 AIIZ, in. br. 2-6043, SRPSKA VOJSKA KRAJINE, GLAVNI ŠTAB, ODELJENJE BEZBEJDNOSTI, s. pov. br. 344-24, 30. juni 1994. godine, *SLUŽBENA ZABILJEŠKA*.

pripadnika VJ i SVK a «u timu za koordinaciju sa AP ZB pojavljuju se starešine (...). U timu se pojavljuje pored puk. Kozomare⁶³ koji je određen ispred GŠ SVK, general-major Đukić Borislav, kako on izjavljuje upućen od generala Perišića⁶⁴, general-potpukovnik Mrkšić Mile, također ispred VJ, general-major Mile Novaković i p-puk. Pero Ajdinović. Đukić i Novaković predlažu da se u tim uključi i pukovnik Čedo Bulat kao dobar poznavalac stanja u AP ZB.»⁶⁵ Izvođenje borbenih operacija prema jedinicama 5. korpusa ARBiH planirano je i koordinirano sa najviših nivoa VJ, SVK, VRS i NO APZB.⁶⁶ Cijelo vrijeme borbenih djelovanja prema jedinicama 5. korpusa zajedno su djelovale jedinice iz SRJ, RSK, RS i APZB. Formirali su zajedničke privremene ili stalne jedinice i komande. Tako je «27. 11. 1994. godine formirana i uvedena u b/d laka pešadijska brigada. Brigadu sačinjavaju pripadnici NO AP ZB i pripadnici 39. K SVK.»⁶⁷ Pod komandom operativne komanda «PAUK», od novembra 1994. godine⁶⁸, a koja je bila uspostavljena radi konačnog uništenja 5. korpusa, izvođene su sve borbene aktivnosti. Jedinice NO APZB bile su potčinjene komandi «PAUK» o čemu svjedoči sljedeći dokument: «U formiranju i organizaciji vojske Zapadne Bosne uspostavljen je sistem rukovođenja i komandovanja, gdje je Komanda «PAUK» nama pretpostavljena komanda.»⁶⁹ Zajedno sa oficirima SVK u komandi «PAUK» bili su i oficiri NO APZB gdje su zajedno planirali, rukovodili i komandovali, dežurali i izdavali borbena naređenja. U izvodu iz Plana dežurstva za mjesec maj 1995. godine navode se datumi dežurstva i poimenično oficiri SVK i NO APZB.⁷⁰

Prema dogovorima sa najvišim političkim i vojnim predstavnicima Savezne Republike Jugoslavije, RSK i RS, Fikret Abdić je kupovao ili dobivao naoružanje, municiju i druga materijalno-tehnička sredstva (dalje MTS) za potrebe vođenja borbenih dejstava protiv 5. korpusom ARBiH. Milan Martić, predsjednik RSK naglašava “Mi smo podržav-

63 Pukovnik Kozomara Vaso.

64 Momčilo Perišić, komandant VJ.

65 AIIZ, in. br. 2-6043, SRPSKA VOJSKA KRAJINE, GLAVNI ŠTAB, ODELJENJE BEZBEJDNOSTI, s. pov. br. 344-24, 30. juni 1994. godine, *SLUŽBENA ZABILJEŠKA*.

66 HR-HMDCDR, 2, kut. 6033, GŠ SVK – IKM, Str. pov. br. 3-503/552, 30. novembar 1994. godine, Ministarstvo odbrane RSK M (na ličnost ministra), *PODACI ZA EKSPOZE MINISTRA ODBRANE SKUPŠTINI RSK*, Objavljeno u: *Republika Hrvatska i domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, knjiga 13., Dokumenti vojne provincije “Republike Srpske Krajine” (srpanj-prosinac 1994.)*, (dalje KNJIGA 13 ...), s. 383-386.

67 HR-HMDCDR, 2., 39. korpus SVK, kut. 16, KOMANDA 39. KORPUSA, ODSEK BEZBEDNOSTI, STR. POV. Br. 2-106, 27. novembar 1994. godine, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 373 i 31.

68 HR-HMDCDR, 2., kut. 6043, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, KOMANDA “PAUK”, s. pov. br. 142-1, 16. novembar 1994. godine, *REDOVNI BORBENI IZVEŠTAJ*, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 348.

69 NARODNA ODBRANA ZAPADNA BOSNA, KOMANDA TG-3, str. pov. br. 13-255/95, 26. februar 1995. godine, *REGULISANJE SUBORDINACIJE U VOJSCI ZB, ZAHTEV*; Faksimil dokumenta objavljen u: K. Mujagić, *ISTINA* ..., s. 410.

70 REPUBLIKA ZAPADNA BOSNA, KOMANDA “PAUK”, pov. broj: 03/119-1, 22. april 1995. godine, *IZVOD IZ PLANA DEŽURSTVA ZA MJESEC MAJ*, Faksimil dokumenta objavljen u: K. Mujagić, *ISTINA* O..., r. 398.

ali Babu⁷¹ i mnogo je municije potrošeno.⁷² Kako je nabavljano naoružanje za potrebe NO APZB nalazimo u jednom od izvještaja: “Dana 27. 03. o.g. u 09,00 časova u Vojniću sam imao kontakt sa Hodžić Hasibom i Hodžić Sula, predstavnicima NO AP ZB koji su mi između ostalog rekli: – da ih je poslao Fikret Abdić da vam uruče zvanični protest zbog nesprovođenja dogovorenog oko isporuke MTS. – da će u ponedjeljak (28) ili 29. 03. o.g. (Irfan Jarčević⁷³) povodom ovog ići u Beograd kod S. Miloševića. – da F.⁷⁴Abdić takode namerava da ide kod Miloševića ukoliko se i dalje ne bude poštovalo dogovoreno.⁷⁵ O naoružavanju APZB navodi se da je: ”Dana 23.06. o.g. (1994. godine, prim. M.B.) u večernjim časovima iz Beograda za AP ZB pristigla su dva šlepera naoružanja i municije⁷⁶ (...). Tokom 24.06. pristigla su još dva šlepera (...). Po odobrenju GŠ SVK iz 21. K, AP ZB tokom noći 26/27.06. data su tri tenka T-34 sa jednim b/k municije.⁷⁷ Glavni štab SVK navodi: “(...) Samo pripadnicima AP ZB dali smo 7.260 cevi raznog pešadijskog naoružanja, u vrednosti 12 miliona ND (11.890.000 dinara), Prilog br. 5.”⁷⁸ U analizi šestomjesečnog rada svih segmenata NO APZB za period oktobar 1993.-april 1994. godine navode se podaci o broju pripadnika Narodne odbrane i policije kao i troškovi za naoružanje, municiju i MES (minsko-eksplozivna sredstva): “Od ukupnog broja evidentiranih 8.504 pripadnika Narodne odbrane i policije neposredno je u borbenim dejstvima ili posredno učestvovalo 7.219 pripadnika Narodne odbrane i policije. Zaključeno sa 31. 03.1994. godine u borbi za odbranu Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna život je

71 Fikret Abdić- Babo.

72 HR-HMDCDR, 2., Kabinet predsjednika RSK, kut. 3.REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, SLUŽBA PREDSEDNIKA REPUBLIKE, Broj: 020/4-868-2/94, Knin, 20. august 1994. godine, *Z A P I S N I K S A SUSRETA PREDSEDNIKA RSK MILANA MARTIĆA I PREDSEDNIKA RS RADOVANA KARADŽIĆA SA DELEGACIJAMA*, Objavljeno u: *Republika Hrvatska i domovinski rat1990-1995. Dokumenti, knjiga 14., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj-prosinac 1994.)*, (dalje KNJIGA 14 ...), s. 98-103; *HR-HMDCDR, 6., kut. 34, KOMANDA KORDUNAŠKOG KORPUSA, ORGAN BEZBJEDNOSTI*, s. pov. br. 318-440, 25. novembar 1993. godine, *AKTIVNOSTI NEPRIJATELJA*, Objavljeno u: *Republika Hrvatska i domovinski rat1990.-1995. Dokumenti, knjiga 9., Dokumenti vojne provincije “Republike Srpske Krajine” (srpanj-lprosinac 1993.)*, (dalje KNJIGA 9 ...), s. 437; *HR-HMDCDR, 6., kut.34, KOMANDA 21. KORPUSA, Organ bezbednosti, s. pov. broj: 2-100, 22. februar 1994. godine, ZBIRNA INFORMACIJA – na ličnost Komandanta 21.K–*, Objavljeno u: *Republika Hrvatska i domovinski rat1990.-1995. Dokumenti, knjiga 11., Dokumenti vojne provincije “Republike Srpske Krajine” (siječanj-lipanj 1991.)*,(dalje KNJIGA 11 ...), s. 178-180.

73 Saračević.

74 Fikret.

75 HR-HMDCDR, 2., kut. 603, KOMANDA 21. KORPUSA, Odsek bezbednosti, Str. pov. br. 2-168, 27. mart 1994. godine, GŠ SVK KNIN (na ličnost gen. maj. Mile Novaković), Objavljeno u: KNJIGA 11 ..., s. 268.

76 Od naoružanja i municije VJ je ovom prilikom dostavila: “AP 7,62 mm 500 komada, PaSnP M-76 50 kom., PAP 1.220 kom. i 751.020 metaka 7,62 mm. (...)Tokom 2.06. od navedenih sredstava AP ZB dato je: Mitral jez M-84 44 kom., PM M-72 50 kom., MB 60 mm 3 kom., Mina za MB 60 mm 400 kom., Mina za MB 82 mm 500 kom., raznih ručnih bombi oko 1.000 kom.”AIIZ, in. br. 2-6043, SRPSKA VOJSKA KRAJINE, GLAVNI ŠTAB, ODELJENJE BEZBEJDNOSTI, s. pov. br. 344-24, 30. juni 1994. godine, *SLUŽBENA ZABILJEŠKA*.

77 AIIZ, in. br. 2-6043,SRPSKA VOJSKA KRAJINE, GLAVNI ŠTAB, ODELJENJE BEZBEJDNOSTI, s. pov. br. 344-24, 30. juni 1994. godine, *SLUŽBENA ZABILJEŠKA*.

78 HR-HMDCDR, 27., kut. 1, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE KRAJINE, *MATERIJAL ZA SEDNICU VRHOVNOG SAVETA ODBRANE*, 16. decembar 1994. godine, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 422-427.

izgubilo 172 pripadnika Narodne odbrane i policije. Ranjeno je 577 pripadnika Narodne odbrane i policije. U toku izvođenja borbenih dejstava jedinice 5. Korpusa zarobile su 534 pripadnika Narodne odbrane i policije, (...). a) ukupni troškovi za naoružanje, municiju i MES: - Štab NO 21.690.240 DEM; -SJB - policija 1.330.310 DEM; UKUPNO: 23.020.555 DEM.”⁷⁹ Pored naoružanja i vojne opreme Fikret Abdić nesmetano je koristio prolaz preko RSK za logističko snabdijevanje drugom robom iz Republike Hrvatske. Tako je “6. 6. 94. godine na osnovu usmenog dogovora predsjednika vlade Bore Mikelića i ministra up. RSK gospodina Ilije Prijića dozvoljen je prelaz preko teritorija RSK konvoju od 16 (šesnaest) kamiona AP Zapadna Bosna, te odlazak u Republiku Hrvatsku radi prevoza roba ekonomskog tipa, (...).”⁸⁰

276

Jedan od dogovora sa političkim i vojnim rukovodstvom RSK bio je da pripadnici NO APZB koriste prostor RSK za napade na 5. korpus ARBiH. Iz brojnih izvještaja SVK vidljivo je da su pripadnici NO APZB samostalno ili u sadejstvu sa SVK i VRS napadali prostor RBiH pod kontrolom 5. korpusa.⁸¹ U jednom od izvještaja navodi se: “Da je negde oko 20. novembra o.g. /ne seća se tačno datuma/ dobio usmeni zadatak od komandanta 21. K da izvrši izviđanje mogućih pravaca i rejona ubacivanja pripadnika NO AP ZB na teritoriju pod kontrolom snaga 5. K. preko naše teritorije, odnosno kroz zonu odgovornosti 21. korpusa. Rejon ubacivanja usaglašen je na osnovu dogovora Fikreta Abdića i komandanta 21. korpusa pukovnika Čedomira Bulata na pravcu Kordunski Ljeskovac-Tržac. Navedenu akciju usmeno je odobrio i komandant GŠ SVK prilikom njegovog boravka u komandi 21. korpusa zajedno sa ministrom odbrane RSK admiralom Rakićem”^{82, 83}

Osim podrške u naoružanju, svakodnevno je vršena artiljerijska podrška jedinicama NO APZB od strane jedinica SVK. U jednom od od operativnih izvještaja o pružanju artiljerijske podrške snagama NO APZB navodi se: “U skladu sa sporazumom, pružena je artiljerijska podrška snagama Fikreta Abdića, u okršaju sa snagama 5. korpusa Armije

79 AIIZ, inv. br. 2-6042, FEDERACIJA BOSNA I HERCEGOVINA, AUTONOMNA POKRAJINA ZAPADNA BOSNA, MINISTARSTVO ODBRANE I POLICIJE, SP broj: 03/2-015-638-2/9, 26. april 1994. godine, *ANALIZA ŠESTOMJESEČNOG RADA SVIH SEGMENTA NARODNE ODBRANE AP ZAPADNA BOSNA*, s. 3-11.

80 *HR-HMDCDR*, 20., kut. 7., Rsk – mup, Sup – Vojnić, Odsjek za pogranične poslove, Broj:08-03/1-1-16-12/959-94.d.d., Vojnić, 8. 6. 1994. godine, Objavljeno u: *Republika Hrvatska i domovinski rat 1990.-1995. Dokumenti, knjiga 12., Dokumenti vojne provinijencije “Republike Srpske Krajine” (siječanj-lipanj 1994.)*(dalje KNJIGA 12 ...),str. 402; *HR-HMDCDR*, 20., kut. 7, R S K – MUP, SUP Vojnić, Odsjek za granične poslove, broj: 08-03/1-1-16-12/1200/94, Vojnić, 21. 07. 1994. godine, *PREDMET: EKONOMSKI KONVOJ, TUMAČENJE*, Objavljeno u: KNJIGA 14 ..., s. 63.

81 *HR-HMDCDR*, 6., kut. 22, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, Str. pov. br. 20-36, 24. novembar 1993. godine, *REDOVNI OPERATIVNI IZVJEŠTAJ GŠ SVK*, Objavljeno u: KNJIGA 9..., s. 428-431.

82 Dušan.

83 *HR-HMDCDR*, 6., kut. 6043, *ORGAN BEZBJEDNOSTI 21.K, 10. decembar 1993. godine, IZVJEŠTAJ*, Objavljeno u: KNJIGA 9..., s. 458-462.

BiH, u rejonu s. Skokovi.”⁸⁴ Artiljerija 21. i 39. K selektivno je vršila podršku snaga Narodne odbrane AP Zapadna Bosna.⁸⁵ O izvještaju o utrošku artiljerijske municije navodi se: “I dalje vršimo selektivnu podršku snagama NO AP ZB. Do sada smo za podršku utrošili: 1. Metaka 130 mm za top 130 mm 363 kom, puno punjenje; 2. Granata 122 mm tf, puno barutno punjenje, 170 kom; 3. Raketa 123 mm za ‘Oganj’ 16 komada; 4. Granata 76 mm za ZIS 80 komada; 5. Granata za BsT 82 mm 6 komada; 6. Mina za mb 82 mm 39 komada; 7. Granata za tenk T-34 izdato 232 komada.”⁸⁶

Jedinice SVK su u svojim kasarnama i centrima za obuku obučavale pripadnike jedinica NO APZB. Ta obuka je intenzivirana 1994. godine. U jednom od izvještaja SVK navodi se: “1.- U Petrinji je smešteno 500 pripadnika NO APZ, izvršene su pripreme za prihvat sledeće grupe od 500 vojnika. O njihovom dolasku kao i dolasku instruktora iz RS procurile su informacije na teren. Obezbeđenje objekta i kontrolu pristupa preuzela je vojna policija 39. K za sada sve je u redu i pod kontrolom.”⁸⁷ Dalje se navodi: “U centru za obuku u kasarni ‘Vasilj Gaćeša’ u Petrinji sada se nalazi 1.200 pripadnika jedinica NO AP ZB. (...) Iz centra za obuku u s. Sadilovac 2. bataljon 6. brigade NO AP ZB predислоциран je u rejon Plitvica (‘Lička kuća’). Centar je u toku 13. 11. posetio k-dant GŠ SVK, general Čeleketić,⁸⁸ koji je održao govor pripadnicima jedinice NO. Govor je prekidan aplauzom. Istog dana, centar je posetio i F. ABDIĆ, koji je održao govor, koji je bio mobilisućeg karaktera, što je od pripadnika NO pozdravljeno.”⁸⁹ Sva pomoć koja je pružana Fikretu Abdiću od strane SRJ, RSK i RS imala je za cilj potpuni poraz 5. korpusa ARBiH i zauzimanje ovog prostora.

Pomoć i podrška Republike Hrvatske Autonomnoj pokrajini Zapadna Bosna

Bosna i Hercegovina bila je u fokusu dogovora o podjeli između Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana. Na dogovorima od Karađorđeva do Tikveša, na prijedlog Slobodana Miloševića, Hrvatskoj bi, između ostalog, pripao prostor takozvane Turske Hrvatske (Bihać, Cazin i Velika Kladuša). Tuđman je “bio uvjeren da će mu u drugoj fazi pripasti

84 HR-HMDCDR, 6., kut. 24, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, Str. pov. br. 3-9, 04. 01. 1994. godine, *REDOVNI OPERATIVNI IZVEŠTAJ GŠ SVK*, Objavljeno u: KNJIGA 11 ...,s. 26-29.

85 HR-HMDCDR, 6., kut. 24, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, s. pov. Br. 3-359, 31. juli 1994. godine, *REDOVNI OPERATIVNI IZVEŠTAJ GŠ SVK*, , – d o s t a v l j a.–, PREDSEDNIKU REPUBLIKE SRBIJE (gospodinu Slobodanu Miloševiću), PREDSEDNIKU REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE (gospodinu Milanu Martiću), NAČELNIKU GENERALŠTABA VJ (general-pukovniku Momčilu Perišiću), Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 85-88.

86 PODSETNIK ZA KOORDINACIJU GŠ VJ, Juli 1994. godine, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., str. 89-95; HR-HMDCDR, 18., inv. br. 1932, IKM GŠ SVK Petrova gora, 15. juni 1994. godine, 1327/4, Art. podrška snagama AP ZB, *BORBENO NAREĐENJE K-DI 39. K*, Objavljeno u: KNJIGA 11 ..., s. 471.

87 HR-HMDCDR, 2., 39. korpus SVK, kut. 15, KOMANDA 39. KORPUSA, ODSEK BEZBEDNOSTI, S.P. Br. 3-119, 11. novembar 1994. godine, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 333.

88 Milan.

89 HR-HMDCDR, 6., kut. 32, IKM GLAVNOG ŠTABA SVK, Odeljenje bezbednosti, s. pov. br. 1-13, 13. novembar 1994. godine, *DNEVNI IZVEŠTAJ.–PREDSIEDNIKU RSK*, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 341.

Cazinska krajina, čega je navodno bio svjestan i Izetbegović, te da će poslije nastaviti drobljenje muslimanskog teritorija i etničkog korpusa na 'srpski' i 'hrvatski', tj. da će RH (Republika Hrvatska, prim. M.B.) dobiti zeničko, a SRJ (Savezna Republika Jugoslavija, prim. M.B.) tuzlansko područje. Rekao je da je Owen (lord David Owen, kopresjedatelj Konferencije za bivšu SFRJ, prim. M.B.) o tome razgovarao sa Kinkelom, koji je to odbio.⁹⁰ Fikret Abdić je radi trgovinskih veza više bio okrenut Republici Hrvatskoj o čemu "svjedoči Hrvoje Šarinić koji kaže da mu je Milošević rekao da mu je Abdić jasno poručio da će graditi budućnost zajedno sa Hrvatskom, ali da to još uvijek ne može javno kazati."⁹¹ Svojom podrškom "(...) Tuđman i Milošević su na čelu planirane Bosanske republike željeli vidjeti Fikreta Abdića."⁹²

Politika Franje Tuđmana o podjeli Bosne svoju potvrđnost je našla u davanju podrške projektu APZB Fikreta Abdića. Ta podrška bila je na logističkom i političkom planu. Na logističkom planu omogućeno je nesmetano nabavljanje i transportovanje različitih roba (prehrambenih artikala i goriva) preko teritorije Republike Hrvatske. Na političkom planu Franjo Tuđman je davao podršku u potpisivanju zajedničke Izjave sa čelnicima Herceg-Bosne i podršku učešću Abdića na ženevskim pregovorima što je dogovoreno 27. augusta 1993. godine, prilikom posjete Republici Hrvatskoj delegacije APZB.⁹³ Franjo Tuđman je za Fikreta Abdića govorio "da je slovio za razumnog političara, legitimnog muslimanskog predstavnika, prijatelja i saveznika."⁹⁴ Ovakva podrška i pomoć Fikretu Abdiću od strane državnog vrha Republike Hrvatske omogućila mu je ogromnu zaradu čime je mogao od srpske strane (SRJ i RSK) kupovati oružje i vojnu opremu vrijednu više desetina miliona DM. Osim toga kroz zajedničku Izjavu koju su Fikret Abdić i Mate Boban potpisali u Zagrebu, 21. oktobra 1993. godine, pod pokroviteljstvom i uz prisustvo dr. Franje Tuđmana, o trajnom miru i prijateljstvu, potvrđeno je da se HVO Bihać pridružuje snagama NO APZB.⁹⁵ Dio pripadnika HVO Regije Bihać (5. satnija Šmrekovac) direktno je bila pod komandom NO AZB i učestvovala je u borbenim djelovanjima prema jedinicama 5. korpusa.⁹⁶ Na sastanku u Zagrebu, 19. decembra 1993. godine, Franjo Tuđman i Fikret Abdić govorili su o vojnoj suradnji NO APZB i HVO Regije Bihać gdje Abdić navodi: "Jer, naš dolazak, u stvari u Bihać bi bio vrlo jednostavan, preko zone HVO, da

90 Stipe Mesić, Monitor, 28. mart 1997, Objavljeno u: *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksidr. Franje Tuđmana - Bosna mora nestati*, VKBI, Sarajevo, 1998, s. 119.

91 S. Kličić, nav. dj., s. 111.

92 I. Saračević, ANATOMIJA..., s. 131.

93 Zapadna Bosna, nedjeljni list, broj 3, 23. decembar 1993. godine, s. 5.

94 Slaven Letica, *Političko pleme 2*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 1999, s. 168.

95 Tekst zajedničke Izjave objavljen u K. Mujagić, ISTINA O..., s. 240.

96 AIIZ, inv. br. 2-6041, Federacija Bosna i Hercegovina, Autonomna pokrajina Zapadna Bosna, Odred za obezbjeđenje ličnosti i objekata, Velika Kladuša, broj: 01/1-sl/94, 5. august 1994. godine, IZVJEŠTAJ O UČEŠĆU ZDRUŽENIH JEDINICA PRIPADNIKA ODREDA ZA OBEZBJEĐENJE LIČNOSTI I OBJEKATA, PRIPADNIKA OBEZBJEĐENJA ZGRADE VLADE AP I PRIPADNIKA HVO-e, U IZVOĐENJU B/D U Z/O 3. I 5. Br NO-e, s. 1-3.

dode dio ljudi, i zajedno da bude, -s tim da ne uključujemo HVO u nikakve borbe.”⁹⁷ Na ovo je Tuđman odgovorio: “No, za boga miloga, mora nam biti u zajedničkom da ovlada-te čitavim područjem.”⁹⁸ Ovakav pokušaj političkih kreatora agresije na prostorima RBiH da instaliranjem Fikreta Abdića, na prostorima Bihaćkog okruga, omogućiti zauzimanje istog je propao, jer 5. korpus ARBiH stao u odbranu državno - pravnog identiteta i suve- reniteta RBiH. O pomoći i podršci Fikretu Abdiću, na sjednici Vijeća za nacionalnu sigur- nost, održanoj 19. septembra 1993. godine, Franjo Tuđman za Fikreta Abdića kaže: “(...) imao sam razgovore prekjucher (17. septembra 1993. godine, prim. M.B.) sa Abdićem da, znači, u Bihaćko-cazinsku krajinu, znači ekonomski, i u svakom drugom pogledu držimo na svojoj strani. (...) Zbog toga bi bilo važno da sve što ide u Cazinsku krajinu, bihaćku, da ide preko ljudi, koji su Fikretovi. (...) Ne samo da se zna, nego ja sam njemu rekao, Fikrete, u svom interesu, u našem interesu sada iskoristi svoje veze sa Srbima, pa ih privoli da idu pregovarati.”⁹⁹ Dalje Tuđman nastavlja: “(...) On je igrač, on je i sa jugoar- mijom, i sa Srbima i sa nama. (...) on je procijenio da toj Bihaćko-Cazinskoj krajini nema života izvan Hrvatske, sa Hrvatskom. I zbog toga on ima sporazum i sa nama.”¹⁰⁰ Fikret Abdić je nesmetano imao podršku i sarađivao i sa srpskom i hrvatskom stranom. Kakva je uloga hrvatskih vlasti u podržavanju Fikreta Abdića iznosi i Karl Bildt koji kaže da je Abdić APZB : “(...) osnovao u saradnji sa Srbima, a u izvjesnoj mjeri i s Hrvatima, (...) potpuno napustio politiku u Sarajevu i posvetio se svojoj vlastitoj maloj grofoviji zbog mogućnosti da iz nje stalno trguje zaraćenim stranama.”¹⁰¹ O interesu Hrvatske za pomoć i podršku politici Fikreta Abdića, Milislav Sekulić navodi: “Hrvatska je imala posebne interese da se meša u razvoj događaja oko Zapadne Bosne. Za nju je najvažnije bilo da Zapadnom Bosnom ne ovladaju ni Alija Izetbegović, ni Radovan Karadžić.”¹⁰² Hrvatska politika je, “u sukobu između 5. korpusa i Abdića, varirala u svome odnosu prema su- kobljenim. U razdoblju hrvatsko-bošnjačkog sukoba, krajem 1993. godine, vidljivo je da je Tuđman davao potporu Abdiću. Pri tome se hrvatski predsjednik nadao da će, u za njega optimalnom rješenju, odnosno eventualnom raspadu Bosne i Hercegovine, područ- je Bihaćko-cazinske krajine, odnosno Abdićeve Autonomne pokrajine Zapadne Bosne ući u sastav Hrvatske.”¹⁰³ Hrvatska državna politika nakon oslobođenja Velike Kladaše (7. august 1995. godine) nastojala je da po svaku cijenu sačuvati Fikreta Abdića, koji je pobjegao iz Velike Kladaše, od izručenja pravosudnim vlastima RBiH.

97 P. Lucić, I. Lovrenović, STENOGRAMI ..., s. 567.

98 Isto.

99 STENOGRAM SA SJEDNICE VONS-a od 19. septembar 1993. godine, Feral Tribune, 22. septembar 2001, s. 32-37. objavljeno u S. Kličić, nav. dj., s. 109-110.

100 P. Lucić, I. Lovrenović, STENOGRAMI ..., s. 518.

101 Karl Bildt, *Misija mir*, ZID, Sarajevo, 1998, s. 120.

102 M. Sekulić, KNIN..., s. 90.

103 Nikica Barić, *Bihaćko Cazinska krajina u političkim i vojnim planovima Hrvatske i Srbije 1992.-1995.*, Objavljeno u: Zbornik radova XVI simpozija, Bosanska krajina u XX stoljeću-politika, ljudi, događaji, Zagreb 23/2. april 2010. godine, Svezak 10, broj 32-33, Zagreb 2011, s. 448.

Vojno djelovanje snaga NO APZB, VRS i SVK prema 5. korpusu ARBiH

Nakon uspostave APZB jedina prepreka Fikretu Abdiću za uspostavom potpune vlasti bile su jedinice 5. korpusa ARBiH. Fikret Abdić je metodama specijalnog psihološkog rata dio civilnog stanovništva pokrenuo na jedinice i komande 5. korpusa ARBiH. Ovim je prethodila jaka medijska kampanja usmjerena protiv 5. korpusa ARBiH, predsjednika Alije Izetbegovića i svih onih koji su bili protiv APZB.¹⁰⁴ Jedan “dio Kladuščana, među kojima je bilo i naoružanih, a najviše školske djece, da krenu ka komandi 521. bbr (brdske brigade, prim. M.B.) i 527. lbr (lake brigade, prim. M.B.).”¹⁰⁵ Nakon razoružanja i predaje 527. lbr, ta masa je krenula ka sjedištu 521. bbr. Dolaskom pred Komandu tražili su od njih prelazak brigade na stranu APZB ili da polože oružje. Komandant 521. bbr Nijaz Miljković, odbio je predaju, ali je bio prisiljen da napusti brigadu sa oko 60 boraca i starješina i uputi se u Bihać.¹⁰⁶ Nastavljajući započeti scenarij, negdje oko hiljadu civila (žena, djece, starijih osoba, muškaraca) pokušali su u Cazinu “preuzeti vlast, sredstva javnog informisanja, poštu i Stanicu javne bezbjednosti, a zatim pritiscima prisiliti na predaju 503. bbr i 504. lbr. Komandant 503. bbr takav zahtjev je odbio i izjavio da izvršava samo naređenja komandanta 5. korpusa. (...) Istog dana u 16,00 sati Komanda 5. korpusa upućuje hitno svoje snage u Cazin s pozivom da se naše pristaše suprotstave rulji Abdića, koja je izazvala trenutni haos. Pristaše 5. korpusa, zajedno sa pristiglim snagama iz 505. bbr i 511. bbr, razbile su tu masu koja je, sa dijelom milicije iz Cazina, pobjegla iza Skokova ka Velikoj Kladuši.”¹⁰⁷ Ovi događaji su bili uvertira za početak borbenih djelovanja na ovom prostoru. Ova akcija pristaša Fikreta Abdića pokrenula je veliki politički i vojni konflikt koji i danas nosi velike posljedice.¹⁰⁸

Oružani sukobi između jedinica 5. korpusa i snaga APZB “započeli su 1. oktobra 1993. godine kada je Fikret Abdić pozvao stanovništvo Velike Kladuše na oružani ustanak protiv 5. korpusa. Proglasio je javnu mobilizaciju, podijelio oružje, uveo policijski sat i izdao naređenje da se hapse svi uniformisani koji nemaju obilježja tzv. APZB.”¹⁰⁹ U rejonu sela Skokovi, “pristalice Fikreta Abdića pucale na civile koji su pokušali iskazati neslaganje sa potezima Fikreta Abdića.”¹¹⁰ Konačno, oružani sukob eskalirao je 4. oktobra 1993. godine u rejonu Johovice. Dezerteri iz jedinica 5. korpusa ARBiH koji su se stavili pod komandu APZB otvorili su vatru i “tom prilikom ubili su tri borca i osam

104 S. Jašarević, TREĆI..., str. 29-37; I. Saračević, ANATOMIJA..., str. 109-119; M. Begić, U OPSADI..., s. 213-214; K. Mujagić, ISTINA O..., s. 322-328.

105 B. Felić, PETI..., s. 150.

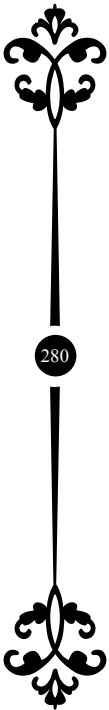
106 Isto.

107 Isto.

108 M. Begić ZNAČAJ JODBRANE ..., s. 99-110.

109 S. Jašarević, TREĆI..., s. 41.

110 Isto.

ranili.”¹¹¹ Unatoč otvorenom napadu na jedinice 5. korpusa ARBiH, iz predsjedništva RBiH, 3. oktobra 1993. godine, komandi 5. korpusa naloženo je da preko Francuskog bataljona pokuša spriječiti eskaliranje sukoba. O napadu u rejonu sela Johovica Fikret Abdić navodi: “Vidjevši što se dešava, dio pripadnika 5. korpusa-pripadnici 521. i 527 brigade 5 korpusa staju uz narod, a protiv ostatka 5. korpusa.”¹¹² Ovim Fikret Abdić jasno iskrivljuje činjenicu da je najveći broj pripadnika pomenutih brigada dezertirao, sa sobom odnio naoružanje i vojnu opremu, uspostavio komandu i stavio se u službu Fikreta Abdić.¹¹³ Isto je učinio i najveći broj pripadnika policije iz Velike Kladuše. Predsjedništvo RBiH poslalo je visoku vojnu delegaciju da pokuša pregovorima riješiti novonastalu situaciju ali bezuspješno.¹¹⁴ Komanda 5. korpusa nekoliko puta je pokušavala pregovorima spriječiti oružani sukob i nije u tome uspjela. Eskalacija sukoba u oktobru 1993. godine svoju kulminaciju doživljava upadom snaga NO APZB u Cazin, zauzimanjem i blokiranjem važnih vojnih, privrednih, policijskih i medijskih objekta. Tom prilikom snage NO APZB zauzele su policijsku postaju, radio Cazin, blokirale komande 503.bbr i 504.lbr, istureno komandno mjesto (IKM) 5. korpusa, zgradu PTT. Brzom intervencijom jedinica iz sastava 501. bbr, 505. bbr, 511. bbr deblokirane su sve komande i važniji objekti u gradu Cazinu a snage NO APZB protjerane iza s. Skokovi.¹¹⁵ Otvorena podrška i zajedničko djelovanje NO APZB, VJ, SVK i VRS bilo je konstantno od početka borbenih djelovanja do poraza APZB.¹¹⁶ O ulozi RSK u agresiji na Bihaćki okrug Milisav Sekulić, načelnik štaba SVK navodi: «Republika Srpska Krajina ni na koji način nije ugrožavana sa prostora Zapadne Bosne, ali se uporno mešala u ono što se tamo dešavalo.»¹¹⁷ Od oktobra 1993. godine, do 7. augusta 1995. godine, skoro svakodnevno vođena su borbena djelovanja prema jedinicama 5. korpusa sa manjim ili većim intenzitetom. Najčešće su ta borbena djelovanja vršena u koordinaciji sa jedinicama VJ, SVK i VRS. «Prema pouzdanim informacijama u Beogradu su 24. februara 1994. godine Fikret Abdić i njegovi saradnici vodili razgovore sa Slobodanom Miloševićem, Milanom Martićem i Radovanom Karadžićem što je i popraćeno slikom RTVB. Teme vođenih razgovora bile su: koordinacija daljnjih b/d te tri vojske, uz potporu Jugoslavije i o prekidu b/d na ovom Okrugu.»¹¹⁸ Zapravo, «u Beogradu je doneta odluka da se razbije 5. muslimanski korpus i da srpske vojske (SVK i VRS), ovladaju prostorom Zapadne Bosne, koji bi potom postao 'Republika Zapadna Bosna', na čelu sa Fikretom Abdićem.»¹¹⁹

111 B. Felić, PETI..., s. 152.

112 F. Abdić, OD IDOLA..., s. 344.

113 S. Jašarević, TREĆI..., s. 45.

114 B. Felić, PETI ...

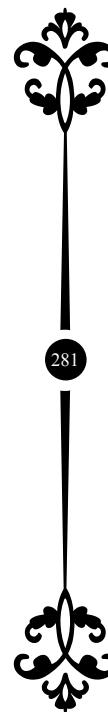
115 M. Begić, ZNAČAJ ODBRANE ..., s. 103.

116 R. Delić, ČAST JE ..., s. 400.

117 M. Sekulić, KNIN..., s. 90.

118 B. Felić, PETI..., s.177.

119 M. Sekulić, KNIN..., s. 91.

Izvođenje borbenih djelovanja na prostoru Bihaćkog okruga karakterišu borbeno djelovanje na dva fronta i izvođenje nekoliko ofanziva u koordinaciji i sadejstvu snaga SVK, VRS i NO APZB prema snagama 5. korpusa, ali i nekoliko ofanziva jedinica 5. korpusa prema snagama VRS i NO APZB. U prvom redu to se odnosi na b/d izvođena pod nazivima "Tigar – Sloboda - 94"¹²⁰ i "Sloboda - 94", kojima su prvi put poražene i razbijene snage NO APZB koje su spas i utočište našli kod svojih saveznika na prostoru tzv. SAO Krajine.¹²¹ Oslobođanju Velike Kladuše od strane jedinica 5. korpusa (21. augusta 1994. godine)¹²² prethodilo je oslobođanje Pećigrada gdje "zarobljeno je oko 1.500 Abdićevih vojnika i sinoć su ih postrojili u Bihaću."¹²³ Zajedno sa poraženim jedinicama NO APZB na prostor RSK pobjegao je Fikret Abdić sa velikim brojem civila.¹²⁴ Tako je "21/22. 08. 1994. godine u zonu odgovornosti 39. K prešla 1. pbr NO APZB u povlačenju pred snagama 5. K (Alijine vojske). Sa brigadom je prešlo na našu teritoriju i oko pet do šest hiljada stanovnika. Prilikom prelaska 1. pbr NO APZB na našu teritoriju izvršeno je razoružavanje vojnika i oduzimanje vojne opreme i MTS. Razoružavanje je izvršila 24. pbr iz Gline koja je u vezi toga oformila komisiju sa zadatkom da izvrši popis i skladištenje naoružanja i opreme. Nakon izvršenog razoružavanja pripadnika 1. pbr NO APZB sa stanovništvom upućeni su organizovano u zonu odgovornosti 21. K u s. Staro Selo."¹²⁵ O ovome se dalje navodi: "1.- Nakon pada V.Kladuše 21. 08. 1994. godine u RS Krajinu su izbegle snage NO AP ZB i stanovništvo, ukupno 45.600. (...) Ukupno je oko 3.500 pripadnika NO AP ZB prešlo na teritoriju RSK. Svi su sem osam pratioaca F.¹²⁶Abdića

120 HR-HMDCDR, 20., kut. 4. REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA, RESOR DRŽAVNE BEZBJEDNOSTI, Broj: 08/2-840/94, Knin, 08. 07. 1994. SAZANANJA O STANJU UNUTAR DIJELA CAZINSKE KRAJINE KOJU KONTROLIŠE 5. KORPUS, Objavljeno u: KNJIGA 13 ... s. 38; HR-HMDCDR, 2., kut. 6021., REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, s. pov. br. 53-153, 9. juli 1994. godine, SEDMIČNA INFORMACIJA ZA PERIOD OD 03. DO 09. JULA 1994. GODINE, HR-HMDCDR, 6., kut. 24., REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, Str. pov. br. 3-326, 10. 07. 1994. god., REDOVNI OPERATIVNI IZVEŠTAJ GŠ SVK, – dostavlja.–, KABINETU PREDSEDNIKA REPUBLIKE SRBIJE (na ličnost g. Slobodana Miloševića), PREDSEDNIKU REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE (g. Milanu Martiću), KABINETU NAČELNIKA GENERALŠTABA VJ (na ličnost general-pukovnika Momčila Perišića), Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., str. 40-46.; HR-HMDCDR, 20., kut. 4., REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA, RESOR DRŽAVNE BEZBJEDNOSTI, Broj: 08/2-843/94, Knin, 9. juli 1994. godine, NAJNOVIJA SAZANANJA O DEŠAVANJU U CAZINSKOJ KRAJINI, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 41.

121 M. Begić, ZNAČAJ ODBRANE ..., s. 104-108.

122 HR-HMDCDR, 2., 21. korpus SVK, kut. 1., KOMANDA 13. pešadijske brigade, Pov. br. 4255-1, 21. august 1994. godine, IZVEŠTAJ 21. KORPUSA, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 147.

123 HR-HMDCDR, 2., kut. 6029., KOMANDA 2. KK, ODELENJE ZA OB POSLOVE, Str. pov. br. 15/25-1334, 06. 04.1994. godine, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 104.

124 HR-HMDCDR, 6., kut. 25., REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, SP br. 15-375, 8. august 1994. godine, INFORMACIJA POTČINJENIM JEDINICAMA.– Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 108.

125 HR-HMDCDR, 2., 39. korpus SVK, kut. 30., KOMANDA 39. KORPUSA, ODSEK BEZBEDNOSTI, s. pov. Br. 256, 24. august 1994. godine, PRELAZ 1. pbr NO APZ U ZONU ODGOVORNOSTI 39. K, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 151.

126 Fikret.

razoružani.”¹²⁷ Tom prilikom pripadnici NO APZB predali su VRSK velike količine naoružanja, vojne opreme, municije, motornih vozila i goriva (dizel goriva i benzina).¹²⁸ Pored toga izvršeno je “(...) c) izmeštanje celokupne vojne dokumentacije koja je privremeno predana u SUP Vojnić koja nas je mogla kompromitovati. Dokumentacija obuhvata ugovore SVK (ministarstva odbrane i k-da 21. K o isporuci – kupovini – predaji oružja, municije i druge vojne opreme, materijalne liste o izdatim MTS i dr.). Dat je predlog da se sva dokumentacija izuzme i čuva u GŠ VJ ili u GŠ SVK, o čemu treba doneti odluku i izdati naredjenje.”¹²⁹

Prije samog ulaska i oslobađanja prostora Velike Kladaše, bilo je jasno da snage NO APZB ne mogu spriječiti ulazak u Veliku Kladašu. Cijeneći situaciju na terenu, komandant 5. korpusa je pokušao snage NO i rukovodstvo APZB pridobiti za pregovore o mirnoj predaji i priključenju snaga NO APZB u zajedničku borbu protiv VRS i SVK. U tu svrhu je angažiran ambasador RBiH u Republici Hrvatskoj Kasim Trnka koji je u Velikoj Kladaši pokušao razgovorom sa Fikretom Abdićem dogovoriti mirnu predaju i ostanak naroda kod kuća. Fikret Abdić nije prihvatio ponuđene uvjete, nego je pokrenuo narod na bijeg u RSK. Većina stanovništva iz Velike Kladaše izbjegla je u Republiku Hrvatsku, u rejone Cetingrada, s. Batnoga, s. Maljevac i smješтана u prazne hale *Agrokomerca* koje su bile u tim mjestima. Narod je smješten u izuzetno teškim uvjetima bez minimalnih uvjeta za život (bez vode, hrane, higijenskih potrepština, bez smještaja), dok je rukovodstvo APZB na čelu sa Fikretom Abdićem odsjelo u luksuznim hotelima u Zagrebu, Rijeci. Ovim je prvi put vojno poražena ideja o paradržavnoj tvorevini APZB.

Nakon prvog poraza snaga APZB, na prostoru RSK uz pomoć i podršku SRJ, VJ, RSK i SVK počele su pripreme za ponovno organiziranje poraženih jedinica NO APZB i napad na prostore pod kontrolom 5. korpusa ARBiH.¹³⁰ Glavni štab SVK isplanirao je operaciju a “cilj planirane operacije na području ZB (Zapadne Bosne) jeste oslobađanje teritorije koju drži vojska Alije Izetbegovića i preuzimanje vlasti, nad tom teritorijom, Fikreta Abdića. (...)”¹³¹ Zajedničkim dogovorima VJ, SVK, VRS i NO APZBA “odlučeno je da

127 HR-HMDCDR, 6., kut. 19., REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SVK, IKM – MULJAVA, Str. pov. br. 1350/27, od 24. augusta 1994. godine, *OPERATIVNI IZVEŠTAJ U VEZI AP ZAPADNA BOSNA*, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 152-155.; HR-HMDCDR, 4., kut. 13, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, V L A D A, Z A P I S N I K S A 14. REDOVNE SJEDNICE VLADE, 23. august 1994. godine, u zgradi Vlade u Kninu, Objavljeno u: KNJIGA 14 ..., s. 118-120.

128 HR-HMDCDR, 6., kut. 19., REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SVK, IKM – MULJAVA, Str. pov. br. 1350/27, od 24. augusta 1994. godine, *OPERATIVNI IZVEŠTAJ U VEZI AP ZAPADNA BOSNA*, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 152-155.

129 HR-HMDCDR, 6., kut. 19., REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SVK, IKM – MULJAVA, s. pov. br. 1350/27, od 24. augusta 1994. godine, *OPERATIVNI IZVEŠTAJ U VEZI AP ZAPADNA BOSNA*, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 152-155.

130 HR-HMDCDR, 2., kut. 604, *I Z V J E Š T A J U VEZI OBEZBEDENJA PREDSJEDNIKA AP ZAPADNA BOSNA FIKRETA ABDIĆA*, Objavljeno u: KNJIGA 14 ..., s. 126.

131 HR-HMDCDR, 2, kut. 6033, GŠ SVK – IKM, Str. pov. br. 3-503/552, 30. novembar 1994. godine, Ministarstvo odbrane RSK M (na ličnost ministra), *PODACI ZA EKSPOZE MINISTRA ODBRANE*

se 5. korpus vojnički porazi, a izbeglice vrata zapadnoj Bosni i da na taj način treba da reše ovaj problem. Za rukovođenje ovim dejstvima određena je grupa starešina uz znanje i učešće predsjednika države, predsjednika Vlade i na osnovu odluke Vrhovnog savjeta odbrane. (...) Kad to kažem, mi smo uspjeli u razgovorima, a to znači da je naša logistika ipak Jugoslavija i naravno Srbija i uspjeli smo da se dogovorimo za razliku od ove godine kada to nije bilo dogovoreno.”¹³²

Već u novembru 1994. godine, jedinice NO APZB zajedno sa jedinicama iz sastava SVK napadaju na svim linijama fronta. Združene snage SVK i NO APZB¹³³, 8. novembra upadaju u rejon Alatuše i selo Trn i zajednički učestvuju u operaciji “Jutro - 94”. Snage NO APZB nalaze se pod direktnom komandom SVK. Dana 16 /17. decembra 1994. godine združene snage SVK i NO APZB prisilile su snage 5. Korpusa ARBiH na povlačenje iz Velike Kladaše i formiranje linija oko grada.¹³⁴ U pojedinim fazama na Bihaćki okrug napadalo je oko 25. 000 pripadnika srpskih snaga (VRS, SVK i VJ)¹³⁵ i “od ukupnog broja evidentiranih 8.504 pripadnika Narodne odbrane i policije neposredno je u borbenim dejstvima ili posredno učestvovalo 7.219 pripadnika Narodne odbrane i policije”¹³⁶, što je više od 32.000 pripadnika združenih snaga (VJ, VRS, SVK i NO APZB) koje su napadale Bihaćki okrug. Nasuprot ovim snagama 5. korpus ARBiH na dan 1. novembar 1994. godine imao 16.957 pripadnika¹³⁷ a na kraju agresije 15.884 pripadnika.¹³⁸ “U decembru 1994. godine protiv 5. korpusa bilo je angažirano 6.638 vojnika iz Srpske vojske Krajine.”¹³⁹ Radi vojničkog poraza 5. korpusa, združenim snagama SVK, VRS i

SKUPŠTINI RSK, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 383-386.

132 HR-HMDCDR, 3., kut. 5, *MAGNETOFONSKI SNIMAK ZAPISNIKA SA 5. SJEDNICE 2. REDOVNOG ZASJEDANJA SKUPŠTINE RSK ODRŽANE 17. 12. 1994. GODINE*, Objavljeno u: KNJIGA 14..., s. 310-321.

133 HR-HMDCDR, 6., kut. 19, GŠ SVK – IKM, str. pov. br. 3-503/435, 25. novembar 1994. godine, *FORMIRANJE TG ZA IZVOĐENJE B/D, NAREĐENJE*, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 371.

134 B. Felić, PETI..., s. 367; HR-HMDCDR, 6., kut. 2. REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, Str. pov. Br. 3-503/156, 16. novembar 1994. godine, *REDOVNI OPERATIVNI IZVEŠTAJ*–GŠ VJ (na ličnost gen. Perišića), GŠ VRS, , Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 349.

135 B. Felić, PETI..., s. 292.

136 AIZ, inv. br. 2-6042, FEDERACIJA BOSNA I HERCEGOVINA, AUTONOMNA POKRAJINA ZAPADNA BOSNA, MINISTARSTVO ODBRANE I POLICIJE, SP broj: 03/2-015-638-2/9, 26. april 1994. godine, *ANALIZA ŠESTOMJESEČNOG RADA SVIH SEGMENTATA NARODNE ODBRANE AP ZAPADNA BOSNA*, s. 3-11.

137 ICTY, Predmet br. IT-04-11, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MOMČILA PERIŠIĆA, *OPTUŽNICA*, 22. februar 2005. godine, Dokazni materijal, predmet broj DOO 00-2371, REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA, ŠTAB VRHOVNE KOMANDE OS RBiH, UPRAVA ZA KADROVE, PRAVNE I ORG. I MOB. POSLOVE, s. pov. broj: 05/204-50-1, 14. novembar 1994. godine, *IZVJEŠTAJ O POPUNI ARBiH*.

138 ARMIIJA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, GENERALŠTAB ARMIIJE,ŠTAB ARMIIJE, UPRAVA ZA ORG. MOB. POSLOVE, str. pov. broj: 4/48-20, 21. januar 1996. godine, *IZVJEŠTAJ O POPUNI ARBiH*; Objavljeno u: Fadil Hasanagić, *Unsko-sansko područje u obrani i očuvanju državnosti Bosne i Hercegovine*, Grafis, Bihać 2012, s. 198.

139 M. Sekulić, KNIN...,s. 91; HR-HMDCDR, 2., 39. korpus SVK, kut. 8, KOMANDA 31. PEŠADIJSKE BRIGADE, SP Br. 309-2, 10. mart 1995. godine, *ANGAŽOVANJE VOJNIKA I JEDINICA PO PLANU “PAUK” OD 16. 11. 1994. DO 10. 03. 95. G., I Z V E Š T A J*, , Objavljeno u: *Republika Hrvatska i do*

NO APZB pod komandom operativne komande "PAUK" bez ograničenja su odobravane velike količine naoružanja, municije i druge vojne opreme.¹⁴⁰ Prostor koji je branio 5. korpus ARBiH napadan je avionima sa aerodroma Udbina (Republika Hrvatska). O tome se navodi: (...) pa je glavni štab maksimalno koristio avijaciju za dejstva po ciljevima u Bihaću i njegovoj okolini. Uspješno je djelovao i po jednom broju vojnih ciljeva u zaštićenoj zoni, (...)."¹⁴¹

Prostor pod kontrolom 5. korpusa ARBiH sa blizu 200.000 stanovnika bio je u izuzetno teškoj situaciji. Bez hrane, vode, električne energije, lijekova, izložen stalnom granatiranju krajem 1994. i u ljeto 1995. godine bio je u najtežoj situaciji od početka rata. U jednom izvještaju SVK navodi se: "(...) Crpna stanica u blizini izvora Klokot zatvorena, Bihać ostao bez vode. Tri cisterne sa gorivom koje su iz Zagreba upućene u Bihać, zaustavljene i oduzete u Vojniću."¹⁴² Osnovni problem je kada humanitarna pomoć stigne do Kladaše, snage Fikreta Abdića ne dozvoljavaju daljnji prolaz. Kakva je bila humanitarna situacija govori podatak da "(...), humanitarni konvoji uopće ne idu (od 143 konvoja, samo 12 prolazi, 131 je vraćen), (...)."¹⁴³ O stanju stanovništva unutar Bihaćkog okruga navodi se: "Stanovništvo na Jugu postaje očajno kada je humanitarna pomoć u pitanju. Ljudi su neuhranjeni, haraju bolesti. (...) Ova situacija pokazuje svu apsurdnost, posebno položaj Muslimana u Z. Bosni. Oni su u getu, no situacija je takva, što je, tu

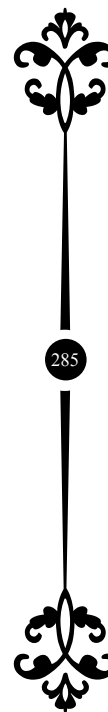
movinski rat 1990.-1995. Dokumenti, knjiga 15., Dokumenti vojne provinijencije "Republike Srpske Krajine" (siječanj-travanj 1995.) (dalje KNJIGA 15 ...), s. 297-300; HR-HMDCDR, 6., s. pov. 3-171/1995, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, STR. POV Br. 3-171, 10. april 1995. godine, REDOVNI OPERATIVNI IZVJEŠTAJ GŠ SVK, d o s t a v l j a. - KABINETU PREDSEDNIKA REPUBLIKE SRBIJE (na ličnost g. Slobodana Miloševića), KABINETU PREDSEDNIKA REPUBLIKE SRPSKE KRAJINE (na ličnost g. Milana Martića) NAČELNIKU GENERALŠTABA VOJSKE JUGOSLAVIJE (na ličnost general-pukovnika Momčila Perišića), Objavljeno u: KNJIGA 15 ..., s. 351-357.

140 O tome se navodi "dosadašnje analize o utrošku MS za operaciju 'Pauk', posebno svih vrsta municije i pogonskog goriva, su iznad svih, do sada, propisanih i dozvoljenih normi, posebno je ovo karakteristično za municiju velikih kalibara (art. municija)." HR-HMDCDR, 6., kut. 19, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SVK – IKM, 25. novembar 1994. godine, [str. pov. 3-503/132-118, KONTROLA UTROŠKA, NAREĐENJE, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 372.; HR-HMDCDR, 6., kut. 19, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, KOMANDA "PAUK", S. POV. BR. 192-1, 9. decembar 1994. godine, POPUNA SA MS, ZAHTEV, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 405; Za vremenski period novembar-decembar 1994. godine u operaciji "Vojnički poraz 5. K" navodi se: "Od materijalnih resursa do sada smo utrošili preko 6 miliona raznih ubojnih sredstava, od čega: – šest miliona metaka pešadijske municije i sredstava za PoB; – 24.000 raznih mina za minobacače; – 11.300 artiljerijskih granata; – 4.700 granata za tenkovske topove; – 110.000 zrna PA municije i – 183 rakete. (...) Za izvodenje operacije "PAUK" do sada je potrošeno 756 tona goriva pored redovne delatnosti (581 tona D-2 i 175 tona MB) i 9 tona raznih maziva (prilog br. 4). (...) Za završetak operacije potrebno je nabaviti municiju, pa da 5. K bude definitivno vojnički poražen za dva meseca, i to: – za pešadijsko naoružanje 9.055.314 kom., – mina za MB 36.059 kom. – za topove i haubice 16.964 kom., – za tenkove i SO 7.191 kom., – za PA naoružanje 164.022 kom. i – raketa 275 kom. (vidi prilog 6)." HR-HMDCDR, 27., kut. 1, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE KRAJINE, MATERIJAL ZA SEDNICU VRHOVNOG SAVETA ODBRANE, 16. decembar 1994. godine, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 422-427; HR-HMDCDR, 2., kut. 607, KOMANDA 24. pbr., Str. pov. broj: 7-84, 09. mart 1995. godine, GLINA, Podatke o izdanim TMS za potrebe operacije "Pauk", Objavljeno u: KNJIGA 15 ..., s. 294-295.

141 M. Sekulić, KNIN..., s. 93.

142 HR-HMDCDR, 2., kut. 6021, GLAVNI ŠTAB SVK, ODELENJE ZA OB. POSLOVE, s. pov. br. 53-325, 12. decembar 1994. godine, OBAVEŠTAJNA INFORMACIJA, Objavljeno u: KNJIGA 13 ..., s. 410.

143 A. Izetbegović, SJEĆANJA ..., s. 175.

je.”¹⁴⁴ Naglašavajući svu težinu agresije na Bihaćki okrug, na 49. zasjedanju Generalne Skupštine UN-a u Njujorku, 27. septembra 1994. godine, Alija Izetbegović je rekao: “Što su napadi bili suroviji, oklijevanje svijeta bilo je veće. Slobodni svijet nije branio i odbranio slobodu.”¹⁴⁵

Tokom 1995. godine nastavljeni su napadi združenih snaga SVK i NO APZB s ciljem razbijanja 5. korpusa. Združene snage SVK, VRS i NO APZB u ljeto 1995. godine pokrenule su operacije pod nazivom “*Mač - 95*”¹⁴⁶ iz RSK i “*Štit - 95*» iz RS sa namjerom konačnog sloma 5. korpusa i zauzimanja zaštićene zone UN-a Bihać.¹⁴⁷ Ova operacija je planirana i svoju realizaciju otpočela je nakon zauzimanja zaštićene zone UN-a Srebrenica. Iz ovog je vidljivo da su srpske snage imale za cilj zauzimanje svih zaštićenih zona. Uprkos teškim napadima koji su trajali skoro mjesec dana združene snage (SVK, VRS i NO APZB) nisu postigle zadani cilj. Pokretanjem oslobodilačke operacije pod nazivom «*OLUJA*» Hrvatska vojska počela je oslobađanje svog privremeno okupiranog teritorija, što je u značajnoj mjeri promijenilo pozicije na Bihaćkom okrugu. Operacijom drugog oslobađanja Velike Kladuše, 7. augusta 1995. godine, definitivno su poražene snage NO APZB i izvršena deblokada Bihaćkog okruga poslije 1.201 dan.¹⁴⁸ Kao krajnji rezultat nastanka i djelovanja APZB je «1.060 poginulih pripadnika AP ZB i 1.200 poginulih pripadnika 5. korpusa, broj ranjenih na jednoj i drugoj strani iznosi blizu 10.000.»¹⁴⁹ Ukupan broj poginulih pripadnika 5. korpusa ARBiH i Ministarstva unutrašnjih poslova (dalje MUP-a) Bihaćkog okruga je 2.992, od čega 2.904 pripadnika 5. korpusa ARBiH i 88 pripadnika MUP-a Bihaćkog okruga.¹⁵⁰ Iz navedenih podataka je vidljivo da je od ukupnog broja poginulih pripadnika 5. korpusa ARBiH i MUP-a Bihaćkog okruga, 40,1% poginulo u sukobima prema NO APZB. Kada je nakon deblokade, posjetio Bihaćki okrug (8. augusta 1995. godine), i informisan o broju poginulih Alija Izetbegović je rekao: «Narod koji nije spreman da umire neće živjeti. Umiranjem se kupuje život. Mi smo taj život, to pravo na život platili velikom cijenom.»¹⁵¹

144 HR-HMDCDR, 5., kut. 2, REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, MINISTARSTVO ODBRANE, Broj: /95, Knin, 20. februar 1995. godine, *S L U Ž B E N A Z A B I L J E Š K A SA SASTANKA SA ŠEFOM MISIJE UNHCR-A G. JACKVES MOUCHET I GOSPOĐICU MIEKE BOS, IZ VISOKOG KOME SARIJATA UN ZA IZBJEGLICE*, Objavljeno u: KNJIGA 15 ..., s. 219.

145 Alija Izetbegović, Čudo bosanskog otpora-odabrani govori, intervjui, izjave 1994. (dalje ČUDO ...), BiH PRESS, Sarajevo 1995, s. 97.

146 ICTY, Predmet br. IT-04-81, PRED PRETRESNIM VIJEĆEM, TUŽILAC PROTIV MOMČILA PERIŠIĆA, Dokument broj 06322923-06322941 /REPUBLIKA SRPSKA KRAJINA, GLAVNI ŠTAB SRPSKE VOJSKE, STR.POV.Br. 30-1/33, 26. august 1995. godine, *OPERATIVNI IZVJEŠTAJ O AGRESIJI NA RSK I AKTIVNOSTIMA SVK U PERIODU OD 04.08 DO 10.08.1995.G./*.

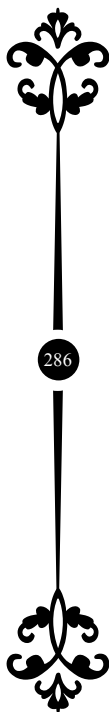
147 M. Sekulić, KNIN..., s.158-166.

148 M. Begić, U OPSADI..., s. 247-250.

149 S. Kličić, nav. dj., s.176.

150 M. Begić, ZNAČAJ ODBRANE..., s. 121.

151 Alija Izetbegović, *Na razmeđu svjetova-Izjave, obraćanja, poruke, pisma 1990-2003*, OKO, Sarajevo 2005, s. 118.

Županijski sud u Karlovcu (Republika Hrvatska) zbog počinjenih ratnih zločina na području APZB osudio je Fikreta Abdića na kaznu zatvora u trajanju od 20 (dvadeset) godina¹⁵², da bi 2005. godine, Vrhovni sud Republike Hrvatske kaznu umanjio na 15 (petnaest) godina zatvora.¹⁵³

Uloga Alije Izetbegovića u porazu Autonomne pokrajine Zapadna Bosna

Nakon konstituisanja Predsjedništva Bosne i Hercegovine počelo je pogoršavanje odnosa Alije Izetbegovića i Fikreta Abdića. Fikret Abdić o tome navodi: «Niz situacija koje mi je priuštio Alija uvjerile su me da između nas ne samo da nema povjerenja, već naprotiv-da se duboko razlikujemo i da je naša suradnja unaprijed osuđena na propast. Mi smo bili i ostali dva svijeta. Bilo je jasno da Alija protiv mene vodi tihu, ali oštru i odlučnu bitku svim sredstvima i da me na sve moguće načine želi izolirati.»¹⁵⁴ Međutim, djelovanje i aktivnosti koje je Abdić povlačio ne mogu se staviti u kontekst njihovih ličnih odnosa. S jedne strane, Abdić je vodio nerazumnu antidržavnu politiku, a s druge strane Izetbegovićeva politika je bila državna, bosanska politika. Alija Izetbegović ocjenjujući djelovanje Fikreta Abdića, govori da je izdaja i pobuna koju je Abdić vodio «napravila ogromnu štetu Bosni i Hercegovini i muslimanskom narodu. Preko Abdića, Karadžićevi Srbi ostvarili su jedan od svojih strateških ciljeva, da unutar bošnjačkog korpusa izazovu sukob.»¹⁵⁵ Nakon prvih neslaganja na kongresu SDA 1991. godine, nakon dvije godine, Fikret Abdić «(...) je digao ustanak protiv legalne bosanske vlasti i proglasio autonomiju Krajine. Iako podržan od Miloševića, Karadžića i Tuđmana, ovaj plan je vojno i politički poražen.»¹⁵⁶ Izetbegović je ocjenjujući djelovanje i proglašenje APZB naglasio da je otvaranje «trećeg fronta i kolaboriranje Fikreta Abdića sa srpskim i hrvatskim agresorom do maksimuma otežalo opću vojno-političku situaciju.»¹⁵⁷

U pokušajima sprečavanja krvoprolića na ovom prostoru Alija Izetbegović je 6. oktobra 1993. godine poslao delegaciju (armijski general Rasim Delić, brigadni general Mustafa Hajrulahović-Talijan, dr. Mustafa ef. Cerić, reis-ul-ulema, Bakir Alispahić, Mirsad Ćeman) koja nije uspjela da razgovara sa Fikretom Abdićem, koji nije pristao na безусловne razgovore.¹⁵⁸ U pokušajima prekida borbenih djelovanja Predsjedništvo RBiH nastojalo je razriješiti veoma tešku situaciju nudeći amnestiju za sve pripadnike NO APZB, koja je proglašena 29. januara 1994. godine.¹⁵⁹ Uporedo sa amnestijom vođeni

152 Županijski sud u Karlovcu, Presude broj K-6/01-152, 31. juli 2002. godine.

153 Vrhovni sud Republike Hrvatske, Presuda broj: III Kž 2/04-11, 8. februar 2005. godine

154 F. Abdić, OD IDOLA..., s. 83.

155 A. Izetbegović, SJEĆANJA, s. 85.

156 Isto, s. 105.

157 Isto, s. 151.

158 B. Felić, PETI..., s. 153.

159 M. Begić, U OPSADI..., s. 221.

su pregovori o primirju i prekidu dejstava ali bezuspješno. Ponuđenu amnestiju Skupština APZB je odbacila 3. februara 1994. godine, a nastavljene pripreme ljudstva i tehnike za nastavak b/d.

Nakon prvog oslobađanja Velike Kladuše od strane jedinica 5. korpusa i bijega Fikreta Abdića, Alija Izetbegović je rekao: « On je učinio ogromne štete stvari Bosne i Hercegovine i pravednoj borbi našeg naroda. (...) To je logičan kraj za ljude ove vrste. Osjećaj vlastite veličine i važnosti završava sljepilom. Za žaliti je samo što je u ovu nesreću Abdić sa sobom povukao i jedan broj nevinih ljudi.»¹⁶⁰ U pokušaju povratka izbjeglih pristalica Fikreta Abdića sa prostora Republike Hrvatske (pod kontrolom RSK), Alija Izetbegović je uputio Proglas izbjeglim iz Velike Kladuše tražeći da se vrate svojim kućama uz riječi: «Nije svaki babo dobar babo. Ovaj 'babo' uperio je puške u svoj narod i sklopio savez sa onima koji su pobili našu braću u Prijedoru i Kozarcu, koji su izvršili nevidene zločine nad vašim rođacima i zemljacima u Keratermu i Manjači, porušili džamije po Banjoj Luci i širom Bosne. (...) Nikome nije niti će biti učinjeno nasilje ili nepravda.»¹⁶¹ Ova gesta Alije Izetbegovića govori koliko je imao razumijevanja za ljude koji su bili u teškim uvjetima i patili bez obzira na podršku secesionističkoj ideji Fikreta Abdića. Alija Izetbegović je tokom čitavog perioda borbenih djelovanja od pripadnika 5. korpusa ARBiH tražio da se prema pripadnicima NO APZB postupa na najbolji način. U povodu oslobađanja Pećigrada od strane jedinica 5. korpusa ARBiH, Predsjedništvo RBiH izdalo proglas u kojem stoji: «(...) U ovoj borbi budite obazrivi, jer je zla i stradanja bilo previše. Svijet je priznao samo jednu Bosnu i Hercegovinu i rekao NE paradržavama na njenom tlu. Snagom i mudrošću osigurajmo ovaj cilj i osvojimo mir i slobodu za svakog čovjeka ove zemlje.»¹⁶² Alija Izetbegović je posvećujući posebnu brigu za ovaj dio Bosne i Hercegovine činio sve što je bilo u njegovoj moći. Od slanja vojne pomoći putem vazdušnog mosta, političke borbe da prestanu napadi na zaštićenu zonu UN-a Bihać, do pružanja snažne moralne podrške pripadnicima 5. korpusa ARBiH i narodu Bihaćkog okruga. U Proglasu od 28. novembra 1994. godine navodi se: «Dragi Krajišnici, hrabri narode Bosanske krajine, već 25 dana naš narod bez daha prati vašu herojsku borbu za život i slobodu. Neprijatelji sa istočne i zapadne strane udružili su se izdajnicima. Znajte da u toj neravnoj borbi niste sami. Činimo sve da vam pomognemo. Neprijatelji će biti poraženi, a zločincima i izdajnicima ćemo suditi. (...) Okrenimo se stoga sebi i zbijmo naše redove! Podržimo svugde hrabre vojnike i Komandu Petog korpusa! Sačuvajmo dostojanstvo i kada zadajemo i kada primamo udarce! (...) Ponavljam: znajte da niste sami. Armija se bori uz vas, a naš narod prati vašu borbu sa divljenjem i molitvama.»¹⁶³

160 A. Izetbegović, SJEĆANJA, s. 168.

161 A. Izetbegović, ČUDO ..., s. 63

162 Isto.

163 Isto, s.116.

U intervju za Ljiljan 10. decembra 1994. godine, Alija Izetbegović navodi: «Sad je odlučujuća stvar da se održimo u Bihaću, gdje smo napadnuti iz svih pravaca. (...) Nametnuli su nam iscrpljujuću borbu. Mi smo sada usredsređeni na to da pomognemo Petom korpusu koliko god možemo. I to činimo.»¹⁶⁴

Kolika je bila briga Izetbegovića za Bihaćki okrug, pokazuje i obraćanje Skupštini RBiH u Zenici, 17. decembar 1994. godine: «Trenutno se bije bitka za Bihać. To nije obična bitka. Vojnici to znaju, a mi ostali, običan narod, pa i svijet, to osjećamo. Mnogo toga se iskušava i rješava baš gore u relativno malom prostoru, u Bihaću i oko njega. Zamolio bih vas za jedan aplauz za hrabre borce i starješine 5. korpusa. Oni će, sa Božijom pomoći, izdržati.»¹⁶⁵ Vjeru u odbranu Bihaćkog okruga imao je i komandant Generalštaba ARBiH, Rasim Delić, kada je u najtežim trenucima za Bihać (kraj 1994. godine) rekao da «Bihać nikad neće pasti.»¹⁶⁶

Izetbegović je 21. decembar 1994. godine u Sarajevu, za list Mushtama-Kuwait govoreći o situaciji u zaštićenoj zoni UN-a Bihać naglasio: «Srpski napadači krenuli su 1. novembra (1994. godine, prim. M.B.) velikim snagama na Bihać i govorili su da će uništiti naš Peti korpus za pet dana. Danas je pedeseti dan kako bitka traje, a oni ništa bitno nisu postigli. Sav narod se uključio u odbranu. Vjerujem da su najteži dani prošli i da ćemo se mi tamo, sa Božijom pomoći, održati.»¹⁶⁷

U augustu 1995. godine jedinice 5. korpusa su deblokirale Bihaćki okrug i vojnički porazile vojsku NO APZBA i paradržavnu tvorevinu Republiku Zapadna Bosna. Odmah nakon toga «Izetbegović se, na svoj rođendan (8. augusta) odlučio na posjetu Bihaću radi susreta sa vojnicima i narodom. General Dudaković, komandant 5.korpusa, već tada izrastao u velikog vojskovođu dočekao je Izetbegovića riječima: «Dobro došli u državu Bosnu i Hercegovinu, na šta mu je, uz osmijeh i očito zadovoljstvo Izetbegović uzvratio pitanjem: Kolika je? Jesmo li je proširili malo?»¹⁶⁸ Prilikom obraćanja predstavnicima vojnog, političkog i javnog života na Bihaćkom okrugu 8. augusta 1995. godine, Izetbegović je rekao: «Draga moja braćo i moje sestre, dragi prijatelji, ovo je za mene veliki dan, ovo je jedan od sretnih dana u mom životu. Mogu slobodno da kažem, da sam zadnje tri godine živio za taj dan, da dođem u Krajinu, da vas vidim, da vas izbliza pogledan, vas koji ste sve ovo uspjeli da izdržite. (...) vi ste imali tri neprijatelja, bili ste opkoljeni čitavo vrijeme.»¹⁶⁹ Na odlasku sa prostora Bihaćkog okruga, Alija Izetbegović

164 Isto, s. 124.

165 Isto, s. 150.

166 R. Delić, ČAST JE ..., s. 395.

167 A. Izetbegović, ČUDO ..., s. 147.

168 Laura Silber, Allan Little, *Smrt Jugoslavije*, str. 302, navedeno u A. Mulaosmanović, ISKUŠENJE ..., s. 173.

169 <https://www.youtube.com/watch?v=T2YNLERSmdE>, Osloboğanje Bosanske krajine (august 95), pristupljeno 1. marta 2018. godine.

za Krajišnike je rekao: «To je junački narod, dobar narod, narod s kojim ja nekako imam unutrašnje veze.»¹⁷⁰ Svojim djelovanjem Izetbegović je dao veliki i nemjerljiv doprinos u porazu tvorevine APZB. Njegov doprinos se ogledao u organizaciji nabavke i dostave velikih količina naoružanja, municije, vojne opreme, lijekova pripadnicima 5. korpusa ARBiH, u stalnim političkim djelovanjima i pritiscima prema međunarodnoj zajednici i moralnoj podršci pripadnicima 5. korpusa i narodu ovog kraja ali i stalnim pozivima vojsci i pristalicama Fikreta Abdića da odbace ideju izdaje i prihvate ideju države Bosne i Hercegovine.

Zaključak

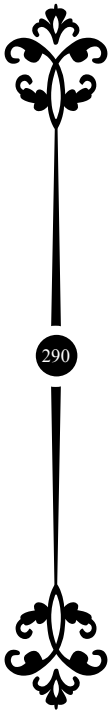
Nastanak i djelovanje projekta APZB poslužilo je srpskoj i hrvatskoj strani kao argument u uvjeravanju svjetske javnosti da opstanka R BiH nije moguć i da nisu samo dvije strane koje neće Bosnu već da i Bošnjaci ne žele R BiH, i da je podjela po etničkim principima neizbježna. «APZB je bila u funkciji agresije na BiH, i pored toga je odigrala ključnu ulogu u pokušaju fragmentiranja bošnjačkog bića. Ideja o građanskom ratu u BiH kroz realizaciju APZB trebala je biti legitimirana. Ona je bila potomak zajedničkog djelovanja Beograda i Zagreba protiv BiH i Bošnjaka.»¹⁷¹

Važnu i značajnu ulogu u suprotstavljanju ideji razgradnje Republike Bosne i Hercegovine kroz projekat APZB dao je Alija Izetbegović. On je svojim političkim djelovanjem uspio isključiti Fikreta Abdića kao stranu u ženevskim pregovorima pod vodstvom lorda Davida Owena. Ova Izetbegovićeva politička borba delegitimirala je izdajničku politiku Fikreta Abdića i učvrstila pregovaračku poziciju delegacije R BiH. Osim toga snažnim političkim pritiscima prema međunarodnoj javnosti u kritičnim momentima za odbranu Bihaćkog okruga Alija Izetbegović je uspio da se donese odluka o bombardovanju aerodroma Udbina, prestanku napada i time spriječi borbena djelovanje srpskih snaga sa područja Republike Hrvatske.

Materijalnom podrškom jedinicama 5. korpusa (dostavom naoružanja, municije i lijekova) u ključnim i teškim trenucima za odbranu Bihaćkog okruga uspio se ovaj prostor odbraniti. Važno je napomenuti i stalnu moralnu podršku narodu i borcima 5. korpusa da izdrže u toj borbi. Sa sigurnošću se može reći da je Proglas upućen jedinicama NO APZB, kod jednog broja pripadnika NO APZB bio presudan da se priključe jedinicama 5. korpusa. Ono što je potrebno izdvojiti jeste Izetbegovićeva naredba da se prema pripadnicima NO APZB postupa ljudski i u skladu sa pravilima i običajima ratovanja. Suština Izetbegovićevog odnosa prema odbrani R BiH može se naći u obraćanju na samitu KESS-a u Budimpešti 5. decembra 1994. godine: «Naš narod se bori za slobodu, ili više od

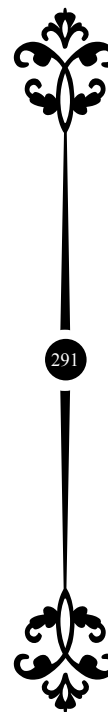
170 <https://www.youtube.com/watch?v=T2YNLERSmdE>, Osloboğanje Bosanske krajine (august 95), pristupljeno 1. marta 2018. godine.

171 I. Saračević, ANATOMIJA ..., s. 156.

toga za opstanak. Takva borba se obično teško vodi, ali teško i gubi. Nijedan oslobodilački rat u posljednjih pedeset godina nije izgubljen. Ne znam zašto bi bio naš. Niko i ničim ne može prisiliti naših 150.000 vojnika da polože oružje. Poručio bih svakome da o ovoj činjenici vodi računa i zbog nas i zbog sebe.»¹⁷²

Porazom APZB i odbranom Bihaćkog okruga od strane jedinica 5. korpusa ARBiH, odbranjen je jedan dio države, što je bio značajan uvjet i pretpostavka za očuvanje cjelovite i neovisne Republike Bosne i Hercegovine. Sa ovog prostora pokrenuta je oslobodilačka operacija 5. korpusa ARBiH «Sana - 95» kojom je oslobođeno preko 3.000 km². Odbrana Bihaćkog okruga i vođenje bitaka za slobodu, predstavlja u konačnici odbranu cjelovitosti, suvereniteta i teritorijalnog integriteta R BiH. Odbranom ovih prostora i pokretanjem oslobodilačke operacije «Sana - 95» stvorene su nužne pretpostavke za konačni prekid rata i zaključenje mira.

172 A. Izetbegović, ČUDO ..., s. 121.

ALİYA, HER GEÇEN GÜN DAHA ÇOK ANLAYACAĞIZ SENİ!

Erol GÖKA*

İnsan zamanının çocuğu... Kaderimizin ilk tayin edicisi, insanlık tarihinin hangi zamanında dünyaya merhaba dememizin murat edildiği... Yine aynı şekilde, genellikle bir coğrafya ile mukayyet olan bir dilin, bir geleneğin içine doğuyoruz. Bunlar da kaderimizin büyük belirleyenleri arasında. Biyolojik, kim bilir belki de psikolojik yapımızı miras aldığımız ailemiz, kimlerin çocukları olarak dünya geleceğimiz ise asla elimizden olmayan kaderimizin köklerinden...

“Kim bilir belki de psikolojik yapımızı miras aldığımız ailemiz” dedim çünkü son araştırmalar, kişiliğimizi oluşturan öğelerin muhtemelen yarısının genetik olarak belirlendiğini gösteriyor. Huyumuzu, mizacımızı anne ve babamızın genetik havuzundan alıyoruz. Psikolojimizin oluşumunda, kişiliğimizin inşasında ailenin rolü bununla sınırlı değil. Çocukluğumuzun ilk yılları ve bu yılları geçirdiğimiz aile ortamı, ailenin yaşadığı sevinçler, üzüntüler, aile bağlarının gücü, güçsüzlüğü de çok önemli. Neredeyse psikolojimizin, kişiliğimizin temelleri, eldeki genetik malzemeyle bunlar sayesinde atılıyor. Nasıl bir insan olacağımız, karakterimizin özellikleri, yaşadığımız aile ortamında belirleniyor.

Aliya İzzetbegoviç’in siyasi yürüyüşünü, nerede, ne zaman, ne söyleyip ne yaptığını artık iyi biliyoruz. Şimdiye kadar onun hep muhteşem kişilik özelliklerini, Avrupa tarihi ve coğrafyası içinde, sosyalist bir kültür ikliminde şekillenen Müslümanlığının zarafetini ele aldık. Kendisini öncelikle insan olarak gördüğünü ve Batı’dan ve Doğu’dan insanlık için düşünmüş, emek vermiş herkesin çabasını sahiplendiğini, sadece Müslüman Boşnaklara değil, tüm Yugoslavya’ya, İslam dünyasına ve insanlığa hitap etmeye çalıştığını vurguladık. Biz ise şimdi onun bu özelliklerinin sağlamlığını, tesadüfi olmadığını kişiliğinin temellerinin atıldığı zamanlara giderek göstermeye çalışacak, yaşadıklarıyla söyledikleri arasındaki uyuma odaklanacağız. Bir bakıma onun hepimizde hayranlık uyandıran yolculuğunun kader çizgisini bulmaya gayret edeceğiz.

* Prof. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Türkiye.

1 Bir versiyonu, Hece Dergisi, Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı’nda (Ocak 2016, 229:272-290) yayınlanmıştır.

Avrupa'nın Orta Yerinde Çağdaş Bir Osmanlı

“Bosna'nın en büyük iki nehri olan Bosna ve Sava'yı gören bir evde dünyaya geldim. Ben iki yaşındayken, ileride okula devam edeceğim Saraybosna'ya göç ettik... Geniş bir aileye mensuptum. Babamın annemden beş çocuğu vardı-üç kız iki erkek. Benden büyük iki kız kardeşim, babamın ilk evliliğinden olan iki üvey erkek kardeşim var. İlk eşi ölünce annemle evlenmiş...”

Psikolojiden baktığımızda Aliya'yı anlamaya çalışırken, kendi hayat hikâyesini anlattığı bu tür sözleri, onun siyasi düşünceleri, eylemleri ve entelektüel çabası kadar mühimdir. Bu ifade de ilk görülen, yurt sevgisini ve bir arada yaşamının şart olduğunu ve emek gerektirdiğini öğreten bir coğrafya ve aile ortamı. Ben ayrıca, ikinci eşten doğan bir çocuk olmasını, iki kız kardeş ve üvey de olsalar iki abiden sonra dünyaya gelmesini çok önemişiyorum. Bunlar; insanın kaderinin, cinsiyetinin kendi elinde olmadığını küçücükten anlamaya yarayan, cinsiyetçi eğilimleri törpüleyen, barışçılığın tohumlarını atan ortam özellikleri...

“İstanbul'da askerlik hizmetini yapan büyükbabam, Üsküdar semtinde doğmuş olan Sedika adında genç bir Türk kıızıyla evlenmiş. Babam Türkçeyi biraz anlar ama hatırlayabildiğim kadarıyla konuşamazdı. Bu durum, hiç Türkçe bilmeyen ve bu nedenle de kendisini bu konuşmalardan dışlanmış hisseden annemi zaman zaman rahatsız ederdi.”

Zaten kendisini hep Osmanlı hisseden Müslüman Boşnak dünyasında, ayrıca bir de böyle bir biyografiye sahip olmak, onun entelektüel ve siyasi her tavrında, bir damga gibi hep kendisini hissettirecekti. Babaanne Sedika (kan bağı), İstanbul (ana başkent ve İslam kültür mirası), Türkçe (bilinmek istenen, hasretin gergefi, kültürel olmasının yanı sıra kısmen biyolojik kardeşliğin simgesi)... Osmanlı, İstanbul ve Türkler, Aliya'nın yürüdüğü çizgide hep yol gösteren istikamet taşları olarak kaldı.

Felçli Kahraman Babaya Hayranlık ve Mütedeyyin Anneye Aşk

“Çocukluğum babamın hastalığından müteessir olarak geçti. I. Dünya Savaşı'nda Piava'daki İtalyan cephesinde ağır yaralanmıştı. Bu daha sonra bir tür felce dönüştü; bu yüzden hayatının son on yılı kısmen yatağa bağlı olarak geçti. Rahmetli annem ona büyük bir özenle baktı ve hatırı sayılır bir özgürlük içinde büyümekte olan biz çocuklar da elimizden geldiği kadar ona yardım ettik.

Babamın ailesi bir zamanlar çok zenginmiş. Kendisi de Bosancki Samac'da tüccarlık yapıyordu fakat garip koşullar içinde işi kısa zamanda battı. Hayatın bizler için daha zor olduğu Saraybosna'ya göçtük; fakat burada olmanın en azından eğitim alma imkânı gibi bazı avantajları vardı...”

Aliya'nın babasının sağlık ve maddiyat açısından inişe geçen durumu ve çocukluk yaşantıları sırasında "baba" imgesinin ruhuna nakşoluş biçimi de yönelişinde büyük bir tesir yaptı. Bir kahramanın, zengin bir insanın yardıma muhtaç hale düşmesi... Babanın yerini doldurmaya çalışan bir anne olmakla birlikte ortaya bir boşluğun çıkması, zira annenin bu görevi deruhte etmek bir yana, babaya bakım için çocuklarından yardım istemek zorunda kalması. Anne ve çocuklar arasında, baba boşluğundan ve yardım arayışından kaynaklanan sorunların ahenkle aşılması, elbirliği ve dayanışma içinde tüm dertlerin çözülebileceğinin görülmesi. "Kadere isyan etme ama mücadele et. Kimin başına yarın ne geleceği hiç belli değil. Hep hazır ve azimli ol. Mümkün olan herkesle dayanışarak barış içinde yaşamaya çalış" diye fısıldadı hep hayat Aliya'nın kulağına.

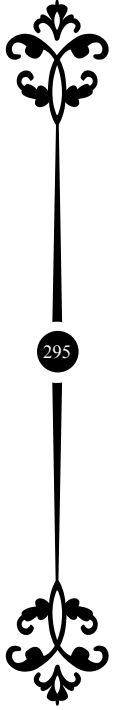
"Rahmetli annem çok dindar bir kadındı ve dine bağlılığımı –en azından kısmen– ona borçluyum. Sabah namazlarına hiç aksatmadan tam vaktinde kalkar ve beni de kaldırırdı, ki ben de Belediye Binası'nın yakınındaki mahalle camisine gidebileyim. 12-14 yaşlarındaki bir çocuk olarak, doğaldır ki, kalkıp kalkmamak konusunda tereddüt ederdim ama özellikle bahar sabahlarında eve hep mutlu dönerdim..."

Anne, zorlu hayat şartlarına dine tutunmuş ve bununla kalmayıp dünya hayatında en emin yolun İslam'ın öngördüğü biçimde yaşamak olduğunu çocuklarına ve Aliya'ya tatlı bir sertlikle öğretmek, benimsetmek için elinden geleni yapmış. Anne, hayat ve çocuklar arasındaki hayranlık verici dayanışmanın tutkalı meğer inançlardan tedarik ediliyormuş.

"Çocukluğumda harika zamanlarımız da oldu. Annemin ailesinden bize, Saraybosna'dan fazla uzak olamayan Stup'taki Azici köyünde küçük bir mülk kalmıştı... Yazları okullar kapanınca mülkümüze giderdik. Bu 1932'den 1940'a kadar 7-8 yıl boyunca böyle devam etti. Babamın sağlığı bozulmadan önceki ilk beş yıl boyunca oraya annemle ve babamla giderdik. Sonraları onlar Saraybosna'da kalmaya başlayacaklar; biz de mülkümüze annemin kız kardeşi olan dul teyzemle birlikte gidecektik. Kırdan geçen bu yaz günleri kuşkusuz hayatımın en güzel günleriydi..."

"Kırdan geçen bu yaz günleri kuşkusuz hayatımın en güzel günleriydi..." sözü, bazı okuyucularda, tatlı bir çocukluk ve tabiat nostaljisi etkisi uyandırmış olabilir ama öyle değildir. Bu sözden müthiş bir hüznün yayılır ve hepimizi can evimizden vurur. Hepimiz, çocukluğumuzu özleriz, çocukluk bizim yitik cennetimizdir. Ancak babasıyla annesinin mutlu zamanlarını çocukluğunda görmüş, babası hastalandıktan sonra, çocukluğuyla birlikte o mutluluğu da kaybetmiş olan Aliya'nın durumu daha farklıdır. Çocukluğu onun için bizimkinden çok daha değerli bir yitik cennettir. Onun köklü ve sağlam tarih ve gelenek bağlılığında, mutluluğun ve güzelliklerin geçmişte kaldığını ona söyleyen yaşantılarının payı büyük olsa gerektir.

"Ben her bakımdan annemle babamın bir karışımıydım. Fiziksel olarak daha çok annem ve dayılarıma benziyordum ve bu beni pek mutlu etmiyordu; ben yakışıklı iri

yapılı bir adam olan babama benzemek istiyordum. Ancak karakter bakımından daha çok babam gibiydim. Annemin bütün akrabaları dışa dönük, açık ve iletişime yatkın insanlar iken, İzzetbegoviçler içe dönük ve çekingen tiplerdi.

Babam Saraybosna'ya annemin akrabaları arasına gelmek zorunda kalmış olmasına rağmen, onlardan büyük saygı görürdü. Ne zaman bir aile ya da evlilik sorunu çıksa, o tartışmada bir tür yargıç ya da hakem olurdu. Ailenin geri kalanının onu dinlediğini bilirdim ve bu da beni etkilerdi. Bir çocuk olarak basitçe söylemek gerekirse, anneme âşıktım ve o, ne zaman babamla birlikte bir yere ziyarete gitse, onlar dönene kadar uyuyamazdım. Bazen gece yarısına kadar gelmelerini bekleyerek uyanık yatardım. O kadar yorgun olurudum ki, kapının açıldığını ve içeri girdiklerinde ayak seslerini duyar duymaz uyuyakalırdım.”

Bana sorarsanız, Aliya'nın anne ve babasına olan hissiyatını çok açık biçimde anlattığı bu satırlar da en az kır evindeki yaz günleri satırları gibi hüznüldür. Aliya'nın hayatındaki gerçek kahraman, ideal erkek imgesi babasıdır ama babanın öykünülen görüntüsünden kısa bir çocukluk anılarının ardından artık esere kalmadığı gibi, kadere bakın ki, fiziksel olarak dahi ona benzeyememiştir. Babasının mirasını devam ettirebilmek için, elinde içe kapalı mizacından başka bir şey yoktur. Ama Aliya'nın fark etmediği bir gerçek var burada. O da hasta yatağındaki babasının aile içindeki “yargıç ya da hakem” rolünü kendi hayatında fazlasıyla içselleştirmiş ve sindirmiş olması. Kim bilir, bu büyük uzlaştırmacı liderlik, Aliya'nın babasının aile içindeki rolünü bu içten benimseyişi sayesinde ortaya çıkmış olabilir.

Hüznün bir kaynağı da anneye karşı duygular... Çocukluğumuzun yitik cennetimiz olması gibi annemizin de erkek çocuğunun ilk (ve belki de tek ve gerçek) aşkı olduğunu psikanaliz bize artık ezberletti. Anneye olan Ödipal aşkla ilgili psikanalitik söylemi doğrulama ya da yanlışlama şansımız yok ama Aliya'nın hayatına baktığımızda annesine hayran olmak ve önemini anlamak için yeterince kanıtımız var. Kendisini eşine ve çocuklarına adanmış bu kadına kim hayran olmaz, hangi oğlan babasının yerinde olmak istemez ki... Bu bağlılığın Aliya'nın hayatındaki sonraki en büyük etkisinin ise önce Yugoslavya'ya, sonraya Bosna-Hersek'e yani vatana bağlılık olduğunu söylemek ise sanıyorum aşırı yorum olmayacaktır. Aliya, babasına ve onun Osmanlı ve Türk köklerine böylesine yoğun bir hissiyat içindeyken, onu zor günlerde ailesiyle gelip İstanbul'a yerleşmek yerine ülkesi için mücadeleye iten, büyük ihtimalle bu bağlılıktır.

Yaşlı İmam Müjezinoviç ve Rahman Suresi

Annesinin önerisi ve biraz da ısrarıyla Aliya, her sabah namazına camiye giderdi.

“Güneş doğmak üzere ve yaşlı imam Müjezinovic camide olurdu. Sabah namazının ikinci rekâtında daima Kur'an'ın harika surelerinden biri olan Rahman suresini okurdu. Taze bahar sabahındaki o cami, sabah namazında okunan o Rahman Suresi ve civardaki

herkesin kendisine saygı duyduğu o âlim; uzun zaman önce geçip gitmiş yılların sisleri arasında hala en net biçimde görebildiğim görüntüleri oluşturmaktadır...”

Geçip giden onca yıla rağmen yaşlı imam Müjezinoviç ve onun her sabah namazında okuduğu Rahman Suresi net biçimde hatırlanıyorsa, bizimde bu muhteşem şiiresselliği olan surede ne dendiğine bir bakmamız gerekir:

“Rahmân Kur’an’ı öğretti.

İnsanı yarattı.

Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.

Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.

Otlar ve ağaçlar (Allah’a) boyun eğlerler.

Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu.

Ölçüde haddi aşmayın.

Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.

Allah yeri yaratıklar için var etti.

Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır.

Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır.

O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

Allah insanı, pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.

“Cin” i de yalın bir ateşten yarattı.

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

O iki doğunun ve iki batının Rabbidir.

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar.

(Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O’nundur.

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.

Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O’ndan isterler. O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır.

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

,Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!

O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

.....” diyen, müteakiben, Kıyamet Günü’nü, cenneti ve cehennemi, anlatan, “İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir” diye buyuran ve her seferinde “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” diye tekrar tekrar hatırlatan Rahman suresi...

Şimdi, hep birlikte, her sabah bu insanı sarsan titreten şiirsel gücü olan sureyi dinleyen bir çocuk düşünelim. Zihinsel potansiyelleri ve entelektüel gücü yüksek olan bu çocuk, ergenliğinden itibaren dinin odağında yer aldığı bir etnik kimliği içine yerleştirmeye, dünyaya bu kimliği özgürleştirmek için bir şeyler söylemeye çalışsın. Sadece Rahman Suresi’nin sözlerine bakarak bile, “Doğu ve Batı Arasında İslam”ın yazarı Aliya İzzetbegoviç’i bulursunuz ve niye onun barış için tüm insanlığı muhatap aldığını kolayca anlarsınız.

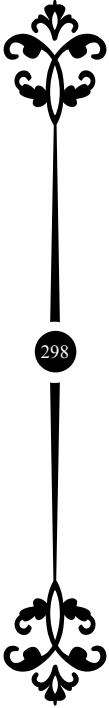
Zulmeti Temsil Eden Sırp Zulmü Altında Kimlik Arayışı

“İlkokul öğretmenlerimin hemen hepsi Sırp’tı. Birinci ve ikinci sınıflarda öğretmenim, kendisini çok sevdiğim yaşlı Sırp bayan Susljic idi... Sadece kısa bir süre için Muhic adlı bir hocamız olmuştu. Ve durum Bosna’nın tamamında aynıydı. Bu Müslümanları Sırplaştırma yönünde kararlı bir girişimdi...”

Hayat hikâyesinin şimdiye kadar olan bölümünden Aliya’nın başkaları gibi Sırplaştırma yönündeki eğitime asla boyun eğmeyeceği hatta tam aksi yönde tepki vereceğini tahmin etmek zor değil. Resmi ideolojinin onun sağlıklı biçimde ilerleyen kişilik gelişiminde bir kimlik hasarı yapabilmesi için tek bir şansı vardı o da önce ateizmi, sonra Komünistliği ona benimsetmekti. Bunun için devletin tüm ideolojik aygıtlarının elinden geleni yapmaya yetkili olduğu bir rejimde bu manevraları atlatmak pek zor olacaktı.

“Kendimi ebeveynimin etkisinden kurtarıp hayatımı kendi seçtiğim gibi yaşamaya başladığımda henüz oldukça gençtim. 15 yaşındayken inancımda bazı tereddütler oluşmaya başladı. O zamanki yoldaşlarım ve arkadaşlarımla her şeyi konuşurduk. Komünist ve ateist yazılar okurduk...”

Komünistler, komünist harekete örgütlü bir biçimde mensup olan öğretmenlere sahip olmasıyla tanınan benim lisemde özellikle güçlüydüler. Sınıfların etrafında illegal olarak dağıtılan broşürlerin bazılarını ele geçirmeyi başardım ve sosyal adalet – ya da daha sonra doğrusu sosyal adaletsizlik- sorunu ve Tanrı üzerine kafa yormaya başladım. Komünist propagandada Tanrı adaletsizliğin tarafındaydı; çünkü komünistler dini ‘halkın afyonu’ olarak, yani halkın huzursuzluğunu yatıştırarak onları gerçekliğin dünyasında daha iyi bir

hayat için mücadele etmekten alıkoyan bir araç olarak görüyorlardı. Bu çizgiye kaymak çok kolaydı. Ne ki, en bunu kabul etmedim. Her zaman çok net olmasa bile, dinin temel mesajı bana hep sorumluluk gibi görünmüştür. Onun mesajı krallar ve imparatorlar için bile aynıdır... Tanrısız bir kâinat, bana anlamdan yoksun görünmüştür her zaman.

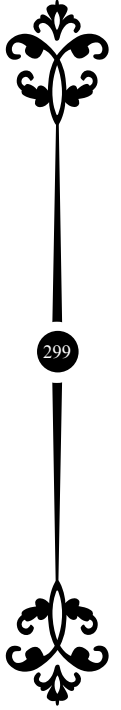
Bu nedenle de inancım, iki yıllık sallantıdan sonra geri döndü ama farklı bir biçimde. İnancımdaki –elbette varolduğu ölçüde- bu muayyen sarsılmazlık, gençliğimde zuhur etmiş olan şüphelerden geliyor. O artık yalnızca atalarımın devraldığım bir din değildi; yeni baştan edinilmiş bir inançtı. Ve onu bir daha hiç yitirmedim...”

Rejim, resmi ideolojisiyle bir kimlik dayatmak için elinden geleni yapmış ama nasıl babasından devraldığı tarih ve gelenek duygusu Sırp olmasına mani olmuşsa, bu kez annesinden devraldığı din hissiyatı ve bilgisi onun bir ateist-komünist olmasının önüne geçmişti. Sadece geçmekle kalmamış, kendisine sunulan, daha doğrusu dayatılan resmi kimliğin meydan okumalarıyla baş edebilmek için iç dünyasında büyük bir mücadele vermiş ve ortaya bilinçli bir genç Müslüman çıkmıştı. Sadece bilinçli bir genç Müslüman değil, bir düşünürün yetişmesine de sebep olmuştu bu iç mücadele...

Genç Müslüman Düşünür

“Lisenin daha üst sınıflarında, bütün çalışmalarımın yerine okumayı ikame etmiştim. 18-19 yaşlarında, Avrupa felsefesinin bütün temel metinlerini okuyordum. O zamanlar Hegel’i takdir edemedim ama sonraları görüşlerim değişecekti. Üzerimde özel bir etki bırakmış olan metinler, Bergson’un “Yaratıcı Evrim”i, Kant’ın “Saf Aklın Eleştirisi” ve Spengler’in iki ciltlik “Batı’nın Çöküşü” adlı eserleriydi...”

Toplumlar varlık-yokluk gibi büyük bir krizle karşılaştıklarında, eğer tarihi ve manevi birikimleri buna imkân veriyorsa, içlerinden bir karizma çıkararak, onun liderliğini benimser, gösterdiği yol ortak çıkar ve akli gösteriyorsa oradan yürürler. Bu toplum, Avrupa’nın ortasında, birçok dini ve etnik farklılığın yanı sıra sosyalizm ve kapitalizm arasında kalakalmış bir rejimin içinde yaşayan maddi ve nicelik bakımından zayıf bir Müslüman topluluksa karizma atfedeceği liderin de tüm bu çelişkileri yaşayan, sindiren ve hatta aşan bir yapıda olması icap eder. Sadece geleneksel olarak Müslümanlığı temsil eden başarılı bir bürokrat ya da teknokrat olanlar arasından çıkmayacaktır bu karizma. Entelektüel olarak tüm bu meydan okuyucu sistemlerle uğraşmış, onları bilen ve onlara rağmen Müslüman olmayı seçen bir aydın ancak bu makama aday olabilir. Aliya’yı kaderi, aranan vasıfları haiz bir kaç kişiden biri olmaya doğru yöneltmiş, adım adım kişiliğini topluluğunun ihtiyaç duyduğu niteliklerle donatmıştır. Bu niteliklerden ilki entelektüel kapasitedir.

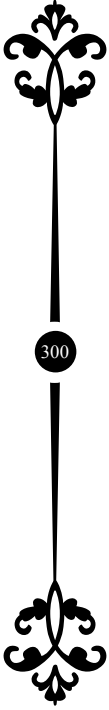
Aliya, akademik hayatın içinde yer almayan bir hayat ve mücadele insanı olsa da entelektüel ilgileri hep diri olmuş ve tam da topluluğuna önderlik etmekte çıkınına alacağı zihinsel arayışlara çıkmıştır. Seçici bir okuma yapmış, adeta Müslüman toplum adına en güzide cevherler için belleğinde özel bir yer ayırmıştır. Bergson, Kant ve Spengler, Batı düşüncesi ile İslam fikriyatı ve maneviyatı arasında benzerlik, geçiş ve tutamak noktaları arayan, her Müslüman entelektüel keşfettiği ama nedense bunları aleni beyan etmekte çekinceli davrandığı isimlerdir. Bergson, bilimle felsefeyi ve inancı; Kant, bilim, sanat, ahlak, siyaset ve ilahiyat arasındaki sınırları yerli yerine koyan, Spengler ise biraz da İbni Haldun'un etkisiyle Batı modernliğinin hâkimiyetinin geçici, çöküş vaktinin yakın olduğunu öne süren büyük düşünürlerdir. Yetenekli genç bir Müslüman dimağ, bunların her birinden zihinsel gelişimini iletmenin yanı sıra Müslümanlığını hem teyit hem pekiştirme için geçerli argümanları soyutlayabilir. Aliya da bunu başarmış, dev eseri "Doğu ve Batı Arasında İslam"ın temel tezlerini çok genç yaşta üretebilmiştir.

Aliya'nın baştan fark etmediği Hegel'in sonradan değerini anlaması muhtemelen onun "sistem" anlayışının pekâlâ İslam'ın insan, tarih, tabiat anlayışına uyarlanabileceğini fark etmiş olması dolayısıyladır. Hegel, insanlık tarihine Hıristiyanlıktan bakarak kurmaktadır sistemini, niye bir Müslüman aynı şeyi İslam'dan bakarak yapamasın!

Bosna-Hersek Müslümanlarının ideallerini atfedeceği, arzularını yükleyeceği karizmanın yüksek bir entelektüel performans sergileyecek potansiyelde olması şarttır ama bunu akademinin hayali şatolarında değil, hayatın içinde, sıcak ve zorlu pratikte yapması gerektiği daha da şarttır. Aliya'nın kaderindeki kitapların, yoğun zihinsel faaliyetin yanı sıra hayat ve mücadele adamı olma çizgisi de gençlik yıllarından itibaren belirginleşmeye başlar.

Toplumlarıyla Birlikte Kimliklenen Gençler

Gençlik döneminde her insan düşünür olmaya yatkındır; siyasetle, dünya görüşleriyle, felsefeyle ilgilenir, soyutlama yeteneği en üst düzeye çıkar, kendince dünyanın dertlerine, felsefi problemlere çözümler bulmaya çalışır. Bunları ne kadar nitelikli ve sağlam bir kişilik gelişimi içinde yaparsa, gelecekteki yaşamında düşünce ve siyasetin alacağı yerin temellerini de o ölçüde atmış olur. Aliya'nın zihinsel ilgileri ve pratikteki meşguliyetleri de onun düşünce ve siyasetle ilgisinin geçici bir gençlik hevesiyle olmadığını gösteriyordu. O, her çiçekten bal alan hercai bir kelebek değil, kendi kaderiyle toplumunun kaderinin aynı potada eridiğini, bundan böyle de aynı varoluşsal konumlarda birlikte hemhal olmayı sürdüreceklerini bilinçli biçimde kavramasa bile sezen bir ferasetle adımlarını atıyor gibiydi. Yugoslavya Müslüman toplumu, kendisine dayatılan komünizmden sonra şimdi de faşizmin saldırısına maruz kalmıştı. Her iki rejimin ve düşünce akımının İslam inançlarında bir karşılığı olmadığı halde, kendilerini çalınca akan tarih ırmağının

ortasında bulmuş Yugoslavya Müslümanları, özgünlüklerini ortaya koyarak tavır alamıyor, akıntıyla beraber savrulup gidiyorlardı. Bu gidişe itiraz elbette, toplumun en duyarlı ve en cesur kesimi gençlerden gelecekti. Aliya, bir iki başka tecrübeden sonra, onların çıkar yol olmadığını görecekti, kendi toplumundan, tarihinden ve geleneğinden yana olan gençlerin arasında yer alacaktı. Kendi kimliğini inşa yıllarında, toplumunun eline aldığı aynayı toplumunun yüzüne de tutacak, onun kimliğini ve nasıl yürümesi gerektiğini de aydınlatmaya çalışacaktı.

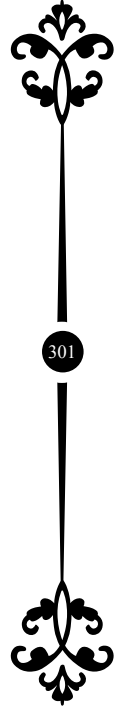
“Genç Müslümanlar olarak bilinen grupla ilk kez Yugoslavya’nın düşmesinden birkaç ay önce temasa geçtim. Bunların çoğu Zagreb ve Belgrad Üniversitelerinde okuyan öğrencilerdi; onlarla birlikte Saraybosna’daki Birinci ve İkinci Liselerden bazı öğrenciler de vardı... Onlar, dinimle ilgili duymak istediklerimle aynı paralelde olan bazı yeni fikirlerin ana hatlarını oluşturdular. Bunlar bizim mekteplerde öğrendiklerimizden, okulda almış olduğumuz dini eğitimden, katıldığımız konferanslardan ya da o günün dergilerinde okuduğumuz makalelerden çok farklıydılar. Bunu öz ile biçim arasındaki ilişkiye dair bir mesele olarak görüyorum – bizim nazarıımızda hocalar, yani İslam dinini öğreten öğretmenler, İslam’ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha fazla eğilimliyidiler...”

Genç Müslümanlar hareketinin genel odağını belirleyen, İslam ile ona muhalif mahiyetteki iki referans noktası –anti-faşizm ve anti-komünizm- idi...

1940’ların başlarında Genç Müslümanlar hareketi ortaya çıktığında, Müslüman dünya çok kötü bir durumdaydı. Bağımsız olan sadece birkaç Müslüman ülke vardı. Biz bunu kabul edilemez bir durum ve İslam’ı da, özünü muhafaza ederek kendisini güncelle taşıyabilmesi gereken canlı bir fikir olarak görüyorduk. Müslüman dünyada olanlardan, yabancıların askerleri ya da sermayeleri yoluyla kurduğu hâkimiyetten rahatsızdık.

Örgüt, gençlik arasında, özellikle de lise ve üniversite öğrencileri arasında hızla yayıldı. Bosna-Hersek’teki hemen her şehirde yüzlerce sempatanımız vardı... 1944’te örgütün hocaların (imamların) birliği El-Hidaje ile bir anlaşma yapmış olmasından hoşnutsuz olduğum için giderek pasifleştim. Aralarında saygı duyduğum birçok kişi olmasına rağmen hocalarla hiçbir zaman tam olarak mutabık kalmadım. Hocalık ya da şeyhlik gibi ayrı bir toplumsal sınıf ya da rütbe olmaması gerektiği ve onların savunucusu oldukları İslam anlayışının İslam’ın hem iç hem dış gelişimini engellediği görüşündeydim. Bu görüşlerimi kamu önünde de mümkün olduğunca ifade ettim ve sonuç olarak da belli ölçüde dışlandım...”

Geçenlerde Türkiye’de bir Müslüman aydın, İslam dünyasının reel-politik hali pür melalini konuşurken, Müslümanca düşünmenin sağlam koordinatlarına sahip olabilmek için şunları söylüyordu. “Düşüncemizi halen el-Gazzalî, İbn Arabî ve İbn Teymiye

gibi üç büyük kandil aydınlatabiliyorken, ilim, inanç, istikamet ve gayret arasındaki ayrımı, kendi zamanımıza mahsus olarak, İslami vasat içinde yeniden tanımlamaya ve yapılandırmaya güç yetirebiliriz.” (Ömer Lekesiz, 11 Ağustos 2015, Yeni Şafak) Elbette onun istediği, ideal olandı; ideal olana işaret etmek, mevcut durumdaki olumsuzluklara burun kıvrıp oturmayı gerektirmezdi, herkes gücü yettiğince mücadeleye, daha doğrusu hayata katılmalıydı.

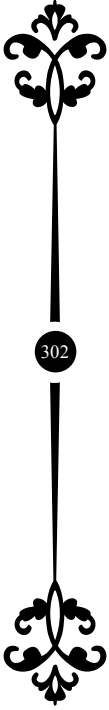
Müslüman dünya, Aliya'nın mücadeleye atıldığı yıllarda şimdikinden çok farklı değildi ve İslam düşünce tarihinin içindeki ayrımlar da aynen geçerliydi. Peki, böyle bir durumda, var kalma mücadelesi veren bir toplumun münevverine düşen görev, durmak, önce İslami düşünce vasatının kurulması için beklemek miydi? Elbette, hayır, elde olan maddi, manevi ve entelektüel imkânları var kalma mücadelesinin emrine vermek, işe yarayan aparatları önem sırasına dizerek hepsinden faydalanmaya çalışmak, canla başla çabalamaktan başka çare yoktu. 1940'lar Yugoslavya'sındaki genç Müslümanlar ve Aliya da öyle yaptılar. Mücadelelerini, toplumun mücadelesiyle birleştirdiler; birlikte kimliklendiler.

Aliya, ileride tüm Müslüman toplumun kendisine yükleyeceği sorumlulukları fark edencesine, her hangi bir akıma ve geleneksel otoriteye bağlanmadan, bu yenilikçi anti-faşist, anti-komünist Müslüman gençliğin mücadelesine katıldı. Fırkalaşmalardan uzak kaldıkça hareketten dışlanıyordu ama aslında aynı ölçüde Bosna-Hersek Müslümanlarının liderliğine yaklaşıyordu. Müslüman dünyada ve kendi toplumunda birçok sorun olabilirdi ama artık onun kimliği sağlam, ne için mücadele ettiği çok netti. 1983'te İslami Deklarasyon davasında söylediği şu sözlere, gençliğinden gözlerini hayata kapatana kadar inandı ve bağlı kaldı:

“Bu itibarla beyan ederim ki: Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam, benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğruna yaşamaya değer olan her şeyin adıdır.”

Mücadele, Savaş, Cesaret ve Hafıza

Aliya'nın psikolojisinin oluşumunu ele alırken mutlaka üzerinde durulması gereken bir konu da onun gençlik yıllarının tam da 2. Dünya Savaşı yıllarına rast geldiği, gençliğinin olanca enerjisiyle yaşarken hem Nazi iktidarı, hem komünizm adı altında Sırp egemenliğini iliklerine kadar hissettiğidir.

“Saraybosna’da Nazizm yanlısı Ustaşa rejimi iktidardaydı. Lise diploma sınavlarını verdikten sonra orduya yazılmam gerekiyordu ama ben bunu yapmadım. Bunun yerine bir asker kaçağı oldum ve 1944 yılı boyunca evde kalarak gizlenmeyi başardım. Bir gün askeri makamların beni aradığını öğrendim ve yerlisi olduğum Posivana bölgesine kaçtım. Bu başlı başına bir hikâyledir; savaş sırasında meydana gelen olaylar zincir içinde özel bir deneyimdir. Eyleme geçen çeşitli grupları gördüm; Çetnikleri, Ustaşaları, Partizanları ve hatta Müslümanları (Kuzey Bosna’daki olaylara müdahil olan silahlı Müslüman milis gruplarını)...

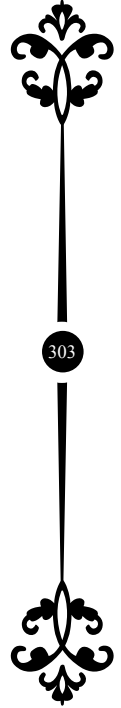
Hemen tüm kent belediye başkanları ve nahiye reisleri Sırp’tı. Bu, II. Dünya Savaşı’ndan hemen önce Bosna’yı taksim eden ve ülkenin bazı kısımlarını sözde Hırvat banovinası içine dâhil eden Cvetkovic-Macek anlaşmasına dek böylece sürdü. Bunu, Polonya’nın işgali ve savaşın Yugoslavya’ya yayılması izledi. Böylece taksimin bir anlamı kalmadı.

Sırp hegemonyası komünist rejim altında da devam etti. Başlangıçta komünist (bir anlamda ulus-dışı) zihin kurulumunun bastırıldığı bu hegemonya tekrar canlandı. Sırplar tedricen ve bizzat KP’ye katılmanın da aralarında bulunduğu başka araçlar kullanarak iktidarı ele geçirdiler. Yugoslavya’daki ulusal dengesizlik, daha doğrusu devletin bütün kurumlarındaki Sırp hâkimiyeti Slovaklar ile Hırvatların ayaklanmasına ve Yugoslavya’nın dağılmasına yol açtı. Bosnalı Müslümanlar da kendi aralarında bölündüler, çünkü onlar Müslüman ya da Boşnak değildiler; “Gayret” adındaki kültür derneğinin üyesi Müslüman Sırplar ve “Narodna Uzdanica”ya bağlı Müslüman Hırvatlar idiler. Bu da yine Bosna’yı Sırplar ve Hırvatlar arasında bölme yönünde bir girişimdi. Bu girişim ileride kanlı bir boyut kazanacaktı...

1945 Nisanında Komünistler Saraybosna’ya girdi. Onların 45 yıl sürecek olan dönemi de böylece başlamış oldu.

Savaş bittiğinde, komünist yetkililerin yarattığı dehşet nedeniyle aktif olmayı sürdürdük. Önce bizi caydırmayı denediler; bunu başaramayınca da 1946’nın başından itibaren tutuklamaya başladılar.”

Aliya’nın anlattığı bu tabloda ilk gözümüze çarpan, bir genç insanın ülkeyle ilgili en olumsuz anılarının gençlik yıllarında yaşanması, ülkedeki çatışma dinamiklerinin bizzat yaşanarak müşahede edilmesi, gözlem yeteneği ve cesaretidir. 1990’lar Yugoslavya’sında yaşananlar, bir bakıma 1940’lar Yugoslavya’sının tekrarı gibidir. Tüm bunları keskin hafızasına kaydeden cesur, genç adam Aliya, neler olacağını bildiği kadar ne yapması gerektiğini çok erken yaşlarda düşünmeye başlamıştır, hem Yugoslavya hem ve daha çok kendi Müslüman toplumu için.

“Hapiste Mart 1946’dan Mart 1949’a kadar üç yıl geçirdim. Bu zamanın yarısını oldukça aç geçirmiş olduğum bir kenara bırakılırsa, herhangi bir işkenceye maruz bırakıldığımı söyleyemem.

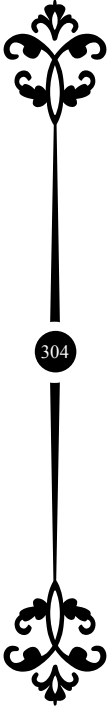
Cezaevinden önceki sorgulama sırasında, Saraybosna’daki Mareşal Tito Kışlası’ndaki askeri hapisanede, askeri mahkemenin de içinde yer aldığı Mühendislik Okulu’nun yanındaki binada tutuldum. İçindeki insanların yarısının ölüm cezası aldığı ve başvurularının sonuçlarını beklediği bir odadaydım. Çoğu, Çetnik çeteciler ya da savaş zamanından kalma suçlulardı. Ben üç yıla mahkûm edildiğimde bunun bir şey olmadığını düşündüler ve diğerleriyle karşılaştırıldığında gerçekten bir şey değildi. Her şeye rağmen, 60 veya 70 yıllık bir ömür içinde üç yıl, bin gün ve bin geceden daha fazla bir şeydir...”

Tarihte önemli roller üstlenmiş birçok insanın biyografisinde, hayatın olağan akışına ara verilen bir moratoryum dönemi olduğu görülür. Bu moratoryum sırasında, o güne kadar tüm yaşananlar gözden geçirilir, en mühim hatıralar hafızada özel bir yere kaydedilir. Hayatın anlamı ve ömrün ne uğruna verileceğine dair hedefler belirlenir, netleştirilir. Bazılarımızın anamızdan daha cesur doğdukları söylemez ama hedefleri net, neyin uğruna yaşayacakları kafalarında berrak olan insanların, bu amaçlarına yönelik adımlar atarken daha gözü pek, hiçbir şeyden sakınmayan, cesaretli bir yapıda oldukları kesindir. Aliya’nın cezaevi yaşantısını niye alelade bin gün gibi görmediği bu çerçevede değerlendirilmelidir. Nasıl insan beyni uykunun rüya safhasında diğer zamanlardan kat be kat daha fazla işliyorsa Aliya’nın zihni de üç yıl boyunca, geçen zamanla ölçülmeyecek kadar hızlı ve yoğun bir işleyiş göstermiş, cesaretinin sınanacağı zorlu koşu hattını belirlemiştir. Çok şükür ki, bütün bu emekleri ziyan edecek fiziki bir tahribata uğramamıştır; kendisine işkence yapılmadığını rahatlıkla söyleyecek kadar samimi olan bu değerli kafa.

Tahsil Ve Meslek Hayatındaki Aksiliğin Hikmeti

Modern toplumda yaşamak bizi ancak sağlam bir tahsil ve isabetli bir meslek tercihinin şart olduğuna ikna ediyor. Toplumun ve onu yönlendirenlerin öngördüğü bir hayat tarzı için şüphesiz bu doğru bir öneridir ama kriz zamanlarındaki ihtiyaçlara karşı yetişecek en uygun insan için büyük ihtimalle buna gerek yoktur. Kriz zamanlarında toplumun dertlerini anlayacak, arzularını yükleyecek, karizma atfedecek kimseler için daha ziyade sıra dışı bir eğitim, yoğun bir hayat tecrübesi lazım gelir.

“Çocukken bile hukukçu olmayı isterdim. Bu benim gençlik ihtirasım, okul günlerinden beri hayalimdi.36 ay sonra 1949’da hapisten çıktığımda Hukuk Fakültesi’ne kaydolmak istedim fakat kendisi de bir hukukçu olan eniştem Sukrija beni bundan vazgeçirdi. Babam da komünistler asla unutmadığı ve affetmediği için eski bir mahkûm olarak hukuk mesleğinde ilerlememe imkân olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle üç yılını geçirip 13 sınavını verdiğim Fenni Ziraat Mektebi’ne kaydoldum...”

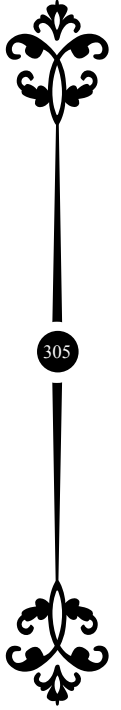
Kimya ile ilgili ilginç bir deneyimin benim için ayrı bir yeri var. Ben okuldayken, madde ve enerjinin sabit olduğu teorisi –Einstein aksini ispatlamış olmasına rağmen– hala geçerli sayılıyordu. Einstein, çok uzun süre önce, daha 1905’te, ünlü $e=mc^2$ formülü içinde ifadesini bulmuş olan, atomun parçalanmasıyla birlikte büyük çapta enerjinin ortaya çıkacağı ve kütlelerin de yitirileceği yönündeki teorisini yayınlamıştı; fakat bizler 35 yıl sonra hala Newton fiziği öğreniyor ve Newtoniyen bir dünyada yaşıyorduk; mantıksal, sabit, tek istikametli ve hatları düzgün bir dünyada. Einstein, bütün bu varsayımları değiştirdi. Evren eğik, zaman ve mekân göreliydi, madde ve enerji de sabit değildi. Atom bombası, ileride, bu inanılmaz nosyonların doğruluğunu kanıtlayacak ve bizleri de görelilik çağına sokacaktı. Ben bunun zamanın ruhu üzerinde güçlü bir etkisi olduğuna inanıyorum. Yaygın kabul gören bazı değerler de görelileşmişti. Daima iki farklı tarihsel çağda yaşamış olduğuma dair hisler beslemiş olmamın nedeni de budur; gençliğimi bir tarihsel çağda, olgunluk yıllarımla yaşlılık dönemimi de öncekinden çok farklı başka bir çağda...”

Aliya’nın biyografisinde en dikkat çekici hususları, Avrupa’nın orta yerinde, kapitalizmle komünizm arasında sıkışmış bir toplumda, Osmanlı kök ve geçmişine sahip bir Müslüman olmanın özelliklerini dikkatli bir gözlemci hemen fark eder ama iki çağı aynı anda yaşadığını fark etmek ancak Aliya gibi dâhilere mahsus bir nitelik. Yaşadığı zaman kadar geleceğe de bakabilmek, yaşanlardan ötelere sezgiler üretebilmek için hem Allah vergisi özel yeteneklerle donatılmış olmak hem de hayatın sıradan akışının tahsil, meslek gibi ideallerinin dışına taşabilmek gerekiyordu. Öyle sanıyorum ki, Aliya ile aynı okul sıralarında yetişmiş, çalışkan ve yetenekli bazı arkadaşlarından fizik, kimya okuyanlar, bu alanlarda en yüksek akademik seviyelere yükselen vardır ama onlardan herhangi birinin iki çağı aynı anda yaşadığına dair bir çıkarımda bulunabildiğini aklımdan bile geçirmiyorum.

Kaderinden Raza Bir “Hikmet Kitabı” Okuyucusu

Aliya’nın hayat kitabında hikmetler bulmaya, neyin niye olduğunu anlamaya çalışan yalnızca biz değiliz. Aliya’nın kendisi de hayattaki olaylar arasında hemen görünmeyen ama meçhulde de olmayan derin bağlantılar bulunduğunun farkındadır. Biz mesleki olarak insanın doğup büyüdüğü ortama kişilik özellikleri ve yaşadıkları arasındaki bağlantılardaki küçük hikmetleri bulmakla mükellefiz. Oysa Aliya, çok daha derindeki büyük hikmetin peşinde...

“Kimse hayatta kalmak için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilemez. Eğer 1946’da tutuklanmamış olsaydım –ki ben ve etrafımdakiler bunu büyük bir talihsizlik olarak kabul etmiştik- 1949’da ben tutuklandıktan sonra örgüt içinde benim yerimi alan Halid Kajtaç gibi öldürülmüş olacağım hemen hemen kesindi. Halid ölüme mahkûm edilmişti

ve 1949 Ekiminde kurşuna dizilerek öldürüldü. Hapse girmek böylece hayatımı kurtardı. Ardından, Macaristan sınırındaki sürgün geldi. Beni ailemden 400 km. uzağa göndererek cezalandırmak istediler. Ama bunun benim için iyi olacağını bilmiyorlardı. Burası gıdanın bolca bulunduğu geniş bir çiftlikti. Her yanda biz mahkûmların pişirmeye alıştığı dev patates yığınları vardı.

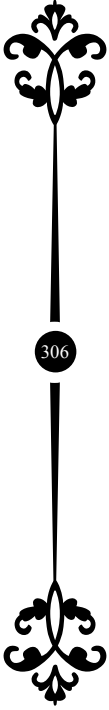
Orada ağaç kesme işinde çalıştım. Bu işte çok yetenekli bir hale geldim ve daha sonraları da ne zaman hayatımı kazanmak için fiziksel bir iş yapmam gerekse bu yeteneklerimi kullandım. Nitekim ileride bir orman işçisi olacaktım. Yaptığım bütün bedensel işler içinde –ki pek çoğunu yaptım- beni en fazla cezbedeni buydu. 1948-1949 kışının tamamını ağaç kütüklerini kesip satışı götürerek geçirdim...

Mahkûmiyetim tamamlandığında 24 yaşındaydım ve sağlığıma bütünüyle tekrar kavuşmuştum. Ne kadar iyi görüldüğümü gördüklerinde ailem sevinçten gözyaşlarına boğuldu. İnsanlar başka bir şeye niyet etmişlerdi ama Allah tümüyle farklı bir şey ihsan etmişti.”

Başına gelenleri böylesine güzel okuyan, mütemadiyen musibetlerdeki hayrı görmeye çalışan çok az insandan birisidir Aliya. Orman işçiliği hakkındaki söylediklerini, bu zor işi niye bu kadar sevdiğini anlamam çok zor ama çağrışımlarım beni eski zamanların Tahtacı dervişleriyle ilgili okuduklarıma götürdü. Ağaçlardaki canlılığı ve hayata ve kültüre can veren yanı görebilen bir dervişlik... Kim bilir belki de bu mistik değerlendirmemde yanılıyorum ama Aliya'nın zorluklardan yılmayan, kaderinden razı, güçlü bir genç adam olduğundan eminiz.

Bu arada, Aliya'nın mücadele azmini anlayabilmek için, onun çok yüksek minnet hisleri içinde olduğu bir dostundan daha bahsetmemiz gerekli.

“1949'da serbest bırakılmam üzerine, önde gelen mensuplarından biri olan rahmetli Hasan Biber kanalıyla yeniden Genç Müslümanlar Örgütü'ne katıldım. Hasan önceleri bana önemli işler vermedi. Benden daha sonraları gizlice dağıtılan Mücahit dergisine yazılar yazmamı istedi. Hasan'ı 40 günden daha az süre görebildim çünkü 11 Nisanda tutuklandı. Sonraları, sorgu sırasında Hasan'ın benim örgütle yeniden bağlantı kurduğumu itiraf etmesi için ağır baskılara maruz bırakılmış olduğunu anladım. Eğer bunu yapmış olsaydı, yeniden ve bu sefer daha uzun süreyle ağır iş cezasına çarptırılacaktım. Ancak o sağlam durdu ve onlara bu konuda hiçbir şey bilmediğini söyledi. Diğerleri de bir şey bilmediklerini söylediler ki, onların durumunda bu doğrudu. Hasan Biber Haziran 1949'da yargılandı, ölüme mahkûm edildi ve Ekimde kurşuna dizilerek öldürüldü...”

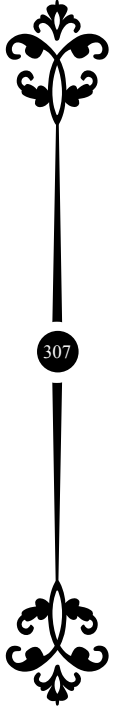
Âşık, Eş, Baba, Adanmış Bir Ruh; Deli

Aliya'nın hayat hikâyesinde en şaşırmadığım, mutlaka buna dair cümleleri olacağını bildiğim konu aşk idi. Aliya'nın kaderindeki en belirleyici unsurlardan birisi, çocuksu bağıllık ve hayranlığını “ona olan aşkım” diye anlattığı annesiydi.

Sürekli anneye yaşadığımız günlerin, yitik zamanların peşindeyizdir, arzumuzu tatmin etmek için sarıldığımız her şeyi, tüm sevgilerimizi bu orijinal partnerimizle kıyaslarız. Ama onu öylesine kesin biçimde kaybetmişizdir ki, orijinal sevgi nesnemiz olan annemizle her an sarmaş dolaş olsak bile, bir daha asla geri gelmeyecektir. Dilin, simgesel olanın, kelimelerin dünyamıza girmesiyle birlikte, şeylerin gerçekliği ilelebet yitirilmiştir. İlerlemek, yürümek, insan olabilmek için doğayı tümüyle arkada bırakmak zorundasındır. Annemizle birlik, bütünlük zamanından bize, geriye yalnızca arzu kalır. Bu nedenledir arzunun sürekli değişip durması, hiçbir zaman tatmin olmaması. Gerçekten istediğin ebediyen kaybolmuş olan birliktelik hissi, bir zamanlar var olmuş olan bütünlüğün hazzıdır...

Canlılar içinde en tutkulu olan ve en çok arayanın insanoğlu olduğu şüphe götürmez. Bu tutkunun kaynağı, anneye bebeklik zamanlarımızı tekrar keşfetmeye çalışan yorulmak bilmez arzudan başka bir şey değildir. Arzumuz, ruh halimize yeteneğimize göre herhangi bir biçim alabilir; şiir yazar, müzik dinler, katedraller inşa eder ve öteki gezegenlere uçarız. Her keşfin, her arayışın altında insani arzunun tatmin olmazlığı vardır. İnsani arzu, toplumsallaştığımız, dili öğrendiğimiz çocukluk yıllarından beri, yitik zamanların peşindedir. Annemizle yaşadığımız cennet günlerini arar dururuz. Başkalarının bizi annemiz kadar sevdiğinden emin olmak isteriz. Ama ne cenneti bulabiliriz ne de sevdiğimizden emin olabiliriz. Aşk, bize cenneti ve emniyeti ararken çıkar gelir. Daha doğrusu biz annemizle yaşadığımız günlerin, yitik zamanların peşindeyken aslında aşka doğru gidiyoruzdur. Yolcu yolunu aradığımızı, hatta bulduğunu sanır ama yolcusunu bulan yoldur.

“Mahkûmiyetimi tamamladıktan kısa bir süre sonra, 18 yaşımdan beri tanıdığım bir kızla evlendim. Halida çok güzeldi, ki aynı şey benim için söylenemezdi. Savaş sırasında tanışmıştık ve hava saldırısını haber veren sirenler ne zaman çalsa bir araya gelirdik. Ve bu giderek daha sık oluyordu çünkü İtalya'daki üstlerinden öncekinden daha kısa aralıklarla –bazen gün içinde birkaç kez- havalanan İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçaklar Macaristan'daki hedefleri bombalamaya giderken Saraybosna üzerinden uçuyorlardı. Bazı zamanlar öldürücü yüklerini kentin üzerine düşürüyorlardı. İnsanlar panik halinde mahzenlere ve hava saldırısı sığınaklarına doğru kaçışırken Halida ile ben, bize bir şey olmayacağından emin, bir taşın ya da en yakındaki bir parkın üzerinde oturuyorduk. Kuşkusuz ikimiz, kentte hava saldırısı sirenlerini duyduğunda mutlu olan yegâne kişilerdik.

Ben, üç yıllık mahkûmiyetimi geçirmekte iken, birbirimize, içinde sevgiden sonra en sık sonsuzluk –insanlar bunu önemsemeksizin sorumsuzca kullanır- kelimesinin geçtiği tutku dolu mektuplar yazmayı sürdürdük. Düşünüyorum da, hapishanedeki sansürcülerim, kulağa hoş gelen sözcüklerle dolu mektuplarımızı okurken oldukça eğlenmiş olmalılar. Ama bu bizi rahatsız etmedi. Ayrılık ve ıstırapların ancak daha da güçlendirdiği duygularımızın dizginlerini bırakmıştık...

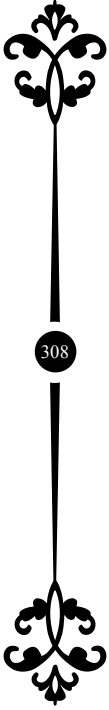
Evliliğimden sonra ailenin kadın üyeleri tarafından daha önce hiç olmadığı kadar çevrelenmişim. Eşim Halida’dan başka kızlarım Lejla ve Sabina ve onların ardından da beş kız torunum geldi: yakın aile çevremde o latif cinsin tam sekiz üyesi bulunuyordu. Kadınların yaşama tarzlarını ve karşılaştıkları sorunları anlamaya başladım. Erkek olduğum için Tanrı’ya şükran borçluydum ve kadınlara, yani insanlığın daha az şanslı olan kısmına karşı bir dayanışma borcum varmış gibi geliyordu...”

Aliya’nın en haklı çıktığı konulardan birisi de Halida ile aşklarına bir şey olmayacağı hakkındaki eminlik hissiydi. Onların aşklarına kesinlikle hiçbir şey olmadı. Tam tersine o aşktan, Yugoslavya Müslüman toplumu ve Bosna-Hersek için gece gündüz uğraşan bir şevk çıktı. O aşk, efsanesini nesiller boyu sürdürmek için evlatlar ve torunlar verdi. Aliya’nın annesine aşkı, Halida’ya aşkıyla devam etti. O, Bosna-Hersek ordusundan önce kızları ve kız torunlarının “kadın gücü”yle kuşatılmış ve bu hayırlı gücü çok sevmiş, kadınları ve yaşadıkları güçlükleri onlar sayesinde anlamıştı. Onlar için mücadeleye, onlar için mücadele demek olan anavatan için mücadeleye karar vermişti.

Aliya’nın eşi ve kızları hakkında söylediklerinde yine de şaşılacak bir husus vardır. Bu da, kendisi hakkındaki mütevazılığın ötesine giden olumsuz denilebilecek değerlendirmeleridir. Daha önce çocukluğunu anlattığı sırada babasına karşı da benzeri bir hisse sahip olduğunu görmüştük. Babası onun için, çok yakışıklı, kendisinin asla ulaşamayacağı bir devdi. Şimdi de sevdalısı Halida’yı çok güzel olarak görüyordu. Halida, güzel olmasına güzeldi amenna, bunda bir beis yoktu; beis, tüm dünyanın aynı zamanda bir “insan güzeli” olarak da gördüğü Aliya’nın kendisini pek de beğenmemesindeydi.

Aliya’nın kendisine fiziki bakımdan hak ettiği değeri vermemesi, psikolojiden bakıldığında hayli enteresan. Bu his, muhtemelen, babasının fiziki özrüyle, Aliya’nın hiçbir zaman kendisini onun önüne koymak istememesiyle ilgili. Aliya, kendisini daha ziyade “adanmış bir bağımsız ruh” olarak görüyor. Sanıyorum sadece kendisini böyle görmekle kalmıyor, ideal erkek davranışının da böyle olduğuna inanıyor. Bu fikrimin en büyük kanıtlarından birisi, şimdi partisinin ve Bosna-Hersek’in başında bulunan, hatratında neredeyse bahsetmekten özellikle kaçındığı, oğlu Bakir ile ilgili söyledikleri...

“Oğlum Bakir’in halefim olmasını istediğim konusunda bir varsayım da vardı ki bu, düpedüz yalandı. Bu haber dört yıldır söyleniyordu. Ağustos 1999’da TV OBN’den bir

gazeteci bana doğrudan, halefimin kim olacağını ve Bakir hakkındaki söylentilerin ne kadar doğru olduğunu sordu. Şu cevabı verdim:

Kim halefim olacak? Buna ben karar veremem. Oğlum Bakir'e gelince, her yetenekli kişi gibi, bağımsız birisi o. Kendi başına ne yapacağı onun kararı. Bunun böyle olduğuna inanmalısınız. En iyi gayri resmi danışmanım o; ama siyasetten çok felsefeden konuştuğumuzu belirtmeliyim. Yazdığım bir şeyden dolayı 1983'te tutuklandığımda ve 14 yıl hüküm giydiğimde, Bakir 16 yaşındaydı. O zaman bütün gençler gibi özensizce yaşıyordu, iyi gitar çalıyordu ve iyi bir arkadaş çevresi vardı. Ardından aniden gayrete geldi. Altı yıl boyunca hayatım ve özgürlüğüm için mücadele etti. Bu nedenle onun da bir ayağı hapisteydi. 1986'nın sonunda UBDA'dan birisi hapiste beni ziyaret etti ve bakir'i zaptetmemi, yoksa onu da tutuklayacaklarını söyledi. Bakir yılmadı. Seyahatler etti, Sırp ve Hırvat muhalefetiyle tanıştı, yurtdışından Helsinki Yurttaşlar derneği, Uluslararası Af Örgütü, Pen Clup gibi davamla ilgilenecek kimselerle görüştü. Dışarı çıktığımda ve partiyi kurduğumda etkin bir şekilde katıldı. Savaş zamanında bir dizi önemli programda çalıştı. Eğer beni dinleyeceğini düşünüyorsanız yanılırsınız. Benim gibidir; istediğini yapar. SDA Saraybosna Kantonu Komitesinin bir üyesi olsa da siyasette etkin değil. Ben hayattayken bu durumu değiştireceği izlenimi edinmedim ve bundan sonra da ne yapacağına ve hangi yöne gideceğine kendisi karar verecek.”

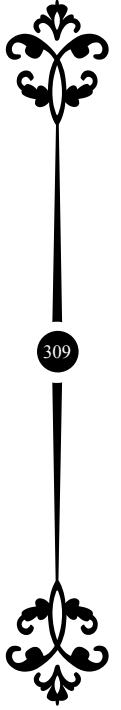
Şüphesiz, Bakir bugün partinin ve Bosna-Hersek'in başına geçmişse bunun nedeni, babasının mirasına konmaktan değildir. Onun babasından bir miras aldığı doğru ama o miras esasen genetik ve babasıyla birlikte benimsediği ideal erkek tavrı... 1985'te hapisteki Aliya'ya yazdığı mektupta çok açık bu.

“Sevgili babacığım, sabina'nın cezanın dokuz yıla indirildiğini bildiren mektubunu almış olduğunu tahmin ediyorum. Bu umduğumuzdan kötü ama böyle işte. Üzülme...

Sen ve ben kadere inanıyoruz ve bu senin hapisten çıkacağın tarihin çoktan 'yazılmış' olduğu anlamına geliyor. 14, 12, 9 gibi sayılar sadece birer sayı ve onlar için endişelenemeye değmez. Sen bunu kitabının sonunda çok güzel söylemiştin: Bir adamın büyüklüğü, 'kendisine zamana karşı değer biçen o ruh'ta yatar. Bu açıdan bakıldığında, belki senin doğru bir hayat yaşama şansın vardır, belki bizler kenarlarda bırakılmışken veya en iyi tahminle sadece seyircilerden iken, sen doğru yerdesindir. Sınırlarını bozma ve şüpheye düşme.”

İdeal erkek davranışını, “adanmış bağımsız bir ruh” gibi davranmakta gören Aliya'nın bu bakışı, kimilerine, onun erkeklere mutluluğu çok gördüğü gibi gelebilir. Hayır, tam tersi, Aliya, bir erkeğin ancak böyle davrandığında mutlu olacağı kanaatindedir.

“Kendilerine deliliğin bulaştığı insanlar, mutludurlar. Ben de onlardan biri olduğumu düşünüyorum.”

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN FİKRÎ VE SİYASÎ CEPHESİ

Hüseyin YORULMAZ*

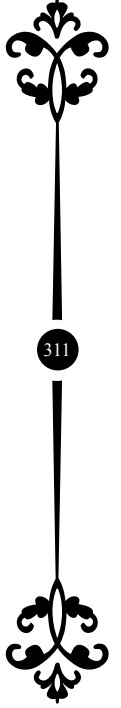
Giriş

Geçtiğimiz yüzyılın sonunda, henüz çeyrek asır önce “Osmanlı'nın Batı yakası” diyebileceğimiz bölgede bütün dünyanın gözü önünde cereyan eden katliam da göstermiştir ki Bosna, Osmanlı'dan zoraki olarak koparılmış bir toprak parçasıdır. Avrupa'nın arka bahçesinde inşa edilen eserler ve üzerinde yaşayan insan unsurundan bahsediyoruz. Boşnakların kaderi ile Türklerin kaderi arasında benzerlikler vardır. Yaşadığımız bölgenin en stratejik noktasında, Orta Asya'dan Anadolu'ya geldikten sonra İslâm'ın bayraktarlığını asırlardır biz yaptık ve yapıyoruz; Balkanlar'ın en batı noktasında da sözkonusu bayraktarlığı Müslümanlığı kabul ettikten sonra dört asır boyunca Boşnaklar yapmıştır ve yapmaya devam ediyor. Zaten başımıza ne gelmişse bunun için gelmiştir. Aliya İzzetbegoviç bunun farkında olan ender devlet adamlarından ve düşünürlerden biridir. İşte tarih onu, Bosna'nın son özgürlük mücadelesinde gösterdiği kahramanlıklardan dolayı her iki toplumun ortak paydası ve sembolü haline getirmiştir.

Bosna ve Aliya

Üsküdarlı bir ailenin kızı Sıdıka Hanım'ın torunu olan Aliya İzzetbegoviç, bir İstanbullu kadar bu toprakların çocuğu olup bizden biridir. O kadar bizden ki bundan üçyüz sene, beşyüz sene önce dünyaya gelseydi, Osmanlı'nın anlı şanlı paşalarından biri olabilirdi. Belki de aynı bölgeden gelip Osmanlı tarihinde padişahlıktan sonra en büyük makam olan sadarete oturmuş Sokollu Mehmed Paşa, Damad İbrahim Paşa, Hersekzâde Paşalar gibi ünlülerin safında yer alacaktı. Kim bilir belki de tarihe Ali İzzet Paşa olarak geçecekti. Ya da bilgeliğini göz önünde bulundurursak, Saraybosna'dan gelip İstanbul medreselerinde temâyüz etmiş Müderris Ali İzzet Efendi olarak tanıyacaktık onu. O zaman da fetva makamında büyük bir kadı ya da ünlü bir şeyhülislâm olabilirdi. Bu arada belki şiir yazıp bir divan da tertip edebilirdi. Çünkü o zamanlar medreselerde şiir

* Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürü.

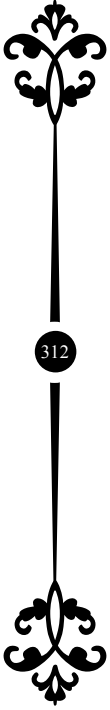
ve edebiyatla iştiğal etmek o kişiye farklı bir rüçhâniyet kazandırıyor. Bu imtiyazlı özelliğinden dolayı padişah saraylarının, vezir konaklarının aranan bir şairi olması işten bile değildi. Böylece yine o bölgenin topraklarından gelmiş Bosnalı Sabit ve Mostarlı Derviş Paşa gibi, daha berilerden Piriştineli Mesîhî ve Vardar Yenicesi'nden yetişmiş Hayâlî Bey gibi muhtemelen eski şiirimizin ustalarından biri olarak tarihe geçecekti.

Tarihte iz bırakmış insanları, gelişmekte olan önemli olayların ortaya çıkardığı kabul edilir. Nadir görülen toplumların kırılma anında olayların akışını o kişi belirler ve kalabalıkları açtığı çığırdan yönlendirerek ustalıklı yürütür. Akıp giden mecrada bir çerçöp olmaz; adeta çığır açarak olaylara yön verir. Sanki o kişinin, arkasındaki kalabalığa istikamet göstermek için o zamanda dünyaya gelmesi gerekirmiş gibi, tarih onu bu belirleyici özelliğinden dolayı kendiliğinden kahraman yapar. Kaderin tecellisi dediğimiz şey de bu olsa gerektir.

Aliya İzzetbegoviç, Bosna savaşında varlığını tüm dünyaya kabul ettirmiş, halkının kaderini belirleyen ender devlet adamlarından biridir. Bilindiğı gibi Dayton Antlaşması ile Bosna-Hersek bir takım kantonlara ayrılmış ve bu kantonları oluşturan çoğunluğun yanında diğer unsurlara da söz hakkı verilmiştir. Aliya, kendi kantonlarında bu hakkı tanınmasına rağmen diğer kantonlarda, özellikle Sırp Cumhuriyetine ait bölgelerde Boşnaklar bu haktan ve özgürlükten mahrum bırakılmışlardır. Dayton'dan kalan ve Aliya'nın içine oturan en büyük ukdelerden biri de budur. Zaten sözkonusu antlaşmayı "yüreğinden kan damlayarak" imzalamak zorunda kaldığını bizzat kendisi söylemiştir. Dört yıl boyunca dünyanın yok etmek istediğı sistemler anaforunda Bosna'nın bir dal bulup can havliyle tutunmasıydı bu. O dalın gövdeden koparılmak istendiğini, Bosna'da her an budanmakla karşı karşıya olduğunu yıllardır hep beraber gözlemliyoruz.

Ülkesinin bu halde olması Aliya'nın duruşuna hâle getirmez. O bütün bunların başına niçin geldiğini, halkının kimliğı yüzünden akıllamaz sıkıntılara katlandığını çok iyi biliyordu. Ya bu kimliğinden vazgeçecekti, ya da ülkesinden. Onun için ilkinden vazgeçmesi demek, halkının tarih sahnesinden çekilmesi ile eşdeğerdur. Kimliğinden taviz vermediğı için ülkesini bu kadar da olsa koruyabildi. Ondan vazgeçseydi, koca Bosna-Hersek'in bir Sırbistan'dan yahut Hırvatistan'dan farkı kalmayacaktı. Aliya bunu en iyi bilenlerden biriydi çünkü.

İşte Bosna'da, Boşnakların bile bir kısmının anlayamadığı Aliya'nın büyüklüğü buradan gelmektedir. Mareşal Tito döneminde dışlanmış Boşnak halkından bahsediyoruz. Üsküdarlı bir zabıt kızının torunu olarak, Türkiye ile yüz yıl önce koparılmış tarihî bağı yeniden kurmak ona nasip oldu. Dolayısıyla biz onu, Rumeli'den yetişmiş paşaların ve beylerin devamı, hikmet yolunda bir Koca Ragıp Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa silsilesinin bir uzantısı olarak görüyoruz.

Aliya'nın Fikrî Cephesi

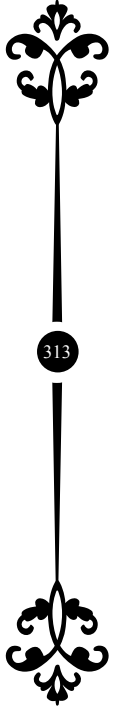
Bosnalı Müslümanlar, Osmanlı bölgeden çekildikten sonra uzun süre baskı ve zulüm altında yaşadıkları için dinî bilgileri örgün eğitimle alamaz. Aliya İzzetbegoviç de öyle. Bazı Müslümanlar gizli gizli köşe bucakta “hoca”lardan ders alıyordu ancak bu çok da yaygın değildi. Gerçi rejimin polisleri eyleme geçmemiş bilginin öğrenilmesinde bir mahzur görmüyordu o zamanlar. Buna rağmen Boşnaklar arasında yine de bir korku ve endişe vardı. İzzetbegoviç'in, İslâmî bilinci daha farklı kaynaklardan elde ettiğini görüyoruz.

İslâmî bilgi ve bilinç bakımından ilk beslendiği kaynakları anılarında bizzat kendisi anlatır. Kitap okumaya başladığı yıllarda Ali Mütevellîç'in yazdığı *İslâm Işığında* ve Osman Nuri Hacıç'in kaleme aldığı *Hz. Muhammed ve Kur'an* isimli eserlerin İslâmî anlamasında çok büyük rolünün olduğunu ifade eder. Ondan önce dinî ve ilmihâl bilgilerini ailesinden ve mahalle camiinin imamından öğrenmiştir. Mostar'da Kalaycı Kütüphanesi tarafından bastırılan bu ve buna benzer kitapların idealist bir anlayışla kaleme alındığı ve o dönem Müslümanları arasında önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği görülür. Bu kitaplar genç Müslümanlara İslâmî bilginin yanında aynı zamanda bilinç de kazandırıyordu. Böylece İslâmî aslından ve güvenilir sahih kaynaklardan öğrendiğini görüyoruz. Bunu yaklaşık seksen yıllık ömrü boyunca disiplinli bir şekilde sürdürür.

İsimlerini zikrettiğimiz bu Boşnak Müslüman yazarların yanında, olgunluk yaşlarından itibaren Aliya'ya asıl İslâmî şuuru veren başka düşünce adamları ve yazarlar olmuştur: Mevdûdî, Muhammed İkbâl, Seyyid Kutup, Muhammed Kutup, Hasan el-Benna ve Fazlurrahman gibi Mısırlı ve Pakistanlı âlimlerin daha çok İngilizce yazılmış kitaplarından İslâmî bilinç ve birikimini elde ettiğini söyleyebiliriz. “İslâmî ve mücâdele suurunu” onlardan aldığını hatıralarında bizzat kendisi ifade eder.

Aliya İzzetbegoviç'i etkileyen bu isimler zinciri sadece Bosna'da değil, başta Türkiye olmak üzere Mısır, Suriye, Pakistan gibi bir dönem İslâm dünyasında da etkili olmuş ve eserleri birçok dile tercüme edilmiştir. Ortadoğu'da 1960 sonrası İslâmlaşma hareketinin öncü kuşağı da diyebiliriz bu ve buna benzer isimlere. Her biri kendi ülkesinde zor zamanlar yaşamıştır. Hatta aralarında Seyyid Kutub gibi idam sehpasına çıkarılanlar bile vardır. Onlar, 20. yüzyılda İslâm dünyasının yeniden dirilişine vesile olmuş öncü şahsiyetlerdir.

Aliya İzzetbegoviç'in kütüphanesinde her tür kitap vardır. Savaş yıllarında resmî tercümanlığını yapan kızı Sabina Berberoviç, babasının renkli ve çok kültürlü kütüphanesini anlatırken şöyle der: Farklı dillerde yazılan Kur'an-ı Kerimler, Talmud, İncil, Einstein'in çalışmaları, Rus ve İngiliz klasikleri, Hind klasikleri, Fransız yazarları ve modern literatüre ait daha nice eserler... Çocukları da daha çok onun eve

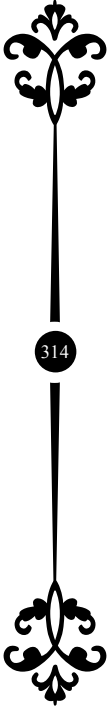

getirdiği kitapları okurdu. İslâmın temel bilgilerini babalarından ve onun kitaplarından öğrenmişlerdir. Böylece evlatlarına da öğretmenlik yaptığını görüyoruz. Öyle ki Sabina Hanımın anlattığına göre, Muhammed Hamidullah'ın *İslâm'a Giriş* kitabını Fransızcadan Boşnakçaya birlikte tercüme etmişler ve mütercim kızı İslâmla ilgili bilgilerinin bir kısmını o tercüme esnasında öğrenmiştir. Yine çocuklarına Fransızcanın yanında, İslâmla ve Müslümanların sorunlarıyla ilgili İngilizceden de çeviriler yaptırdığını öğreniyoruz.

Aliya'nın hatıralarından, her ne şart altında olursa olsun okumaya ara vermediğini görüyoruz. Hapiste iken bol bol okuma fırsatı bulmuştur. Foça'daki ünlü hapishanede 6 yıla yakın yatar. Bu süre zarfında hapishanenin marangoz atölyesinde çalışarak masa, sandalye gibi şeyler imal eder. Burada bronşit hastalığına yakalandığı için uzun süreli çalışmadığından kendini kitap okumaya verir. Günde mutlaka en az 40 sayfa okuduğunu söyler. Bir konuşmasında, hapishane hayatı boyunca okuduğu kitap sayfasının 50 bin sayfayı bulduğunu, bunun da orta ölçekli bir kütüphane sayılabileceğini belirtir.

Aliya, lise sıralarında başladığı felsefi derin okumalara bir ara kendini adamakıllı kaptırarak delicesine okumaya girişir. Normal bir okuma değildir onunkisi, bir tutku hâlinde ve hastalık derecesinde neredeyse günde 25 saat okuduğu olmuştur. Bir ara Hint felsefesine kafayı takar, gözü Upanişadlar, Tagorlar, Brahmalardan başka bir şey görmez olur. O günlerde Ramayana'nın yanında, Hindistan'da Sanskritçe yazılmış bir destan olan Muhabbarata'nın Bagavat Gita başlıklı parçasını baştan sona altını çize çize okur. "Başağrısı gibi okuma nöbetleri tutardı beni" der bir konuşmasında. Böyle zamanlarda bazen birkaç ay boyunca bir tek kitap yüzü açmaz, ondan sonra da üç ay başını kitaplardan kaldırmazdı. Dostoyevski'nin ve Tolstoy'un külliyatını, Kant'ın bütün eserlerini tamamen susamışçasına okur. Geçmiş sayfalarda da değinildiği gibi, Kant'ın "Saf Aklın Eleştirisi" ve Spengler'in iki ciltlik "Batının Çöküşü" adlı eseri ile Bergson'un "Yaratıcı Evrim"i onun üzerinde özel bir etki bırakmış olan metinlerdir. En çok etkisinde kaldığı Bergson'un mecâz yüklü mükemmel cümlelerle örülü üslûbunu çok beğenir. Hegel'i bu sıralarda keşfedememişti ama onu da daha sonraki yaşlarında hatmedecekti. Aliya henüz 18-19 yaşlarında Avrupa felsefesinin bütün temel metinlerini rahatlıkla okuyup anladığını söyler hatıralarında.

"Talih mi, talihsizlik mi?" dediği felsefe üzerine, kendi ifadesiyle "şimdi gereksiz olduğunu düşündüğü" kitaplar da okur. Bosna Savaşının başladığı, milletin haklı davasını anlatmak için dünyayı adım adım dolaştığı yıllarda şöyle düşünür: "Şimdi şöyle bir bakıyorum da, öyle gereksiz şeyler okuyacağım yere İngilizce'yi yerli yerince öğrenseymişim daha iyi olurmuş. Hint felsefesi okumak yerine diyelim İngilizce ya da Fransızca öğrenmiş olmak benim daha çok işime yarardı. Hint felsefesinin şimdi bana ne faydası var!"

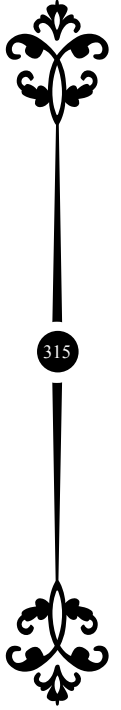

Kendisini hem Avrupalı hem de Müslüman olarak tanımlayan Aliya, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına çözüm yolları arayan sahici bir aydındır. Bu çözüm yollarını köklerine inerek İslâm'da bulur. Bunu sadece sözlü olarak dillendirmez, aynı zamanda eyleme dökerek kayıtlara da geçirir. İlk gençlik yıllarında araştırmaya çalışır ve yazılar yazıp kitaplar kaleme alır.

Henüz 21 yaşında kaleme aldığı “Doğu ve Batı Karşısında İslâm”, Aliya'nın düşünce yapısını öğrenmemiz bakımından kaynak bir kitaptır. Bu da kahramanımızın ilk gençlik çağlarında nasıl bir bilgi birikimine ve kültürel alt yapıya sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Gerçek bir düşünür olduğunu daha o yaşlarda kanıtlamıştır.

Aliya bu ünlü eserinde özet olarak, insanoğlunun yeryüzündeki konumunu, nasıl bir amaç için yaratıldığını anlatmaya çalışır. İnsan-din ilişkisi üzerinde kafa yorar. Çok iyi bildiği Batı medeniyetinin köklü eleştirisini yapar. Derin bir felsefi bilgi birikimi ile Batının insanoğlunun sorunlarını çözmeye yetersiz kaldığını dile getirir. Yoğun bir düşünce birikiminin ürünü olan kitabın son cümlesini “Ey teslimiyet, senin adın İslâm'dır!” diye bitiren Aliya İzzetbegoviç, insanlığın yegâne kurtuluşunu İslâm'da, Allah'a teslimiyette bulur. İnsanın maddî ve manevî olmak üzere iki dünyasının bulunduğunu kabul eder. Batı medeniyetinin insanın sorunlarını çözmeye başarılı olamadığını, bunun da insanlığın mutsuzluğuna sebep olduğunu anlatır. Ona göre Batı, insanın ideolojilerle yalnız maddî dünyasına veya dinlerle yalnız manevî dünyasına önem verdiğini ifade eder. İslâm dini, dünya ve ahireti birlikte gözetir, gerek ilkel dinlerden ve gerekse Batıda hakim olan dinlerden farklı olarak insanı bütünüyle ele alır. Şunu da belirtmemiz gerek ki Aliya dinden bahsederken, maneviyatçı ve mistik görüşleri kasteder. İslâmı bu din anlayışından ayrı tutar. Son dini bir “sentez” olarak kabul etmez, “orta yol” olarak görür. Ona göre İslâm insanlığa, maneviyatçı ve materyalist görüşleri aşan bir hayat görüşü sunmaktadır. *Doğu ve Batı Arasında İslâm* kitabıyla, yaşadığı yüzyılın düşünce ve bilim dünyasında “İslâmın yerini” belirlemeye çalışır.²

2 Doğu ve Batı Karşısında İslâm'ın dışında Aliya'nın önemli eserleri vardır. Aliya İzzetbegoviç'i popüler yapan çalışmalarından biri de 1970'te yayımlanan *İslâm Deklarasyonu*'dur. Bu eseri kısa sürede 5-6 dile çevrilmiştir. “Müslüman Halkların ve Müslümanların İslâmlaşmasına Dair Bir Program” alt başlığı ile Türkçeye de tercüme edilen *İslâm Deklarasyonu*'nda, Müslümanların Geri Kalmışlığı, İslâmî Düzen ve Bu Düzenin Bugünkü Sorunları, İslâm ve Bağımsızlık, Vicdan Özgürlüğü, Kadın ve Aile, Hristiyanlık ve Yahudilik, Kapitalizm ve Sosyalizm gibi başlıkları ele aldığı göz önünde bulundurursak, Aliya'nın bir aydın olarak ilgi alanına giren ve kafa yordığı konular kendiliğinden anlaşılır. 1983-88 yılları arasında hapisyanede tuttuğu notlardan meydana gelen *Özgürlüğe Kaçışım* isimli eseri şu ana başlıklardan oluşur: Hayat, İnsanlar ve Özgürlük, Din ve Ahlâk, Siyaset, Komünizm ve Nazizm: Unutulmaması Gereken Bazı Gerçekler, İslâm Hakkında Düşünceler: Tarihe ve Diğer Şeylere Dair Gözlemler, Çocuklarımızın Mektuplarından Seçmeler. *Tarihe Tanıklığım*, Aliya'nın kısa hayat hikâyesini ve 1992-95 yılları arasındaki savaş anılarını anlattığı bir eserdir. Kurucusu ve lideri olduğu Demokratik Eylem Partisi'nin kuruluşu, siyasî anıları ve haklı davasını savunmak için yaptığı konuşmalar, verdiği röportajların bir kısmı da bu kitapta yer almaktadır.

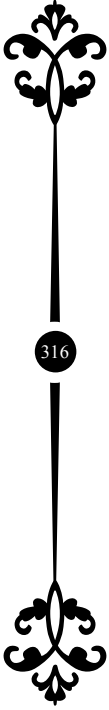

Allah'a ve onun takdirine teslimiyetin insana bir emniyet hissi verdiğini söyleyen Aliya, hiçbir emniyet hissini onun yerini tutamayacağını anlatır. Ona göre Allah'ın iradesine teslimiyet, insanların iradesine karşı bağımsızlık anlamına gelmektedir. Allah'a itaat, insana itaati meneder. Kaderi kabul etmek, kendini en büyük ölçüde hür hissetmektir. Binaenaleyh, bu dünyadaki hayatımızı, hakiki manada anlamak, herşeyi ihata etmek ve herşeye hakim olmak hevesine kapılmadan çabalamak ve doğduğumuz yer ve zamanı, yani kaderimiz ve Allah'ın iradesi olan yer ve zamanı kabul etmeye hazır olmak demektir. Teslimiyet, hayatın çözülemezlik ve manasızlığından insanî, vakarlı tek çıkış yoludur. Teslimiyet, hayatın kaçınılmaz olarak getirdiği sıkıntılarda alelâde bir insanın kendini kahraman gibi hissetmesi veya vazifesini yapmış ve kaderine razı olmuş bir şehidin zihniyetidir.

Aliya İzzetbegoviç ilk gençlik yıllarından beri devamlı okuyan, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına karşı kafa yorup fikir üreten bir düşünce adamıdır. Ülkesinin ve halkının geleceğini düşünerek entelektüel olmanın sorumluluğunu gündelik hayatın gel-gitleri arasında önceleyen, bunu tartışmalarının merkezine alan bilge bir aydın aynı zamanda.

Aliya “aydın”a farklı bir zaviyeden bakar. Onları kendi fildişi kulesinde “edebiyat yapan” insanlar olarak değil, toplumunun içine inmiş, halkının derdiyle dertlenen kimseler olarak görür. Savaş esnasında zaman zaman sokağa çıkarak çocuklarla sohbet eden İzzetbegoviç, onların saf ve içten gelen konuşmalarını zaman zaman aydınların konuşması ile kıyaslar. Savaş konusunda çocukların “çok net” bir bilince sahip olduklarını söyler. Ancak aydınlar öyle değil. Cepheye savaş tüm şiddetiyle sürerken, kendini aydınım diye tanımlayanlardan biri, olup bitenler konusunda Aliya'ya: “Ben tüm bunların dışındayım, ben tarafsızım” diyerek tarafını belli eder. Buna çok sinirlenen kahramanımız, bu kişinin yüzüne karşı şunları söylemekten çekinmez: “Biliyor musun, ben ‘düşman’ı lânetlerim, ama sıra ‘tarafsız’a gelince, onlar tükürülmeye lâyıktır!” Ve devam eder: Böylesi bir durumda, yani halkın ayakta kalma savaşı verdiği bir anda acaba birilerinin gerçekten tarafsız kalma hakkı var mı? Bugün niteliği her ne olursa olsun “olayın dışında kalma” mazeretine sığınıp da halkın yanında olmamak, gerçekten ihanete denk bir durumdur. Bizim çocuklarımız “olayın dışında” olmadıkları gibi, tarafsız da değiller. Onlar nereye ait olduklarını biliyorlar.

Aliya, Bosna'nın kimlik sorunu üzerine en fazla kafa yoran Müslüman Boşnak aydınlarından biri aynı zamanda. Kimlik arayışı konusunda Türkiye ile Bosna'nın aynı yerde bulunduğu, Türklerin ve Boşnakların çözmesi gereken sorunun aşağı yukarı benzer nitelikler taşıdığını ifade eder. Gazeteci-yazar Akif Emre'nin sorduğu: “Bosna-Hersek'in geleceğe doğru yürüyüşünü nasıl görüyorsunuz?” sorusuna verdiği cevap da aynı duyarlılığın bir yansımasıdır: “Müslümanlar Bosna'nın bütünlüğünü,

tüm kültürler ve farklılıklarla bir arada yaşama idealini gerçekleştirmeyi savundular. Varlığını sürdürmesinin garantisi de Müslümanların varlığıdır. Bosna'yı bir Avrupa ülkesi olarak görüyorum. Geleceğini Avrupa ailesinin bir üyesi olmasında görüyorum. Ancak bizim kimlik sorunumuzu çözmemiz gerekiyor. Avrupa'ya olan aidiyetimiz bizim fizikî varlığımızı sürdürmemizi sağlar. Ama diğer taraftan manevî varlığımızı yok edebilir. Bosna-Hersek halkı olarak maddî ve manevî varlığımızla ilgili sorunları çözmek zorundayız. Türkiye'nin de benzer sorunlarla karşı karşıya olduğunu düşünüyorum. Türkiye de hem Avrupa ile entegrasyona girmek istiyor, hem de kimliğini korumak zorunda. Aynen Türkiye gibi Bosna-Hersek'in de Doğu ile Batı arasında köprü olması gerektiğini düşünüyorum. Bosna iki güçlü kaynağa, Batı kültürü ve Doğu geleneğine yaslanmak zorunda. İşte bu Boşnakların ve Türklerin çözmesi gereken temel sorundur.”

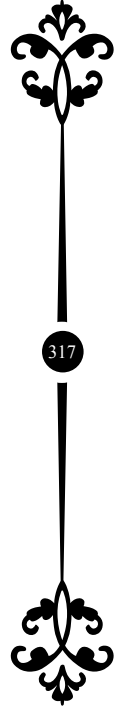
Aliya'nın Siyasî Cephesi

Ölümünden sonra Aliya İzzetbegović'e en çok yakıştırılan iki sıfat vardır: Bilge ve Kral. Yukarıda fikrî cephesini ele alırken “bilge” sıfatı üzerinde durduk. Ona yakıştırılan “kral” sıfatı biraz sorunlu. Buna bizzat kendisi karşı çıkmıştır. Altında ve üstünde binlerce “tanrı” liderin olduğu bir dünyada, Aliya'nın kendisini mütevazı bir şekilde tanımlaması, onun nasıl ahlâkî kurallara ve düşünce yapısına sahip olduğu kendiliğinden anlaşılır. Zira onu sadece kendi ülkesinde değil tüm İslâm dünyasında örnek alınan ve ahlâk timsâli yapan, o kuralları içselleştirmesi sayesinde olmuştur. Bu yönüyle zira hakkı en çok teslim edilen liderlerden biridir.

Aliya İzzetbegović yerinde bir ifade ile “gölgesiz bir kişilik”tir. Bu benzetmeyi kendisinden ödünç aldığı yazar Akif Emre yazısının devamında sözkonusu ifadesini şöyle açıklamaya çalışır: “Aliya en olumsuz şartlarda bile ahlâkın ve hukukun üstünlüğüne güvenerek tüm dünyaya insanlık ve değerler dersi verdi. Her durumda bile ona yaklaştığımızda şeffaf bir insana dokunduğunuzu, gölgesiz bir kişilikle temas ettiğinizi hissedersiniz...”

Aliya ilk gençlik yıllarından beri fikrî ve siyasî eylemin içerisindedir. İçinde bulunduğu ortamlarda kendisini hep lider olarak bulmuştur. 1941 yılında Yugoslavya Krallığı'nın dağıldığı sıralarda Müslümanlar adına etkin bir rol oynayan Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın içerisinde idi. 1939 yılında öldürülen bu teşkilatın lideri Mehmed Spaho ve onun yerine gelen Tarık Müftić'i yakından tanıdı. Liderlerinin öldürülmesi ile dağılacağı sanılan Genç Müslümanlar, Boşnak Müslümanlar üzerindeki ağırlığını daha çok hissettirmeye ve yeni bir direniş dalgası oluşturmaya başladı.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Almanlar Yugoslavya'yı işgal ettikleri zaman, Müslümanlar, bu örgütün bir dernek olarak tescil ettirilememesinin eksikliğini hep yaşadı. Mevcut yönetim de buna zaten hiçbir zaman sıcak bakmadı. Bu teşkilât yasal olmayan

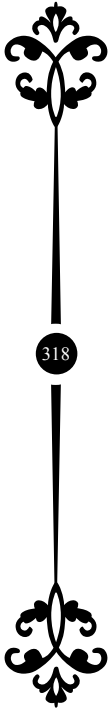
bir yapılanma ile varlığını sonraki yıllarda bir süre daha devam ettirdi. Aslında 1941-45 yılları arasında savaş süresince dönemin yetkilileri ile Genç Müslümanlar arasında adı konulmamış bir saldırmazlık anlaşması vardı. Asıl muhalefeti Müslümanların temsil ettiğine kimse kuşku duymuyordu. Bu güçlü dalga savaş bittikten sonra kırıldı ve devletin pusu kurduğu Genç Müslümanlar içeriden ve dışarıdan parçalanarak dağıtıldı.

Genç Müslümanlar Teşkilâtı içe açık olduğu kadar, aslında dış dünyaya mesaj vermeye daha meyyâl İslâmî bir organizasyondur. Mısır'daki Müslüman Kardeşler türü bir örgütlenme de denilebilir. 1940'lardan sonra çoğu İslâm ülkesinde olduğu gibi Yugoslavya'daki aydın Müslümanlar da, geçen yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bir takım akımların ve bu akımların temsilcisi olan düşünce adamlarının etkisi altında kaldılar. Böylece İslâm dünyasında görülen sorunlar ve gittikçe büyüyerek içinden çıkılması güç problemler onların da ilgi alanına girmeye başladı.

Neydi İslâm dünyasının güç yetirmekte zorlandığı ve üstesinden gelemediği bu sorunlar ve problemler?

Çağdaş Avrupa karşısında gerileme ve bunun sebeplerinin irdelenmesi, Avrupalıların İslâma bakışı ve Haçlı Seferlerinin arka planı, dinin terakkiye mani olduğu şayiası, Endülüs'ten Hindistan'a kadar bir zamanlar canlı olan bir medeniyetin çöküş sebepleri, Müslümanlara karşı başlatılan yok etme kampanyaları, Yemen'den Viyana'ya, Kuzey Afrika'dan Kafkasya'ya kadar egemenlik süren Osmanlı'nın durdurulması, sanayi devriminin ortaya çıkardığı nevezhur problemler vs. Bütün bunlar, Genç Müslümanlar'ın toplantılarında ele alınan ve tartışılan konulardır. Çünkü Müslümanlar Osmanlı tarih sahnesinden çekildikten ve ümmetin birliğinin sembolü olan hilâfet bitirildikten sonra hep horlanmış ve büyük bir yara almıştı. Geleceğe umutla bakabilmek ve canından ve malından emin olabilmek için teşkilâtlanmaları gerekti ve Bosnalı Müslümanların çabası da bu yöndeydi.

Aliya İzzetbegoviç teşkilâta girdiğinde, Genç Müslümanlar, Liseliler ve Üniversiteliler diye iki gruba ayrılmıştı ve daha çok kitap okuma eyleminde bulunuyorlardı. Okudukları her kitabı kritik ederek daha çok kendi aralarında tartışıyorlardı. Gelecek vaad eden liseli Aliya burada entelektüel yanını konuşurarak örgüte farklı bir açılım kazandırmak istedi. Onun ve arkadaşlarının bu gayreti ile öteden beri cami ve mekteplerde öğretilen Müslümanlık algısından farklı olarak gençlerin İslâm dünyası ile irtibata geçmeleri zor olmadı. "İslâm ile ilgili yeni fikirlerin anahtarı" nı orada buldular. Muhammed İkbâl, Cemâleddin Efgânî, Reşid Rıza gibi aksiyon adamlarının yazdıklarını takip etmeye başladılar. Aliya bu arayışlarını şu cümlelerle ifade eder: "Bunu öz ile biçim arasındaki ilişkiye dair bir mesele olarak görüyorum. Bizim nazarımızda hocalar, yani İslâm dinini öğreten öğretmenler, İslâmın ritüellerini yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha fazla eğilimliydi."

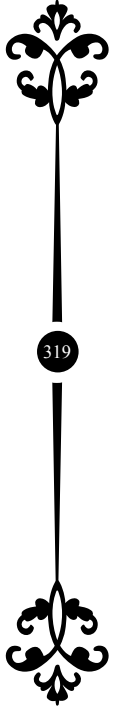
Aliya'nın, yerleşik anlayıştan farklı olarak İslâmı “yeniden yorumlayış biçimi”, komünist ve faşistlerin yanında zaman zaman Müslüman hocalardan da tepki alıyordu. İktidar, belli ki onun bu çıkışının ülke çapında yankı bulmasından çekiniyordu. Aliya düşüncesini sakınmadan söyleyen biri olduğundan, bu ve buna benzer görüşlerini de açıktan açığa söylemekten kaçınmaz. Haklı bir yolda bildiği doğruları tek başına da olsa söylemekten endişe etmediği için muhalifleri de çok olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın en hararetle bir şekilde yaşandığı zamanda “geleneği hocaların” kurduğu El-Hidaye ile Mladi Muslimani yani Genç Müslümanlar arasındaki ihtilaf o noktaya vardı ki aralarında saldırmazlık anlaşması imzalamak zorunda kaldılar. Tabii bunun fikrî planda olduğunu söylememiz gerekir. Müslümanların baskı altında yaşadığı topraklarda ihtilâfın büyümemesi ve sulhün sağlanması için alınmış bir karardır bu. Aynı zamanda Genç Müslümanlar'ın pasifize edilmesi anlamına geliyordu. Komünist yönetimin karşısında en büyük sahici muhalefetin önde de bu şekilde içeriden kesilmiş oldu. Bu, şu anlama gelmemeli: Komünistler, El-Hidaye'yi kullanarak Genç Müslümanları pasifize etti. Hayır, Partizanlar, Müslümanlığın geleneksel olanına da, radikal olanına da iflah olmaz düşmanlıklarını her zaman göstermişlerdir.

Aliya'nın içinde bulunduğu bir grup Genç Müslümanlar mensubu, El-Hidaye'ye hiç sıcak bakmadı, mücadele azmimiz kırılır endişesiyle onlara katılmadılar bile. Bazı arkadaşları gitti ancak onlar da daha sonra pişman oldular. Pişman olan bu arkadaşları, El-Hidaye mensupları tarafından faşistlerle işbirliği yapmakla suçlandılar. Aslında Hidaye'nin potansiyel olarak iktidarı sarsacak çok da bir ağırlığı yoktu. Egemen güç, pasif kalmış böyle bir teşkilâtın varlığına dünden razıydı. Komünist liderler, Müslümanların yegâne temsilcisi olarak Genç Müslümanlar karşısında El-Hidâye'ye razı olmuş bir görünüm veriyordu. Aliya ve arkadaş grubu daha sonra yine Müslümanların kurduğu “Merhamet” adlı bir yardım teşkilâtına katıldı. Bu arada büyük harbin sonlarına doğru ve savaş bittikten sonra Genç Müslümanları yeniden organize etmeye çalışılırsa da fazla bir yol alınmadı. Tamamen dağıtıldılar. Önceki yıllarda Müslümanlar aktifti. Konferanslar düzenliyor, bir takım protesto toplantıları ve mitingler yapıyordu. Ama komünistler iktidara geçtikten sonra muhalif tüm sesleri kısıtlamaya çalıştı. Bundan tabii ki en çok da Müslümanlar nasibini aldı.

Mareşal Tito'nun yönettiği ülkede Aliya uzun yıllar hapis yattı. Kendisini işine ve okuma-yazma eylemine bıraktı. 1990'lı yıllarda Demokratik Eylem Partisi'ni (SDA) kurup mücadeleye başladığında Aliya tarihî bir dönüm noktasında bulunduğunu ve üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerektiğini biliyordu. Ama nasıl!?

Aslında lider olmak istemiyordu ancak ihale bir bakıma üzerine kalmıştı. Bir konuşmasında şöyle der: “Nedenini asla öğrenememiş olsam da, baştan beri ‘parti'nin

lideri bendim. Kendi kendime ‘Eğer en iyileri bensem, acaba gerisi neye benziyor?’ diye düşünmüşümdür. Fakat belki de önderlerin, ‘en iyi’si olması gerekmiyordur. Önder olabilmeleri için, bazı temel zaaflarının da olması gerekir ki, bende bunlardan bolca vardı.”

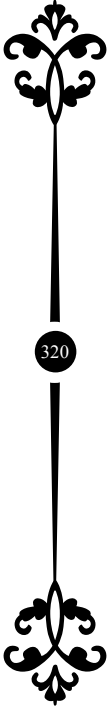
Demokratik Eylem Partisi’nin kurulduğu sıralarda bu düşüncelerin yakasından kurtulamaz Aliya İzzetbegoviç. Bu da herşeyden çok, öncelediği insanî yanına vurgu yapar. Temelden bir politikacı olmadığı için, insanları gördüğü gibi kabul eder. Kimsenin omuzlarına basarak yükselmek gibi bir derdi yoktur. Böyle bir siyasî mekanizmanın içinde bulunmaktansa, herşeyi elinin tersiyle itip bir köşeye çekilmek gibi soylu bir kişiliğe de sahiptir. İçinde yaşadığı dünyada ve çevresinde bu türden lider çok olduğu için onlara benzemekten nefret ettiği görülür.

Bazen zifiri bir karanlığın ortasında görür kendini. Dünyadaki ülkelerin ve liderlerin yaşananlara kayıtsızlığı karşısında karamsarlığa kapılır. Binbir türlü mahrumiyetler içerisinde ve uluslararası mevzuatlar karşısında ilahî mesajlara sığınarak askerlerini bununla teselli eder. Mütevekkil bir eda ile konuşur. Mesela, “Bu savaş bizim neslimize kısmet oldu” der. Çünkü der, “İnsanlar doğum yerlerini ve zamanlarını tayin edemezler. Bizler bu sorumluluğu taşımak üzere doğduk ve taşımaya devam edeceğiz. Kim pes etti, kim tahammül etti, değerimiz bu sınavla ortaya çıkacak. Bununla sınanıyoruz.”

Demokratik Eylem Partisi’ni kurmadan önce bir dava için yola çıkan Aliya İzzetbegoviç, görüşlerine önem verdiği bazı kişilerin düşüncelerini öğrenince hayrete düşer. Bunlardan biri, devrin önde gelen Müslüman entelektüellerinden Muhammed Filipoviç mesela. Hapisten çıktıktan sonra Bosnalı Müslümanların “Ulusal ve Dinî Haklarını Koruma Komitesi”ni kurmuş bir kimse olarak birlikte parti kurma düşüncesini ilkin ona açar. O da, bunun için vakit henüz erken diyerek nazik bir şekilde geri çevirir. Bütün siyasî etkinlikleri yasaklayan bir düzen yürürlükteyken, böyle bir işe girişmenin riskini anlayarak Filipoviç’e hak verir ve şu soruyu sormaktan da kendini alamaz: Hayat zaten bir risk almak değil mi? Bugün değilse ne zaman? Ben değilsem kim?

Gerçekten de hayat ve liderlik bir risk alma işi değil mi!? Bunun sonu ölümse ölüm! “Tarih mezarlığında” nice bin örneği yok mu!? Hapisten yeni çıkmıştı ve siyasî işlerden dolayı mevcut egemen güçlerce bir daha on yıllara mahkûm edilerek 70’li yaşlarını da Foça ormanlarında geçirebilirdi! İnsan bir kere ölür, diyerek bütün bu riskleri göze aldı. Liderlik de galiba böyle bir şeydir. Hesap kitap yapmaktan ziyade riskleri göze alanlar ancak lider olabilir. Binlerce ve milyonlarca insan arasında özellikleriyle birkaç kişinin öne çıkmasındaki nüans da bu olsa gerektir.

Aliya’nın tarih sahnesindeki misyonu umutların tükendiği, her şeyin bitmiş gibi görüldüğü bir noktada başlamış oluyordu aslında: “Ben bir Müslümanım ve öyle

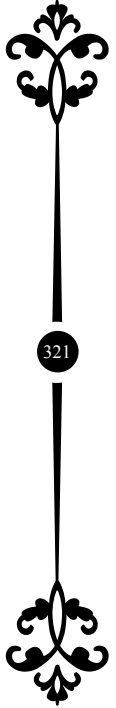
kalacağım. Kendimi dünyadaki İslâm davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslâm benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır.”

Aliya için adalet deyince, akan sular durur. Dost olsun, düşman olsun bu kavramın pratiğe aktarılmasından asla taviz vermez. Zira “zalimlere adaletten başka bir borcumuz yoktur” diyen adamdır o. “Düşmanlarımı bir politikacı olarak affedebilirim ama bir insan olarak asla!” sözü de ona ait. “Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sevk etmesin” ayet-i kerimesi bu konuda onun parolası olmuştur.

Görüldüğü gibi ondaki direnişin temeli muhkem bir inanca dayanmaktadır. Bir röportajında, zorluklar karşısında dayanma gücünü anlatırken, “Kur’an, imtihan ve sıkıntılar insanı güçlü kıldığını bize öğretiyor” der. Yine Kutsal Kitabımızın, keza sıkıntılarının sonrasında da ferahlığın geldiğini anlatır ve buna samimiyetle inandığını söyler. Aliya cephede askerlerine moral verirken, “Canlarınızı karşılık vererek koruyun” anlamındaki âyet-i kerimeyi örnek vererek duygu ve düşüncelerini dile getirir. Ardından da, bu dünyanın hâlâ içinde güçlülerin yasalarının hüküm sürdüğü bir bataklıktan ibaret olduğunu belirtir. Rahat yaşamak üzere sizi serbest bırakmaları için güçlü olmak zorundasınız, diye ilâve eder.

Aliya 1992-95 yılları arasında cereyan eden savaşta, dost-düşman herkeste güven duygusu oluşturmuş bir devlet adamıdır. “Bilge kral”, daha doğru bir ifade ile “Bilge devlet adamı” tanımlaması, herkesin onun hakkında ittifak ettiği yerinde bir hüsnü şehâdetir. Hatta kimileri, savaştan önceki tutumunu ve çetin mücâdele şartlarının ufukta gözüktüğü noktada barışçı alternatife güvenmesini fazla nahif bulmuş; onu bu dönemde uyguladığı politikalarla “Yugoslav Gandisi” olarak niteleyenler olmuştur. “Yugoslav Gandisi” lâkabının bir yüzü İzzetbegoviç’in barışçı yöntemlerden yana olduğunu tanımlıyor ise de, diğer yüzü Bosna-Hersek’in bağımsızlık ilânı sürecinde ve savaş başladıktan sonraki uluslararası müzakerelerde görülen inatçılığıdır.

Evet! İnatçı ve inançlı bir lider Aliya İzzetbegoviç. İnatçılığı, inancının sağlamlığından ve kendine güven duygusundan kaynaklanıyor. Konuşmalarında ve hatıralarında bu teşpitimizi destekler nitelikte birçok anekdot vardır. Savaştan tiksinen bu büyük savaşçının, iş başa düşünce 20. yüzyılın son yıllarında ülkesini “yedi düvel”e karşı savunan bir cengâver olduğu görülür. Hem de “elde avuçta bir şey olmadığı” halde yeniden bir ordu kurarak. Parolası: “Mümkünse müzâkere et, zorunluysa savaş”tı. Aliya müzakereden bir sonuç alamadığı için kılıçları kınından çıkarmak zorunda kalmış savaşçı bir liderdir.

Aliya, Batının kendilerini kurtarmak için yardıma gelmeyeceğini, düştüğünde bir tekme de onların vuracağını bildiği halde yine de Avrupalı ve Amerikalı diplomatlarla görüşmelerini ısrarla sürdürdü. Böylece haklı davasını tüm dünyaya duyurmuş oldu ve kamuoyu desteği sağladı. Çünkü başka çaresi yoktu. “Dünyanın, güçlü düşmanların yanında zayıf ve narin dostlarla dolu” olduğunun bilincinde olan İzzetbegoviç’i dinleyelim: “Avrupa Topluluğu’nun Yugoslavya’dan sorumlu temsilcisi Lord Carrington’ı 3 Temmuz 1992’de kabul ettiğimde üç aydır yakıcı ve kanlı bir savaşın içindeydik. Her ikimiz de toplantı konusunda hayâl kırıklığına uğradık. Görüşme bitmeden birkaç dakika önce ikimiz de sessiz kaldık. Ona çıkışa kadar eşlik ettim. Merdivenlerde birden durdu ve geriye dönüp:

- “Pekâlâ, ne yapmak niyetindesiniz?” diye sordu.

- “Savaşacağız” dedim.

- “Ne demek istiyorsunuz, neyle uğraştığınızı biliyor musunuz?” diye üsteledi bu sefer.

- “Biliyorum” cevabını verdim, “fakat başka çaremiz var mı?” Hiçbir yorumda bulunmadı Carrington; ama eminim benim çılgın olduğumu düşündü. İyi ki hepimiz o zamanlar bir parça çılgındık. Çok sonra, Bosna ordusundan subay ve askerlere halkın arasına katılmalarını ve insanlarımızı tanımalarını söyledim. Güzel insanlar onlar, özellikle de cesur insanlar. Bana diyorlar ki:

- “Sayın Başkan, kurşunumuz yok, yiyeceğimiz yok!” Ardından şunu demelerini bekliyorum:

- “Hadi bir çözüm bul!” Fakat şu beklenmedik cümle dökülüyor dudaklarından:

- “Ama lütfen onların bizi faka basturmalarına fırsat vermeyin; kuvvetimiz var ve sonuna kadar savaşacağız.” Bazıları bunu mantıksızca bulabilir. Mantık yok! Hayat ile mantık arasındaki ilişkiye değinerek felsefeye girmek istemiyorum; ama bazen mantığın olmaması da iyi bir şey! Çünkü mantıklı olsaydık, 1992 Nisan sonu ya da Mayıs başında teslim olurduk. Dünyanın bütün mantığı o zaman bize karşıydı. Şimdi o mantıksız halk var elimizde...”

Sonuç

Balkanlar’ın batı yakasında bugün “inşa edilmiş” Bosna-Hersek diye bir ülke varsa ve bu ülkede Müslümanlar demokratik ve en temel insanî haklarını kullanabiliyorsa, bunun mimarı Aliya İzzetbegoviç ve arkadaşlarıdır. Onda Gandhi ve Mandela’dan da izler bulabiliriz, Malcolm X’ten de. Ama Aliya daha çok kendisidir ve yetiştiği kültürel ortam ve coğrafya bakımından nevi şahsına münhasır bir liderdir. Yaşadığı yüzyılın sonunda, bir dönem kendi halkının ve insanlığın vicdanı olmuştur.

Bibliyografya

Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*, İstanbul 1994, 336 s.

Richard Holbrooke, *Bir Savaşı Bitirmek* (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), İstanbul 1999, 461 s.

Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım* (Çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz), İstanbul 2003, 590 s.

Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar* (Çev. Fatmanur Altun, Rıfat Ahmetoğlu), İstanbul 2004, 260 s.

Aliya İzzetbegoviç, *Doğu-Batı Arasında İslâm*, (Çev. Salih Şaban), İstanbul 1993, 312 s.

Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar* (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2005, 398 s.

Aliya İzzetbegoviç, *İslâm Deklarasyonu*, İstanbul 2014, 102 s.

Osman Karatay, *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Ankara 2002, 184 s.

Hüseyin Yorulmaz, *Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna*, İstanbul 2007, 334 s.

Hüseyin Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, İstanbul 2015, 400 s

ALİYA’NIN FİKİRLERİNDE İNSAN VE SAYGINLIĞI

Ali CANÇELİK*

Giriş

Aliya İzzetbegoviç, her söyleminde ve tavrında kendi fikir ve kanaatlerini ileri sürerken içinde ne var ise onu hissettirmekte ve ortaya koymaktadır. Kendinde olandan fazlasını ileri sürmek onun için hiçbir zaman söz konusu olmamaktadır. Bazen yaptıklarının neticelerine bile katlanıp katlanamayacağını bilmediğini söyleyecek kadar açık sözlü ve şeffaftır: “Sık sık, özellikle de hemen verdiğim kararlardan sonraki günlerde beni bekleyen şeylere katlanabilecek cesarete sahip olup olmadığımı merak ettim.”¹

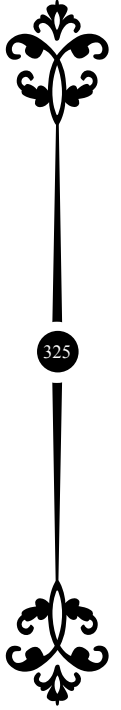
Bir konu hakkında fikir ileri sürerken onun hayattaki karşılığına da bakmaktadır. Teori ve pratik ilişkisi ve dengesi söz konusudur. Tıpkı ruh-beden ilişkisinde olduğu gibi. Tespitleri, mutlaka bir gözleme, tecrübeye veya bunlardan hareketle kuvvetli öngörülere dayanmaktadır. Öngörülerinde önyargılar görülmez. Bazı tespit ve yorumlarında kendi hata payını da işin içine katmaktan geri durmaz.

Onun fikirlerinde insan ve onun saygınlığına dair notlar da gözlem, tecrübe ve bunlardan hareketle öngörülerine dayanmaktadır. Başkalarının tecrübe ve gözlemlerini kendi meselelerine de ustalıkla transfer edebilmiştir. Tebliğimizde Türkiye’deki dini ve sosyal hayatımızdaki açmazlarımız için biz de bu yöntemi kullanıp zaman zaman Aliya’nın tespit ve yorumlarını kendi meselemize projektör gibi tutmaya çalışacağız.

Aliya Özgürlüğe Kaçışım adlı kitabının ilk bölümünü “Hayat, İnsanlar ve Özgürlük” konularına ayırır. Bu kendi düşüncesine göre de aslında tam olması gereken yeredir. Çünkü hayatta insan özgür değilse başka bir konuya geçiş yapmak, işlemek ve işletmek mümkün değildir. İlk bölümünün ilk notu şudur: “Hayatın anlamını kaybetmişsem ölmeliyim.”²

* Dr. Öğt. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Osmanlı Türkçesi ve İslami Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye. alicancelik@gmail.com; ali.cancelik@kocaeli.edu.tr

1 Aliya İzzetbegoviç, Özgürlüğe Kaçışım, (trc.. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2017, s. 19.

Hayatın anlamı kendine hastır. İnsan da kendine hastır. Hayatın anlamını ve gayesini insan kendisi bizzat aramalıdır. Çünkü bu “gaye” bizzat insanın kendi arayışı sonucu insanda oluşan bir ufuk çizgisidir. İnsanın serüveni, hayatın haricî ve geçici anlamlarını atmaya ve bizzat hayatın içinde kendine has ve kalıcı olan anlamı bulma çabasıyla doludur. Kalıcı olan ise Aliya’nın bir sanat eserini yorumlarken kullandığı “sonluluk içinde sonsuzluk” ibaresinde ifadesini bulmaktadır. İnsanın “kötü” ve “geçici” olana ait ne varsa atması ve ruhuna ait “iyi” ve “kalıcı” olanı bulması ana amaçlardandır.

Tebliğde Aliya’nın satırlarında insana dair tespit ve yorumlarına yer verilmekte ve üzerinde değerlendirme yapılmaktadır. Aliya, sadece insan ve insanla ilgili yorumlar yaparken ve fikirler ileri sürerken en fazla onun “saygınlığı” üzerinde durur. Saygınlık beraberinde “ahlak” konusunu getirir.

Tespit ve yorumlara bakıldığında görülmektedir ki, insan saygınlığı kendi eliyle de zedeleyebilir veya yitirebilir. Onu zedeleyen etken, sosyal ve siyasi unsurlar da olabilir. Burada sosyal ve siyasi engellerin yol açtığı ahlaksızlaştırmaya dair tespitler devreye girer.

Aliya’ya göre insanın saygınlığı, Allah’ın onu muhatap almasından gelmektedir. Bu saygınlık, ancak ve ancak insanın iradesiyle, ruhundan kaynaklanarak hareket etmesi suretiyle muhafaza edilebilir. Bunu ortadan kaldıran insanın kendisi de olsa, toplumsal veya siyasi güç de olsa bir ahlaksızlık problemine düşülmektedir. Burada bir ahlak tanımından ziyade içine düşülen ahlaksızlıklarla ilgili tespitler söz konusudur. Bu problemlerle ilgili de Aliya’nın tespitleri paylaşılmakta ve değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada Aliya’nın bu konuyla ilgili görüşlerini yoğun şekilde sergilediği Özgürlüğe Kaçışım adlı eserinden, özellikle de “İnsan Hayat ve Özgürlük” ve “Din ve Ahlak” bölümlerinden yararlanılmıştır.

İnsan ve Saygınlığı

Aliya’ya göre insanın izzet ve şerefi, Cenâb-ı Allah’a muhatap olmasından gelir. Her şeyden önce böyle bir düşünce insanın saygınlığının nerden geldiği ve bunun zedelenmesinin, ortadan kaldırılmasının nereye karşı olduğu konusunda bir fikir vermektedir: “İnsanın şerefi, Allah’ın onu emir ve yasaklarına muhatap olmaya layık ve dolayısıyla mükellef kılmış olmasında yatar.”³

Burada muhatap olmak önemlidir. İnsanın kendine mahsus bir varlık olarak ortaya çıkması muhatap alınmasında yatmaktadır. Bu muhataplıkta bir cebrîlik söz konusu değildir. İnsan iradesiyle muhataptır ve bir karar/tercih sahibidir. Nitekim dünyaya

2 A.g.e., s. 1.

3 A.g.e., s. 50.

gönderildiği zaman insan, bütün canlıların içinde, iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış arasında tercih etme özelliğine sahip tek varlıktır. İnsanın tercih etme iradesinin çeşitli sebeplerle ortadan kaldırılması insanın saygınlığının tanınmaması anlamına gelmektedir. Bu noktadan sonra iradesi elinden alınmış insanın kendi ruhundan kaynaklanmayan bir itaat sergilemesi dolayısıyla ahlaksızlığı başlamaktadır. Bundan dolayı, Aliya bu sebeplerin ayrıntılarına pek girmez ve hiçbirini masum bulmaz.

Benlik ve Tutarlılık

Kişinin, kendi'nin/ben'inin farkında olması; kendi söylem ve hareketlerinden netice çıkarabilmesi, yani kendi perspektifinden başladığı işi vs sonuçlandırabilmesi; bunları yaparken olumsuz bile olsa bir tutarlılık için olması insan olmanın ilk şartıdır:

“Kişinin kendi benliğinin olması, onun farkında bulunması, onu savunması, -bu ‘Beni’ in ne anlama gelebileceğine bakılmaksızın- insan olmanın ilk şartıdır. Bazen eğer kendi tavrından neticeler çıkarmada tutarlı ve buna hazır ise- menfi bir kahramanın kaderine saygı ve ilgi duymamızın sebebi budur.”⁴

Hayat Hissine Sahip Olmak

İnsanın kaybetmemesi gereken önemli bir özelliği hayat hissidir. Oysa metropoller zamanla bu hissi almakta ve daha da beteri, bu hissi veren tabiat unsurlarını yok etmekte ve ona düşman etmektedir:

“Metropolün insanlar üzerinde garip bir etkisi var. Bir metropol tarafından zehirlenmiş olan bir adam, bu dünyaya geldiğinde sahip olduğu doğrudan hayat hissini kaybeder. Tabiattan, denizden, gökyüzünden ve bulutlardan nefret etmeye başlar ve tıpkı kapsamlı bir şekilde tatbik edilmiş herhangi bir zehire tiryaki olması gibi bir tiryaki halini alır.”⁵

Rüya: Bizi İnsan Kılan Şey

Aliya, ideal insanın hayalini ve rüyasını görmenin ve onun peşinde gayret sarf etmenin bizi insan kılan en önemli bir unsur olduğunu belirtir. Bu konuda realistlere itiraz yöneltir: Realistler, insan hakkında düşündüğümüz veya söylediğimiz şeylerin hakikatten ziyade, aşırı idealizm olduğu şeklinde bir itiraz ileri sürerler. Evet, insanlardan ziyade arzularımızdan; insanın ne olduğundan ziyade ne olması gerektiğinden bahsediyor olmamız mümkündür. Bu doğru olabilir. Ama bütün bunlara rağmen insanın nasıl bir şey olduğuna dair bu güzel rüya, bizi insan kılan şeydir.”⁶

4 A.g.e., s. 20.

5 A.g.e., s. 21.

6 A.g.e., s. 9.

Aliya ideal insan peşinde koşma anlamında dile getirdiği rüya/hayal meselesini sadece insan olmanın bir kanıtı olarak ileri sürmez. Aynı zamanda onu, hayatımızı tahammül edilir kılan bir unsur olarak tanımlar. O olmadığı zaman “insanlığın meyyal olduğu her türden kötülüğe ve gaddarlığa mahkûm oluruz.”⁷ düşüncesindedir.

Mide-Ruh Kombinasyonu

“Allah’ın elçisi Hz. Yahve Şeytan’a onun insan üzerindeki nüfuzunun en güçlü olduğu zamanı sorduğunda şeytan şöyle cevaplar: ‘İnsan yeterince yemek yediği ve yeterince içtiği zaman.’⁸

İnsan, Tektir

“İnsan, tektir.” der. İnsan bir topluluğa ya da halka mensup olmakla onların genel özelliklerini almış kabul edilemez. Hatta bir topluluk için genellemeye karşıdır. Hegel’in Tarih Felsefesi’nde Hintliler, Çinliler ve siyahiler için çok fena imajlar çizer. Siyahî insanların tabiatlarında insanlığa benzer hiçbir şeyin olmadığını; beşeri değersizliğin inanılmaz seviyelere ulaşabileceğini; Çin’in şeref hissini tanımadığını, hâkim duygunun kölelik olduğunu söyler. Aliya, bu ifadelerin çok açık bir ırkçılık ve Avrupa merkezilik taşıdığını belirtir ve şöyle der: “Ahlaklı (ya da ahlaksız) olan ferttir, halk değildir; dolayısıyla herhangi bir genelleme yapılamaz.”⁹

Sanatkâr olan bir insan, sadece kendi elemi çizebilir. Hiç kimse başka birinin duygularını, özellikle elemi tasvir edemez.¹⁰ Bu, onun yaşanmışlığından kaynaklanır. İnsanın kendi elemi başka bir sanat eserinde görmesi de kendi yaşanmışlığı ile mümkündür. Buradan hareketle denilebilir ki, Aliya’da bir fikre ve hisse sahip olmak onu yaşamak, tecrübe etmekle mümkündür. Tıpkı, Mevlânâ’nın aşkın ne olduğunu soran birine “Ben ol da bil.” demesi gibidir.

Aliya, insanın şahsî tecrübelerini sadece bilim ve sosyal hayata açısından değerlendirmez. Dinî hayatta da şahsî tecrübe söz konusudur. Bunu, oruçla ilgili şu sözlerinde görmekteyiz: “Oruçta gerçekten insanî olan –kelimenin müsbet anlamında- bir şeyler var. Elbette bu tahlil edilemez, ispatlanamaz da. Çünkü mahza şahsî bir tecrübedir.”¹¹

Yalnızlık/İnziva: İnsan/kişi Olmanın Göstergesi:

İnsanın kendisini tanıması kendi başına kalabilmesi ile mümkündür. Ne kadar insan olursa yalnızlığa o kadar çabalar. Sürekli bir meşguliyet, sürekli bir kalabalık arayışı insanın kendisinden kaçmasıdır. Bu, kendi başına yetersizliğinin göstergesidir.

7 *A.g.e.*, s. 10.

8 *A.g.e.*, s. 22.

9 *A.g.e.*, s. 1-2.

10 *A.g.e.*, s. 3.

11 *A.g.e.*, s. 3.

“İnsan ‘sosyal bir hayvan’ değildir. Ne kadar insan olursa o kadar kişi halini alır. Sıradan (ortalama) bir insan, diğer insanları sevdiği için değil fakat kendi kendine yetersiz olduğu için sosyal ve gırgindir. Bu, tekdüzelikten, boşluktan, kişinin kendi hayatından kaçıştır. Sathî bir kişi, yalnız kalmayı sevmez; bunun tersi de doğrudur. Hakikî bir ruhanî adam, bir rahip, bir münzevî tüm hayatı boyunca yalnız kalabilir.”¹²

Aliya meseleleri hakkında görüşleri ileri sürerken Batılı yazar ve düşünürlerin de fikirlerini göstermektedir. Yalnızlık bir sorun olarak görülür mesela. Bazılarına göre insan, inziva ile insan olabilmekteyken bazılarına göre başkaları aracılığıyla insan olabilir. İki fikir arasında Aliya bizim kültürümüze ait olanı seçmektedir. Nitekim bu, insanın yalnız kalabilerek kişi olacağını ifade ettiği alıntıda görülmektedir. Bu Yahya Kemal’in şu mısralarına da yansımaktadır: *Esefetmez güneşin şimdi neler yıktığına*

*Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına*¹³

Yahya Kemal’in iç aydınlık olarak ifade ettiği insana özgü hal, Aliya’da insan olmanın gereği olarak ifadesini bulmaktadır: “İnziva Sorunu. Bazıları bunun insanın kendi insanlığını tasdik veya tecrübe etmesinin tek yolu olduğunu düşünür. Başkaları ise tam aksini düşünür: İnsan ancak başka insanlar arasında insan olabilir ve insan olarak kalabilir. Yeni nesil Alman yazarlarından Patrick Süskind, Güvercin adlı hikâyesini sadece, insanın inzivada insanlığını kaybettiğini ve insanî varlığın ancak diğer insanlar arasında insanî olabileceğini göstermek üzere yazmıştır.”¹⁴

Ana Gaye: Daha Fazla İnsana Benzemek

İnsan olabilmek Aliya için en esaslı ve öncelikli meseledir. İnsan olmak, kendi olmak ve dürüst olmakla eşdeğerdir. Mükemmel olmayı başarabilmek mümkün olmasa da onun alternatifi olarak yapılabilecek şey, daha fazla insana benzeme yolunda gayret göstermektir:

“Mükemmeli başaramayız; fakat yapabileceğimiz bir şey daha var: Daha fazla insan olmak için her insanın daha fazla insana benzemesi için daimî olarak gayret gösterebiliriz.”¹⁵

Dürüstlük ve Bilgi

Birçok konuda insanlara hoşgörülü davranan Aliya, dürüst insanda bayağılık ve beceriksizliğe tahammül edemediğini söylemektedir:

12 *A.g.e.*, s. 36.

13 Yahya Kemal Beyathı, *Kendi Gökkubemiz, İstanbul 2001, s. 31.*

14 *A.g.e.*, s. 39.

15 *A.g.e.*, s. 37.

“... Tabi şu konuda bir ikilemim yoktu: Dürüstlük bilgiden üstündür; ama iyi ve dürüst bir insanın bayağılığını ve beceriksizliğini gerçekten affetmeyi başaramadığımı itiraf etmek zorundayım. Daima şöyle bir ideali hayal etmişimdir: *İyi ve dürüst, ama aynı zamanda tecrübeli ve gerçekçi bir adam*. Bunlar, tek bir kişide toplanabilir mi yoksa bu sadece şanslı bir tesadüf müdür?”¹⁶

Ahlak ile İlgili Tespit ve Yorumları

İyi-Kötü İnsan

Aliya için fikirlerin ne olduğunun önemi yoktur. Bütün fikirler, insanın iyi mi kötü mü olduğuna verilecek cevaptan sonra belirlenebilecektir. Dolayısıyla *fikir, ahlakтан bağımsız olarak iyi olamamaktadır*:

“Bana görüşlerini sunan birine şunu söylemek isterdim: Senin fikirlerine, sözde kanaatlerine, dünya görüşüne veya her ne şekilde adlandırırsan adlandır, ona ilgim yok. *Beni ilgilendiren tek ve önemi olan tek şey, senin nasıl biri olduğundur. İyi bir insan mısın yoksa kötü mü? Gerçekte tüm hikâyelerin, hatta hareketlerin ancak senin kim olduğun sorusuna cevap bulmama yardım ettikleri sürece ilginçtir.*”¹⁷

Ahlâkîlik ve Ahlak Konuşmaları

Aliya'nın birçok görüşleri görünen ile görünmeyen arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmakta ve normal şartlarda insana tat vermesi gerekirken vermeyen işlere dair net açıklamalar getirmektedir. Ahlak konusu Aliya'nın insan ve onun saygınlığında ve insanın tabi reflekslerinde daima karşımıza çıkmaktadır: “Niçin daima ahlâkîliği takdir ederiz de ahlâk konuşmalarını küçümseriz? Çünkü ahlâkîlik bir harekettir, ahlak konuşmaları ise bir sözdür. Ahlâkîlik kendinize yönelik bir taleptir, ahlak konuşmaları ise başkalarına yönelik bir taleptir. Ahlâkîlik daima ahlâkî olmasına karşın ahlâk konuşmalarının çoğu kere riyakâr, dolayısıyla gayriahlâkî oluşunun sebebi budur.”¹⁸

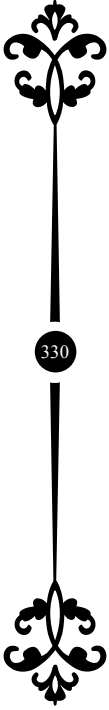
Saygınlığın Ölçüsü: Ahlakî Büyüklüğü; İyiliği Temsili

Aliya'nın nazarında insanların büyüklüğünün, dolayısıyla da saygınlığının derecesi, sosyal önemiyle, işgal ettiği makam ve ünvanla değil, ahlâkî ikilemin büyüklüğü ve iyiyi veya kötüyü temsil ettiği oranda ölçülür. İnsanın tercih etme kabiliyeti burada kendini göstermekte ve saygınlığını belirlemektedir: “Edebiyatta bir kahramanın büyüklüğü onun sosyal önemiyle değil, temsil ettiği ahlâkî ikilemin büyüklüğüyle ölçülür. Bir karakter sosyal mertebesine, unvan ve makamına bakılmaksızın, bir romanda *iyiyi ve kötüyü*

16 *A.g.e.*, s. 37.

17 *A.g.e.*, s. 38.

18 *A.g.e.*, s. 39.

temsil ettiği zaman büyük olur. Bir romanda hükümdarın önemsiz bir karakter olmasına rağmen hizmetkârın kahraman olmasının sebebi budur. Bunun sebebi, yazarın yazarken bizi kahramanın ruhuna götürmesi, buna karşın gerçek hayatta insanların dış yüzünü tanınamızdır. Bir insan yıllardır yakınımızda (işte veya çevremizde) yaşıyor olabilir ve biz onu tanıdığımızı sanabiliriz. Oysa o gerçekte bildiğimiz tam da isim, meslek, mâli durum ve sosyal konum gibi hiçbir ahlakî değer taşımayan şeylerdir. O kişi hakkında hakikaten önemli olan ve sadece yazarın bize söyleyebileceği şeyi genellikle bilinmeksizin kalır.”¹⁹

Aliya, birçok iyi vasıfların yanında insanı ölümsüz kılan özelliğın *sevgi ve iyi huyluluk* olduğunu ileri sürer:

“Tanıdığım biri öldü. Ölüm ilanını okurken şöyle düşündüm: Güçleri veya katılıkları sebebiyle korktuğumuz insanlar vardır; yine hikmetleri veya farklı türden bir üstünlükleri sebebiyle saygı duyduğumuz, faziletleri sebebiyle beğendiğimiz ve nihayet iyi huylulukları sevdiğimiz insanlar vardır. Öldükleri zaman, hakikî bir hüznle ve telafi edilemez bir kayıp hissiyle hatırladığımız tek kişi sonuncusudur. Bana göre bu, sadece sevgi ve iyi huyluluğun zaman ve unutulmaya diğer her şeyden daha çok direnen ve ölüm dâhil hiçbir şeyin sorgulayamadığı değerler olduğunun daimî bir delili durumundadır. Bir anlamda sevgi ve iyi huyluluk insanî ölümsüzlüğü ispatlar.”²⁰

Kalpsiz Ahlak

Aliya, Dickens’in David Capperfield adlı romanında bir tür ahlak ile karşılaşır. Formal ahlak olarak adlandırılan bu anlayışa göre korkunç bir terbiye sistemi vardır. Bunu tasarlayan Bay Murdstone ile kızkardeşi kötü insan değillerdir ama kalpsizdir. Zira karakterler ve sahneler, öldürücü bir soğukluk yaymaktadır ve bir tür acımasız bir nizamı ve merhametsizliği ortaya çıkarmaktadır.

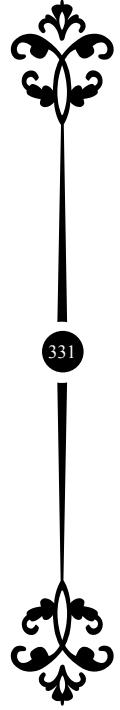
Aliya romana dair değerlendirmelerde bulunur ve sonunda şu şekilde dua eder: “Allahım! Dürüst ama kalbi olmayan doğru insanlardan sana sığınırım. Allahım! Beni onların kalpsiz dürüstlüğünden korusun.”²¹

Aliya’nın değindiği noktada aslında İslam’ın insanın zaaflarını dikkate alarak kural ve uygulamaları ortaya koyduğu ve cezalandırmasında bile merhamete dayandığı; insanın kişisel kin ve ihtirasına yer vermediği görülmektedir. Ceza verilen kişilere lanet okunmaması hakkında bazı hadis-i şerifler mevcuttur.²²Aliya’nın buradaki yorumu İslam’ın bu yönüne dikkatleri çekmektedir aynı zamanda.

19 *A.g.e.*, s. 16.

21 *A.g.e.*, s. 16-17.

22 4477... Ebu Hureyre (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a)’a içki içmiş olan bir adam getirildi. Rasûlullah (s.a): “Ona vurunuz!” buyurdu. Ebu Hureyre (r.a) der ki: “Bizden kimi eli, kimi ayakkabısı, kimi de elbisesi ile vurdu. Ayrılınca (dövme işi bitince) topluluktan birisi: “Allah seni rezil rüsvay etsin” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a): “Öyle demeyiniz, ona karşı şeytana yardım etmeyiniz.” buyurdu.(Buhârî, Hudûd, 4; Müslim, Hudûd, 35; EbûDâvud, 35, 36; Tirmizî, Hudûd,14,. 15.)

Mükâfat Beklentisi Ahlaksızlıktır; İşi Önemsizleştirir

Mükâfat bir karşılık olması dolayısıyla bir işi mükâfat için yapmak çıkar için yapmak anlamına gelmektedir. Ayrıca bir mükâfat belirleme yapılan işi önemsizleştirmektedir:

“Hakikaten hiçbir iyi olan amel mükâfatsız kalmaz; çünkü mükâfat eşzamanlıdır. ... İyi bir iş ile mükâfatı neşen ile gölgesi gibi birbirinden ayrılmaz. Zihninizdeki mükâfat onu sadece önemsizleştirir.”²³

“... Allah, ahlakî davranışın anlamının garantisidir. Anlam ahlakiliğin zorunlu bir niteliğidir; çünkü ahlakilik maksada yönelik değildir ve bu tür bir anlam hayat sahibi bir Tanrı'yı gerektirir.”²⁴

Ruhtan Kaynaklanan Söylem ve Davranışlar

“Hiçbir dolandırıcıyı sözde namuslu bir vatandaştan daha fazla sevdiğiniz oldu mu? Hiç sebebini merak ettiniz mi? Kanaatimce bu, dolandırıcının daha özgün ve daha kendisi olması sebebiyle böyle olabilir. O neyse odur. Namuslu bir vatandaş çoğunlukla kendisine ait olmayan, üzerine vaz' edilmiş bir kanuna göre hareket eder; dolandırıcı ise kendisine uyduğu şekilde, kendi kanununa göre hareket eder. Bu, cürümden hoşlanmak anlamına gelmediği gibi suçu ve günahı onaylamak anlamına gelmez; bu, şahsiyetin diğer parçasıyla ilgili bir şeydir. Biz, kendi kendisinin yasak koyucusu olan bir insandan hoşlanırsınız. Aksine ahlaklı bir insanın hareketlerinden hoşlanırsınız, kendisinden değil; çünkü o itaat eder ve itaat bir özgür olmama biçimidir. *Ruhtan kaynaklanmayan bir kanuna göre yapılan hareketler kolaylıkla nefret ettirici olabilir.* ... Ibsen'in Brand'ı 'Ne olmak istersen ol, ama daima kendine karşı samimi ol.' der. Bazı aşırı durumlarda bir dolandırıcı, hür bir insan olarak; ahlaklı bir insan ise kaidelerin esiri olarak görülür. Bu tür bir seçimle karşılaştığımızda spontan sempatilerimiz hür insan tarafındadır. Bir esire acınabilir, ama hiç kimse kendisini onunla özdeşleştirmek istemez.”²⁵

“Kanuna riayet eden doğru bir insan zorunlu olarak ahlaklı biri değildir. Davranışın şekli doğruluğu alışkanlığın veya korkunun neticesi olabilir. Alışkanlık ahlaklı olmak değildir, hele korku hiç değildir. Sadece vicdana dayalı hareketler, hakikaten ahlakidir. Tıpkı namaz ve oruç gibi vicdanî bir karar vermek zorunda oluşum gibi, iyi ve dürüstçe davranmak için de vicdanî bir karar vermem gerekir; böyle bir karar verebilmek için ise diğer seçeneğin bana açık olması zorunludur. *Hadımlıknamusluk örneği değildir; tıpkı zayıflığın fazilet olmaması gibi.*”²⁶

23 A.g.e., s. 43.

24 A.g.e., s. 49.

25 A.g.e., s. 19.

26 A.g.e., s. 46.

Dâhili İşlem: Düşünce ve Tahayyül

İnsan, çok okumakla değil ancak okuduklarını, edindiği bilgiyi tasnif ve organize ederek onları aktif ve uygulanabilir hale getirebilir. Aksi halde insan kendisine has, sorgulama ve tercih, yani düşünme özelliğini kaybetmektedir. Düşünce, dâhili bir işlemdir ve bu yapılmazsa insan, ahmaklığa düşmektedir: “Aşırı okuma bizi daha zeki kılmaz. Bazı insanlar kitapları basitçe ‘yutarlar’. Onlar bunu yaparken ‘dindirmek’, okunanı işlemek, hazmetmek ve anlamak için gerekli zorunlu düşünce fasıllarına riayet etmezler. Bu tür insanlar konuşurken, Hegel, Heidegger ve Marx’tan bazı parçalar ham olarak işlenmemiş halde çıkar. Bir arının poleni bala dönüştürmesinin ‘dâhili’ çalışma ve zaman gerektirmesi gibi okuma da şahsî bir katkı gerektirir.”²⁷

Dâhilî bir işlemde geçmeyen, yani zorunlu düşünce aşamalarında işlenmeyen bilginin düşürdüğü ahmaklık kendine mahsus bir özelliktir der Aliya: “Aptal bir köylüden bahsedilip bahsedilemeyeceğini bilemiyorum. Aptallık sözde aydın olan ahmaklarda çok yaygındır. Bu, aptallığın en tiksindirici ve en açık biçimidir. *Sahte bilginlik, aptallığı gizlemekten ziyâde ifşa eder.* Aptallık orada en vazih şekilde mevcuttur. Bu tür bir aptallığı köylülerde asla görmedim.”²⁸

Düşünce bir binayı ayakta tutan en önemli unsurdur. Ona göre cüretkâr bir binayı bir arada tutan şey, onun temel denge ve oranları içindeki düşünce olmasıdır.²⁹ İnsanı da aynı şekilde cüretkâr şekilde kendi ayakları üstünde tutan en önemli unsur denge ve düşüncedir.

İnsanın düşünce geliştirilmesinin önünde duran ve düşülmesi çabuk bir engel vardır o da taklittir. Aliya’ya göre “Taklit, en açık kabul ve onaylama biçimidir.”³⁰

Aynı kelimelerin hakikati açığa çıkarabileceği gibi hakikati gizleyebileceğini vurgular. Yorumunu burada bitiren Aliya, aslında bir yandan hakikatin kelimeleri sanılanların aslında birer perde olduğunu da ima etmiş olmaktadır. O perdeleri insanın bizzat kendisinin fark etmesi ve kaldırması gerekir. Aksi halde perdelerle çevrili bir hayata devam etmek kaçınılmazdır.

Tahayyül

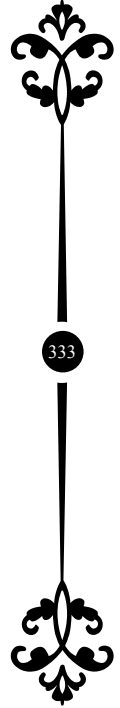
Aliya için dâhili işlemlerin birisi de hayal etmektir. Çok zor durumlardan insan, tahayyül gücüyle kurtulabilir. Kendisi bunu hapiste tecrübe etmiş olsa da hayatın insanı zaafa sürükleyen ağır sınamaları karşısında tayahhül mekanizması yine insanın kurtuluşunun bir aracı olmaktadır:

27 *A.g.e.*, s. 4.

28 *A.g.e.*, s. 4.

29 *A.g.e.*, s. 6.

30 *A.g.e.*, s. 6.

“İnsan hapiste çok ciddî bir sınamadan geçmek durumundadır. Yıllar süren bir yalnızlık ve mahrumiyet döneminden sonra ancak kuvvetli ruh sahibi biri herhangi bir zaaf ve duygusuzluk alameti olmaksızın oradan ayrılabilir. Bu, tüm güçlüklerle rağmen onun derûnî hayatının sıkıcı olmadığı ve inziva halinde dahi düşünceleri ve hayal oyunları ile kendisini eğlendirdiğinin alametidir. Bedeni parmaklıklar arkasındayken ruhu sevdikleriyle birlikte olabilmiş, -uzak ülkede olsa bile- bir tiyatro gösterisini zihninde ‘seyredebilmiştir.’”³¹

Sorgulamak (Hikmet-Lâkaytlık)

İnsanın soru sorma, bir arayış içinde olması kaçınılmazdır. Sorulan soruların cevap bulması söz konusu olmasa da onların peşinde olması gerekir. Cevap bulamasa da soru soranla, sorusuz cevapsız duran insan arasında fark vardır. Biri hikmetin peşinde, diğeri ise kayıtsızdır:

“Zor ve en esaslı sorulara yani hayat ve ölümle, özellikle de ölümle ilgili sorulara gelince bazıları bunları kendisine sormaya bazıları da sormaktan sakınmaya devam eder. Fakat hiçbiri cevap bulamaz. İlk bakışta netice aynıdır. Fakat bu iki grup insan arasındaki fark derindir. Tıpkı hikmet ile lakaytlık arasındaki fark gibi.”³²

Nakıs İnsan Yoktur Gayrisamimi İnsan Vardır

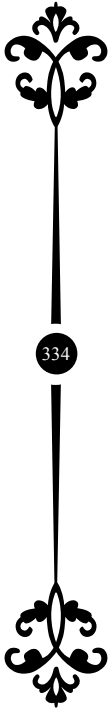
Aliya, Tolstoy, Hugo ve Dostoyevsky ve Rousseau’nun eserlerini okur ve insanların kendileriyle yüzleşmeleri konusunda bir kanaate varır. Bu kanaati, insanın noksanlık sahibi olmasından ziyade samimiyetsizliğine odaklanmaktadır. Zira noksanlık, bir başka insana göre değerlendirilince görünür. Oysa her insan kendi başına müstakil özelliği olan bir varlıktır. Yine kendi ifadesiyle “İnsan tektir.” Ancak Aliya, insanı başkalarına kıyasla görünür hale gelen özelliklerin eksiklik ve fazlalığına bakmıyor; insanın kendisine karşı samimi olmasına bakıyor. Ancak yüzleşebilirse kendisi olabilecektir. “Hiçkimse hatta dâhi olarak gördüğümüz insanlar bile rezillik ve zaafardan azade değildirler. Tek fark, insanların bunu kendileri ve başkalarına itiraf etmeye ne kadar istekli olduklarıdır. Ruhu aynı anda hem zehirleyen hem de artan bir çatışma içinde, kişinin hayatındaki tüm günahlarla ve başarısızlıklarla cesaretli şekilde yüzleşmesi; bu ancak gerçekten cesur ve büyük bir adamın yapabileceği bir şeydir. *Nâkis insan yoktur, sadece gayrisamimi insan vardır.*”³³

Aliya, samimiyeti, ahlak ile ilişkilendirmektedir. Eğer pişmanlık samimi ise ahlakidir ve geçerlidir. Hatta bu yönüyle günahsız insanın durumundan daha iyidir: “Pişmanlık

31 *A.g.e.*, s. 25.

32 *A.g.e.*, s. 25.

33 *A.g.e.*, s. 25-26.

eğer samimi ise en üst seviyeden ahlakî bir kategoridir. Kanaatimce günah işlememiş (ki böyleleri vardır) onlardan daha iyidir. Sözde günahsız insanlara karşı daima bir antipatim olmuştur. ... Belki de bunun sebebi günahsız da mükemmel de olmayışımdır.”³⁴

Rol yapmamak

İnsan, içinde bulunduğu hale göre davranmalıdır. Yani acı çekiyorsa da seviniyorsa da bunların zıddı bir duygu sergisine gerek görmez. Korkular da buna dâhildir. “Gerçek trajedi anlarında, rol yapmanın ya da halinden memnun bir kederin yeri yoktur.”³⁵ diyen Aliya hiçbir zaman korkularını ve acılarını gizlememiş ama onların üstesinden gelinmesi gerektiğini söylemiş ve öyle de yapmıştır. Bir toplantıya giderken kendisini caddede gören bir bayanın “Başkan! Korkmuyor musun?” sorusuna karşılık, “Korkuyorum ama yürümek zorundayım.” cevabını verir. Bu zorunluluğu muhtelif yerlerde dile getirmektedir. Birisi şu şekildedir: “*Tüm olanlara katlanmamın bir sebebi var. Bu sebep sadece bir tane; ama yeterli: Katlanmak zorundayım.*”³⁶

İnsanın Değişmesi (Fikir-Duygu)

Aliya’ya göre insan fikirleriyle değil duygularıyla onu var eden karakteristik özellikleriyle tarif edilebilir. İnsan, fikirleri değiştiğinde de aynı insan olarak kalabilir; sadece duyguları değiştiği zaman onun değişmesinden bahsedilebilir: “*Bir insan fikirleri ile değil duyguları ile tarif edilir. İnsan fikirlerini tamamen değiştirebilir ve aynı kişi olarak kalabilir. Bir insanın ancak duyguları değiştiğinde onun değişmesinden bahsedebiliriz. Denilebilir ki, biz hissî olarak yöneldiğimiz veya bağlantılı olduğumuz şeyi daha kolay elde etmemize katkıda bulunacakları inancıyla benimseriz fikirleri.*”³⁷

Buradaki duygu, ruha en yakın olan şeydir Aliya’ya göre. Zira fikirler ve eylemler şartlara göre değişebilir; ancak değişmeyen şey, ruhî olandır ve bu da histir: “*Mesa Selimoviç ‘İnsan düşündüğü değil, yaptığı şeydir.’ der (Derviş ve Ölüm). Yorumum: Düşündüğüm şey değilim, hele yaptığım hiç. Her ikisi de açıkça şartlara bağlıdır. Ben istediğim ve hissettiğim şeyim. Düşünce ‘benim dışımda’dır, hareketlerim daha ‘yabancı’, daha da ‘dışarıda’dır. Hisler, eğer ruhun kendisi değilse ona en yakın olandır.*”³⁸

Cebrî tektiplik

Saygınlık konusunda Aliya’nın sıklıkla dikkat çektiği nokta “cebrîlik” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir baskı karşısında insanın içinden gelmediği gibi davranması,

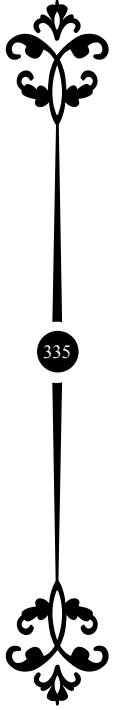
34 *A.g.e.*, s. 29.

35 *A.g.e.*, s. 7.

36 *A.g.e.*, s. 3.

37 *A.g.e.*, s. 31.

38 *A.g.e.*, s. 32.

yani olduğu gibi davranamaması anlamına gelmektedir. Bu, sözlerin ve davranışların ruhtan kaynaklanmaması şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla insanı ikili olmaya ve ahlaksızlığa sürüklemektedir. Özgürlüğe Kaçışım'da Milan Kundera'nın Var Olmanın Dayanılmaz Hafifliği romanında, cebrî tektiplik aşağılanmanın işareti³⁹ olarak yorumlanmaktadır. Aliya, oradan yaptığı alıntıya bir itiraz getirmez. Bu, onun kabul ettiği veya tespitte tereddüt yaşamadığı anlamına gelmektedir; zira gerek itiraz ettiği gerekse tereddüt gösterdiği alıntılarda bunları belirtmektedir. Buradan hareketle cebrî tektipliğin düşüncede olduğu kadar biçimde de görüldüğü ve bunların da insanın saygınlığına zarar verdiği ifade edilebilir. Özellikle masum gerekçelerle mensuplarına başka kitap okutmayan ve tek tip veya çok sınırlı ölçülerde kıyafetler giydirenlerin aslında mensubu olan fertlerini nasıl bir pozisyona düşürdükleri kendini göstermektedir. Ayrıca, aynı tip kostümlerin toplumda az ya da çok bir ayrılmaya sebep olduğu da söylenebilir. Belli bir kostüm bir insanı, kendisi olmaktan ziyade kendisine biçilen rolleri oynayan bir oyuncu yapmaktadır. Dolayısıyla insanın kendisini bulma süreci hiçbir zaman başlamış olmayacaktır. Bunun için de insanın kendi içinde olanı söyleyebilmesi gerekir. Aliya, kişisel duygu ve düşüncelerin söylenmediği ortamları toplama kampına benzetmektedir.⁴⁰

İnsanın Şerefi ile Sarhoşluk

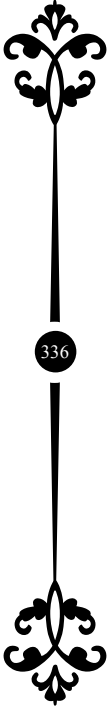
Aliya'nın en önemli özelliklerinden birisi de hangi fikirde olursa olsun ve hatta hangi yanlışlıklar içinde olursa olsun bir insanın söylediği güzel bir söz ve davranışa kendi fikirlerinde yer vermesidir. Aslında bu bile onun bizzat insanın saygınlığına verdiği önemi göstermektedir. Bunun en bariz örneklerinden biri de Drina Köprüsü kitabıyla Nobel Ödülü almış, eserinde yer yer Müslümanlara tahkir ve tahfif de buluna İvo Andriç'in bir sözünü insan şerefi konusunda örnek göstermesidir: "Bir keresinde İvo Andriç'e çok kısa bir mesaj vermesi istenseydi en önemli mesajının ne olacağı soruldu. O şöyle dedi: ' Sarhoş Olma!' Andriç, eğer insanlar içmeyi bıraksalardı birçok başka kötülüğün de ortadan kalkacağına inanmıştı. Aynı yazar yine şu vurguda bulunur: 'İnsanlar alkolün ne kadar zararlı olduğu hakkında konuşurken ikna edici sayısız misaller verirler. Bir doktor onun sağlık için ne kadar zararlı olduğundan bahseder. ... Fakat bir gerekçe, belki de en önemli gerekçe ihmal edilir: İnsan şerefi. İnsanlara şunu söylemek istiyorum: Kendi hatırınız için içmeyin, kendinize saygıdan dolayı, kendi saygınlığınız için; kendinizi alçaltmayın."

AliyaAndriç'in bu yorumlarını aktardıktan sonra kendi yorumunu ekler: "Alkole ilgili yasaklamanın dinî bir yasaklama haline gelmesinin muhtemelen sebebi budur. Çünkü din bu fayda ve zarar hesabına kayıtsız kalabilir, fakat insan saygınlığının ihlâlüne kayıtsız kalamaz."⁴¹

39 A.g.e., s. 5.

40 A.g.e., s. 5-6.

41 A.g.e., s. 8.

Aliya'nın hem başka bir dinin hem de kendilerine akıl almaz şiddette katliama kalkışmış bir toplum mensubunun sözünü, hiç tereddüt etmeden almış ve kendi dininin bir fikrî arka planı olarak yorumlamıştır.

Şeref ve Sadakat

Kendi kendisine en büyük şeref sorunun ne olduğunu sorar ve şu cevabı verir: “Her şeyden öte bir tek şey: Kendine ve gayene sadık kal.”⁴² İnsanın kendisine sadık kalması kendi hayatında, tavır ve davranışlarında hayatının gayesinden ve bu gaye etrafındaki düşüncelerinden sapma göstermemesidir. Kendisine özür dilemesi karşılığında, hapisten çıkmayı teklif eden yönetim karşısında tam da dediği gibi kendisine ve gayesine sadık kalmış; şahsının ve değerlerinin saygınlığını korumuştur.

Izdırap ve Fedâkarlık

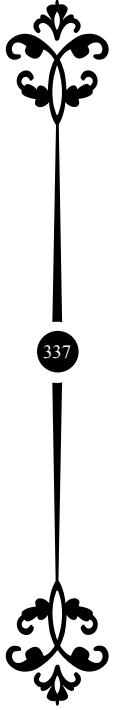
“Izdıraptan sakınılamaz ama fikirlerle tamamlanabilir. Yaşayan her şey acı çeker. Fakat sadece insanlar ızdıraba fikir giydirirler. Fark budur.”⁴³

“Hakikî bir adam kendi insanî vazifesini yerine getirir veya onu yerine getirme uğraşında kendini tüketir. İnsan dediğimiz şeyin başı ve sonu budur. ... O, daima biyolojinin dışında bir şeydir. Çünkü hayvanlar da yaşar. İnsan olmak için biyolojik hayatın ötesinde bir şeye sahip olmak gerekir. Sorun nasıl yaşandığı değil, niçin yaşandığıdır?”

Aliya'nın ızdıraba fikir giydirme konusundaki sözlerini açıklayıcı ifadeleri aşağıdaki gibidir. Özellikle derin ve şiddetli ızdırap, insanı korkularından kurtardığı için artık kendi hayatını yaşayabilir bir seviyeye getirmektedir. Aksi halde başkalarının düşüncesiyle ve sınırlarıyla bir hayat yaşamaktan kurtulma gücüne sahip olamayacaktır: “Bazen bana insanın, hayatın baskılarına dayanabilmesi için cehennem dokuzuncu katına inmesi gerekmiş gibi gelir. Bu, dayanılmaz olana dayanmayı, kabul edilemez olanı kabul etmeyi ifade eder. Korkulan her şeyin, mutlak olarak her şeyin kabul edilmesidir. Bu, tam da dünyanın tüm belaları başına gelmiş gibi görüldüğünde en acı verici olanı hariç acı dolu tüm bardakları içmiş gibi görüldüğünde, söz konusu en acı verici olanı almak ve tamamen içmek anlamına gelir. Bir gecede yaşlandığı söylenen insanlar vardır. Onlar, en aşağıya inmiş olanlar mıdır? Döndükleri zaman onlardan geriye kalan, tüm dünyaya, göğe ve yere cesaretle karşı çıkabilen ve herhangi bir hakikati doğrudan göğüsleyebilecek olan bir şeydir. Olabilecek her şey onların başına gelmiş ve onların korkacakları hiçbir şey, korku diye bir şey kalmamıştır. *Onlar, kendi hayatlarını yaşamaya hazırdırlar.* Bu hayatın ne türden bir hayat olacağı önemli değildir; onlar yolun sonuna kadar *sükûnet ve vakarla*

42 A.g.e., s. 9.

43 A.g.e., s. 12.

tahammül etmeye hazırdırlar. İşte ancak hayata katlanabilenler, ölüme katlanabilirler. Çünkü hayat, ölümden daha zor ve daha tehlikelidir."⁴⁴

Izdırap ahlak ile ilişkilendirilmekte ve güvenilirliğin sağlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır:

*"Izdırap ve acı, insan hayatında büyük bir ahlakî rol oynar. Açıklaması zordur ama hepimiz bunu hissederiz. Tabi bu, dünyanın değil daha ziyade insanın vasfıdır. *Izdırap ve acı olmadığında eksik kalan şey, güvenilirlik dediğimiz o önemli şeydir.*"⁴⁵*

Kazanç ve Fedakârlık Dinleri

Aliya'nın fedakârlık anlayışı, gerçek ve sahte dinleri birbirinden ayırt edici bir ölçü olmaktadır:

*"Putperestlik ve diğer sahte dinler kazanç dinleridir. Vahye dayalı tüm hakiki dinler ise fedakârlık dinleridir."*⁴⁶

Dram: Tanrı'nın Görünür İzi

*"Sadece insan hayatının hakikî bir anlamı ve de maksatları vardır. İnsanın âlemi (tabiatı) inceleyebilmesinin ve bununla birlikte ateist olarak kalabilmesinin sebebi budur. Ancak Allah söz konusu olmaksızın insanı ve onun hayatının manasını anlamak mümkün değildir. Dram, Tanrı'nın âlemdeki en kuvvetli ve en görünür izi olarak kalmaktadır."*⁴⁷

Ciddiyet

Aliya işlerinde ve her yerde ciddi olmayı önemsemektedir. Yaptığı işi ciddiye almamayı ihanete eşdeğer tutmaktadır. Bir ideal için ya fedakârlık yapacaksınız ya da yapmayacaksınız. Bunun arası yoktur: "Kierkegaard 'işinde, daima ve her yerde ciddi ol' der; İbsen'in (ya da Nietzsche'nin) 'ya-ya da kanunu'nu hatırlatır. Ya bir ideale bilâ-kayd ü şart fedakârlık yapmak üzere çağırılan ve hazır olan birisiniz ya da değilsiniz. Böyle değilseniz, işi yarım bırakmaktan daha kötü bir şey yoktur. Bazen bu, ihanet ve yalana eşittir."⁴⁸

Cesaret

Aliya cesareti şu şekilde ifade eder: "Bela aramak, cesaret değil, deliliktir. Cesaret, insanın sakınamayacağı sorunlarla makul bir şekilde yüzleşme istekliliğidir."⁴⁹

44 *A.g.e.*, s. 13.

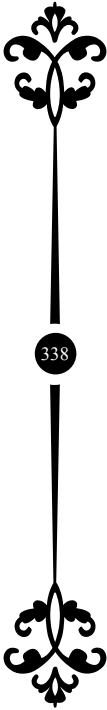
45 *A.g.e.*, s. 42.

46 *A.g.e.*, s. 47.

47 *A.g.e.*, s. 48-49.

48 *A.g.e.*, s. 20.

49 *A.g.e.*, s. 21.

Bu tanıma uygun şekilde kendi kendisini iddialı bir şekilde ortaya atmaz. Yüzleşme konusundaki tavrını merak eder:

“Sık sık, özellikle de hemen verdiğim kararlardan sonraki günlerde beni bekleyen şeylere katlanabilecek cesarete sahip olup olmadığımı merak ettim.”⁵⁰

Var Olma Vasıtası Büyük Dertler

İnsanı aşama aşama parçalar halinde ve sürekli olarak tüketen yüzlerce küçük ve parça sorun ve meşakkatten kurtaran şey, büyük meşakkattir. Büyük meşakkat ise ancak bir ideal uğruna insana eşlik etmektedir: “Bu tek büyük meşakkat, beni her gün tedricen, parçalar halinde ama sistematik olarak tüketecek yüzlerce küçük meşakkatten kurtardı.”⁵¹

Affetmek ve Adalet

Affetmek haksızlığı yenmenin tek yolu olarak görünmektedir. Haksızlığın mukabili ve muadili bir hareket başka bir haksızlığa yol açabileceğinden insanın affetmesi kendi saygınlığını ve adaleti sağlamasının yegâne yolu olarak karşımıza çıkmaktadır: “Haksızlık, adaletle, cezayla tedavi edilebilir. ... Fakat haksızlığı yenmenin tek yolu affetmektir. Kur’ân’ın adaleti öğretmesi ve affi tavsiye etmesinin sebebi budur. Bununla birlikte adalet denilen şeyin gerçekten adil olduğunu veya yeni bir haksızlıktan ibaret olmadığını nasıl bilebiliriz? İnsan hayatında aynı olan var mıdır? Ceza ve suç birbirlerinin misli midirler- hiç misli olabilirler mi?- biri diğerinin ölçüsünde olabilir mi? Her adalet insanlar tarafından beyan edilip uygulanması sebebiyle daima yeni bir haksızlık, yine kendisinin adaletini arayan bir haksızlık değil midir? Tekrar tekrar.”⁵²

Hata ve Rezillik

İnsanın hata ve rezillikler konusunda başka insanların hatalarını ve reziletlerini gördüğümüzü dile getirmektedir:

“Tıpkı çocuklarımızın yükünü yüklenmemiz gibi, kendi hatalarımız ve reziletlerimizden ziyade diğer insanların hata ve reziletlerini hissederiz.”

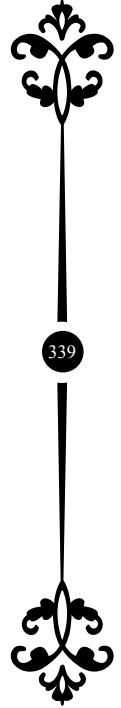
Sonuç

Aliya, ele aldığı kişi, eser ve hadiseleri görünen yüzüyle değil, görünmeyen ve çoğunlukla insanların fark edemedikleri derinlik ve boyutta görmekte ve değerlendirmektedir. Bunu yaparken dünyanın herhangi bir coğrafyasında, herhangi bir inanca, herhangi bir ideolojiye sahip bir düşünürden istifade etmek noktasında hiçbir

50 *A.g.e.*, s. 19.

51 *A.g.e.*, s. 21.

52 *A.g.e.*, s. 23.

şekilde tereddüt göstermemektedir. Onun okuduğu ve referans gösterdiği kaynaklar bir inanç ya da ideolojiyle sınırlı değildir. Doğru bildiklerini, gördüklerini kendi fikirlerine referans göstermiş, gösterirken de haklılığını dile getirmiştir. Karşı olduğu görüşlerle karşılaşınca yine ilmî ölçüler içerisinde eleştiride bulunmuştur. Onun birçok tespit, gözlem ve yorumları, dünya insanların ortak meselesidir. Zira o da insanların ve insanlığın ortak meseleleriyle meşgul olmuştur. Bu sebeple onun kaleminde her zaman evrensel bir çizgi söz konusudur. Aliya'nın bu yönü aslından tam bir Müslüman tavrıdır. Bütün dünya insanlarını içine alan bir söylem ve bakış açısına sahip olmak ondan bize gelen ve kalan en önemli mesajlardan biridir. Ancak bu şekilde kuşatıcı olunabileceğini bizzat kendi görüş ve eylemleriyle göstermiştir.

İnsan olmak; adalet, rüya, dâhili işlem, insanın değişmesi, cebrî tektiplik, saygınlığın ölçüsü, söylem ve hareketlerin ruhtan kaynaklanması, ciddiyet ve cesaret gibi doğrudan insanı ilgilendiren ve gösteren kavramlar Aliya'nın kaleminde çok daha farklı şekilde karşımıza çıkar. Bu kavramlar üzerinde yaptığı izah ve analizleri, insanların bir iç dünyasını gösterecek güce sahiptir.

Normal şartlarda masum niyetlerle yapılan birçok söylem ve eylemlerin arka planında insanın ve toplumun saygınlığının ne derece göz ardı edildiğini ve zedelendiğini Aliya'nın insan ve toplumların iç dünyasını ortaya çıkaran analizleri sayesinde görmekteyiz.

Ortaya çıkan tespit ve yorumlar bizlere bir biçim sunmaktan çok ötedir. Biçim neticede bir kalıp sunar ve o kalıbın da bir ömrü vardır. Aliya'da sunulan şeyler, birer ölçüdür. Fikirlerimizi zamana uyarlarlarken işimize yarayacak temel ölçülerdir. Bize yarayan bu ölçüleri, yerinde ve zamanında değerlendirmektir.

Bibliyografya

İzzetbegoviç, Aliya. Özgürlüğe Kaçışım. çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Beyatlı, Yahya Kemal. Kendi Gök kubemiz. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2001.

ALİYA İZZETBEGOVIÇ VE EROL GÜNGÖR'DE “İSLAM'IN UYANIŞI” YESELİ BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet Akif OKUR*

Bu tebliğde, Hicretin 15. asrına girilirken Osmanlı medeniyet coğrafyasının farklı köşelerinden iki önemli düşünce adamının ortak bir tema, “İslam’ın Uyanışı” meselesi, etrafında yaptıkları değerlendirmeler ele alınacaktır. Söz konusu isimlerden ilki, devlet adamlığından önce fikirleriyle temayüz eden Aliya İzzetbegoviç’tir. İnsanlık tarihinin karanlık sahneleri arasında yer alan Bosna Savaşı ve katliamları esnasında ve sonrasında sergilediği liderlik sebebiyle “bilge kral” olarak da anılan İzzetbegoviç’in birçok dile çevrilmiş eserleri bulunmaktadır. Çalışmamızda, ilk kez 1970’de Boşnakça yayınladığı “İslam Deklarasyonu”¹ adlı kitabı incelenecektir.

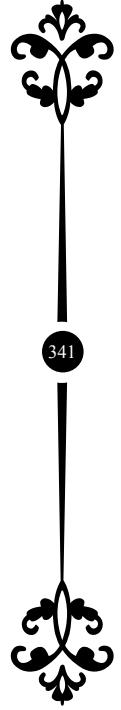
Düşüncelerini mercek altına yatıracağımız diğer mütefekkirimiz Prof. Dr. Erol Güngör’dür. Akademik kariyerini sosyal psikoloji alanında yapan Güngör, Türk kültürü, tarihi, milliyetçilik, batılılaşma-modernleşme tartışmaları ve İslam medeniyetinin meseleleri hakkında günümüzde hâlâ üzerinde tartışmalar yürütülen çok sayıda eser telif etmiştir. Güngör’ün, yazıldığı dönemden itibaren yaygın bir ilgiye mazhar olan “İslam’ın Bugünkü Meseleleri”² kitabı, çalışmamızın ikinci sütununu oluşturmaktadır.

Biri Devlet-i Aliyye’nin tarihi Batı serhaddindeki Bosna’dan diğeri de başkenti İstanbul’dan yükselen bu sütunlar yan yana getirildiklerinde, yalnızca İslam dünyasının meselelerinin 20. yüzyılın son çeyreğindeki yorumlanışına dair örnekler sunmuyorlar. Aynı zamanda, hem paylaştıkları hem de ayrıştırdıkları tahlilleriyle, tesirleri günümüze kadar uzanan İslamcılık-milliyetçilik tartışmasına yeni bir perspektiften bakılmasını mümkün kılabilecek bir zemini de omuzluyorlar.

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye.

1 Alija İzzetbegoviç, *The Islamic Declaration: A Programme for the Islamization of Muslims and the Muslim Peoples*, 1990.

2 Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul 1981.

Bu noktada, “İslam Deklarasyonu” ve “İslam’ın Bugünkü Meseleleri” etrafında gerçekleştirmeye çalışacağımız mukayeseli tahlile geçmeden evvel bazı ön değerlendirmelerde bulunmak yararlı olacaktır. Bunlardan ilki, 1970’lerde milliyetçiliği eleştiren İzzetbegoviç ile İslamcılığı tenkid eden Güngör’ün İslam dünyasının pek çok meselesi hakkındaki benzeşen tespitleridir. Söz konusu yakınlığın sebeplerinden biri, aşağıda gösterileceği gibi, Güngör’ün İzzetbegoviç tarafından milliyetçiliğe yöneltlen bazı önemli itirazları değişik biçimlerde dile getiren bir milliyetçi, İzzetbegoviç’in de Güngör’ün İslamcılık hakkındaki tenkidlerinin odaklandığı kimi meselelerde nüanslı yaklaşımlara sahip bir İslamcı olmasıdır. Ayrıca, İzzetbegoviç’in Güngör’ünkilerle uyuşmayan bazı görüşlerinin de zaman içinde evrildiği ve yaşanan somut tecrübelerle dönüştüğü ifade edilmektedir.³

İkinci olarak da, inceleme konusu yaptığımız eserler birkaç açıdan Osmanlı dünyasının parçalanmışlığını aksettiren bazı emareleri bir kez daha önümüze koymaktadır. Öncelikle şu hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Güngör’ün ve İzzetbegoviç’in, Batı’da İslam dünyası hakkında yürütülen tartışmalara yakinen vakıf oldukları yazdıklarından ve referanslarından anlaşılabilir. Ancak her iki yazar da, aynı dönemde Saraybosna ve İstanbul’da üretilen fikirlerden, hatta birbirlerinin varlıklarından bile habersizdirler. “İslam Deklarasyonu”, Boşnakça neşrinden çok sonra İngilizce çevirisinden Türkçe’ye tercüme edilmiştir. “İslam’ın Bugünkü Meseleleri”, Türkçe bilmeyen Boşnak okuyuculara hiç ulaşmamıştır. Farklı milliyetleri çatısı altında toplayan bir dünyanın/medeniyetin hay tiyetine işaret eden asgari ölçülerden biri, âlimleri arasında iletişimi sağlayan ortak bir lisanın mevcudiyetidir. Söz konusu fonksiyonu, örneğin Türkçe üzerinden ifa edebilecek bir alt yapının mevcut olmayışı yüzünden ciddi bir kopukluğun yaşandığı açıktır. Bu sebeple, Batılılaşma gayretlerini eleştiren, İslam dünyasının meseleleri için dertlenen iki âlimimiz hayattayken karşılaşıyor olsaydılar, birbirlerini ancak İngilizce üzerinden anlayabileceklerdi.

Zihniyet düzeyindeki parçalanmışlığın somut göstergelerinden bir diğeri, İslam Deklarasyonu’nda Osmanlı mirasıyla ilgili geleceğe tesir edebilecek vurgulara rastlanmayışıdır. Bu durumun bir sebebi, alfabe değişimine yönelik eleştirilerde görüldüğü gibi, Türkiye’nin mazisiyle arasına koyduğu mesafeden kaynaklanan hayal kırıklığı olabilir. Ayrıca, dönemin şartları gereği İzzetbegoviç’in Türkiye hakkındaki bilgileri sınırlı ve dolaylıdır. Nitekim, mücadele ve liderlik hayatının seyri esnasında Türkiye ile teması artan İzzetbegoviç’in diğer eserlerinde ve konuşmalarında söz konusu tutumla ilgili değişiklikler görülür. Güngör açısından ise, Osmanlı devri ile atılmaya çalışılan zihni köprülerin yeniden tesisi ve modernleşme probleminin tarihi devamlılıkları gözetilen bir zeminde halle çalışılması, milliyetçilik tahayyülünün temel meseleleri arasındadır.

3 Zehrudin Isaković, Biography, (ed. Elvis Kondžić), (çev. Saba Risaluddin), JU Muzej/Museum “Alija Izetbegović”, BEMUST, OKO, 2005, s.15.

Bir başka söyleyişle; Osmanlı, serhadlerinde akis bulan İslamcı kıpırdanıştan çok, başkentindeki medeniyet ufkuna sahip milliyetçi tefekkürün içinde canlı bir miras olarak düşüncenin konusu yapılmıştır.

“İslâm Deklarasyonu” ve “İslâm’ın Bugünkü Meseleleri”, özellikle şu başlıklar altında toplanabilecek tespit ve değerlendirmeler bakımından büyük benzerlikler göstermektedir: İslâm’ın “uyanış” çağına girilişi, İslâm’ın mahiyeti, İslam dünyasında batılılaşma faaliyetlerinin meydana getirdiği tahribat, İslam dünyasında “uyanış” meselesi karşısında farklı aydın çevrelerinin tutumları...

İzzetbegoviç, “uyanış” beklentisinin gerekçelerini anlatmaya İslam Dünyası’nın maddi potansiyellerine dikkat çekerek başlar. Yeryüzünün çok değerli coğrafyaları 700 milyonluk müslüman nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Bu maddi zemin, mirasçısı olunan muazzam kültürel ve siyasi geleneklerle taçlanmaktadır. Aynı zamanda da canlı İslam düşüncesinin mekanıdır. Bu sebeplerle uzun süre tâbiyet altında kalması beklenemez.⁴ Güngör’e göre, “uyanış” tartışmasını tetikleyen şey, İzzetbegoviç’in bahsettiği faktörlerden sonuncusudur. Zira, İslam ülkelerinin coğrafi konumları, nüfusları ya da yeraltı zenginlikleri bilinen şeylerdi. Eksik olan ise tüm bunlara yön verebilecek kudretli bir ideoloji idi. Şimdi ise “İslâm ülkeleri kendi kaderlerini kendi medeniyetlerinin temelleri üzerinde tâyin etmeye kararlı görünmekteydiler ve bu kararlılık bütün dünya bakımından çok ciddi neticeler doğurabilecek güçteydi.”⁵ İslam’ın uyanışı, hakim Batıcı dünya görüşüne, idare şekline, sosyal ve ekonomik sisteme karşı “modernleşme sancısı” mahiyetindeki ortak bir reaksiyonu temsil etmekteydi.⁶ İslam’ın uyanışı, “İslam’a alternatif olarak ortaya çıkmış olan ideolojilerin başarısızlıkla sahneden silinmesine” işaret etmekteydi.⁷ İzzetbegoviç ve Güngör, söz konusu değişimin Müslüman dünyayı çepeçevre sardığı kanaatini paylaşmaktadırlar. Müslüman dünya artık 20. yüzyılın ilk yarısındaki gibi olmayacaktır. Pasiflik ve durgunluk çağı ebediyen kapanmıştır. Bu değişim Doğu’dan ve Batı’dan izlenmekte, müdahale için yeni fikirlerin ve sermayenin gücü seferber edilmek istenmektedir.^{8 9}

İzzetbegoviç’in daha sonra “Doğu ve Batı Arasında İslam”da ifade edeceği ana fikrin nüvesi, ilk kez İslam Deklarasyonu’nda karşımıza çıkar. İzzetbegoviç’e göre İslam, Batılı anlamda din/religion değildir. Bilgi ile inancın, ahlak ile siyasetin, idealler ve çıkarların birleşmesini ister. İslam, doğa ile manevi dünyalar arasındaki ayrılığı köprü rolü oynayarak ortadan kaldırır.¹⁰ Güngör’ün de İzzetbegoviç’ten habersiz bir biçimde İslam’ı Doğu’dan

4 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 4.

5 Güngör, *a.g.e.*, s. 17-18.

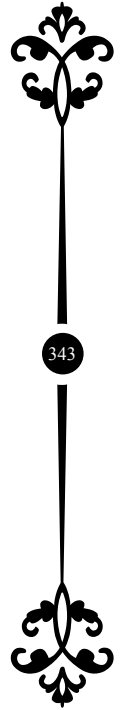
6 *A.g.e.*, s. 23.

7 *A.g.e.*, s. 158.

8 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 3.

9 Güngör, *a.g.e.*, s. 19.

10 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 8.

ve Batı'dan aynı şekilde ayırarak tarif ettiğini görürüz: -“...kabaca Batı düşüncesi veya medeniyeti dediğimiz şey nazarî ilme dayanarak vasıtasız bilgiyi ihmal ettiği, Uzak-Doğu sistemleri ise sezgiye büyük ağırlık verip tamamen mistik bir dünya yarattıkları halde, İslam düşüncesi bu iki kusurdan da arınmış bulunuyor. Bunu söylemekle Batı'da veya Uzak-Doğu'da bilginin öbür yanlarına hiç bakılmadığını söylemek istemiyoruz, faka İslam'da düşünce geleneği her iki noktayı da temsil etme bakımından onların kusurunu – hiç değilse nazarî planda- gidermiş durumdadır.”¹¹ Maddi ve manevi alanları ayırdederek ikincisini dine ayıran yaklaşımı İslam reddetmektedir: “...İslam, insanın dünyasını maddi ve manevi veya Kayser'in sahası ile İsa'nın sahası diye ikiye ayırmamıştır. Başka bir ifade ile, İslam insanı maddi ve manevi bütünlüğüyle kavramaya çalışan, onu topyekun ele alan bir sistemdir. Bu yüzden İslam hristiyanlıktaki manasıyla laik değildir.”¹²

Hem İzzetbegoviç hem de Güngör, İslam'ı bir hayat tarzı olarak görmektedirler. İzzetbegoviç'in nazarında İslam, bir dindir ama aynı zamanda da bir felsefe, bir ahlaki sistem, bir düzen, bir tarz, bir atmosfer, tek kelimeyle bir hayat tarzıdır.¹³ Güngör de bir hayat tarzı olan İslam'ın vicdanların gizli köşelerine hapsedilmesinden kaçınılması gerektiğini söyler. “İslâm'ı hayata açmak isteyenler onun her meselesini gün ışığına çıkarmak zorundadırlar.”¹⁴ Peki bunu başarmak için ne yapmak gerekir? Bu noktada, İslam Deklarasyonu ve İslam'ın Bugünkü Meseleleri arasındaki ilk önemli farklılaşma karşımıza çıkar. İzzetbegoviç, İslam'ın bir hayat tarzı olmasından hareketle “uyanışın” da siyasi karakter taşıması gerektiği sonucuna varır. O'na göre, “İslami düzen iki temel varsayım ileri sürer: İslam toplumu ve İslami yönetim. İslami otorite olmadan İslami toplum eksik ve güçsüzdür; İslami bir toplum olmadan İslami yönetim ya ütopyadır ya da şiddettir... Aynı zamanda siyasi hareket olmayan hakiki bir İslami hareketin mevcudiyetinin tarihte örneği yoktur.”¹⁵ İslam Deklarasyonu'nda “ferdi hayatın bütün alanlarında İslam'ın var kılınması” ideali, “Fas'tan Endonezya'ya kadar bütünleşik bir İslam toplumunun yaratılması” hedefiyle bir arada ele alınır.¹⁶ Zira, “İslami yenilenme fikri, İslam'ı yalnızca insanları eğitmeye değil dünyaya düzen vermeye muktedir” görmektedir.¹⁷

İslam'ın Bugünkü Meseleleri'nde “İslam'ın uyanışı” ile siyaset arasındaki ilişkiye bakış daha farklıdır. Güngör, Müslüman dünyada demokrasinin elitleri halkla uzlaşmaya zorlayarak açtığı özgürlük zeminini “uyanış” bakımından önemser. Ancak, siyaseti

11 Güngör, *a.g.e.*, s. 73.

12 *A.g.e.*, s. 51.

13 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 26.

14 Güngör, *a.g.e.*, s. 7.

15 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 26.

16 *A.g.e.*, s. 5.

17 *A.g.e.*, s. 8.

herşeyin önüne koyan yaklaşıma itiraz eder: “... İslam davasının asıl yükü fikir adamlarının omuzlarına yükleniyor. Müslüman aydınlar ve din adamları, alimler, mütefekkirler, sanatkarlar bu sorumluluğun şuuruna ermek zorundadırlar. Medeniyetleri politikacılar yaratmaz; medeniyet alimlerle sanatkarların işidir. Yeni bir İslam medeniyeti de elbette ilim, fikir ve sanat eseri yaratanların omuzlarında yükselecektir. Eğer onların gayretleriyle müslümanlar arasında bir silkinme ve kalkınma olursa, siyasi hedefler kendiliğinden ele geçecektir.”¹⁸

Hem İzzetbegoviç hem de Güngör, İslam dünyasının I. Dünya Savaşı sonrasındaki vaziyetini “uyku” ve “gece” metaforlarıyla anlatırlar. Batı karşısındaki zayıflığın sebeplerini sıralarken tahlilleri içerden dışarıya, müslüman toplumların İslam’la münasebetlerinden Batı’nın/Batıcılığın etkilerine doğru uzanır. İzzetbegoviç, halkın hayatında İslam’ın pratik etkisinin azalışının, daima halkın ve sosyo-politik kurumların çözülüşüyle/alçalışıyla neticlendiğini söyler.¹⁹ İslam toplumlarının köleleştirilmeden, eğitimsizlikten, fakirlikten ve bölünmüşlükten kaynaklanan şikayetlerinin sebebi de müslümanların iç dünyalarındaki değişimdir.²⁰ Müslümanlar, ne Kuran’la bağlarını koparmışlar, ne de hayatlarını onun dikte ettirdiklerine göre tanzim edebilmişlerdir.²¹ Eğitimsizlik ve yanlış eğitim bu sorunu daha da büyötmektedir.²² Güngör, Türkiye bağlamında meseleye daha farklı bir pencereden yaklaşır. O’na göre söz konusu olan şey halkın İslam’dan uzaklaşması değil, mevcut duyguların ifade hürriyeti bulamamasıdır. Çok partili hayatla beraber bu doğrultuda bir gelişme yaşanmaya başlamıştır. Ancak, dini duyguları besleyecek ve ondan düşünce hareketi yaratacak bir aydın tabakanın sıkıntısı çekilmektedir.²³ Bununla birlikte söz konusu hissiyatın canlılığı, düzeltme/ıslah ihtiyacının olmadığı anlamına da gelmemektedir: “...Burada düzeltilmesi sözkonusu olan şey hiçbir zaman dinin kendisi, yani Kur’ân ve sünnet değildir; ancak müslümanlar aradan geçen zaman içinde Kur’ân ve sünnetten ayrılmışlarsa, onların din anlayışını Peygamberin ve sahabenin anlayışına döndürmektir. Düzelecek şey bizim bugünkü halimizdir, düzeltme modeli ise ilk müslümanlar devridir.”²⁴

İslam Deklarasyonu kitabında Kuran’dan uzaklaşma ve eğitim/yanlış eğitim tartışması, İzzetbegoviç’in ve Güngör’ün yine benzer eleştirileri yönelttikleri Batılılaşma meselesine bağlanır. Müslüman ülkelerin idarecileri, eğitim meselesini yabancılara terk etmişlerdir. Bu tavrın sonucu olarak yeni filizlenen entelektüeller, Batı karşısında komplekslidirler.

18 Güngör, *a.g.e.*, s. 209.

19 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 16.

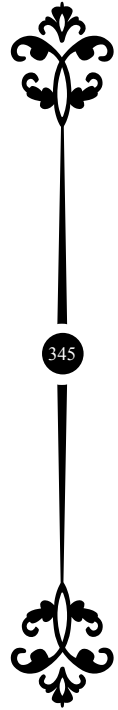
20 *A.g.e.*, s. 18.

21 *A.g.e.*, s. 19.

22 *A.g.e.*, s. 20.

23 Güngör, *a.g.e.*, s. 176-177.

24 *A.g.e.*, s. 8.

“...intelijansiya kendisini kendi ülkesinde yabancı hissetmeye ve öyle davranmaya başladı... ..Halklarımızı boyun eğer vaziyette tutmak için artık demir zincirler gerekli değildi. Bu yabancı eğitimin ipek kordonları aynı güce sahipti...”²⁵

İzzetbegoviç, Batı dışındaki pek çok milletin bu medeniyetle şu üç şekilden biriyle ilişki kurmaya çalıştığından söz eder. Mutlak reddiye, dikkatli yaklaşma ya da seçici olmayan kabul.²⁶ Güngör de benzer evsafa bir sınıflandırmayı Toynbee’ye atıfla kullanır. Geleceğin, katı muhafazakar zealotlar ya da kendi medeniyetlerinden tamamen vazgeçen kozmopolit herodianlerin olmayacağını söyler. Onun da dikkati üçüncü ihtimal üzerindedir.²⁷ İki düşünce adamı da Batılılaşma sürecinin Türkiye’deki sonuçlarını eleştirirler. İzzetbegoviç’in hükümlerinde Türkiye’yle düzenli iletişim imkanına sahip olmayışının tesirleri göze çarpar.²⁸ Güngör, içerden yaptığı tahlillerde olumsuzlukları vurgularken geleceği şekillendirebilecek yeni yönelişlere de vukufu dikkat çeker: “... Basitçe söyleyecek olursak, Türkiye şimdi Batı kültürüne girememiş, İslam kültüründe kalamamıştır.”²⁹ “Türkiye bugün milli hüviyetini nasıl tesbit edeceğine karar verememiş, fakat bu kararı şu veya bu istikamette verebilmek üzere çetin mücadelelere girmiş bulunan bir ülkedir.”³⁰ Bununla birlikte “...son elli yıllık modernleşme çılgınlığının henüz dejenere edemediği hayat kesimlerinde İslâm bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Üst üste yığılan kül tabakalarını aralayacak olursanız, Türk hayatında İslâm’ın bir kor halinde yattığı görülür.”³¹

İzzetbegoviç ve Güngör’ün yine müştereken vurguladıkları hususlar arasında aydınlar ve halk arasındaki ilişki yer almaktadır. Her iki düşünür de İslam dünyasının kendi inşa edeceği bir geleceğe yürüebilmesi için müslüman kitlelerin enerjisini kanalize edebilecek, İslam’ı düşünen ve hisseden bir intelijansiyaya ihtiyaç duyulduğunu vurgularlar.³² Hali hazırdaki vaziyete baktıklarında ise iki geniş grubun zihni tavırlarını müştereken tenkid ederler. Bunlar, (radikal) muhafazakarlar ve Batıcı modernistlerdir. Güngör, Türkiye özelinde aydın yelpazesinin mevcut vaziyetini ve gelecek için umut saydığı grupları yüz yüze oldukları sorunları, bünyelerinde barındırdıkları çelişki ve gerilimleri de dikkate alarak geniş bir değerlendirmeye tabi tutar. Ancak biz burada yalnızca, İzzetbegoviç’in merceğiyle ortaklaşan gruplar hakkındaki değerlendirmelerinin genel hatlarına yer vereceğiz. Ardından da söz konusu gruplarla ilgili tahlilleri sırasında farklı bakış açılarına sahip oldukları milliyetçilik/İslamcılık tartışmasına değineceğiz.

25 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 21.

26 *A.g.e.*, s. 12.

27 Güngör, *a.g.e.*, s. 192-193.

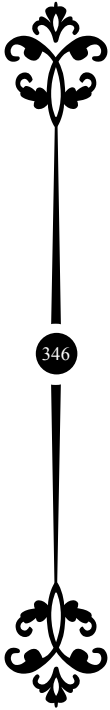
28 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 13.

29 Güngör, *a.g.e.*, s. 101.

30 *A.g.e.*, s. 111.

31 *A.g.e.*, s. 105.

32 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 25.

“İfrat-tefrit” sarkacının ilk ucundaki Batıcı modernistler, hem tavırlarındaki ağır ahlaki kusur hem de önerdikleri reçetelerinin yanlışlığı gerekçe gösterilerek eleştirilir. İzzetbegoviç, “başkalarının formlarını” isteyen modernistleri, “utanmaları gereken şeylerle gururlanan, gururlanmaları gereken şeylerden de utanan kimseler” olarak niteler. İzzetbegoviç’e göre bu kesimler, eğitim gördükleri Avrupa’da, zengin Batı’ya karşı aşağılık hissine, doğdukları geri kalmış ve fakir muhite karşı ise üstünlük duygusuna kapılmışlardır: “İslami bir terbiyeleri yahut halkla ruhi ya da ahlaki bir bağları yoktur. Yerel fikirleri, gelenekleri ve inançları yıkıp yerlerine yabancılarını ikame ederek bir gecede ana vatanlarına aşırı hürmet ettikleri Amerika’ya inşa edeceklerdir. Standartlar yerine bir standart kültü önerirler, kendi dünyalarının potansiyelini geliştirmek yerine arzuları geliştirirler, böylece yolsuzluk, ilkelik ve ahlaki kaosun yolunu açarlar. Batı dünyasının gücünün yaşayışından kaynaklanmadığını, çalışmasından kaynaklandığını göremezler. Batının gücü modada, Tanrısızlıkta, gece kulüplerinde, kontrol dışı genç bir kuşakta değil, sıradışı sebatta, ısrarda, bilgide ve insanına karşı sorumluluktur. Temel mesele, bizim batılılarımızın yabancı formları kullanmalarında değil, bunları nasıl kullanacaklarını bilmemelerinde yahut neyin doğru olduğuna dair yeterince gelişmiş bir hisse sahip olmamalarındadır. İşe yarar ürünü seçmeyi başaramamışlar, onun yerine başka bir medeniyetin zararlı, boğucu yan ürününü seçmişlerdir.”³³

İzzetbegoviç, Batıcı modernistlerin “yenilenme” meydana getiremeyecekleri hususunu özellikle vurgular. Hem yöntemleri yanlıştır, hem de tutumları sebebiyle yenilenme için gereken halk desteğini arkalarına almaları imkansızdır. Bunlar, “halkın içinden çıkan eski fikirleri ve idealleri yeni bir şekilde nasıl uygulayacaklarını bilen hikmet sahibi insanlar” değildir. Bizzat değerlere isyan etmişler, halkın kutsal saydığı hayatı, soğuk bir alaycılıkla ve hayret verici bir miyoplukla yıkıp yerine taklidini ikame ederek ayaklar altına almışlardır.³⁴ Tuttukları yol sebebiyle ülkeleri bağımsızlık sahibi sayılsa da “özgür” değildirler. Çünkü özgürlük, esasen ruhi’dir.³⁵ Batıcılığın iğdiş ettiği ruhlar, tüm meseleleri çözeceklerini iddia ettikleri yabancı “kurtuluş doktrinlerini”, “devrimci fikirleri” savunurken inanılmaz bir miyoplukla maluldürler.³⁶

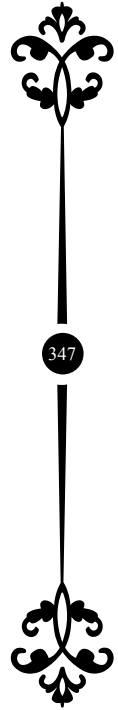
Güngör de, Batıcı modernistleri benzer özellikleriyle tasvir eder ve eleştirir. İlerleme ve kalkınma namına uygulamaya koyulan İslam-dışı politikalar, büyük çoğunlukla prestij değeri dışında herhangi bir fonksiyonel kıymeti bulunmayan, yani insanın gerçek ihtiyaçlarına cevap vermeyen etiketlerden ibarettirler. Bu etiketler, Batıcı politikayı temsil etmek dolayısıyla hakim mevkiye bulunan elitlerin işine yarar. Bu zümreler, servetleri sayesinde Batılı tüketim alışkanlıklarını benimseyecek kudrettedirler; fakat “...onların

33 *A.g.e.*, s. 11.

34 *A.g.e.*, s. 14 .

35 *A.g.e.*, s. 15.

36 *A.g.e.*, s. 12.

verdiği örneği ancak uzaktan seyredecek kadar yoksulluk ve mahrumiyet içinde bulunan büyük kitleler için manzara çok farklı görünmektedir. Bu kitlelerin nazarında Batılılaşma, veya İslam prensiplerini bırakarak Batılı bir hayat tarzını benimseme hareketi, lüks, sefahat, gösteriş, cinsi laubalilik, halkı hor görme manasına gelmektedir...³⁷ Bu aydın tipinin teklif ettiği reform programları çok defa müslüman kitlelerin duygularını rencide etmektedir. Zira, ülkelerinin meselelerini bağımsız bir zihniyetle değil de Batı'dan öğrendikleriyle ele almayı bir zihin alışkanlığı haline getirmişlerdir.³⁸

Her iki düşünür de modernist batıcılığı bayrak edinen aydın zümresiyle halk arasındaki zıtlaşmanın, yenilenme/rönesans doğurmak bir tarafa müslüman ülkelerdeki toplumsal enerjiyi zayıf edeceği hususunda hem fikirdirler. İzzetbegoviç, bu sürecin mantığını şu şekilde formüle eder: “Her rönesans, bir tarafta toplumdaki düşünen ve liderlik eden unsurlarla geniş kitleler arasındaki yaratıcı etkileşim, yakınlık ve dahili uyum ile doğar. Lider gurup irade ve düşünceyi, halk herhangi bir büyük girişimin kalbini ve kanını temsil eder. Halkın sırtlamadığı bir meselenin başarı ihtimali yoktur...”³⁹ Oysa modernistler, “eylemleriyle İslami ya da yabancı herhangi bir programı uygulanamaz kılan bir dahili çatışma ve karmaşa hali ürettiler. Halk İslami eylem istiyordu ancak bunu entelijansiyasız yapamadı, yabancılaşmış entelijansiya da bir program empoze etti, ama bu kağıttan ideale kanı, teri ve iştiyakıyla katılmaya hazır yeterli sayıda insan bulamadı. Zıt kuvvetler birbirlerini iptal etti, güçsüzlük ve felç hali ortaya çıktı.”⁴⁰

İzzetbegoviç ve Güngör, bu denklemin diğer ucuyla ilgili de hemen hemen aynı şeyleri savunmaktadırlar. Modernist batıcılık, değişen dünyanın müslüman toplumların önüne koyduğu meseleler hakkında halkın inançlarını önemsemeyen bir tutum takındığı için başarısız olmuştur. Radikal muhafazakarlık ise dış dünyada olup-bitenlere karşı ilgisizliği, yeni meselelerin yeni cevaplar üretilmesini gerekli kılmadığına dair ısrarıyla toplumsal enerjiyi donduran benzer bir netice üretmekteydi. Eleştirinin muhataplarını doğru tespit için ise Güngör'ün, radikal muhafazakarlığı, muhafazakarlıktan özenle ayıran satırlarına bakmak gerekiyor: “...Radikal muhafazakar dediklerimiz hakikatte muhafazakar olmaktan ziyade reaksiyonerdirler, yani bunlar mevcut bir geleneğin muhafazasını değil, mazinin derinliklerinde kalmış, gelenek olarak bugüne geçmemiş birtakım görüş ve düşünceleri diriltmek istemektedirler...”⁴¹

İzzetbegoviç, şekle verdikleri aşırı önemden ve eski şekiller üzerindeki ısrarlarından rahatsızlık duyduğu muhafazakarları, İslam'ı Batılı tarifine benzer şekilde, insanın

37 Güngör, *a.g.e.*, s. 25.

38 *A.g.e.*, s. 183.

39 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 23.

40 *A.g.e.*, s. 24.

41 Güngör, *a.g.e.*, s. 179-180.

yalnızca ruhi yönüne hitap edip dış dünyayı örgütlememesi gereken bir “din” olarak gördükleri için eleştirir.⁴² Muhafazakarlara göre, Kuran’ın yorumlanması yapılmış ve bitmiş bir meseleydi. Her şey olduğu gibi, bin yıl yahut daha öncesinde yorumlandığı gibi bırakılmalıydı. Yeni olan herşeye karşı düşmanca bakış, dünyadaki gelişmelerden doğmaya devam eden yeni durumlara Kuran ilkelerinin uyarlanması anlamındaki herhangi bir yeni modellenışı inancın bütünlüğüne saldırıyla eşitliyordu.⁴³ Bu sebeple, “Müslüman dünya uyanışın tüm işaretlerini verirken bu sınıf dünyada ümitsizlik ve katlaşmanın timsali oldu... İslam dünyasını, kendisini sıkıştıran felaketlerle yüzleşmek hususunda desteklemek için herhangi bir yapıcı adım atmaya muktedir olmadıklarını gösterdi”⁴⁴

Güngör, radikal muhafazakarlığın doğuş sürecindeki haklı mazerete dikkat çekse de, bu tavrı İzzetbegoviç gibi eleştirir: “Dini değerleri korurken değişime karşı muhalefet etme şeklinde tezahür eden... ..bu mukavemetçi tavrı esasında bir kusur olarak göstermek doğru olmaz, çünkü herşeyin alabildiğine değiştiği, cemiyetin başdöndürücü bir süratle hüviyetini kaybettiği bir dönemde onların mukavemeti normal bir sosyal tepki olmuştur ve kendini muhafaza etmek isteyen her cemiyet bu ataleti gösterir.”⁴⁵ Ancak, dinin “muhafızlığı” vazifesini üstlenenler, “muhafaza ettikleri şeyi gün ışığına çıkarmayacak kadar aşırı ve manasız bir titizlik göstermeleri yüzünden, onu öldürmek üzere olduklarını da bilmeleri gerekiyor. İslam bir hayat nizamıdır, onu hayattan çeken insan İslam’a hizmet değil, belki bilmeden ihanet etmiş olur.”⁴⁶

Her iki düşünürümüz de, radikal muhafazakarlığın etrafında bir menfaat dairesinin oluştuğu, bu sebeple yanlışlıklar farkedilse bile tutumların değiştirilmesinde zorlanıldığı kanaatinde idirler. İzzetbegoviç bunu şöyle açıklar: “...İslam’da ruhban olmamasına rağmen, hacılar ve şeyhlerden oluşan örgütlü topluluk Kuran’ı yorumlama hakkını gaspetmişler ve kendilerini Kuran’la insan arasına aracı olarak yerleştirmişlerdir. Ruhban vasfıyla teologturlar. Teolog olarak dogmatiktirler...”⁴⁷, “...Kendilerini inancın yorumlayıcısı ve muhafızı olarak anan bu kesim kendileri açısından karlı bir kariyere sahiptirler...”⁴⁸ Bu din adamı zümresi, bir çeşit yerleşik menfaat grubu haline gelmiş, kendilerine göre alışkanlıkları, gelenekleri, çevreleri ve kurumları teşekkül etmiştir.⁴⁹

Bu tespitlerin ardından hem İzzetbegoviç hem de Güngör, Müslüman dünya için kendi inanç ve dinamikleriyle “yenilenmeyi” üçüncü bir yol olarak gösterir ve

42 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 8.

43 *A.g.e.*, s. 9.

44 *A.g.e.*, s. 10.

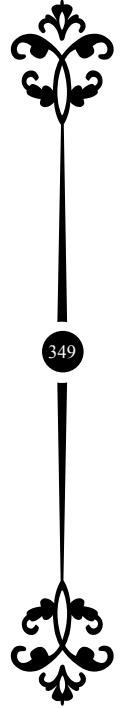
45 Güngör, *a.g.e.*, s. 190.

46 *A.g.e.*, s. 201.

47 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 9.

48 *A.g.e.*, s. 10.

49 Güngör, *a.g.e.*, s. 190.

savunurlar. İzzetbegoviç'e göre tek mümkün çıkış yolu; "İslam"ı düşünen ve hisseden bir intelijansiyanın oluşması ve gruplaşmasıdır. Daha sonra bu intelijansiya İslami düzenin bayrağını dalgalandırabilir ve müslüman kitlelerle birlikte onu hayata geçirmek için eyleme geçebilir.⁵⁰ "...İslam dünyası, İslamsız ya da İslam'a karşı yenilenemez."⁵¹ İzzetbegoviç, bahsettiği düzenin her çağda İslam'ın mesajının yeni formlarda ve yeni vasıtalarla uygulanışıyla mümkün olabileceğini söyler. Zira "İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen değişmez İslami prensipler vardır, ancak değiştirilemez İslami ekonomik, sosyal ya da siyasi yapı yoktur."⁵² Güngör de benzer bakış açısına sahiptir: "...Dinin değerleri ezeli ve ebedi ise -ki öyledir-, bunların soyut değerler olması gerekir; bunları insanlık tarihinin şu veya bu zamanındaki şartlara göre bürünmüş oldukları müşahhas kalıplardan ayırarak düşünmek lazımdır."⁵³

Yenilenme ihtiyacını doğuran süreç, İslam dünyasının dışındaki gelişmeleri de kapsayan iki katmanlı bir değişim dinamiğine dayanmaktadır. Bunlardan ilki, İslam dünyasının Batı karşısındaki yenilgisinin sonuçları, ikincisi ise bizzat Batı'yı da sarsan anlam krizidir. İslam dünyasında yenilenme, her ikisine de bir cevap oluşturmak durumundadır: "...her tarafta bugünkünden farklı prensiplere ve farklı bir sosyal organizasyon tarzına dayanan bir sistem arayışına şahit oluyoruz. Bu arayışın iki yönü vardır ve bulunacak bir sistemin bu iki yöne de tatmin edici cevap getirmesi beklenmektedir. Bu yönlerden biri, sistemin bütüncü bir hakikat ihtiyacını karşılaması, öbürü ise temel değerler bakımından insan haysiyetini korumasıdır."⁵⁴ Zira, Batı medeniyetinin çarkları arasında "...insan gün geçtikçe yiyip içen, çiftleşen ve fırsat buldukça başka insanları boğazlayan, niçin yaşadığını düşünmeye fırsat bulamayacak şekilde sürüklenip giden bir varlık haline gelmektedir. Asıl felaket budur."⁵⁵ Bu felaketten kurtulmak için muhtevası İslam'ın ilkeleri etrafında şekillenen bir modernleşmeye/yenilenmeye ihtiyaç vardır. Nitekim, "...İslâm'ın uyanışı denen şey her tarafta hakim olan dünya görüşüne, idâre tarzına, iktisadî ve sosyal sisteme karşı ortak bir reaksiyonu temsil etmektedir... ..Buna modernleşme sancısı da diyebiliriz."⁵⁶

Son olarak, "İslâm'ın Uyanışı" doğrultusunda yürünmesini önerdikleri yolun/yolların mahiyetinin kavranması bakımından her iki düşünürün milliyetçilik/İslamcılık ve İslam Birliği meseleleri karşısındaki konumlarının tespitine ihtiyaç vardır. Tebliğimizin girişinde de işaret ettiğimiz gibi, İzzetbegoviç'in milliyetçilik, Güngör'ün İslamcılık

50 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 25.

51 *A.g.e.*, s. 6.

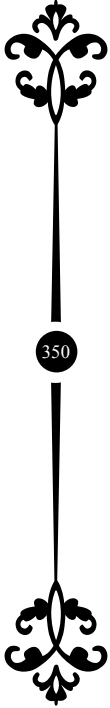
52 *A.g.e.*, s. 31.

53 Güngör, *a.g.e.*, s. 207.

54 *A.g.e.*, s. 71.

55 *A.g.e.*, s. 70.

56 *A.g.e.*, s. 23.

eleştirilerine rağmen her iki düşünürün de fikirleri pek çok noktada buluşmaktadır. Elbette bu, aralarında farklılıkların bulunmadığı manasına gelmemektedir. Doğru bakış açıları inşa edilebildiğinde, benzerliklerin keşfinin ve ayrılıkların izahının imkan dahilinde olduğuna işaret etmektedir.

İzzetbegoviç, milliyetçiliği müslüman toplumların İslam mirası ile ilişkilerini kesmeyi hedef alan Batılılaşmacı bir ideoloji olarak gördüğü için eleştirir. Türkiye’den ve Cezayir’den verdiği alfabe değişimi⁵⁷ ve dil ile ilgili örnekler, bu bakımdan açıklayıcıdır. Nitekim, Güngör de “reaktif milliyetçilik” adını verdiği bu ideolojinin muhalifleri arasındadır: “Daha evvel Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içinde bulunan ülkelerde, İmparatorluğun yıkılmasından sonra iktidara gelen elitler kendi iktidarlarına bir meşruiyet kazandırmayı başaramamışlardır. Buralarda Avrupa nasyonalizmini körü körüne taklid eden “reaktif milliyetçi” hareketlerin, Batılı anayasaların ve Cermen idealistlerine mahsus otoriter düşüncenin, son yıllarda ise Marksizmin ve sair sosyalizm çeşitlerinin benimsenmesi hiçbir ömürlü ideolojik senteze yol açmadı.... ..Bu buhran ortamı karşısında İslâm uyanışının taraftarları İslâm’ın Batılı eklektik sistemlere üstünlüğüne işaret etmektedirler.”⁵⁸

“Müslüman dünyada İslamsız vatanseverlik yoktur”⁵⁹ diyen İzzetbegoviç de, bu reaktif milliyetçiliği eleştirmekte, Müslüman ülkelerin milli olmayan gayri milliyetçiliklerle tebarüz ettiklerini söylemektedir. Milliyetçiliğin İslam’ın ikamesi olarak anlaşılışından ve daima anti-İslamcı bir hareket olarak temsil edilişinden şikayetçidir. Kendilerini, halkın daima ve sadece İslami olan geçmişi ve gelenekleriyle doğal bir çatışma içinde bulan birçok Müslüman ülkedeki milliyetçi hareketlerin sömürgeci öncüllerine benzer şekilde bir çeşit milliyetsizleşme programı uyguladıklarını belirtmektedir.⁶⁰ Güngör ise, kendisinin içinde yer aldığı Tük milliyetçiliğini İzzetbegoviç’in tasvir ettiği akımlardan şu sözlerle ayırmaktadır: “...Türkiye’deki gibi milliyetçiliğin İslamcılık’tan ayrılmaz bir karaktere sahip bulunduğu ülkelerde milliyetçiler de aynı ateşle İslam davasının peşindedirler...⁶¹ ...Hiç şüphesiz İslâm ülkelerinde bütün aydınları Batı taklitçisi ve İslamcı diye ikiye ayırmak doğru olmaz. Mesela Türkiye’de İslamcı görüş esas itibarıyla milliyetçilik patentini altında işlenmektedir; yâni milliyetçilikle İslamcılık birbiri içine girmiştir...”⁶²

Nitekim, İzzetbegoviç’in Cezayir gibi ülkelerde Arapça’ya karşı Kuran lisansı olduğu için gerçekleştirdiğini düşündüğü mesafeli duruş⁶³, Güngör’ün de dikkatini çeken hususlar arasındadır: “...Cezayirli aydınlar, ülkelerini sadece beyaz sömürgeciden kurtarılması

57 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 14.

58 Güngör, *a.g.e.*, s. 20.

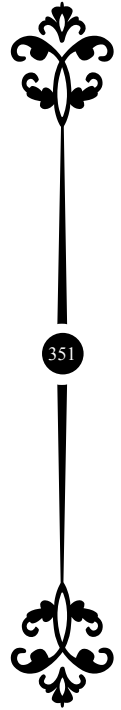
59 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 64.

60 *A.g.e.*, s. 63.

61 Güngör, *a.g.e.*, s. 197.

62 *A.g.e.*, s. 24.

63 İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 63.

gereken ve kendilerini hazmedebilecek olan bir yer gibi gördüler. Çokları yerli kültürden iyice kopmuşlardı, Cezayir kurtuluşunun lideri ve ilk Cezayir Başkanı Ben Bella ana dili olması gereken Arapça'yı bilmiyor, Fransızca konuşuyordu.”⁶⁴ İslam'ın ırkçılığa karşı tavrını vurgularken de iki düşünür meseleye aynı yerden bakmaktadır: “İslam insanların harici ve objektif hususiyetlerine göre gruplandırılmasını ve tasnifini kabul edemez.”⁶⁵ “İslam'ın hakim olduğu yerlerde sınıf mücadelesi, ırk kavgası, kölelik ve emperyalizm görülmemiştir. Camide eşit gördüğü bir insanı sokakta hayvan sayan bir İslam cemaati da görülmuş değildir.”⁶⁶

Güngör'ün Türkiye tecrübesinden hareketle İslamcılığa karşı tenkitleri ise İslam'ı ayrılıkçı kavmiyetçiliğin maskesi olarak kullanan kesimler ile İslam birliği ile ilgili idealleri savunurken milliyet farklılıklarını hesaba katmayan romantik saydığı tasavvurları hedef almaktadır. “İslam beynelmilelciliğini adeta bir milliyet düşmanlığı haline getiren gruplar”,⁶⁷ “...reddettikleri milli devlet davası karşısında başka bir milli devleti tutamayacaklarına göre, herkesi müslüman olarak tatmin edecek bir İslam devleti modelini aramaya başladılar. Bunların gözünde Osmanlı İmparatorluğu da İslam modellerine uygun değildi; hatta İslam birliği için en büyük gayretleri sarfeden ve Pan-İslamist ideolojinin şampiyonu olarak tarihe geçmiş bulunan İkinci Abdülhamid'i İslam'ın hiç tasvip etmeyeceği despot sayıyorlardı. Böylece, İslam birliğini korumak ve geliştirmek isteyenler kendi devletleri dahil olmak üzere bütün milli devletlere yabancı gözüyle baktılar. Fakat onları tatmin edecek bir model mevcut değildi ve şimdiye kadar hiç olmamıştı.”⁶⁸ “...Bu manada İslamcılık şimdiye kadar hep hakim milliyete karşı hoşnutsuzluğunu doğrudan doğruya belirtemeyen etnik azınlıkların ideolojisi olmuştur. Bunların maksadı İslam ülkeleri arasında birlik sağlamaktan ziyade kendi yaşadıkları ülkedeki milliyetçi politikayı nötralize etmektir. Bu azınlıklar ayrılıkçı bir politika takip edecek kadar kalabalık ve güçlü olduklarını hissettikleri an kendi istikametlerinde bir milliyetçilik hareketi açmaktan kaçınımazlar; böyle bir güce erişemedikleri müddetçe İslam davasının şampiyonu olarak görünürler.”⁶⁹

Öte yandan Güngör, daha önce işaret ettiğimiz İslamcılık ve Türk milliyetçiliği arasındaki örtüşen ilişkilerin köklerini II. Abdülhamid'in Hilafet siyaseti ve İttihad-ı İslam fikrinin temelleriyle ilgili tarihi zemine bağlar: “...mesele sadece Osmanlı-Türk devletinin ayakta kalması değil, bütün müslüman dünyasının esaret ile hürriyet

64 Güngör, *a.g.e.*, s. 123.

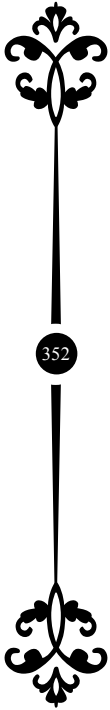
65 Izetbegović, *a.g.e.*, s. 32.

66 Güngör, *a.g.e.*, s. 75.

67 *A.g.e.*, s. 197.

68 *A.g.e.*, s. 152.

69 *A.g.e.*, s. 157.

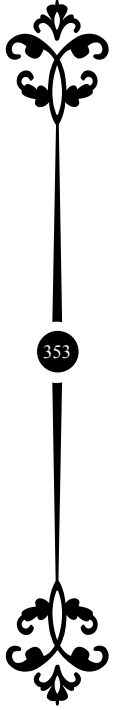
arasında bir yol seçmesi meselesiydi...’’⁷⁰ “...Her iki hareket bu başlangıç yıllarında Batı’ya tepki olarak ortaya çıktığı için, milliyetçilikle İttihad-ı İslam fikri veya Hilafet siyasetinin birbiriyle çatışmadan, hatta bazen birbirini destekleyecek şekilde cereyan ettiği görülmektedir.’’⁷¹ Güngör, günümüz açısından İslam ülkeleri arasında değişik örgütler çatısı altında gerçekleşecek işbirliklerini de destekler ancak daha ileri bir birlik için Osmanlı kudretinde bir merkez devlete ihtiyaç duyulduğunu vurgular: “...Bugün hiçbir İslam ülkesi, karşısında kendisi için ideal edineceği, hayranlık duyduğu bir devlet göremiyor. Böyle bir devlet mevcut olsaydı, tıpkı Batı dünyasındaki Amerika ve sosyalist bloktaki Rusya gibi İslam dünyasında da bir kuvvet merkezi teşekkül eder, birlik ve dayanışma meselesi büyük ölçüde halledilmiş olurdu.’’⁷²

Yugoslavya’da, soy ve dil ortaklığı olan bir gayri müslim çoğunluktan Müslüman kimlikleriyle ayrılan Boşnakların durumu göz önünde tutulduğunda, İzzetbegoviç’in İslamcılığını besleyen motivasyon kaynaklarının Güngör’ün tenkitlerinin dışında kalacağını vurgulamak gerekmektedir. İzzetbegoviç, soydaşlarınca İslam’a girdikleri için “Türk olmakla” itham edilen Osmanlı müslümanlarının Batı’daki serhaddinde kendi milletinin kaderini geniş İslam dünyasıninkıyla tevhid eden bir siyasi tasavvur ortaya koymuştur. Bu vizyon, İslam dünyasının tarihi merkezi konumundaki Türkiye’de etnik ayrılıkçılığı örtülü motivasyon edinmiş gruplarınkiyle aynı kefeye konulamaz. Nitekim, İzzetbegoviç İslam Birliği’ne giden yolun açılması için müslüman ülkelerde milli kimlikleri hedef alan bir iç çatışmayı değil, AET tarzı bir örgütlenmeyi model olarak göstermektedir. AB’ye giden yolda Almanya ve Fransa gibi ülkelerin liderlik rollerinin önemi hatırlandığında, her iki düşünürün İslam Birliği tasavvurları arasında köprü kurmak mümkündür. Nitekim, Bosna soykırımı esnasında yaşananlar, hem İzzetbegoviç’in hem de Güngör’ün yaklaşımlarını doğrulamıştır. Parçalanmış İslam dünyasının etkisizliğinin ve Türkiye’nin bir dünya gücü olamayışının sonuçlarını en acı tecrübe edenler Boşnaklar oldular. İslam dünyasının İzzetbegoviç ve Güngör’ün tebliğimizde incelediğimiz eserlerinden yaklaşık kırık yıl sonra hala aynı meseleleri tartışıyor oluşu ise, benzer faciaların Bosna’da ya da başka yerlerde tekrerr etmemesi için yapılması gerekenler listemizin uzunluğunu gösteriyor.

70 *A.g.e.*, s. 136.

71 *A.g.e.*, s. 131.

72 *A.g.e.*, s. 156.

SADE VE BİLGE İNSAN ALIJA İZETBEGOVIÇ

Süleyman GÜNDÜZ*

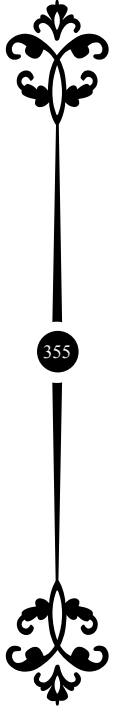
Geçmiş anılarımızdan gelecek ise ümitlerimizden oluşur. Genel yargı budur. Dünya kaotik bir evreden geçiyor. Aslında her dönemin kendine has bir kaosu oldu. Son 200 yıldır İslam coğrafyasında barış ve esenlik sözcükleri geleceğe dair bir umudun ifadesi olarak algılanmaya başlandı. Uzak bir geleceğe yapılan atıflarda kullanılıyor bu iki sözcük.

Oysa bu coğrafya sakinlerinin oluşturacağı düşünce, günü ve geleceği belirlemesi gerekiyordu. Yaygın olarak baktığımızda şimdilik bunu oluşturacak zihinsel bir özgürlüğün ve berraklığın bulunmadığını müşahede ediyoruz. Zihinlerimize yenilmişlik duygusunun ortaya çıkarttığı edilgen bir anlayış hâkim.

Geçmiş dönemlerin aydınlık günleri sadece öykülerde yer alıyor ve bir daha gerçekleşemeyecek kadar uzak bir dille aktarılıyor. Yaşadığımız coğrafyanın sakinleri geçmiş dönemlerde insanlığa yön veren aydınlık günler yaşamamış gibi öykünmeci bir anlayışla, egemen düşüncesinin peşine takılıp kurtuluşa erebileceklerine inanıyorlar. Aslında böylesi bir düşüncenin oluşmasını yadsımamak gerekir. Son 200 yıldır içinde yaşadığımız coğrafyadaki her gelişme böylesi bir düşünceye kapılmamızı destekliyor. Siyasilerimizin, bilgilerimizin ve sanatçılarımızın yaptıkları bunu haklı çıkartıyor.

Medeniyet kurduğumuz, mülkiyet edindiğimiz, âşık olduğumuz, evlendiğimiz, çocuklarımızın doğduğu, romanlar, öyküler ve şiirler yazdığımız topraklarda bilgeliği, hikmeti, irfanı, huzur ve güveni kaybettik, geleceğe dair ümitlerimiz de tükenmeye başladı. İnsan olmanın ötesinde ortak noktamız bulunmayan yurtlarda düşüncelerimizin değer bulacağı; daha özgür, huzurlu ve güven içinde olacağımızı düşünüyoruz. Söz-eylem ilişkisi kopartıldığından beridir gün yüzü görmedik. Bu düşünceler içinde hayatlarımız pahasına yüz binlerimiz yurtlarını terk etmeye başladı.

* Dr., Türkiye.

1993'ün karlı bir kış günü İsviçre'de Cenevre havaalanında saatlerce bir adamı beklerken zihnimden gelip geçenler bunlardı. Ülkeye giriş vizem olmadığı için havaalanında devlet adamlarına ayrılan küçük bir odada beklemek zorundaydım.

Bu adamı 80'lı yılların ortalarından itibaren eserleriyle takip etmeye başlamıştık. 90'lı yıllardan itibaren de ülkesini bağımsızlığa ulaştırmak, barış ve esenliği hâkim kılmak için mücadele ediyor ve müzakerelerde bulunuyordu. İlk bir mütefekkir olarak düşünce hayatımıza dâhil olmuştu. Batıda doğmuş ve yetişmiş bir şahsiyet olarak İslam coğrafyasıyla ilgiliydi.

“Doğu ve Batı arasında İslam” kitabını okuduğumuzda bizim dünyamıza ait ama o güne kadar İslam dünyasının âlimlerinden farklı bir dili olduğunu anladık. Eserlerinde önce Müslümanların ardından insanlığın sorunlarının çözümü için yeni bir çağrıda bulunuyordu. O “dünyanın içine düştüğü ideolojik çatışmada İslam'ın yeri nedir?” sorusuna cevap veriyordu. Yerelden evrensele bir yöntem sunmaktaydı. Beklediğim adam mütefekkirliğinin yanı sıra artık bir devlet başkanıydı. Beklediğim adam Alija İzetbegoviç idi. O artık teoriden pratiğe yani fikir dünyasından eyleme doğru bir yöneliş içindeydi.

Olgulara ve sorunlara duru bir bakışı vardı. O dünyada mevcut dinleri, eğilimleri analiz ediyor, insanlığın önüne yeni bir anlayış koyuyordu.

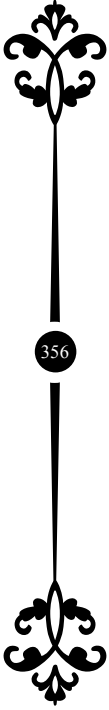
Kendisini araştırdıkça yerelden evrensele uzanan bağımsız bir aklın, düşüncenin ve özgün bir dilin sahibi olduğunu gördük. “İslam Deklarasyonu ve İslami Yeniden Doğuşun Sorunları” kitabıyla önce ait olduğu medeniyetin güncel sorunlarını ele alıyor ve çözüm yolları öneriyordu.

O, dünya görüşlerini kabaca üç bölüme ayırıyordu:

- 1 - Dinî (maneviyatçı) dünya görüşü
- 2 - Materyalist dünya görüşü.
- 3 - İslami dünya görüşü.

Ona göre felsefi düşüncenin temeli akıldır, ancak insanlık tecrübesinin bize gösterdiği şudur: Sadece aklın sınırları içinde kalarak tutarlı ve sistemli bir düşünce sistemi üretmek mümkün değildir. Bu anlamda Hristiyanlık ve materyalizm kendi düşünsel temellerini ve özelliklerini kaybetmedikçe çıkış yolu bulmaları mümkün değildir. Hristiyanlık ve materyalizm arasında İslam, insanlığa kurtuluş yolunu gösterecek üçüncü yoldur.

O Müslüman bir bilge ve siyasetçi olarak kendisi için birinci derecede vazgeçilmez olarak üç temel kavramı savunuyordu. Bunlar: özgürlük, ahlak ve eleştiriydi. Genelde dünyanın özelde Müslümanların bu üç konuda yeniden düşünmelerini istiyordu.

Özellikle İslam Dünyası'ndaki eğitim sistemine şiddetli bir eleştiri getiriyordu. Müslümanların kendilerinden sonra gelecek kuşakları yetiştirmede özgür ve eleştirel düşünme yerine itaati esas almaya başlamalarını önemli gerileme nedenlerinden biri olarak görüyor. "İslam Deklarasyonu" adlı kitabında ki "Müslüman mı, yoksa tebaa mı yetiştiriyoruz?" makalesinde bunu açıklıyordu.

Alija'ya göre Müslümanlar çocuklarını sorgulama ve eleştirme, buna bağlı olarak da özgür kararlar verebilme, özgün üretimlerde bulunma gücünden yoksunlaştıran bir itaat felsefesiyle yetiştiriliyorlardı. Müslümanlar özgür bir akla sahip değillerdi. Ona göre özgürlük yoksa İslam'ın birçok kuralı yerine getirilemezdi.

Bunun yol açtığı problemlere değinirken, "itaatin mutsuz felsefesi'ni": Bir taraftan o, canlı olanları ölü hale getirmekte, diğer taraftan ise din adına yanlış ülküleri ön plana çıkararak, daha yaşamadan evvel ölen kimseleri İslam'ın etrafında toplamaktadır. O, normal insanlardan suç ve günah duygularının takibatında, aynı zamanda hakikatten kaçan, pasiflik ve tesellide sığınak arayan hayatı ıskalamış şahsiyetler için çok cazip olan, kendinden emin olmayan insanlar yaratmaktadır." diyordu.

"İdare etmek için değil, idare edilmek için eğitilen kuşaklar İslam'ın ilerlemesini sağlayamaz. İslam toplumunun cesur ve isyankâr ruhlara ihtiyacı vardır." Cenevre havaalanında bu düşüncelerin sahibiyle uzun bir yolculuğa hazırım.

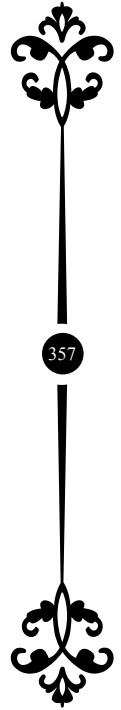
Büyük bir telaş içinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yaveri yanımıza gelip, geliyor dediğine büyük bir heyecanla onu apronda karşıladım. Yanımıza geldi ve bizleri selamladı. "Dobrodošli Presetnik" dedim.

Uzun bir yolculuğu beraber gerçekleştirecektik. Cenevre'den Senegal'in başkenti Dakar'a kadar, konuşacak uzun bir zamanımız olacaktı. Uçağımız kısa sürede havalandı.

Tanışma faslından sonra Bosna Hersek üzerine konuşmaya başladık. 10 kantona ayrılan yeni planı arabuluculara sunmuştu. Sunulan haritalar üzerinde konuştuk. İslam Konferansı Teşkilatı toplantısında bizim Bosna adına taleplerimizi kendisine ilettim.

Bir müddet sonra konu yerelden, bölgele ve evrensele doğru yöneldi. Önce İslam dünyasını ve Müslümanların içinde buldukları hali konuştuk; ardından dünyanın içinde bulunduğu liderlik sorununu ve ahlakiliğini. Olayları ele alış biçimlerini ve ürettikleri çözümleri tartıştık. Bugünkü egemenlerle adil bir barışın yapılamayacağını ve insanlığın sorunlarının çözülmemeyeceğini söylüyordu.

1992'de Bosna sorununa barışçıl bir çözüm bulmak için arabulucu olan ABD eski Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ve İngiliz Lord David Owen Bosna Hersek'in etnik ve dini temelli esaslara göre bölünmesi teklif edildiğinde Alija buna şiddetle karşı çıkmıştı.

Vance'in: "Sizi yalnız bırakacaklar, ne yapacaksınız?" sorusuna "ilkelerimiz uğruna yok olma pahasına savaşaçağız" cevabını vermişti.

Onun anlayışında, insanlar hangi inanç ve felsefe mensubu olurlarsa olsunlar Müslümanların yönettiği toplumlarda özgürce bir arada yaşayabilmeliydiler. En azından böylesi bir dünyayı biz inşa etmeliyiz diyordu. Çünkü böyle bir tecrübeye sahibiz ve bunu Bosna Hersek'te gerçekleştirebiliriz diyordu.

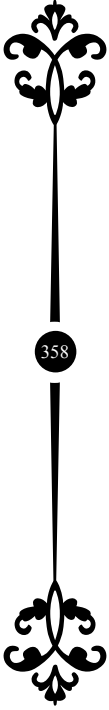
Bosna Hersek için arabulucuların, Sırp ve Hırvat siyasilerin talebi etnik ve dini bölünme üzerine kuruluydu.

Alija Izetbegoviç, Bosna Hersek'i Dünya Okyanusu içinde insanlık için bir ümit, bir kurtuluş, adil, eşit, özgür ve korkmadan yaşanabilecek bir ada olarak tasavvur ediyordu. Bunun için Boşnaklar onun önderliğinde büyük bir bedel ödediler ve savaş süresince bu ilkelerin korunması için büyük bir özen gösterdiler.

Savaşın sonuna doğru zoraki barış anlaşmasını imzalamaya giderken "Bizler insan olmaya ve insan kalmaya çalıştık ve başarılı olduk. Ancak bunu onlardan (Sırp'lardan) dolayı yapmadığımızın altını çizmeliyim. Kendimizden dolayı insan kalmaya çalıştık, onlardan dolayı değil. Onlara hiçbir şey borçlu değiliz. İnsan olmak ve insan kalmak, Allaha ve kendimize karşı sorumluluğumuzdur. Onlara karşı değil. Ben Avrupa'ya giderken kafam önümde eğik gitmiyorum. Çünkü çocuk, kadın ve ihtiyar öldürmedik. Çünkü hiçbir kutsal yere saldırmadık. Oysa onlar bunların tamamını yaptılar. Hem de Batı'nın gözü önünde; Batı medeniyeti adına. Bugünkü bu dünya ve bu liderlerle daha adil bir barış yapmak mümkün değil" diyordu.

Bugün dünyanın içinden geçmekte olduğu sürece baktığımızda bu düşünceye sahip bir liderlik görmüyoruz.

Alija'ya göre tarih boyunca insanlar iki anlayışa, iki tutuma, iki hayat tarzına sahip olmuşlardır. "İnsanlar var ki güçlü iktidarlara hayrandırlar; disiplinli ve ordularda görülen, amir ve memuru belli olan düzeni severler. Yeni kurulan şehir semtleri, sıraları dosdoğru ve cepheleri hep aynı olan evleriyle onların zevklerine uygundur. Müzik bandoları, formaları, gösterileri, resmigeçitleri ve bunlar gibi hayatı güzelleştiren ve kolaylaştıran şeyleri beğenirler. Bilhassa her şey 'kanuna uygun' olsun isterler. Bunlar tebaa zihniyetli insanlardır ve tabi olmayı; emniyeti, intizamı, teşkilatı, amirlerince methodılmayı, onların gözüne girmeyi severler. Onlar şerefli, sakin, sadık ve hatta dürüst vatandaşlardır. Tebaa iktidarı iktidar da tebaayı sever. Otorite yoksa bile tebaa onu icat eder. Öbür tarafta mutsuz, lanetlenmiş veya lanetli ve daima gayr-i memnun bir insan grubu vardır. Bunlar hep yeni bir şey isterler; ekmek yerine daha ziyade hürriyetten, intizam ve barış yerine daha ziyade insanın şahsiyetinden bahsederler. Geçimlerini hükümdara borçlu olduklarını

kabul etmeyip, bilakis, hükümdarı da kendilerinin beslediklerini iddia ederler. Bu daimi itizalciler umumiyetle iktidarı sevmezler, iktidar da onları sevmez. Tebaa, insanlara, otoritelere, putlara; hürriyetçiler ve isyancılar ise tek bir Tanrı'ya taparlar. Putperestlik köleliğe ve boyun eğmeye nasıl engel teşkil etmiyorsa, hakikî din de hürriyete mani değildir” şeklinde insanları iki kategoriye ayıran Alija, şöyle der: “Bu iki gruptan hangisine mensup olduğunuza siz karar verin.”

O Makyavelist bir lider değildi. İnandığı değerleri hayatı pahasına savunmuştu. Kısaca neyi düşünmüş ve söylemişse onu yaşadı.

“Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan her şeyin adıdır.”

“Dünyanın bütün büyük dinleri şu basit hakikati öğretmeye çalışır (ve bütün hakikatler basittir): Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma. Ya da öyle hareket et ki, davranışların herkes için geçerli olsun; ne sana göre değişsin ne de başkalarına göre...”

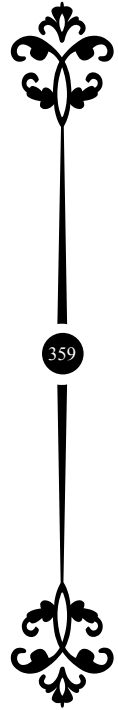
Müslümanlar öyle olmalıdırlar ki, dünyanın neresinde, hangi düşünce, inanç ve yaşama biçimine sahip olursa olsun insanlar şunu diyebilmeli; onların yaşadığı ve yönettiği yere gidersem özgür, eşit ve güven içinde olurum, bana adalet ve merhametle muamele ederler. Süleyman, benim kurmak istediğim Bosna bu. O selamın diline iltica etmişti.

Bizler o'nun şahsında sadeliğin, bağımsız bir aklın, bilgelik-liderlikle buluştuğunda ortaya nasıl bir davranış çıktığını gördük. Liderler bir kitle heykeltıraşlarıdır. Adeta mermer bir bloku yontarcasına bir toplum inşa ederler. Düşünceleri ve davranışlarıyla Alija bizleri inşa etti ve inşa etmeye devam ediyor.

20. yüzyılın son çeyreğinde modern dünyada gelecek çağlara da örnek oluşturacak bir şahsiyeti tanıma şerefine nail oldum. Yardımına koştuğum insan aslında bana yardım etmişti. Dostluğu, düşünceleri ve davranışları benim hayatımı etkiledi.

Rahmetli Selahaddin Şimşek dostum “Göklere ulaşmak isteyenler O'nun elçisinin ayak izlerini takip etsinler” derdi.

19 Ekim 2003'te aramızdan ayrılan Alija İzetbegoviç bizlere “Yeryüzünün öğretmeni olabilmek için gökyüzünün öğrencisi olmak lazım.” sözünü miras bıraktı. Uzun bir seyahatin sonucunda başlayan dostluğumuz vefatına kadar sürdü. Onu özlemle ve rahmetle yâd ediyorum.

MODERN TÜRK ŞİİRİNDE BOSNA SAVAŞI

Semiha Muhterem BELVİRANLI*

Giriş

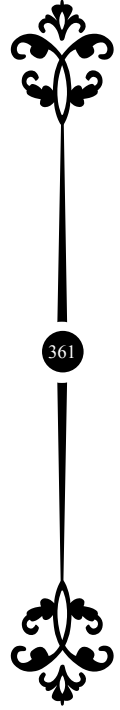
Uzun yıllar Osmanlı idaresinde kalmış olan Balkan coğrafyası, Osmanlı'dan ayrıldığı dönemlerden itibaren Türk aydınlarının gündeminden düşmemiştir. Bu coğrafyada yer alan ve Osmanlı mirasını içerisinde barındıran Bosna-Hersek de Türk yazar ve şairlerinin ilgisini çekmiş ve eserlerinde söz konusu edilmiştir. Bosna'ya olan bu ilgi Bosna Savaşı ile birlikte artarak devam etmiştir.

Sırp tarafından 6 Nisan 1992'de Müslümanlara karşı başlatılarak 14 Aralık 1995'e kadar devam eden Bosna Savaşı, Türk aydın ve entelektüelleri tarafından dergi, gazete, roman ve şiir kitapları aracılığı ile Türk halkının gündemine taşınmıştır. Edebiyat dünyasında Bosna'ya dair verilen eserler, yalnızca savaş yıllarıyla sınırlı kalmayıp, savaş sonrasında vermeye devam etmiştir.

Bu tebliğ çalışmasında, öncelikle Bosna-Hersek'in tarihçesine yer verilecek, daha sonra Bosna'daki savaş yıllarının modern Türk şiirindeki yansımaları Türk edebiyatının önde gelen dergileri olan *Türk Edebiyatı*, *Dergâh*, *Yedi İklim* ve *Varlık* dergileri üzerinden incelenecektir. Bu incelemede ele alınan dergilerin üçü muhafazakâr ve milliyetçi çizgiye yakın iken diğeri sosyal demokrat ve seküler bir çizgi izleyen *Varlık* dergisidir. Bilinçli olarak yapılan bu seçim, farklı kulvarlarda yer alan dergilerin Bosna'da yaşanan insanlık dramı karşısındaki tutumlarını yorumlama şansı verecektir.

Araştırmanın kapsamı savaş yılları ile sınırlandırılarak söz konusu dergilerde 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları içerisinde yayınlanan ve Bosna'dan bahseden şiirler üzerinde yoğunlaşılacaktır. Öncelikle dergilerde yer alan şiirlere dair bilgiler verildikten sonra, bu şiirlerde ele alınan ortak tema ve motiflere temas edilecektir. Ardından da örnek şiirler üzerinden Bosna dramının Türk şairleri tarafından nasıl yorumlanıp anlatıldığına ve

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyatı Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye. semiha.ataman@gmail.com

şairlerin Bosna Savaşı karşısındaki duyarlılığına dikkat çekilecektir. Edebiyat dergileri incelenmeye geçilmeden önce, savaş sırasında hazırlanmış olan Bosna şiir antolojilerine değinilerek içeriklerine dair kısa bilgiler verilecektir.

XV. Asırdan XX. Asra: Bosna-Hersek:

Osmanlı topraklarına katıldığı günden beri Türk yazar ve şairlerin gündeminden düşmeyen bir “İslam” beldesi olan Bosna-Hersek, Balkan toprakları üzerinde Türk-İslam medeniyetini yaşatan ve Osmanlı mirasını günümüze taşıyan bir bölgedir. Bu mirasın temelleri, Bosna'nın Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi ile Bosna halkının büyük çoğunluğunun İslâmiyet'i kabul ettiği XV. asra dayanır.¹

Yaklaşık yarım yüzyıl Osmanlı idaresinde kalan ve bu süreçte başta şehircilik ve mimari olmak üzere birçok alanda İslam kültür ve medeniyetinin izlerinin görülen Bosna-Hersek, 93 Harbi (1878) olarak bilinen Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu arasında gerçekleşen savaş sonucunda Osmanlı'dan koparak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir.² Daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'ne temel teşkil edecek Sırp, Hırvat ve Slovenlerden oluşan gruba katılmıştır.³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya'da Tito önderliğinde başlayan komünizm dönemi (1945), Yugoslav lider Tito'nun ölümü ile (1980) zayıflamış ve Yugoslavya içerisinde yer alan milletler bağımsızlık girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. 1990'larda ise artık Yugoslav birliği (Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Makedonya) dağılmaya başlamış, 1991'de de Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ayrıca bu dönemde Bosna-Hersek'in bilge kralı olarak anılan, Bosna'nın bağımsızlığı ve Bosna halkı için verdiği mücadele ile dikkat çeken Müslüman devlet adamı Aliya İzzetbegoviç, arkadaşları ile 1990'da Demokratik Eylem Partisi'ni kurmuş ve ülkede yapılan genel seçimleri kazanarak bağımsız Bosna'nın ilk cumhurbaşkanı olmuştur.

Yugoslavya Federal Cumhuriyeti içerisinde görülen bağımsızlık hareketleri karşısında Bosna-Hersek topraklarında yaşayan Hırvat ve Boşnaklar/ Bosnalı Müslümanlar da bağımsızlıklarını kazanmak isterken, Sırlar Yugoslavya hakimiyetinde kalmak istemişlerdir. Ülkede yapılan referandum sonucunda, Aliya İzzetbegoviç önderliğinde bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek, referandumu veto eden Sırların bu bağımsızlığa engel olma amacıyla başlattığı savaşla karşı karşıya kalmıştır. 1992 baharında başlayarak

1 Feridun Emecen, “Bosna Eyaleti”, *İslam Ansiklopedisi*, c.6, (Ankara: TDV Yay., 1989), 296.

2 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Branislav Djurdjev, “Bosna-Hersek”, *İslam Ansiklopedisi*, c.6, (Ankara: TDV Yay., 1989), 303.

3 Muhammed Aruçi, “Yugoslavya”, *İslâm Ansiklopedisi*, c.43, (Ankara: TDV Yay., 1989), 576.

Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında dört yıl boyunca devam eden bu savaş, büyük yıkım ve katliamlara sahne olmuştur.

Antolojiler, Şiir Kitapları ve Edebiyat Dergilerinde Bosna:

1992-1995 yılları arasında Sırp'lar tarafından Müslüman halka (Boşnaklara) yönelik olarak gerçekleştirilen Bosna Savaşı, Türk aydın, şair ve yazarları, Bosna direnişine dikkat çekmek ve katkıda bulunmak niyeti ile eserler vermeye yöneltmiştir. Bosna Savaşı ile birlikte Türkiye'nin dört bir yanında yaşayan şair ve ozanlar tarafından yüzlerce şiir kaleme alınmıştır.⁴ Bu şiirlerin bir kısmı şairler tarafından derlenerek antolojilerde bir araya getirilmiş, bir kısmı da müstakil şiir kitapları şeklinde yazılmıştır.⁵ Antolojilerde yer alan şiirlerin çoğunluğunu dönemin edebiyat dergilerinde yayınlanan şiirler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra az da olsa dönemin gazetelerinde yer alan şiir ve çeviri şiir örneklerinin de antolojilerde yer aldığı görülmektedir.

Antoloji şairlerinden Mehmet Aycı, savaş yıllarında, farklı şairler tarafından, kaleme alınmış Bosna şiirlerini, *Akma Tuna Akma* adlı antolojisinde bir araya getirmiştir (1993). Antolojisinde kendi şiirlerine de yer veren Aycı, eserin önsözünde bu antolojiyi Bosna davasına bir katkı niyetiyle oluşturduğunu belirtir ve yaşanan savaş karşısında yazmaktan başka bir şey yapamamanın verdiği çaresizliğini ve utancını dile getirir. Bosna-Hersek milli marşı ile başlayan antolojide yüze yakın şairin şiiri yer alır. Hüseyin Atlansoy, Arif Ay, Ali Göçer, Yüksel Peker, Kâmil Eşfak Berki bu isimlerden birkaçıdır.

1992 ile 1994 yılları arasında Türk basınında yer alan Bosna'yla ilgili "ağıtların" derlediği bir diğer eser, Rıdvan Canım'ın *Bosna, Ah Bosna!* adlı güldestesidir. Canım, başında Bosna-Hersek kronolojisine yer verdiği eserine giriş şiiri olarak Mehmet Âkif Ersoy'un *Hakkın Sesleri* şiirini seçmiştir.⁶ Âkif'in yanında Erdem Bayazıt, Arif Ay, Mustafa Ruhi Şirin, Hasan Nail Canat, Abdullah Harmancı, Seyfettin Ünlü gibi dikkat çekici isimlerle birlikte yaklaşık yetmiş kadar şairin şiirine ev sahipliği yapan eserde, biri Boşnakçadan diğeri İngilizceden olmak üzere iki de çeviri şiir bulunur. Çalışmasındaki amacın Bosna'da yaşananları unutturmamak olduğunu belirten⁷ Rıdvan Canım, Âkif'in şiiriyle başlattığı antolojisini yine Âkif'in şiiriyle (*Fatih Kürsüsünde*)⁸ sonlandırır.⁹

4 Sezai Coşkun, "Savaş-Edebiyat İlişkisi Bağlamında Bosna Savaşı'nın Türk Şiirine Yansımaları", Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 3, sy. 5 (Ocak-Haziran 2011): 29-31.

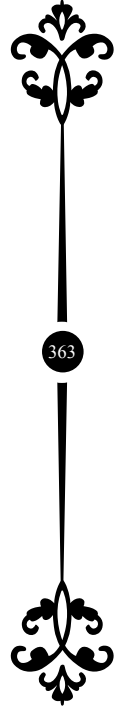
5 Bu tebliğ çalışması sırasında, savaş yıllarında yayınlanan Bosna şiirlerinden oluşan beş antoloji ve dört müstakil şiir kitabına ulaşılmıştır. Şiir kitaplarından üçü, savaş yıllarından sonra basılmış olduğu için, bu çalışmaya dahil edilmemiştir. (Dahil edilmeyen kitaplar: Abdullah Yiğitoğlu, "Ah Bosna Ah" 1996; Mücahit Koca, "Bosna Kitabı" 1999; Arif Ay, "Şiirimin Şehirleri" 2011.)

6 Bu şiir, Mehmet Akif'in Balkan Savaşı sırasında yaşanan Arnavutluk isyanı karşısında yazmış olduğu, Safahat'ın üçüncü kitabını teşkil eden ve on bir şiirden oluşan *Hakkın Sesleri* adlı eserin üçüncü şiiridir. Akif bu şiiri Balkan Savaşı sırasında kaleme almış ve şiirde Osmanlı'nın elinden koparılmaya çalışılan Balkan coğrafyasında yaşanan kargaşalara dikkat çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. s.7-16. Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Hakkın Sesleri (İstanbul: Dergâh Yayınları., 2007), 27-28.

7 Rıdvan Canım, Bosna, Ah Bosna (İstanbul: Bayrak Yayınları., 1993), 9-10.

8 Mehmet Akif Ersoy, Safahat, Fatih Kürsüsünde (İstanbul: Dergâh Yayınları., 2007), 104-109.

9 "Fatih Kürsüsünde", Safahat'ın dördüncü kitabı olup uzun bir manzume şeklinde yazılmıştır. 1914'te yazılan kitapta Balkan Savaşı sırasında Rumeli'de Müslüman halka yapılan zulme dair "canlı" tasvirler yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ersoy, Safahat, Fatih Kürsüsünde, 7-20.

Rıdvan Canım'ın 1990'larda hazırladığı Bosna antolojisinde, şiirlerini 1910'lu yıllarda kaleme alan ve Balkan Savaşlarına tanıklık eden Mehmet Âkif Ersoy'un, kaybedilen Balkan şehirlerinde yaşanan Sırp zulmüne dikkat çektiği dizelerine yer vermesi, Canım'ın Balkan Savaşı ile Bosna Savaşı sırasında yaşanan zulmün benzerliğe dikkat çekmesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca Bosna zulmü karşısında kaleme alınmış dizeler, Âkif'in 1990'lara ulaşan yankıları olarak görülebilir.

Yozgatlı şair ve ozanlar tarafından amatörce kaleme alınan destan ve şiirlerden oluşan *Ağla Çınarım Ağla* başlıklı antoloji de 1993'te Sorgun Belediyesi tarafından basılmıştır. Bosna-Hersek'te yaşananlara tepki olarak kaleme alınan eser Kafkasya'da, Hindistan'da, Doğu Türkistan'da, Balkanlar'da ve özellikle Bosna-Hersek'te şehit edilenlerin ruhuna ithaf edilmiştir.¹⁰ Giriş kısmında Bosna-Hersek'in tarihçesine yer veren eser, Bosna dramını Yozgatlı şair ve âşıkların dilinden yansıtmaktadır. Ali Parlak'ın savaşın son demlerinde kaleme aldığı *Zulme Susmak İhanettir* adlı antolojisi de Bosna-Hersek ile birlikte Azerbaycan ve Çeçenistan'a dair şiirleri de ihtiva ederek Bosna dışında farklı İslam beldelerinde yaşanan acılara da dikkat çeker.¹¹

Hasan Akay'ın *Savaş Görmüş Çocukların Şiiri* adlı kitabı, Bosna Savaşı yıllarında kaleme alınmış müstakil bir şiir kitabı olması bakımından dikkat çekicidir. 1993'te yayınlanan ve Aliya İzzetbegoviç'e ithaf edilen eser, dönemin antolojilerinde yer almamış on bir şiirden oluşur. Metin Akar'ın bu şiir kitabı hakkında yazdığı tanıtım metni¹² ile kitabın içerisinde yer alan *Savaş Görmüş Çocukların Gözleri* adlı şiir Boşnakçaya çevrilerek Bosna halkının da istifadesine sunulmuştur.¹³ Diğer antoloji yazarları gibi Akay'ın şiirleri de Bosna halkına destek olmak amacıyla kaleme alınmıştır.¹⁴ Akay da şiirleri ile Bosna-Hersek halkı için yapılan hayır kampanyasındaki yerini almış bulunmaktadır.

Yaklaşık elli yıldır yayın hayatına devam eden *Türk Edebiyatı* dergisi, günümüz edebiyat dünyasının önemli kalemlerine rehberlik eden bir dergidir. Her ay yayınlanan derginin 1992 ile 1995 yılları arasında çıkmış sayıları tarandığında Bosna'ya dair 20 şiir tespit edilmiştir. Ayrıca bu sayılarda Bosna'nın yanında 1990'lı yıllarda savaş ve zulümle karşı karşıya kalmış başka beldelerin de (Budin, Belgrad, Karabağ, Kırım, Azerbaycan, Hindistan, Irak, Kıbrıs, Filistin) söz konusu edildiği görülmektedir. Özcan Ünlü, Mehmet

10 “Yozgatlı ozanların gönül dilinden derlenen bu şiirler demetini; 1992 yılında Kafkasya'da, Hindistan'da, Doğu Türkistan'da, Balkanlar'da ve bilhassa Bosna-Hersek'te hunharca şehit edilen, ocakları söndürülen kardeşlerimizin aziz ruhlarına ithaf ediyoruz.”

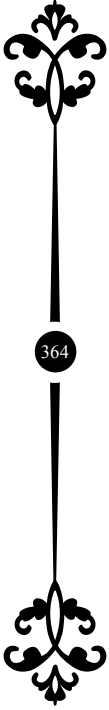
Hacı Yiğid, *Ağla Çınarım Ağla* (Sorgun: Sorgun Belediyesi Kültür Yayınları Dizisi., 1993)

11 Ali Parlak, *Zulme Susmak İhanettir: Bosna-Hersek, Azerbaycan ve Çeçenistan Şiirleri Antolojisi* (Antakya: Kültür Basım Yayın., 1995)

12 Nadira Jahic, “Djece Bosne Koja Su Rasla Uz Tuzbalice” (“Ağıtla Büyüyen Bosna Çocukları”), *BAURAK (Bayrak)* 42 (Ocak 2007): 6.

13 Mirsad Turanovic, “Dci djece koja su dozivjela rat”, *BAURAK (Bayrak)* 42 (Ocak 2007): 7.

14 Hasan Akay, *Savaş Görmüş Çocukların Şiiri* (İstanbul, 1993): 4.

Çınarlı, Ahmet Tevfik Ozan, Yahya Akengin, Muhsin İlyas Subaşı ve Yılmaz Taşcıoğlu, dergide Bosna şiiirleri yayınlanan şairlerdendir.

1987’de yayın hayatına başlayan ve *Büyük Doğu* ve *Diriliş* geleneğini sürdüren *Yedi İklim* dergisi, edebiyat çevrelerindeki genç isimlerin yetişmesinde mektep vazifesi gören dergilerdendir. Derginin Bosna kuşatması boyunca yayınlanan sayıları incelendiğinde Bosna’yı konu alan 17 şiire rastlanır. Bu şiirlerin bir kısmında Bosna, *Türk Edebiyatı* dergisinde olduğu gibi, zaman zaman zulüm altındaki başka milletlerle birlikte anılır. Erdem Bayazıt, Cahit Yeşilyurt, Hüseyin Atlansoy, Yüksel Peker, Seyfettin Ünlü, Osman Özbahçe, Ömer Erdem, Arif Ay, İbrahim Demirci dergide Bosna şiirleri yer alan isimlerdendir.

Bir diğer dergi de 1990 yılından itibaren Mustafa Kutlu öncülüğünde çıkmaya devam eden *Dergâh* dergisidir. Türk edebiyatında kabul görmüş yazarların birçoğunun yolu *Dergâh*’tan geçmiştir.¹⁵ *Dergâh* dergisinin Bosna Savaşı yıllarında çıkan sayıları tarandığında, biri 1994, ikisi 1995 yıllarında yayınlanmış olan Ali Ayçil ve Mehmet Can Doğan’a ait üç ayrı şiirle karşılaşılır.¹⁶ Bu sayı göze oldukça az gözükse de bu durumun derginin sanat ve edebiyat ağırlıklı bir yayın politikası izlemesi ile bağlantılı olduğu düşünülebilir. Dergide farklı bölgelerde zulüm yaşayan halklara dair şiirlere de yer verilmemesi, derginin siyasetten ziyade sanatsal faaliyetlere öncelik verdiğini destekler niteliktedir. Zira dönemin birçok edebiyat dergisinde yaşanan savaşlara dair yayınlanmış onlarca şiir bulunmaktadır.

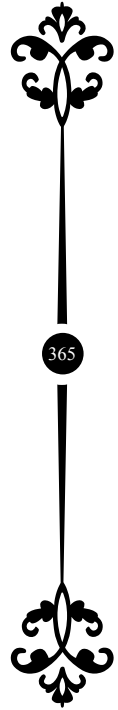
Cumhuriyet Türkiye’si’nin kültür ve sanat faaliyetlerini yürüten ve Türk edebiyatının köklü dergilerinden olan *Varlık*, 1933 yılında Yaşar Nabi Nayır tarafından kurulmuştur. Cumhuriyet kuşağının meşhur şair ve yazarlarına ev sahipliği yapmış olan *Varlık* dergisinin Bosna Savaşı boyunca yayınlanmış olan sayılarında Bosna dramı ile ilgili biri Cengiz Bektaş’a (Şubat, 1993) ve ikisi Kemal Özer’e (Ağustos, 1993) ait olmak üzere üç şiir yer alır.¹⁷ Ayrıca her sayısında dünya edebiyatından örnek şiirlere yer veren dergi, 1994 yılının Haziran sayısında “Bosna’dan Şiirler” başlığı altında, Bosnalı şair Goran Simić’in şiir çevirilerini yayınlamıştır.¹⁸

15 2015 yılında *Dergâh*’ın yayın yönetmenliğini devralan Ali Ayçil, bir ayağını Yahya Kemal’in 1920’lerde çıkardığı *Dergâh* dergisine, diğer ayağını Nurettin Topçu’nun Hareket dergisine dayayan derginin Türk edebiyatında kabul görmüş yazarların birçoğunun belirtir. <https://www.haberler.com/dergah-dergisi-ni-debi-grupcuklara-kurban-7949026-haber/> (10/04/2018)

16 Ayrıca derginin 1993 Mart sayısında Hüseyin Yorulmaz’a ait bir deneme yazısı bulunmaktadır. Hüseyin Yorulmaz, “Arşiv Belgeleri ile Bosna-Hersek Dramı”, *Dergâh* 4, sy. 37 (Mart 1993): 18-19.

17 *Varlık* dergisinin 1992-1995 yılları arasında yaptığımız taramada çalışmasında, bu süre zarfında yayınlanmış beş sayıya (1992 yılı Ağustos 1019 ve Kasım 1022, 1993 yılı Temmuz 1030 ve 1995 yılı Eylül 1056 ve Ekim 1057) ulaşamadığımız için bu sayıları gözden geçiremedik. Bu beş sayı taradığımız dergi sayısının yanında küçük bir oran teşkil ettiği için elimizde olan sayılardan elde ettiklerimizle bir genelleme yaptık.

18 Goran Simic, “Savaş Fareleri”, “Saraybosna Acısı”, Her Şeyden Sonra Başlamak”, “Leyla’nın Sırrı”, Trc. Orhan Duru, *Varlık* 1041 (Haziran 1994): 49.

Ayrıca derginin savaşın son yılında yayınlanan Ağustos sayısında, *Varlık Yayınları* imzası ile yayınlanmış, “Bosna’da Birleşmiş Milletler Himayesi Altında Soykırım Yapılıyor...Farkında Mısınız?”¹⁹ başlıklı bir yazı dikkat çeker. Türkiye Cumhuriyeti hükümetine ve halkına yönelik bir çağrı niteliğinde olan bu yazı, Bosna’da Birleşmiş Milletler gözetiminde gerçekleştirilen sistematik bir etnik temizlik ve imha siyaseti karşısında millet ve devlet olarak kayıtsız kalındığından ve bu hususta yapılması gerekenlerden bahseder. Ancak dergide bu konuya dair dikkate değer başka bir yayın görülmez.

Şiirler Üzerine Değerlendirmeler:

Edebiyat dergilerinde Bosna Savaşı’na dair yazılmış şiirler incelendiğinde, şiirlerin benzer temalar üzerinde yoğunlaştığı görülür. Bu benzerlik, şiirlerde temayı kuvvetlendirmek için kullanılan motiflere de yansımıştır. Bosna Savaşı yıllarında kaydedilen şiirlerin neredeyse tamamı hüznün duygusu ile kaleme alınmış olup bu şiirlere savaş ve ölüm temaları hakimdir. Şiirlerde savaş atmosferinin genellikle kadınlar ve çocuklar üzerinden anlatıldığı görülmekle birlikte bu atmosfer, “kan”, “gözyaşı”, “yağmur”, “kara”, “gökyüzü”, “bahar”, “anne”, “bebek”, “kız çocuğu” motifleri ile yansıtılmıştır.

Bosna’da yaşanan savaş karşısında üzüntülü ve çaresiz olan şairler, yaşanan katliamı eli kolu bağlı izleyen insan konumunda olmanın utancı içerisinde. Bu çaresizlik ve utanç, içerisinde öfkeyi de barındırır. Bosna dramı karşısında duydukları acı ve üzüntünün yanında öfke ve nefretleri de artan şairler, savaşın müsebbipleri olarak gördükleri Sırlara ve Avrupalılara karşı sitem dolu ifadeler kullanırlar. Yaklaşık dört yıl boyunca Bosna’da devam eden insan kıyımına seyirci kalmanın verdiği utanç, insanlık tarihinin ve tüm dünya devletlerinin utancısıdır.

Ayrıca şiirlerin birçoğunda insanlığa çağrı niteliğindeki mısralar göze çarpar. Şairler, insanlığı ve İslâm ümmetini içinde bulunduğu gaflet uykusundan uyanmaya davet ederler. Şiirlerde dikkat çeken bir diğer nokta da Bosna’nın zaman zaman zulüm altındaki başka memleketlerle birlikte anılmış olmasıdır. Şairleri böyle bir anlatıma sevk eden farklı bölgelerde yaşanan insanlık dramlarındaki benzerliktir.

Şairlerin Dilinden:

Bu bölümde, edebiyat dergilerinde yer alan Bosna şiirleri üzerinde yapılan değerlendirmeler örnekler eşliğinde incelenecektir.

19 Varlık Yayınları, “Bosna’da Birleşmiş Milletler Himayesi Altında Soykırım Yapılıyor...Farkında Mısınız?”, *Varlık* 1055 (Ağustos 1995).

Bosna’da yaşanan vahşet karşısında genellikle çaresizlik hissiyatına kapılan şairler, şiirlerinde zulme seyirci kalmanın verdiği huzursuzluk ve rahatsızlıktan bahsederler. Zulme karşı şiir yazmaktan başka seçeneği kalmayan şairler hem üzgün hem de kızgındır. Yaşanan vahşete şahitlik etmenin acısını içlerinde yaşarlar. Gönülleri ağrıtan, sızlatan bir acı olmuştur Bosna... Çoğu şiirde de şairler bu durumu dile getirmişlerdir. Bu bakımdan Bosna acısı karşısında kaleme alınan şiirler şairlerin bir kalp sızısı olarak değerlendirilebilir.

Örneğin şair Ali Budak savaş karşısında yaşadığı acıyı şöyle ifade eder:

“...Büyüdü başım:

Gölgesine sığındım da saçlarımın

Ağladım

Kalbim kanamıştı.”²⁰

Ali Ekecik ise “yüz yıllık utanç” olarak nitelediği Bosna katliamı karşısındaki üzüntüsünü şu şekilde ifade eder:

“Bosna’m hüznün halkım

dün tarih olan yıkıntılara

dirseklerimi dayayarak

ince boyunlu camilere berrak çeşmelere

şehit bedenlere dirseklerimi dayayarak

ağlıyorum medeniyetimize”²¹

Recep Ünal’ın dizelerinde, şairin Bosna’da yaşanan karanlık savaş karşısındaki biçareliği gözlenirken, bombaları etkisiz hale getirmek, mermilere siper olmak, savaşın en masum kurbanlarının canını kendi canıyla ödemenin hayalini kurduğu görülür. Bu dizeler şairin Bosna Savaşı’ı karşısında duyduğu acının boyutunu göstermektedir.

“Ben kara bulutların üstünden,

Bombaların zehrini emmek istiyorum

Çıplak ayaklarıyla ölümden kaçanlara

Yetişecek mermilerle ölmek istiyorum

Çocuk mezarlarına kapanan dallarımla

Temmuzu, Ağustosunu, gölgelemek istiyorum

Varlığımı parça parça koparıp

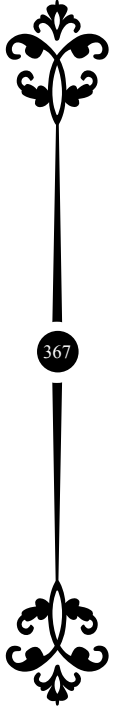
Bütün çocukların can bedelini

Ödemek istiyorum.”²²

20 Ali Budak, “Akşamdan Sabaha Örsünde Zamanın”, *Türk Edebiyatı* 19, sy. 229 (Kasım 1992): 41.

21 Ali Ekecik, “Düşler”, *Yedi İklim* 7, sy. 53 (Temmuz 1994): 34.

22 Recep Ünal, “Gözyaşlarında Buluşmak”, *Türk Edebiyatı* 19, sy. 228 (Ekim 1992): 47.

Muhsin İlyas Subaşı “Bu Uyku Erken Değil mi?” başlıklı şiirinde, savaştan en fazla yara alan ve savaşın etkilerini en derinden hisseden Bosnalı çocuklara seslenir, ancak harap edilen Bosna’yı imar edecek, “Mostar’ın taş hilâlini, vurulan minareleri, yıkılan türbeleri onaracak”, ülkeyi hürriyetine kavuşturacak olan çocuklar, hayata erkenden veda ederek sonsuzluk uykusuna dalmışlardır.²³ Şair, savaşın sorumlularını (Batı’yı) “emperyalizm canavarı” bir “kahpe” olarak niteler.

“Saraybosna seninle hür soluyacaktı
Çiçekler paletler altında kalmayacaktı
Sökecektin emperyalizmin dişlerini
(...)
Ah yavrucuğum, yaralarını, dualarını sarardım
Gözyaşlarını avuçlarımla taşırdım meleklerle
Kovardım çevrendeki fırsat kuşlarını
Büyütürdüm ufuklar kadar bakışlarını
Yıkılan kubbeler altında zaman ağlarken
Daha büyümeğe varken, kahpeliğe ‘dur!’ demek varken
Bu uyku erken değil mi?”²⁴

Şairlerin savaş anlatımlarını zaman zaman “yağmur” motifi ile destekledikleri görülür. Bu motif şiirlerde “kara yağmur” ve “kara sağanak” şeklinde de kullanılmıştır. Mahmut Şahin “Kara Yağmur”²⁵ şiirinde savaşın etkilerini yağmur motifi üzerinden anlatır. Kararan yağmur damlaları, griye bürünen gökyüzü, sessizliğe gömülen sokaklar, durağanlaşan zaman... Bütün bunlar Bosna’da yaşanan katliamın bir neticesidir. İslami gelenekte bereket ve rahmet göstergesi sayılan yağmur, artık yıkıcı ve karanlık bir savaşın işareti haline gelmiştir.²⁶

Cahit Yeşilyurt “Bosna’ya Ağıt” şiirinde, savaşın kurbanlarından kopan feryatları, yeryüzüne şiddetle inen kara bir sağanağa benzetir.²⁷ Yüksel Peker’in “Son Dua” şiirinde görülen yağmur motifi ise Bosna dramı karşısında şairin içinde biriken hıçkırıklar ve gözlerinden akan sağanak şeklinde ifade edilir. Bir yanda akan gözyaşı iken diğer yanda akan, oluk oluk Müslüman kanıdır.²⁸

23 Muhsin İlyas Subaşı, “Bu Uyku Erken Değil mi?”, *Türk Edebiyatı* 23, sy. 256 (Şubat 1995): 51.

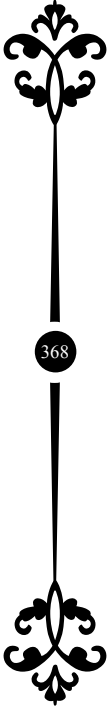
24 Muhsin İlyas Subaşı, “Bu Uyku Erken Değil mi?”, 51.

25 Mahmut Şahin, “Kara Yağmur”, *Yedi İklim* 4, sy. 33 (Aralık 1992): 49.

26 Yağmurun kararması durumu genellikle kimyasal patlamalar ve orman yangınları sonucunda göğe yükselen is ve toz bulutunun yağmurla yere inmesi sonucunda meydana gelir. Bu yağmur tıpkı bir savaş gibi doğaya ve canlılara zarar veren yapay bir yağmurdur.

27 “Melek yüzlü çocukların kanı mı kesti yolunu/ Kesip doğranan canların figanı mı/ Kara sağanaklar gibi yağdı civarına” Cahit Yeşilyurt, “Bosna’ya Ağıt”, *Yedi İklim* 4, sy. 32 (Kasım 1992): 34.

28 “yağmur/ içimdeki hıçkırığın adı/ boşu boşuna akan sağanak gözlerimden/ oluk gibi akıyorken/ avrupanın göbeğinde/ müslüman kanı” Yüksel Peker, “Son Dua”, *Yedi İklim* 5, sy. 38 (Mayıs 1993): 5.

Mehmet Çınarlı'nın "Bosna Yarası" şiiri, Bosna Savaşı karşısında çaresiz kalan, huzurunu ve neşesini kaybeden, insanlığından utanan bir şairin mısraları şeklinde dile getirilir. Sırları kalbi ve vicdanı çalışmayan şuursuz "hasta" bir "kitle" olarak vasıflandıran şair, Avrupa'nın Bosna'daki vahşet karşısındaki kayıtsızlığına ve sahte tavırlarına sitem eder:

"Ey Avrupa! Bunlar da sizin dindaşınız mı?
Göklerden inen bomba mıdır göz yaşınız mı?
Gülmektesiniz belli, üzölmüş görünürken:
Hala bu seyirden bıkip usanmadınız mı?
Susmak ne demek bunca eserler yıkılırken:
Tarihi yok etmek işiniz uğraşınız mı?"²⁹

Bosna Savaşı'nda harap edilen birçok tarihi eserin yanında ülkenin en önemli milli arşivi ve "Bosna'nın hafızası" olarak bilinen Viyeçnista Kütüphanesi de Sırların açtığı bombardıman sırasında yakılarak tahrip edilmiştir.³⁰ Tarihte benzerleri görölen kütüphane yakma girişimi, Bosna Savaşı'nda da görölmüş ve şairler tarafından dile getirilmiştir.³¹

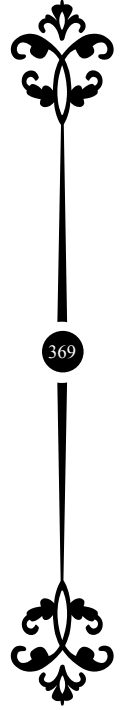
Kütüphanelerin yakılması hadisesi, Ömer Erdem'in 1992'de Bosna-Hersek'te yaşanan maddi-manevi yıkımı ifade eden dizelerine de yansımıştır. Savaş sahnelerini çarpıcı bir şekilde betimleyen Erdem'in anlatımları, Bosna'da yaşanan dramın canlı birer kanıtı gibidir. Savaşta tarihi eserlerin, camilerin, çeşmelerin, kütüphanelerin yanında insanların ruhları ve gönülleri de tahrip edilmiştir. Harap edilen eserler ve çocuklar ise bu dramının sessiz tanıklarındır. Sırlar tarafından gerçekleştirilen bu vahşete tanık olmak istemeyen ve Bosna'yı eskisi gibi hatırında tutmak isteyen şair, yaşanan acıları bir "tükürük" gibi fırlatıp atmak ister.

"Gün gibi aşikâr sene 1992
Biz masal içinde yaşamıyoruz
Yıkılıyor minareler her minareden bir çocuk düşüyor
Yanıyor kütüphaneler tezhibli bir minyatürün gözleri alev
Kazınıyor ruhumuz dozerlerle tanklarla
Delik bir sandal gibi çırpınıyoruz

29 Mehmet Çınarlı, "Bosna Yarası", *Türk Edebiyatı* 20, sy. 232 (Şubat 1993): 6.

30 <http://www.radikal.com.tr/dunya/saraybosnanin-yakilan-hafizasi-viyecnitsa-kutuphanesi-acildi-1191370/> (18/04/2018)

31 Hristiyanların kütüphaneye yakma girişimleri Endülüs ve İskenderiye'de de görölmüşür. <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1606/Terzio%20lu.pdf?sequence=1> (26/04/2018)

(...)

Evet ezdiler bizi onlar seyretti

Ben seyretmedim taşı somurdum ve ağladım

Yurdumu seviyorum evimi çiçeklerimi seviyorum

Sene 1992 onu sokağa tükürüyorum”³²

Bosna... Bir İnsanlık Utancı:

İspanyol yazar Juan Goytisolo, Bosna trajedisinin “insanın yapabilecekleri hakkında en iyiyi ve en kötüyü gösteren eşsiz bir bilgi kaynağı” olduğunu belirtmiştir. Avrupa’nın göbeğinde insan eliyle gerçekleştirilen bu trajediyi yakın tarihin en dramatik ve utanç verici hadiselerinden biri olarak değerlendiren Türk şairler, insanlığın Bosna Savaşı karşısındaki ilgisiz tavrını eleştirerek bu dram karşısında hissettikleri utancı dizelerine taşırlar.

Savaş sırasında kopan feryatları arşı dolduran bir ağıt olarak yorumlayan Özcan Ünlü, Bosna’da yaşananların bir insanlık tarihinin utancı olduğunu şöyle ifade eder:

“Bir imtihandır savaşlar;

Mıhlınır tarihin namusuna.

Tarih utanır.”³³

Turan Tümpalay da “Bosna’ya” adlı şiirinde Bosna’da Müslüman Bosnalılara yönelik gerçekleştirilen kıyımın bir “insanlık utancı” olduğunu belirtir. Gerçekleştirilen kıyım karşısında tüm insanlık çaresizdir, savaşı anlatacak dil, yazacak el, kaydedecek kalem ve kâğıt “mahzun” ve çaresizdir.³⁴ Vicdanların dayanmadığı bu zulüm ve vahşet yaşanırken İslam alemi uykudadır ve şair çareyi yalnızca Allah’tan medet ummakta bulur.³⁵

“Senden olmazsa inayet,

Acem mahzun, Arap mahzun, Turan mahzun

Senden olmazsa inayet,

Tevrat mahzun, İncil mahzun, Kur’ân mahzun”

Yahya Akengin’e göre Bosna’da yaşanan dram bir “uygarlık leke”sidir ve bu lekeyi ancak bir “Nuh Tufanı” temizleyebilir.³⁶ Akengin tarafından “leke” olarak yorumlanan

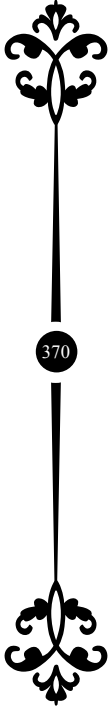
32 Ömer Erdem, “Mektub/ Bosna-Hersek 1992”, *Yedi İklim* 8, sy. 56 (Kasım 1994): 22-23.

33 Özcan Ünlü, “Duruşma”, *Türk Edebiyatı* 20, sy. 235 (Mayıs 1993): 23.

34 A. Turan Tümpalay, “Bosna’ya”, *Türk Edebiyatı* 21, sy. 249 (Temmuz 1994): 11.

35 Tümpalay, “Bosna’ya”, 11.

36 “Bakarken yeşiline haritalarda Bosna’nın/ Kavrulur damarlarım hıçkırır denizler/ Kasabıdır orada insan insanın/ Böyle bir lekesini uygarlığın/ Belki bir Nuh tufanı temizler” Yahya Akengin, “İkibin’e Doğru”,

dram, Ali Uysal'ın şiirinde “kapkara lekeler”³⁷ şeklinde ifade edilirken Yılmaz Taşçıoğlu'na göre bir “insanlık yarası”dır.³⁸

Nüzhet Erman'ın “Saraybosna” şiirinde de savaş karşısında kayıtsız kalan “insanlık” suçlanır:

“Ve Bosna varken..
cirit atsa da yedi kat gökyüzünde
Yerin, yedi kat dibine batasıdır insan!”³⁹

Mehmet Can Doğan, haritadan silinmek üzere olan bir memleketin kaybedilişi karşısında sessiz kalan dünyaya şöyle sitem eder ve insanlığın düştüğü duruma dikkat çeker.

“bir ülkeyi kaybetmek haritada
durdumuyor savaşı
ve hiç kimse
parmağını kıpırdatmıyor Tanrım
olup bitenlerden sonra asla şüphe etmiyorum
insanlığın tükendiğine”⁴⁰

Başta Avrupa olmak üzere dünyanın Bosna vahşeti karşısındaki kayıtsız tutumu ile Bosna Savaşı, insanlığın tükenişinin bir sembolü olmuştur.

Şiirlerin çoğunluğu savaşın karanlık tablolarından bahsetse de şairlerin bir kısmı bu karanlığın aydınlanacağına inanır. Şiirlerdeki ümitvar anlatımlar genellikle, bir ümidin göstergesi olarak, “bahar” motifi ile desteklenmiştir.

İbrahim Demirci'nin “Nisanda Kar” şiiri, içerisinde ümidi barındıran savaş şiirlerdendir. Demirci, şiirine seçtiği başlık ile nisan ayında başlayan Bosna Savaşı'na gönderme yapar. Bahar aylarında kar yağışı, beklenmeyen ve olağan dışı bir durumdur. Ağaçlarda filizlenmeye başlayan çiçekler, karın yağışı ile birlikte meyvelerini kaybetme ve donma tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar. Tıpkı hayatlarının baharında savaşın yakıcılığı ile karşılaşan, bebeklerini kaybeden çiçeği burnunda anneler, hayatları karartılan genç

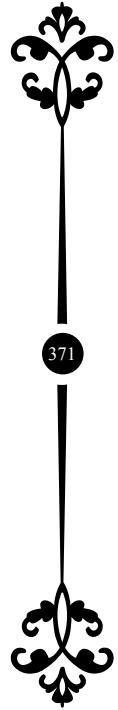
Türk Edebiyatı 22, sy. 252 (Ağustos 1994): 28.

37 “İnsanlığın suratında kapkara lekeler...Olup bitenleri yalnızca yağmurlar gördüler...” Ali Uysal, “Yağmurlara Dair Son Söz”, *Yedi İklim* 33 (Aralık 1992): 48.

38 “Ne aslan pençesinde çılgık çılgı ilk hıristiyanlar/ Ne de fukara üstüne iniveren beklenmedik kar/ Ayaz kış gecelerine kâbus türbeleri yontar/ Bosnanın kesik boynundaki insanlık yarası kadar.” Yılmaz Taşçıoğlu, “Şehir Düşer Sükût Düşmez”, *Türk Edebiyatı* 23, sy. 257 (Mart 1995): 43.

39 Nüzhet Erman, “Saraybosna”, *Türk Edebiyatı* 23, sy. 43 (Mart 1995): 44.

40 Mehmet Can Doğan, “Bir Ülkeyi Kaybetmek Haritada”, *Dergâh* 6, sy. 61 (Mart 1995): 3.

kızlar ve çocuklar gibi. Bosna ile birlikte kanayan coğrafyaları dallarda donmak üzere olan çiçeklere benzeten şair, bu durumdan muzdarip olsa da ümidini yitirmez. Bu “kara” günler geçecek ve bahar yeniden gelecektir.

“Geceye doğru kar iniyor gökten
Kara toprak ak ıslak ve yumuşak
Yumruk gibi çöküyor gırtlığıma
Filistin, Cezayir, Bosna ve Keşmir
Alevler içinde kanarken Çeçenya
Donmaz mı dallarda çiçekler?
İsyana batsa da insan
Nisyanda boğulsa da biliyorum
Mühlettir yarın parlar güneş
İhsandır sıcak çözer buzları
Geçer bir ünlem gibi Nisan
Kirazsız kalmaz çocuklar”⁴¹

Ali Fuad’ın Bosnalı çocuklara ithafen yazdığı “Bizim Çocuklar” şiiri de bir kurtuluş umudunu içerisinde barındırır. Bin bir çeşit renkle gelen ve nereden geldiği belli olmayan bahar gibi “yardım” da bir bir gün gelecek, “babalar”ın düşen çocuklarını tutup kaldırdıkları gibi Bosna’yı da elinden tutup ayağa kaldıracak ve ona kaybettiği güzellikleri geri getirecektir.

“Babalar bir gün dönecektir
Kör bir kuyu da olsa geceler
Bir gün dönecektir babalar
Çünkü bahar da hep gâipten gelir
Ve yıldızlar ve sular...”⁴²

Kurtuluş ümidinin baharla anlatıldığı dizelere bir örnek de Özcan Ünlü’de görülür:

“Dağılır ölüm sisi, dağılır insan seli
Kurtulur şehir
Güneş çıkar yorgun dağın ardından
Bahar gelir.”⁴³

41 İbrahim Dermirci, “Nisanda Kar”, *Yedi İklim* 64 (Temmuz 1995): 28.

42 Ali Fuad, “Bizim Çocuklar”, *Türk Edebiyatı* 19, sy. 229 (Kasım 1992): 13.

43 Ünlü, “Duruşma”, 23.

Savaşın anlatıldığı şiirlerde sıklıkla karşılaştığımız “çocuklar” da bazen savaştan kurtulmaya bir çare olurlar. “Bizim Çocuklar” şiirinde Bosnalı çocuklara seslenen Ali Fuad, savaşın çocuk safiyeti ile edilecek beddualarla sona erebileceğinin hayalini kurar ve Batı eliyle gerçekleştirilen bu zulüm karşısında çocukları duaya davet eder. Şair savaş yetimlerinin semaya kalkan minik ellerinin karşılıksız kalmayacağına inanır.

“Batı’nın yüreği zifiri karanlık

Benliği öldüğü için artık’

Açın minicik ellerinizi

Beddua edelim!...”⁴⁴

Cahit Yeşilyurt’un “Bosna’ya Ağıt” adlı şiiri Hz. Peygamber’e seslenişle başlar. Bütün insanlığın ve alemlerin uğruna yaratıldığı “kutlu Peygamber” “mahzun” ve kırgındır. Şaire göre bu mahzunluğun sebebi; Bosna’da, Kafkaslar’da ve Azerbaycan’da yaşanan insanlık dramlarıdır. İslam ümmeti ise bu yaşananlar karşısında “aciz ve derbederdir”. Ümmetin Bosna katliamı karşısındaki çaresizliğini gören şair Hz. Peygamber’e dert yanar ve O’ndan medet umar. Şairin yaşanan bu katliamdan kurtuluş adresi olarak kurtarıcı bir “peygamber” imgesi çizmesi dikkat çekicidir.

“Nereden geliyorsun böyle ey canımızın canı

Varlık madenimiz efendimiz hünkârımız

O Güneş’i Ay’ı bermurad eden yüzün

Neden böyle mahzun

Yoksa yolun Bosna’dan mı geçti?

...

Yoksa Bosna’dan Kafkaslar’dan Azerbaycan’dan

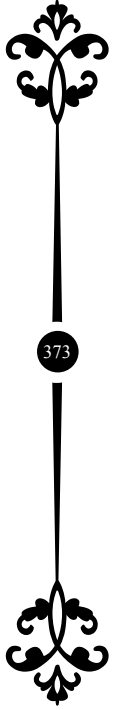
bir rüzgâr mı esti”⁴⁵

Şairlerin -yoğun olarak hüznün ve çaresizlik duygularını yaşasalar da- ümitlerini kaybetmedikleri görülmektedir. Bu ümitvar tutumla onların imanları arasında bağlantı kurulabilir. Zira ‘Müslümanın’ ümitsiz olmayacağı, ümitsizliğin ‘Müslümana’ yakışmayacağı Kur’ân-ı Kerîm’de ayetlerle açıklanmıştır.⁴⁶

44 Fuad, “Bizim Çocuklar”, 13.

45 Cahit Yeşilyurt, “Bosna’ya Ağıt”, *Yedi İklim* 4, sy. 32 (Kasım 1992): 34.

46 Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzî'l-Furkân Tefsirli Kur’ân-ı Kerîm Meali* (İstanbul: Server İletişim, 2015), 264. “‘Sana gerçeği müjdeledik. Artık ümit kesenlerden olma!’ dediler. (İbrahim de: ‘Hak yoldan) sapanlardan başka Rabbinin rahmetinden kim ümit keser ki?’ dedi.” (15/Hicr, 55,56.)

Bosna ile Birlikte Anılan Coğrafyalar:

Bosna’da yaşanan kanlı savaş, tarihte işgal altında, zulüm görmüş yahut görmekte olan farklı coğrafyaları ve halkları da hatırlatmıştır şairlere. Bu bölgelerde yaşanan acılarla Bosna’da yaşananlar, bütün bir acının parçaları gibidir. Sözü edilen bölgelerde yaşanan vahşet de Bosna’da olduğu gibi Müslüman halka yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bosna için akıtılan ve mazlumların ortak dili haline gelen “gözyaşı”, zulüm altındaki bütün bu bölgeler için akmaktadır.⁴⁷ Şiirlerde Bosna ile birlikte anılan zulüm coğrafyaları şunlardır: Kırım, Karabağ, Fuzuli, Şusa, Keşmir, Afrika, Türkistan, Azerbaycan, Filistin, Cezayir, Bosna, Keşmir, Çeçenistan, Kerkük, Kıbrıs, Mağrib, Endülüs.

Ayrıca şairlerin şiirlerinde zaman zaman Bosna ile ondan beş asır önce Avrupa’daki yıkım ve kıyımların en acı örneklerinden birine sahne olmuş olan Endülüs arasında benzerlik kurdukları görülür. Bu bakımdan şiirlerinde Endülüs’te yaşananlara gönderme yapan şairlerin Bosna’nın ikinci bir Endülüs olma endişesini taşıdıkları söylenebilir.⁴⁸

Bosna-Endülüs benzerliğine bir örnek Rıza Duru’nun “Mühür ve Gürz” şiirinde görülür. Bosna dramı için bir ağıt söylemesine gerek olmadığını, o “ağıtın” zaten beş asır önce Endülüslü Arap şair Salih Bin Şerif tarafından söylenmiş olduğunu ifade eden şair, Endülüs katliamı ile Bosna katliamı arasında benzerlik kurar.⁴⁹ Endülüs’ün İspanyollar tarafından ele geçirilmesi üzerine Salih bin Şerif er-Rundî tarafından yazılan, farklı dillere de çevrilerek Müslüman halkların ortak mersiyesi haline gelen meşhur “Endülüs Mersiyesi”⁵⁰ artık Bosna halkının da mersiyesi haline gelmiştir.

Yüksel Peker de “Son Dua” şiirinde Türk halkına artık Bosna için harekete geçilmesi gerektiğini ifade ederken Endülüs’e gönderme yapar ve Bosna’da Endülüs’tekine benzer bir vahşetin yaşandığında dikkat çeker.

“yeter!

Demek vakti gelip geçmişe çoktan

Şöyle bir silkinip yürüsekt altmış milyon

endülüslü yaşamış

endülüsü yaşayan

47 Recep Ünal, “Gözyaşlarıyla Buluşmak”, *Türk Edebiyatı* 19, sy. 228 (Ekim 1992): 47.

48 XV. Asırda İspanya’da kalan tek Müslüman emirliğin (Gırnata Emirliği) Hristiyan krallık tarafından yıkılması ile birlikte Endülüs’teki İslâm hakimiyeti sona ermiş ve Endülüs, Bosna’dakine benzer bir vahşete sahne olmuştur. Tarihi eserler, kütüphaneler yakılıp yıkılmış ve Müslüman halk kıyımdan geçirilmiştir. Her ikisi de Avrupalı Müslümanlara yönelik olup kültürel ve etnik temizliğin hedeflendiği katliamlardır.

49 Rıza Duru, “Mühür ve Gürz”, *Yedi İklim* 4, sy. 31 (Ekim 1992): 27. “Baş eğmeyiş silah ve dua/ Bana düşmez ağıtlar düzmek/ Gözyaşını Salih bin Şerifin tazelemek/ Gurbetseyip yurdumda ağlamak...”

50 http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi36_pdf/1dil_edebiyat/timurtas_abdulhadi.pdf (03/04/2018)

son Boşnak
düşmeden toprağa”⁵¹

Şiirlerde Bosna’da ve diğer İslam coğrafyalarında yaşanan zulme karşı çağrı niteliğinde birçok mısraa rastlanmıştır. Ancak bunların hepsine burada yer vermek tebliğimizin hacmini genişleteceği için burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

“Bosna’da İslâm’ın nöbeti vardır
Orada savaşıarak ölen bahtiyardır
Yapacak çok şeyler olmalı
Vakit dardır
Orada/ Bosna’da
Namus kavgası vardır
Orada mahsur kalan mahrum kalan
Şehit olan gazi olan
Bahtiyardır
Yapacak çok şey vardır
Vakit dardır
ORADA
BOSNA’da”⁵²

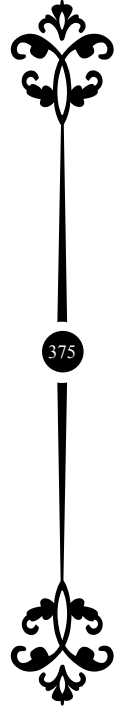
“yeter!
demek vakti gelmişse çoktan
şöyle bir silkinip yürüsek altmış milyon
endülüsle yaşamış
endülüsü yaşayan
son boşnak
düşmeden toprağa”⁵³

“Kalk hadi
Toparlan

51 Yüksel Peker, “Son Dua”, *Yedi İklim* 5, sy. 38 (Mayıs 1993): 5.

52 Cahit Yeşilyurt, “Bosna’ya Ağıt”, *Yedi İklim* 4, sy. 32 (Kasım 1992): 35

53 Yüksel Peker, “Son Dua”, *Yedi İklim* 5, sy. 38 (Mayıs 1993): 5.

Bekletmeyelim insanları

Herkes görsün

Ozanların ölmediğini”⁵⁴

Sonuç

1992 yılının Nisan ayında Sırp tarafında Müslüman Bosnalılara karşı başlatılan ve üç buçuk yıl süren Bosna Savaşı, Türk şiirinde de yansımalarını bulmuştur. Savaş süresince Türk edebiyatı dergi ve antolojilerinde yüzlerce şiir kaleme alınmıştır. Çalışmanın kapsamını sınırlandırmak ve başarılı örnekler üzerinde yoğunlaşmak adına, bu tebliğdeki şiir incelemeleri Türk edebiyatının önde gelen dört dergisi üzerinden yürütülmüştür.

Türk edebiyatının köklü dergileri olan *Türk Edebiyatı*, *Yedi İklim*, *Dergâh* ve *Varlık* dergileri üzerinde yapılan tarama ve incelemeler sonucunda, savaş yıllarında yayınlanan yaklaşık 45 şiir kaydedilmiştir. Bunlar genellikle savaş sahnelerini tasvir eden şiirler olup şiirlere hüznün, çaresizlik ve utanç duyguları hakimdir.

Bosna Savaşı karşısında kaleme alınan şiirler, Türk şairlerin savaş karşısında duyarsız kalmayıp Bosna direnişine ve halkına destek olma çabalarını göstermektedir. Ayrıca Bosna dramının modern Türk şiirindeki yankı ve yansımalarını tespit etmeye çalıştığımız bu çalışmada, Bosna trajedisinin farklı ideolojilere sahip şairleri ortak paydada buluşturduğu görülmüştür.

Bosna, Türk şairler tarafından Türkiye sınırları dışında görülmeyen bir coğrafya olarak ele alınmış, anlatılmış ve sahiplenilmiştir. Bosna, şairlerin zihninde hala vatan toprakları içerisinde olup medeniyet coğrafyasının bir parçasıdır. Bosna’yı kendi dünya görüşleri çerçevesinde yorumlayan şairlerin çoğu, şiirlerini dini duyarlılık ve kimlikle kalem almıştır. Bosna’nın şairlerin zihninde Yahya Kemal’in hasretle andığı Balkan şehirlerinden, Nuri Pakdil’in Kudüs’ünden, Sezai Karakoç’un Bağdat’ından, ve Âkif İnan’ın Mecsîd-i Aksâ’sından farkı yoktur.

Şairler, savaşta yaşanan dramı anlatan şiirleri ile yaşananları belgelemekle kalmayıp Türk halkının zihnine de nakşetmişlerdir. Şairlerin kan ve gözyaşıyla yoğurdukları Bosna, şiirlerde bir kalp ağrısı ve insanlık utancı olarak işlenmiştir. Bosna, şairlerin yüreklerinin acısı, kapanmayan yarası olmuştur.

54 Cengiz Bektaş, “neresinde şimdi insanlığın saraybosna”, *Varlık* 1025 (Şubat 1993): 20.

MODERN TÜRK ŞİİRİNDE ALİYA İZZETBEGOVIÇ

Turgay ANAR*

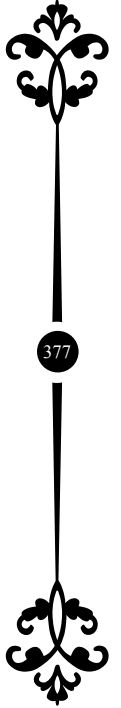
Aliya İzzetbegoviç, ülkesi ve milleti için yaptıkları ve aksiyoner kimliğiyle ismi ön plana çıkmış bir simadır. Onun inançlı bir Müslüman olarak ülkesini her türlü saldırılara karşı savunması ve Bosna için verdiği mücadele tarihte yerini almıştır. O, yılmayan güçlü bir iradeyle halkına “hürriyeti” elde etmenin erdemini yaşatan “vicdan sahibi” bir kahraman olması yönüyle de her türlü övgüye layıktır. Aliya ismi, Türk insanı için zulme eğilmeyen, bir devlet sahibi olmasını istediği halkı için hiçbir zillete katlanmadan “feragat”, “asalet” timsali olmak anlamına gelmektedir.

Ona, araya başka hiçbir kelime eklemeyen doğrudan Aliya şeklinde hitap etmemiz, temelde ona karşı bir millet olarak duyduğumuz yakınlık, samimiyet ve dostlukla ilgidir. Onun mücadelesi, ona inanan Boşnaklar kadar bu coğrafyaya inan Türklerin de mücadelesi olmuştur. Coğrafi bakımdan aradaki mesafelerin uzak olması, Bosna'nın var oluş mücadelesinin gönül makamında çok yakın olmasını asla engellememiştir.

Aliya'nın birçok cephesi vardır: Müslüman Boşnakların lideridir, bir devlet kuran liderdir; İslam dünyasının değerlerini savunan özgürlükçü bir insan, bu değerleri adaletle uyguladığı için dünyada saygı duyulan örnek bir entelektüeldir. Aliya; politikacı, avukat, yazar, düşünür ve Bosna Hersek'in ilk başkanıdır. Onun “Doğu ve Batı Arasında İslam” ve “İslam Bildirgesi” isimli eserleri, dünya çapında meşhur olan eserleridir. Onun eserlerini okuyanlar, Aliya'yı ve onun düşüncelerini, şahsi macerasını ve bu maceranın Bosna tarihi için önemini daha yakından izleyebilmektedirler. O Türkiye’de adına en çok yakışan bir sıfatla da tanınmaktadır: “Bilge Kral”

Modern Türk şiirinde “Bosna Savaşı” ile ilgili birçok şiir yazılmıştır. Hatta bu şiirler o kadar fazla bir hale geldiği için konuyla ilgili birkaç antoloji bile hazırlanmıştır. Antolojilerin başlıkları dahi, Bosna’ya bakışla ilgili ipuçları verecek niteliktedir. Rıdvan Canım'ın hazırladığı antolojinin başlığı, “Bosna, Ah Bosna!”¹dir. Mehmet Aycı'nın

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. Bu metin, 2013 yılında Bosna Hersek'teki bir konferansta İngilizce yayınlanan “*Reflections of Alija Izetbegovic in Modern Turkish Poetry*” (The 3rd

antolojisi, “Türk Şiirinde Bosna: Akma Tuna Akma Ben Bir Dertliyim”²; Hacı Yiğid’in antolojisi “Ağla Çınarım Ağla: Şiirlerle Bosna-Hersek Dramı”³ başlığına sahiptir. Dikkat edilirse bu antolojiler, Bosna’da yaşanan savaşın acı yönlerini, oraya duyulan bir hüznün ve özlem duygusunu da dile getirmektedir. Antolojilerdeki şiirlerde ise genellikle Sırpaların Müslüman Boşnaklara yaptıkları zulümler, Bosna halkının yaşadığı dram, dağılan aileler, parçalanmış ülkenin çektiği acılar, yaşanan soykırıma ses çıkarmayan Avrupa devletleri, Müslümanların vurdumduymazlıkları ve çaresizlikleri eleştirilir. Bu şiirlerde Saraybosna; acının, dramların yaşandığı bir merkez olarak tasvir edilir. Son olarak Hece dergisinin “Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç” özel sayısından bahsetmek gereklidir.⁴ Derginin bu sayısı şimdiye kadar ülkemizde onunla ilgili yapılmış yayınlar içinde değerli bir yerde bulunmaktadır.

Modern Türk Şiirinde Aliya İzzetbegoviç’le İlgili Şiirler

Modern Türk şiirinde, Bosna ile ilgili şiirlerin aksine müstakil olarak Aliya’yla ilgili çok fazla şiir bulunmaz. Biz çalışmamızda bu şiirlerden birkaçına değinerek onun modern Türk şiirine yansıyan özelliklerini belirginleştirmeye çalıştık.

İnançlı Bir Başkomutan ve Önder Olarak Aliya

Aliya’nın Türk şiirinde ön plana çıkarılan özelliklerinden ilki, aksiyoner Müslüman bir düşünür olmasıdır. Hayatı boyunca yazdığı eserlerle, görüşlerini korkusuzca dile getirmesi, erdemli bir hayat sürmek isteğini ömrü boyunca uygulamaya çalışması, onun takdir edilecek ve övülecek yönlerindedir. Aliya’nın tarihteki özgürlük için savaşanlardan ayrılan temel yönü, diplomatik ve askeri baskılara, sorunlara rağmen onun devlet kuran bir lider olarak tarih sahnesine çıkmış olmasıdır. Bir düşünür, aksiyoner ve devlet kuran bir lider olarak Aliya, Müslüman dünyasında yeni ve farklı bir lider tipini temsil etmektedir.⁵ Onun bu kimliği Türk şiirinde de yankısını bulur. Mücahit Koca’nın şiirinin başlığı onun bu yönüne vurgu yapmaktadır: “Başkomutan Begoviç/Milletin Kalbinde yer Tuttu İmam”. Aliya, bu şiirde bir başkomutan edasıyla konuşur:

“Yaşamak ve yaşatmaktır görevim

Yaşamak kadar ölmek gelir elimden

International Balkan Annual Conference (IBAC), “Bosnia and Herzegovina: in Common History and Multicultural Atmosphere of the Balkans” başlıklı bildirisinin gözden geçirilmiş, ekleme ve düzenlemeler yapılmış halidir.

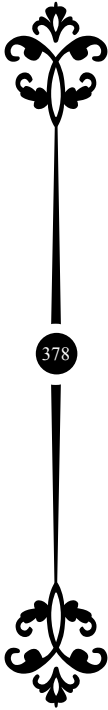
1 Rıdvan Canım, *Bosna, Ah Bosna!*, İstanbul 1995.

2 Mehmet Aycı, *Türk Şiirinde Bosna: Akma Tuna Akma Ben Bir Dertliyim*, Ankara 1993.

3 Hacı Yiğid, “Ağla Çınarım Ağla: Şiirlerle Bosna-Hersek Dramı”, *Sorgun Belediyesi Yayınları*, Yozgat, 1993.

4 (Editörler: Prof. Dr. M. Orçan, Doç. Dr. R. Âdemi, Doç. Dr. M. Balcı), “Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç”, *Hece*, y.20, nr.229, Mayıs 2016.

5 “Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç”, (ed. M. Orçan, R. Âdemi, M. Balcı), *Hece*, S. 20, No. 229, Mayıs 2016.

Ölümü göze alan cesur olur misali

Ölmeden ölene ne yapsın ölüm.”⁶

Onun Bosna Savaşı sırasındaki insanüstü gayreti, şiirin bir yerinde onun Allah’ın kılıcı olarak nitelendirilmesini sağlar. Şair, şiirde Aliya İzzetbegoviç ile İslam dünyasını Haçlı seferlerine karşı korumasıyla ünlenen Selahaddin Eyyübi arasında bir özdeşlik kurar. Gökyüzünden, yüce bir güçten savaşması için kılıç alan Aliya’yı görenler Selahaddin Eyyübi’yi anar:

“Avrupanın göğsünde yükseldi yıldız

Gökten kılıç aldı imam

Hakk’ın kılıcı yiğit kumandan

Selâhaddin’i anar gören”⁷

Şiirin ilerleyen dizelerinde şair, Aliya’yı İslam inancında darda kalmışlara yardım eden, olağanüstü özellikleri olan, bilge bir kişi olan Hızır’a benzetir. Böyle bir benzerlik kurulmasından amaç, onun masum ve darda kalan halkına karşı koşulsuz yardım etmesi, tıpkı Hızır gibi bilge bir kişi olmasıdır. Bu dizelerin yer aldığı dörtlükte Aliya, Davud Peygamberin zırhını giymiş ve emrinde milyonlarca melek olan bir varlığa benzetilir. Bu üstün vasıflarla anılması, onun mukaddes mücadelesi ve bu mücadelesini yürütürken bile haktan ayrılmayan dürüst ve imanlı mizacı sayesinde anlamlıdır:

“Zafere yol arayan

Hızır gibi gelen var

Dâvud’un zırhını giymiş

Emrinde milyonla melek”⁸

Seyfettin Ünlü’nün yazdığı “Aliya İçin Üç Şarkı” başlıklı şiirde o, ölümden korkmayan bir kahraman olarak betimlenir: “Ölüm uysal bir küheylândır sırtına binip gittiğin”⁹

Çaresiz ve Yalvaran Aliya

H. Hüseyin Cesur’un yazdığı “Aliya”¹⁰ başlıklı şiirde, doğrudan ona hitap edilir. Onun savaştaki çaresizliği, aslında Boşnakların çaresizliği anlamına gelir. Aliya’nın yaşadığı bu çaresizlik şiirde elbiseleri buruşmuş, elleri boş, yalvararak bakan gözlere sahip, ellerini Rabbine yardım için kaldırmış yorgun ve örselenmiş bir insan imajıyla aktarılır:

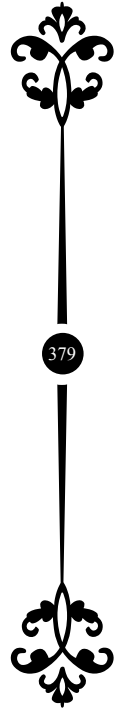
6 Mücahit Koca, *Bosna Kitabı*, İstanbul, 1999, s.45.

7 Koca, *a.y.*

8 Koca, *a.y.*

9 Seyfettin Ünlü, “Aliya İçin Üç Şarkı”, *Yediiklim*, Kasım 2003, s. 7.

10 H. Hüseyin Cesur, “Aliya”, (haz. Rıdvan Canım), “Bosna, Ah Bosna!”, s. 134.

“Böyle değildi hiçbir şey
Buruşmamıştı elbiselerin
Yabancıydı
Yalvarmaklı bakışlarla gözlerin
Ve sen Aliya
Senin ellerin
Böylesine boş kalmamış
Bu kadar açılmamıştı semaya”¹¹

Kurtuluş ve Özgürlük Hülyası Kuran Direnişin Sembolü Aliya

H. Hüseyin Cesur, yukarıda bahsi geçen şiirinde Aliya’yı ülkesini savaşın zorluklarına rağmen asla yarı yolda bırakmayan, düşmanlarına direnen bir lider olarak tasvir eder. Bu tasvirde, Aliya’nın imanlı ve vakur duruşunun izleri hissedilir. Bu izler şiirde onun suya koşması, yani abdest alması; kır ata binmesi, yani kutsi bir dava uğruna harekete geçecek bir figür olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda o, ülkesini kurtarma ve özgür olma hevesine sahip bir rüzgâra benzetilir bu şiirde:

“Ve sen Aliya
‘Vakittir’ der kalkarsın
Suya koşar
Bir hülya kurarsın
Zeval bulan bir ikinci arafesinde

Kır bir ata binersin
Belgrad ovalarında
Gün olur
Sen de Aliya
Sen de rüzgâr gibi esersin.”¹²

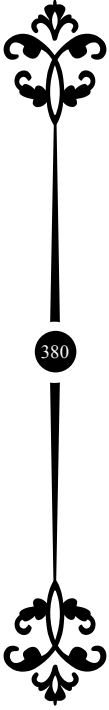
Ali Parlak’ın “Karadziç Kinyile Kirlenir Dünya” başlıklı şiirde onun ismiyle direniş yan yana getirilerek onun Boşnakların direnişi için önemine dikkat çekilir:

“Ve bir soylu direniştir Aliya..
Gözler önünde devrilirken Mostar”¹³

11 Cesur, a.y.

12 Cesur, a.g.e., s.135.

13 Ali Parlak, *Zulme Susmak İhanettir: Bosna-Hersek, Azerbayca ve Çeçenistan Şiirleri Antolojisi*, Antakya 1995, s. 44.

“Bilge” Bir “Kral” Olarak Aliya

“Bilge kral” tabirinin izini, Yunanlı filozof Platon’a kadar sürebiliriz. “Devleti ancak erdemli, bilgili filozoflar yönetmelidir.” şeklinde özetlenebilecek olan bu görüşün ortaya çıkardığı ışıltılı paye, en çok Aliya’ya yakıştırılmaktadır. Bu ifade, “kral” kelimesinin tedirgin edici tedaisi düşünüldüğünde, daha çok bilge bir insan olarak okunursa daha anlamlı hale gelebilir. Zira o, yaklaşık on beş yıl süren yöneticiliğinde, “Bilge bir insan ve devlet adamı” olarak kendine verilen bu manevi unvanı layıkıyla ve başarıyla taşımasını bilmiştir. İlyas Şahin tarafından yazılan “Bilge Kral” başlıklı şiir, onun bu özelliğine vurgu yapar:

“Bilgelik krallıksa

Krallık bilgelikse

Biliyorum Kralsın

Bilge kralsın”¹⁴

Aliya İzzetbegoviç’in vefatı üzerine Mehmet Aycı tarafından yazılan “Aliya” başlıklı şiirde, onun “bilgelik” vasfı öne çıkarılır ve bu bilge insanın Boşnak kızlarınca cennet kapılarında zambaklarla karşılanacağına dair şairin inancı dile getirilir:

“Sarışın Boşnak kızları cennet kapılarında

Bilge adımlarını zambakla karşılıyor”¹⁵

Mustafa Kara tarafından Aliya’nın vefatına dair yazılan bir şiirin ilk iki dizesi de onun ilim sahibi bir devlet adamı olan özelliğine açıkça vurgu yapmaktadır:

“Hikmet ile siyâseti birleştiren er idi

İlim ile firâseti buluşturan ser idi.”¹⁶

Seslenen Bir Figür Olarak Aliya

Aliya İzzetbegoviç, Boşnak milletinin önderi olduğundan şairlerimiz ona seslenmişler, Bosna dramının bitmesi, çekilen sıkıntıların sona ermesi, Türkiye ile Bosna’nın kardeşliğini dile getirmişlerdir. Ahmet Yalçınkaya’nın “Saraybosna Mı yanan/Biz miyiz Aliya” başlıklı şiirde,

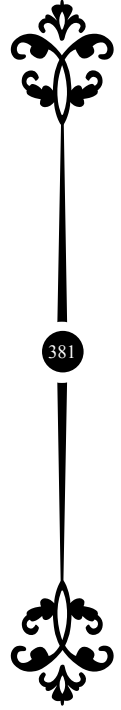
“Bu duman nereden yükseliyor, Aliya

Nereden geliyor bu yangının kokusu” sorusunu sorduktan sonra, Bosna ve Türkiye

14 İlyas Şahin, “Bilge Kral”, *Gerçek Hayat*, S. 3, No. 43, s. 35.

15 Mehmet Aycı, *Bağ(d)at Kitabı*, Ankara 2010, s. 29.

16 Mustafa Kara, “Bosna Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç’in Vefatına Tarih”, *Dergâh*, C. XIV, No. 165, Kasım 2003, s. 2.

arasında kurulun maddi ve manevi bağa dikkatler çekilir:

“Eğer yok olursa ülken inan yok olacağız
Eğer yok olursa ülken sürüneceğiz yerde
Acı bize, güneşini kaybeden ülkemize
Dua et kara bulutlar peşimizi bıraksın
Eğer yok olursa ülken inan yok olacağız.”¹⁷

Erdal Çakır'ın “Kaderini Cennete Taşıyan Adama Söylediklerimdir” başlıklı şiiri, sade başlığıyla bile çok anlamlar ihtiva etmektedir. Kaderini cennete taşıyabilen bir insan, bu yaşadığı dünyayla cennetini kazanan bir mümin profilini anlatır. Şiirin birçok yerinde şair, değer verdiği Aliya'ya seslenir. “Haritamı düşlerimle çizerdim Aliya”, “şehadet parmağını dünyanın gözüne batıran/İnsandım Aliya”, “Bilmiyor gibi yapıyordum Aliya, çünkü utanıyordum bildiğimden”, “Bir ayetten iktibas edilmiş o yüzün var ya Aliya/ Asrın tablosu gibi yüreğime astığım o hüzünlü çehren”... Bu ifadeler, onun öneminin şair tarafından dile getirilmesidir. Aliya, özellikle verdiği bağımsızlık, ölüm kalım savaşında direnen ve direnişinin gücünü İslam'dan almasıyla daha anlam kazanan bir kahramandır. Bu yüzden de şair, onun mücadelesini, İslam'ın önemli bir sembolü olan “hilal” metaforuyla dile getirerek, bu hilalin Bosna vahşetinin tam ortasına onun tarafından dikildiğine vurgu yapar:

“Bir ayetten iktibas edilmiş o yüzün var ya Aliya
Asrın tablosu gibi yüreğime astığım o hüzünlü çehren
O hilal var ya vahşetin ortasına diktiğin
Şimdi bir aşr-ı şerif gibi yankılanan o sesin, Bosna'da, Kosova'da, İşkodra'da
Var ya hani o Sarayevonun somun kokan çarşısını sulayan ellerin
Ben o ellerini öpüyorum Aliya,
Ve kalbimize diktiğin gülleri”¹⁸

Âtuf Bedir, “Ja Sin Sam Tvoj” başlıklı şiirinde kendini Aliya ile özdeşleştirerek Bosna ile ilgili görüşlerini dile getirir. Şiirin bir yerinde bu durum şöyle belirtilir:

“artık masum bir çocuk gibiyim
adım Aliya İzzetbeyoğlu olsa da
ben senin oğlunum ey Bosna”¹⁹

17 Parlak, *a.g.e.*, s. 62- 63.

18 Erdal Çakır, “Kaderini Cennete Taşıyan Adama Söylediklerimdir”, (ed. M. Orçan, R. Âdemi, M. Balcı), “Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç”, *Hece*, C. 20, No. 229, Mayıs 2016, s. 840.

19 Âtuf Bedir, “Ja Sin Sam Tvoj”, (ed. M. Orçan, R. Âdemi, M. Balcı), “Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç”, *Hece*, C. 20, No. 229, Mayıs 2016, s. 847.

Osmanlı'nın Bakiyesine Sahip Çıkan Aliya

Fatih Sultan Mehmet zamanında, 1463 yılında Osmanlı Devleti'ne katılan Bosna, yirminci yüzyılın başlarına kadar Osmanlı'nın hâkimiyetinde kalmıştır. Uzun süreli bu tarihi birliktelik ister istemez çeşitli açılardan karşılıklı etkileşimin oluşmasını sağlamıştır. Aliya, bu tarihi ve tabii ki dini birliktelik içinde, Müslüman Osmanlı'ya yabancı kalmamış bir sima olarak şiirlerde yer almaktadır. Mustafa Kara'nın yazdığı bir dörtlük, aslında onunla Osmanlı arasında kurulan ilişkinin yönünü göstermesi bakımından şüphesiz çok önemlidir.

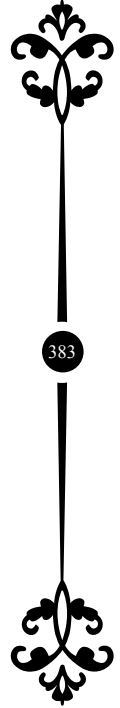
“Üsküplü Beyatlı'nın ak tolgalı neferi
Aşkla şevkle sürdürdü Bosna için seferi
Doğu ve Batı çıksın vefatını söylesin
İşte azizim OSMANLI'NIN BÜYÜK ZAFERİ”²⁰

Bu dörtlükte geçen Üsküplü Beyatlı ifadesi, Modern Türk şiiri için son derece önemli bir şair olan Yahya Kemal Beyatlı'dır ve ifade, bir kültür, devlet ve inanç birlikteliğini de yüklenerek daha anlamlı bir derinlik kazanır. Onun Üsküplü ve önemli bir şair olması- yani Balkanlarla olan derin bağlantısı- Aliya'nın ise onun bir “ak tolgalı nefer” olarak vasıflandırılması, Osmanlı ve Bosna arasındaki devam zincirini göstermesi bakımından manidardır. Çünkü Yahya Kemal birçok eserinde, “kesintisiz bir süreklilik, sürekli bir değişme içinde, hüviyetimizin aslına ulaşma” (Türkçe'de imtidad) şeklinde ifade ettiği düşünceden bahsetmektedir. Şair, işte bu “kesintisiz sürekliliği”, Aliya'nın şahsında görmek istemektedir. Ayrıca şiirde geçen “ak tolgalı” ifadesi, Yahya Kemal tarafından yazılan ve Balkanların Müslümanlaşmasına hizmet eden savaşçıları anlatması yönüyle önemli bir şiir kabul edilen “Akıncı” şiirine de bir göndermedir.

Sonuç Yerine

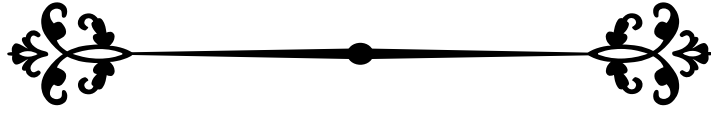
Aliya İzzetbegoviç, Bosna ve Bosnalılar için çok önemli bir insandır. Onun müspet yönleri modern Türk şiirine yansımıştır. Yukarıda birkaç örnekle açıklamaya çalıştığımız üzere Aliya, bu şiirlerde “İnançlı bir başkomutan ve önder olarak” karşımıza çıkar. Onun ülkesini özgürleştirmek için Bosna ordusunun başkomutanı olarak ve Bosna'nın tarih sahnesinde bağımsız bir devlet olması uğruna yaptıkları ve zorlu mücadelesi Türk şairleri tarafından övülmektedir. Aliya'nın bu şiirlerdeki tasvirlerinde İslam dini için değerli kabul edilen bazı isim, sembol ve kişilerle özdeşleşliklerin kurulması ile onun şahsında özgürlük mücadelesinin yüceltildiğini, bu mücadeleye girişen insanlara Allah'ın mutlaka yardım edeceği anlatılır. Onun Selahaddin Eyyübi, Hızır ve Davud Peygamberle birlikte anılması, şairlerimizin ona gösterdikleri hürmetin ve onun şahsında zaferi kazanacak ira-

20 Kara, a.y.

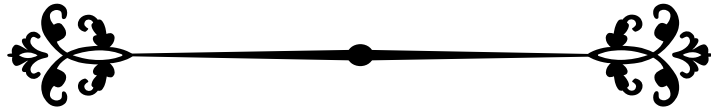

deye duyulan güvenin de bir göstergesidir. Onun “kurtuluş” ve “özgürlük” hülyası kuran bir sima olarak şiirlerde yer alması, milletlerin siyasal ve coğrafi olarak millet adını almadan önce bir gelecek kurgusu olarak var olduklarını gösteren en güzel örnektir. Aliya, bir rüyası olan ve bu rüyası uğrunda hiçbir şeyden çekinmeyen bağımsızlığa inanmış özgür bir ruhtur. Aliya, yazdığı eserleri ve savunduğu fikirlerle evrensel ölçekte tanınan bir simadır. Onun “Bilge Kral” olarak vasıflandırılması, şiirlerimizde de yankısını bulmaktadır. O, devlet kurucu bir bilge yönetici olarak, şairlerimizin övdükleri bir simadır. Onun bu vasfı son dönemdeki diğer Müslüman devlet liderlerinin baskıcı, otoriter yönetimlerinden ve halkını düşünmeyen, ahlaki zaafıya sahip bencil bir lider olmaması yönüyle farklı bir örnektir. Ona seslenen şairlerimiz, Aliya’nın şahsında aslında kardeş Bosna halkının acılarının dinmesini, onların özgür bir millet olarak tarihte yerlerini almalarını dile getirmişlerdir. Aliya İzzetbegoviç ile ilgili şiirlerde, onun Bosna’nın tarihi geçmişi yönünden Osmanlı ve Osmanlı devletinin yıkılmasıyla tarih sahnesine çıkan Türkiye Cumhuriyeti ile yakın ilişkilerine dair göndermeler de vardır. Aliya, sadece Bosnalıların övünecekleri bir kahraman değil dünyada özgürlükleri için mücadele eden insanlar ve tabii ki bütün Müslüman devlet ve toplumlar için de bir iftihar vesilesidir.

Bosna Hersek'de Osmanlı Mirası

*"550 Yılın İzinde Bosna-Hersek'te Osmanlı Mirası"
Başlıklı Uluslararası Sempozyumuna Ait Bildiriler*

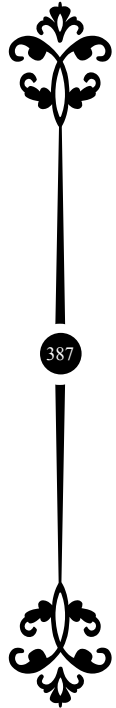
SULTAN MEHMED FATIH IN BOSNIA
CORRELATION BETWEEN HISTORICAL SOURCES AND
FOLK TRADITION

Aladin HUSIĆ*

One of the most important turning points in Bosnian history was in 15th century during the reign of sultan Mehmed Fatih. That turning point has changed the course of Bosnian history to a new historical, cultural, civilizational and more of all new spiritual direction. As it was custom in classical era of the Ottoman rule for sultans to participate in important military campaigns, so did sultan Mehmed el Fatih leading his army into conquest of Bosnia in 1463. He was the only sultan who stayed in Bosnia and whose stay was noted in various historical records. That is why his name is inherited in this region till this day on. We can explore his stay in Bosnia through three different perspectives. Firstly we can explore the records from various sources that are related to his stay in Bosnia. We can also look into the reflection of his stay in spiritual life and in sacral architecture, and be able to indicate to places and number of preserved mosques that bear the name of sultan Fatih, and see if those names are related to the fact that he visited those places or not. Many oral traditions have arisen from the events of the 15th century, particularly those related to the sultan's visit to Bosnia. They are the third perspective when looking into the matter.

Under the influence of the mentioned and the importance of the sole event, our historical literature particularly the chronicles but oral narratives as well, have adopted a common term "feth" like a common name, time and historical borderline between two very important periods of our history. Therefore sultan Mehmed Fatih represents that borderline of two huge epochs of Bosnian history, the medieval and the ottoman.

* Dr., Institute for Oriental Studies, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. aladinhusic@hotmail.com

Residences of Sultan Fatih According to Historical Sources

The main and generally known marching route for ottoman army and the sultan is Bobovac and Jajce. Most of the historical sources, especially chronicles, mark those two places because a lot of important events took place in their surroundings. However, there is still unanswered question as to where did sultan go and stay before and after those two places, which routes had he passed. Chronicles can be incomplete not quite clear so the question above remains open. As for the events of sultan's whereabouts and main residing places, most of the chronicles both ottoman and western agree upon them.

One of the most detailed and most certain narrative sources about sultan Fatih's stay in Bosnia is Dursun bey's chronicle. It is a contemporary chronicle that came from sultan's companion to his most important military marches. According to it, sultan's first stay in Bosnia was at an unnamed place "somewhere around the border of Bosnia". It is not clear which direction the army headed with the sultan were taking. However, another author Konstantin Mihailovic says that on that route towards the inland of Bosnia had duke Tvrtko Kovacevic surrendered to sultan.² But besides that we do not have any information on whether something might have occurred on their way to Bobovac, or which road were they taking to get to Bobovac. Taking into consideration that this chronicle doesn't mention any more places or events we could conclude that nothing important occurred on their way in. Interestingly none of the chronicles western or ottoman paid attention to eastern area of Bosnia.

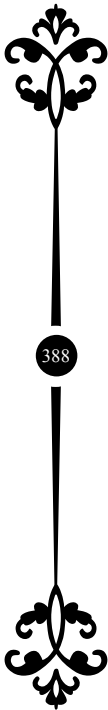
Although chronicles mainly focus on the events, they clearly say that sultan personally arrived at Bobovac, the capital of medieval Bosnia. There are few reasons that he would do so. Firstly, Bobovac stood for unconquerable place. Dursun bey calls it "the most protruded town in Bosnia" and "the strongest and unconquerable town of Bosnia". Those seem to be sufficient reasons that would motivate sultan to arrive at this fortified town to the venue of its seizure. They expected to find Bosnian king there, but it didn't happen since he moved to safer and farther town Jajce in 1461. to be able to prepare resistance and arrange quicker help from the West.

It was expected that the siege and conquest of Bobovac will last for a long time. Konstantin Mihailovic from Ostrovica who was also in ottoman army states that due to that expectation sultan ordered that the cannons are casted nearby Bobovac, to alleviate the conquest of the fortress.³ With the help of the cannons the town was taken by 19th of May. From other sources we know that sultan was at Bobovac on 20th of May 1463, after its surrender.⁴ The siege lasted for a very short time, only three days.

2 Konstantin Mihailović, *Janičarove uspomene ili turska hronika, predgovor i napomene* Dr. Đorđe Živanović, Beograd 1966, 154; Franc Babinger, *Mehmed osvajač i njegovo doba*, Novi Sad, 1968, 188.

3 K. Mihailović, *Janičarove uspomene ili turska hronika*, 154.

4 F. Babinger, *Mehmed osvajač i njegovo doba*, 189.

Envoys from some Bosnian towns went ahead to greet sultan. From “many cities” as the chronicle author mentions who came to surrender to sultan he specified only one by name – Visoko. After Bobovac, sultan headed towards Visoko and then towards Travnik.

The impression of welcome that was given by cities who surrendered was fairly superficial, because many people still played hostile towards the sultan, retrieving into hardly accessible areas and mountains. According to the chronicle, the sultan participated in fights against such groups.

None of the two chronicles mention that in a place called Milodraž sultan met the representative of Catholic Church in Bosnia. On his way to Jajce, sultan moved from Visoko through a place today known as Kiseljak, and he stayed a while in Milodraž where he issued the famous ahdnama on 28th of May 1463.⁵ Why was that event not mentioned by Dursun bey or Konstantin Mihailovic remains a mystery. Even if they were travelling with Mahmud pasha who always moved ahead of the army, it is still not a good explanation to why they left out such an important event in their chronicles.

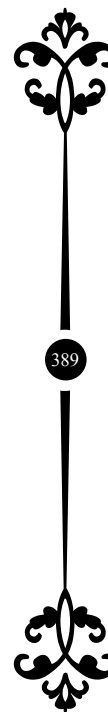
According to the Dursun bey the next destination of sultan Fatih was Travnik. He encamped there with his closest officers. During that time they were supposed to gather up information on where was Bosnian king residing. Nothing else related to Travnik is mentioned there, which begs a thought that Travnik had also surrendered without fight. From another source we know that sultan was in Travnik on 3rd of June 1463.⁶ When they learned where Bosnian king was, sultan ordered to Mahmud pasha an immediate chase after the king. It is unknown how long sultan stayed in Travnik and sources don't say anything else about it.

The western reports state that after Travnik following places were taken: Vinac, Novi and Jezero. But we do not know on the basis of those reports if sultan went there personally or was it only Mahmud pasha. We get an impression that Jajce was bypassed in this chase and that the army went after the king towards Ključ. It would appear that only after the news of king's imprisonment Jajce surrendered without resistance. Upon king's imprisonment, sultan arrived to Jajce personally. So in the meantime, it seems like he stayed in Travnik the whole time, waiting for the news from Jajce. Most of sources say that the king was beheaded right then and there when the sultan arrived. But, one byzantine chronicle says that it did not happen right away and it did not happen in Jajce at all, but later on around the time when sultan was leaving Bosnia.⁷ One Venetian source

5 Hazim Šabanović, “Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća”, *Zbornik PF*, 2, Sarajevo, 1949, 200-207.

6 Marko Šunjić, “Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* XXIX/1989, Sarajevo 1989, 142.

7 Petar Vrankić, “Hercegovina zemlja od propasti Bosne do definitivnog pada pod Turke”, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009*, Zagreb 2011, 706.

reported on 14th of June that the king is still imprisoned and not yet executed.⁸ It means that the king was beheaded in the end of June 1463 and it happened somewhere else and not in Jajce. Following Jajce capitulation, the conquest of Herzegovina was in plan and returning back to the Empire capital. Of those events we know a lot less. Some historical literature says that sultan reached Blagaj in Herzegovina and that it was unsuccessfully besieged. Then he returned to the land of Pavlovici.⁹ It is known that sultan left Bosnia on 7th of July 1463. But before that they carried through the administrative organization and appointments of new public authorities, sanjakbeys and kadis. After the Hungarians took over the north part of Bosnia and the very significant base in Jajce, sultan had to go on another military march on Bosnia in 1464.

Sultan Fatih's Second March on Bosnia

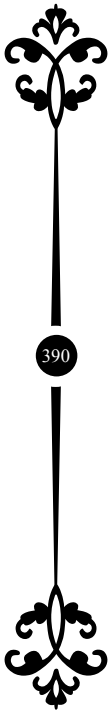
The information from the chronicles on the second march on Bosnia are very generalized and reduced. They merely state that the sultan is on his second march to Bosnia listing the causes for this march almost identical as the first time. Konstantin Mihailovic titled this chapter of his chronicle as "How Mehmed came to Bosnia again after a year", while Dursun bey titled his chapter as "On causes of why his majesty went for the second time to run over Bosnia" (Zikr-i sebeb-i azimet-i hazret-i cihan-bani be-savb-i memleket Bosna der kerre-i sani). Common information in both chronicles is that for the cannons were casted nearby for the need of conquering Jajce. While Mihailovic doesn't provide any date or time information about the beginning of the second march, Dursun bey says that the army took off in 12th of Rebi-ul Evvel 869 (20th of November 1464). Even though that Dursun sounds convincing with his precise date reference, there is one thing that doesn't seem logical. Since Bosnia is known for its long and sharp winter, going on a march at that period is unimaginable, especially because they would arrive in Bosnia right in the coldest days of the winter. Sultan was surely well informed on that so he wouldn't have allowed such risk. In the other hand, there are many convincing arguments that sultan was in Bosnia in summer of 1464.

It is known that the ottoman army was encamped in the area of today's town called Turbe, 10 km northwest of Travnik. In the first half of August (5-14th) 1464 one proclamation from sultan was issued in the foothill of Toričan fortress. The siege of Jajce lasted from 12th July until 22nd August 1464. Therefore sultan spent around 40 days near Jajce. Konstantin Mihailovic writes that after the unsuccessful siege sultan ordered for cannons

(Laonik Halkondil Α ποδείξεις Ἱστοριῶν - Exspositio Historiarum- Povijesna razlaganja)

8 Emir O. Filipović, "Arde ante oculos opulentissimum regnum ... Venetian Reports about the Ottoman Conquest of the Bosnian Kingdom, A.D. 1463" Italy and Europe's Eastern Border (1204-1669) Edited by Iulian Mihai DAMIAN, Ioan-Aurel POP, Mihailo St. POPOVIC and Alexandru SIMON & PETERLANG Internationaler Verlag Internationaler Verlag, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2012, 136-150.

9 F. Babinger, *Mehmed osvajač*, 191.

that were used for the siege are thrown in the river Vrbas. The description given in the chronicle is so detailed that it is easy to recognize the place of that event. It happened “where the water falls off a rock” which suits the waterfall of river Pliva where it flows into river Vrbas. It is a common praxis that cannons are casted and destroyed at the place of the events, such measures were useful for two reasons. Firstly to prevent the possibility for the enemy to get hold of the guns, as well was for the army to get rid of the heavy burden that could slow them down. One of the western sources witnesses this same event that was told by Konstantin Mihailovic, only this source gives more precise data saying there were four big cannons.¹⁰ Babinger states that those cannons were eventually pulled out from the river by the Hungarians.¹¹

Reminiscences of Sultan Fatih in The Sacral Architecture

With chronology and fairly dramatic events of the conquest of Bosnia put in the front line, many other aspects of the sultan Fatih’s arrival to this region remained in shadow. Here we refer to the influences that this arrival had in the sphere of architecture, building mosques to be precise. From the architectural point of view these mosques were not imposing structures that would draw attention with its greatness, and their significance does not lay in that. Rather, there are the first sacral objects of Islamic culture in Bosnia, and first sacral architectural objects brought by Ottomans in general. That makes up a great deal for their architectural modesty.

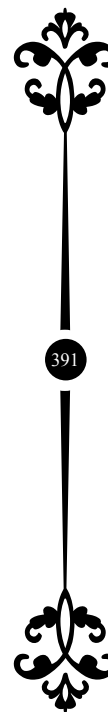
In this period of time even though the number of Muslims was not so big many mosques bearing this sultan’s name were built. Those are mosques in Zvornik, Vlasenica and Kushlat in eastern Bosnia; then Sarajevo; Kraljeva Sutjeska not far away from Bobovac; in Travnik and in Vranduk where the most famous fortresses of central Bosnia are. There was a mosque in Kamengrad near by Sanski Most that was also named after sultan Fatih.

The Sultan Fatih Mosque in Zvornik

Mosques were built to accommodate the necessity for spiritual life of Ottoman army and other people needing it. The one in Zvornik was built in 1460 for the needs of military garrison. It was placed in so called Upper town (Gorni grad) right by the Emperor’s Gate, which is the main entrance to the fortress in Desna varoš. Interestingly enough the mosque in Travnik was positioned the same way, right by the entrance to the fortress. This is one of the first mosques of sultan Fatih in Bosnia, raised before those in Sarajevo or any other place.

10 Jozo Džambo, “Gesciht Von der Turkey” Jörga iz Nürnberga s izvješćem o propasti Bosne 1463 godine, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 500. obljetnice fra Andela Zvizdovića*, Sarajevo-Fojnica, 2000, 53.

11 F. Babinger, *Mehmed osvajač*, 197.

The mosque in Zvornik was covered with lead. It had an inscription at the entrance that said: “Benefactor, The mighty Conqueror raised this mosque for pious people”. By the mid-16th century the mosque was fairly damaged and it needed reparation. With the reparation in 1574 another inscription was added to the original one, and it said: “The Oratory of dervishes, home for those who fall prone”. The inscriptions as well as the information of the existence of the mosque under this name were recorded in travel diaries of Evlija Celebi. In time of Evlija Celebi this was one of the most famous mosques in Zvornik. The mosque had disappeared in time and oday it’s not even possible to determine its traces. Only the memory on its existence lives in written records.¹²

صاحب الخيرات ابو الفتح عزيز
قد بني هذا لاجل العابدين
معبد العشاق دار الساجدين
٩٨٢

The Sultan Fatih Mosque in Vlasenica

The mosque in Vlasenica was built in the time of sultan Mehmed Fatih and was named after him. It was a small sized building with a wooden minaret, a typical Bosnian style mosque. It was demolished during the World War II in 1942 and was never rebuilt after.¹³ We know that it existed once thanks to the inscription discovered in 1952. This is one of rare preserved inscriptions that belonged to mosques that were named after sultan Fatih. The inscription derives from 1(2)71 (1854/55) when the mosque was renewed with the help of a benefactor Husein effendi and Salih aga. Thanks to this inscription the memory on this mosque is still preserved.

12 Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1979. 483-484, Adem Handžić, *Zvornik u drugoj polovini xv i u xvi vijeku, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, godina XVIII 1968-1969*, Sarajevo 1970, 185-186; Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the end of The 19th. Century in Bosnia*, Istanbul, 1996, 16-17; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika, II istočna i centralna Bosna*, Sarajevo 1977, 126-127.

13 M. Mujezinović, *Islamska epigrafika BIH, Knjiga II*, 143-4; Hifzija Suljkić, “Objekti islamske kulture u Vlasenici”, *Islamska misao* 1989, br. 124, Sarajevo 1989, 38; Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the end of The 19th. Century in Bosnia*, Istanbul, 1996, 14.

Allah 1(2)71 (1854/55)

This is a benevolence of sultan Mehmed-hana,
May God's mercy and forgiveness be upon him
And May Muhammed stand up for us
Benefactors of the mosque reparation are:
..... aga, Husejin efendi and Salih aga,
May their sins be forgiven

The Sultan Fatih Mosque in Kušlat

The mosque in Kušlat is one of the oldest in Bosnia and it's built as military type of mosque. The Kušlat fortress as well as its mosque was interesting to the travel writers because of its specific positioning. Evlija Celebi described this fort in detail giving it two pages space in his travel diary which equals to what he had given for description of Zvornik, the residence of sanjak. Celebi refers to the mosque as "the small Ebu Feth's mosque". Another French travel writer Quiclet mentioned it in 1658.¹⁴ Since Zvornik and Kušlat were taken as soon as in 1460, the mosque was built right after that for the garrisons. It happened somewhere until 1476-78, when nahi Kušlat was first mentioned, meaning that the strong and stable control was established in that area by then.¹⁵

The Sultan Fatih Mosque in Kraljeva Sutjeska

The existence of this mosque was not documented by any known source. Its name was preserved only in oral traditions. According to the tradition, which is spread among the people who live in that place to this day, on the place of today's mosque sultan Mehmed Fatih performed a prayer. Instead of mihrab he dug in a palisade that got covered with ants. When he saw ants, he ordered that a mosque was built in that spot. That was a smaller mosque that was renewed from time to time, but always kept the Bosnian style characteristics.¹⁶

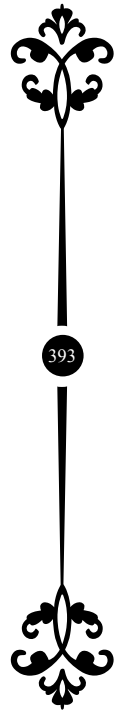
The Sultan Fatih Mosque in Sarajevo

The mosque in Sarajevo is known today as the Emperor's mosque. It is also known under that name (Hunkar) in historical sources. Sometimes it is mentioned under the name Atik, the old mosque named after a street where it was built. On the place of today's mosque there used to be a smaller mosque built by Isa bey Ishakovic in the name

14 Ćiro Truhelka, Opis Dubrovnika i Bosne iz god. 1658., *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH XVII*, Sarajevo 1905, 435-436.

15 M. Mujezinović, *Islamska epigrafika BiH, Knjiga II*, 138; Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Tuzla 1975, 105.

16 Ekrem Hakki Ayverdi, *Avrupada Osmanli Mimari Eserleri Yugoslavya, II Cild*, 3 Kitap Istanbul 1981, 216.

of sultan Mehmed Fatih that bared a name after him – Hunkar or Emperor. That mosque was destroyed in 1480 during the intrusion of Vuk Grgurevic. In 1489 some clerks of the Emperor’s mosque are mentioned in sources meaning that the mosque was functioning again. In Bosnian vaqf census from 1604 it is clearly stated the following: “During the inspection it is established that the deceased Isa bey Ishakovic had bestowed this masjid to the deceased Mehmed han, peace be upon him. The masjid became a mosque, and its clerks got timars as their wages.”¹⁷ In 1847/48 during the reign of sultan Abdulmejid it had gone through detailed reparation and gotten today’s appearance.¹⁸ Besides this mosque named after sultan Fatih, there used to be one more inside of the fortress. Evlija Celebi made records on both of them: “The first one is sultan Fatih’s mosque placed up in the town. It’s a suitable small and modest mosque”. It is clearly the mosque intended to be used by garrisons. As for the one that bears sultan’s name even today, he doesn’t pay much attention on it. Its existence however is witnessed by a tarih about its reconstruction under the very same it bears today.

.....

جامع فاتح محمد خان سراى بوسنه ده
يا بديروب اولمشدى صكره هر يري هدمه قرين

.....

شاه عالم ايلدى تجديد فاتح معبدین
ايتدی آبادان ملك بوسنه یی خیر نوین
سنه ۱۲۶۴

.....

The mosque of Fatih Mehmed han in Saraybosna
That was previously built, battered and became ruins

.....

The emperor of the world renewed this Fatih’s house of God
In this year the emperor did this good deed
(1264 -1847/48)

17 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, Sv. I/2, obradio: Adem Handžić, Sarajevo 2000, 482.*

18 Sejfudin Fehmija, Javne muslimanske građevine u Sarajevu, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XX*, Sarajevo, 1908; Šabanović, Hazim, “Postanak i razvoj Sarajeva”, *Radovi Naučnog društva BiH, XIII*, Sarajevo, 1960, 71-115. Handžić, Adem, “O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću, uloga države i vakufa”, *Prilozi za orijentalnu filologiju XXV*, Sarajevo, 1977, 135-138; Zlatar, Behija, “Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću”, *Prilozi za orijentalnu filologiju XX-XXI*, Sarajevo, 1974, 113; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, knjiga I — Sarajevo 1974, 18-19.

The Sultan Fatih Mosque in Travnik

The mosque of Sultan Fatih in Travnik is also one of the oldest in Bosnia. We don't know the precise date when it was built but we assume it was between 1463 and 1481. Sources mention a hatib for the first time in 1516 so the mosque existed at that time.¹⁹ But, only in 1530 did we get the first direct mention of the mosque as a "vaqf mosque of sultan Mehmed han". Apart from that record that was also mentioned in later sources in the same context, we do not have any more mentions. Instead, a lot more mentions and attentions are given to the mosque of sultan Bajazid. All we know of sultan Fatih's mosque is that it was placed within the fortress. In one source from 1775 the imam and hatib of sultan Fatih's mosque in Travnik fort were mentioned again. The reconstruction of this mosque happened in 1789.²⁰ The mosque was demolished after the World War I and all that is left of it today are foundations.²¹

The Sultan Fatih Mosque in Vranduk

The mosque in Vranduk was built outside of the fortress walls, which differentiate it from the ones built in Travnik and Zvornik. The terrain and space within the fort were cramped so the mosque had to be built outside of its walls. The mosque was built between 1461 and 1481 as its name suggests, and therefore is one of the oldest in Bosnia. This is verified by sources from November 1472 where the imam of this mosque was mentioned, which draws to conclusion that mosque was built by then. We know from that source that imam of the mosque was someone called Muhjudin and he was paid for his duties in cash until 1472. and after that he was given a timar for use. Throughout the entire 16th century we know that imam of the mosque in Vranduk had 1600 akce benefit in a form of collective timar in villages Viokovici and Bukovcevana.²² The mosque kept its original characteristics and was not changed much.

The Sultan Fatih Mosque and Musalla in Sanski Most

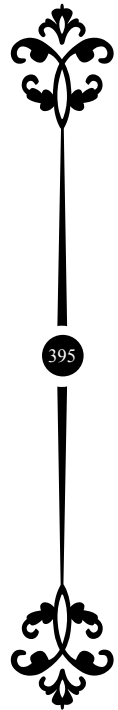
Apart from the above listed places where mosques were built, there was also a mosque of sultan Mehmed Fatih in Donji Kamengrad near Sanski Most. It existed until 1942. Due to the damage and devastation in many occasions today instead of that mosque there is another one of modern architectural style. Besides the mosque, there are two more

19 Istanbul, BOA; 56, 223. Adem Handžić, *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the end of The 19th. Century in Bosnia*, Istanbul, 1996, 56. Husić Aladin, "O gradskoj džamiji u Travniku", *Anali GHB XXV-XXVI*, 2005, 222. Aladin Husić, "O imamskoj službi u tvrđavama Bosanskog sandžaka", *Novi Muallim*, I/2000, br. 4, Sarajevo 2000, 95; A. Husić, "Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine", *POF 49/1999*, Sarajevo 2000, 190.

20 BOA, MD, 388-6

21 Enver Sujoldžić, *Džamije Travnika*, Travnik 1998, 14.

22 A. Husić, "O imamskoj službi u tvrđavama bosanskog sandžaka u 15. i prvoj polovini 16. vijeka", 95. Hamdija Kreševljaković, "Hadži Alijagin vakuf u Vranduku", *Narodna uzdanica* 1944, Sarajevo, 1943, 32-36.

locations that are related to the reminiscence of sultan Fatih, the Musala and Šehitluci. In Šehitluci (gravestones) some of sultan Fatih's soldiers who were killed in taking over Kamengrad were buried, and in Musala the sultan performed a Friday prayer so the tradition of gathering up to a group prayer in first days of July remained until today. There is a narrative that the Ottomans were trying to take over Kamengrad for eleven years, and they did it only after sultan Fatih with his army came personally to the battlefield. This narrative was recorded in first half of the 16th century and was conveyed further by Benedikt Kuripešić in 1530 in his travel diary²³ "In Saturday on 3rd of September we took off from Goleš and going over the high hill we reached an Emperor's draw-well (Keysers prunnen) whose name was given in a memory of the ottoman emperor who attacked Bosnia 74 years ago and reached the draw-well with his companions, stopped there and did not want to go further but ordered to his pashas and their squadrons to move against Ključ. They defeated the Bosnian king who was locked up in Ključ, and took over Ključ and Kamengrad". About ottoman arrival to the western parts of Bosnia and to Croatia, Senj, Sibenik and Dalmacia there are records in Venetian sources.

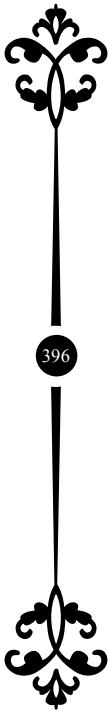
Pilgrimage Site "Kurban kamen" near Olovo

The chronicles and other historical sources do not directly mention Olovo, but in the oral narratives there are records of sultan Fatih passing through this area. After the sultan returned from Herzegovina he stayed for a period of time in the land of Pavlovici family, part of which was Olovo too. As we can see from the narratives it could have been that he stayed in this area during his first visit.

According to this preserved narrative sultan moved towards Olovo via Glasinac, Sokolac, Knezina. He moved from Knezina to the valley of river Krivaja. All of those places have put on a resistance fight to the Ottoman army. The greatest resistance was offered in places Jasika and Orlje. In Jasiku where many soldiers were killed he raised gravestone memorials. On those memorials every year suitable prayers are performed in places like Križevići, Mogusi, Boganovici, Metilji. In a place Orlji according to the sources, sultan swung his sword. He then moved to Borije and had his tent set up in a place called Glave above the village Glavicine being encamped there for two or three months. He was still at that place when Kurban Bayram the festival of sacrifice came. He made a sacrifice there and so the place was named "Kurban kamen". From then on, on the last week in May in a memory of sultan Fatih and his lost soldiers people gather up at this place for a noon prayer. Many other narratives in this area are related to sultan Fatih.²⁴ For further

23 Hamdija Kreševljaković, "Kamengrad", *Naše starine*, VI, Sarajevo, 1959, 21.

24 The narratives were conveyed by Salko Pasic from Zunova on 3rd of March 1998. The use of this narrative I owe to the main imam of Medzlis in Olovo, Esad efendi Pepic, whose kindness to convey the narrative enabled us to know about it. The author of this text had also heard these narratives before but never managed to record any.

movement of the army the sultan built a bridge over the river Krivaja and the bridge was named after him. Even though we are dealing with oral narratives in these cases, they do not contradict to the historical events that were previously confirmed in chronicles and other sources. Those narratives do correspond to the time frames within which the sultan stayed in Bosnia. In the other hand, in 1464 Kurban bayram fell on 22nd of August which also corresponds to the time of his stay, or being more precise time of his leaving Bosnia after his second march. If we were to add to all this the presumption that the “river of Illyrians” that was crossed by the sultan after he crossed over Drina might refer to river Krivaja or Bosna²⁵ then there is no doubt that the oral narratives we are dealing with do hold a solid ground in historical sources. The road to Bobovac from the land of Pavlovici via the route Olovo and Vareš is the shortest and the most natural to take. Even if we look at it further more from Bobovac towards Visoko.

The Reflection of Sultan Fatih’s Stay in The Toponymy in Bosnia

Having in mind all of the above mentioned aspects of sultan’s stay, we still need to point out few locations that are directly related to sultan’s name. Those locations kept only the epithet “emperor’s”. There is Sarajevo with the Emperor’s mosque and Emperor’s bridge. There is also a place near Jajce where there used to be sultan’s camping area, it’s called Emperor’s field. Then there is a bridge over the river Krivaja called Emperor’s bridge, built for the purpose of military crossing. The village around the bridge bears the same name. And finally there is Emperor’s draw-well in Donji Kamengrad near Sanski Most whose name is also related to the arrival of the Ottoman army. It is not known whether the sultan himself stayed there.²⁶

Conclusion

Sultan Mehmed Fatih left deep marks in Bosnian history. He redirected the course of its history, and brought about some new movements in the sphere of spirituality in this area. Those courses of motion are unchangeable and have been for over five centuries. Because of the changes that he brought about his name remained present in many oral narratives. Even if those narratives sometime appear to be inconclusive or unreliable, it is possible that through a comparison to other historical sources we reach the conclusions that they hold ground as a valid source. Many of aspects that we examined are congruous or at least do not contradict to historical facts. Naturally, the lack of sources about certain episodes and events does not allow us to question into the matter too deep, but is however sufficient to witness a certain correlation between historical reality and oral narratives.

25 Petar Vrankić, “Hercegova zemlja od propasti Bosne do definitivnog pada pod Turke”, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009*, Zagreb 2011, 706.

26 Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, translated by Đorđe Pejanović, Sarajevo 1950, 15.

SARAYBOSNA’NIN KURUCUSU GAZİ İSA BEY

Behija ZLATAR*

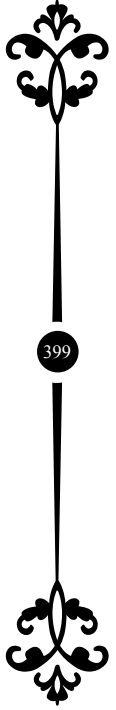
Yeryüzünde saray isimli birçok şehir vardır... Ama bu Saray-ı Bosna hepsinden gelişmiş bir şehirdir.... Bu sözler Evliya Çelebi’ye aittir. İtalyan seyyah Katarino Zeno Saraybosna’daki her evin kendi bahçesi ve çardağı olup bahçelerinin ise Padova’dakiler kadar güzel olduğunu yazmıştır. Fransız Quiquet Saraybosna’yi şöyle tasvir eder: İçinde hem taştan yapılmış hem ahşap pek çok mesire var, hem de güzel, sağlam yapılmış çok köprü ve yüz altmış dokuz çeşme var. Öte yandan Saraybosna’nın kurucusu olan Gazi İsa Bey’in vakıfnamelerinden birinde şöyle bir ifade var: Şehirler arasında bir çiçek ve gaziler şehri.

Saraybosna on beşinci yüzyılın ortalarında İshak-bey oğlu Gazi İsa Bey’in vakıflarının inşa edilmesine kurulmuş bir şehirdir.¹ Kendisi Bosna’ya on beşinci yüzyılın ortalarında Üsküp vilayetinin komutanı olarak gelmiştir; Bosna da o dönemde Üsküp vilayetinin içindeydi. Bosna sancağının fethinden bir yıl sonra Bosna sancakbeyliğine atanıp sırf iktidarı güçlendirerek ve gazalara katılarak değil aynı zamanda vakıfları kurarak bu görevde yedi yıl kalmıştır.

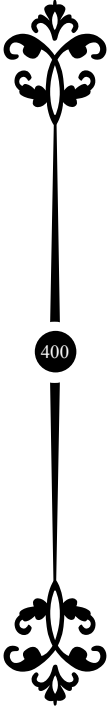

* Dr., Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna, Bosna Hersek, behijazlatar@gmail.com

1 İsa Bey on beşinci yüzyılda Makedonya, Sırbistan ve Bosna’da önemli rol oynayan İsabegoviç ailesinin kurucusudur. İsa Bey’in babası Paşayiğit Saruhan’dan gelip Üsküp’ün ilk komutanıydı (1392-1414). Kendisinden sonra bu göreve İshak-bey geldi (1414-1439), ondan sonra oğulları Barak ve İsa Bey. İsa Bey aralıklarla 1439-1463 yılları arasında bu görevde kalmıştır.

Bosna sancakbeyliğine atanmadan önce de İsa Bey bin dört yüz elli yedi yılında sultan Mehmed Fatih'e² hediye edildiği için Hünkar (Careva) adını taşıyan camiye yaptırmıştır. Bu caminin etrafında Bosna sancağı defterlerinde *Hatibin mahallesi* (Hatibova mahala), *Eski Sultan Mehmed Cami Mahallesi* (Mahala Stare džamije sultana Mehmeda) ya da sadece *Eski (Atik) Camii* [Stara (Atik) džamija] olarak geçen Saraybosna'nın en eski mahallelerinden biri olan bir mahalle kurulmuştur. İsa Bey caminin yakınında idari bina olan ve Saraybosna'ya ismini verecek bir saray kurmuştur. Bosna şehirlerinin çoğunda ilk önce, görevlileri devlet bütçesinden maaş alan camiler inşa ediliyordu. Hünkar camiindeki görevlilerin (imam, hatip ve müezzin) Saraybosna'nın civarında tımarları vardı, caminin aydınlatılması, mefruşatı, temizlenmesi ve tamirati için gereken paralar ise cizyeden temin ediliyordu. Gazi İsa Bey'in vakıfnamesinde bu camiden bahsedilmemekte ama sonraki dönemlerden kalan vakıf defterlerinde bu caminin bakımı için kullanılan masraflar belirtilmektedir.³

İlk sayfa, *Târîh-i Enveri*, I:158-163.

(GHB, Sicil No. 77, s. 51-52.)

2 İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver (MAD) No. 625, s. 689; *Behija Zlatar, Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo 1996., str. 231.

3 B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", *Prilozi za orijentalnu filologiju* (dalje: POF) XX-XXI/1970-71., Sarajevo 1974., str. 113.

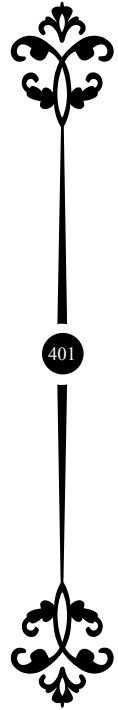
Bugünkü Saraybosna'nın bulunduğu bölgede Osmanlılar gelmeden önce de yerleşim yerleri vardı ama Gazi İsa Bey İshakoviç'in 1 Şubat ile 3 Mart 1462 arasında yazılan vakıfnamesi bu bölgedeki imar faaliyetleri ile ilgili ilk belgedir.⁴ Gazi İsa Bey Bendbaşı'da Brodac⁵ köyündeki zaviye, Hünkar camiinin yanındaki hamam, Başçarşıda Kolobara hanı, Miljacka nehri üzerinde bir köprü ve vakıfları için gelir sağlamak amacıyla Miljacka üzerinde değirmenler inşa etmiştir. Bugün bile o değirmenlerin bulunduğu bölgeye Mlini ya da Nadmlini denir (mlin Boşnakçada değirmen demektir). Kurduğu zaviyenin etrafında Saraybosna'nın en eski mahallelerinden biri olan *İsa Bey Zaviyesi Mahallesi (Mahala Isa-begove zaviye)* teşekkül etmiştir. Dükkanlarla çevrili kervansarayı inşa ederek İsa Bey Başçarşı'da iş merkezi kurup Miljacka nehri üzerindeki köprü'nün inşasıyla ise bu iş merkezini Hünkar camiinin etrafında teşekkül eden mahalle ile bağlamıştır. Vakıflarının kurulmasıyla bin dört yüz altmış iki yılında Saraybosna'nın ilk sistematik şehirleşme hamlesi tamamlanmıştır; bunun için bu yıl Saraybosna'nın kuruluş yılı, vakifi ise Saraybosna'nın kurucusu sayılır. O zaman yeni bir isimle, değişik bir mimari ve fizyonomiyle yeni bir şehrin temelleri atılmıştır. Onun külliyesi bir doğu-İslam şehrinin kurulması için gereken bütün binaları içermekteydi (hamam, su şebekesi, köprü, kervansaray, dükkanlar, zaviye, camiye ise daha önce yapmıştı). Bilindiği gibi, şehirlerin kurulması ve gelişmesinde vakıfların rolü büyüktü. Vakıfların kurulmasıyla binaların sadece inşası değil, aynı zamanda da işlemesi mümkün oluyordu.

İsa Beyin vakıfnamesinde Saraybosna için kasaba kelimesi kullanılmıştır. Bir yerleşim yerinin kasaba statüsünü alabilmesi için şu şartların yerine getirilmiş olması lazımdır: yerleşmiş müslüman ahali, beş vakit namaz, cuma namazı ve bayram namazlarının kılındığı cami ve meydan; yani çarşının olması ve haftada bir gün pazarın kurulması.⁶ Daha önce belirtildiği gibi, ilk cami bin dört yüz elli yedi yılında yapıldı ve etrafında *Hatibin mahallesi (Hatibova mahala) ya da Eski Sultan Mehmed Cami Mahallesi (Mahala Stare džamije sultana Mehmeda)* ismini taşıyan mahalle kuruldu. Osmanlı kaynakları, İsa Bey'in vakıflarının etrafında kurulan ve onun ismini taşıyan daha üç tane mahalleden bahsederler: *İsa Bey Zaviyesi Mahallesi (Mahala Isa-begove zaviye)*, *İsa Bey Mahallesi*

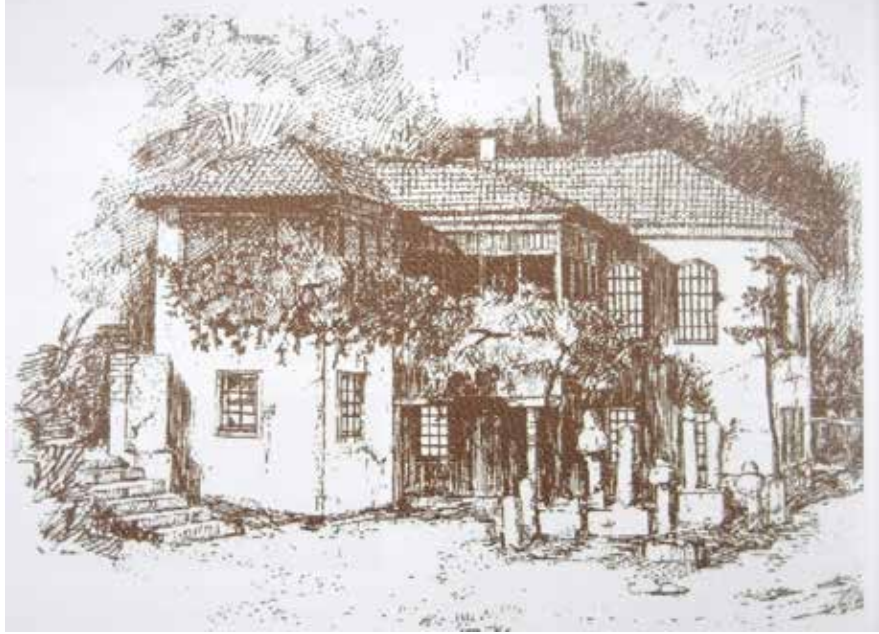
4 Gazi İsa Bey'in vakıfnamesinin orijinal nüshası korunmamıştır. Bir dönem Mustay-bey Fadilpaşiç'teydi, kendisi onu Kosta Herman'a eğreti olarak verdikten sonra izi kaybolmuştur. Elimizde şu an Gazi Husrev-bey Kütüphanesinde korunan birkaç istinsahi bulunmaktadır. Bir nüshası İsa Bey'in Üsküp'teki vakfının mütevellisinde bulunmaktaydı. Gliš Elezoviç vakıfnamenin tercümesini bu nüshaya göre yapmıştır. Daha sonra Hazim Şabanoviç vakıfnameyi tercüme etmiştir: "Dvije najstarije vakufname", *POF* II/1951., Sarajevo 1952., str. 5-29.; İsti, "Vakufnama Isa-bega, sina pokojnog Ishak-bega", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Monumenta Turcica IV/1, Sarajevo 1985., str. 9-26.

5 Gazi İsa Bey Brodac köyünün sakinlerinin arazilerini alıp karşılığında onlara Hrançiç köyündeki arazileri vermiştir. *Çünkü onu şehrin inşası için uygun buluyordu.* Ayrıntılı bilgiler için bakınız: İstanbul, BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TD) No. 24, fol. 18.; H. Şabanoviç, "Postanak i razvoj Sarajeva", *Radovi, knj. XIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5, Sarajevo 1960., str. 86.; B. Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, 86.

6 A. Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku", *POF* XXV/1975., Sarajevo 1977., str. 134.

(*Isa-begova mahala*) ve *İsa Bey Bahçesi Mahallesi* (*Mahala Isa-begove bašče*). Bin dokuz yüz altmış iki yılından önce bugünkü Başçarşı'nın bulunduğu yerde bir meydan vardı. Bu meydan yol ayrımıydı ve yakınında Gornja Varoš isimli Hristiyan yerleşim bulunmaktaydı.

Gazi İsa Beyin vakıfnamesinde, zaviyesinin hangi tarikata ait olduğu belirtilmemekle birlikte sonraki dönemlere ait kaynaklardan Mevlevi olduğunu biliyoruz. Bugün Saraybosna'daki Boşnak enstitüsünde bulunan bin altı yüz sekiz yılında yazılmış bir Mesnevi el yazmasında, eseri istinsah edenin Mevlevi dervişler için yapılmış zaviyeden olan Bosnalı Mevlevi Muhamed olduğu yazılmıştır.⁷ Evliya Çelebi de Saraybosna'dan geçerken bu tarikata ait olduğunu yazmıştır: *Mevlevi tekkesi Miljacka nehrinin kenarında, cennet bahçesi gibi güzel bir yerde*.⁸ Bu zaviyenin ayrıntılı tasvirini Saraybosnalı şair Reşid-efendi de yapmıştır. Eugen Savojski'nin bin altı yüz doksan yedi yılında Saraybosna'da yaptığı tahribat hakkında yazdığı şiirinde Mevlana Celaleddin Rumi zaviyesinin ilim hazinesi olduğunu yazmıştır.⁹

7 S. Trako, "Predavanje Mesnevije i mesnevihani u Sarajevu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XIII-XIV, Sarajevo 1987., str. 221-226.

8 E. Çelebi, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama*; Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo 1996., str. 110.

9 M. Handžić, "Sarajevo u turskoj pjesmi", u: M. Handžić, *Izabrana djela: Teme iz književne historije*, knj. I, Sarajevo 1999., str. 498.

Bu zaviyede yüzyıllar boyunca zikir edilip Celaleddin Rumi'nin mesnevisi tefsir edilirdi, içinde Saraybosna'nın en iyi hattatları yetişmiştir. Ne yazık ki birkaç defa yangından hasara uğrayıp bin altı yüz doksan yedi yılında tamamen yanmıştır. Sonra yine temelleri üzerinde inşa edilerek bin dokuz yüz yirmi dört yılına kadar faaliyet gösterdi. Maalesef, bin dokuz yüz elli yedi yılında İsa Beyin zaviyesinin yıkılıp yerinde benzin istasyonunun yapılmasıyla Saraybosna'nın şehirleşmesine yol açan ilk eserlerinden biri kayboldu.

Külliyesinin faaliyet gösterebilmesi ve bakımı için Gazi İsa Bey çok sayıda toprak arazileri ve değirmenleri bırakmıştır.¹⁰ Vakfiyesindeki hükümlerden biri şehrin gelişmesi ile ilgili vizyona sahip olduğunu göstermektedir: *Sözkonusu külliyesinin içinde, gerek yerleşim yeri içinde gerek dışında, yeni bir binanın inşasına ihtiyaç duyulduğunda, onu ihtiyacına göre müteveli yapacaktır.*¹¹ Bin altı yüz dört tarihinde yazılan bir vakıf tahrir defterinde şu bilgi mevcuttur: Saraybosna'nın doğusundaki Ljubogoşti köyünde bir kervansaray ve köprü'nün inşası için İsa Bey'in vakfından kaynak sağlanmıştır. Vakfiyesinde ise Ljubogoşti köyünün civarında bir mezrayı vakfettiği belirtilmiştir: Bu, kervansaray ve köprü'nün daha sonra yapıldığı anlamına gelir. Sözü geçen vakıf tahrir defterinden anlaşılıyor ki sırf İsa Bey'in Saraybosna çarşısındaki külliyesinde iki yüz beş dükkan vardı.¹²

Saraybosna'nın kurulması ve İsa Bey İshakoviç'in vakıflarının vakfedilmesi bin dört yüz altmış üç yılındaki Bosna Krallığının yok edilmesinden önce gerçekleşmiştir. Bosna tamamen Osmanlıların hakimiyeti altına girdiğinde bu bölge ayrı bir sancak ilan edilip başkenti ise Saraybosna olmuştur. Bu durum şehrin gelişmesinde olumlu bir şekilde etkili olmuştur. Bosna Sancağının ilk sancakbeyi Mehmed-bey Minetoviç olup ondan sonra bin dört yüz altmış dört ile bin dört yüz yetmiş yılları arasında bu görevde İsa Bey bulunmuştur. Kendisinden sonra bu göreve yirmi altı nisan bin dört yüz yetmiş yılında Ayas-bey gelmiştir.¹³ Bosna Sancağının, bin dört yüz altmış sekiz yılında yazılan, bilinen en eski tahrir defterinden anlaşılıyor ki Gazi İsa Bey'in haslarının o yıllık gelirleri 1,148.858 olmuştur. Bu miktar o zamanki beylerbeyin hasına denk gelmekteydi.¹⁴

Bosna sancakbeyliğindeyken İsa Bey'in Dubrovnikliler ile iyi ilişkileri vardı. Birbirlerine hediyeler gönderirlerdi. İsa Bey onlara bayram günlerinde kendi çalgıcılarını gönderirdi. Bin dört yüz altmış yedi yılında hastalandığında Dubrovnikliler ona hekimlerini

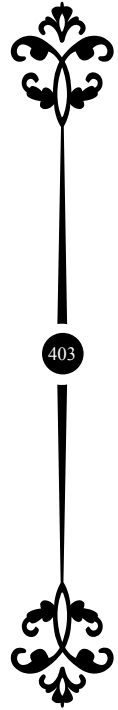
10 Vakufnama İsa-bega İshakovića za njebove zadužbine u Sarajevu.

11 Isto, 25.

12 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, Obradio: Adem Handžić, Bošnjački institut Zurich-Odjel Sarajevo-Orijentalni institut, Monumenta Turcica, knj. 4, sv. I/2, Sarajevo 2000., str. 481-482.

13 I. Božić, "Hercegovački sandžakbeg Ajaz", *Zbornik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, knj. I, Beograd 1948., str. 64.

14 *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Dešifrirao i sa osmansko-turskog jezika preveo, naučno obradio i za štampu priredio Ahmed S. Aličić, Mostar 2008., str. 72.

gönderdiler. Bin dört yüz altmış sekiz yılının sonlarında tekrar hastalandığında İsa Bey'in oğlu Mehmed'in isteği üzerine Dubrovnikliler ona Andriya isimli genç hekimlerini gönderdiler.¹⁵

İsa Bey'in ismi en son olarak Dubrovnik arşivindeki bir belgede geçer.¹⁶ Bu belge Radoslav Pavloviç'in dukası olan Brail Tezaloviç'in mirası ile ilgili sekiz şubat bin dört yüz yetmiş tarihli Senato'nun tutanağıdır. Ondan sonra muhtemel ki Semendire sancakbeyliğine atanmıştır çünkü bu ünvanı ile bin dört yüz yetmiş üç yılına kadar anılır.¹⁷

Elimizdeki belgelerden bildiğimiz kadarıyla İsa Bey'in dört oğlu vardı: Mehmed Çelebi, Ali-bey, Ahmed-bey ve Hasan-bey. Onlardan en meşhuru Bosna Sancağı olmak üzere dört sancakta sancakbeyliğinde bulunup birçok vakfın kurucusu olarak bilinen Mehmed-beydir. Aynı zamanda babasının vakfının mütevellisi görevinde bulunmuştur.¹⁸

Gazi İsa Bey Saraybosna'nın yanında Yeni Pazar'ın¹⁹ da kurucusu sayılır. Vakıflarını Üsküp ve Mitroviça şehirlerinde de kurmuştur.

İsa Bey'den sonra Saraybosna'nın imarına feodal tabakanın mensuplarının, zengin tüccar ve zanaatkarların ve sıradan halkın katkısı olmuştur. Dini, sosyal, iktisadi ya da kültürel özellikler taşıyan eserlerin inşasıyla, özellikle Osmanlı döneminin en önemli eserlerinin yapıldığı on altıncı yüzyılda, Saraybosna, Bosna'nın en büyük ve en önemli şehri ve Balkanların en güzel şehirlerinden biri olmuştur.

15 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačkog arhiva*, Sarajevo 1911., str. 198.

16 Isto, 199.

17 *Istorija Beograda*, 1, Stari, srednji i novi vek, Beograd 1974., str. 325.

18 B. Zlatar, "Vakuf Gazi Mehmed-bega Isabegovića", *POF* 55/2005., Sarajevo 2006., str. 217-226.

19 H. Čar-Drnda, "Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI stoljeća", *Novopazarski zbornik* 8, Novi Pazar 1984., str. 77-102.

KRALLIKTAN SANCAKLIĞA: BOSNA’NIN 1463 YILINDA FETHİ

Enes PELIDIJA*

Takdim notları

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar’ın Balkanlara’a gelişi ilk zamanlarda çoğu Avrupa devletlerinin ilgisini çekmedi. Avrupa Gelibolu Yarımadası’nın 1354 senesinde Bizans’tan Osmanlı hakimiyeti altına geçişine geçici bir hadise olarak bakıyordu.¹ Sultan Orhan’ın oğlu Murat babası 1362 yılında öldüğünde yeni Osmanlı sultanı olarak tahta çıktı. Sultanlığa hazırlanan Murat komşu ülkeleri feth edecek politikaya devam etti. XIV. yüzyılın ikinci yarısında çoğu Trakya, Makedonya, Arnavutluk ve Bulgaristan’a kadar bölgelerin fethi bu sultanın yönetimi sayesinde gerçekleşti.² Bu zamanda sultan Birinci Murat 28 Eylül 1371 yılında Černomen’e yakın Meriç Nehri’nin sağ tarafında kral Vu-kašin ve onun kardeşi despot Uglješa Mrvnjavčević’in birlik askerlerine karşı büyük galibiyet kazandı.³ Meriç’teki galibiyet Osmanlılar’ın Balkanlar’daki stratejik pozisyonlarını sağlamlaştırdı. Bir sonraki büyük galibiyeti Osmanlı ordusu Priština’ya yakın Kosova Ovası’nda 28 Haziran 1389 yılında kazanmıştır. Bu savaştan sonra Osmanlı’nın yayılması daha hızlanacaktı. Bu yayılma XV. yüzyılın ilk on yılında devam edecekti ancak sultan Birinci Bayazıt (1389-1402.) 27 Temmuz 1402 yılında Ankara çevresinde Timur-Han’a (1368-1405) meydanlarda mağlup oldu.⁴

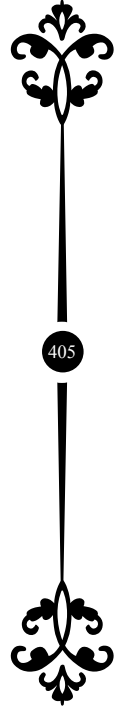
* Prof. Dr. Sci., Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna, Bosna Hersek, enes.pelidija@gmail.com

1 Georgije Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Prosveta, Beograd 1969, 492; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı devleti tarihi*, Birinci cilt, Faisal kurumu Yayını, İstanbul 1986, 72-82; Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, preveo: Nenad Maočanin, Školska knjiga, Zagreb 1992, 28-33; Nikola Vaten, “*Uspon Osmanlija (1362-1451)*”: *Istorija Osmanskog carstva*, Haz.: Rober Mantran, Fransızca’dan çeviren: Ema Miljković-Bojanić, Clio, Beograd 2002, 38-62; Halil Inaldžik, *Osmansko carstvo-klasično doba 1300-1600*, çeviren: Milica Mihajlović, Utopija, Beograd 2003, 14-25; Feridun Emecen, *Osmanska politička historija*, “*Od Osnivanja do Kućuk Kajnardže*”: *Historija osmanske države i civilizacije*, çeviren: Kerima Filan, Orijentalni institut, Sarajevo; IRCICA, İstanbul, Sarajevo, 2004, 14-22.

2 Dimitri Kicikis, *Osmansko carstvo*, Fransızca’dan çeviren: Suzana Matejić, Plato-Zemun, Beograd 1999, 29

3 Dr. Ivan Božić, “*Srpske feudalne države u Makedoniji od sredine XII do propasti*”: *Istorija naroda Ju goslavije*, I Cilt, Prosveta, Beograd 1953, 414

4 Geniş bilgi için bkz.: Nedim Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Svjetlost, Sarajevo, 1971, 1-767.

XV. yüzyılın ilk yarısında sultan Birinci Mehmed (1413-1421) ve sultan İkinci Murat (1421-1451) zamanında Osmanlı devleti çoğunlukta devlet kurumlarını inşa ediyor ve bölgesel güç oluyor idi. Böyle bir durumda 18 Şubat 1451 senesinde Osmanlı tahtına İkinci Mehmed (1451-1481) çıktı. Eski tercübesiyle bu konuda yetenek kazanan yeni sultan (bundan önce iki defa onu babasının arzusu ile sultan olarak görmekteyiz Bir (1) Ağustos 1444'ten Bir (1) Ocak 1445'e kadar ve 12 Aralık 1445'den 5 Mayıs 1446'ya kadar) kendi saltanat adına ilk aylarda çok dikkatli ve ihtiyatlı siyaset yürütmekte idi.⁵

a) 1448 senesine kadar Bosna-Osmanlı ilişkilerine dair kısa bir bakış

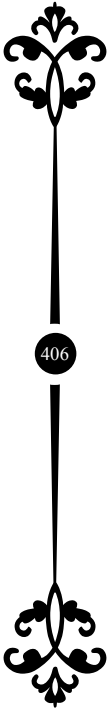
XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu zaman ilerledikçe küçük sınır beylikten önemli devlet oluyor idi. Bu imparatorluk aynı zamanda hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da yayılmaktaydı. Aynı zamanda ortaçağ Bosna'sı 1377 senesinde krallık olmakla birlikte hem toprak kapsamı hem siyasi hem askeri gücü bakımından Güneydoğu Avrupa'da en büyük ve en önemli devletlerden biri olmuştu.⁶ Bu sebepten dolayı en yakın komşu devlet olmadığı halde bu zamanda Osmanlılar ortaçağ Bosna'ya büyük önem vermeye başlamıştı. Şimdiye kadarki tarih yazımında 1386 yılı normal koşullar itibarıyla Osmanlılar'ın ilk defa Bosna topraklarına bastıkları yıl olarak algılanmaktadır. Osmanlı askerleri Kosova tarafından aniden 1386 yılın sonbaharında Neretva Nehri kenarına kadar geldiklerini tespit etmekteyiz.⁷ Buna yakın zamanda Osmanlılar'ın akınları artık ender rastlanan bir durum değil idi.

Osmanlılar Bosna'ya Fetret devrinde (1402-1413) de ilgi gösteriyor idi. Bu konuda özellikle 1410 yılına bakabiliriz. Macaristan kralı Sigismund (1387-1437) Osmanlı Devleti'nin problemlerini fırsat bilerek Bosna Krallığı'nda etkisini güçlendirmek istiyordu. Ancak Bosna kralı Ostoja (1398-1404 ve 1409-1418) Macaristan'a karşı ittifak güçlerinin politikasını destekliyor idi. Macaristan'ın ve kralın düşmanları Osmanlılar ile daha yakın dostluk kurmuştu.

5 Y. Öztuna, Osmanlı devleti, 648; N. Vaten, "Uspon Osmanlija", 95

6 Dr. Mihailo Dinić, "Bosanska feudalna država od XII do XV veka": Istorija naroda Jugoslavije, I Cilt, Prosveta, Beograd 1953, 530-536; Sima Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Srpska književna zadruga, Beograd 1964.; Vjekoslav Klaić, Povijest Bosne do propasti kraljevstva, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1882.; Noel Malcom, Povijest Bosne, kratak-pregled, Erasmus Gilda, Zagreb-Sarajevo 1995, 26; Muhamed Filipović, Bosna i Hercegovina, najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice, Compact-E Sarajevo 1997, 70; Dr. Boris Nilević, "Proces afirmacije srednjovekovne bosanske države": Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 2004, 64-68; Bakir Tanović, Historija Bosne u okviru Osmanskog carstva, Svjetlost, Sarajevo 2010, 13-19

7 Dr. Vladimir Ćorović, Historija Bosne, I Cilt, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knjiga CXXIX, Društveni i istorijski spisi, 53, Beograd, 1940, 318; Hazim Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463. g.", Godišnjak Istorijškog društva Bosne i Hercegovine, VII Cilt, Sarajevo 1955, 37

Bu yıllarda Osmanlılar'ın Bosna'daki sayısı oldukça büyüdü.⁸ Bu gerçeği 1411 yılındaki olay tasdik eder. Bosna feodal derebeyi Sandalj Hranić kendi topraklarını savunmak için Drina bölgesinde bulunan Piva'dan Ustiprača'ya kadar 7000 kadar Osmanlı askerini dahil etmişti.⁹ 1413 yılında Macaristan kralı Sigismund büyük Bosna feodalı Hersek Hrvoje Vukčić'i isyancı olarak ilan etti. Bundan dolayı kral Macaristan'daki büyük feodallere ve Bosna feodalı Sandalj Hranić'e Hrvoja hücum etmeleri için emirde bulundu. Bunun için Hrvoje Vukčić Üsküp voyvodasını İshak Bey İshaković'i yardıma çağırdı. İshak Bey ordusu ile Mayıs 1414 yılında Bosna'ya geldi. Beraberinde eski Bosna kralı İkinci Tvrtko da (1404-1409 ve 1421-1443) gelmişti. Bu hadise muhtemelen Hrvoje'nin isteği ile olmuştu çünkü onun amacı kral Ostoja'yı arka plana bastırmak idi. O sırada eski ve gelecek Bosna kralı İkinci Tvrtko'un elinde bir toprak parçası vardı. Bu toprak parçasını Osmanlılar koruyordu. Zamanla kral kendi dostlarının sayısını artırıyor idi. Onu önde gelen aileler arasında ve feodal derebeyi Pavle Radenović da destekliyor idi. Bu durumda Osmanlılar'ın Bosna'ya Mart 1415 yılında yeni akınları meydana geldiklerini görüyoruz.¹⁰ Hersek Hrvoje'nin en ciddi bir şekilde Osmanlı askerlerini bahsedilen senede Bosna'nın iç durumuna dahil ettiğini vurgulayabiliriz. Sonraki aylarda Osmanlı askerleri İshak Bey'in önderliğinde Dubočac taraflarında aktif halde olduklarını görmekteyiz. Ordunun diğer bir kısmı ise Kuzeypatı Bosna taraflarına, ta Zagrep'e kadar akın etti. Üçüncü kısım ise Vrbas Nehri'nden Uskoplje'ye kadar akın etti.¹¹ Ganimetleri bol olmasına rağmen Osmanlı akınları Ağustos 1415'ten itibaren sakinleşiyor idi. Ancak bu gelişme ortaçağ Bosna topraklarının terk edilmesi manasını taşıymıyordu. Bunu korunmuş bir mektupdan anlayabiliriz. Mektubu Ragusa (Dubrovnik) halkı Macaristan kralı Sigismund'a yazıyordu. Mektupta şöyle yazıyor: "Bütün Bosna tüm bölgeleri ile (omne contrate) Türkler'e yıllık haraç ile itaat ediyor." Bu zamandan 1463 yılına kadar Bosna kısa bir müddet hariç Osmanlılar'a haraç ödedeğini okuyoruz.¹² Ragusa'dan kral Sigismund'a yazılmış mektuplar sayesinde Macaristan kralı "Bosna'ya Osmanlı'ya karşı bir savaş meydanı olarak baktığını" görüyoruz.¹³ Bu zamanda Osmanlı askerlerinin büyük bir sayısı Bosna'da mevcut idi. Bu askerler Lašva Nehri vadisinde 10 Ağustos 1415 senesinde Hersek Hrvoje Vukčić'i destekleyerek Macaristan askerlerine karşı büyük zafer elde ettiler. Tarih ilminde bu savaş "Dobojska bitka" (Doboy Savaşı) olarak tanınmış oldu. Sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin Bosna'da daha büyük etkisini görüyoruz. Bir

8 Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska) 1387-1463*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo, 2006, 180

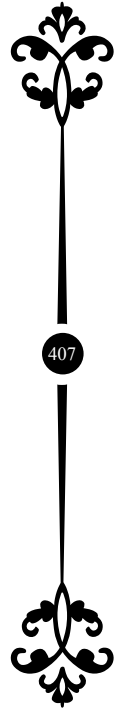
9 Vladimir Ćorović, *Istorija Srba*, Niš, Zograf, 2005, 287; H. Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni", 39

10 Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, III Cilt, Nakladni zavod MH, Zagreb 1975, 87; S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 242

11 Pejo Ćošković, *Susret sa zagubljenom poviješću, Područje Bosanske Gradiške u razvijenom srednjem vijeku*, Vikarijat Banjalučke nadbiskupije, Zagreb 2001, 81

12 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 169, 170, 178; B. Nilević, "Proces formiranja srednjovjekovne bosanske države", 76, 77; H. Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni", 39

13 S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 242, 243; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 178;

tarafıta Bosna'nın merkez kurumları zayıflıyor ve diğer tarafıta ise büyük feodal ailelerin güç ve küvvetleri artıyordu. Bu durumda Osmanlı'nın Bosna Krallığın'daki varlığı daha fazla sağlamlaşıyordu.¹⁴

Osmanlılar'ın Bosna'ya daha etikili olarak geldikleri zamanda ünlü feodal kişiler ve feodal aileler arasında 1416 yılında ilişkililerin karıştığını tespit edebiliriz.¹⁵ Kral Ostoja muhtemelen Eylül 1418 senesinde öldüğü haberini alınca ay sonunda Osmanlı askerleri tekrar Bosna'ya geldiler. Bu defa Sandalj Hranić'e yardım etmek için geliyorlardı. Çünkü topraklarına diğer bir Bosna feodalı Petar Pavlović hücum etmişti. Bu defa Sandalj Hranić sultan Birinci Mehmed'in (1413-1421) hakimiyetini kabul ediyor idi.¹⁶ Sandalj Hranić kendi topraklarını Osmanlılar'ın yardımıyla muhafaza edebildi. Bu zamanda Pavlović'in ve bir bölüm ünlü ailelerin desteği ile Bosna krallık tahtına Stjepan'ın ođlu Ostoja seçilmişti (1418-1421).¹⁷

1420 yılında Petar Pavlović "kral adına sultana ihanet etti". Aynı yılda ona Üsküp ucbeı İshak Bey hücum edip sonunda da onu katl etti. Ađabinin halini ve katl edildiğini görünce kardeşi Radoslav Pavlović intikam girişiminde bulunmadı. Tam tersine, aynı yıl ekim ayında muhtemelen kral İkinci Tvrtko ve Osmanlılar'ın aracılığı ile Radoslav Pavlović ve Sandalj Hranić barıştılar. Kendi ölümüne kadar 1441 yılında Radoslav Pavlović Osmanlı sultanına haraç ödüyordu. Voyvoda Sandalj Hranić ise 1415 yılından ölümüne kadar, yani 1435 yılına kadar, Osmanlılar'a itaat edip sultanın vasalı idi.¹⁸

Osmanlılar Bosna'ya tam hakim gibi hareket ediyorlardı.¹⁹ Böyle bir durumu Sandalj Hranić'in yazdığı bir emirinden anlıyoruz. Pavlović'ten Konavli'nin bir bölümünü almasında sultanın sayesinde olduğunu yazıyor ve şöyle hitap ediyor: "Tanrının rızası ve merhameti ile ve büyük sultan Mehmed Bey sayesinde".²⁰ Ve sonraki yıllarda Osmanlılar'ın Bosna'daki mevcudiyeti artıyor idi. Mart 1432 yılında Bosna'ya 3000 asker ile İshak Bey gelmişti. Bu defa Bosna'nın bir kaç yerine ve Hrvatistan'a akın ve yağma ediyordu. Osmanlılar'ın Bosna'daki mevcudiyetlerini 1434, 1435 ve 1438/39 yıllarında da görmekteyiz.²¹

14 Pavo Živković, *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo 1981.; Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.

15 V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 118

16 B. Ćorović, *Historija Bosne*, 420

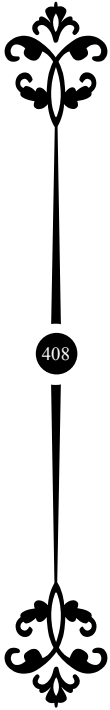
17 S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 246

18 B. Nilević, "Proces formiranja srednjovjekovne bosanske države", 77; E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, 237

19 S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 271

20 M. Dinić, *Bosanska srednjovjekovna država*, 552

21 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 27, 28.; H. Šabanović, "Pitanje turske vlasti", 40, 41; P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 158; P. Ćošković, *Susret sa zagubljenom poviješću*, 86

XV. yüzyılın ilk on yıllarında Osmanlılar Bosna Krallığı'nın topraklarına akın ve yağma ile yetiniyor ve bu şekilde savaş ganimetlerini elde edip feodal aile veya ünlü feodal Bosna kişileri arasındaki savaşlarda askerler olarak katılıyordu. Sonraki on yıllarda rolleri pek değişecekti. Eski Üsküp ucbeyleri Paşa Yiğit Bey ve İshak Bey'in aksine İshak Bey'in oğlu İsa Bey yeni Üsküp ucbeyi olarak 1439 senesi itibaren (küçük ara ile birlikte 1443-1444) taktığı değiştirmişti.²² Geçici akınlar ve geçici varlığın yerine Osmanlı'nın bu topraklardaki devamlı askeri mevcudiyetini sağlayacak politikayı tercih etmişti.

b) Vilayet-i Hodidjed veya "Bosansko krajište" den kral Stjepan Tomašević'in hakimiyetine kadar (1461-1463)

Sonraki yıllarda ortaçağ Bosna Krallığı'nın 1463 senesinde yok oluşuna kadar Osmanlılar daha yoğun şekilde Bosna'nın yönetsel ve toplumsal devlet kurumlarını zor hale getiriyordu. Bunu da Bosna Krallığı'n en önemli kişileri çok iyi biliyorlardı. Bosna'nın önde gelen faktörleri bunu anlamıştı. Yeni Bosna kralı Stjepan Tomaš (1443-1461) eski kral İkinci Tvrtko'ya nazaran güçleri yettiği kadarıyla hem komşu ülkelere karşı hem de Osmanlılar'a karşı daha çok iyimser ve barışçıl siyaset yapmak istiyordu. Ancak dış politikadaki durum onun için elverişli değil idi. Zamanın Roma papaları Dördüncü Eugen (1431-1447) ve sonraki Beşinci Nikola (1447-155?) Macaristan'ın desteği ile Bosna kralını Bosna'yı Roma'ya ve Budim'e yaklaştırması için zorluyordu. Bosna kralını, ailesini ve büyük sayıda insanları eski dini ve Bosna kilisesini (Crkva bosanska) terk etmeye ve katolik dinine geçmelerini mecbur ettirdiler.²³

Bu olaylar hakkında Osmanlılar haberdardı. Kralın ve en önemli Bosna kişilerin ve büyük sayıda insanların katoliklere geçtiklerini biliyorlardı. Başka sebeplerden dolayı (ki bu olay sebepler arasında) Üsküp ucbeyi İsak Bey İshaković çok sayıdaki Osmanlı askerleri ile Mart 1448 yılında Bosna'ya akın ettiler. Bu akınları Osmanlılar genellikle Hersek bölgesinde yaptı ve ünlü ortaçağ merkezi ve limanı Drijeva'ya kadar gelmişler. Drijeva'nın yerinde bugün Gabela şehri bulunuyor. Bu önemli ortaçağ merkezini feth ettikten sonra büyük savaş ganimetleri ellerine geçmiş oldu.²⁴

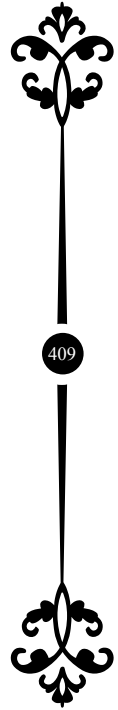
Bu zamanda ve sonraki yıllarda 1451 senesine kadar Osmanlılar Hodidjed, bütün Sarayova etrafındaki dağları ve yerleri ve ortaçağ Bosna'nın bir vilayeti (župa) olan Vrhbosna'yı feth etmişlerdir. Bu bölgede devamlı askeri bölükler yerleştirilmişti. Tarih ilminde bu yerleri idari olarak Bosansko krajište veya Vilajet-i Hodidjed adında tanıyoruz.²⁵ Hodidjed bu idari-askeri biriminin merkezi idi. Bu yerde İsa Bey'in adına voyvoda rütbesiy-

22 Hazim Šabanović, "Bosansko krajište 1448-1463", Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, godina IX 1957, Sarajevo 1958,189

23 P. Čošković, *Crkva bosanska u XV stoljeću*, Sarajevo, 2005, 209; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 290

24 Jusuf Mulić, *Hercegovina*, I Cilt: *Feudalna oblast srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 2004, 311

25 H. Šabanović, "Bosansko krajište", 184

le bir asker kumandan tayin edildi. Bosansko krajište'nin bilinen ilk vojvodası Skender Bey'dir. Adı 24 Kasım 1455 tarihli bir belgede "Vrhbosna'da Voyvoda" rütbesiyle zikr ediliyor.²⁶

Osmanlının elinde 1455 tarihli deftere göre Vilayet-i Hodidjed bölgesinde bir şehir, 58 meskune, 18 terkedilmiş köy ve 11 mezra' bulunuyordu. Bu Osmanlı hakimiyeti altında bulunan yerde bir Bosna feodal aile Pavloviç'in topraklarının bir kısmı da dahil idi. Bunun için bu defterde Krajište'de (Vilayet-i Hodidjed'de) 76 köy, 11 mezra' ve 571 hane bulunuyor.²⁷

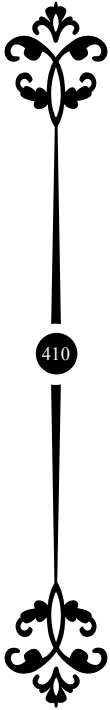
Tam bu zamanda sultan Fatih Belgrad kalesi için fetih planını hazırlıyordu. Bu şehir o sırada Macaristan kralı Ladislav'ın elinde bulunuyordu. Dolayısıyla 1455 ve 1456 kış aylarında genel askeri seferberliğini planlıyordu. Bundan dolayı vasallarından daha fazla asker ve gıdada yardım istedi. Bu konuda da Bosna istisna olmadı. 1456 yılı başlarken sultan Fatih kral Stjepan Tomaš'a bir mektub gönderip ondan 10 000 yük gıda istemişti. Aynı zamanda hersek Stjepan Vukčić Kosača'ya ve Petar Pavlović'e mektup yazıyor ve onlardan aynı nedenle 8 000 ve 4 000 yük gıda istemişti. İkinci Mehmed onlardan resmen olarak Belgrad fethine katılmayı emretmişti. Kısa zaman içerisinde sultan Bosna'dan cevabını almıştı. Bosna'nın bu üç önde gelen şahsı isteyen gıda maddelerini ve destek askerlerini gönderemiyor diye sultana cevap vermiştiler. Cevaplarında Osmanlı Devleti ile sözleşmelerde haracı normal olarak bu sultana eski sultanlara gibi verdiklerine işaret etmiştiler. Osmanlı Devleti'nin 1456 yılında Belgrad Kalesi önünde savaşı kaybettiğinin haberi bütün Güneydoğu Avrupa'da büyük yankı bulmuştu. Bu da özellikle Bosna'da hissedilebiliyordu. Geçen yıllarda olduğu gibi Bosna kralı Batı devletlerine yüzünü çevirip onlardan ve papadan Osmanlı'ya karşı yardım istemişti.

Bundan dolayı Osmanlılar daha yoğun bir şekilde Bosna'nın yönetsel ve toplumsal devlet kurumlarını sıkıştırıyordu. Bu konuda kral Stjepan Tomaš Venedik'lere bir mektup yazıyor. Mektupda kral "Türkler" onu daha yoğun şekilde sıkıştırıyor ve bundan dolayı Bosna'nın savunması için yardıma ihtiyacını dile getiriyor ve şimdiye kadar yeterli olmadığını söylüyordu. Bu zamanda Bosna kralının sözlerine göre Osmanlı sultanına şimdiye kadar gibi para yetmeyip şimdi de dört şehir istiyor ve bu şekilde "kraliyetin kalan bölgelerini daha kolay şekilde istila edebilecek" diye kiral yalvarmıştı.²⁸ Ciddi olduğunu göstermek için Osmanlı ordusu 1457 yılında tekrar Bosna'ya akın etti. Muhtemelen yine Üsküp'teki ucbeyi İsa Bey İshaković önderliğinde. "1457 tarihli bir vakıflar defterine göre ve bu defter eski defterleri tasdik ederek şu bilgiyi verir. Deftere göre bu zamanda

26 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, BKZ "Preporod", Sarajevo 1997, 78; H. Šabanović, "Bosansko krajište", 189; H. Šabanović, "Pitanje turske vlasti", 50

27 H. Šabanović, "Bosansko krajište", 194

28 Ante Babić, *Srednjojekovna bosanska država*, SR Bosna i Hercegovina, Enciklopedija Jugoslavije, Separat iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, JLZ, Zagreb 1983, 85,86

İsa Bey bir mescid yaptırdı ve formal olarak Fatih sultan Mehmed'in ismini taşıyan bu mescid sonradan bir selatin camisine dönüştü.²⁹ Daha önce Bosansko krajište'de yani Osmanlı hakimiyeti altında kendi askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için 1448 yılında bugünkü Ustikolina'da bir cami inşa ettiler. O zamanda Ustikolina Bosansko krajište içerisinde bulunuyordu. Bu bilgiler arşiv kaynaklarından daha çok halk konuşmalarına dayanır.³⁰

1459 yılında Srp Despotluğu fethinden kısa bir zaman sonra Osmanlılar daha yoğun bir şekilde Bosna'da aktif askeri rol üstlenmişlerdi. Osmanlılara orta Bosna'ya tam manada tüm yollar açıldı.³¹ Bu zamanda Osmanlılar madenciliğin bol olduğu yerlere yöneldiler. 1459 yılına kadar ünlü madencilik yerleri olan Kreševo ve Fojnica'yı feth ettiler. Bu konu hakkında bize Dubrovnik Arşivi'nde bulunan kaynaklar bilgi vermekte. Bu kaynaklara göre hiç bir şüphe olmadan bu iki ünlü madencilik yerleri 1459 yılında Osmanlı'nın hakimiyeti altında bulunuyordu.³²

Aynı zamanda Osmanlı'nın hakimiyeti altına Višegrad şehri ve Romaniya Dağı bölgesi girmişti. Rahmetli Dr. Hazim Šabanović'e göre Osmanlı askerleri Srp Despotluğu'na 1458 yılında hücum ederken Višegrad'ı feth etti. Bu bölge Pavlović feodal ailelerin hakimiyeti altında bulunuyordu ve Osmanlılar burada "Vilayet-i Višegrad"ı kurmuştu. Muhtemelen bu bölgenin fethini İsa Bey İshaković gerçekleştirmişti. Feth edilen yerlerde Bosansko krajište'de gibi İsa Bey'in voyvodası Skender Bey vardı. Bu voyvoda bildiğimiz gibi "Vrhbosna'da voyvoda"dır. Aynı zamanda bu voyvoda Bosansko krajište'nin yani Vilayet-i Hodidiyed'in ilk voyvodası olarak bilinir.³³

10 Temmuz 1461 günü aniden Bosna kralı Stjepan Tomaš öldü. Bu ani ölüm bazı dedikoduları ortaya çıkarmıştı. Bunlara göre kralı tahta daha çabuk geçmek için oğlu öldürttü. Bu şüphe her zaman için şüphe kaldı ve hiç bir zaman ispatlanmadı. Bosna'da yeni kralın ismi Stjepan Tomašević oldu.³⁴

29 Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće)*, Svjetlost, Sarajevo, 1996., 29; Mescidin bulunduğu mekan minarenin inşası ile zamanla cami olan bugünkü Careva Camii (Fatih Sultan Mehmed Camii), Vesna Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću-Između Zapada i Istoka*, Publishing Sarajevo, 2005, 132; Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva, topografija, geneza i toponomija*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 81

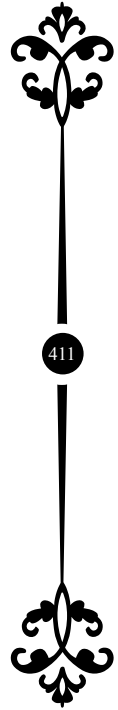
30 Hamdija Kreševljaković, *Banje u Bosni i Hercegovini (1462-1916)*, Izabrana djela, III Cilt, Biblioteka "Kulturno nasljeđe", "Veselin Masleša", Sarajevo, 1991, 76

31 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 36

32 Ibidem, 186

33 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 37

34 S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 323; S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača*, 244; Marko Šunjić, *Uništavanje srednjovjekovne bosanske države: Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 2004, 86; Aleksandar Solovjev, *Nestanak Bogumilstva i islamizacija Bosne*, Godišnjak Istorijjskog društva Bosne i Hercegovine, Yıl: 1, Sarajevo, 1949, 49.

c) Ortaçağ Bosna Devleti'nin son günleri (1461-1463)

Kral Stjepan Tomaš 10 Temmuz 1461 yılında Ostrovica kasabasının yakınında Una Nehri'nde öldü. Ölümü arkadaşları için ani ve şüpheli oldu. O zamanlarda insanlar kralın ölümü esnasında oğlunu veya kardeşini suçluyordu.³⁵ Bu zamanlarda Bosna Devleti yeterli savunma görmüyor ve iç kargaşadan da sulh gözükmiyor idi. Aynı zamanda Bosna Avrupa devletlerinden gelecek yardımı bekliyor ancak gelmiyordu. Avrupa devletleri kendi problemleri içerisinde boğuşuyordu ve bu sorunlar Bosna'daki sorunlara göre daha büyük idi.

Yeni kral Stjepan Tomašević'in ilk kararı Bosna Krallığı'nın resmi merkezini Bobovac'dan Yajce'ye değiştirmek oldu. Kararın sebeplerinden biri yeni merkezin daha sağlam ve güvenli olması idi. Yajce o dönemde ortaçağ Bosna'sının batı bölgesinde idi ve dolayısıyla bu şehir savunma açısından daha fazla şans vermekte idi. Bu şehir çok önemli geostratejik bölgesinde bulunuyordu ve daha sağlam savunma yapabilmek için kalelere sahipti. Yajce'nin Hodidjed'den (Chodidied) yeterli mesafesi de söz konusu idi. Bu zamanda Hodidjed Osmanlılar'ın Bosna'daki başşehri ve merkezi idi.³⁶ Yeni kralın 17 Kasım 1461 yılında Yajce'de taç giyme töreninden sonra öfkesi ve kızgınlığı arttı. 1462 yılında inatlaşarak Osmanlılar ile ilişkilerini kötüleştirdi. Osmanlı-Bosna Krallığı ilişkileri açısından en kötü durum Bosna kralının 19 Eylül 1462 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlandığını gösteren haracı vermemeye karar verdiği zamanda meydana gelmişti. Bu durum Osmanlı Devleti için *cassus belli* yani "savaş nedeni" oldu.³⁷ Böyle bir kararı Bosna kralı Roma papasının mümessili olan Nikola Modruški tavsiyesiyle getirdi. Bu şahıs Bosna'da 1461 ve 1463 yılında kaldı. Krallığın durumunu çok iyi biliyordu. Özellikle yeni kralı ve başka önde gelen şahısları iyi tanıyordu. Bosna kralına Stjepan Tomašević'e haracı kesmesi için tavsiye ederken Nikola Modruški Bosna kralına papanın ve başka Hristiyan Avrupa devletlerinin Osmanlılar'ın Bosna'ya hücum ettikleri durumunda Bosna'ya yardım edeceklerine dair söz verdi.³⁸

Kısa zaman içerisinde Bosna kralı tehlikeyi hisetti. 1462 yılında ilkbahar ve yaz aylarında Osmanlı Eflak Voyodalığı'nı hücum ederek fethetti. Sonrasında Lezbos Ada'sını fethetti.³⁹ Bu zaferlerle Osmanlı Devleti kendi kuvvetini artırıp Güneydoğu Avrupa'nın yeni fetihlerine ip ucu veriyordu. Bu da Bosna Krallığı'na kısa zaman içerisinde daha büyük askerler ile Osmanlı'nın hücum edebileceğine dair açık işaret oldu. Durumu anladığı

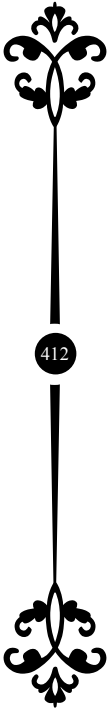
35 S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 323; S. Ćirković, "Hercek Stefan Vukčić-Kosača, 244; Marko Šunjić, *Uništavanje srednjovjekovne bosanske države: Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 2004, 86; Aleksandar Solovjev, *Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne*, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, Yıl: 1, Sarajevo 1949, 49.

36 Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo, 1957, 47

37 A. Babić, "Srednjovjekovna bosanska država", 86; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 81

38 S. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost*, 24, 25

39 N. Vaten, "Uspon Osmanlija", 111

için Bosna kralı hali hakkında Roma papasına İkinci Pio'ya haber vermişti. Kasım ayı başlarında 1462 tarihli mektubunda Bosna kralı Osmanlı askerlerinin hücumünü beklediğini yazıyordu. Ayrıca Osmanlı'nın insanlara iyi davranışı sebebiyle halkın çoğu krala karşı olduğunu yazıyordu. Bunun için kral sadece yardımı ve ümiti Roma'dan beklemekte idi.⁴⁰

Tam bu zamanda Hersek Stjepan ve en büyük oğlu Vladislav arasında açık bir çarpışma meydana gelmişti. Bu olay hakkında Dubrovnik'ten seçkin kişiler haber almışlar idi. Mart 1462 tarihli mektupdan baba ve oğul arasında açık çarpışma çıktığını görebiliriz. Çarpışmanın sebebi de mirastı. Vladislav babasından ona on sene önce vaad ettiği payı istiyordu. Babasının söz ettiği paydan erkenden hiç bir şey olmayacağını görünce Ağustos 1462 senesinde İstanbul'a sultana kadar gidip ondan yardımı istedi. Bu yardıma karşı Vladislav sultana 100 000 altın duka vereceğini vaad etti. Bu miktar para Vladislav'da olmadığını bilen padişah parayı nasıl vereceğini sorduğunda Herseğin oğlu parayı Venedik Cumhuriyeti'nden ve Dubrovnik'ten ödünç olarak alacak diye cevap verdi. Bu sırada sultan Fatih Hersek Stjepan Vukčić Kosača ile haberleşti. Ondan aynı 100 000 altın duka istedi. Eğer bu parayı veremiyor ise o zaman yerine ondan üç şehri: Čačvina, Močevac ve Klobuk'u istedi. Eğer Hersek bunu da yapmayacak ise o zaman sultan toprakların yarısını verdirteceğini diye Herseği tehdit etti.⁴¹

Aynı zamanda kral Stjepan Tomašević Osmanlılar'a haraç vermediği için hatayı anladığında güvenli insanlar aracılığıyla Osmanlı tarafı ile ilişkiler kurmak istedi. Bosna-Osmanlı Devleti ilişkilerini eski duruma yani haraç verdiği zamanlara döndürmek istedi. Ancak bunu yapmak için geç oldu. O sırada artık Fatih Sultan Mehmed-Han Bosna'ya hücum etmek ve o toprakları feth etmek için kararını çoktan almıştı.⁴²

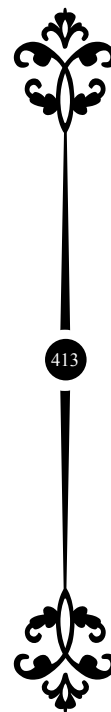
Ocak 1463 yılında pek büyük Osmanlı asker topluluğu Polimlje bölgesine hücum etti. O sırada bu bölge Hersek Stjepan hakimiyeti altında bulunuyordu. Osmanlı askerlerle Herseğin oğlu Vladislav da bulunuyordu. Vladislav yolları çok iyi biliyordu ve dolayısıyla Osmanlı askerlerine çok az kişinin bildiği bu yollarda rehberlik yaptı. Bu bilgileri ölmeden önce 1466 yılında yaşlı Hersek Stjepan oğlu Vladislav hakkında konuşmasından biliyoruz. Osmanlı askerlerine Herseğin askerleri karşı çıktı. Şubat 1463 yılında Osmanlı askerleri bu askerlere karşı Bistrica Nehri üzerinde bugünkü Pljevlje'de galip geldiler.⁴³

40 F. Babinger, *Mehmed Osvajač*, 186; M. Dinić, *Bosanska srednjovjekovna država*, 561

41 Bogumil Hrabak, *Prošlost Pljevalja po dubrovačkim dokumentima do početka XVII stoljeća*, Istorijski zapisi, organ Istorijskog instituta Narodne Republike Crne Gore, Yıl: VII, XI Cilt, sv. 1-2, Cetinje, 1955, 4; S. Ćirković, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, 327; S. Ćirković, *Stefan Vukčić Kosača*, 249; M. Šunjić, *Uništenje*, 87, 88

42 Hamid Hadžbegić, *Glavarina u Osmanskoj državi*, Sarajevo, 1966, 9

43 Ljubo Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I, Beograd, 1929, 245; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 38; Dr. Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973. godine, 40; F. Babinger, *Mehmed Osvajač*, 188; S. Ćirković, *Herceg Stjepan Vukčić-Kosača*, 252; V.

Aynı zamanda Osmanlı devleti ve asker kurumları Bosna Krallığı'na karşı savaş için son hazırlıklarını yapıyordu. İlk gelen Osmanlı akıncıları ve öncü bölükleri ana ordu gelmeden önce 1463 yılının ilk aylarında askeri faaliyetlere devam etmişti. Aynı yıl mart ayında akıncılar daha aktif rol oynuyordu. Amaçları Ortaçağ Bosna'sının en geniş yerlerinde halk kitlelerini korkuya salmak ve sıralarını bertaraf etmektir. Bu durumda baya zamandan sonra Bosna'da önemli toplum sınıflarından bir kişi bile Osmanlılarla ilişki kuramıyor idi. En kötüsü kralın düşmanları bile bunu beceremiyordu. Bunu Vladislav Hercegovic bile yapamadı. Bu şahıs bildiğimiz gibi Osmanlı askerleri ile birlikte bundan bir kaç ay önce Bosna'ya geri dönmüştü.⁴⁴

d) Osmanlı tarafından 1463 yılında Bosna Krallığı'nın fethi

Osmanlı askerlerinin en büyük kısmı Edirne'den Üsküp'e, Kosova Ovası, Vuçitrn ve Sitnica tarafına, Kosova Mitroviça tarafından, eski Raguza (Dubrovnik) yolundan ve Sjenica'dan geçerek 1463 Mayıs ayının başlarında büyük duraklama olmadan ve genellikle tereddütsüz bir şekilde Doğu Bosna bölgesine geldiklerini görüyoruz.⁴⁵ Bu noktada çok entersan bir bilgiyi vurgulamak isterim: Bosna'nın fethinin vakti ve zamanı 867 Hicri senesinin Şaban ve Ramazan aylarında olduğunu okuyoruz.⁴⁶ Yani Osmanlı ordusunun Bosna'ya hücumu Ramazan ayı boyunca olmuştur.

Osmanlı askerleri ilk hücumu eski feodal ailelerin Pavlović ve Kovačević'in topraklarına oldu. Kovačević ailesinin o zamandaki son torunu voyvoda Tvrtko idi. Tvrtko'nun hakimiyeti altında bir kaç kale vardı. Bu kaleler Osmanlılar'a savaşız teslim edildi. Bu hareketten dolayı voyvoda Tvrtko Kovačević sultanın merhametini kazanacak diye düşünmüştü. Fakat Osmanlılar bir kaç hafta sonra onu katl edeceklerdi. Mayıs ayının ilk günlerde Osmanlı askerleri Pavlović ailesinin topraklarını da savaşız feth ettiler.⁴⁷

Kovačević ve Pavlović ailelerin Doğu Bosna'daki topraklarını feth ettikten sonra Osmanlı askerlerinin çoğu hücumu çabucak Orta Bosna'da devam ettiler. Geçmiş yıllarda Osmanlı askerleri Krallığı'nın merkez bölgelerinde bulunan en önemli maden kaynaklarını feth etmişler idi. Bundan dolayı Osmanlı askerleri en önemli yerlere daha çabuk devam edebildiler. Savaşız ve genellikle mukavemetsiz sultan Fatih Bobovac önüne gelmişti. Bobovac Bosna Krallığı'nın resmi iki merkezinden birisiydi. Mahmud Paşa Anđelović'in önderliğinde bir bölüm Osmanlı askerleri 19 Mayıs 1463 yılı Bobovac'ın önüne geldiler. O sırada bu önemli şehir ve kaleyi komutan Radak (Radaces Manichaeus) savunuyordu. Bir

Ćorović, *Istorija Srba*, 336

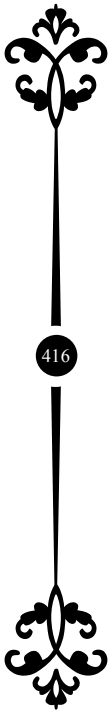
44 V. Ćorović, *Istorija Srba*, 346; M. Šunjić, *Uništenje*, 89

45 Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Golden marketing, Zagreb, 1998, 36; F. Babinger, *Mehmed Osvajač*, 188; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 38; S. Bašagić, *Kratka uputa*, 15

46 Ismail Hami Danişmendî, *İzahli Osmanlı Tarihi-Kronolojisi*, Cilt: 1, Türkiye yayınevi, İstanbul, 1971, 301

47 M. Dinić, *Bosanska feudalna država*, 560; F. Babinger, *Mehmed Osvajač*, 188; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 38; B. Tanović, *Historija Bosne*, 107

Bobovac feth edildikten kısa bir müddet sonra sultan Fatih bir kısım asker ile Yayce'ye doğru gitmişti. Sultan bu askerlere kenidisi önderlik yapmakta idi. Bu yolda 28 Mayıs 1463 senesinde bir müddet Milodraž Ovası'nda kaldı. Bu ova Busovača ve Fojnica yereleri arasında bulunuyor. Bu zamanlarda Fransisken rahibi Anđelo Zvizdović burada yaşayan Fransesken'in başrahibi idi. Zvizdović'i sultan yanına kabul etmek istedi. Kabulunda Anđelo Zvizdović Fransisken rahipleri için mal ve dini garantileri ve şahsi hürriyetlerini diledi. Eskiden de böyle bir duruma rastladığı için padişah ona yazılı bir ahdname verdi. Tarihte bu belgeyi "Fojnička ahdname" (Fojnica ahidnamesi) gibi tanıyoruz.⁵⁴

Ključ'tan Jajce'ye Mahmud Paşa kral ile geldi. Bu konuda da şüphe yok. Bu esnada birçok kale ve başka sağlam yerler ortaçağ Bosna Krallığı'nın elinde bulunuyordu, daha doğrusu onun askeri komutanların elinde. Sultan Fatih bunlardan haberdar idi. Dolayısıyla kral Stjepan Tomašević'i katletmeden önce ondan bir mektup yazmasını istedi. Bu mektupda kral kendi askeri komutanından resmi olarak Osmanlılar'a hangi kale ve yerleri teslim edeceğini isteyecekti. Başka çaresi kalmadığı için kral mektubu yazdı. Bu mektupta komutanlara Osmanlılar'a nereleri teslim edeceklerini emretti. Bazı iddialara göre mektuptan sonra Osmanlılar'a bir hafta içerisinde 300 yakın kale teslim edildi. Bu sayı abartılı olduğu öne sürülüyor. Genellikle, tarihçilere göre bu mektupdan sonra küçük veya büyük 70 yer teslim edilmiş oldu. Bu zaman diliminde Bosna'da Osmanlı askerleri cenk veya cenklessiz toplam 117 kale feth ettiler.⁵⁵

Bütün bahsedilen olayları takip ederek son Bosna kralının Ključ'ta Osmanlılar'a teslim olduğu yakın tarihini de tespit edebiliriz. Eğer onu 5 Haziran 1462 senesinde katl ettilerse ve bir-iki gün Yayce'ye geri dönmek için ihtiyacı vardı ise ve bundan başka konuşmalarını ve sultanın ondan istediği mektubu yazacağı zamanı ele alırsak, bundan başka bir hafta içinde kalan 70 kalelerin teslimi de vardı. Bunları topladığımızda kral Stjepan Tomašević muhtemelen 25 ile 27 Mayıs 1463 tarihler arasında esir edildi. Eğer bunları da biliyoruz o halde bir ihtimali daha açıklamak isterim: belki Fatih sultan Mehmed Milodraž'da çadırında kabul ettiği Fransisken rahibi Anđelo Zvizdović'i ve ona ahdname vermeden önce kral Stjepan Tomašević'in esir edildiği hakkında haber almış olabilirdi. Bu önemli ihtimal bildiğim kadarıyla konu hakkında yazan araştırmacıların şimdiye kadar dikkatini çekmemiştir.

e) Fetih'ten kısa bir müddet sonra Bosna'nın durumu

Son Bosna kralını katl ettirdikten sonra sultan askerlerine savaşa devam emrinde bulundu. Akınlar bu zamana kadar feth edilmeyen yerlere ve topraklara oldu. Yayce'de

54 Kemura Sejfudin Fehmi bin Ali, *Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima*, Sarajevo 1334-1916, 7,8; Hazim Šabanović, *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća*, Istorijsko-pravni zbornik, Yıl: I, 2. Cilt, Sarajevo 1949, 204, 205; *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću*, Sarajevo-Fojnica, 2000, 1-555; Dženana Čaušević, *Pravno.politički razvitak Bosne i Hercegovine sa komentarom*, Sarajevo 2005, 66

55 S. Ćirković, *Stefan Vukčić-Kosača*, 254; F. Babinger, *Mehmed Osvajač*, 190; M. Šunjić, "Uništenje", 91

bulunan askerlerin çoğunu üç bölüme taksim ettirdi. Bir bölümün komutanı o zamanki Tesalya valisi Ömer Bey Turhanoglu oldu. İkinci bölümü vezir-i azam Mahmud Paşa Andelović'in komutanlığına verdi, üçüncü bölüm ise kendi komutanlığı altındaydı. İlk iki bölümü batı ve doğu Bosna'ya gönderdi. Osmanlı askerlerin bir bölümü Travnik tarafından bugünkü Prusac'a doğru yönlendi. Osmanlı askerleri Skender Paşa Jurišić kumandası altında bulunuyordu. Temmuz 1463 yılında askerlerin bir kısmı Prusac'ı da feth ettiler. Bu şehir Akhisar ismini aldı.⁵⁶

Osmanlı askerlerinin diğer iki bölümü de yavaş yavaş geri çekiliyordu. Altı kale istisna olarak kalan kaleleri ya Osmanlı askerleri feth etti ya da Bosna kralın gönderdiği mektuba ve emre göre teslim edildi. Önemli kalelerin çoğunda Osmanlı askerleri yerleşti ancak bir çok kale de yıkıldı. Şimdiye kadarki bilgilere göre askerlerin baş kumandanlığı 22 Haziran 1463 yılında Nevesinje'de bulunuyordu. Oradan Foča'ya yani iki ay önce Bosna Krallığı'na hücum etmek için geldikleri yollardan geri çekiliyorlardı. 7 Temmuz tarihinde Osmanlı askerleri Sjenica'da ordugahlığı kurdular. Buradan Osmanlı sultanı Dubrovnik'e ferman yazdı ve ona göre Ragusa (Dubrovnik) insanlarına Osmanlı hakimiyeti altındaki insanlara reaya ve beraya hiç bir mezalim ve başka kötülük ve haksızlık yapılmayacağına dair emirlerde bulundu.⁵⁷

11 Temmuz Osmanlı askerlerinin çoğu Ras (Yeni Pazar)'a kadar ulaşmıştı. Altı gün sonra yani 17 Temmuz ayında zikr ettiğine göre sultan askerler ile Üsküp'te bulunuyordu.⁵⁸ Sultan Fatih'in askeri seferberi hakkında Fojnica Fransiskan baş rahibi Nikola Lašvanin kendi "Vakayiname"sinde şöyle yazıyor: "1463 yılında Mehmed bütün Bosna'yı ve Yayce'yi feth etti..."⁵⁹

Ortaçağ Bosna Devleti'ni feth eden padişah onu terk etmeden önce bir karar daha getirdi. Bu karara göre yeni feth edilen yerlerde yani Bosna'da yeni idari ve askeri birimini **Bosna Sancağı**'nı kurdurdu. Şimdiye kadar bu sancağın tam kurulma zamanına dair bir belge bulunamadı. Böyle belgeler başka sancaklar için bulunuyor. Bunun için dr. Hazim Šabanović bu birimin kurulma tarihinin "1463 yılı Mayıs ayının başlarından Haziran ayının sonuna kadar" olduğunu yazıyor.⁶⁰ Söylediğimize ve bildiğimize göre ve sonunda kanaatimizce söz konusu yeni sancak kral katl edildikten sonra ve Osmanlı askerlerin çoğu Bosna'dan çıkmadan önce, yani Haziran ayının son günlerinde 1463 yılında kuruldu olsa gerek. Bu yeni sancak hem eskiden kurulan vilayetlerden hem yeni vilayetlerden oluştu. Bu olaylar hakkında çağdaş tarihçi Dursun Bey yazıyor. Dursun-Bey tarihinde

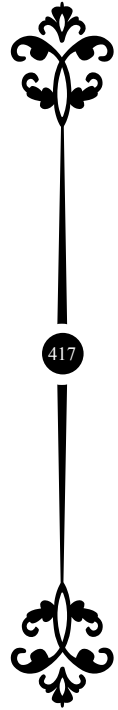
56 Džemal Čehajić, *Derviški redovi*, 38

57 Ejup Mušović, *Dve povelje sultana Mehmeda II Osvajača pisane u Sjenici i Novom Pazaru*, Kraljevo, 1971, 2

58 F. Babinger, *Mehmed Osvajač*, 191; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 39; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 83

59 Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Biblioteka "Kulturnonasljeđe", Veselin Masleša, Sarajevo, 1981, 111

60 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 40,41

şoyle yazar: “*Bu mübarek seferde dört vilayeti feth ü istihlas idüp, sancak-beği ve kadılar nasb idüp, ma’adinleri üzre eminler konulup re’ayaya cizye-i şer’i vaz’ olundu.*” (Yani: Bu mübarek yolda toplam dört vilayeti feth edip, sancakbeyi ve kadılar nasp edip, madden yerlerinin üzerine eminler konulup ve reyaya şeriata göre olan cizyayı vaz olundu). Bu dört zikr edilen vilayetler: vilayet-i Kral, Pavlović ve Kovačević ailelerin toprakları, Hersek Stjepan’ın topraklarının bir bölümü ve daha önce feth edilen yerlerden ibarettir. Bu daha önce feth edilen yerler bugünkü Kosova Mitroviça’ya yakın Zvečan’dan Bosansko krajište veya Vilayet-i Hodidyed’e kadar idi. Bu bilgileri de kendi tarihlerinde (Tevarih-i Ali Osman) Aşık Paşazade ve Mehmed Neşri getiriyor. Rahmetli Dr. Hazim Šabanović’in ihtimaline göre eski Ras’taki vilayetler ve sonradan nahiye olan: Zvečan, Jeleč, Ras, Sjenica, Moravica ve Nikšić yerleri İsa Bey İshaković’in 1464 yılında Bosna Sancağı sancakbeyi olduktan sonra bu sancağın bir parçası oldu.⁶¹

Sultan Fatih ilk Bosna sancakbeyliğine kimsenin beklemediği bir şahsı Semendire sancakbeyi Mehmed Bey Minetović’i tayin ettirdi. Sancakbeyin ilk resmi merkezi Yayce oldu. Bu şehir gelecek birkaç ay içinde sancakbeyin merkezi kalacak, daha doğrusu 26 Aralık 1463 tarihine kadar. O zamanda Yayce kalesini ve şehri Macaristan askerleri feth ettiler. Ondan sonra Mehmed Bey Minetović Saray Bosna’ya taşınıp bu şehir sancakbeyin merkezi oldu.⁶² Bir sonraki 1464 yılında Bosna sancakbeyliğine İsa Bey İshaković tayin edildi. Sonraki yıllarda ve onyıllarda yeni sancaklar kuruldu. Bu zaman diliminde: Hersek Sancağı, İzvornik Sancağı, Požega Sancağı, Čazma Sancağı ve Krka-Lika Sancağı kuruldu. Sultan Üçüncü Murat 1580 yılında fermanı ile bu sancaklardan yeni Osmanlı eyaletini kurdurdu. Bu eyalet Bosna Eyaleti olarak tanınmış oldu.

61 Ibidem, 40

62 Ibidem, 40; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, Cilt II, Ankara 1995, 82, 83; Bišćević, *Bosanski namjesnici*, 52

**FROM A BOSNIAN VILLAGE TO THE OTTOMAN COURT IN
ISTANBUL: HODAVERDI BOSNA MEHMED BEG, *GULÂM-I ŞÂHÎ* AND
*ÇÂVUŞ-I DERGÂH-I ÂLÎ***

Elma KORİĆ*

This paper is an attempt for the reconstruction of a life path of a certain figure from the 16th century Bosnia named Hodaverdi Bosna Mehmed Beg son of Ali. He was most likely born in the beginning of the 16th century in a Bosnian village called Podlisje (present Repovci) and reached *enderûn* for schooling through the process of *devşirme*. First he became a sultan's page and after that chiaus of the sublime Porte. On the basis of the information offered by the Ottoman sources it was possible to track some of his activities as well as his descendants from mid-16th until the end of the 19th century. His descendants still live in Bosnia and Herzegovina under many surnames: Ajanović, Avdibegović, Dautbegović, Ferhatbegović, Alibegović, Hasanbegović, Haşimbegović, Huseinbegović, Jusufbegović and Repovac. Hopefully, this article will help us to better understand and explain how the autochthonous Bosnian Muslims – that is the Bosniaks – came to obtain the highest functions in the Ottoman Empire during its rule in Bosnia and Hercegovina. (Note: The toponyms in this paper were written according to the standard Bosnian Latin spelling. Thus: Konjic, and not Konyiç, Podlisje, and not Podlisye, etc.

During the several centuries of the Ottoman rule in Bosnia, a large number of successful scholars, poets, generals and administrators in Ottoman empire were people originated from the territories of the medieval Bosnian kingdom and surrounding areas. Many of them reached *enderûn* for schooling through the process of *devşirme*. In the beginnings of *devşirme* system, only sons of non-Muslims were taken for training and education. Later on, the court officials on *devşirme* duty were ordered to make sure that only circumcised (*sünnetli*) sons of Bosnian Muslims who were granted the right to *devşirme* be taken for the court service. This famous “Bosnian exception” was explained by the Jannissary law¹

* Dr.sc., Research Associate, Oriental Institute, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. elkoric@yahoo.com

¹ As some prominent Ottomanist suggest, *Kavanini Yeniceriyân* is not a *kanunnâme* (law book), but a *risale* (pamphlet), written as a kind of *nasihâtname* (advice book). Pal Fodor, “Bir Nasihatname Olarak Kavânî-

and some other relevant documents concerning *devşirme*. In these kinds of documents, “Bosnian Muslims” were specified as those who had been living there at the time of the Ottoman conquest in the mid-fifteenth century and converted to Islam, but not the Muslim settlers that came later.²

Some important new details from Ottoman sources shed new light on the collection of the Bosnian *devşirme*,³ but they can hardly change the historical notion of the *devşirme* as it was known in the Balkans. As E. Radushev puts it, preserved by generations in the folklore and the historical annals, *devşirme* represents the conversion of Christian youth into Muslims and defenders of the Ottoman Empire, as one of the darkest episodes in the lives of the Balkan Christians under Ottoman rule. Professional historiography has also been influenced by this notion with its emotional conclusion that during the Ottoman era, Christian families decisively renounced their Janissary sons, seeing them as tools in the hands of an alien power.⁴ Recently, historians have turned their attention to the so-called petitions for voluntary conversion to Islam. This important peculiarity was either initially ignored or grossly underestimated by a number of Balkan historians.⁵

According to the oldest Ottoman and other chronicles and some official documents, boys and girls from Bosnia always enjoyed special treatment because of their beauty, and also high level of intelligence and strong spirit.⁶ Boys drafted into royal service or

ni Yeniçeriyân”, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23–28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi, Cilt 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1986, 217–224; Aşkın Koyuncu, “Kavanini Yeniçeriyân and the Recruitment of Bosnian Muslim Boys as Devşirme Reconsidered”, *State and Society in the Balkans Before and after Establishment of Ottoman Rule*, Belgrade, 2017, 273–317, p. 284.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından: Kapukulu Ocakları, I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, 1943., s.103, 106 i 108; *Mebde-i Kanun-i Yeniçeri Ocağı Tarihi*, ed by. I. E. Petrosyan, Moskva, 1987, p. 54; original fo.12b-13a); Adem Handžić, “O janičarskom zakonu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 46/1996, Sarajevo 1997, 41-150., p. 148.; Metin I. Kunt, “Royal and other Households”, in: *The Ottoman World*, ed. by Christine Woodhead, Routledge, London and New York, 2012, 103-129, p. 106; Eşref Kovačević, “Jedan dokumenat o devşirmi”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 22-23/1972-73, Sarajevo, 1976, 203-209.

3 Gulay Yılmaz, “Becoming a Devşirme: The Training of Conscripted Children in the Ottoman Empire” In: Gwyn Campbell, Suzanne Miers, and Joseph C. Miller eds. *Children in Slavery Through the Ages* (Ohio: Ohio University Press, 2009), 119-134; A.Koyuncu, *Kavanini Yeniçeriyân and the Recruitment of Bosnian Muslim Boys as Devşirme Reconsidered*.

4 Evgeni Radushev, “Peasant Janissaries?”, *Journal of Social History*, Volume 42, Number 2, Winter 2008, 447-467.

5 The author of the book about the abovementioned petitions, Anton Minkov, dedicated the book, among others, to his mother “who begged me not to write this book because it was turning her world upside down...” Anton Minkov, *Conversions to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Brill, Leiden-Boston, 2004.

6 Dursun-bey, biographer of Sultan Mehmed Fatih, described Bosnian youth: “*Mahbûb oğlanlar ve mahbûbe câriyeleri kâmet-i bâlâ ve sûret-i zibâ ve talbat-i beyzâ, meylâ, şehhlâ sıfatları ile âlemde güneş gibi meşhûrlardur*”. (Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, hazırlayan: A Mertol Tulum, İstanbul. 1977, p. 122.). Benedikt Kuripešić in his *Itinerarium* says that “*Bosniaks are among the best officials, administrators and captains in the Ottoman empire (...) they are considered to be the best and most faithful men of all*”. (Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*,

joining notables household were separated by ability and inclination. In the *enderûn* the boys, now palace pages, at first had no special duties but they received basic education. Later they were divided into several chambers named for the services they performed for the *enderûn* itself and for attending their master, the sultan.⁷ During their time in *enderûn*, the pages were always under the supervision of the white eunuch officers, who directed their education, training and practical service.⁸ When their education came to a close, most of the students were able to read and write in at least three languages, to follow the latest discoveries in science, and to develop at least one craft or art skill. They were also very good in martial arts and had basic knowledge of military commanding.⁹

During first decades of 16th century, a little boy Mehmed son of Ali, later known as Hodaverdi Bosna Mehmed Beg, was brought from Bosnia for schooling in *enderûn*. Ottoman citizens did not use surnames, so honorific titles, in conjunction with one's first name and his paternal name, were crucial indicators for distinguishing one individual from another. Titles were also signifiers of social and political status.¹⁰ From his title *gulâm-i şâhî*, it can be discerned that, after finishing his basic education, Mehmed Beg most likely spent some time as a page at the Ottoman court, serving the sultan himself. During this period pages tended to spend longer time in palace service and when they went out after graduation (*çıkma*) they received various posts. A palace officer might hope to gain a provincial post below district governor and sometimes supervising basic revenue grant-holders. In some documents concerning Ottoman rule in Bosnia we find out that *gulâm-i şâhî* were sultan's employees who, among other things, were collecting state revenues such as: *cizye*, *adet-i agnâm*, *resm-i filürî*.¹¹ From an Ottoman source from 1566. godine, we find out that a certain Mehmed, *gulâm-i şâhî*, was in charge of the mines of Srebrenica.¹² If this was "our" Mehmed, *gulâm-i şâhî*, than it's possible that before that

translated to Bosnian: Đorđe Pejanović, Sarajevo, 1950, p. 30.) Mustafa Ali's description of the youths of Bosnia-Herzegovina focuses on their attractiveness and obedience: "Truly the beardless lads of not another country stay beautiful and comely as long as do they (...) Although they are big and fierce-too king, they nonetheless always provide obedient service." Nur Sobers-Khan, "Firâsetle Nazar Edesin Recreating the Gaze of the Ottoman Slave-Owner at the Confluence of Textual Genres", in: Pascal W. Firges, Tobias P. Graf, Christian Roth, and Gülay Tulasoğlu, eds., *Well-Connected Domains: Towards an Entangled Ottoman History*, The Ottoman Empire and Its Heritage 57, Brill: Leiden, 2014, 93-109, p. 107 according to: The Ottoman Gentleman of the Sixteenth Century: Mustafa Ali's *Mevaidun-Nefais Fi Kava idil-Mecalis* «Tables of Delicacies Concerning the Rules of Social Gatherings.» transl. by Douglas S. Brookes, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 2003.

7 I. M. Kunt, *Royal and other households*, p. 107.

8 I.M. Kunt, *Turks In The Ottoman Imperial Palace*, p. 293.

9 Mehmet Ipşirli, "Enderun", *Diyanet İslam ansiklopedisi*, vol. 11, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, 185–187.

10 Güçlü Tülüveli, "Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation", *International Journal of Turkish Studies*, vol. 11, nos. 1&2, fall 2005, 17-27.

11 *Ahkam defters*, OIS (Institute for Oriental Studies in Sarajevo), Collection ANUBIH (Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Hercegovina), No. 75, translated from Ottoman Turkish to Bosnian language: Abdullah Polimac, unpublished manuscript, p. 1.

12 *Ibid*, p. 156.

he was a page in the court of Sultan Suleyman Kanûnî himself. He may have graduated and returned to Bosnia as a collector of revenues in 1566, after sultan Sulejman died, and when Selim II came to the throne. Because, each new accession was facilitated by the exit of a significant proportion of the working crew that had made up the palace staff of the outgoing monarch.¹³ In Selim's case, according to some historians like Selaniki, "350 men went out of the palace, but 8000 unschooled men came to Istanbul with him"¹⁴

According to *tapu tahrir defter* of *sancak* of Klis from year 1574, Mehmed Beg, *gulâm-i şâhî* had numerous çiftliks in village Podlisje, the place where he was born.¹⁵ Mehmed Beg, *gulâm-i şâhî*, also had a big çiftlik in a place called Donja Bradina.¹⁶ In *tapu tahrir defter* of *sancak* of Klis from year 1585, he is recorded as owner of a çiftlik Doli in *sancak* of Klis,¹⁷ and also a çiftlik in village Podlisje.¹⁸

Prior to the year 1579, in the town Konjic, close to the village where he was born, Hodaverdi Mehmed Beg built a mosque and he left 140.000 silver akçe "of his honourably and diligently earned money" as a waqf for its maintenance.¹⁹ According to the sum of the money, his endowment (*waqf*) was among the ten wealthiest in the 16th century Bosnia. His mosque in Konjic is called «Repovačka» mosque, according to the birthplace of Mehmed Beg (village Podlisje, present village Repovci). The mosque was destroyed many times during history and also during the aggression on Bosnia and Hercegovina (1992-95). The mosque was later renovated and from year 2007, it is among the historical monuments under the protection of Commission to Preserve National Monuments of Bosnia and Hercegovina.²⁰

The original of waqfiyye of Mehmed Beg son of Ali legalized in summer 1579, as well as its two copies, are kept in the Gazi Husrev Beg library in Sarajevo. In his waqfiyye, Hodaverdi Bosna Mehmed Beg was described as: "*sâhibu-l hayrâti ve-l hasenâti, mufehhiru-l emâcid ve-l ekârim ve iftihâru-l erbâb-i ikbâli-d dâim Hodaverdi bin Ali eş-şehir bi Mehmed Beg, el gulam eş-şahi...*"²¹ From the text of waqfiyye, it is also known that

13 Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800*, London-New York, 2008, p. 117.

14 I. M. Kunt, *Turks In The Ottoman Imperial Palace*, p. 304.

15 BOA (İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi), TD (Tapu Defterleri), no. 533 (copy: OIS, 92). Here, a transliteration of the mentioned defter made by Fehim Dž. Spaho i Behija Zlatar was used (unpublished manuscript), p. 76. (further: Spaho-Zlatar, *Popis Kliškog sandžaka iz 1574.*)

16 *Ibid.*, p. 111. Bradina is a place between village Podlisje and the town of Konjic. <https://bs.wikipedia.org/wiki/Bradina> accessed 8.2.2018.

17 BOA TD 622 (copy: OIS, ANUBiH 228/I), fo. 12.

18 BOA TD 622 (copy: OIS, ANUBiH 228/I), fo. 33.

19 "Vakufnama Hodaverdije, sina Alije, iz 1579.", translated to Bosnian by: Muhamed A. Mujić, in: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine XV i XVI vijek*, Orijentalni Institut, Sarajevo, 1985, 187-192. (further: *Vakufnama Hodaverdi Mehmed Bega*).

20 http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2983 accessed 8.2.2018

21 Sarajevo, Gazi Husrev Beg library, waqfiyye no. 169.

Hodaverdi Mehmed Beg had a brother called Lütfi Hoca. Lütfi Hoca had built a musalla in the town of Konjic, and Mehmed Beg left 1640 silver *akçe* for the maintenance of that musalla.²² Lütfi Hoca had a wife called Şerife, daughter of Alagöz, who died earlier and was buried in the cemetery next to the above mentioned mosque.²³ He was recorded in *tapu tahrir defter* of *sancak* of Klis from year iz 1574 as *imam* and *hatib* of the mosque of Ahmed Tabance in Konjic.²⁴ On the place where there was a musalla of Lütfi Hoca in Konjic, today there is a Partisan graveyard.²⁵ We also find out that Lütfi Hoca and Hodaverdi Mehmed Beg had a brother called Bali son of Ali.²⁶

In the archive of the Institute for Oriental Studies in Sarajevo, among other documents concerning Mehmed Beg and his relatives, there were two original berats of Hodaverdi Mehmed Beg, one from the year 1589²⁷ and another from the year 1593.²⁸ From the text of his berat from 1589, it was evident that even at that time, Hodaverdi Mehmed Beg was a very significant person in his surroundings. He often travelled to Istanbul to ask for raise and many time the Sultan gave him promotions and raised his income. Before 1580, he was rewarded a few times for his bravery in the clashes with enemies on the Bosnian borderland: one time he received 1500 *akçe*, than 1000 *akçe*, and soon, after the *arz* (request) of Krka sancakbeyi 2000, and again on request of Klis sancakbeyi 2000 *akçe* more. After the beylerbeyi of Bosnia sent his *arz*, Mehmed Beg received 2000 *akçe* more and once again in 1587. One time he even went to Istanbul himself and asked for raise, and after that, “by the royal grace” 1000 *akçe* more was granted to him. As the time passed, his *zeamet* reached a sum of 80.996 *akçe*.²⁹ Among the name of the places mentioned in his berats, that were parts of his *zeamet*, there are Jablanica,³⁰ town of Konjic,³¹ village Podlisje³² and many other places in the *sancak* of Klis and *sancak* of Bosnia.

22 *Vakufnama Hodaverdi Mehmed Bega*, p. 191.

23 *Ibid.*

24 Spaho-Zlatar, *Popis Kliškog sandžaka iz 1574.*, p. 1. That same mosque in the town of Konjic was recorded in *tapu tahrir defter* of *sancak* of Klis from year 1585., under the name “mescid Salih son of Ahmed”. Imam of that mosque was mevlana Mustafa, son of Junus. (BOA, TD 622 (copy: OIS ANUBiH 228/I, fo. 3).

25 http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=9&lang=1&action=view&id=2330 accessed 8.2.2018

26 In the village Doli, close to the village Mrakova, Lutfi Hoca and his brother Bali had a *çiftlik* and some other land assets with it. Spaho/Zlatar, *Popis Kliškog sandžaka iz 1574. godine*, p. 26. Brothers Lütfi Hoca and Bali were recorded also in a *tapu tahrir defter* of *sancak* of Klis from the year 1585. BOA TD 622 (copy: OIS ANUBiH 228/I, fo. 5).

27 OIS no. 6303 (destroyed in May 1992).

28 OIS no. 6306 (destroyed in May 1992).

29 Hamid Hadžibegić and Derviš Buturović, “Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 12-13/1962-63, Sarajevo, 1965, 151-174. (further: Hadžibegić-Buturović, *Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine*)

30 Present town of Jablanica. <http://bs.wikipedia.org/wiki/Jablanica>

31 Present town of Konjic. <http://bs.wikipedia.org/wiki/Konjic>

32 Present village Repovci. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Repovci>

According to berat of Hodaverdi Mehmed Beg from year 1593, it is evident that he then became *çavuş-i dergah-i ali*, that is a *çavus* of the Sublime Porte.³³ There were special kind of *çavuşes*,³⁴ different from those who carried the orders of the commanders to the troop officers. They served as escorts in official ceremonies as well as personal guards for ambassadors, and messengers, diplomatic envoys, and when needed, as executioners of high officials condemned to death.³⁵ The experienced “Divan-ı Hümayûn *çavuş*” men were named as “gedikli *çavuş*” men and these were sent to the provinces for keeping track of important duties and issues.³⁶

According to the same berat, among other duties as a *çavus* of Sublime Porte, Mehmed Beg was also a *subaşı* on his zeamet.³⁷ The term *subaşı* comes in many senses: he was a commandant of town or castle, and a kind of a security officer or chief of police. The officer called *subaşı* moved extensively around the province: escorting the parties in dispute to a kadi or he could act as a *subaşı* who was sent off to investigate the circumstances of some wrongdoing. Therefore, they must have been familiar figures to peasants, perhaps the most routine representatives of Ottoman authority in the countryside. They managed the villages of their own *tumars* (and *zeamets*) when they had them and also collected taxes acting as agents for *sancakbeyi* and others.³⁸ Mehmed Beg soon became one of the best paid Ottoman officials in Bosnian eyalet in his time, since his zeamet in 1593 reached the amount of 88.596 *akçe*.

There has been a certain confusion in historiography regarding his identity. In the last decades of 16th century Bosnia, there was another Hodaverdi, who was a *çavuş* of the Bosnian *vali* Sofi Mehmed-paşa in year 1589.³⁹ In my opinion, this Hodaverdi *çavuş* is not the same person as Hodaverdi Mehmed, *çavuş-i Dergah-i Âli*, because the name of the

33 Hadžibegić-Buturović, *Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine*, p.159 and 167. “...Mezbur rikab-i humayunuma arzuhal sunup dergahi muallama çavuşlarından Beyşehirde zeameti olan Mehmed çavuş fevt olup gediği mahluldur deyu rica etmeğin mahlul ise verilün deyu hatt-i humayunumla ferman olunduğuna (...) muteveffa-i mezburun yerine çavuş olmak üzere sudde-i seadetinden layik görüp virdüm ki zikr olunur.”

34 *çāvūsh* (modern Turkish: *çavuş*). The *çāvūshes* of the Dīvān were part of official ceremonial escort when the Sultan left the palace, or when he was receiving viziers, foreign ambassadors etc. Robert Mantran, “*Çāvūsh*”, in: *Encyclopaedia of islam*, New edition, II, C-G, Leiden, 1991, p. 16.

35 Tülay Artan, “Royal Weddings and the grand vezirate”, in: *Royal Courts in Dynastic States and Empires*, ed.by. Jeroen Duindam, Tülay Artan & Metin Kunt, Brill, Leiden/Boston, 2011, 339-399, p. 391.

36 Ümit Koç, “XVI Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde çavuşluk teşkilatı”, *Fırat University Journal of Social Science*, C. 12, Sayı 2, Elazığ, 2002, 395-420.

37 Hadžibegić-Buturović, *Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine*, p.159 and 167. “...ve zeameti halkı müşār ileyhi subaşı bulup subaşığa muteâlık olan umürda mürâcaat edeler ol bâbda hiç ehad kâinen mâ kâne ve keyfe mâ kâne vi vechi minel vucûhi ve nev’i minel envâ-i ve sebebi minel esbâbi mâni’ ve dâfi’ ve râfi’ ve munâzi’ olmaya! Şöyle büeler alâmet-i şerif cihân ârâya i’timâd kılalar!”

38 Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-century Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 27.

39 Hodaverdi, *çavuş* of Bosnian vali Sofi Mehmed-paşa, was recorded as autor of few letters in year 1589. Šime Ljubčić, “Rukoviet jugoslavenskih listina”, *Starine JAZU 10, Zagreb*, 1878, 1-43, p. 15-16.

father of Hodaverdi Mehmed Beg (and Lutfi Hoca and Bali) was Ali, and not Abdulvehhab. Also this was not “our” Hodaverdi Mehmed Beg, because, from his berat we can clearly see that he became çavuş in april 1593. after the death of former çavuş-i dergâhi âlî, named Muhammed.⁴⁰

Besides that, Bosnian historian Muvekkit mentioned a certain person named Hodaverdi Pasha as a vali of province of Bosnia in the period 10.1596 - 4.1597.⁴¹ I believe that Bosnian vali Hodaverdi Pasha is not the same person as Hodaverdi Mehmed Beg, çavuş-i *Dergâh-i Âlî*. In Ottoman census from the end of 16th century Hodaverdi Mehmed Beg was recorded as a zeamet holder (*zaim*) and çavuş-i *Dergâh-i Âlî*. Also, in the same document, there are zeamets of his sons recorded were not recorded as sons of “Hodaverdi Mehmed-paşa, former Bosnian vali”, but as sons of “Hodaverdi Mehmed Beg, çavuş-i *Dergâh-i Âlî*”.⁴² Since he never missed the opportunity to point out his function, I doubt he would miss to state that he was a Bosnian vali, at least for a short period of time. But, as a çavuş, in the absence of a vali he could have been temporary a *serdar* of army and gather and lead Bosnian troops. Hodaverdi Beg was also mentioned in Croatian historiography as an acter in fights between Habsburg and Ottoman forces near Petrinja and Kupa in september 1596.⁴³ According to Muvekkit, when the Bosnian troops came to the field near Pest in April 1597, the newly appointed Bosnian vali Idris Pasha arrived and took over his duty.⁴⁴

The original berats of Mehmed Beg and his sons, as well as the numerous court rulings from the later period on the basis of which it was possible to follow the activities of his descendants until the mid 19th century, were kept in the archive of the Institute for Oriental Studies in Sarajevo. Unfortunately, all these documents disappeared on May 17th 1992, when the Institute was bombed with an incendiary projectile and when almost entire of its archival and library funds were burnt to ashes. It was the aggressor's intention was to erase Ottoman past and by destroying these and similar documents from Ottoman period. In this case, regarding the research about Hodaverdi Mehmed Beg, the tragedy can be slightly alleviated only by the fact that the researchers of the Oriental Institute, Hamid Hadžibegić and Derviš Buturović, in their work dating «far back» to 1965, published a transcript and translation of his mentioned berat, as well as some other Ottoman documents concerning Mehmed Beg and his sons and grandsons. Among them, there was a court ruling from year 1823, about the way how the great tower of Hodaverdi Mehmed

40 Hadžibegić-Buturović, Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine, p. 159 and 167.

41 Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, vol. 1, translated to Bosnian by: A. Polimac et al., Sarajevo, 1999, p. 213. (Muvekkit, *Povijest Bosne* 1).

42 BOA TD No. 728 (copy: OIS ANUBiH, 155/1, p. 3-8 and OIS ANUBiH, 155/2, p. 165-168).

43 Ive Mažuran, *Povijest Hrvatske od 15. stoljeća do 18. stoljeća*, Golden marketing, Zagreb, 1998, p. 153.

44 Muvekkit, *Povijest Bosne*, vol. 1, p. 213.

Beg in village Repovci should be used in future.⁴⁵ During the Ottoman period, members of the Ottoman elite in Bosnia used to build this type of towers. They were made of stone and very narrow, so they were used mostly as a sign and symbol of wealth and power. There were over three hundred of towers like that in Bosnia and Hercegovina. These stone towers had several floors and were build of stone so the inhabitants could defend themselves easily in the case of siege.⁴⁶ Because Hodaverdi Mehmed, *çavuş-i dergâh-i âlî*, was also a *subaşı* on his zeamet, which mean that he was a kind of chief of the police in his district, this building could easily be used as a prison at the same time. There has been a story preserved in collective memory of the people of the area, that famous bandit wanted to rob the treasure of the Beg in his absence. The brave wife of the Beg has outsmarted the bandit and captured him and his gang in the abovementioned tower. When Beg came back from the military campaign, he punished the bandits by forcing them to dig a water canal for the area.⁴⁷ Among the archive material which was destroyed in May 1992, there were also court decisions containing detailed information about this son of Hodaverdi Mehmed Beg and his descendants. According to them, Mehmed Beg had four sons.

Hodaverdi Mehmed Beg's son Ahmed was first mentioned as a son of Hodaverdi Mehmed among the witnesses in the court during the legalization process of his father's *waqfiyye* in year 1579.⁴⁸ He was also recorded in Ottoman documents from the end of 16th century as the owner of a *zeamet*. A part of his *zeamet* was town of Konjic (*nefs-i kasaba-i Koniçe*).⁴⁹

Mustafa Beg, son of Hodaverdi Mehmed Beg, was among the witnesses in the *waqfiyye* of his father in 1579.⁵⁰ He was mentioned as *zeamet* holder in an Ottoman census from the end of 16th century. One part of his *zeamet* was a village Podlisje except a part that belonged to *zeamet* of his father.⁵¹

Hüseyn Beg, son of Hodaverdi Mehmed Beg, was also mentioned in his father's *waqfiyye*.⁵² In an Ottoman census from the end of 16th century, we find him as the owner

45 Hadžibegić-Buturović, *Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine*, p. 157.

46 Hamdija Kreševljaković, "Kule i odžaci", *Naše starine II*, Sarajevo, 1954, 71-86.

47 Veljko Palavestra, *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*, Buybook Sarajevo-Most Art Zemun, 2004, 394. It is considered to be the Mijat *harambaşı* (Mijat Tomić, 1610-1656) and his hajduks who were harassing the region during the War of Candia (1645-1669). Husein Đogo, "Tradicija o Mijat Harambaši", *Kalendar Napredak*, No. 31, Sarajevo, 1931, 165-169, p. 165.

48 Name of Ahmed Beg was not among the witnesses in a translation of *waqfiyye* (*Vakufnama Hodaverdi Mehmed Bega*). But, in the original tekst of *waqfiyye* we found his name written along with the names of his brothers (Sarajevo, Gazi Husrev-bey library, *waqfiyye* no. 169).

49 BOA TD 728 (copy: OIS ANUBiH, 155/1, fo. 3 and OIS ANUBiH, 155/2, fo. 165).

50 *Vakufnama Hodaverdi Mehmed Bega*, p. 191.

51 BOA TD 728 (copy: OIS ANUBiH, 155/2, fo. 165).

of a zeamet of 33.000 *akçe* in *sancak* of Klis.⁵³ According to the text of his berat from year 1604, at that time the income from his zeamet reached 76.000 *akçe*.⁵⁴ Text of his berat shows us that he was a very brave man, soldier and warrior. He was engaged in some of the most important military activities in Balkan frontiers of the Ottoman empire in his time and adequately rewarded. During military actions in the borderlands of Bosnian eyalet in year 1592 he was rewarded for bravery with 5000 *akçe*, for defending Budim fortress around 1596 also with 5000 *akçe*, for his bravery during the conquest of the Egri fortress in Hungary, and because he was among few Ottoman soliders who stayed in the battle till the end on the field of Hoçeva in 1596 also with 5000 *akçe*. He was also engaged in the siege of Varad fortress in year 1598.⁵⁵ That same text of his berat was renewed but with no changes after the death of Sultan Murad IV in december 1640, when the new sultan, Ibrahim I came to the Ottoman throne.⁵⁶

At the same time, the berat of Muhammed, son of Hodaverdi Mehmed, was also renewed in december 1640. The sum of his zeamet was 60.000 *akçe*, same as in his previous berat from the year 1633.⁵⁷ Muhammed Beg was also first mentioned in *waqfiyye* of his father in year 1579.⁵⁸ There were also many more individuals, descendants of Hodaverdi Mehmed Beg, who are mentioned in these kinds of documents, but they come out of the scope of this article.

Conclusion remarks

The personality of Hodaverdi Mehmed Beg is specially interesting for several reasons. Among others, because of his titles *gulâm-i şâhî* and *çavuş-i Dergâh-i Âlî*, one can track him, and his descendants also, through different Ottoman sources and to distinguish him from many other Mehmeds sons of Alis. His life story shows us what was the Ottoman legacy in Bosnia in practice: One autochthonous Bosniak, who embraced new and updated version of religion brought by the Ottomans, had a new opportunity in life. After finishing schooling and education in Enderun (royal academy) in Istanbul, he worked as a page at Ottoman court, close to the sultan of one of the largest empires in the world. After that, he came back to his birth place, continue working as a loyal employee of a sultan. That was the way for him to earn large sum of money and to invest his “honourably earned money” in building infrastructure in his birth place and the surrounding

53 BOA TD 728 (copy: OIS ANUBiH, 155/2, fo.168).

54 Hadžibegić-Buturović, *Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine* p. 155. The original of his berat was also kept in OIS under the signature no. 6306 (destroyed in May 1992).

55 The detailed description of this battles can be find in *Tarihi Peçevi*. Ibrahim Alajbegović Pečevi, *Historija 2* (1576-1640), translation to Bosnian: Fehim Nametak, Sarajevo, 2000, p. 163-165 and p. 182-183.

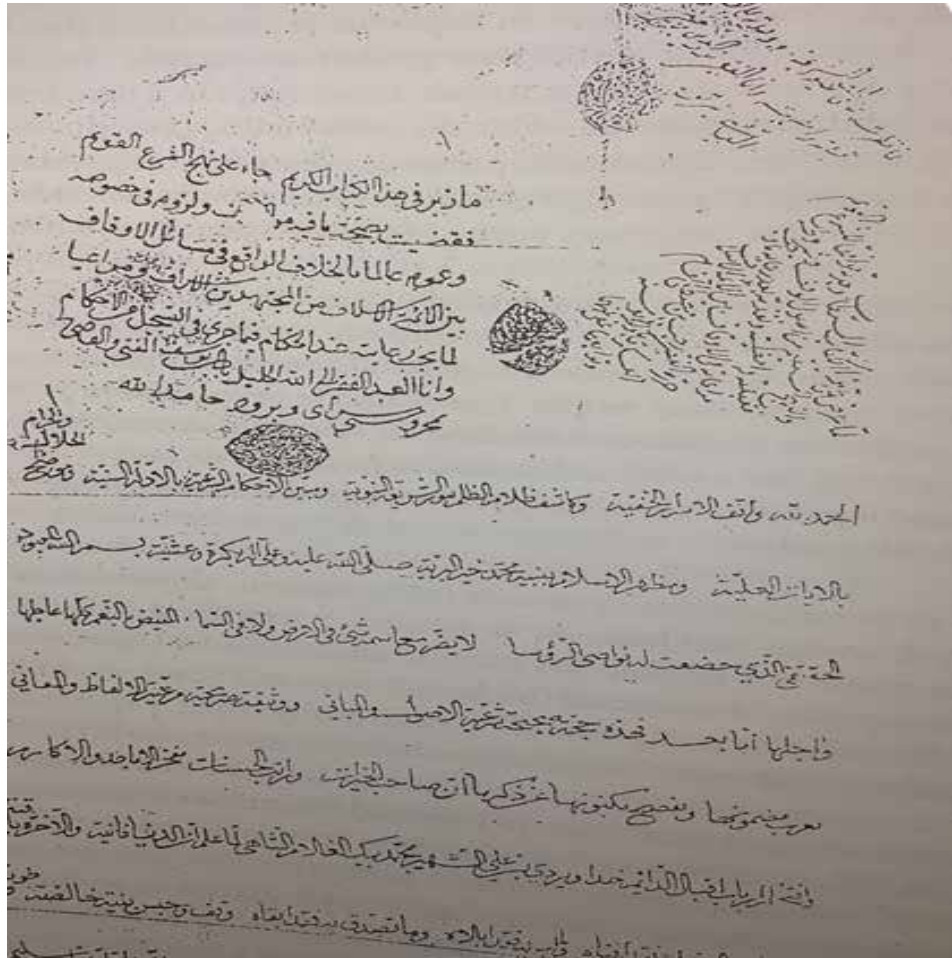
56 Hadžibegić-Buturović, *Berat Hodaverdi Mehmed Bega iz 1593. godine*, p.155.

57 *Ibid.*

58 *Vakufnama Hodaverdi Mehmed Bega*, p. 191.

area. The memory of Hodaverdi Mehmed Beg is still very much alive in oral tradition of his descendants. By researching life story of Hodaverdi Mehmed Beg, I was able, on the basis of original archival documents, to actually confirm some of the stories about him and his descendants preserved in collective memory for centuries.

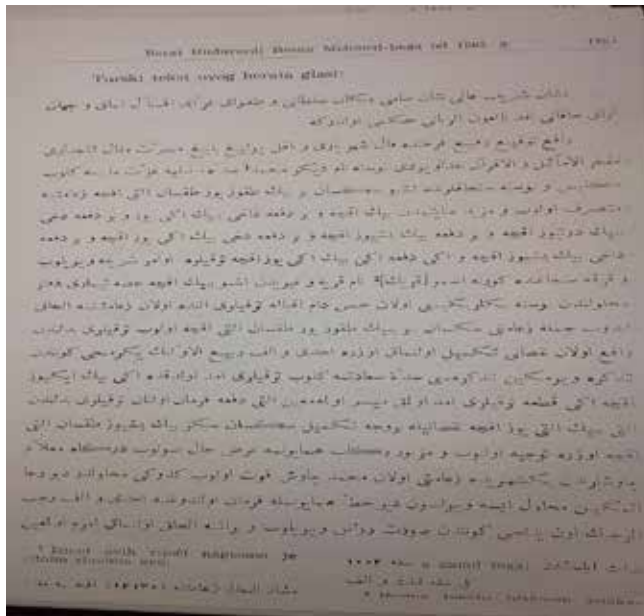

Waqfiyye of Hodaverdi Mehmed Beg son of Ali, from year 1579. (Sarajevo, Gazi Husrev Bey Library, no. 169)

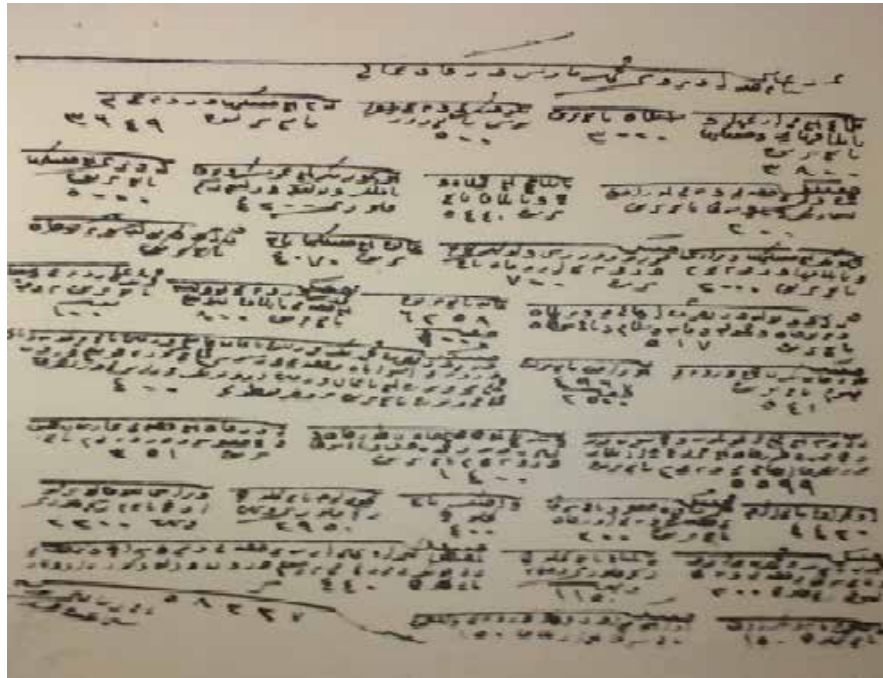

1. Hodaverdi Mehmed Beg Mosque (Repovačka mosque) in the town of Konjic

2. Berat of Hodaverdi Mehmed Beg from year 1593. The original berat has been a part of manuscript and archive collection of Oriental Institute in Sarajevo and destroyed in fire. It has been published, transliterated and translated to Bosnian language by Hamid Hadžibegić and Derviš Buturović.

4. Zeamet of Hodaverdi Mehmed Beg, *çâvuş-i dergâh-i âlî*, Istanbul, BOA, TD, no. 728

5. Birth village of Hodaverdi Mehmed Beg- Repovci (former Podlisje).

BLÂGAY'DA AÇIK BAŞ/HALVETİ TEKKESİ HAKKINDA BÂZİ MÜTALÂALAR

İbrahim NUMAN*

Bugünkü hâli ile Blagay Halvetî Tekkesi veya Açık Baş Zâviyesi diye bilinen manzûmeyi (Res.1-4) ele alarak, soracağımız bâzı sorularla hakkında bir takım mütalâalar geliştirmek, bâzı hallerde ise soruları belki ileride cevaplanır ümidi ile olduğu tarzda bırakmak istemekteyiz. Pek çok tekke binâsında olduğu gibi bu manzûme de gerek inşâî gerekse menşe ciheti ile karışıklıklar ve müphemiyet arz etmektedir.

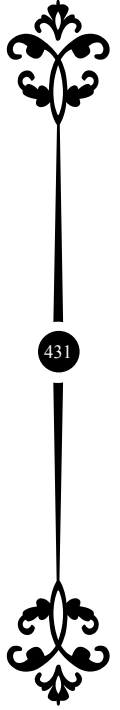

Res.1. Tekkenin Konumu (Pasiç'ten)

Res.2. Açıkbaş Zâviyesi / Halveti Tekkesi Olarak Bilinen Bina

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Tekkelerin içtimâî hayat içinde çok uzun seneler, bâzen asırlar süren ömürleri, bu binâların tevsî, tâmir ve tahvilâta tâbî tutulmalarını, bundan dolayı da mimârî mâhiyetleri hakkında mâlûmat karışıklıklarını da berâberinde getirmektedir. Bâzen da bu uzun ömür etrafında menâkıb da teşekkül edebilmektedir.

Son zamanlarda yapılan çeşitli araştırma, kazı ve rekonstrüksiyon faaliyetlerine rağmen kanaatimizce Blagay'daki tekke manzûmesi de bu nevi müesseselerden biridir.

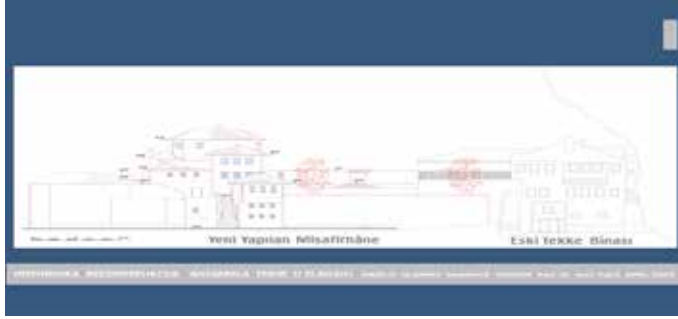
Tekkeden ilk bahedenlerden biri Evliya Çelebi'dir. 1070/1659-60 senelerinde ziyâreti esnasında Müfti Efendi'nin suya karşı yaptırdığı bir kasrı âlîsinde ve kameriyelerde dervişlerin oturup sohbet ve ilmî mubâhaseler ettiğinden bahseder. Kendi mutad anlatım tarzı ile sudaki balıkların onar, yirmişer okka çektiğini, onları kimsenin avlamadığını, tutanın ve balık otu ile sersemletenin de iflâh olmayacağına inanıldığını, ancak ahalinin yüzmeye pek meraklı olduğunu söyler (Evliya, 475.s.).

Evliya Çelebi devrinden beri tekke hakkında ilâvelerle gelişen inanç ve söylentiler bir nevi "inanma ihtiyacının doğurduğu hürmet hissi ve itikadın dünyâ yüzüne" çıkması olarak telâkki edilmektedir (Ayverdi,63.S.). Bunlardan bâzıları: tekkede kesilen kurban etlerinin kartallara, ciğerlerinin de balıklara atılması; balıkların bunu yemesi hâlinde murâdın hasıl olacağına inanılması; Tekkeye gece bırakılan suyun sabahleyin çekildiğinin görülmesi, eğer bırakılmazsa tekkenin zelzele geçirir gibi sallandığı; basamaklardan yeşil cüppeli şahısların indiğinin izlenmesi gibidir.

Res.3. Tekke Manzûmesinin Bugünkü Plânı (Amir Pasiç'ten)

Bugünkü hâli ile Tekkenin, iki kısım ve bir de müştemilâtın müteşekkil olduğu ifade edilebilir. Bunlardan birinci kısım, Kuzey-doğru cihetinde nehrin kaynağına daha yakında bulunan ve uzun zamandır mimârlık câmiyası tarafından tekke binâsı olarak bahis mevzuî edilen kısmen ahşap yapıdır. İkinci kısmı, yakın zamanlarda yapılan rekonstrüksiyon neticesinde ortaya çıkmış ve misâfirhâne olarak vasıflandırılmış bulunan taş yapı oluşturur. (Res.3-5.)

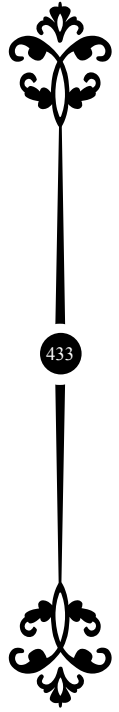
Res.4. Tekke Manzûmesinin Nehir Cephesi (Amir Paşiç'ten)

Res.5. Tekkeye İlâve Rekonstrüksiyon Misâfirhâne

Res.6. Tekke Müştemilâtından Veli Ağazade Konağı

Bunlara ilave olarak mevcut bakıcıları tarafından müştemilât ve sohbet mahalli olarak takdim edilen ancak aslında Veli Ağa-Zâde Konağı olduğu bilinen (Ayverdi, 85.s.) en batıda kalan kısımdır (Res.6-7).

Res. 7. Tekkenin Blâgay'daki Yeri (Amir Pasıç'ten)

Doğudaki binâ, altlı üstlü iki hayata her katta açılan ikişer küçük ve birer büyük odanın teşkil ettiği L tipinde, tipik bir Türk evidir.

Res. 8. Tekkenin Köşe Çıkması

Nehre bakan köşe odasının üstte eli böğründelere yaslanarak oluşturduğu tek taraflı bir çıkması vardır (Res.8).

a

b

Res. 9 a-b. Açı Baş Tekkesi Alt ve Ust Kat Planları ve Cephesi (Celic'den tashihen Ayverdi'den)

Bir tarafı nehre bakan büyük odaların tepeye yaslanan cihetlerinde birer helâ, buna iâveten alttakinin yanında gusûlhâne, üstte hamam bulunmaktadır (Res.9-10). Altı üstü yer alan diğer iki küçük, nispeten karanlık odanın zemin katında bulunan, kayalar içine oyulmuş ocaklı bir hücre üsttekine ise bir külhan açılmaktadır.

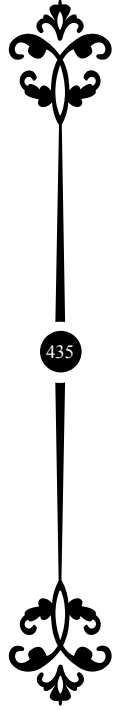
Res. 10. Açıkbâş Tekkesi Hamam ve Helâları

Topoğrafyanın gerektirdiği biçimde hayat içinden merdivenle çıkılan üst katta, bugün içinde birinin Sarı Saltuk'a diğerinin Açıkbâş'a ait olduğu söylenen, ancak 1977 senesindeki ziyaretimizde birinin bir hanıma ait olduğu rivayet edilen iki kabrin bulunduğu dikdörtgen bir türbe mevcuttur (Res.9 b-11).

Res. 11. Açıkbâş Tekke kabirleri

Cemal Celiç tarafından Şeyh Açıkbâş'a atfedilen bu kabrin kimliği hakkında Şeyh Açıkbâş / Açıkbâş konuları Cemal Celiç ile Ekrem Hakkı Bey arasında Paşadan Şeyh olup olmayacağı ciheti ile daha önceki incelemelerde mevzû edilmektedir (Ayverdi,63.s). Sarı Saltuk ise Devletin pek çok yerinde sahiplenilen ve mâkâmı bulunan bir şahsiyet olmakla, bu tekkede de adına bir mâkam ihdas edilmesi yadırganmamalıdır.

Ancak bu kabirlerin zeminden merdivenle çıkılan üst hayattan geçilebilecek bir set üstünde oluşları tekkenin aslî yeri hakkında bir takım sorular yaratmaktadır. Bundan sonra yapılacak restorasyonlar sırasında, konuya en azından Rumelindeki derviş hareketlerinde kurulan zâviyelerin bu gibi sarp fakat bir o kadar da cazip yerlerde kayalara yaslanmış küçük yapılar olabileceği göz önüne alınarak, aslî binânın daha üst kodlarda aranması dikkatten kaçırılmamalıdır.

Yine topografik hususiyetlerden dolayı nehir kıyısına merdivenlerle inilmekte ve bu kısımda bugün kapalı olan en yüksek su seviyesinin üzerinde bir bodrum katı bulunmaktadır.

Evliya Çelebi tarafından bahis mevzuû edilen binânın hangisi olduğu veya bunlardan hiçbiri olamayacağı en önemli sorudur. 1850-51 de tâmir edildikten 30 sene sonra yamaçtan düşen büyük bir kaya sebebiyle tahribâta uğrayan kısmın bura olduğu ifâde edilmektedir. 1949 da düşen bir başka kayanın türbeyi; iki sene sonra da bir başkasının zâviyeyi tahrip ettiği; binanın ön tarafındaki en güzel kısımların mahvolduğu kaydedilmektedir (D.Celic, Nashe.5.I.189-193.s). D. Celic tarafından daha önceki hâline uyarak 1952 ve 1954' te tamir edilmiştir.

Cemal Celic'in Barok-Rokoko, Ekrem Hakkı Bey'in Barok kokulu Osmanlı Ampiri tarzı dedikleri üslûp tartışmalarına girmeyeceğiz. Ancak bu binânın mimârî ifâdesinin Evliya Çelebi'nin bahsettiği binâ olmasını mümkün kılamayacak kadar geç döneme ait olduğu aşikârdır. İç tezyinatındaki tavan göbeğinin şemsesi binayı II. Sultan Mahmut ve Sultan Mecid zamanına (E.H.A. AV. 64.s) kadar taşıyabilecek karakterdedir (Res.12).

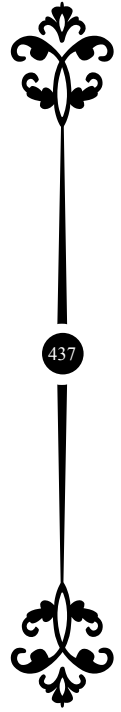
Res. 12. Üst kat baş oda tavan göbeği

Bu kısım ile ilgili birkaç soruyu şüphelerimizi biraz ileride cevaplamak üzere hemen burada serdetmekte yarar görmekteyiz. Bir kere Ekrem Bey' in tekke binâsı, Cemal Çeliç Bey' in ise Halveti Tekkesinden hiç bahsetmeyerek Sarı Saltuk ve Açık Paşa (Acık Pase) nin türbeleri ile bir evden ibaret olduğunu söylediği bu yapının geç devirde ciddi tamirler görüp sadece şekil değil, işlev bile değiştirmiş olabileceği aşikârdır. Bugünkü hâli ile türbe hariç tekke fonksiyonlarını barındırır halden uzaktır. Her ne kadar Halveti Tarikatinde icrâ edilen “hafi zikir” için mevcut mahaller tahvil edilebilse bile bölgede mevcut bu nevi dergâhlardaki mihraplı zikir mahallerinin burada görülmeyişi izâha muhtaç bir soru olmaktadır Öte yandan kible cihetindeki mihrap uyumsuzluğu binânın mâhiyetini sorgular niteliktedir. Kaldı ki, büyük odaların arkasında birer helâ ve hamam olması, cumhûra açık mahallerde bu gibi işlevlerin mevcudiyetinin mâhiyeti de diğer bir sorudur. Suyun hemen üzerindeki bodrum katı ise çözülmesi gereken diğer bir mekândır. Kaya düşmesi ile türbe ile birlikte harap olan zâviye (Ayverdi,64.s) hiç bahsetmemesine rağmen Cemal Celic tarafından hali hazırda mevcut binâ olarak mı addedilmiş? yoksa yandaki kalıntılar mı kabul edilmiştir. Tahkike gerekli bir konudur. Ekrem Bey'in de bahsettiği 1949 da yıkıntıları duran binânın ise hangisi olduğu mâlûm değildir.

Bugün külliye'nin ortasında yer alan binanın rekonstrüksiyonu hakkında Amir Pasic etraflıca malûmat vermektedir.(A.Pasic,2009) Bu yeniden inşâ eski resimlerden ve kazılardan hareketle yapılmış bir restitüsyon önerisine dayanmaktadır (Res 13-16).

Res. 13. Kazı yorumlarına göre yapılan Rekonstrüksiyonun zamin katı (Amir Pasić'ten)

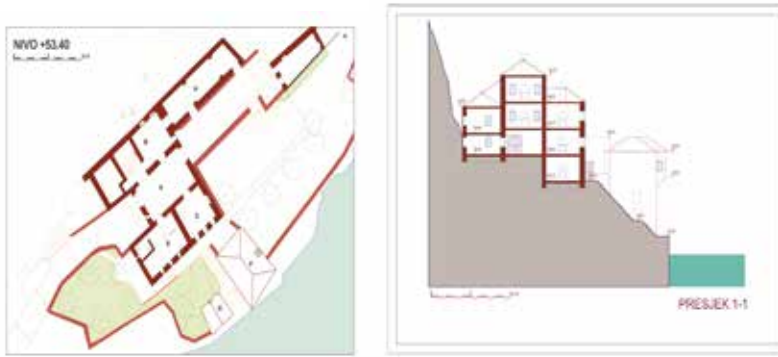

Res. 14. Eski Resimlerdeki izlerin takibi ile Restitüsyona altlık hazırlanması (Amir Paşiç'ten)

Res. 15. Kazı ve eski resim yorumlarına göre yapılan Rekonstrüksiyon (Amir Paşiç'ten)

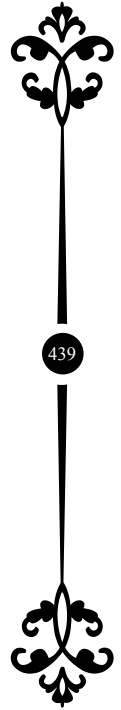
Kazı sonuçlarına göre arasından tekke binâsına giden bir yolun geçtiği iki kütlelin temelleriyle bir merdiven kalıntısı; ayrıca nehir kenarına inen dış basamaklar takip edilebilmektedir (Res.13). Esâsen eski resimlerden ise burada bulunan binânın tek kütle mi yoksa iki ayrı binâ mı olduğu kesin olarak okunamamaktadır (Res.14). Prof. İmamovic tarafından yapılan kazı ve Prof Amir Pasiç tarafından yapılan restitüsyonda yapı tek bir binâ olarak kabûl edilmiş ve misâfirhâne olarak vasıflandırılarak tekkeye bir hizmet binâsı şeklinde işlevlendirilmiştir. Eski resimlerden de tespit edilebileceği gibi taş bir binâ olduğu varsayımından hareketle, rekonstrüksiyon öylece yapılmış ve ana mekânın üstü içten ahşap çatma kubbe ve dıştan kayan taşı ile kaplanmıştır (Res. 15-17).

Res. 16. Rekonstrüksiyonun plan ve kesiti (Amir Pasiç'ten)

Res. 17. Külliye'nin mevcut hâli (Amir Pasiç'ten)

Burada dikkatimizi çeken bir husûs, bugün tekke diye bilinen yapıya giden yolun, zemin katında, yeniden yapılan bu binanın içine girip adeta tekrar dışarı çıkmasıdır (Res. 13). Bu hal pek de tabii değildir. Binânın etrafından dolaşan bir patika bulunsa bile Dergâh fonksiyonları itibarıyla buradaki sirkülasyon ister istemez bir soru haline döner.

Bugün, dergâh kullanımı içerisine katılmış olan Veli Ağa-Zâde Konağı özellikle ne-hirden ayrılmış bir akar üzerine kurulmuş sohbet odası ile diğer şirin bir Osmanlı evidir (Res.6). Nitekim aslî tekke ile alâkası olmasa bile, tekke ve zâviyelerin bugün dahi, zaman içinde büyüme ve etrafa yayılma dinamikleri ve istidâdını göstermesi bakımından önemlidir.

Esas itibarıyla “İnşâî ve mimarî bütün benliği ile tekkeye bir anda insanla yek vücûd, aynı mânâ olmakta sanki tabiatı size anlatmak için bir vâsıtâ gibi meydana çıkmaktadır” (Ayverdi,63.s.). Ancak, Açık Baş Zâviyesi, Evliya Çelebi’den beri gerek ismi, gerek tarihi, gerekse geçirdiği istihalelerle başlangıcı, büyüme seyri, kullanıcıları ve geçirdiği tahvilât ile halâ müphemiyetini korumaktadır.

Bu noktada çözümlenmeye çalışılan külliye hakkında, İslâmiyetin yayılmasında önemli bir vasıtâ olan derviş hareketleri ve zâviyelerin konumunu anlamak konuya kısmen de olsa açıklık getirecek mahiyettedir.

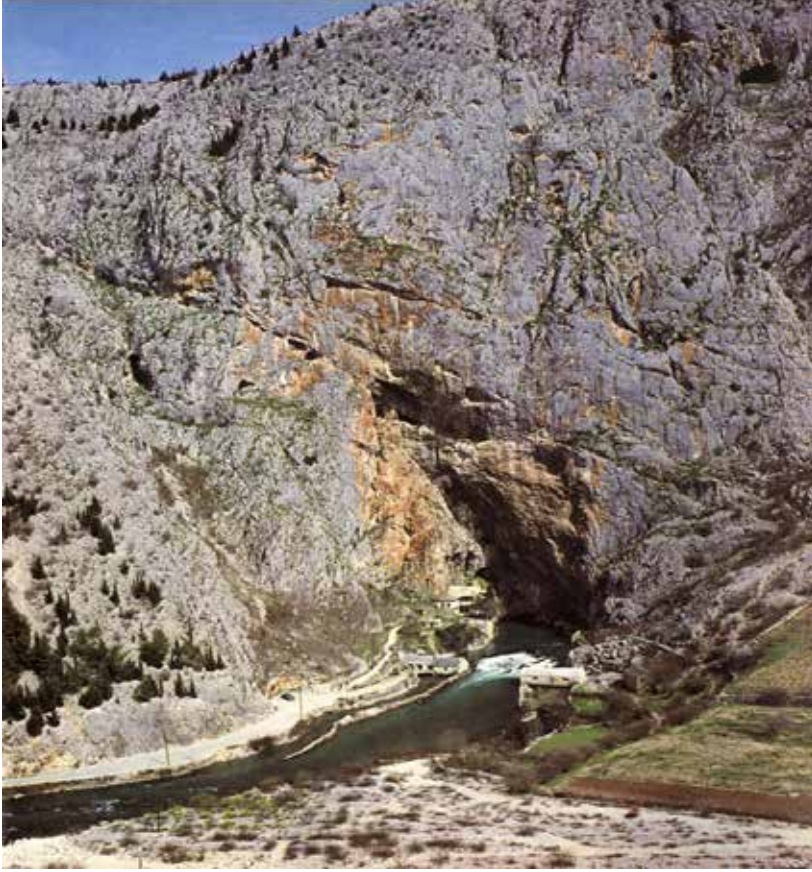
Türklerin İslâmiyeti kabullerinde olduğu gibi Anadolu’yu vatan hâline getirmelerinde en ehemmiyetli âmillerden birisinin derviş hareketleri olduğu bilinmektedir. Hemen hemen benzer bir hareketliliğin Balkanlara açılmasında da yaşanmış olduğu diğer bir gerçektir. Bu faaliyeti sadece bir toprak açma aracı olmaktan öte bağılı bulunduğu özden aldığı güçle yeni ve yenilikçi hamleler yaparak cemiyetin her kesimine müessir icra alanı olarak değerlendirmek ele aldığımız zeviye/dergâhı anlamak bakımından önemlidir.

Derviş Hak’kı anda yaşayan, bir diğer deyişle “‘ebu-l vakt ‘’ olduğuna göre onun için yaptığı her şeyde, tuttuğu her işte, her an kaynağı aramak öze ulaşmak, onunla buluşmak, birleşmek ana hedeftir. Bundan dolayı her an birlikte olunacak esasın kesret alemi içinde perdelenmemiş vahdet noktası yani kaynak ehemmiyetlidir. Aranmalı, gayret gösterilip bulunmalıdır. Ayrıca Türkçede “Suyun başını tutmak” gibi çeşitli mânâlar almış bir tabir de vardır. En temiz, en saf, en berrak yer her zaman bir çekim noktası ulaşılmak istenen bir hedeftir.

Toprak açan, medeniyeti intişar ettiren, İslâmın mânâsını bir mühür gibi gittiği yere kazıyan derviş hareketliliği içinde suyun başı/kaynak, kısaca tartışmış bulunduğumuz bu hususlardan dolayı önemlidir. Yerleşme ve mîmarî gelişme açısından su kenarı, suyun başı bir başlangıç noktası olmuştur. En basit maddeci düşünce tarzı ile de olsa temiz su kaynağını bulmak yerleşimler açısından kaçınılmazdır. Bir câzibe noktası teşkil etmekle buralarda kurulacak bir yerleşme aynı zamanda derviş hareketliliğinde önemlidir.

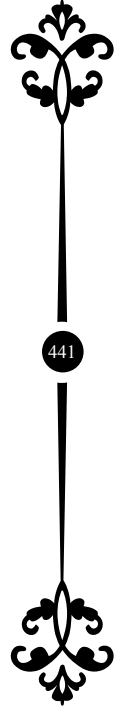
Derviş yerleşimlerinde, özellikle de menkıbelerde su ve kaynak kuvvetli bir başlangıç unsurudur. Hacı Bektaş dergâhında Ahmet Yesevî Hz. 'nin attığı çerağ'ın düştüğü yerdeki bir pınar belirmesi görünürde bir kaynak olarak karşımıza çıktığı gibi, Blâgay' da da koca bir Buna nehrinin ulu bir yarın eteklerinden hiç kesilmemesine maddi ve mânevî nimetleri ile çağıladığına şahit oluruz.

Res. 18. Külliye'nin mevcut hâli (Amir Pasiç'ten)

Kaynağa ulaşan derviş nasıl ki temiz suyu etrafına topladığı cemaate sunar oluyorsa, kültür ve medeniyet hamûleleri ile birlikte İslâmî umdeleri de neşretmekte bulunuyordu. Zirâ İslâmiyet, insanlığı bir bütünün eşit vecheleri hâlinde gördüğü için, ortaya koyduğu hizmetlerle, vardığı her noktada iştirakçi bir hüsnü kabulün imkânlarını bulan derviş yerel değerleri de kattığı yeni bir terkip yeni sentez ve yeni müesseseler kurma imkânına sahip oluyordu.

Blagay Tekkesi belki de İslâmiyeti kabul edecek bu diyara bir öncü müessesesidi. Bu yeni dini kabul etmekte olan bir uç noktasında gördüğü hüsnü kabul ile yerel yaşayış ve ifâde biçimlerini İslâmî çizgide tekrar ele alıp kendi damgasını vuracak zâviye, âdeta yeni

bir subaşı olarak faaliyetine başlamış olmalı idi. Çoğu kere bu türlü çekirdek kurumların etrafında olduğu gibi burada da bir dini-ictimâî-kültürel kökleşme, şekillenme ve yayılma olması mukadder idi. Kaldı ki konumu sadece bir subaşı olmasının ötesinde ilk andan itibaren, belki pek çok yerde olduğu gibi, açık baş nâmı ile mutasavvıf dervişler tarafından kurulan küçücük bir zâviye ile başlayan tekke manzûmesi zaman içinde pek çok istihâlelere nüve teşkil etmiş olabilirdi.

Bibliyografya

Amir Pašić, Historijska Rekonstrukcija Ansambla Tekije U Blagaju Medžlis Islamske Zajednice Mostar, April 2009.

D.Celic, Musafirhana..., Nashe Starine,5.I.189-193.s

Ekrem Hakkı Ayverdi, v.d., Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, II.C. III kitap ,63.S.
Evliya Çelebi, Seyahatname

THE SANJAK OF KLIS: THE PROBLEM OF VLACH POPULATION'S ORIGIN AND THEIR STATUS

Fazileta HAFIZOVIĆ*

The Sanjak of Klis, one of the administrative units of the Bosnia eyalat, established in 1537, covered quite a large area. Its major part was in the territory of west Bosnia, reaching with one of its forks as far as the centre of Bosnia. Further to the west, it occupied vast territories of Dalmatia, coming out to several locations and to the very sea coast. It was named after the inaccessible Klis fort, located in the Split hinterland, on a very high ground above the rich Solin Field. Keeping the fortress in one's possession meant the strategic superiority of the side that kept it, enabling control over a wide road network from the central Adriatic towards the inland of the Ottoman Empire. It is for this reason that, as a symbol of the Ottoman military superiority, Klis was proclaimed the official seat of the newly-established sanjak. As the Ottoman Empire was still expanding towards the west and north-west, so was sanjak expanding territorially. Its borders were shifting in the indicated direction. Conquests in this direction won a territory which became too big for the existing administrative unit. Thus inevitably a new administrative and military unit had to be established at the sanjak level. That used to be a general practice in the Ottoman administration. Final borders of the Klis Sanjak were set by the formation of two new sanjaks – Krčki and Bihački, which were detached from its territory.

* Dr., Oriental Institute in Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. faziletahafizovic@gmail.com

From the book: Faruk Taslidža, *Bosanski eyalet u doba Bečkog rata(1683.-1699.)*

/Bosnia eyalet during the War of the Holy League (1683-1699)/, Mostar 2017

Apart from being very important for the Ottomans as the starting point for further expansion towards central Europe, this sanjak was also important as a base for campaigns on the Italian peninsula, against the most relevant rival, the Vatican. During the rule of Kanuni Sultan Suleyman, there were serious plans for the conquest of Rome, which, as we know, failed. After a series of events, at the beginning of the 1648 Kandia War, the Ottomans lost the Klis fort, and by the end of the 17th century most of their possessions in Dalmatia. However, the Sanjak still bore the same name until it was abolished in 1826 by the Ottoman authorities. The remaining part of the Sanjak was annexed to the Bosnia Sanjak.

The most serious problem in this region was the question of population, mostly because of the fact that the Ottoman authorities settled there a large number of the Vlach population. In the Bosnian part of the Sanjak, a high percentage of the Vlachs converted to Islam and was assimilated with the local population, while this did not happen in the Dalmatian part of the Sanjak. The percentage of conversion to Islam was not high, so that the majority of the Vlachs at a later stage accepted the Catholic or Orthodox religions. Still later, in the period of national establishment, the Catholics joined the Croatian, and the Orthodox to the Serbian nationality. The same happened with the Vlachs in the Bosnian part of the Sanjak who did not convert to Islam.

The issue of origin of the Vlach population has been resolved only partly. Alongside the question of population migrations, inseparably related to the first question, it is one unresolved problem whose implications are still felt today. One theory says that they are “descendants from the pre-Slav population that remained in the Bosnian highlands”. Mainly, they engaged in cattle-breeding and plunder; as soldiers, they were first used by the Bribir princes Šubići early in the 14th century. From then on, they were almost regularly engaged either as regular or irregular military.¹

Nevertheless, science accepted the theory that the Vlachs were Slavonised Roman / Latin/ population of the Balkans: therefore they could not have been any descendents from “pre-Slav population of the Bosnian mountains”. As regards their origin, they are, actually, a mix of nationalities originating from a Roman /Latin/ root, while with respect to their character, they are nomad herdsmen who roamed all over the Balkans and thus saw the whole territory as their terrain.²

Although the fact is often emphasized that the Ottomans were settling the Vlach population either in border areas, or generally in deserted areas, which was the case in the Dalmatian part of the Sanjak, it is clear that the Vlachs, especially in those parts, did not emerge with the Ottoman arrival. In their permanent search of pastures, this population appeared there much before the Ottoman incursions.³ Changing the pasture territory, they were absolutely negligent of the village/peasant property which they crossed through or passed by, sometimes doing irreparable damage. There is opinion that the Vlachs did more harm to Dalmatinska Zagora than all armies which raided it.⁴ There are some who believe that the Vlachs, who moved around Dalmatinska Zagora, were Catholics, as there are some statements that in Zagora the first groups of Orthodox Vlach nomads started to appear between 1603 and 1624; that could be the second Vlach wave that splashed against these parts. The Ottomans began bringing them in order to populate Zagora, which had been deserted due to “ill-treatment by the Turks and incessant uskoc /fugitive/ incursions”.⁵

1 Krešimir, Kužić, *Povijest Dalmatinske Zagore /History of Dalmatinska Zagora/,* Književni krug, Split 1997, 70.

2 In Sarajevo, in 1973 a symposium was held, The Vlachs in XV and XVI Centuries, and the papers presented at Symposium were published ten years later in: Radovi ANUBiH LXXIII, ODN 22, Sarajevo 1983. Of the latest literature, we should mention the monograph by Zefa Mirdite, *Vlasi starobalkanski narod /The Vlachs the Old-Balkan People/ – from their historical emergence to date,* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010. Particularly important information is contained in the book by Ivan Mužić, *Vlasi u starijoj hrvatskoj historiografiji /The Vlachs in Older Croatian Historiography/* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2010, which is in fact a collection of papers on this theme.

3 K. Kužić, *Povijest Dalmatinske Zagore /History of Dalmatinska Zagora/,* 35. When in 1358 Šibenik obtained the full city-status, which meant the existence of frontiers of the city-area, similar to the kasaba, a decision was passed that cattle must not by any means graze within the city borders without permission. But, the Vlachs, disregarding any laws, used the city pastures, while being accommodated, again with no permission, in the surrounding villages. There they did damage to crops, vineyards, pastures, and they put up tents and temporary shelters for their cattle”. The city envoys complained to the king, and he ordered to the Ban of Croatia to move them from there to other parts. Ibid, 35.

4 Isto, 70.

5 Ibid, 102-103.

Their presence seems to have often caused problems in the Ottoman period. The Vlachs settled around Šibenik, brought by Yunus Pasha, the conqueror of those parts, and settled in the areas deserted earlier by the previous inhabitants, which should have been resettled in 1560 as they fell to the Venetian rule. Then The Sanjakbey of Klis Ferhat Bey, believed that it should not be done, as the movement of such a huge mass of population was counterproductive for the state, and that they would be scattered and gone in all directions.⁶

One of the dangers was that those Vlachs could join the uskoks and other plunderers in that insufficiently protected region. According to the research into their origins, the largest number of those outlaws came from the Vlach herdsmen from the Ottoman Empire, from the Austrian lands as well, and the area of Venetian Dalmatia. With regard the uskoks, earlier called the borderers, who in fact initially were “badly and irregularly paid imperial soldiers”, they very soon lost their basic role and turned into its opposite: “Their attitude towards the people from which they descended was negative: they would catch the Vlachs and other people, irrespective of their religion, and sell them as slaves or kill them, but in any case rob them although they were their relatives, friends, and their former natives”.⁷

This problem, in which the Vlach population of the Ottoman State greatly participated, was present throughout the period of their existence in those territories. The local population, most of whom were Vlachs, even the Franciscans, supported them either for fear or for personal gain from their robberies.⁸ Later historiography, however, mostly due to the insufficient knowledge of the state of affairs, made them national heroes of one people.⁹

To what extent the Vlachs were unadapted to the rules of the system within the borders of the Ottoman Empire as well is shown by the example of a fair in the Cetina Nahiya in September 1560, where five to six hundred of them came, but the gathering eventually came to a clash with the authorities.¹⁰ In the Sinj and Cetina nahiyas, fairs at the time

6 Ešref, Kovačević, *Muhimme defteri – dokumenti o našim krajevima /documents about our parts/*, Orijentalni institut, Sarajevo 1985, 39.

7 Bogumil Hrabak, “Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoleću”, *Benkovački kraj kroz vijekove*, Zbornik 2 /Proceedings 2/, Papers of the Scientific meeting “Benkovački kraj kroz vijekove”, Benkovac 1988, 137-138.

8 Ibid, 138. “The Morlak people and Franciscans of Dalmatia were with them, partly out of fear not to be killed or made slaves, partly to benefit from their actions... Their lords, the captains of Senj, archduke of Graz, and others benefited from their actions, while the bishop of Senj collected the tithe from the lute, even from each sold captive/slave, even when he was Catholic.”

9 Ibid.

10 E. Kovačević, *Muhimme defteri*, 50. The Vlachs forcefully released the thieves who were imprisoned because they stole at fairs and then they robbed “a large number of Muslims”. The same document is found in the manuscript translation by A. Polimac, *Muhimme defteri*, I/5, 404-3.

were held at a number of venues (in the surroundings of Sinj, the villages of Jabuka, Malkovo, Mali Lučan, Gala), and this event could be related to the fair nearby the place of Hrvace, as there is a mention of shops plundered by the mass.¹¹

The Vlachs were also called Morlaks, as first called by the Venetians and others: “At that time /the 17th and 18th centuries/, the Morlaks did not establish their national affiliation. Those of non-Slav origin were just on the verge of complete Slavonisation, but as there was not yet the raising of national awareness among the Slav population, there were no strong impulses for them to clearly commit themselves. The only one difference felt clearly was the affiliation with the Catholic and Orthodox Churches. Influenced by the Catholic and Orthodox clergies, that difference would grow more and more and often cause fierce inter-clashes. That difference was the reason why, in the further course of events, the ones who were Orthodox opted for the Serb and Catholics for the Croatian nationality”.¹²

This was dealt with by Gligor Stanojević: “I believed it was important here to explain ethnic affiliation of the Morlaks. We will first quote one of Difnik’s notes about that: ”The Morlaks are shepherds who live in the mountains of Bosnia, Serbia, and Croatia, who after 1300 came down to the valleys and started to engage in land-tilling, expanding later on towards the border with Dalmatia. They are called Vlachs in the Slavonic language, because they descend from those who are named Morovlachs in Bulgaria, meaning the black Vlachs; later the Italians called them Morlaks.” In our science, some historians think that the Vlachs are exclusively Serbs, which does not fit with the historical reality. Initially, they were one and the same element, Slavonised Vlachs, irrespective of their religious affiliation. Later, when nations were being established, the Orthodox ones became Serbs, and Catholics became Croats. But, that idea made a basis for ungraceful and unscientific disputes instead of seeing in this an element of unity of the Serb and Croat peoples.”¹³

However, the affiliation with one of the mentioned religions used to be only pro-forma most of the time.¹⁴ On the basis of a number of documents from the Vatican archives, we can see the state of certain groups regarding the question of religious affiliation, who are said to *have no idea about the sacred faith, nor do they know what religion means*.¹⁵ The fact is that the clergy at the time were the ones who had a very strong influence on

11 See e.g. BOA, TTD No. 622/204.

12 Mile Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine /The Catholic Church and Orthodoxy in Dalmatia during Venetian rule/*, 2nd ed., KS, Zagreb 1993, pp. 16-17. (further: M. Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji...*).

13 Gligor Stanojević, “Dalmacija u doba Kandiskoga rata (1645-1669)”/“Dalmatia at the time of the Kandia War”, *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, vol. II, Beograd 1958, 113, note. 125.

14 Marko Jačov, “Uskočki serdar Janko Mitrović i njegovi sinovi u Kandijskom i Morejskom ratu”, *Istorijski časopis*, Istorijiski institut u Beogradu, books. XXIX-XXX, Beograd 1983, 232.

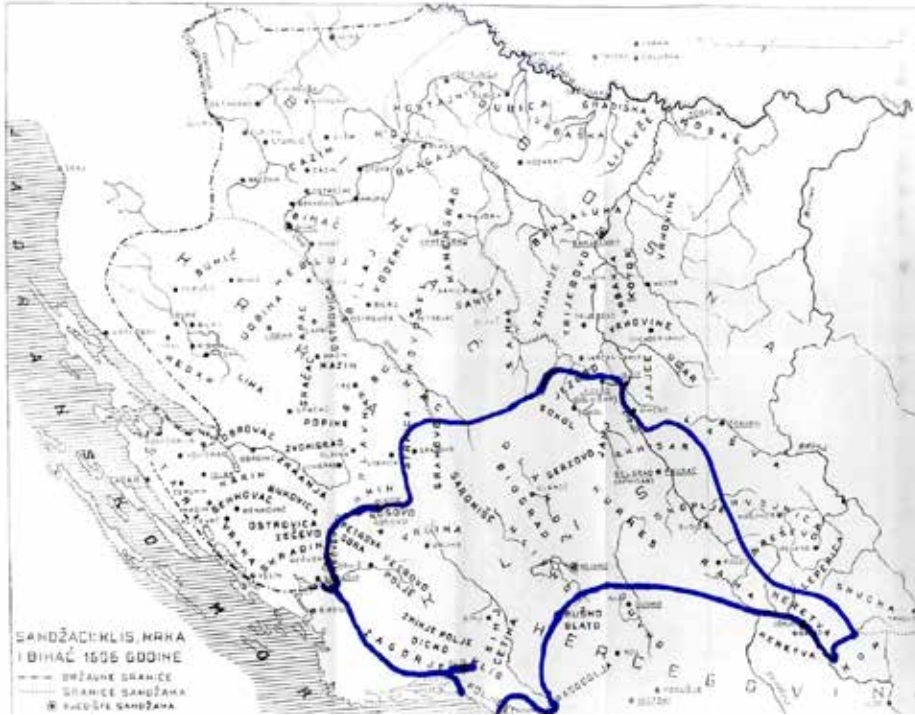
the people and who kept encouraging the feeling of affiliation, first of all with a religion. Many of them, however, were *uneducated*, or *ignorant like their flock*, so that they were a category which was easy to manipulate.

In other nahiyas, churches were usually mentioned as locations where fairs were held, or they themselves, sometimes priests as well to whom they belonged, as owners of certain assets.

If the Vlachs did not have a developed feeling of national affiliation in the 17th and 18th centuries, then they had it even less before then, in the 15th and 16th centuries. Nevertheless, this question has been greatly politicised, even owing to certain scientific workers. Results of scientific research, obtained mostly through hard and honest work, are being abused and misinterpreted as it suits certain nationalism; therefore, it will be very difficult for the truth about this phenomenon to become a part of the public, primarily scientific.¹⁵

¹⁵ Ibid, 232. It is the report by the archbishop of Zadar from 1685, who writes about immigrations into the territory of his bishopric since the beginning of the Kandia war: "... mostly the Serbs are schismatics, heretics who have no idea about the sacred faith, nor do they know what religion means. They do not know any prayers, nor can we know whether they were christened or not. They do not recognize icons, not do they know what God, Hell, Paradise and other things mean with respect to religion. These and others similar to them have occasional monks, who are ignorant like themselves, without liturgy, without monastic habit, without breviary, missal, and other types of book." See also, M. Bogović, *Pogovor uz Drugo izdanje knjige /Afterword* to the second edition of the book/ *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, 6. Mile Bogović gives the extreme example of the work by historian Marko Jačov, who, working on the documents of the Vatican library, also studied the question of Orthodoxy and Catholicism in Dalmatia who always and only translated the words: *vlah*, *Morlak*, *shizmatik*, *Grk*, *pravoslavac*, and similar as *Serb and Serbian*. It is the book by Marko Jačov, *Spisi Tajnog vaticanskog arhiva XVI-XVIII veka*, Proceedings for history, language, and literature of the Serb people, ü book 22, SANU, Beograd 1983.

Map of the Sandjak of Klis in 1606.

View of part of the Klis fortress, in the background the city of Split, on the Adriatic Sea

OSMANLI BOSNASI'NDA TÜRKÇENİN KONUMU ÜZERİNE

Kerima FİLAN*

Giriş

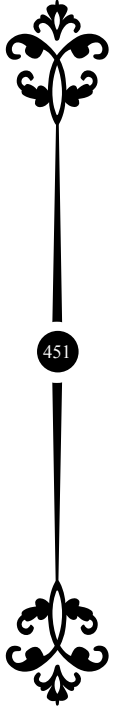
Bu makalede Osmanlı döneminde Balkanlarda ve daha çok Balkanların Bosna bölgesinde Türk dilinin kamusal söylemde kullanılması üzerine bazı görüşler ortaya konmaktadır. Osmanlı Devletinin bu bölgesinde yerli halk arasında günlük yaşayışta ana dil konuşulduğu bilinmektedir. Öte yandan kamusal alanda yoğun bir şekilde Türkçe hazır bulunmuştur. Makalede, Türk dilinin devlet makamlarında, eğitim kurumlarında, ticarî alanda ne şekilde kullanılmış olduğuna dair bazı bilgi ve tespitlere işaret edilir. Bu tespitler ışığında kamusal mekanın dili konumunda bulunmuş olan Türkçenin, yerli halkın dili ve kültürünün şekillenmesinde oynadığı rol gösterilmeye çalışılacaktır.

Balkanların, Osmanlı Devletine ilhakının ardından bu coğrafyada Türk dili yoğun bir şekilde kullanıma girmiş ve yüzyıllar boyunca kullanılmaya devam edilmiştir. Bugüne kadar ortaya çıkan bilimsel çalışmalarda ileri sürüldüğü gibi, o dönemde Türklerle birlikte Balkanlara gelen Türkçe, İstanbul Türkçesinden farklı değil idi¹. İlk dönemde Türkçe Osmanlı devletinin görevlileri olarak bölgeye gönderilmiş idareci, asker, kadı, kâtip gibi kişilerin diliydi. Onların başlıca vazifeleri devleti temsil etmek idi, bu sebeple yanlarında çeşitli devlet hizmetlerinde bulunacak yardımcıları da getirmiş, yani gruplar halinde gelmiş olmalıydılar².

* Prof. Dr., Sarayevu Devlet Üniversitesi, Saraybosna, Bosna Hersek kerimafilan@hotmail.com

1 Milan Adamović, *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden 1985, s. 324.

2 Balkanlarda kullanılan Osmanlı Türkçesinin özellikleri hakkında şu çalışmalara bakılabilir: Milan Adamović, *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden 1985. Ahmet Caferoğlu, “Die anatolischen und rumelischen Dialekte”, *Philologiae Turcicae Fundamenta* I, Wiesbaden 1951, s. 239-260. Otto Blau, *Bosnisch-türkische Sprachdenkmaler*, Leipzig 1868. Ekrem Čaušević, “‘Bosanski’ turski i njezova autentična obilježja”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41 (1991), s. 385-394. György Hazai, *Kürze Einführungen in das Studium der türkischen Sprache*, Akademia Kiado. Mefküre Mollova, “Syntaxe de l’ ancient Turc en Bosnie”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 37 (1988), s. 9-72. Gyula Németh, *Zur Einleitung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Bulgarische Akademieder Vissenschaften, Sofiya 1956. J. Németh, *Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert*, Akademia Kiado Budapest 1970.

Osmanlı Türkçesinin bu batı kolu, Balkanlar bölgesinde, yerli halkların konuştu-
ları Arnavutça, Yunanca, Slavca gibi dillerle karşılaşmış ve bu dillerle birlikte bölgede
yaşamaya devam etmiştir. Yerli halk ile bölgeye gelen Türkler, birbirleriyle iletişim kur-
mak durumundaydılar. Durumun getirdiği bu yeni şartlarda her iki taraf, o zamana kadar
tanımadıkları çeşitli kavramlarla karşılaşmışlardır; birarada sürdürdükleri yaşam, bilgiler
alış-verişinde bulunmalarını gerektirmiştir. Türkçe ile Balkan dilleri arasında bu yakın te-
masın sonucunda dil etkileşimi söz konusu olmuştur. Bu etkileşimin ilk dönemde bir dere-
ceye kadar karşılıklı olduğunu düşünmek gerekir. Daha sonraki yüzyıllarda Anadolu'dan
Balkanlar'a doğru büyük göç dalgalarının gerçekleştiği dönemlerde bile³ insanların yeni
hayatî şartlarla karşılaştıkları zaman Türkçe ile yerli diller arasında etkileşim bir anlamda
karşılıklı olmalıydı, zira Balkanlar bölgesine gelen Türkler, meselâ, buradaki nehir, dağ,
yerleşim isimlerini ve hayat şartlarıyla ilgili olan kavramları öğrenmek zorundaydılar⁴.
Dolayısıyla toplumsal değişmelerin sonucu olarak Balkanlar bölgesine Türkçenin birçok
farklı varyantları gelmiştir. Böylece bir yandan devlet temsilcileri tarafından kullanılan
yüksek Türkçe, öte yandan Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen halkın konuştuğu
günlük Türkçe, Balkanlarda kullanımda bulunmuştur.

Bütün bunlarla birlikte, ilk dönemlerden beri Türkçenin yerli dillere üstün olduğu
şüphesizdir. Türkçenin üstünlüğü, ilk sırada devlet makamlarına ilişkin kavramların dile
getirilmesinde kendini göstermiştir. Bu düşünce ışığında *Javni jezik* (Kamunun dili)
başlıklı kitabında ortaya konan kamusal mekana ait söylemlerin tasnifini takip ederek⁵
Türkçenin geçmiş yüzyıllarda Bosna'daki (ve Balkanlardaki) konumu hakkında bazı
görüşlerimizi ortaya koymaya çalışacağız.

İdarî düzeyde Türkçe

Bilindiği gibi, Osmanlı Devletinde idarî düzeyde – yani resmî söylemlerde – Türk dili
kullanılmıştır. Eyaletlerde, sancaklardaki idarecilerin başlıca vazifelerinden, merkezden
gelen emir, buyruk, bildiri, haberleri, günlük hayatta Arnavutça, Yunanca, Slavca kulla-
nan yerli halka bildirmek idi. Halka bildirilen konuları, halkın anlaması gerekirdi zira
“devlet tarafından gönderilen buyruklar yerine getirilmeliydi”⁶.

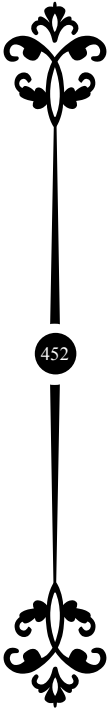
Resmî belgelerin dili, çıktıkları kurumlara göre değişirdi. Genel olarak bürokrasi
söyleminde kullanılan dilin en önemli özelliklerinden biri formül olarak adlandırılan

3 Meselâ, 17. yüzyılda Kuzeybatı Anadolu'dan Balkanlar'a doğru büyük bir göç yaşandığı ileri sürülmektedir.
Bkz. Milan Adamović, *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden 1985, s. 321-323.

4 Balkanlar toprağında tarih boyunca yaşanmış olan diller etkileşimine değinere Katičić bir makalesinde bu
hususları ileri sürmektedir: Balkanlar sahasına gelen halklar, yerli olan halklarla iletişim kurmalıydılar,
yeni ortamda hayatı sürdürebilmek için hayat şartlarıyla ilgili olan kavramları öğrenmek zorundaydılar.
Bkz. Radoslav Katičić, “Drugi jezici u povijesti hrvatskoga”, *Suvremena lingvistika* 43-44 (1977), s. 110.

5 Bkz. Dubravko Škiljan, “Domene i diskursi”, *Javni jezik – Pristup lingvistici javne komunikacije*
[Kamunun Dili – Kamusal İletişimin Diline Bir Yaklaşım], Biblioteka XX Vek, Beograd 1998, s. 59-111.

6 Dubravko Škiljan, “Domene i diskursi”, *Javni jezik – Pristup lingvistici javne komunikacije*, s. 89.

kalıp ifadelerdir ve bunlar özgün dil unsurları şeklinde karşımıza çıkmaktadır⁷. Osmanlı Devletinde bazı dairelerden çıkan belgelerin dili, Arapça ve Farsça ibarelerle dolu külfetli bir dil olmuştur. Halk için çıkarılan belgelerde ise sade dil kullanıldığı hâlde genel olarak günlük hayatta kullanılan dilden nispeten uzaktı. Buna, metinlerin bildirileceği halkın önemli bir kısmının Türkçe bilmediği göz önüne alınırsa, resmî belgelerin dilini halkın anlayabileceği derecede sadeleştirmek, hatta tercüme etmek gerektiğini düşünmek gerekir.

Resmî belgelerin dili, her ne kadar yerli dillere “tercüme edilmiş” olsa da, devlet söylemini yansıtabileceği derecede resmîyetini korumalıydı. Kuşkusuzdur ki eski dönemlerde de halka okunan beyanatlarda özgün belgede yer alan dil unsurlarının önemli bir kısmı kullanılmıştır. Bu dil unsurları, halkın dinlediği beyanatın talimat gücünü korumuştur ve bu güç sayesinde, bürokrasi söyleminin dili, kamusal dili etkiliyordu.

Hukukî söylemin dili, bürokrasi diline çok yakındır. Aralarındaki fark, hukukî söylemin, toplumsal menfaatlerin yanısıra, kişisel menfaatlerle de alakalı olması. Dolayısıyla, bürokrasi dilinden farklı olarak, hukuk dili, yazılarda kullanılmakla sınırlı kalmıyor, bazı hukukî işlemlerde sözlü iletişimde de kullanılır⁸. Osmanlılar döneminde çeşitli sebeplerle hukuk kurumlarıyla temasta bulunan şahıslar hukukî söylemde kullanılan Türk diliyle de karşılaşmış bulunuyorlardı. Onların çoğu, doğrudan değil “arabulucular” yardımıyla hukuk kurumlarıyla temaslarını gerçekleştirmiş olduğu halde kendi menfaatlerine ilişkin olan kavramların Türkçelerini öğrenip günlük hayatta çevrelerindeki insanlarla kurdukları iletişimde kullandıkları kuşkusuzdur. Zira, bir hukukî işlemde “taraf” olan bir şahıs genelde “tek başına” değildir, ailesi ve yakınları ya da benzer tecrübeye sahip olan diğer şahıslar da kendisiyle birlikte o işlemi takip etmektedirler⁹. Böylece hukukî söylemin dili günlük hayatta kullanılan dili etkilemiş, Türk dilinin, sözcükleri, deyim, tamlama, hatta kısa cümle gibi unsurları, Boşnak dilinde de kendine yer bulmuşlardır.

Eğitim Kurumlarında Türkçenin Kullanımı Üzerine

Osmanlı eğitim kurumlarında Türk dili kullanılırdı. Genelde Orta Çağda eğitim alanında kullanılan dilin, dinî ve ilmî söylemlerde kullanılan dillerle sıkı bağlantı içinde bulunduğunu hatırlamak gerekir. Zira, bir yandan dinî söylem, öte yandan ilmî söylem dünyaya bakışını anlatır¹⁰, eğitim kurumlarında okuyanlara bu dünyaya bakışı öğretilirdi. Nitekim, o dönemin okumuş insanı, bilgelik ile öğretimin bir bütünlük oluşturduğu bilincinde idi. Başka bir deyişle o dönemin insanı, öğrendiklerini, bildiklerini başkalarına aktarmak amacıyla bilgilerini arttırmaya çalışırdı¹¹.

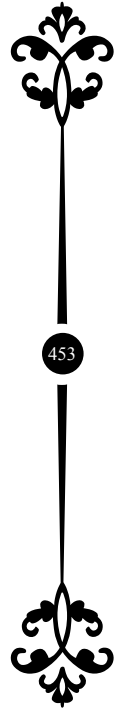
7 Krş. Dubravko Škiljan, “Domene i diskursi”, *Javni jezik – Pristup lingvističari javne komunikacije*, s. 88.

8 Krş. Dubravko Škiljan, “Domene i diskursi”, *Javni jezik – Pristup lingvističari javne komunikacije*, s. 89-91.

9 Aynı eser, s. 89.

10 Aynı eser, s. 105-107.

11 Jacques Le Goff, *Intelektualci u Srednjem vijeku* (Fransızcadan çeviren: Mihaela Vekarić), Naklada

İslam dünyasında dinî ve ilmî söylemlerde Arap dilinin önemli bir yeri var. Osmanlı kültüründe âlim ünvanına sahip olabilmek için bir kişinin Arapçaya hakim olması vazgeçilmez şartlardan biriydi¹². Böylece o dönemin eğitim kurumlarında okuyanlar, Türkçe ve Arapça bilirlerdi. Ana dili üçüncü bir dil olanların ise Türkçe ve Arapça öğrenmeleri gerekirdi.

Bu dillerin sadece büyük kültür merkezlerinde bulunan eğitim kurumlarında değil, Osmanlı Devletinin her bir tarafında açılan medrese ve mekteplerde belli bir düzeyde okutuldukları bilinmektedir. Mekteplerin bazılarında, medreseye ön hazırlık dersleri okutulurdu. Örnek olarak Saraybosna'nın Gazi Hüsrev Bey Mektebi'ni göstermemiz mümkün. Bu mektepte şehrin ileri gelen âlimlerden biri ders verirdi. Orada verilen eğitim-öğretimi tamamlayan bir gencin, Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde tahsiline devam edebilmek için yeterli bilgiye sahip olduğu günümüze kadar korunan bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır¹³. Medresede okuyanlar, akaid, kelim, sünnet, mantık gibi temel derslerin yanısıra Türkçe ve Arapçayı daha yüksek seviyede öğrenmek imkanına sahip idiler.

Balkanlar'ın birçok şehir ve kasabalarında bulunan kütüphanelerde Türkçe, Arapça ve Farsça kaleme alınmış çeşitli konulu eserler korunmaktadır. Bu eserlerin büyük sayıda bölgede var olması, burada yaşamış olan insanların yazılı kültürle kurdukları bağlarının bir gösterge niteliğindedir. Bunların önemli bir kısmı Osmanlı Devletinin büyük ilim-kültür merkezlerinden Balkanlar'a getirilmişken, bir kısmının, buranın şehir ve kasabalarında kaleme alındığı malumdur. Bunu gösterecek iki eseri burada gösterelim.

Eserlerden biri, Türk dilinde kaleme alınmış bir Arapça dilbilgisi kitabıdır. Bu dilbilgisi kitabının yazarı Ahmed oğlu Osman Efendi Şuglî adında bir şahıstır. Kendisinin, Sarayevo yakınındaki Visoko kasabasında dünyaya geldiği, 1715 yılında Sarayevo'da vefat ettiği kesin olarak bilinmekte. 17. yüzyılda Sarayevo'nun Ali Paşa Camii'nde imam ve hatip olarak görev yaptığından, bunun yanısıra bir ara Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde müdirdiğinden bulunduğundan eğitilmiş bir şahıs olduğunu anlıyoruz¹⁴. *Tuhfe-i Nadiriyyât-i Şuglî* başlığını koyduğu eserin mukkadime bölümünde yazar, medresede okuyanlara Arapçayı öğrenmelerini kolaylaştırmak arzusuyla bu dilbilgisi kitabını kaleme al-

Jesenski i Turk, Zagreb 2009, s. 111.

12 Saraybosnali Molla Mustafa Başeski, Saraybosna'nın âlimlerini mecmuasında tanıtmak üzere 1780 yılında kaleme aldığı kayıtların birinde şunu yazmıştır: *Ve dahi okur yazar çok var idi, kangı birini söylerim. Ammâ 'Arabî ile pek âşinâ olmayanları beyân u şerh etmem kitâbum tavil olmasun (37a/20). Parantez içinde verdiğimiz sayılardan birincisi yaprak numarasını, ikincisi yapraktaki satır numarasını gösteriyor.*

13 Geçmiş yüzyıllarda Saraybosna'nın önemli eğitim kurumlarından Gazi Hüsrev Bey Mektebi hakkında Hamdiya Kreševljaković (Hamdiya Kreševlyaković) tarafından kaleme alınmış "Husrevbegov mekteb" (*Spomenica Gazi Husrev-begove* četiristo-godišnjice, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, s. 43-45) başlıklı yazıda yukarıda verdiğimiz bilgileri bulmak mümkün.

14 Haso Popara, "Nekoliko novih podataka o Visočaninu Osman-ef. Šuglji, sinu Ahmedovu – Prilog izučavanju književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima". *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 32 (2011), s. 7–33.

dığını açıklamıştır¹⁵. Konumuz açısından dikkate değer husus, yazarın bu kitabı kendi çevresi için kaleme almış olmasıdır.

İkinci kitap aynı yazarın kalemindendir. *Tercüme-i Şurûtu Salâ* başlıklı bu eserden anlaşıldığı üzere, yazar Arapça kaleme alınmış dinî konulu bazı yazıları toplamış, bunları Türkçeye çevirerek kendi şerhlerini yazmıştır¹⁶.

Arapçanın, gençlere Türkçe üzerinden öğretilmesi ve dinî ilkelerin Türkçe üzerinden açıklanması, Türkçenin, eğitimin belli seviyelerindeki yerini açıkça göstermektedir.

Dinî söylemde Türkçe

Osmanlı Devletinin diğer bölgelerinde olduğu gibi Balkanlar'da da eğitim yoluyla Türkçeyi iyi öğrenmiş kişilerin sayısı çok yüksek değildi, Türkçeyi iyi bilen okur-yazar çevresi sınırlıydı. Bu çevrenin insanları, halkla doğrudan iletişimde buldukları alan dinî alan idi.

Yukarıda adı geçen Osman Efendi Şuglî gibi okumuş kişiler, dinî görevlerini yerine getirirken halkla yakın temasta bulunmuşlardır. Kamusal mekânda dinî konuları halka açıklarken, söylediklerini halkın anlayabilecek şekilde dili de kullanmaları gerekiyordu. Dolayısıyla, bu kişilerin ilim ve eğitim söylemlerinde kullandıkları dil, belli dilsel formlara sahip olmuşken, halkla gerçekleşen iletişimde biçim planında günlük konuşmalarda kullanılan dile yakın olmalıydı. Bir vaiz, bir imam, bir müderrisin bile, halka vaaz verirken o halkın anlayacağı dille konuştuğunu tahmin etmemiz gerekir.

Molla Mustafa Başeski'nin *Mecmuasında bu konu ile ilgili bazı ilginç kayıtlara rastlanmaktadır*. Şehrin o dönemdeki âlimlerini tanıttığı satırlarda yazar, Amasyalı Vaiz adı altında zikrettiği bir âlim için şunu söylemiştir:

*Anuñ tasladığı kürse çıkup Türk lisânile va 'zda eyüce çağırmaq bağırmaq*¹⁷.

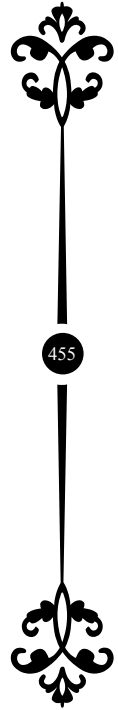
Bu âlim kişinin Amasyalı olması, cami kürsüsünde Türkçe kullanmasını doğal görmek için yeterli. Kendisinin, yirmi yıldan fazla Saraybosna'da yaşadığını, şehrin bir medresesinde müderris olduğunu aynı mecmuadan okuyoruz¹⁸. Dolayısıyla uzun bir süre şehrin içinde bir din bilgini olarak yaşamış, kültür hayatının şekillenmesinde bir rol almıştır.

15 Bu eser Saraybosna Tarih Arşivi'nin (Historijski Arhiv Sarajevo) yazma eserler koleksiyonunda 1310 (R-456/3) sayısı altında korunmaktadır. Bkz. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa (Hazırlayan Haso Popara), Cilt II, Al-Furqân Fondacija za islamsko nasljeğe – Historijski Arhiv Sarajevo, London-Sarajevo 1433/2011, s. 447.*

16 Bu eser Saraybosna Tarih Arşivi'nin (Historijski Arhiv Sarajevo) yazma eserler koleksiyonunda 1308 (R-456/1) sayısı altında korunmaktadır. Bkz. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa (Hazırlayan Haso Popara), Cilt II, s. 446.*

17 36a/9.

18 36a/8; 24b/17-19.

Kendisinin günlük hayatta karşılaştığı yerli insanlarla anlaşabilecek kadar Boşnak dilini bildiğini tahmin etmek doğru olacaktır. Bununla birlikte, camide vaaz verirken Boşnak dilini kullanması beklenemez. Bu din bilgininin, kürsüden geniş halk kitlelerine olmasa da, herhâlde belli çevrelere seslendiğini tahmin etmek gerekir.

Aynı mecmuada başka bir âlimin cami kürsüsünden “yarı Türkçe yarı Boşnakça” seslendiğini kayda geçirilmiştir¹⁹. Mecmua yazarının bu alimle ilgili verdiği bilgiler arasında kendisinin, Balkanlar’ın Karadağ toprağında bulunan Nikşiç yerinden Saraybosna’ya geldiğini, adının Molla Hasan olduğunu okumaktayız.

Bu iki kayıt, o dönemde Saraybosna’da kamusal alanda Türkçe kullanan din bilginlerinin var olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı zamanda, mecmua yazarının bu kayıtlarda Türkçeyi anmış olması, bu dilin Saraybosna’da kamusal alanda devamlı kullanılan bir dil olmadığı sonucuna bizi yönlendirmektedir.

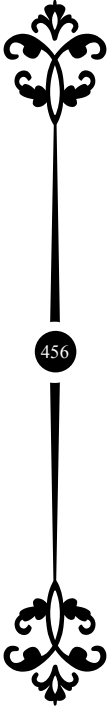
Öte yandan o dönemde halka seslenen her din bilgininin Boşnakça dilinde de büyük miktarda Türkçe kelime ve deyim var olduğu kuşkusuzdur. Bunlar sadece dinle ilgili, başka dillere çevirileri son derece hassa bir iş olan özel terimler değil idiler. Okumuş bir şahsın, eğitim yoluyla öğrendiği Türkçenin dil yetisinde var olması, onun şahsî idiyomunu etkilemiş olmalıydı. Böylece kendi dil yetisinde sahip olduğu Türkçenin bazı isim ve sıfatları, zarf ve fiilleri, hatta bazı deyim ve atasözleri halka vaaz verirken kullandığı Boşnak diline bile geçmiştir muhakkak. Toplumun dinî hayatında Türkçe unsurlarının yoğun bir şekilde hazır bulunması, yerli halk tarafından kullanılan dilin şekillenmesine kuşkusuz etki bırakmıştır. Genel olarak da dinî söylemde kullanılan dil her zaman örnek alınıyordu ve halk tarafından taklit ediliyordu.

Türkçenin Yayılmasında Dergâhların Rolü

Medrese çevresine yakın olmayan yerli halkın arasında Türk dilinin yayılmasında dergâhlar büyük rol oynamıştır. Halka açık olan dergâhlarda dinî konular tasavvuf öğretileri ışığında anlatılırdı. Bu anlatımlarda kolay kavranabilecek dil ve kültür unsurları kullanılırdı.

Bazı dergâhlarda, dervişlerin faydalandıkları kütüphaneler vardı ve bu kütüphanelerde pek çok kitabın yer aldığı bilinmektedir²⁰. Saraybosna gibi yerlerde okur-yazar kişiler divan şairlerinin eserleri dahil olmak üzere çeşitli konularda kaleme alınmış kitapları evlerindeki kütüphanelerde bile bulundurmuşlardır. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Saraybosna’nın alimlerinden olan Velihocaoğlu Hacı Mehmet Efendi’nin özel kütüphanesinde tefsir, hadis, islam hukuku, tasavvuf, astronomi, matematik, tıp, dil bilgisi, tarih, coğrafya gibi çeşitli konularda ve dillerde yazılmış 199 eserin bulunduğu, bun-

19 37a/6-9 (Ve dahi Nikşiçeli Mollâ Hasan, yarı Türkçe yarı Bosnaca va’z ederdi).

ların yanısıra Câmînin *Behâristân*'ı, *Rûmînin Mesnevi'si*, *Sûdînin Divan-ı Hafız üzerine kaleme aldığı şerh gibi önemli edebî yapıtların da yer aldığı tespit edilmiştir*²¹.

Dergâhlarda tasavvuf edebiyatı şairlerinin, az veya çok tanınmış olanların, pek çok şiir mecmuası bulunmuştur. Bu eserlerin bir kısmı dergah kütüphanelerine bağış olarak gelirdi, bir kısmı tarikat mensupları tarafından istinsah edilirdi. Önemli sayılan eserlerin istinsahını yapmak dergâhlarda yaygın bir faaliyet idi. Molla Mustafa Başeski'nin *Mecmua*'sında şu şekilde bir kayıt yer almaktadır:

*Bego-oglu delikanlu, babası tüccâr Sâlih-başa ile Mısır 'avdetinde yolda vefât. Muhibb-i dervîşân idi, Kaimî'nün büyük divânı yazmışdur*²².

Molla Mustafa bize söylediği gibi, genç yaşta vefat eden bu şahıs, 17. yüzyıl Saraybosna şairlerinden Hasan Kaimî Baba tarafından kaleme alınmış Büyük Divanı'nın istinsahını yapmıştır. Kendisinin bir medresede okuyup okumadığına dair bilgimiz yok, ama *muhibb-i dervîşân* olduğunu bu kayıttan öğrenmekteyiz. Bundan, dergâhların “gençlerin yazılı kültürle ilişki kurmalarına olanak sağladığını”²³ görmemiz mümkündür.

Adı geçen Hasan Kaimî Baba'nın *Divanı* Türkçedir. Orta Çağda edebî söylemin dinî ve ilmî söylemlere çok yakın olduğu, bunun başlıca sebebinin edebiyatın, din ve ilim gibi dünyaya bakışı nakletmekte rol oynadığında görmek gerektiği bilinmektedir²⁴. Din ve ilim söylemlerinde kullanılan dilin belli formlara sahip olması gerekirken, edebiyat söyleminde şairler yeni dilsel formları yapmakta, sözcüklere yeni, beklenmedik anlamları vermekte serbest idiler.

Dergâhlar yoluyla şiir ve özellikle dergâh çevresinde ortaya çıkan şiirler geniş halk kitlesine ulaşırdı. Şiirde ezberlenenler – sözcükler ve gramer formları – iletişimin çeşitli biçimlerine taşınırdı, günlük hayatta kullanılan dilin şekillenmesini etkilerdi.

Kamu Mekanlarda Dersler, Özel Mekanlarda Helva Sohbetleri

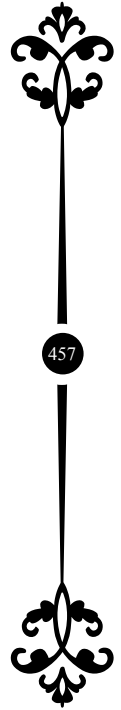
Gene herkese açık, amma genelde kamunun daha dar bir çevresini bir araya getiren bir başka kurum ise, camiler, mektepler gibi kamu mekanlarda bir âlim tarafından verilen dersler idi. Bu tür meclislere şeriat, astronomi, hadis gibi konulara ilgi gösteren kişiler gelirdi. Ders veren âlim ise, seçilen konudaki bir kitabı yüksek sesle okur, mecliste bulunanlara okunanların açıklamasını yapardı. Molla Mustafa Başeski'nin *Mecmua'sından kendisinin Gazi Hüsrev Beg mektebinde Velihocaoglu Hacı Mehmet Efendi'den şeriat ve*

21 Bkz. Mehmed Mujezinović, “Biblioteka Mehmed-Razi Velihodžića šejha i muderisa Husrev-begova hanikaha u Sarajevu”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 5–6 (1987), s. 65–82.

22 131a/19.

23 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam – Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 203.

24 Dubravko Škiljan, “Domene i diskursi”, *Javni jezik – Pristup lingvistici javne komunikacije*, s. 101-104.

nücûm derslerini aldığını öğrenmekteyiz. Aşağıdaki kaydı 1770 yılında yapmıştır:

Velî Hocaoglu el-Hâc Mehmed Efendiden Hüsrev Beg'ün mektebinde Mültekî²⁵ ile 'ilm-i nücûmî [...] istimâ' eder oldum²⁶.

Helva sohbetleri olarak bilinen meclisler daha çok özel mekanlarda düzenlenirdi. Bu meclislerde yüksek sesle kitap okuma alışkanlığının sürdürüldüğünü biliyoruz. Okunan kitaplar ya Türkçe, ya Arapça ya da Farsçaydı. Helva sohbetine katılan kişiler, yeni bilgiler veya şiirlerle birlikte bunların ifade edildikleri dili de öğrenirlerdi. Molla Mustafa Başeski *Mecmua'sında kayda geçirdiği gibi, kendisinin arkadaşlarıyla birlikte düzenlediği helva sohbetlerinde okuma faslından sonra sohbe devam edilirdi²⁷*. Toplanan insanların, okudukları konu(lar) hakkında görüş alış-verişinde de bulduklarını tahmin etmek yanlış olmayacaktır herhâlde. Öyle ise, aralarındaki sohbet, okunan kitabın dilinde ya da buna yakın bir dilde olmalıydı. Başka bir deyişle, yazılı kültürle ilgilenen ve o kültüre bir dereceye kadar vâkıf olan kişilerin kullandıkları dilde olmalıydı.

Çarşıda Pazarda Türkçe

Helva sohbeti adı altında toplanan her mecliste kitapların okunduğunu, ilmî veya edebî konuların tartışıldığını düşünmemekteyiz. Okuma alışkanlığı, eğitimini genişletmeye çalışanlar arasında yaygın olabilmıştır. Her ne kadar bu çevrenin sınırlı olduğunu biliyor isek de, içinde medrese eğitimi görmüş olan şahısların yanı sıra tüccarlar, zanaatkârlar, esnaf, yani toplumun ehl-i suk denilen sınıfın mensuplarının buldukları göz önünde tutmak gerekir²⁸. Bu toplumsal tabakanın, Orta Çağda ekonomi hayatının yanısıra kültür hayatı ve fizyonomisinin şekillendirilmesinde önemli rol oynadıkları genel olarak kabul edilmektedir²⁹.

Tüccar, esnaf, zanaatkârlar, çarşıda, pazarda işlerini yapacak kadar Türkçeyi biliyorlardı kuşkusuz. Onların kullandıkları Türkçe, sadece yaptıkları işlerle ilgili sınırlı sayıda kelimelerden ibaret değildi; malzemelerin temini, işlenmesi, üretim ve satım gibi işleri konuşabilecekleri derecede Türkçe bilmişlerdir. Genelde, dünyanın çeşitli yerlerinde “esnafın kurduğu geniş iş ağlarının dayandığı unsurlardan biri ortak dil idi”³⁰. Tüccarlar,

25 İbrahim Halebî'nin (ö. 1549) şeriat konusunda ünlü eseri.

26 16a/6.

27 33b/14.

28 Meselâ Molla Mustafa Başeski'nin kaydında şöyle okuyoruz: *Sohbetde kim idi: serrâc hâfız Mollâ 'Abdî Sarâçbegoviç; serrâcân kalfa başısı Ahmed serrâc; ve ev sâhibi Hasan; ve Hasan'ın ortagi bakkâl Mustafâ; ve serrâc Bekir Paşa Grabovi; ve Bozacı imâmî Şeço Mollâ Fazlı; ve Çomara Hâcî İsmâ'il; ve hâfız Mollâ Mahmûd hâfız-ı kütüb-hâne; ve Vilâyetoglu Mollâ Hasan; ve Tâbütcioğlu serrâc 'Osmân, şerik-i mezbûr Hasan; ve berber Mollâ 'Ömer; ve işte hakîr pür-taksir Mollâ Mustafâ kâtib. (33b/9-12)*

29 Jacques Le Goff, *İntelektualci u Srednjem vijeku* (Fransızcadan çeviren: Mihaela Vekarić), Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2009, s. 16.

30 Radoslav Katičić, “Drugi jezici u povijesti hrvatskoga”, *Suvremena lingvistika 43-44 (1977)*, s. 114.

zanaatkârlar işleri dolayısıyla yaptıkları yolculuklarda, ülkenin çeşitli yerlerinde Türkçe ya da diğer gerekli diller konuşarak iletişim sağlayabilirlerdi. İletişim dışında kalmamak için dil(ler)i bilmeleri gerekiyordu. Kuşkusuzdur ki çarşı “ikidilli ya da çokdilli temaların merkezi idi” zira “zanaatkârlar ve esnaf, kentli, köylü, ya da gelip geçici müşterilerine uyum gösteriyorlardu”³¹. Bir pazarlığın üstesinden gelebilmek için herhâlde sınırlı sayıda kelime bilmek gerekirdi, amma tüccarların “kendi memleketlerine döndüklerinde, aralarında kendi istekleriyle Türkçe konuştukları” bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır³². Aşağıdaki örnekte zikredilen Saraybosnalı bir mücellit gibi, Türkçeyi iyi bilen zanaatkârların var olduğunu da tahmin etmek gerekir. Herhalukârda bir mücellitin yaptığı işin hep kitaplarla ilgili olduğunu gözden kaybetmemek lazım. Bu durumda kendisi, elinden geçen kitapların yazıldıkları dil(ler)e, diğer esnaf erbabından daha fazla ilgi beslemiş olabilirdi.

*Sofa Mollâ Mustafâ, mücellidler kethudâsı hep Türkçe söylemek [yani: konuşmak] severdi*³³.

Bu kaydın şu iki hususu ortaya koyduğu görülür. Bunlardan biri, çoğunlukta Boşnak halkının yaşadığı Saraybosna çarşısında herkes değil, bazı insanların “hep Türkçe konuştukları” şeklindedir. Yukarıdaki kayıttan okunan ikinci husus, o toplumda Türkçenin üstün bir dil sayıldığı şeklinde ileri sürülebilir. Geniş çapta Türk diline dayanan bir kültürün aydınlatıldığı ortamda, o dilin üstün olması doğal bir durumdur. Eğitim kurumlarından ya da iş temaslarından Türkçeyi öğrenme olanağına sahip olmayan halk kesimi de, Türkçenin en azından bazı kelimelerini, deyimlerini bilmek istemiştir. Herhalukârda yerli dilde seyreden bir günlük konuşmada Türkçenin dil unsurlarını kullanmak, o kültüre ait olmanın bir simgesi idi.

Halk Arasında Kullanılan Türkçe Sözlükler

Geniş halk kitleleri arasında Türkçenin hazır bulunmasına işaret eden göstergelerden biri bölgedeki el yazma koleksiyonlarında bulunan sözlüklerdir. Türkçe ve Boşnakça kelimeleri içine alan sözlükler konumuz açısından dikkat çekmektedir. Bunlar yerli dilin Türkçe ile doğrudan temasını göstermektedirler. Bir sırada Türkçe kelimelerin, ikinci sırada bunların Boşnakça karşılıklarının verildiği bu “lûgat defterleri” günlük hayatın sade söz varlığını sergilemektedir³⁴.

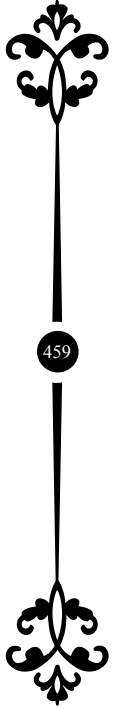
Türkçe-Boşnakça yazma sözlükler arasında, 1631 yılında Muhammed Hevâî Uskufî

31 Bernard Lory, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (Ed. F. Georgeon & P. Dumont), (Çeviren: Maide Selen), İletişim, İstanbul 2011, s. 298.

32 Bernard Lory, aynı makale, s. 302.

33 92a/1-2.

34 Taradığımız bu “lûgat defterleri” Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin *Katalog*'unda 7. ciltte 479-483 ve 491-494 sayfalarında kaydedilmişlerdir.

tarafından tamamlanmış manzum sözlüğün bir hayli popüler olduğu, günümüze kadar ulaşan nüshaların nispeten yüksek sayısından anlamaktayız³⁵. Yazar bu eserine *Makbul-i Ârif* başlığını koymuştur³⁶.

Mukaddime kısmında eserinden bahsederken içinde bir takım gizli anlamlı sözcükler ve mecazî anlamlar kullandığını, bazı yerlerde okuyan herkesin hoşuna gidecek latifeler dile getirdiğini, bunları ârif kişinin anlayacağını bildirmiştir³⁷. Eserinde yer verdiği bu sözler ile, ilgili tarafa bir yandan Türk dilini öğretmeğe, öte yandan Türk kültürünü tanıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Sözlüğü ezberleyen, Türkçenin söz varlığının yanı sıra Türk kültürünün unsurlarını belli bir derecede öğrenmiş olurdu. Dolayısıyla, Türkçenin Osmanlı döneminde resmî ve yarı resmî olan söylemlerde kullanılması, yerli dil ve kültürün şekillenmesinde ne kadar önemli yere sahip olmuş ise, günlük hayattaki iletişimde Türkçe kelimeler, deyimler, atasözlerin yerli halk tarafından bilinip kullanılması da o derecede büyük rol oynamıştır. Günlük hayatla ilgili olan birçok Türkçe kelimelerin Boşnakçaya (ve diğer Balkan dillerine) geçmesi, bunlardan bir kısmının günümüze kadar ödünç alınmış kelimeler olarak Balkan dillerinde varlıklarını sürdürmeleri geçmiş yüzyıllarda bu günlük iletişimlerde kullanılan bir “karma” dilin sonucu olmalı.

19. Yüzyıla Kısa Bir Bakış

Yukarıda sözü geçen bu küçük Türkçe-Boşnakça lügatlerin önemli bir kısmı, kâğıt ve mürekkepten anlaşıldığı gibi, 19. yüzyılda, bir kısmı 18. yüzyılda kaleme alınmıştır. Saraybosna'nın Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde bulunan bir defterde Türkçenin öğrenilmesini teşvik eden şu cümlelere rastlanır:

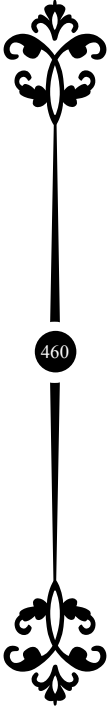
*Ve bundan sonra inşaallah Türçe öğrenelim,
ayak altında kalmayalım, Türçe bilenden utanmayalım.
Söyleme bilenler söyledüklerinde, bilelüm ne söyleyorlar.
Dilsuz gibi oturmayalım, ne poturlar demesünler bize.
Bunlar da Türçe bilür destünler. Öyle olup hazz ederüz.*

Ondokuzuncu yüzyıl siyasî ve toplumsal hayatta önemli değişmelerin meydana geldiği bir dönemdir. Bu değişmelerin getirdikleri yeni şartlar millî dillerin gelişmesi ve yaşatılması için uygun ortam yaratmışlardır. Balkan bölgesinde Türkçenin kamusal alandaki konumu değişmiştir.

35 Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nin *Katalog*'una göre sadece bu koleksiyonda 40'a yakın nüshası tespit edilmiştir.

36 Yazar, eserinin adını şu mısradaki veriyor: *dedüm makbül-i ârif aya nâmi (5b/6)*. Bu mısranın yazmadaki yerini şu yayından yararlanarak veriyoruz: Muhammed Hevai Uskufi, *Maqbül-i 'Arif (Potur Şahidiya) (2001) Tuzla*. Bu yayında Saraybosna'nın Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesinde korunan Sözlük'ün bir nüshasının tıpkıbasımı yayımlanmıştır.

37 *Kemâl ehli olan aklar rumûzın / o fehm eyler işârât u gumûzın (3b/9 – 4a/1); letâi 'ifden beyân etdüm Bosanca / ki der gören be vallahi hasenca (4b/1-3)*.

Türkçenin öğrenilmesi için teşvik edici cümlelerin öğrenci defterinde yer almalarını belki bu yeniliklere karşı bir nevi yanıt olarak görmek mümkündür. Yüzyıllar boyunca yaşanan kültürün bir simgesi konumunda bulunan Türkçe, belki de o kültürü taşıyan sivil toplumun bir iç bağlantısı olarak görülüyordu.

On dokuzuncu yüzyıldaki bir başka önemli gelişme, basının ortaya çıkmasıdır. 1865 yılında getirilen kanunla, her vilayetin merkezinde basın evinin kurulması ve gazetenin çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bosna vilayetinde 16 Mayıs 1866 tarihinde *Bosna* gazetesi çıkmaya başlamıştır. Bu yayın, dış sayfaları Boşnakça, iç sayfaları Türkçe olmak üzere iki dilliydi. İki sene sonra (1868) yayın hayatına giren bir özel gazete de Boşnak ve Türk dillerinde yazıları yayımladı. Bu süreli yayının adı da iki dilliydi: *Gülşen-i Saray – Sarajevski cvjetnik*.

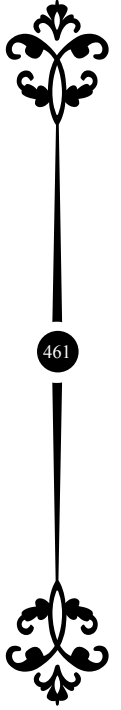
Bosna gazetesi 1878 yılına kadar (Berlin Kogresi'ne kadar) çıkmaya devam etmiştir. 1 Eylül 1878 tarihinden itibaren adı *Bosna-Hersek Gazetesi* olarak değiştirilmiş, yazılar Boşnakça ve bazıları Almanca idi. Resmî gazete olan bu basın organında artık Türkçe yazılara yer verilmemiştir.

1884 yılında Bosna'da *Vatan* adlı bir gazete Türk dilinde çıkmaya başlamıştır. Boşnak aydınları tarafından çıkarılan bu gazetenin Türkçe olmasını desteklemek için Avustura-Macaristan İmparatorluğu'nun herhalde kendince bazı sebepleri vardı. *Vatan* gazetesinde yer alan konuları zikredelim: *İcmâl-i Ahvâl*, (Dış Haberleri), *Telgraf Havâdisleri*, *Havâdis-i Dâhiliyye* (İç Haberleri), *Muharrerât*, *Şettâ*.

1897 yılına kadar yayın hayatını sürdüren *Vatan*'ın yerini *Rehber* gazetesi almıştır. Dört sayfa Türkçe yazılar yayımlayan *Rehber*'in başlığında *Haftada bir defa neşrolunur; siyasi ve ilmî islam gazetesidir*. *Rehber*'in yayın hayatı, 1899'dan 1902 yılına kadar kesintili olarak ve bazı sayıların geç çıkmasıyla devam etmiştir.

Türkçe ve Boşnakça yazılar yayımlayan diğer bir gazete 11 yıl sonra Diyanet İşlerinin bünyesinde yer alan "Alimler Cemaati"nin bir yayını olarak çıkmaya başlamıştır. Yaklaşık iki sene devam eden *Misbah*, eski harflerle basılmıştır.

1908 tarihinde Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna ilhakı ilân edildiğinden sonra halka yönelik çıkarılan gazeteler Boşnak dilinde yayımlanmıştır. Amma bu gazetelerde Türkçenin çeşitli dil unsurlarına rastlamak mümkündür. Bunun sadece bir örneği olarak 1907 yılında çıkmaya başlayan *Ogledalo* gazetesi gösterilebilir. Boşnak dilinde ve Latin harfleriyle basılan bu gazetenin başlığında eski Türk harfleriyle bir üst başlık olarak *İbret*, onun hemen altında Türk dilinde şu yazı yer almıştır: *Âsâra bakup ibret alan var ise erdür. "Bosna" yüzi başdan başa meydân-ı 'iberdür*.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Bosna’da çıkarılan bu gazetelere bakıldığı zaman, kamusal alanda kullanılması sona erdikten sonra Türkçenin, Bosna toplumunda (herhalde Balkanların diğer toplumlarda da öyle) bir birleşme (kohezyon) sembolü olarak varlığını devam ettirdiği görülür. Başka bir deyişle, Balkanlar bölgesinde siyasî, toplumsal ve kültürel değişmeler sonucu kamusal söylemden çekilen Türkçe, tarihe karışıp kaybolmamıştır.

Bazı eğitim kurumlarında öğretim dili Türkçe olmadığı halde Türkçe dersleri verilirdi. Bu okulların öğrencileri ve mezunları Türkçe yazılmış kitapları okuyorlardı, istinsah yapıyorlardı. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’nin *Katalog*’undan alınan birkaç örnek gösterelim:

14 varakta Türkçe kaleme alınmış bir Arapça dilbilgisi kitabı (*Şerh el-Emtıla el-Muhtelifa*) 1809 yılında Halil el-Bosnevî tarafından istinsah edilmiştir.

18 varakta Türkçe kaleme alınmış bir Arapça dilbilgisi kitabının (*Şerh el-Emtıla el-Muhtelifa*) istinsahını Abdullah Hromiç adında bir şahıs 1837 yılında tamamlamıştır.

11 varakta Türkçe kaleme alınmış bir Arapça dilbilgisi kitabının (*Maksūd ve ‘Izzī I’lāl*) Hafız Mustafa Kulenoviç tarafından 1902 yılında istinsah edilmiştir.

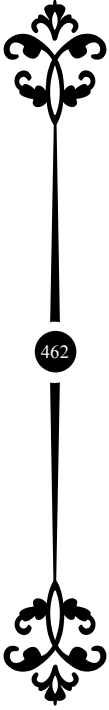
27 varakta Türkçe kaleme alınmış bir Arapça dilbilgisi kitabının (*Maksūd I’lāl*) istinsahını 1915 yılında Ahmed Korkut yapmıştır.

Yukarıda dile getirildiği gibi, Osmanlı döneminde Bosnada (Osmanlı Devletinin bazı diğer bölgelerinde olduğu gibi) Arapça ve Farsçanın yanı sıra Türkçe, eğitimin bir simgesi konumunda bulunmuştur ve bu durum yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Genel olarak eğitim ve kültür, toplumun üst düzey sınıfları tarafından geliştirilen ve korunan alanlardır. Böylece Türkçe, 19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar bölgesindeki halkın belli kesimleri için kimliğin bir belirtisi olarak kabul edilmiş idi.

Sonuç

Osmanlılar döneminde Balkanlar coğrafyasında Türkçe, kullanılan bir dil hâlini almıştı. Bu dil öncelikle idarî düzeyde ve devlet makamlarında kullanılmıştır. Bölgede sancakbeyi, kadı, asker, kâtip gibi görevli gelen kişiler Türkçe konuşmuşlardır. Yerli halk böylece devlet makamlarıyla – doğrudan ya da dolaylı – temasları gerçekleştirmişken belli bir düzeyde Türkçe ile “tanışmış olurdu”. Nitekim, Balkanların yerli halkları arasında günlük hayatta ana dil konuşulmuştur.

Devlet merkezinden bölgeye gelen resmî belgelerle beyanatlar Türkçe idi; hukukî söylemin dili de Türkçe idi; “İmparatorluğun çeşitli Müslüman unsurlarından derlenen

Osmanlı ordusunun içindeki dil ilişkileri” kesin bir şekilde bilinmediği halde³⁸, Türkçenin bu söylemde belli bir yere sahip olduğu kesindir³⁹. Balkanların geniş halk kitleleri arasında Türkçe bir dil sistemi halinde bilinmediği halde onun kamusal alanda yoğun bir şekilde hazır bulunması yerli halk tarafından kullanılan dilin şekillenmesine önemli bir etki bırakmıştır.

Yüzyıllar boyunca devam etmiş olan Türk yönetimi devresinde, Balkanlar’da eğitim, bilim, kültür alanlarında büyük gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler aşamasında, eğitim ve bilimin altyapısı olan medrese ve mektepler kurulmuş, belli bir süre sonra bu toprağın insanları Türk uygarlığına katkılarını vermeye başlamışlardır. Aslında bu katkılarını ve genel olarak toplumsal yükselişi Türkçeye hakim olduklarından itibaren gerçekleştirilmişlerdir. Osmanlı Türkçesinin yanı sıra Arapça ve Farsça öğrenmeleri de gerekirdi.

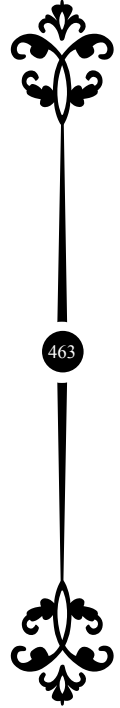
O devrede kurulan tekke ve zaviyeler bölgedeki kültür hayatının gelişmesini önemli derecede etkilemiştir. Halkla doğrudan temasta bulunmuş olan tasavvuf erbabı, din görevlileri gibi şahıslar, Türk dilinin yerli halk arasında yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Bu gelişmelerin daha çok kent ortamında meydana geldiği bilinir, köylerde, küçük yerleşim merkezlerinde Türkçenin yerli halk tarafından daha az biliniyor kullanıldığı kuşkusuzdur.

Öte yandan, Türkçenin, günlük yaşayışın tümünü etkileyen din-kültür-bilim alanlarında kullanılmış olması bu dilin sözcük, deyim, atasözleri gibi çeşitli unsurlarının Balkan dillerine girip yerleşmesine yol açmıştır. Kendi dil yetisinde Türkçeye sahip olan bir din adamı cami kürsüsünden Boşnak dilinde bile halka hitap ederken büyük sayıda Türkçe unsurlarını kullandığı kuşkusuzdur; dergâhlarda okunan Türkçe ilahilerin mısraları, bazen de anlamları halk tarafından öğrenilirdi; camiler, mektepler gibi eğitim kurumlarında herkese açık verilen derslere, daha çok özel mekanlarda düzenlenen helva sohbetlerine katılan kişiler, bu tür meclislerde kitapların okunma alışkanlığı sayesinde çeşitli konulardaki bilgilerle birlikte o kitapların yazıldıkları dili (dilleri) de öğrenilirdi.

On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan siyasî ve toplumsal gelişmelerin sonucunda Balkanlar bölgesinde Türkçenin kamusal alandaki konumu değişmiştir. Bununla birlikte Türkçe özellikle kültür hayatındaki varlığını bir süre daha devam ettirmiştir. Toplumun üst düzey sınıfları tarafından geliştirilen ve korunan kültür alanında Türkçenin 19. yüzyıl boyunca, hatta 20. yüzyılın ilk yarısında Bosna bölgesinde çıkarılan bazı gazetelerde ve eğitim kurumlarında yaşamış olması halkın belli kesimleri için kimliğin bir belirtisi olduğuna işaret etmektedir.

38 Bernard Lory, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak*, (Ed. F. Georjon & P. Dumont), (Çeviren: Maide Selen), İletişim, İstanbul 2011, s. 301.

39 İ. Fazlıoğlu “XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde askerî sınıfın en alt kademesinin bile Müslüman olması ve Türkçe bilmesi zorunlu hale gelmişti” şeklinde bir tespit ileri sürmüştür. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Döneminde ‘Bilim’ Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri v Önemi”, *Kutadgu Bilig* 3, (<http://www.kutadgubilig.com/makaleler>) 30 Ekim 2013.

OSMANLI YÖNETİM FELSEFESİ ÇERÇEVESİNDE İSTİMÂLET TATBİKÂTI: 15-16. YÜZYIL BOSNA-HERSEK ÖRNEĞİ¹

Sedad BEŞLIJA*

Giriş

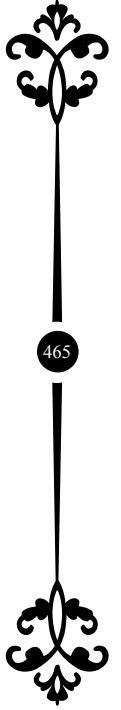
Yaptığımız araştırma Osmanlı Devleti'nin yıldırım hızıyla yükselişinin, kurumlaşmış teşkilatlaşmasının ve uzun süreli varoluşunun sebeplerini inceler. Bu izleri takip ederek amacımız Osmanlılar'ın 16. yüzyılın sonlarına kadar Bosna'yı kendi devletine ilhak etmeleri ve bu topraklarda hakimiyetleri açısından üstlenmiş oldukları metot, tedbir ve yöntemleri (çağdaş deyimle politik stratejisini) tespit edip değerlendirmek idi. Araştırmalar adı geçen konuların çoğunun istimâlet siyaseti kavramı altında incelenebileceğini göstermiştir.

Yapılan bazı araştırmalar Bosna-Hersek'te son on yıl içerisinde kaleme alınmış tarih ders kitapları arasında farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Sırp ve bazen Hırvat dilinde yazılan ders kitaplarında Osmanlı tarihi öğrencilere en kötü imajla yansıtılmaktadır. Sırpça kitaplarda en çok rahatsız edici konu da Sırp'ların Osmanlılar tarafından kazığa oturtulup öldürüldüğü iddiasının sık sık tekrar edilmesidir. Günümüzde kullanılan ders kitaplarını Bosna ile ilgili 15-18. yüzyıl Fransisken ve Ortodoks kronikleriyle karşılaştırdığımızda, milliyetçiliğin bu ülkedeki tarih yazımını nasıl tahrip ettiğini ve mevcut ders kitaplarının acilen değiştirilmesi gerektiğini daha iyi anlamış oluruz.² Eğer geniş tarih araştırmalarının özet niteliğinde sunulmuş sonuçları ders kitaplarında bu şekilde tanıtılmakta ise, o zaman söz konusu kaynaklara istinaden son 100-150 sene içerisinde yazılan tarih kitaplarının çoğunda nelerin yazılıp çizildiğini metinleri okumadan önce de tahmin

* Dr., Saraybosna Üniversitesi-Tarih Enstitüsü, Saraybosna, Bosna Hersek. sedadbeslija@gmail.com

1 Bu çalışma Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Tarih Bölümü'nde 2012'de savunulan "16. Yüzyılın sonlarına kadar Bosna'da Osmanlı hakimiyetinin istikrarı için alınan tedbir ve yöntemler" (Mjere i metode za stabilizaciju osmanske vlasti u Bosni do kraja 16. stoljeća) başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nin ana sonuçlarını içermektedir. Aşağıdaki dipnotlarda verilen kaynakça söz konusu tezin sadece bir kısmıdır.

2 Detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Alibašić, *Images of the Ottomans in History Textbooks in Bosnia and Herzegovina*, İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 17, 2007, 103-137.

edebiliriz. Dolayısıyla, tarihe hakaret etmeyecek tarafsız ve bilimsel araştırmalar bugünü doğru anlamak ve geleceğe emin temeller atmak bakımından pek mühimdir. Güneydoğu Avrupa, yani Balkanlar Osmanlı Devleti'nin beş asırdan fazla izlerini bıraktığı topraklar olması, bu izlerin halen de görölmesi, hatta bu topraklarda yaşayan milletler arasında onların canlı olmaları, geçmişin o dönemini objektif bir şekilde ortaya koymak için sürekli çalışmak gerekir. Bu anlamda çalışmamızın önemi de bu fikirden gelmektedir.

İstimâlet siyasetinin Osmanlı Devleti'ndeki yeri, kavramsal içeriği, tanımı, yöntemleri ve kapsamı

Tarih bize güç ve iktidarın siyasetten daha eski, kuvvetli ve sağlamcı olduğunu öğretir. İnsanlar siyasetten gayri zulüm, şiddet ve çeşitli hilelerle asırlarca iktidarın sahibi olabilmişlerdir. Denilir ki verimli ve olumlu iktidar ancak düzenli siyasetten geçmektedir. Lâkin, bu sıfatları olmayan iktidarı ise sırf yalın, menfaat yönetir. Bu nedenle, her düzenli iktidarın «siyasetli iktidar» olduğu söylenebilir.

Osmanlı Beyliği'nin devamı olan Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye tarih ilmi çerçevelerinde yapılan araştırmalar açısından bitmez tükenmez bir alanı temsil etmektedir. Yaptığımız araştırma Osmanlı Devleti'nin yıldırım hızıyla yükselişinin, kurumlaşp teşkilatlaşmasının ve uzun süreli varoluşunun sebeplerini inceler. Bu izleri takip ederek amacımız Osmanlılar'ın 16. yüzyılın sonlarına kadar Bosna'yı kendi devletine ilhak etmeleri ve bu topraklarda hakimiyetleri açısından üstlenmiş oldukları metot, tedbir ve yöntemleri (çağdaş deyimle politik stratejisini) tespit edip değerlendirmek idi. Araştırmalar adı geçen konuların çoğunun *istimâlet siyaseti* kavramı altında incelenebileceğini göstermiştir. İstimâlet, Arapça mâle (لام) fiilinden istifâl babında türetilmiş master bir kelimedir. Sözlük manası olarak, Meyl (میل) meyil, eğim, eğiklik, eğilim ve temayül, sapma; istimâle (لامتسا) ilâ (الى) harf-i ceriyle kullanıldığında birine, bir şeye karşı sevgi, muhabbet ve sempati duyma, kalpleri fethetme, kendini beğendirme anlamlarına gelir. İstimâlet, tarihî bir terim olarak meylettirme, cezbetme, gönül alma, birinin gönlünü celb etme, reâyâperverlik veya engin hoşgörü ile Osmanlılar'ın uyguladığı fetih siyâseti için kullanılan bir tabirdir.³ Osmanlılar bir nev'i siyaset «doktrini» olarak bilinen bu siyaseti eski Ortadoğu islami devletlerinden devralmış, maharetle kendi devlet görüşüne uygun hale getirmiş ve ondan sonra her türlü toplumsal farklılıkları gözardı edip bütün iç ve dış faktörlere karşı kendisinin ilk politik seçeneği olarak belirlemiştir. En kısa ifade ile istimâlet siyaseti çok yönlü olarak farklı metot, taktik, araç, yöntem ve tedbirden oluşan ve kullanılan bir gönül alma ve yönlendirme siyâsetidir. Bu siyasetin temel hedeflerinden ikisi Osmanlı Devleti'ni karşı tarafa sevdirmek ve devletin hakimiyeti altına girecek toprak kapsamını ve sınırlarını genişletmek idi. Bu sürecin temel unsuru Osmanlı

3 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, Enderun Kitâbevi, 1989, 104; Mücteba İlğürel, "İstimâlet", DİA, XXIII, İstanbul, 1996, 362; İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara, 2011, 779.

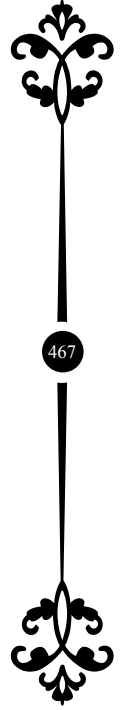
merkezi iktidarının devlet idarecilerine, askeri teşkilatına ve dinlerine saygı gösterip geniş halk kitlelerine karşı göstermiş olduğu ilişkilerden ibarettir. Kısaca diyebiliriz ki, insan unsurunun bulunduğu her alanda istimâlet siyâseti de uygulanmıştır.⁴

Global çerçeve – 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı Devleti

Takip ettiğimiz metodolojik yaklaşıma göre istimâlet siyaseti bazı kaynaklarda kavram olarak geçmektedir. Hatta istimâlet-name, istimâlet hükmü veya istimâlet kâğıdı şeklinde idari-bürokrasi alanında da bu konuyu takip edebiliriz. Ancak, bir tarihçi konuya daha çok metinlerin bağlamından ve başarılı bir şekilde “satır aralarını” okumayla yaklaşabilir. Erişilebildiğimiz Osmanlı arşiv kaynaklarını, yayınlanmış olan bazı Batılı kaynakları ve okuduğumuz mesleki literatürü dikkatle inceleyerek istimâlet siyasetinin 16. yüzyılın sonlarına kadar doğrudan veya “politik uydu” sıfatıyla Osmanlı Devleti’ne bağlanmış olan bölgelerde teorik ve pratik olarak uygulamış olduğunu tespit ettik. Bu bölge Orta ve Güneydoğu Avrupa’dan başlayıp, Kırım Hanlığı ve Kıbrıs gibi birçok adanın üzerinden giderek Doğu’nun en uzak sınırlarına (Azerbaycan’a) kadar yayılır.⁵

4 Geniş bilgi için bkz.: Mücteba İlgürel, *Osmanlı Devletinde İstimalet Siyaseti*, XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994), Ankara, 1999, 941-947; Ahmed Akgündüz – Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, 1999; *Türkler Ansiklopedisi*, 9. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Hazırlayan: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, (Taktim Bölümü); Halime Doğru, *Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskan Siyaseti*, *Türkler Ansiklopedisi* (9. Cilt), Yeni Türkiye Yayınları, Hazırlayan: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, 165-176; Heath W. Lowrey, *Fifteenth Century Ottoman Realities: Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, İstanbul, 2002; Heath W. Lowrey, *The nature of the Early Ottoman State*, State University of New York, 2003; İlber Ortaylı, *Osmanlı Barıştı*, İstanbul, 2003; Haldun Eroğlu, *Osmanlıların Rumelideki fetih stratejileri*, POF 52-53, Sarajevo, 2003, 191-211; Halil İnalçık, *Osmanlı’da devlet, hukuk, adalet*, İstanbul, 2005, 11-24; Halil İnalçık, *Türkler ve Balkanlar*, BAL-TAM Türklük bilgisi, Sayı: 3, Prizren, 2005, 20-44; Ahmet Şimşirgil, *Birincil kaynaklardan Osmanlı tarihi – Kayı Cihan Devleti*, II , İstanbul, 2006; Senad Hasanagić, *Izvori osmanske tolerancije*, Društvena istraživanja – Časopis Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, Yıl: 1, Sayı: 1, Zenica, 2007, 47-57; Veysel Öz, *Feridûn Bey’in Münşeât Mecmuasında Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı’da İstimâlet Siyaseti*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010, 166 Sayfa (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

5 Lajoş Fekete, *Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699*, TTK, Belleten, XIII/52, İstanbul, 1949, 666-732; Konstantin Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, predgovor i napomene Đorde Živanović, Spomenik SKA, CVII, Odjeljenje društenih nauka, Nova serija 9, Beograd, 1959, 69; Jozef Blaskovics, *Osmanlılar Hâkimiyeti Devrinde Slováky’deki Vergi Sistemi Hakkında*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, br. 12, Ankara, 1969, 89-118; Tursun-bey, *Târih-i Ebû’l-feth*, Haz.: Mertol Tulum, İstanbul, 1977, 98; M. Delilbaşı, *Sultan II. Murad’ın Fethinden Sonra Selânik’te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi*, Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25, Ankara, 1982, 361-364; Melek Delilbaşı, *Johannis Anagnostis - Selânik’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih (II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989, 24-50; 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565.), I i II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 28, Ankara, 1995, 9, 12, 24, 213, 299, 305, 306, 307, 311, 353, 355, 416, 434 ve 447; 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 33, Ankara, 1996, 42; 7 Numaralı Mühimme defteri (975-976/1567-1569.), II i III, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 37, Ankara, 1999, 28, 298, 408, 415-416; M. İlgürel, “*İstimalet*”, DİA, XXIII, 362; A. Akgündüz – S. Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, 134-138; H. Mustafa Eravcı, *Mustafa ‘Ali’nin Nusret-namesi ve Onun ışığında Yazarın Tarihçiliği*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 24 Sayı: 38, Ankara, 2005, 174; Nuri Çevikel, *Kıbrıs – Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası (1570-1878.)*, İstanbul, 2006, 69-71; V. Öz, *Feridûn Bey’in Münşeât Mecmuası’nda Bulunan İstimâletnâmeler*, 25-44.

Yerel çerçeve – 15. ve 16. yüzyıl Bosna'sı

Herhangi bir siyaset söz konusu olsa toplumun en önemli kısımlarını ihtiva ettiği bilinmektedir. Aynı şekilde Osmanlı istimâlet siyaseti de politik, askeri, iktisadi, dini ve kültürel alanlara da yansımıştır. Metnin devamında 15. ve 16. yüzyıl Bosna'sında toplumun somut politik, askeri, iktisadi ve dini alanlarda istimâlet siyasetin nasıl uygulandığından bahsedeceğiz.

Osmanlı padişahlarının ve devlet idaresinin siyaset tatbikatı mevzusuna bakıldığında Bosna istisna değildir. 1463'e kadar Osmanlı-Bosna ilişkilerinde göze çarpan gerçek padişahların (Birinci Murad, Yıldırım Bayezid, Mehmed Çelebi ve İkinci Murad) geniş Balkan bölgesinde bulunan ve Osmanlı hakimiyetini kabullenmiş kitlelerin yardımı ile gerçek ve açık bir şekilde Bosna Krallığı'nın sonu, bu toprakların ilhakı ve orada iktidarı sağlamak için her türlü mücadele ve gayret göstermiş olmalarıdır. Nitekim, gerek Bosna Kralı gerekse Bosna'nın feodal derebeyleri gerekse yerli halk kitleleri ile yürütülmüş ilişkilerde, Osmanlı'nın bir tek hedefi vardı – çeşitli politik, metot ve manevralar ile Bosna'da kırılma anı gelince kendilerine temayül edip yeni devlet sistemini destekleyip taraflarına geçecek (pro-Osmanlı) fırkayı geliştirmektir. Aynı zamanda, kendi otorite, askeri ve ekonomi gücünü iyi kullanarak Bosna'nın Osmanlı'ya karşı çıkan ve can ve mallarını kurtarmaya çalışan kitlelerin her çeşit kaynaklarını yok etmeye çalışmasıdır.⁶

Bu gayret ve çaba 1415'te neticelenmiş oldu. Laşva (Orta Bosna) Harbi'nden sonra Macaristan Krallığı Osmanlı'ya karşı göstermiş olduğu rekabetini yitirip bertaraf olundu. Yarım asır boyunca Osmanlı Devlet'i Bosna'nın hem alt hem de üst sınıfına ait olan halka karşı kendisini kabul ettirip, sevindirmek için sistematik olarak siyaset becerisini göstermiş oldu. Nasıl bir sistematik siyasetin uygulandığının en güzel örneğini Fatih Sultan Mehmed önderliğinde 1463'te gerçekleşen Bosna'nın fethi, öncesi ve sonrası işaret etmektedir. Bu zamanlarda, Osmanlılar Bosna halkının bir bölümünü celbedip kendi tarafına iltihaklarını sağlamlarında başarılı olmuştur. Bu konuda tarihe damgasını vuran örneklerden en meşhuru Bosna'daki bazı kale bekçilerinin Osmanlı hakimiyetini kabul-

6 Hazim Šabanović, *Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463. godine*, Godišnjak Istorijskog društva BiH, VII/1955, Sarajevo, 1955, 37-51; Desanka Kovačević, *Prilog pitanju bosansko-turskih odnosa*, GDI BiH, god. IX/1960, Sarajevo, 1961, 258-263; Momčilo Spremić, *Turski tributari u XIV i XV veku*, Istorijски glasnik, br. 1-2, Beograd, 1970, 9-58; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1982.; Vasa Čubrilović, *Poreklo muslimanskog plemstva u BiH*, (JIĆ, I, Beograd, 1935.): Odabrani istorijski radovi, Beograd, 1983, 215-216; Boris Nilević, *O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine*, Pregled, Yıl: LXXVI, Sarajevo, 1986, 422-424; Boris Nilević, *O moralnom stanju Bosne pred 1463.*, POF, 40/1990, Sarajevo, 1991, 115-116; Đuro Tošić, *Bosna i Turci od Kosovske do Angorske bitke*, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine 1, Beograd 1995, 96; Enes Pelidija, *O odnosima Osmanlija i Kosača u XV stoljeću*, Zbornik radova "Naučni skup Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba – Mostar, 23-05.2003.", BZK "Preporod" (GD Mostar, Mostar, 2005, 52; Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti – Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387-1463.*, Zagreb/Sarajevo, 2006; Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hrančić Kosača*, Sarajevo, 2009; ve 15. ve 16. asır kaleme alınmış bir çok Osmanlı tarihi kronikleri (Oruç-beğ Tarihi, Aşık Paşazade Tarihi, Dursunbey Tarihi, Hoca Sadeddin Efendinin *Tâcü't-tevârihi*, Peçuylu İbrahim Tarihi ve saire)

lenmiş olmaları ve kaleleri sultanlara teslim edip onların taraflarına geçmeleri bazılarının da şahadet getirmeleridir. Bosna Krallığı 1463'te Ortaçağ hukuku açısından son bulmuş ise de bu bilgi toprakların tamamen feth edildiği anlamına gelmemektedir. Bunun delili kalan bölgelerin (ta 1592'ye kadar – Bihaç kalesi) Osmanlı Devleti'ne ilhakıdır.⁷

Bosna'daki hakimiyetin istikrarı için Osmanlılar değişik faktörlerle “karşılıklı menfaat uzlaşmaları” metoduyla bir siyaset yolu seçmişlerdir. Bunların şekillendirilmesi bazı yerlerde “güç ikileme” girilmesi, belli bir seviyede eski ekonomi sisteminin kabul görülmesi, kukla devlet olarak Bosna Krallığı'nın (1465-1476.) yenilenmesi ve tedrici bir şekilde Ortaçağ'dan kalan yerel kurumları aniden ve kabaca silmeden kendi idari sistemini yerleştirme yönünde olmuştur. Osmanlı Devleti'nce stratejik bölgelere halkın iskan edilmesi ve kaldıkları bölgelerde normal hayat koşullarını sağlaması Bosna'da tipik bir istimâlet siyaseti örneğini belirtmektedir. Bazı gurupların Osmanlı hakimiyeti çerçevesinde iskanı kabul etmeleri ve verimli olmaları için onların karşılıklı menfaat yoluna tabii tutularak temayül, destek ve teslimiyetini de kazanmak gerektiği manasına geliyordu. Bu anlamda Osmanlı hakimiyeti altında çalışan devlet idarecilerinin, reyayı her türlü zulümden koruma faaliyetlerinin önemli yarar getirdiğini de belirtmek lazımdır.⁸

Askeri sistem çerçevesinde Osmanlı yönetimi devlet topraklarını genişletmek için güç katacak olan yerel askeri bölüklerinin temayülünde de başarılı idi. Ancak, daha büyük bir başarıyı yerel halkın Osmanlı'nın askeri ve yarı askeri bölüklerine katılımının sağlanması ile elde etmiştir. Bu bağlamda, fevkalade verimli politik metot Bosna'da özel konumu

7 Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1964; Nedim Filipović, *Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, III, Sarajevo, 1965, 74; Avdo Sućeska, *Položaj bosanskih muslimana u osmanskoj državi*, Pregled, Sayı: V, Yıl: LXIV, Sarajevo, 1974, 483-484; Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985; Enes Pelidija, *Život i djelo Ferhat-paše Sokolovića*, Glasnik RIZ u SFRJ, Sayı: 6, Yıl: LIV/791, Sarajevo, 1991, 699-711; Salih Sidki Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I Cilt, Sarajevo, 1999; Enes Pelidija, *Sultan Mehmet II, Bosna Ve Bošnjaklar*, “XIII. Türk tarih kongresi”, Ankara 2002, 39-46; Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti – Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387-1463.*, Zagreb/Sarajevo, 2006; Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/1469.*, IKC, Mostar, 2008. Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, Sarajevo, 2009;

8 Nedim Filipović, *Pogled na osmanski feudalizam (s posebnim obzirom na agrarne odnose)*, Godišnjak Društva istoričara BiH, Yıl: IV, Sarajevo, 1952, 5-146; Nedim Filipović, *Sedam dokumenata iz kodeksa br. 1 Orijentalnog instituta u Sarajevu*, POF i Istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III-IV/1952-3, Sarajevo, 1953, 437-454; *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovacki, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak (Haz.: B. Đurđev, N. Filipović, M. Mujić i H. Šabanović)*, Monumenta turcica historim slavorum meridionalium illustrantia, Zakonski spomenici, 1, 1 Cilt, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1957; Hazim Šabanović, *Bosansko krajište*, GID BiH, god. IX, Sarajevo, 1958, 181; Hamdija Kreševljaković – Derviš Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878.*, Travnik, 1961, 7; Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića iz 1455. godine*, Zbirni katastarski popis, Sarajevo, 1964; Nedim Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, Godišnjak ANU BiH, XII, Centar za balkanološka ispitivanja, 10 Cilt, Sarajevo, 1974, 127-221; Ešref Kovačević, *Muhimme defteri-dokumenti o našem krajevima*, Sarajevo, 1985; Adem Handžić, *O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (među prostor Maglaj-Doboj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća*, Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda, Istanbul, 1994, 20-21; Jelena Mrgić, *Severna Bosna 13-16. vek*, Beograd, 2008; Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, 15 ve 16. asır *Mühimme ve Ahkam Defterleri Fondu* (Istanbul, BOA'den kopya halinde bulunmakta)

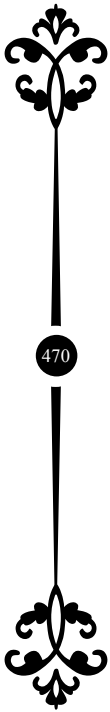

olan devşirme kurumu idi. Bu unsurlara bir de medeniyet kalıntılarına, halkın maddi tahsilatlarına karşı gösterilen askeri disiplin ve Osmanlı yönetiminin kendi askerleri için almış olduğu tedbir ve dikkat ilave edildiğinde 16. yüzyılın sonlarına kadar Bosna'da Osmanlı askeri sisteminin genel hakimiyetin istikrarı için rolü ve tesiri daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁹

Osmanlı'nın askeri sistemine muvazi olarak iktisadi durumunu da ele aldık. Osmanlı dirlik sisteminin kurulma ve idaresi adına yönetimin Bosna'nın hem çiftçi hem de asalet (aristokrasi) sınıfını da kendi tarafına çekmesi gerekiyor idi. Bu iki unsurun bağlılığı istikrarlı ve sağlam bir iktidarı getirecekti. Etnik ve dini farklılıkları yaşayan belirli hak ve vazifesi bulunan küçük veya büyük arazilere hakk-ı tesarrufu olan sipahilerin var oluşu, Osmanlı'nın bu zümrelerin kendi hakimiyeti altına girmesi için göstermiş olduğu siyasi maharetini aydınlatmaktadır. Bosna'da bu iktidar güzidesinin birlik ve bağlılık içinde tutulması 1593/94'te onaylanmış olan ocaklık-timarları sistemi ile sağlanılmıştır. Aynı zamanda, madalyonun öbür yüzü olan çiftçi (köylü) kitlesi de bir gerçektir. Osmanlı iktidarı re'ayaya karşı adaletli muamelesi ile 16. yüzyılın sonlarına kadar Bosna'da dirlik/timar-sipahi sisteminin verimli olmasını sağlamıştır. Tabii, dönem dönem re'ayanın Osmanlı iktidarının müttefiki olmadığını da görmekteyiz. Ancak, 16. asrın sonlarına kadar Bosna'da isyan veya başka bir şekil tehlikeyi getirecek ayaklanma tespit edilmedi. Ayrıca, iktidarın istikrarlılığını iktisadi alanda vergi yükünün «yeterli ve dozajlı» bir şekilde uygulanıp toplanışı, ticaret ve zanaat faaliyetlerinin inkişafı da desteklemiştir.¹⁰

9 Branislav Đurđev, *Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom*, GZM, Yıl: LII-1940, Sarajevo, 1941, 50; Branislav Đurđev, *O knezovima pod turskom upravom*, Istoriski časopis 1, 1-2/1948, Beograd, 1949, 135-143; Vojislav Bogičević, *Vlasteoska porodica Miloradovića-Hrabrenih u Hercegovini*, Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo, 1952, 141-160; Halil Inalcik, *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*, POF III-IV/1952-3, Sarajevo, 1953, 23-54; Hazim Šabanović, *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*, Godišnjak Društva istoričara BiH, XI/1960, Sarajevo, 1961, 174-224; Milan Vasić, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1967; Aleksandar Matkovski, *Prilog pitanju devşirme*, POF XIV-XV/1964-65, Sarajevo, 1969, 275; Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina XVI vijeku*, Sarajevo, 1975; Ramiza Ibrahimović, *Struktura vojničke klase u XV i početkom XVI vijeka s posebnim osvrtom na širenje islama u Bosni*, Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (Sempozyum), POF 41/1991, Sarajevo, 1991, 270-271; Gümeç Karamuk, *Devşirmelerin Hukukî Durumları Üzerine*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'nun 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999, 19-32; Aladin Husić, *Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine*, POF 49/1999, Sarajevo, 2000, 202; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. Sv. I/1, Haz.: A. Handžić, Takdim: A. S. Aličić, Sarajevo, 2000, xiv-xv; *Istorija Osmanskog carstva*, Haz.: Rober Mantran, çev.: Ema Miljković-Bojanić, Beograd, 2002; Hatice Oruç, *Društveno-ekonomske prilike u Bosanskom sandžaku od 1463. godine do početka 17. stoljeća*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2003. (Yayınlanmamış Doktora Tezi); Abdülkadir Özcan, *Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba*: Historija Osmanske države i civilizacije, I Cilt, Hazırlayan: E. İhsanoglu, Çeviren: Kerima Filan, Sarajevo, 2004, 417-420; Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, *15 ve 16. asır Mühimme ve Ahkam Defterleri Fondu* (İstanbul, BOA'den kopya halinde bulunmakta)

10 Branislav Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555-58. (o jednom važnom izvoru za pravnu istoriju Srba)*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Sayı: 2., 3. ve 4., Beograd, 1934, 430-431; Hamid Hadžibegić, *Rasprava Ali-čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u 17. stoljeću*, GZM, Društvene nauke, Nova serija, sv. II, Sarajevo, 1947, 139-206; Nedim Filipović, *Pogled na osmanski feudalizam, (s posebnim obzirom na agrarne odnose)*, Godišnjak Društva istoričara BiH, Yıl: IV, Sarajevo, 1952, 5-146; Hamid Hadžibegić, *Džizja ili haraç*, POF, III-IV, 1952/3, Sarajevo, 1953, 88; Nedim Filipović, *Odžakluk timari u Bosni*, POF

Dini ilişkilerde de istimâlet siyasetinin uygulandığını görmekteyiz. Gayrimüslim halka karşı uygulanan şerîhatın zimmet kurumu Bosna'da da vâki oldu. Ahd-ü âmân ile 15. asrın yarısında Bosna'daki bazı yerli gayrimüslim kitlelerinin bağlılığı ve teslimiyeti Osmanlı iktidarı adına önemli bir kazanç olmuştur. Bazı durumlarda söz konusu ahd ve uzlaşmanın uygulanması Osmanlı Devleti'nin aleyhinde yürütülmüş olan davranışlardan dolayı tehlikeye girmiş ve devlet bunları önlemek adına karşı tedbir almış ise de bu konuda 16. asrın sonlarına kadar önemli kusurlara rastlanılmamıştır. Diğer tarafta, Osmanlı'nın İslamlaştırma politikasını (eğer böyle bir politika vardı ise?) veya İslamlaşma sürecini istimâlet siyasetinden ayırmak gerekir, çünkü Osmanlı hakimiyetini kabul eden kitleler sırf müslüman kitleler değildi. Ancak, bir gerçek söz konusudur ki, Bosna'da gerçekleşen İslam'ın kitleler halinde kabul edilmesi, ve buna istimâlet siyasetinin nihai simgesi gibi bakarsak, Osmanlı iktidarını daha da güçlendirmiştir. Bunun başka sebebi de Bosna'daki iktidar ve yönetimin genelde yerel Boşnak müslümanlardan ibaret olmasıdır. Ayrıca, İslamlaşma sürecinde Osmanlı, dini ilkeler hariç, kendine özgü hoşgörü, uzlaşma ve sistematikliğini gösterince netice itibarıyla Bosna'daki ‹yeni müslümanların› bu konudaki ‹kalitesi› ve karakteri türlü türlü İslam anlayış ve uygulamasını da beraberinde getirmiş oldu.¹¹

i Istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V/1954-55, Sarajevo, 1955, 251-274; Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)*, Sarajevo, 1958; Avdo Sućeska, *O nasl jeđivanju odzakluk timara u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Yıl: XV, Sarajevo, 1967, 503-506; Behija Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju, Yıl: XIV, Sayı: 14-15, Sarajevo, 1978, 81-141; Avdo Sućeska, *O muafijetu u Bosanskom ejaletu*, PII, XXI/22, Sarajevo, 1986, 236; *Sidžil mostarskog kadije 1632-1634.*, Haz.: Muhamed A. Mujić, Mostar, 1987, 40; Coşkun Can Aktan, *Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü - Tımar Sistemi Ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Uygulaması*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 52, Ankara, 1988, 69-78; Ahmed S. Aličić, *Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća*, POF 40/1990, Sarajevo, 1991, 125-193; Jozef Matuz, *Osmansko carstvo*, çev. Dino Mujadžević, Zagreb, 1992; Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996, 36-78; Halil İnalçik, *Osmansko Carstvo-klasično doba 1300-1600.*, çev.: Dino Mujadžević, Zagreb, 2002, 134-149; Mehmet İpşirli, *Osmansko državno uređenje – Uređenje u pokrajinama*, Historija Osmanske države i civilizacije, I Cilt, Hazırlayan: E. İhsanoglu, Çeviren: Kerima Filan, 290.

- 11 Dubrovnik Devlet Arşivi, (DAD), Acta et Diplomata (AD), 7/2.1., Sv. 4, Sayı: 197, (K, 75), 25.5/3.6.1553; Mehmed Handžić, *Jedan prilog povijesti prvih dana širenja islama u BiH*, Narodna Uzdаницa, Kalendar 1938, 29-45; Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler*, İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt: 15, No 1 – 4, 1953/1954, 237; M. A. Mujić, *Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u BiH pod osmanskom vlašću*, POF i Istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V/1954-55, Sarajevo, 1955, 287-298; Osman A. Sokolović, *Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka*, Glasnik VIS-a, 1-2/3-4, Sarajevo, 1969, 3-5; Karlo Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, 1972; Nedim Filipović, *Uticađ islama na bosansko-hercegovačko tlo*, Radio Sarajevo, III program, Sayı: 9, Yıl: IV, Sarajevo, 1975, 65-84; Vančo Boškov, *Pitanje autentičnosti fojničke Ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine*, GID 28-30, Sarajevo, 1977-79, 103; Muhamed Hadžijahić, *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini*, POF 28-29/1978-79, Sarajevo, 1980, 327-328; Nedim Filipović, *O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čiflučenja – neke implikacije islamizacije u Bosni i Hercegovini*, PII, Yıl: XVII, Sayı: 18, Sarajevo, 1981, 30; Džemal Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1986; Boris Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, Sarajevo, 1990; Adem Handžić, *O širenju islama u Bosni s posebnim osvrtom na srednju Bosnu*, Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (Sempozyum), POF 41/1991, Sarajevo, 1991, 47; Nedim Filipović, *Islamizacija u Bosni u prva dva desetljeća osmanske vlasti*, Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (Sempozyum), POF 41/1991, Sarajevo, 1991, 58; Halil İnalçik, *The Status of the*

Osmanlı dönemi tarih kaynaklarının çeşitli hususi tarafları söz konusu olunca istimâlet siyasetinin teori ve pratik tarafını ölçmek hayli zor bir iştir. Ancak, bazı bilgileri ele alıp tahlil ettiğimizde bir kaç sonuca varmak mümkündür. İlk olarak söz konusu olan siyasetin teori ve pratik kısmına baktığımızda siyasetin en başarılı ve en verimli uygulama zamanının Osmanlı Devleti'nin genelde en başarılı ve yükselişin doruk noktasına geldiği zamana denk olduğunu görmekteyiz. Yani bu dönem klasik dönemdir. Ancak, bu tutum Osmanlı iktidarının aynasına yansıyan Bosna ahvalının resmi ideal ve ülkü olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, özellikle 16. asrın ortalarından itibaren aralarında mahalli ve yerel idarecilerinin (eyalet, sancak veya kaza seviyesinde) de bulunduğu bir çok yönetim temsilcisinin kanuna aykırı çeşitli davranışları tespit edilmiştir. Fakat, genelde 16. asrın ikinci yarısında biraz daha sık görülen ve yine de “olay” veya “özel durum” niteliğinde kalan bu hadiselerle bakılmaksızın, sınıra en yakın olan serhat bölgeleri hariç, Osmanlı yönetimi Bosna Eyaleti'nde sabit ve devamlı idi. Bu tezi doğrudan destekleyen olgu şu bilgilerden ibarettir: bahsettiğimiz dönemde geniş Kuzey ve Kuzeybatı Bosna'nın Osmanlı Devleti'ne feth edilerek dahil olması; Bosna'nın 1580'de idari dağılımda eyalet seviyesine yükselmesi ve son olarak ocaklık-timarları sistemimin onaylanmasıdır. Demek ki Bosna'da 16. asrın sonlarına kadar bazı şekillerde meydana gelen buhranlar iktidarın devamlılığını ve istikrarlılığını önemli ölçüde etkilememiştir.¹²

Yukarıda getirilen istimâlet siyasetinin açılımı Osmanlılar'ın bundan başka uygulamış oldukları politik metotların olmadığı anlamını taşımamaktadır. Tam tersine, geldikleri topraklarda iktidar ve hakimiyeti sağlamak için kullanılan bu tedbirlerin bazıları (akıncı akınları, yağma, idam cezaları gibi) istimâlet siyaseti ile uzaktan yakından alakası olmamıştır. Bu şekil ve yöntemlerin uygulanışı istimâlet siyaseti ile aynı süreç ve zamana denk gelmiş ise de yine de onların Osmanlı politik faaliyetlerinde veya iktidarın

Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans, Turcica, vol. 21-23, Istanbul, 1991, 407-436; Olga Zirojević, *Pitanje geta u južnoslovenskim osmanskim gradovima*, Istorijski časopis, Istorijski institut SANU, XXXIX, Beograd, 1992, 80-85; Moritz Levy, *Sefardi u Bosni – prilog historiji Jevreja na Balkanskom poluotoku*, çev.: Ljiljana Masal, Sarajevo, 1996; Ahmet Yaşar Ocak, *Religiya*, Historija Osmanske države i civilizacije, I Cilt, Haz.: E. İhsanoğlu, çev.: Enes Karić, Sarajevo, 2004, 705; Vesna Miović, *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*, Dubrovnik, 2005, 163; *Gökkubbe altında birlikte yaşamak – Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, 122-123; Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, vol. 17, Konya, 2007, 643; Hatidža Čar-Drnda, *Pljevlja'da (Taşluca) nüfusun yapısı – 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıl*, Belleten, 269, Cilt: LXXIV-Sayı: 269, Ankara, 2010, 124.

- 12 Nedim Filipović, *Sedam dokumenata iz kodeksa br. 1 Orijentalnog instituta u Sarajevu*, POF III-IV, 1952/3, Sarajevo, 1953, 441; Ahmet Mumcu, *Osmanlı hukukunda zulüm kavramı*, Ankara, 1985, 9-21; E. Kovačević, *Muhimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, 88; M. İlgürel, *Osmanlı Devletinde İstimâlet Siyaseti*, 947; Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804., çeviren: Ladislav Z. Fišić, 2. Baskı, Mostar, 1999; S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I Cilt, 125; Pečevića, *Historija 1520-1576.*, I Cilt, 191; Aleksandar Fotić, *Između zakona i njegove primene*, Privatni život na tlu srpskih zemalja u osvjet modernog doba, Beograd, 2005, 22-71; *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, Hazırlayan: F. Dž. Spaho i A. S. Aličić, Sarajevo, 2007; Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, *15 ve 16. asır Mühimme ve Ahkam Defterleri Fonu* (Istanbul, BOA'den kopya halinde bulunmakta)

devamlılığında esaslı ve önemli bir rol oynadıklarını, bu çalışmada, tespit etmedik. Bunların, bazı durumlarda devletin hedeflerini yerine getirilmesi için alınan en son zorunlu seçenek konumunda olduklarını görmekteyiz.¹³

Sonuç

“İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düsturuyla hareket eden Osmanlı hâkimiyeti bu durumu çok iyi kavramış ve istimâlet siyâseti ile de bunu genel manada başarmıştır. Hiç de homojen olmayan bir yapıya sahip olan Osmanlı hâkimiyet alanı Osmanlı'nın uyguladığı istimâlet siyâseti sayesinde asırlar boyunca barış ve huzur içinde beraberce yaşamayı başarmıştır. 15. ve 16. yüzyıl Bosna'sı da bu tarihi bağlamda yer alan bir bölgeyi temsil etmektedir.

13 Emilius Laszowski, *Monumenta Habsburgica regni croatie dalmatie slavoniae*, vol. III, Zagreb, 1917; Victor L. Ménage, *The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486*, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No. ¾, CUP, Cambridge, 1965, 112-132; Dušanka Bojanić, *Dvije godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480.) - prema Ibn Kemal*, POF XIV-XV/1964-65, Sarajevo, 1969, 33-50; Adem Handžić, *O progonu hamzevija u sjeveroistočnoj Bosni 1582. godine*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XI Tuzla, 1975, 33-38; Ignacij Voje, *Vplivi Osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju*, Zgodovinski časopis, XXX/1976, sv. 1-2, Ljubljana, 1976, 3-21; Olga Zirojević, *Akindžije između ratova*, Vojna krajina u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699., Beograd, 1989, 93-94; Behija Zlatar, *O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću*, POF 40/1990., Sarajevo, 1991, 264; Yılmaz Öztuna, *Akıncılar*, Tarih ve Medeniyet dergisi, sayı: 21, Kasım 1995, İstanbul, 1995, 12-17; Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995; Cahit Telci, *Hamza Bali ve Hamzavilere Dair – O hamzevijama i njihovom učenju*, POF, 46/1996, 115-131; Tomo Vukšić, *Papa Pio II. i kralj Stjepan Tomaš*, Zbornik radova, *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Sarajevo/Zagreb, 2005, 277.

SARAJEVO AS SEEN BY TRAVEL WRITERS IN 17th CENTURY

Lejla GAZIĆ*

Sarajevo, a city at the crossroads between East and West, attracted many travelers who came here on various occasions and with different purposes. Impressed by the sights, some of them left permanent records of Sarajevo, its location, buildings, inhabitants and customs in the travelogues and reports.

An early report about Sarajevo was given in a travelogue by the Venetian Katarino Zeno, in 1550, describing Sarajevo as a small town among hills, “with gardens as pretty as those in Padua”.

In the 17th century, Sarajevo became a popular destination for travelers from all over Europe and the Ottoman Empire.

In their records, they emphasize the city’s position, spread “between two mountains”, through which runs the Miljacka river, ”with beautiful wooden and stone bridges”. Among those who left written testimonies about Sarajevo in the 17th century were the Dalmatian Athanasio Georgiceo from Split, translator and diplomat in the service of the Emperor Ferdinand II, who stayed in Sarajevo in 1626¹; and the English travel writer Henry Blunt, who visited Sarajevo in the summer of 1634 and was delighted by the many stores and trader’s shops². Bishop Marijan Maravić gave a short description of Sarajevo in 1655, in his report sent to Rome³; the French travel writer Quiclet left interesting data about Sarajevo in 1658⁴; while another one, Pouillet, wrote, in his description of the city

* Dr., Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. lejlagazic@gmail.com

1 See: M. Batinić, “Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti”, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1885, pp. 126-127 (with the text in Italian).

2 Henry Blunt, *A Voyage into the Levant*, London 1637. See: Omer Hadžiselimović, *Na vratima Istoka*, Sarajevo 1989, pp. 35-38.

3 See: F(ran) M(ilobar), “Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine XVII. stoljeća”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1904, p. 253.

4 *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre. Enrichis d’Annotations par le sieur P. M. L.*, Paris 1664; “Description de la ville de Bosna Serai”, pp. 68-81.

from the same year, mainly about religion and religious customs⁵. But the most beautiful impressions of this city belong without a doubt to Ewliyā Ćelebi, who stayed in Sarajevo in 1660. He was delighted by the city, and wrote, among other things:

“There are many cities in the world with Saray in the name ... But the city of Sarajevo in Bosnia is, of all of them, the best organized, best decorated and the most beautiful stone city. In the lower and upper part of the city, endless and numerous live waters flow, and everywhere there are roses in rose bushes and many orchards like heavenly gardens.”⁶

Other travel writers of the 17th century recorded a wide variety of information about Sarajevo and its inhabitants.

For example, Georgiceo in 1626 says that Sarajevo has more than 15,000 houses; Blunt in 1634 says that there are 20,000 and Bishop Maravić in 1655 also says that there are 20,000. Ewliyā Ćelebi in 1660 mentions the number of 17,000 houses⁷ and describes them as pleasant, one or two stories high, covered in *kiremit* (roof tiles) or *šindira* (wooden roof), in row after row on the hills on both sides of the Miljacka River, with gardens and orchards and with running water in every house.

In general, Sarajevo always had a pronounced cult of water, so there were many public water spouts built next to the mosques, as well as in other locations.

The water spouts were noticed and reported by travelers who passed through Sarajevo before Ewliyā Ćelebi. The already mentioned Quiclet notes that Sarajevo in 1658 has 169 beautiful fountains⁸ while Ewliyā Ćelebi, two years later, says that there were over 110 which flow constantly – “like Selsebil”. He then quotes that, according to the words of those who know Sarajevo, the city has 1060 springs and sources, distancing himself by a saying: “As heard, as sold”.

The cult of water in Sarajevo was cherished before Ewliyā Ćelebi’s visit to the city and remembered even in poems. The famous Sarajevo poet Muhammad Nerkesi (1592-1634) testifies about the numerous springs and sources in the verses of a poem who wrote in Turkish. Some verses of this poem, translated in English, go like this:

5 See: Vjekoslav Jelavić, “Doživljaji Francaza Poulet-a na putu kroz Dubrovnik i Bosnu (godine 1658.)”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1908, pp 23-75; (with the text in French) “Description de la ville de Bosna”, pp. 54-56.

6 I used the text as printed in the edition: *Evliya Ćelebi Seyahatnamesi*, Beşinci cilt, Derseadet, İkdâm matbaası 1315 [1897] and the translation in Bosnian by Hazim Šabanović: *Evlija Ćelebi, Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1973.

7 The number is exaggerated by the opinion of Bosnian-Herzegovinian historians: Ćiro Truhelka, Hamdija Kreševljaković, Vladislav Skarić, Hazim Šabanović and the others.

8 *Les voyages de M Quiclet à Constantinople par terre*, p. 68.

It seems to people that they can live long in it

Because the fountains of life flow in thousands of places in Sarajevo.

The public baths, hammams, also testify to the cult of water which has always been nurtured in Sarajevo.

Quiclet says that “the city is adorned by three or four hammams, or public baths for both sexes, but during different hours.”

Ewliyā Ćelebi says that there were five. This is one of rare data where Ewliyā Ćelebi quotes a number smaller than the actual. From the historical sources and literature, it is known that Sarajevo had seven hammams in those times.⁹ However, immediately after that, he mentions how there are hammams in the houses, because every wealthier house had a lavish home hammam.

Sarajevo market, with its richness and diversity of merchandise, left a strong impression on travelers coming to the city. Thus, Georgiceo considers that “with the exception of Istanbul, there is no richer city than Sarajevo in this part of Europe under the Turks.”

A detailed and particularly picturesque description of the Sarajevo market was offered to readers by a certain Robert Stanhopes according to the travel writer H. Blunt. Here are some of the impressions from this description:

“In the leather-makers’ street, called Sarači, you can see wonderful merchandise made of differently colored leather, and splendid horse gear, that you cannot stop admiring. Nearby are stores with all sorts of fur from forest beasts. Among them, there are wonderful fur coats for which many London women would have exchanged a number of years of their life. In a longer street, I saw stores full of gold jewelry, like for the harem beauties from Arab and Indian fairy tales, and decorative items made from silver, while their ornaments do not lag behind Venetian works of this sort.”¹⁰

For Quiclet, “the big square or market (čaršija) is a wonder”, and he especially records that “there are also very nice covered markets, which at night are closed like palaces, they are called “bezistans”. This is where they sell cloth, wax, wood, leather, nice fur and lining, silk and other merchandise coming from Venice, as well as domestic goods.

Ewliyā Ćelebi mentions 1080 stores in the market similar to the markets in Aleppo and Bursa, every one as a model of beauty (husn-i misal), and particularly emphasizes a covered market (*bezistan*) where one could buy cheap fabrics from India, Arabia, Persia, Poland and Bohemia, since Sarajevo is close to Dubrovnik and Venice, so goods from

⁹ For more about hamams, see: H. Kreševljaković, *Izabrana djela* (Selected Works) III, pp. 53-63.

¹⁰ See: Omer Hadžiselimović, *Na vratima Istoka*, Sarajevo 1989, p. 37, footnote 46.

the Dalmatian cities of Zadar, Šibenik and Split could reach Sarajevo by horses in two days. As particularly busy markets he mentioned the homespun fabrics market where one could buy homespun and other fabrics, kazaz market – with objects for clothes decoration and horse gear, and the metal market where one traded mostly in copper and copper products.¹¹

As Sarajevo was known as the crossroads of merchant roads between the East and the West, there was construction, very early on, of buildings for the lodging of travelers and merchants, and their caravans.

Georgiceo also testifies about this, and states that “there are many caravanserais to accommodate foreigners.”

Ewliyā Čelebi mentions three caravanserais and 23 taverns (*han*) “nicely decorated and built strongly as fortresses”.¹² As one can see, Ewliyā Čelebi mentions caravanserais separately from the taverns. The basic difference is that caravanserai was a humanitarian institution offering free lodging, and only the food was charged for, whereas the tavern (*han*) was a for-profit institution where one had to pay for both food and lodging. However, these names are often used synonymously as the accommodation for travelers. So we find, for example, the name of *han* in the very name of Gazi Husrev-bey’s caravanserai, that was built in stone and known as *Taşlihan*.

Public kitchens (*imarets*) had an important role as institutions of the humanitarian type.

Georgiceo says that “there is a place where at night, every poor person is given a dinner”, and Ewliyā Čelebi quotes that Sarajevo had seven imarets, the most famous one being Gazi Husrev-bey’s *imaret*.

All travel writers passing through Sarajevo noted the large number of mosques. Georgiceo says that there are “115 mosques, of which some are very big and beautiful, built from hewn stone and covered with lead”. Interesting also is his thought that “nothing else is needed but to bless them and put inside altars with painting, and they would make excellent churches.”

H. Blunt states that Sarajevo “has eighty mosques”, M. Maravić says that there are 118, and Quiclet says that there are “101 mosques or masjids, and seven of them are covered with lead.” Poulet does not state any number, only says that “there are many mosques covered with lead and a dome at the top.”

11 Memories of many trades and skills which were developed in Sarajevo are still preserved in the names of streets in the old part of the city.

12 Ewliyā Čelebi points out that hans were built “like fortresses” because it was known that buildings made of wood often perished in fires.

As is known from the historical sources and literature, Sarajevo had, at that time, 104 mosques and all these reports are close to the actual number. In Ewliyā Čelebi's *Seyahatnama* under the title "Mosques" (in Ottoman-Turkish: "Camileri"), the number of 177 mosques with *mihrabs* – niches for imams ("mihrab me'abidi") is noticed, of which in 77 a Friday worship ("cum'a namazi") is held, and there are 100 of them ("mesacid ve buk'alari") noticed under a separate title "Masjids" ("Mescidleri").

Sarajevo's tekkes also attracted the attention of certain travel writers. Quiclet, for example, visited a tekke where he saw dervishes who "danced on Friday praying to God in their language, turning to the sound of three small dull drums which led them on. They made more than ten thousand turns without falling, and they stopped decisively and firmly when they wanted to, as if they never had turned at all; watching them we could not endure even two turns without fear."¹³ Quiclet did not mention which tekke he visited, but supposedly it is a tekke founded by Isa-bey Ishaković in 1462.

The tekke was described by Ewliyā Čelebi in the following words:

"Mevlevi's tekke on the bank of the Miljacka River, in a spot like a heavenly garden, an endowment-tekke of the Dervish order of Jalaluddin Rumi, has a room for dervish ceremonies (semâhana), a room for conversations (meydan), 70-80 dervish rooms with galleries for those who play an instrument (nutribân), a kitchen and a dining room. The Sheikh is one of the well taught dervishes whose prayers are answered by God. The head of the players (neyzen-basha) is the dervish Mustafa, a calligrapher who has very nice handwriting."

Starting his introductory text about tekkes, Ewliyā Čelebi says there were 47 of them, which is certainly an exaggerated number. Beside the mentioned tekke, he cites four of them, by the name of the founders (Sheikh Musafir tekke, i.e. Skender-bey, and Sheikh Ibrahim's tekke, i.e. Ibrahim Bistrigi) or by the dervish order (a Qadiri one and a Halweti one). Based on the historical sources and literature, it is known that in Sarajevo during this time, there were also four other tekkes that were not mentioned by Ewliyā Čelebi.¹⁴

It is interesting that there was one area of life in Sarajevo in the 17th century which was completely neglected by all travel writers until Ewliyā Čelebi. These were educational institutions – mektebs and madrasahs.

As is known, mektebs were erected next to the mosques, and based on the number of mosques, we can presume that there were about a 100 mektebs. The number of 180 quoted by Ewliyā Čelebi is most certainly greater than the actual, but it corresponds to the number of mosques and masjids he mentioned before.

¹³ *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre*, p. 76

¹⁴ Gaziler tekke near Ali-pasha's mosque, a Turna Dede tekke near the Muslihuiddin Čekrekçi's mosque, Gazi Husrev-bey's khaniqah, as well as Sinan's tekke, the only tekke from those times which is still in use today.

Pointing out the importance of education, Ewliyā Ćelebi does not fail to mention that Sarajevo has many madrasahs and that Islamic tradition (Hadith) was studied in ten places, out of which he quotes five mosques where the lectures are held free of charge. He says also that *qirā'at* and *hifẓ* are taught in the big mosques but there are no special buildings constructed for either of these teachings.

Ewliyā Ćelebi quotes by name only one mekteb and one madrasah with the inscriptions on these buildings. From the Gazi Husrev-bey's madrasah, which Ewliyā Ćelebi emphasized as a particularly beautiful and richly decorated, he quotes a fragment of the inscriptions containing the chronogram about the date of its erection.

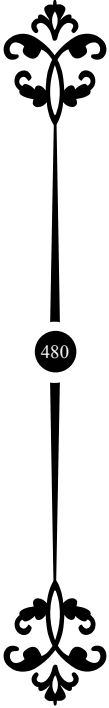
As we can see, travel writers came to Sarajevo from many different regions, and expressed their impressions about this city in the Italian, English, French and Turkish languages.

It is interesting that, describing the city, Quiclet does not state the number of houses, but he points out that it is "full of gardens, and has few houses without a separate garden, and all are full of fruits, especially apples". Quiclet was charmed by the gesture of Governor Seid-Ahmed-pasha, who allowed him to walk around the city dressed "in the French style", which he interpreted as a "public and clear recognition of Christianity". Praising the inhabitants of Sarajevo, he points out that "they all always did him some kind of favor, service and kindness, from the smallest to the oldest."

And in the end, it was not only travel writers who left lasting testimonies about Sarajevo. This city and its beauty was also described in poems by several poets, among them the Sarajevo poet Mehmed Rešid from the 17th century.

Through the verses of a poem dedicated to the tragic fate of the city after the attack of the army lead by Eugene of Savoy in the fall of 1697, he remembers its beauties:

*What befell that town of Sarajevo!
That beautiful place that broadened the soul!
It used to be the most pleasant city of this world!
It used to be like a building from heaven!
Whoever saw it said it had no fault
Even paradise is not like it, there is no doubt!
Because heaven has only four springs
And here, there are thousands of springs of life.
In one word, a Selsebil in every corner
Was sent to it as a present by the sublime Lord!*

THE ROLE OF THE SUPREME BOSNIAK SPIRITUAL LEADER UNDER THE CIRCUMSTANCES OF THE BEGINNING OF THE GREAT WAR

Amir DURANOVIĆ*

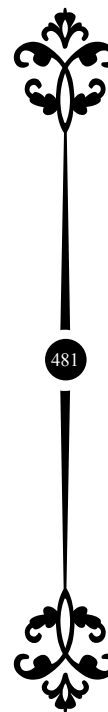
This paper discusses the role of the supreme Bosniak spiritual leader in Bosnia & Herzegovina under the circumstances of the beginning of the Great war. Namely, Grand mufti in Bosnia & Herzegovina Mehmed Džemaludin Čaušević played an important public role during the Great war as a result of suspension of all political institutions in Habsburg Bosnia & Herzegovina thus becoming an important public figure who acted on behalf of Muslim community. Paper discusses his speeches and actions directed in multiple directions thus revealing his versatility.

As a consequence of the Berlin treaty decisions taken by the Great European Powers, religiously diverse territories of Bosnia and Herzegovina came under the direct rule of Habsburg Emperor in the summer of 1878.¹ As a result of the Austro-Hungarian occupation, the biggest Slavic Muslim group in South-east Europe, the Bosniaks, came in direct contact with European political, legal and cultural institutions and values.² At the same time, the Berlin treaty decisions meant that there had been a major break within a centuries long political, economic and religious connection between Bosniaks and the Ottoman Empire. From this period, Bosniak history was mainly understood as a kind of existential struggle under the circumstances of a newly appointed Habsburg administration whose main goal was to govern newly gained territories with the least amount of resistance.

* Assist. Prof., University of Sarajevo, Sarajevo, Bosnia and Hercegovina. amir.duranovic@ff.unsa.ba

1 M. Hakan Yavuz & Peter Sluglett (eds.), *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin* (2011): Salt Lake City, University of Utah Press, Utah Series in Middle East Studies.

2 For detailed history of Bosnian Muslims under the Habsburg rule see: *Robert J. Donia, Islam Under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina 1878-1914* (1981): Boulder, CO, East European Monographs. Also see the following: Edin Hajdarpasic, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914* (2015): Ithaca & London, Cornell University Press; Fikret Karčić, *The Other European Muslims: A Bosnian Experience* (2015): Sarajevo, Centar za napredne studije.

Finally, this administration culminated its rule with formal annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908.³

In such circumstances, there grew substantial space for the Bosniak religious and political leaders to start establishing their own institutions. Following such an approach, alongside with the main Habsburg agenda on this issue, there was an attempt to create first Muslim religious institutions, autonomous in regard to those in Istanbul, where the Shaikh ul Islam was seated.⁴ At the same time, within the Muslim intelligentsia of that time, there were very influential group of intellectuals who advocated modernist islamic approach to the issues of politics and religion. Many of them, including Mehmed Džemaludin Čaušević, were very much inspired by the teachings of Islamic reformers in the Middle East such as Sheikh Muhammad Abduh and Sayyid Jamaluddin Al-Afgani amongst others.⁵

The Austro-Hungarian administrators were in a hurry to establish an Islamic community in Bosnia and Herzegovina that would be independent from the Meshihat in Istanbul. This can be clearly seen in instructions given by Count G. Andrassy on 21 May 1879 which were forward ed to the Joint Ministry of Finance and to the Habsburg administrator of Bosnia. In his instructions Andrassy argues that the separation of Bosnian Muslims from Istanbul would be “the much desired goal” because it would “take away an important weapon in the political fight”. Moreover, Andrassy insisted that this matter should be well prepared in order to avoid any kind of schism among Bosnian Muslims since that might have led to struggle and resistance to the Austro-Hungarian administration of Bosnia.⁶

3 In the historiography of Bosnia and Herzegovina, the most complete review of the situation during the annexation crisis can be found in the following work: Zijad Šehić, “Aneksiona kriza 1908-1909. i njene posljedice na međunarodne odnose”, *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918* (2011): 55-85. For more detailed contributions on this topic, see: Milorad Ekmečić (ed.), *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine* (1991): Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja knj. 99, Odjeljenje društvenih nauka knj. 29; Momir Stojković (prir.), *Balkanski ugovorni odnosi: 1876-1996: Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama. Tom I (1876-1918)*. Beograd: Službeni list SRJ (1998): 253-270; Mustafa Imamović, *Bosnia and Herzegovina. Evolution of its political and legal institutions* (2006): Sarajevo, Magistrat: 239-243; Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnj-opolitički razvitak Bosne i Hercegovine: od 1878. do 1914* (2007): Sarajevo, Magistrat: 229-238; Dževad Juzbašić, “Aneksija Bosne i Hercegovine u problemi donošenja Zemaljskog ustava (Štatuta).” *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918* (2011): 87-132.

4 Mustafa Imamović, “Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji (skica za historiju)”, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, No. 1-2 (1992): 90-101.

5 Enes Karić, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća* (2004): Sarajevo, El-Kalem.

6 Enes Durmišević, *Uspostava i pravni položaj Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: 1882-1899* (2002): Sarajevo, Magistrat, 176-177.

On October 17, 1882 the Austro-Hungarian authorities had finally appointed the first Grand Mufti who was to be the supreme spiritual leader of Bosnian Muslims in Bosnia and Herzegovina. Hilmi effendi Omerović was appointed to this post as a result of many maneuvers taken by Habsburg administration in Bosnia, as well as in the Dual Monarchy. With this appointment of the first supreme leader of Bosnian Muslims, the Dual Monarchy managed both to achieve the separation of Bosnian Muslims from Istanbul and to establish a new form and organization in terms of spiritual leadership of all Muslims in Bosnia and Herzegovina.⁷ Establishment of the independent Islamic community in Bosnia and Herzegovina in 1882, following the Austro-Hungarian occupation, was important not only in terms of religious and legal issues but also for the political history of Bosniaks which will be partly explained below. In the new circumstances created by the fact of Habsburg occupation, the religious affiliation of Bosnian Muslims came to be the mainstay of their communal identity. By establishing religious institution, it was understood to be the basis for creating other institutions, including political parties and endowment (*waqf*) institutions in the following decades. Thus, the Islamic community alongside other institutions, such as political parties and endowment institutions played important roles in the political life of Bosniaks at the end of 19th and beginning of the 20th century.⁸

Having in mind all mentioned facts, including the decades long struggle for endowment and educational autonomy of Bosnian Muslims which ended in 1909 by accepting the Statue on autonomous rule of Islamic religious, endowment and educational affairs in Bosnia and Herzegovina, sanctioned by the Austro-Hungarian ruler, a new era of Bosniaks began. As this issue was extensively studied in Bosnian historiography, most recently by Bosnian historian Adnan Jahić, no further explanation would be given here.⁹ Therefore, we should underscore the main argument of this chapter which is the role of the supreme Bosniak spiritual leader under the circumstances of the beginning of the Great War.

During the Austro-Hungarian rule over Bosnia and Herzegovina (1878-1918) members of the Bosniak political elite were mainly members of leading religious institutions and authorities at the same time. Nevertheless, within the process of political emancipation and development of secular institutions, some aspects of differentiation among

7 Ibid, 178.

8 Ibid, 180-181.

9 Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)* (2010): Zagreb, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb; Adnan Jahić, *Vrijeme izazova: Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća* (2014): Zagreb – Sarajevo, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića. In particular, for understanding administration of Islamic affairs in Bosnia and the Office of *rais al-ulama* (Grand Mufti) among the Bosniak, see commendable papers of Bosnian law historian Fikret Karčić. Fikret Karčić, *The Other European Muslims* (2015): 125-164.

Bosniak political elite could be noticed. At the same time, leading personnel of religious authorities still remained very influential over the masses due to non-profiled political leader among secular elite. During the Great War, Džemaludin Čaušević, Grand Mufti of Bosnia was among the most influential persons in Bosnia. The source of his personal influence came out as a result of abolishment of political institutions such as political parties, parliament etc. In given circumstances, religious authorities became tremendously important thus leading to their personal morale as a key factor for such an image. The aim of this paper is to analyze his public activities. First one was at the beginning of the Great War. The first part of this contribution analyses the public actions of Grand Mufti of Bosnia Džemaludin Čaušević during the first year of the First World War. *Sarajevski list*, local Bosnian newspaper regularly reported about his activities opening the possibility of analyzing Čaušević's speeches and other activities which were a reaction to broader social movements. The Muslims of Bosnia and Herzegovina, the target group of Čaušević's speeches, are called upon in these writings to observe loyalty to the principles of their faith, perseverance in doing good with loyalty and strong support to the Monarchy they lived in.¹⁰

At the beginning of the 20th century print media became a commodity, a product which was being bought daily and on a large scale; in the western industrialized countries, as well as in other countries, the degree of development of the print media remained inevitably dependant on the economic and social conditions of a society. At the same time, the press was the only mean of obtaining collective information as well as the norm of development of political culture. The basic reasons for the improvement achieved in the field of print media, compared to the previous period, could be divided in several groups: the growing urbanization, democratization of the political life, spreading of education and compulsory education, the development of means of transport and telegraph connections and with it the spreading of the informative purpose of newspapers and the growing number of readers. As time passed, the reports from the field became a regular column in daily newspapers. The First World War was very significant for the print media since it changed the daily life of newspapers in many ways. Information about the war military operations filled the columns in daily newspapers, and the reading public was mostly interested in them. At the same time, a great number of sensationalist information was placed trough print media in the way that the most horrific news was presented in an optimistic manner with one aim – to keep up the morale among the people. A strong power of propaganda was revived through the print media.

Through all of the period of its existence and especially under the war conditions, the press was an ideal mean for the mobilization of the masses and spreading of ideas which

10 Amir Duranović, "Prva godina Prvog svjetskog rata: Džemaludin ef. Čaušević na stranicama *Sarajevskog lista*", *Prilozi*, Vol. 39 (2010): 175-184.

were of exceptional importance at the time. In this sense, analysing the writings of the journal about the activities of the most prominent political or religious leaders appears to be extremely valuable. And it is particularly important if we consider that in our case the Sarajevo assassination was regarded by Austro-Hungarian authorities as an act of terrorism and served as the basis for a significant mass mobilization. Eventually, it is possible to confirm that the assassination was used as a motive for the mass mobilization of ethno-national groups, whereby their political elites preceded them.¹¹

The issue of the Sarajevo assassination from the 28th June 1914 is still a subject of controversial interpretations just like the first reactions to the act were controversial and diametrically opposed. The act, and the way it was conducted was a thematic frame of numerous works of historiography.¹² And even though one hundred years passed since the murder of Franz Ferdinand, the Archduke of Austro-Hungary, the assessments of that event still differ to this day. While the perceptions this event at the time and now still differ and have changed throughout modern history, the central dilemma remains the same today as it was immediately after the murder.¹³

Apart from the official reactions which strongly and decisively condemned the murder, an insight into reactions which can be traced through the press enables new understanding about the mood and the relation of the population of Bosnia and Herzegovina towards the mentioned case. On the one hand, we follow the reactions of the Serb population, which are to a great extent cheerful, the behaviour of the other two Bosnian ethnic groups show grief and the anger at the same time. Therefore, their attitude towards the assassination spanned from mass demonstrations which were rarely violent to peaceful and dignified protests, as well as to prayers in mosques and in Catholic churches.¹⁴

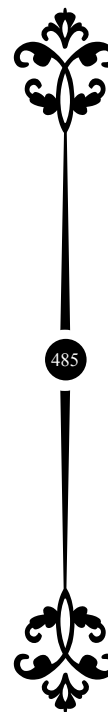
The subject of our analysis is the activities and a broad social engagement assumed by the Grand Mufti Mehmed Džemaludin Čaušević during the war. The aim is to identify all the fields of his actions which are mentioned on the pages of the *Sarajevski list*, and broader that that and to determine their context and their historical significance. Even though, a noteworthy number of bibliography units of various importance refer to Grand Mufti Čaušević, it is also significant to mention that his role of a religious leader and

11 Husnija Kamberović, "Ubojstvo Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. – Devedeset godina poslije", *Prilozi*, vol. 34 (2005): 13-22; Sonja Dujmović, "'Srpska riječ' i 1914. godina – sistem nacionalne mobilizacije", *Prilozi*, Vol. 34 (2005): 49-59.

12 For Bosnian historiography, see: *Prilozi*, Vol. 34 (2005).

13 Husnija Kamberović, "Das Gedenken an den Ersten Weltkrieg in Bosnien und Herzegovina", *Der Erste Weltkrieg: zwischen nationalgeschichtlichem Paradigma, populärer Erinnerungskultur und europäischer Integration: Beiträge aus dem Symposium vom 7. bis 9. Mai in 2014 in Berlin* (2014): 179-196.

14 Husnija Kamberović, "Ubojstvo Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. – Devedeset godina poslije", *Prilozi*, vol. 34 (2005): 13-22.

religious reformer has only recently been appreciated.¹⁵ Still, it can be expected that a separate biography should be dedicated to this individual which would encompass all segments of his public engagement. Therefore, a couple of biographical facts below would enlarge our knowledge on this person. Mehmed Džemaludin Čaušević was born in village Arapuša near Bosanska Krupa, north-west of Bosnia, on the 28th December 1870. He spent four years in the Madrasah of Bihać where he obtained his education from the respected scholar and mufti hajji Mehmed Sabit effendi Ribić. In 1887 Čaušević left for Istanbul for further education where he stayed until 1903 and his graduation of *Mektebi hukuk* (School of law). He returned to Bosnia and Herzegovina, that is to Sarajevo, for the first time after a longer period in 1902 and spent there the month of Ramadan, giving lectures in Gazi Husrev Bey's mosque. With a specific way of lecturing and the actuality of topics, he soon rose to be an exceptional orator, which is very important considering the aspect of the topic we present here. With the imperial decree from the 27th October 1913 Džemaludin Čaušević was named Grand Mufti for Bosnia and Herzegovina. The ceremonial investiture took place on the 26th March 1914 in the Emperor's mosque.¹⁶ Prior to that the *Electoral imam curia* elected Čaušević for the Grand Mufti. It is important to notice that the latest in scholarship shows how hard it was for Čaušević to become Grand Mufti of Bosnia. *Electoral imam curia* within Islamic community, respecting the wishes of broad Bosniak masses, proposed as a candidate the agile scholar Džemaludin Čaušević, the former member of the *Ulema meclis*, but this proposal was against the will of several leaders from the Muslim parliamentary club in Bosnian parliament,¹⁷ who proposed for

15 Enes Karić & Mujo Demirović (eds.), *Reis Džemaludin Čaušević: Prosvjetitelj i reformator* (2002): Sarajevo, Ljiljan, 2 volumes.

16 Ferhat Šeta, *Reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji od 1882. do 1991. godine* (1991): 33-36.

17 The Bosnian parliament consisted of a combination of the social, confessional, and *virilist curial* system and was of a highly complex nature. Unlike other representative institutions in the Dual Monarchy, the Bosnian parliament was not even based on any particular local tradition. Citizens of Bosnia and Herzegovina were divided along confessional lines into three electoral bodies (also known as *curiae*). This concept assured each ethno-religious group a specific number of seats proportional to its percentage of the total population. Within this confessional electorate were also separate socially based *curiae* (urban, rural, landowning, and the intelligentsia). To sum up, parliament consisted of a total of seventy-two elected deputies along with twenty deputies also known as *virilists*, who gained their seats by virtue of their positions. Although the fundamental Provincial Law was promulgated earlier in 1910, this brought no big changes whatsoever in the position of the administration of Bosnia and Herzegovina. Ultimate control still remained in hands of the Ministry of Finances and its bureaucratic Provincial Government in Sarajevo. Parliament did not elect a Provincial government; nor was the government responsible to parliament for its work. The parliament's legislative rights and power were extremely limited. It had the right to participate in the making of laws (to debate only those issues that were not exclusively in the competence of the Austrian and Hungarian parliaments). Moreover, all parliament members, regardless of their identity, acted jointly in relation to the Provincial government until certain tough debates took place in 1911 and later. Further work of the parliament was carried on in an atmosphere of interparty (and very often interconfessional) conflict, with the provincial government endeavoring to create a "pro-government majority" composed of representatives of all three confessions. The assassination of Archduke Franz Ferdinand marked the end of the parliament's activities. By imperial decree on July 9, 1914, the current session formally ended. Emperor Franz Joseph later dissolved the parliament by his Patent on February 15, 1915. Even though the outcome of the parliament's legislative activities was rather modest, a short constitutional period from 1910 to 1914 represented an important

the office of Grand Mufti a Bosniak scholar from Istanbul, a jurist Džafer Ilhami bey Kulenović. Since the Austro-Hungarian Government of Bosnia, following its interests supported the parliamentary leaders, the proposal of *curia* was abolished and Kulenović was given a chance to enter a procedure of being nominated as the Grand Mufti in repeated voting. The curia however, managed to resist the pressure of both the Government and the politicians and once again gave its confidence to Džemaludin Čaušević which forced the Government to recommend the nomination of Čaušević as the new Grand Mufti of Bosnia.¹⁸ Čaušević held the Office of Grand Mufti in newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Kingdom of Yugoslavia until he was forced to retire in 1930 during the dictatorial regime of King Alexander Karađorđević of Yugoslavia. He died in Sarajevo in 1938.

On the first day after the assassination, following, amongst others, the activities of the Grand Mufti Džemaludin Čaušević, the *Sarajevski list* published a common statement of the Grand Mufti Čaušević and Šerif Arnautović, member of Bosnian Parliament, in which they expressed the collective grief of all Muslims because of the incapability “to preserve with their own lives the precious life of the clear members of our solemn ruling house”.¹⁹ The same day a special edition of *Sarajevski list* was issued in which the Provincial government for Bosnia and Herzegovina published the Court Martial and announced an emergency state in Bosnia and Herzegovina.²⁰ The public appearances of the Grand Mufti Čaušević continued throughout the first days of July. *Jeni Misbah* joined him in his telegram in which they expressed condolences to the ruling family “in the name of the Ulama Majlis [*Ulema meclis*] and all the religious officials of Bosnia and Herzegovina”.²¹

The spreading of discontent because of the assassination provoked many mass protests and attacks on Serb property, which the Grand Mufti severely condemned directing his message towards the Muslims and warning them about “order and peace and watching the property of their neighbours”.²² The following day, the Emperor and King Franz Joseph expressed deep gratitude in a handwritten letter to all those “who gathered around his throne with acknowledged fidelity and loyalty”.²³ With the aim of expressing support

stage in the development of political relations in Bosnia and Herzegovina. M. Imamović, *Bosnia and Herzegovina* (2006): 245–46.

18 Adnan Jahić, “O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine”, *Prilozi*, Vol. 41 (2012): 59-78.

19 *Sarajevski list*, No. 130 (1914): 2.

20 *Sarajevski list-vanredno izdanje*, No. 131 (1914): 1.

21 E. Karić & M. Demirović, *Reis Čaušević* (2002): 287.

22 *Sarajevski list*, No. 137 (1914): 3. Also see: Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918* (2007), Sarajevo, Sarajevo Publishing. For local, Serb side of the story about assassination in Sarajevo, see: Sonja Dujmović, ““Srpska riječ” i 1914. godina – sistem nacionalne mobilizacije”, *Prilozi*, Vol. 34 (2005): 49-59.

23 *Sarajevski list-vanredno izdanje*, No. 138 (1914): 1.

towards the Monarchy and the ruler, a common prayer was held in the Emperor's mosque for "His Majesty, the Emperor and King on the occasion of the culpable assassination". In the crowd of gathered believers, there were also notable personalities from political and religious life, and amongst them the most prominent were Parliament Members S. Bašagić, Š. Arnautović, but also members of local, Sarajevan elite, F. Ćurčić, D. Petrović, Avram D. Salom, the Ottoman general Consul Ressous effendi etc.²⁴ Before the saying of the prayer, the Grand Mufti Čaušević addressed the present guests with a speech:

"Muslim Brothers!

Each of you Muslims knows that a crime happened in our town, which filled with grief all honourable people of the World and which caused the deepest pain to the father of his subjects, to the old and beloved our ruler, His Majesty, the Emperor Franz Joseph! We, Muslims who are by the Canon of the sublime Islam obliged to share joy and grief with the ruler and his Divine House, have to pray to the Great Allah for health and happiness of our beloved ruler and His Divine House. On this occasion I have composed a prayer, which I will say now in the language of our faith and I am convinced that I will pray from all your hearts".²⁵

After the speech was given, a prayer was said in which the wish was expressed that "the Almighty may console His Highness in His grief because of the hard hit of fate".²⁶ In July Čaušević's decree was published in which he addressed Muslims and called upon them to be loyal to the principals of their fate and reminded them about the duties they have towards their homeland. Connected with this, he also sent the message:

"Muslims!

In these serious moments, I am inclined to call upon all you Muslims of Bosnia and Herzegovina to be ready in any case and any circumstance for all services and sacrifices before the regulations and organs either of military or civil authorities. If a need of any kind arises, do not spare bodily, material or moral sacrifices. Whatever you would be prepared to sacrifice for your faith, your dignity, your homeland, you are also, according to sublime Islam, invited to sacrifice the same for your Emperor and State, in which you enjoy all the conveniences of subjects, in which all religious shrines, in which the regula-

24 For a detailed information about Ottoman consulate in Sarajevo see: Amila Kasumović, "Carski osmanski generalni konzulat u Sarajevu (1910-1918)", *Prilozi*, Vol. 44 (2015): 57-79. Also see: Amila Kasumović, "Ottoman diplomatic activities in a lost province: the case of Bosnia and Herzegovina: 1910-1918", *Uluslararası Balkan tarihi ve kültür sempozyumu 6-8 ekim 2016 bildiriler; Cilt II*, Aşkın Koyuncu (ed.), Çanakkale (2017): 115-126.

25 *Sarajevski list*, No. 143 (1914) 2.

26 *Ibid.*

tions of holy Islam are respected, regarding faith and religious rituals, family relations, as well as all the other things which matter to a Muslim according to Islam”.²⁷

Judging by the mentioned words of the Grand Mufti Čaušević, we get the impression that he wanted to evoke the patriotism and loyalty of Muslims towards the Dual Monarchy, hinting at the fact that this was their religious duty and obligation. Of course, attempting to be convincing as much as possible in his messages, he did not miss the chance to emphasise that this was an empire in which Muslims, even though they were subjects of a non-Muslim ruler, enjoyed religious freedoms which Muslims in other non-Muslim states did not.

At the end of the same month, i.e. at the beginning of August, the Grand Mufti Čaušević directed another message to Muslims, warning the Muslim population about the respectful relations towards the members of other religions, hinting at the disastrous consequences of wrong actions towards the citizens of other religions.²⁸ The outstanding work of Grand Mufti Čaušević can be seen in other circumstances as well. Thus, a reception was organized in Sarajevo for a group of German soldiers and officers in mid August. On this occasion Grand Mufti Čaušević addressed the present guests:

“The brotherly German army unflinchingly stands with us and we will pray to the Great Allah that our and their arms may come out of this war as victorious. The Bosnian Muslims, whose fidelity and loyalty is known to everyone, find it especially dear that you are today amongst us, you who fight together with our Monarchy and who will together bring down your and our enemy. Our happiness is even greater when we know that you belong to the army whose members conduct the reorganization of the army of our religious leader, our caliph [Ottoman sultan].²⁹

After the pleasant conversation which they had with those present, the Grand Mufti Čaušević and local Sarajevan notables H. Hrasnica, F. Fadilpašić and S. Sulejmanpašić left the Sarajevan *Kiraethane* (Readers’ Club). At the same time, the Board of the *Kiraethane* decided that its rooms should be converted to a hospital during the war, what should have been a common contribution to the fight against the enemy.³⁰

Each of the mentioned speeches had a great reverberation amongst the Muslim population, which was exploited by the leading men of the Austro-Hungarian military units for the war aims of the Monarchy. Shortly after the outbreak of war operations, in all mosques in Bosnia and Herzegovina common prayers were said for the victory of the

27 E. Karić & M. Demirović, *Reis Čaušević* (2002): 288.

28 *Ibid*, 292.

29 *Sarajevski list*, No. 182 (1914): 2.

30 *Ibid*.

Central Powers. After Great Britain entered the war on 15th August, a common prayer was held in the Emperor's mosque in Sarajevo, during which the Grand Mufti also gave a solemn speech. In concordance with Grand Mufti Čaušević and the General endowment director Šerif Arnautović, General Oskar Potiorek organized the photographing of this event, and the photographs were sent to Muslim soldiers on the Russian front as well as to other Muslim countries.³¹ This was done in order to influence the moral of the soldiers as well as to create a positive image of the Habsburg Monarchy in the Muslim world.

The news from the front line, as well as the victories achieved by the Austro-Hungarian army during the first year of the war could not have passed unnoticed. In the wish to celebrate the victory of General Moritz von Auffenberg's units over the Russian army, the Mayor of Sarajevo, Fehim effendi Ćurčić called the citizens for a common celebration with a decree. In the festivities in front of the Gazi Husrev-Bey's Mosque the Grand Mufti said a common prayer and held a speech. As in the most cases until then, Grand Mufti Čaušević prayed for victory and the long life of the ruler Franz Joseph. At the same time, in a speech which was accepted with special enthusiasm, he hinted at the need for solidarity with the victims emphasizing that "no war can be without victims" and he called on those who were present to "give every possible help which is greatly needed today". Eventually, calling for sacrifice of life and property "for the needs that the war brings", Čaušević finished his address.³² Immediately after the gathering, the Grand Mufti sent a telegram of congratulations to General Auffenberg, in which he expressed his personal, but also the satisfaction of the Muslim population because of the won victories. With expressed wishes for new successes of Austro-Hungarian units, Čaušević asked the General to convey his greetings to the Muslim military units which were under his command.³³ Together with Grand Mufti Čaušević, the presidency of the *Ulama Majlis* sent a letter of gratitude to the Provincial government because of the good relations of the Monarchy towards the Muslims, especially during the month of Ramadan.³⁴

The war destruction inevitably brought misery, poverty and refugees what represented a serious social problem. The attempts of the Grand Mufti Čaušević to help the refugees are visible in his public appearances in which he called for obligatory solidarity with refugees and those who were displaced from their homes.³⁵ In accordance with this a big action was initiated in order to gather help in money and other material goods, and Grand Mufti Čaušević was especially touched by the noble deeds of the Croatian Peoples' Community (HNZ), towards which expressed his deepest gratitude.³⁶

31 Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu* (2007): 90.

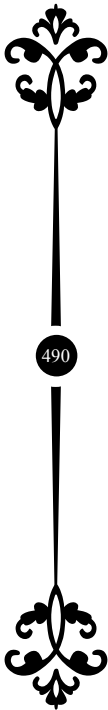
32 Sarajevski list, No. 207 (1914): 2.

33 *Ibid.*, 3.

34 *Ibid.*

35 *Ibid.*, No. 208 (1914): 2.

36 *Ibid.*, No. 247 (1914): 3.

In mid November 1914 the Ottoman Sultan published a Manifest which proclaimed jihad as an obligation for the Ottoman army and navy.³⁷ The text of this Manifest was read in Sarajevo in December of the same year. According to the reports of *Sarajevski list*, the Grand Mufti Čaušević held an exceptionally inspiring patriotic speech to those gathered for that occasion. Apart from the speech, Čaušević read the *fatwa* and the accompanying letter which the Shayk al-Islam addressed to the Muslims of Bosnia and Herzegovina.³⁸ Judging by the list of those who were present, we could say that the ruling elite of the political and social life attended this occasion.³⁹ Beside the elite, there were also around 3000 people, with a noted presence of all of the members of the Sarajevo Garrison, as well as Muslim pupils from all secondary schools headed by their religion teacher Ahmed effendi Burek.⁴⁰

After the Friday prayers the Grand Mufti presented those who were present with the contents of the letter, and familiarised them, as well as all Muslims in Bosnia and Herzegovina, through his circular letter, with the ways in which they can offer their help. The aim of this action was the collection of help for the *Hilali Ahmer* (The Red Crescent) and this was approved by the Provincial government on the 3rd December 1914.⁴¹ In the abovementioned speech Čaušević especially stressed the significance of the involvement of Bosnian and Herzegovinian Muslims in the military units of the Monarchy. All that was left was to call for material help in all parts of Bosnia and Herzegovina:

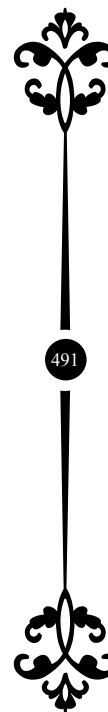
37 *Ibid*, No. 278 (1914): 1-2. Also see. Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu* (2007): 109. More detailed elaboration on the actual origin of “jihad fatwa (*cihad-i ekber fetvası*) and the way how it was agreed, signed and then approved by Ottoman sultan Mehmed Reşad one should pay attention to a paper by Bosnian law historian Fikret Karčić. His paper “The Jihad Fatwa in Bosnia and Herzegovina” was published in a commendable and highly valuable volume on Ottoman Empire and World War one. M. Hakan Yavuz & Feroz Ahmad (eds.), *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* (2016): Salt Lake City, The Utah University Press, Utah Series in Middle East Studies.

38 *Sarajevski list*, No. 305 (1914): 3.

39 Among the others, notables who attended the event were: Grand Mufti Džemaludin Čaušević, Mufti of Sarajevo Salim effendi Muftić, Mufti of Mostar hajji Abdulah effendi Ridžanović, Mufti of Tuzla hajji Ibrahim effendi Maglajlić, Mufti of Bihać hajji hafiz Jusuf effendi Jahić, Mufti of Travnik hajji hafiz Husni effendi Numanagić, Mufti of Banja Luka Muhamed Ševket effendi Kurt, Ottoman Consul to Sarajevo Ressoul effedni, Speaker of Bosnian Parliament Safvet bey Bašagić, Mayor of Sarajevo Fehim effendi Ćurčić, General Endowment (*Waqf*) director Šerif effendi Arnautović, Ibrahim-bey Defterdarević, President of Electoral imam curiae (*Grand Mufti electoral body*) Jusuf Zija effendi Midžić, Sarajevo judges (*kadi*) Mutapčić, Prohić, Hatibović and Bukvica, former director of Sharia School hajji Hasan effendi Spaho, Secretary in Provincial Government Osman effendi Hadžić, Member of Parliament Mustaj bey Halilbašić. Besides them, there were other Bosnian notables and land owners, as well, such as: Rifat bey Sulejmanpašić, Derviš bey Miralem, Mehmed effendi Šarić, hajji Osman effendi Precić, Ibrahim effendi Rašidkadić, Suljaga Salihagić, Miralem bey Begović from Derventa, Hašim bey Hafizadić & Mustaj bey Ibrahimpašić from Travnik, Mehmedali bey Kapetanović from Ljubuški, hajji Selman bey Ćorović from Cazin, Muhamed bey Ibrahimpašić from Bihać, prominent Muslim scholar from Tešanj M. effendi Članak, Ali bey Omerbegović from Banja Luka, M. Bišćević from Bihać, Ćamil bey Bašagić from Nevesinje, hajji Ali bey Begtašević from Konjic, Husein bey Zulfikarpašić, Mayor of Foča etc. *Sarajevski list*, No. 306 (1914): 2-3.

40 *Ibid*.

41 *Ibid*.

“[...] Therefore, sacrifices in property remain. I reported to the high Provincial Government the wish of all Muslims to start collecting help throughout Bosnia and Herzegovina for the *Hilali Ahmer*. The Provincial government gave us permission to collect for this aim until the 1st July 1915.

[...] Through this we will prove that our hearts beat for sublime Islam, that we have not forgotten those old and glorious days, when the *fermans* came from Istanbul requesting from their faithful Bosniaks to come to aid. Let everyone give according to their possibilities, but we, in giving to *Hilali Ahmer*, must not forget that we too have our brothers and sons who have gone to the battlefield, so that they could make us proud with their heroic fighting, we must not forget their orphans, those our needs.

[...] At the same time I am asking you, as the chosen ones and leaders, to consider this thing in your places, in your inner circle, to work on it in a nice way so that as many contributions could be collected [...]”⁴²

In the following period *Sarajevski list*, conveying the writings of the *Wiener Die Zeit*, often reported about the life on the frontline paying special attention to the life of the Muslim soldiers.⁴³ One letter seems particularly interesting and it was written by an imam from the Carpathian and addressed to the Provincial Government’s Vice secretary Fehim effendi Spaho, which speaks of the high morale among the Austro-Hungarian soldiers. Along with the emphasizing of the low morale which was present in the Russian army, a clear propagandistic manoeuvre, the author expresses his personal satisfaction and happiness for serving the Emperor and the homeland, fulfilling with this his religious duty.⁴⁴

As an interesting sign of the scale of Grand Mufti’s engagement on all aspects of social work we can point to a letter which the Shaykh al-Islam Mustafa Hayri sent to the Grand Mufti. Beside the expresses of satisfaction because of the “devotion of the Muslims of Bosnia and Herzegovina”, he also expressed his satisfaction for the great number of material contributions collected for help through the *Hilali Ahmer*.⁴⁵ The decisive role in the organization and distribution of help in this case belonged to, as could be seen from the previous part, the Grand Mufti Džemaludin Čaušević. In order to better argument his attitude towards the collection of money for *Hilali Ahmer*, it is important to notice the fact that even though that when war was over and Central Powers were defeated, while paying visit to Republic of Turkey much later in 1924, Mehmed Džemaludin Čaušević handed over the rest of money collected during the war to the Turkish Government.⁴⁶

42 *Ibid.*

43 *Sarajevski list*, No. 28 (1915): 2-3.

44 *Ibid.*, No. 26 (1915): 4.

45 *Ibid.*, No. 159 (1915): 2.

46 For details see: Adnan Jahić, *Islamska zajednica* (2010): 194.

Following the information which the *Sarajevski list* published in relation to the activities of the Grand Mufti Džemaludin Čaušević, we can reconstruct with certainty two images of the Grand Mufti. In the first we could see a resolute religious leader who asks of his community to remain dignified in the situation created by the Sarajevo assassination. On the other hand, from the beginning of the military operations until mid 1915 we have a different image of Čaušević which shows the versatility of his work. Through the analysis of speeches which he held in front of the numerous population on different occasions, we can notice the rhetoric which calls to patriotism, loyalty to the ruling family, humanism, and, of course, consistency in the application of religious regulations. Beside the rhetoric, Čaušević used the authority of the supreme religious leader of Bosnian Muslims in order to mobilize the masses for the war efforts of the Dual Monarchy. These are, above all, the readiness to sacrifice life and material goods, which is confirmed by the mentioned examples. The media space which the *Sarajevski list* afforded to the Grand Mufti shows that his engagement coincided with the interest of the Monarchy. The end of the war brought Bosnia and Herzegovina into a new political reality, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The end of the Monarchy, for which he worked so hard, the Grand Mufti Čaušević became aware of the fact that the Dual Monarchy would not be restored. Thus, it is not surprising the way in which he received the Serb army which entered Sarajevo in November of 1918.⁴⁷ During that period he actively advocated for “any solution that would bring peace to the exhausted peoples”. Still, his activity within the new state and legal framework show a constant, continuing struggle for the interests of Muslims of Bosnia and Herzegovina.

Bibliography

Donia, Rober J, *Islam Under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina 1878-1914* (1981): Boulder, CO, East European Monographs.

Dujmović, Sonja, “Srpska riječ” i 1914. godina – sistem nacionalne mobilizacije”, *Prilozi*, Vol. 34 (2005): 49-59.

Duranović, Amir “Prva godina Prvog svjetskog rata: Džemaludin ef. Čaušević na stranicama *Sarajevskog lista*”, *Prilozi*, Vol. 39 (2010): 175-184.

Durmišević, Enes *Uspostava i pravni položaj Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: 1882-1899* (2002): Sarajevo, Magistrat.

Ekmečić, Milorad (ed.), *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine* (1991): Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja knj. 99, Odjeljenje društvenih nauka knj. 29.

⁴⁷ Husnija Kamberović, “Projugoslavenska struja među muslimanskim političarima 1918. godine”, *Historijska traganja*, Vol. 3 (2009): 91-105.

Hajdarpašić, Edin, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914* (2015): Ithaca & London, Cornell University Press.

Imamović, Mustafa "Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji (skica za historiju)", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, No. 1-2 (1992): 90-101.

Imamović, Mustafa *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine: od 1878. do 1914* (2007): Sarajevo, Magistrat.

Imamović, Mustafa, *Bosnia and Herzegovina. Evolution of its political and legal institutions* (2006): Sarajevo, Magistrat.

Jahić, Adnan *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)* (2010): Zagreb, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb.

Jahić, Adnan, "O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine", *Prilozi*, Vol. 41 (2012): 59-78.

Jahić, Adnan, *Vrijeme izazova: Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća* (2014): Zagreb – Sarajevo, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića.

Juzbašić, Dževad, "Aneksija Bosne i Hercegovine u problemi donošenja Zemaljskog ustava (Štatuta)", *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*, Sarajevo, Filozofski fakultet, (2011): 87-132.

Kamberović, Husnija "Ubojstvo Franca Ferdinanda u Sarajevu 1914. – Devedeset godina poslije", *Prilozi*, vol. 34 (2005): 13-22;

Kamberović, Husnija, "Das Gedenken an den Ersten Weltkrieg in Bosnien und Herzegovina", *Der Erste Weltkrieg: zwischen nationalgeschichtlichem Paradigma, populärer Erinnerungskultur und europäischer Integration*: Beiträge aus dem Symposium vom 7. bis 9. Mai in 2014 in Berlin (2014): 179-196.

Kamberović, Husnija, "Projugoslavenska struja među muslimanskim političarima 1918. godine", *Historijska traganja*, Vol. 3 (2009): 91-105.

Karčić, Fikret, *The Other European Muslims: A Bosnian Experience* (2015): Sarajevo, Centar za napredne studije.

Karić, Enes & Demirović, Mujo (eds.), *Reis Džemaludin Čaušević: Prosvjetitelj i reformator* (2002): Sarajevo, Ljiljan, 2 volumes.

Karić, Enes, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća* (2004): Sarajevo, El- Kalem.

Kasumović, Amila, “Carski osmanski generalni konzulat u Sarajevu (1910-1918)”, *Prilozi*, Vol. 44 (2015): 57-79.

Kasumović, Amila, “Ottoman diplomatic activities in a lost province: the case of Bosnia and Herzegovina: 1910-1918”, *Uluslararası Balkan tarihi ve kültür sempozyumu 6-8 ekim 2016 bildiriler, Cilt II*, Aşkın Koyuncu (ed.), Çanakkale (2017): 115-126.

Sarajevski list

Stojković, Momir (ed.), *Balkanski ugovorni odnosi: 1876-1996: Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama. Tom I (1876-1918)*. Beograd: Službeni list SRJ (1998).

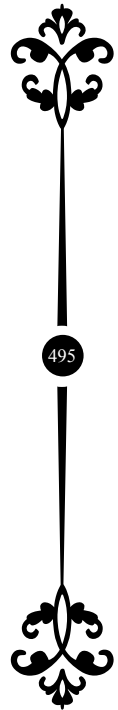
Šehić, Zijad, “Aneksiona kriza 1908-1909. i njene posljedice na međunarodne odnose”, *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*, Sarajevo, Filozofski fakultet, (2011): 55-85.

Šehić, Zijad, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918* (2007), Sarajevo, Sarajevo Publishing.

Šeta, Ferhat, *Reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji od 1882. do 1991. godine* (1991).

Yavuz, M. Hakan & Feroz Ahmad (eds.), *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* (2016): Salt Lake City, The Utah University Press, Utah Series in Middle East Studies.

Yavuz, M. Hakan & Sluglett, Peter (eds.), *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin* (2011): Salt Lake City, University of Utah Press, Utah Series in Middle East Studies.

SIGNIFICANCE OF INSTITUTIONALISED RESEARCH INTO CULTURAL HERITAGE OF OTTOMAN BOSNIA: THE INSTITUTE FOR ORIENTAL STUDIES IN SARAJEVO

Dželila BABOVIĆ*

The territory of Bosnia and Herzegovina, historically and geographically, is where the East/the Orient and the West/the Occident meet. On this dividing line of cultures and civilisations, science and literature were created for centuries in Oriental languages – Turkish, Arabic, and Persian – of the extent and quality being, perhaps, the most important part of cultural heritage of a people which is not composed of the Orientals and in the world which is not the Orient. In this context, the cultural heritage of Bosniaks from the period of Ottoman rule in this region, represents a remarkable cultural phenomenon of the spiritual climate.

The inclusion into the great Oriental-Islamic civilisational circle, which the Ottoman Empire spread over to the Balkans as fringe-areas of its administrative and civilisational power, left the Bosniaks beyond the single cultural and civilisational circle within which they had lived and created for centuries. The dramatic of their being caught on the fringes of two civilisational circles was intensified by the “withdrawal” of the languages in which they were writing – Turkish, Arabic, and Persian – and by pushing into oblivion the great cultural and literary treasure in those languages. Thus the Bosniaks’ centuries-long creative opus, both comprehensive and diversified, whose evaluation was still to be made, found itself in historical and cultural backwoods for very many years, unknown to the wide circles of descendents and unable to have any significant effect on their renaissance.¹

* Dr., Dželila Babović, University of Sarajevo, Oriental Institute, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.

¹ An excellent overview of development and research of Bosniaks’ literature in Oriental languages: Muhsin Rizvić, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994, p. 7-43. Esad Duraković, *Progromena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005, p. 38-120.

It should be said that the cultural heritage of a people in a wider context includes spiritual formation and tangible accomplishment that has created man in his socio-historical practice and applies to the entire social heritage of a group of people, it is the learned patterns of thinking, feeling and action groups, community or society, to express these patterns in material objects, but also the totality of the results of science, art and philosophy, literature, morals and customs. So, when we talk about the cultural heritage, the term *culture*, with all its derivatives and semantic meanings that gathers in itself, should be understood as a phenomenon that contains a single dose of social obligations which, among other things reminds us of what we should not forget it. In this case, the literature as a written record of the life and spirituality of one nation emerging as a valuable indicator for detecting the condition and degree of development and cultural heritage values of a society. Precisely, the written word or literature is the one who approaches life experiences, perceptions and memory of an individual, and we can talk about the relationship and interpenetration of literature and cultural systems, but also about literature as an excellent medium and repositories of universal cultural heritage.²

Keeping in mind the importance of literature in the cultural and historical processes of one nation, we must conclude that the process of researching and studying literature Bosniaks in oriental languages started relatively late, not until the beginning of the 20th century. The reasons for the belated and largely inert attitude towards this segment of the material and spiritual legacy of Bosnia and Herzegovina should be sought primarily in the socio-political system that ruled after the withdrawal of the Ottoman administration to these areas. For many years the legacy of Ottoman Bosnia treated mainly as a “necessary evil” and as such is neglected and marginalized by the ruling structures and institutions, and Bosniaks are systematically imposed by the inferiority complex because of their creative integration in the Oriental-Islamic culture.

The first phase of research into and study of the Bosniaks’ cultural heritage written in Oriental languages covers the period from the late nineteenth century to the early twentieth century, when Ibrahim Bašagić and Teufik Okić published, in the *Salname* and *Vatan* journals, the first biographical and bibliographical sketches of a number of Bosniak writers who had written in Oriental languages. Without diminishing the importance of this phase in the study of cultural heritage, it should be noted that researchers in this period were much more worn own enthusiasm, rather than striving to be competent and also scientifically illuminates an important part of cultural heritage of Bosniaks.³

2 Compare: Jan Assman, “Communicative and Cultural Memory”, in: *Media and Cultural Memory*, Edited by Herausgegeben von Astrid Erll & Ansgar Nünning, Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin, 2008. p. 111.

3 See the paper: Dželila Babović, “Proučavanje kulturne baštine Bošnjaka na arapskom jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Vol. 60, OIS, Sarajevo, 2011, p. 81-92.

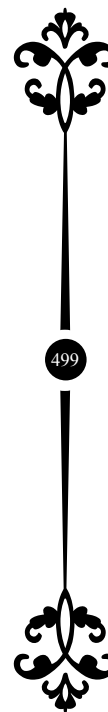
The phase of a broader, we may say scientific, approach to research into cultural heritage started in the first half of the twentieth century. The work on translating, presenting, and studying the rich literary opus in Oriental languages was intensified. Precisely, this phase started with Safvet-beg Bašagić, who understood the value of the Bosniak cultural treasure written in Oriental languages, and for the necessity of its scientific interpretation and presentation to the public. In that period, two works were published, major at the time and today unavoidable in any research into cultural history at the time of the Ottoman rule: *The Bosniaks and Herzegovinians in Islamic Literature* by Safvet-beg Bašagić (1912)⁴, and *Literary Work of the Bosnian-Herzegovinian Muslims* by Mehmed Handžić (1933)⁵. Bašagić and Handžić were also the first Bosniak researchers who did systematic research into the heritage in Oriental languages using, in so doing, significant methodological solutions applicable also today in contemporary approaches to the study of literary tradition.

Finally, the phase of institutionalised, organised and systematic research into and study of general and cultural history of Bosnia at the time of the Ottoman rule here started with the foundation of the Institute for Oriental Studies in Sarajevo in 1950. The Institute was founded by a decree of the Government of the then People's Republic of Bosnia and Herzegovina as an independent scientific and research institution whose basic task was research into and study of general and cultural history of Bosnia and Herzegovina during the Ottoman rule. Programme-tasks defined at that time, including collecting manuscript and archival materials, their processing and publication, then research into manuscript material and literary works written in the Arabic, Turkish, and Persian languages, and qualifying research fellows and research assistants to conduct research in this field, developed and expanded over time in keeping with the needs of science and later orientation of the scientific and research staff at the Institute.

Contrary to the chaotic and sporadic actions of the individual in a particular field, *institutions* and *institutionalization* implies civilizational category that through organization and, rising to a higher level of validity. Even the history of civilization is largely measured by the achievements of the organizational and systemic effects of its holder - institutions. Considering the fact that institutions are the result of cultural processes or, in the other words as an expression similar ways of life and activity of individuals in a society, they are the basis of culture and civilization pledge of stability and continuity. Establishment of certain institutions implies a common social action - in marked contrast to the individual and the individual efforts - which contributes to the advancement of the community as well as establishing the continuity of its existence, especially when we are talking about institutions that deal with cultural and historical

4 Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912.

5 Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933.

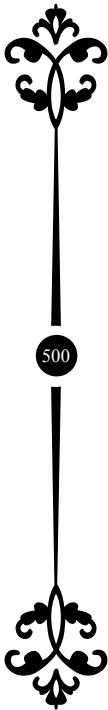
heritage, as well as **educational institutions** (schools and colleges) and **institutes** as well as specialized organizations for technical and scientific research. The establishment, preservation and strengthening of these institutions, as a fundamental institutions in the organizational pyramid, contributes to the existence and stability of the supreme institution - a state that is on top of that the pyramid.

Institutional legalisation of research into cultural heritage, besides organised collection of versatile manuscript and printed materials in Oriental languages, resulted also in more intensive research into the heritage in Oriental languages, wider staff education in accordance with contemporary scientific-research methodologies, and systematised and organised strategies in research projects. Such orientation also led to the increased cultural-historical, scientific and general social interests in the cultural heritage of Ottoman Bosnia.

The institutionalised approach to the study of cultural heritage manifested in research work at the Institute for Oriental Studies could be divided into several sections:

- intensification of fact-oriented research into materials as expansion of biographical-bibliographical sketches or presentation of authors and works earlier unknown of also in the form of biographical-bibliographical sketches (discovering works, establishing authorship, dating the emergence of a work, biography, etc.)
- emergence of monographs of some writers and literary periods
- studies of some heritage segments
- systematising, explained literary-critical evaluation, and historical assessment of the materials researched earlier.

Results of scientific-research work, not only of the staff members of the Institute for Oriental Studies, but also of other related experts and scientists in this field are published in the journal *Contributions to Oriental Philology/Prilozi za orijentalnu filologiju/* and the edition *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia* containing historical sources both in the original and translation, significant for the study of the past of the Balkans, in particular of Bosnia and Herzegovina, at the time of the Ottoman rule. In *Contributions to Oriental Philology*, the scientific and general public was presented with hundreds of studies, papers, contributions, translations, bibliographies, critiques and reviews of books, journals, and meetings related to Bosnia-Herzegovina history during the Ottoman rule, and to the literature written by our authors in Arabic, Turkish, and Persian as part of our heritage. Thus, with regard to research into archival materials related to the history of Bosnia, and of the whole region as well, translations of documents published in *Contributions to Oriental Philology* also became available for further research to the

historians who, due to the ignorance of the languages, were not able to use the originals. On the other hand, the numerous studies, papers, translations, and contributions dealing with manuscript heritage in Oriental languages disclosed the names unknown among Bosniak writers in these languages, as well as new works by those authors in different fields of the written creativity and in the fields of prose and poetry.

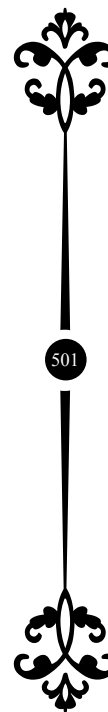
Analysing the tasks and results of the activities of the Institute for Oriental Studies as a research institution, we may draw a conclusion that institutionalised approach to research into cultural heritage leads to development, complexity and, we may say, legalisation of the attitude to cultural heritage. Also, institutional legalisation of research into cultural heritage contributed to the changes in generational uniformity of cultural understanding that is due to institutionalization become scientifically found and reasoned. As such, it is abolish the stereotype hypothesis of this heritage, introduced a new understanding of, and contributes to the maintenance on these new insights in the understanding of cultural persistence. All scientific research conducted in this sense is based on the fact that the invaluable treasure of the written record of a compactly rounded-off and spiritually homogeneous space would disappear if it were not scientifically verified and presented. The failure to do so would undoubtedly do serious damage to the overall world heritage, because the area of Ottoman Bosnia, due to the multiple intercultural contacts of different civilisations, religions, peoples, and ethnic groups, is an important node of referential origins inherited by the contemporary civilisation.

The research conducted at the Institute for Oriental Studies is essential as regards the establishment of identity of the Bosniaks themselves, as tangible monuments and written tradition are undoubtedly the basic starting point from which identity components of a nation are derived. In some ways that is representation of the materialization of memory, and contribute to the integral conservation of the entire present and integral preservation of the entire past.⁶

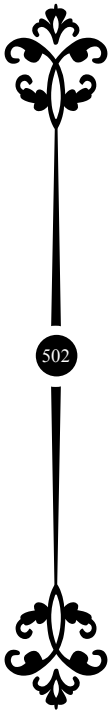
When we talk about defining national identity should be noted that research into Bosniaks' heritage in Oriental languages, several centuries-long, is vitally important for the establishment of scientifically valid history of Bosniak literature too, which is impossible if the centuries-long Bosniak literary heritage as its important segment remains inaccessible in history and unknown languages.

All of the above are powerful arguments that testify the importance of establishing an institutionalized approach to the study of the cultural heritage of Ottoman Bosnia. As a result of the establishment and operation of the Oriental Institute, this segment of the spiritual and cultural heritage of Bosnia has given its a place in the associated social and scientific promotion, and as such it has become the subject of a valid scientifically based approach to studies.

6 Compare: Pierre Nora, "Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta" in: *Kultura pamćenja i historija*, editors M. Brkljačić i S. Prlenda, Golden Marketing, Zagreb, 2006, p. 30.

Unfortunately, during the aggression against Bosnia and Herzegovina, the building of the Institute for Oriental Studies, in May 1992, was set on fire by a guided missile fired from the aggressor positions, when the Institute's complete manuscript holdings, archives, and library burnt out and were completely destroyed; the loss is irreparable for civilisation, not only for Bosnia and Herzegovina, but for the whole world as well. However, the role and significance of this institution with respect to the institutionalised research into cultural heritage of the Bosniaks during the Ottoman rule have remained unaffected and unquestionable. With its work, which is now decades-long, the Institute for Oriental Studies has been one of the fundamental scientific-research institutions without whose activities it would in no way be possible to currently study history and culture in the whole Balkan area.

“YAHYA KEMAL NAZARIYLA BOSNA-HERSEK YA DA NE YAZIK DOĞMUYORUZ ŞİMDİ O TOPRAKLARDA” (*)

Hasan AKAY*

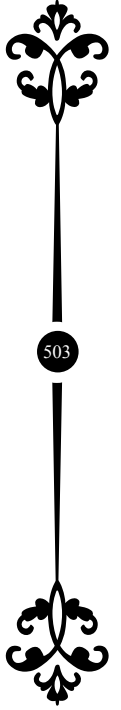

Girizgâh

Önce bir hususu belirtmeliyim: Bu (başlık ve bu yazı Yahya Kemal’in nazarından ödünç alınmış) bir yazıklanma değildir; fakat (Yahya Kemal’in, Bosna-Hersek’te Osmanlı Mirası bağlamında yeniden okunan metni üzerinden) bir azıklanma, hissi bir rızıklanmadır. “Bize rahmet yerden yağar” (Yunus Emre) hakikatinden beslenen bir nasiplenme de denilebilir. Çünkü sözün aslında, muhakkak fark edilmesi gereken bir “yazgı”ya işaret var. Yazan’a sözümüz yoktur. Yazılana nazar etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü yazılarda geçmişe dönük izler, şimdiye dönük gizler, geleceğe ait dehlizler görülmektedir. Bu yüzden basiret basarına ihtiyaç vardır. Biz de bir şair ve bir şiir bağlamında böyle bir bakışı denemek arzusundayız. Burada bilimsel bir yaklaşımla düşünceyi öne çıkartmak yerine, bilimsel yaklaşımın merkezine, hemen herkesin sezdiğine inandığım bir nedenle, duyarlılığı yerleştirmek istiyorum. Dolayısıyla gram (‘yazı’), gramere (‘ne yazık’lara) göre değil, kadere (‘yazgı’ya) göredir. Bunu ancak ‘en derin’ler, şairler dillendirebilir. (Burada “kaderin üstünde bir kader vardır” sözü hatırlanacaktır. Çünkü hakikaten “göklerden gelen bir karar vardır” ve bu kararın anahtarı, kalplerde kök salmış “merhamet”¹ denilen

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye hakay@fsm.edu.tr

(*) *Başlığın macerasına dair bir dip not:* Bir itirafla başlamalıyım: Gönümce bir bildiri hazırlamak istedim, ama gönümce değil, gönümce oldu! Bosna’yı görmedim, ama Bosna bana bir vesileyle gösterildi, rüyadaki gibi. O yüzden, hakikatini bilgi ve belgeyle tanımadan evvel bir bakıma kalp gözüyle tanışmış oldum. Bosna ile yakınlığım, zihni ve ilmi olmaktan çok kalbidir, demek istiyorum. Bosna savaşını yaşayanları dinledim, Bosna hakkında bazı filmler izledim. Ve kendimi Karadeniz’de Argan yaylasında

bir kök duyguda saklıdır. “Göklerden gelen karar”, bu duyguda karar kılanlardadır. “O topraklar”da, bu karar yüzünden “yükselen bir bahar” ve bu bahardan açılan nazarlar vardır. Meselenin kalbi budur. “O topraklar”da böyle bir damar var. Avrupa, bu damarın –dolayısıyla, Bosna-Hersek’te “Osmanlı Mirası”nın, yani bu mirasın kaynaklandığı, beslendiği damarın- her zaman farkındadır; Saraybosna’nın şahdamarını zaman zaman kopartmak istemesi bundandır.)²

Şairlerin nazarına, hassasiyetlerine, kalplerine ve gür imanlı beyinlerine her zaman ihtiyacımız var; var oluşumuzun âbıhayâtını barındıran zemini, yaşadığımız zamanı, yaşayan ve ölen, yaşamakta olan ve ölmekte olan ve ölmeyecek olan yanları kavramak istediğimiz zaman, onlara daha çok ihtiyacımız olduğunu anlıyoruz. Hangi coğrafya, hangi tarih, hangi toprak olursa olsun, kendini idrak etmesi için kaçınılmaz olarak söze muhtaçtır. Bizim için de durum böyledir. Cumhuriyet dönemi şiirimizin büyük nazarlarından Yahya Kemal, söz konusu hakikati, bir hayli beyin ve kalp mesaisi pahasına görmüş ve ömrünü bunu dillendirme, ima ve telkin etme uğruna feda etmiş bahtiyarlardan biridir.

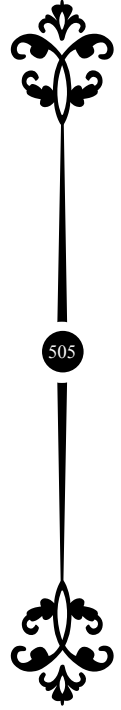
buldum: Büyük ağaçlar arasında dal-hıraş uğuldayan rüzgâr, bir metre kar altından akıp giden inleyişleri duyurdu bana. Nasıl olduğunu anlayamadığım bir sevkle döndüğüm evin tavan arasında bulduğum bir yeşil birlik daktilosuna teksir kağıdı takıp yazmaya başladım (*Çıglıklar Kardeşlerim’i*). Üç gün parmaklarım ağırarak yazdım. Tuşlar zor çalışıyordu, ama mecburdum; kalem bulamamıştım, bulmaya vakit de yoktu. Nihayet üç günlük şiirler, değerli Metin Akar ve Yesevi Vakfı Başkanı Erdoğan Aslıyüce sayesinde, “Savaş Görmüş Çocukların Şiiri” adıyla gün yüzüne çıktı. Kitap, Bosna şehitleri adına ithaf ettiğimiz Aliya İzzetbegoviç’e takdim edildi, o tarihlerde Vakfa gelen İstanbul konsolosu bir hanım tarafından. Şiirlerin bir kısmı Boşnakçaya çevrilip neşredildi. Bosna ile ilgili bir tez çalışması yaptırdım Bosnalı bir şaireye (Amina Vildiç) SAÜ.de. Bosna Savaşının Türk Edebiyatındaki Akisleri üzerine.O metinler üzerinden konuşmak elbette daha iyi olurdu. Ama o yolu seçenler yeterince var. Osmanlı izleri üzerinde de durulabilirdi, iz kavramını merkeze alarak. Ama, Bosna Hersek’le ilgili bir bildiri denildiğinde ilk aklıma gelen cümle şu oldu: “*Ne Yazık Doğmuyoruz Şimdi O Topraklarda*”. İçimde bu dizeden fikir sürgünleri doğdu. Ama bir çoğu içte yaşandı, geçti. Sonra, “Avrupa Ölüyor Bosna’da” cümlesi onun yerini aldı. Bu başlığı vermiştim değerli Fahameddin Başar’a, Ama “Osmanlı Mirası” başlığını duyunca yine başa döndü. Ve konu başlığı, değerli Fatih Andı’nın da marifetiyle, “Yahya Kemal Nazarıyla Bosna-Hersek/Ne Yazık Doğmuyoruz Şimdi O Topraklarda” başlığına çevrildi. Çünkü ‘O topraklar’da bizim ‘toprağIMIZ’ var, biz VARız. Orası bizim toprağımız (Anadolu’da söylenilen anlamda). Bosnalılar da bizim hakkımızda hâlâ “siz de bizim toprağımızsınız..” demiyorlar mı? Kayıplar var mı? Tek taraflı mı? Tespiti her anlamda ehline bırakalım. Bu da ‘miras’ çalışması değerinde bir ‘yas’ çalışması olabilir. Ortak mirasa yas’lanmak mecburiyetindeyiz. Bosna için de nazarı hakikatlere kalbi hakikatlerin de eklenmesi gerekir. Bu noktada her halde en çok şairlerin söz hakkı vardır.

- 1 “Merhamet”, sözlüklerde “*bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma*” olarak tanımlanmaktadır. Neo-spiritüalist görüşe göre merhamet, insan ruhunun “Dünya Okulu”nda edinmesi gereken temel ruhsal yeteneklerden biridir. Bu görüşe göre kişinin acınacak bir hale gelmiş, bir felakete uğramış veya benzeri hallerde düşmüş, ıstırap çeken bir insana acıyarak, o insanın çektiği ıstırabı kendi yüreğinde hissetmesi, ıstırabını paylaşması kişiye, onun başına gelen olaydan ıstırap çekerek edindiği deneyimi - aynı olayı yaşamasına gerek kalmaksızın - edinme olanağı sağlayabilir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Merhamet>). Öz kültürümüze göre “merhamet”, içinde birçok akraba kavramı barındıran ve hem bu dünyayı hem de ahireti kapsayan bir kavramdır. “Merhamet etmeyene merhamet edilmez” (Hadis-i şerif) dediğimiz zaman, ‘acımayana acınmaz’ demekten oldukça farklı bir söz söylemiş ve farklı bir boyuttan seslenmiş oluruz. Rahmân’ı tanımayanların merhameti olmaz, acıması olsa da.
- 2 1992’lerde İstanbul konsolosu olan bir hanım, Bosna için çok üzülen arkadaşlarımıza dedi ki: Bizim için niye ağlıyorsunuz, biz bu ölümlerle dirildik, kendimize geldik, ne olduğumuzu anladık, siz kendinize bakın!. Bu narin celadetin etkilemeyeceği kalp olur mu? (*Savaş Görmüş Çocukların Şiiri* kitabımı Aliya’ya bizzat takdim eden hanım odur. Şerefle yad ediyorum)..

“O topraklar”da gözünü açmış, fakat basiret basarının açılması için uzak diyarlara, yerin serhaddine gitmesi gerekmiştir. Onun nazarlarını maziye, geçip gitmiş ve gelmesi artık imkânsız olan bir zamana dönmüş ve öyle kalakalmış zannedenler, aslında onun, yitip gitmekte olan “değerler”imize, onların ihyâsına olan hasretinin, ancak onlar sayesinde çok yönlü ve büyük varoluşumuzun gerçekleştirebileceğine inancının farkına varamamışlardır. “Balkan şehirlerinde geçen çocukluğunun her lahza alev gibi duyduğu hasret”in, sadece zaman, zemin, tarih ve toprakla ilişkili olmadığını, fakat bunları üstün bir ‘değer’ seviyesine yükselten ‘kıymetler’le ilişkili olduğunu fark edememiş ya da bilmezden gelmişlerdir. Ondaki nazarın, ona görüş imkânı ve keskinliği veren ışığın kaynağını görmezden gelenlerin ondan fazla bir şey anlamayacağını söyleyebiliriz. Onu bugün de anlamak ve anlamlandırmak mecburiyetindeyiz. Çünkü hediye ettiği bakış tarzı, bugün de birçok açıdan geçerliliğini korumaktadır. Konumuz (yani, “Bosna-Hersek’te Osmanlı Mirası”) gereği, ondaki bu tarzın bir noktada arzını, İstanbul’un bir semtini ad olarak kullanmaktan son derece bahtiyar olduğu hissedilen ünlü bir şiiri –ve ondaki ruhu açımlayan bir başka şiiri- üzerinden gerçekleştirebiliriz. Bahsettiğim şiiri adını vermeksizin, Yahya Kemal’in “Bosna-Hersek” şiiri olarak okumak istiyorum.³ Sizin de bu oyuna gönüllü olarak katılmanızı arzu ediyorum. Bu, her halde, çarpıcı ve sarsıcı bir deneyim olacaktır.

(Yahya Kemal, malumdur ki, olaylara bir dünya görüşü içerisinden, bir zihniyet üzerinden, -âdeta maddi ve manevi boyutu aynı anda barındıran bir iklim hassasiyeti, bir dip coğrafya ve tarih atmosferinden bakan bir şairdir. Zihniyet ve medeniyet kavrayışını şiirde merkeze alan bir hassasiyetin sahibidir. Asıl hassasiyet merkezi ise, bütün değer uçlarının toplandığı Osmanlılık duyarlılığıdır. Buna göre: Osmanlılığın doğduğu topraklarda canlı ve tatlı bir hayat vardır. Balkanlarda yeşeren hayatın şahdamarı bu anlayış ve yaşayış tarzındadır. Bu yüzden Bosna-Hersek Osmanlı hayatından hâlâ izler taşımakta ve bu izlerde Osmanlılık parıldamaktadır. İstanbul’un ‘yeni hayat’lar dikilen semtlerinde pek gözükmeyen bu ‘iz’ler orada hâlâ canlıdır. Çünkü bu ‘iz’lerde asıllar gizlidir. Onu gören göz yoksa, ister Bosna’da yaşasın ister İstanbul’da, fark etmez, kördür. Bunların göz ameliatı olması lazım. Yoksa, ne Osmanlılığın doğduğu topraklardaki hayatı, ne de bu medeniyet ve zihniyetin açtığı gözlerdeki parıltıları anlamaya muktedir olacaklardır. Yahya Kemal, o topraklarda doğan, -belli bir maceradan sonra- gözü, kalbi ve zihni açık olan hemderd bahtiyarlardandır. Sözü ona vermenin tam sırasındır.)

3 Aslında bu okuma, iki farklı metin üzerinden; biri Osmanlı’yı, diğeri Avrupa’yı teşrih edecek tarzda yapılabilir. Meselâ, ilk şıkta Yahya Kemal’in burada alıntılanacak “Koca Mustâpaşa” (*Kendi Gök Kubbemiz*“ İstanbul 1983, s.48-52), metni ikincisinde ise Tarık Günersel’in “Avrupa ölüyor Bosna’da” (*Zaman Denen Oyuncak-Mozaiik*, İst. 1999, s.157) şiiri yer alabilir. Her iki metin, her iki farklı medeniyet ve zihniyetin getirdiği ve bıraktığı “miras”ın ve “yas”ın göstergesi durumundadır. Bu bağlamda yorumlanabilir.

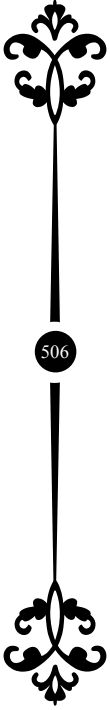
Yahya Kemal'in "Bosna-Hersek" şiirinde diyor ki:

*"Bosna-Hersek! Yaşiyor bir ateş denizinde! / Tâ fetihten beri mü'min, mütevekkil,
zinde, // Hüznü bir zevk edinenler yaşıyorlar burada. / Kaldım onlarla bütün gün bu güzel
rû'yâda. / Öyle sinmiş bu vatan semtine milliyetimiz / Ki biziz hem görülen, hem duyulan,
yalnız biz. / Mânevî çerçeve beş yüz senedir hep berrak; / Yaşıyanlar değil Allâh'a
gidenlerden uzak. / Bir bahar yağmuru yağmış da açılmış havayı / Hisseden kimse hakikat
sanıyor hulyâyı. / Ahiret öyle yakın seyredilen manzarada, / O kadar komşu ki dünyâya
duvar yok arada, / Geçer insan bir adım atsa birinden birine, / Kavuşur karşıda kaybettiği
bir sevdiğine. //*

*Şehitler mezarlığı sükûn içinde, her yerde diri sükûn. / Bu taraf sanki bu halkıyla ezel-
den meskûn. / Bir afif âile sessizliği var evlerde; / Örtüyor fakrı asâletle çekilmiş perde.
/ Kaldırılmaz, daracık, eğri sokak, doğru sokak.. / Her geçildikçe basılmış ve düzelmiş
toprak. / Kuru ekmekle, bayat peyniri lezzetle yiyen, / Çeşmeden her su içerken: "Şükür
Allâh'a" diyen / Yaşiyor sâde mâişetlerin en sâfında; / Rûh esen kuytu mezarlıkların etrâ-
fında. / Bu vatandaş biraz ahşapla, biraz kerpiçten / Yapabilmiş bu güzellikleri birkaç hiç-
ten. / Osmanlı'nın inancıyla Bosnalı karakteri / Karışıp mağrîfet iklimi edinmiş bu yeri. //*

*Şu fetih vak'ası, Yârab! Ne büyük mu'cizedir! / Her tecellisini nakletmek uzundur
bir bir; / Bir tecellisi fakat, rûhu saatlerce sarar: / Saraybosnası var, câmiî var, semti de
var. / Kaç yıl geçti kimbilir büyük mu'cizeden, / Hak'dan ilhâm ile bir gün o güzel semte
giden, / Bilge Kral tevazu içinde Allah'a ederken secde, / Kalbi çok dolduran imân ile
gelmiş vecde, / Onu, tek Tanrısının mâbedi etmiş de hayâl, / Vakfedip her neye mâlikse, İslâm'a.
/ Sebep olmuş dâvâsı yâd edilir bir nâma. / Hâlâ inmekte câmilere nûr üstüne nûr
/ Yerde bulmuş yaşıyanlar da, ölenler de huzûr. / Ona hâlâ gidilirken geçilir bir yoldan, /
Göze çarpar ölüm âyetleri sağdan soldan, / Sarmaşıklar, yazılar, taşlar, ağaçlar karışık;
/ Yazılmış hatlara gömülmüş bir ışık / Bu mezarlıkta siyah toprağı aydınlatıyor; / Belli,
kabrinde, O, bir nûra sarılmış yatıyor. //*

*Gece, şiriyle sararken Saraybosna'yı / Seyredenler görür Allâh'a yakın dünyâyı. /
Yolda tek tük görünenler çekilir evlerine; / Gece sessizliği semtin yayılır her yerine. /
Bir ziyâretçi derin zevk alarak manzaradan, / Unutur semtine yollanmayı artık buradan.
/ Gizli bir his bana, hâtif gibi, ihtâr ediyor; / Çok yavaş, yalnız içimden duyulan sesle,
diyor: / "Gitme! Kal! Sen bu taraf halkına dost insansın; / Onların meşrebi, iklimi ve
ırkındansın. / Gece, her yerdeki efsunlu sükûnundan iyi, / Avutur gamlıyı, teskîn eder
endişeliyi; / Ne ledünnî gecedir! Tâ ağaran vakte kadar, / Bir mücevher gibi orada Ali-
ya'nın rûhu yanar. / Ne saâdet! Bu taraflarda, her ülfetten uzak, / Vatanın fâtihî şehitlerle
berâber yaşamak!..." //*

*Geç vakit semtime döndüm, Saraybosna'dan / Kalbim ayrılmadı bir an o güzel rü'yâ-
dan. / Bu muammâyı uzun boylu düşündüm de yine, / Dikkatim hâdisenin vardı derinlik-
lerine; / Bu geniş ülkede, binlerce lâtif illerde, / Nice yıl, cedlerimiz kökleşerek bir yerde,
/ Mânevî varlığının resmini çizmiş havaya. / -Ki bugün karşılaşan benzetiyor rü'yâya.- /
Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan./ Bahseder gerçi duyanlar bir onulmaz
yaradan;/ Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük; / Budur âlemde hudutsuz ve hazîn
öksüzlük. / Sızlatır bâzı saatler dayanılmaz bir acı, / Kökü toprakta kalıp kendi kesilmiş
ağacı. / Rûh arar başka tesellî her esen rüzgârda. // Ne yazık! Doğmuyoruz şimdi o top-
raklarda!"*

(Seçtiğimiz bu şiir, gerçekte “Koca Mustâpaşa”⁴ adını taşımaktadır. Ancak biz bu şiirin başlığını “Bosna-Hersek” olarak değiştirmek ve bu değişim üzerinden yeniden okumak suretiyle –metinlerarası değilse de gönüllerarası- bir yeni anlam üretmeyi, daha doğrusu açığa çıkartmayı, böylece Yahya Kemal’in şiirini konumuzun simgesel bir metni haline dönüştürmeyi istedik. Bu okumada, Bosna-Hersek’le alakasız olan bazı kısımlarını şiir metninden çıkarttığımız takdirde, şiirin ne kadar az bir kayba uğrayacağı hayretle görülecektir. Bu gerçekten ilgi çekici bir şeydir? O halde şunu tespit edebiliriz: Şair gözüyle, İstanbul’da Kocamustâpaşa semti ne ise, Osmanlı coğrafyasında Bosna-Hersek de öyle bir mevkidedir. Bu coğrafyada yerin altıyla üstü barışıktır. Bu barışıklıktadır ortak mirasın özü. Yahya Kemal’in deyişiyle söylemek gerekirse, o coğrafyada her şey, “bizden”dir, “bizim”dir, “biz”dir. Fakat, yerin altıyla üstünü karıştıranlar -ister orada olsun ister burada- bizden değildir).

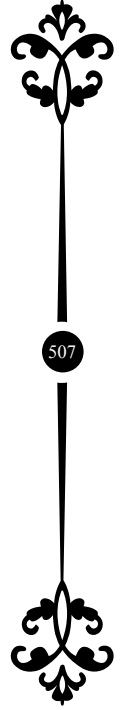
Bosna-Hersek, yukarıdaki yakınlaştırmadan sonra da anlaşılmaktadır ki, “kendi gök kubbemiz”e dahil ve müdâhil olmayı sürdürmektedir. O halde, [iki yüzyıla yakın bir zaman içinde kardeşlik, muhabbet ve emniyet bağlamında bazı (y)aralanmalar olmasına, bir kısım toprağın ayaklarının altından kayıp gitmesine, viRuslara maruz kalmasına ve “millet-i hâkime” duyarlılığının elinden alındığı dönemler yaşamasına rağmen] “ortak miras”ı olduğu kadar, “yas”ının da sahibi olduğunu kavramış demektir.

Bosna hangi mirasa sahip çıkacak?

“550 Yılın İzinde Bosna-Hersek’te Osmanlı Mirası” demek, görülen ve görülemeyen saklı “miras”⁵ ile birlikte yasaklı “yas”ı da değerlendirmek, bu bağlamda, “miras”, “yas”

4 Yahya Kemâl, “Koca Mustâpaşa”, *Kendi Gök Kubbemiz*, Altıncı Basılış, İstanbul Fetih Cemiyeti -Yahyâ Kemal Enstitüsü, Yahyâ Kemal Külliyyatı: 1, İstanbul 1983, s.48-52.

5 Burada bir mesele olarak irdelenmesini arzu ettiğimiz ‘miras’ kavramı hakkında, bilhassa Derrida’nın “Mirasını Seçmek” (Jacques Derrida, *Gün Doğmadan/ Elisabeth Roudinesco ile Konuşma*, Derleme ve çev.: Kenan Sarıalioğlu, Dharma Yayınları, İst., Kasım 2006, s.9-33) ve “Hakikat Faktörü/Postacı” seminerine bakılabilir (Lacan ve Derrida, *Çalınan Poe, Psikanalitik Devokuşu Diyalektiği*, Derleme ve çeviri: Mukadder Erkan- Ali Utku, Birey Yay., İst., 2005, s. 71, 118). ‘Miras’ın boyutları hakkında da, şu çalışmalara bakılabilir: Samiha Ayverdi’nin *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 2 Cilt, İstanbul 2010; Mediha Akarslan, *Bosna-Hersek ve Türkiye*, Ağaç Yay., İstanbul 1993; *Yusuf Hamzaoğlu, Balkan*

ve “iz” kavramlarını yeniden irdelemek demektir. Bosna-Hersek’te “iz”ler, “asıl”lar kadar önem arz etmektedir. Bu yüzden ‘izler’e, çok boyutlu “miras”⁶ ve “yas” kadar sahip çıkılması gerekir. Hiç kuşkusuz “miras” derken, bilhassa “Osmanlı mirası”⁷ nı kast ediyoruz, yani bir medeniyet mirasını, hayat tarzı mirasını, insani değerler mirasını, iman hareketi mirasını. Yoksa, Avrupa’da Avrupa da miras bıraktı, fakat insani değerler mirası değil, ‘Satan’ların mirasını miras bıraktı: İki miras karşılaştırıldığında iki medeniyetlerarası fark açıkça –hayret ve dehşet içinde- görülecektir. Görülmektedir [Birinde merhamet ve şefkat gözyaşı, ötekinde vahşetin ve dehşetin gözyaşı; birinde gönül kanı, ötekinde insan kanı... Vahşi Batı, vahşetini yeni yüzyılda bir kez daha formatlamıştır dünyanın gözü önünde. Hani medeniyet mirasları? Kütüphaneleri yakma vahşeti; insanları, kadınları ve çocukları yakma ve sniperlarla avlama vahşeti yan yana birlikte eda edildi ve Avrupa, ve Büyük Avrupa sadece seyretti (Sanki bir bilgisayar oyunuydu bu)!⁸ Avrupa aslında Bosna’da kendi ‘ölüm’ünü seyretti; çünkü ölenler ölümsüzlüğe geçerken, ölen Avrupalılık değerleri idi (Bu savaş da gösterdi ki onun değerlerinin ‘d’si bile parantez içindedir).⁹ O halde, soralım: Bosna hangi mirasa sahip çıkacak? Af ve bağışa, insaf ve merhamete mi; kan ve ateşe, vahşet ve dehşete mi? Elbette, Aliya İzzetbegoviç’in dediği gibi, “kendine yapılanı unutmadan, insani değerlerine sahip çıkacak”tır. Çünkü bunları unutmak –Albert Camus’nun demesiyle- ‘cinayet’dir... Bosnalıların var oluşlarını, ölüme mahkum edilemeyişlerini kanıtlayan en hayati gösterge, belki de Kovaçi Şehitler Mezarlığı’dır. Yunus

Türklüğü, I, Ankara 2000; Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000; Kemal Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yay., Ankara 2004; Zülküf Oruç, *Balkanlar’da ‘Türk’ Olmak*, Vadi Yay., 2013. ‘Yas’ın boyutları hakkında ise, mesela, Ahmet Maranki, *Balkan Mezalimi*, Timaş Yay., İstanbul 1993; Reco Çauşević, *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*, Özyılmaz Matbaası, İstanbul 1994; Hüseyin Yorulmaz, *Osmanlı’nın Batı Yakası Bosna*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007; Amina Vildić, “*Bosna Savaşının Modern Türk Şiirine Yansımaları*”, SAÜ, YL tezi vb. çalışmalara bakılabilir.

- 6 ‘Miras’ın boyutları hakkında, mesela, Samiha Ayverdi’nin *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 2 Cilt, İstanbul 2010; Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, I, Ankara 2000; Zülküf Oruç, *Balkanlar’da ‘Türk’ Olmak*, Vadi Yay., 2013; Kemal Karpat, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yay., Ankara 2004; Balkanlarda Türk İzleri; ‘yas’ın boyutları hakkında ise, “Bosna Savaşının Türk Edebiyatındaki Yansımaları”, *Balkan Mezalimi* vb. çalışmalara bakılabilir.
- 7 ‘550 Yılın İzinde: Bosna-Hersek’te Osmanlı Mirası Uluslararası Tarih Sempozyumu’nun açılış konuşmasını yapan Prof. Dr. Musa Duman, Bosnalıyla aynı mutluluk ve acıları yaşadığımızı; şu üç hikâyenin “ortak mirasımız” olduğunu belirtti: *Gidenlerin* (öteye gidenlerin) hikâyesi; çaresizlikten geride *kalanların* hikâyesi; yollarda öldürülenlerin ve Anadolu’ya dönenlerin hikâyesi. Gerçekten de, şairin dediği gibi, “Gidenler gitti, kalanlarla mustarip kaldık...” O yüzden ortak mirasa yas’lanıyoruz. Yaslandığımız miras hem yer altında hem yer üstünde hem de tabiat üstündedir. Bosna’da, Aliya İzzetbegoviç’in kabrinin de yanında bulunduğu “Osmanlı Mezarlığı”, “Kovaçi Şehitler Mezarlığı” bu mirasın sadece üç yüzünü göstermektedir.
- 8 Avrupa’nın –vahşete ve acılara seyirci kalma cinayetini duygusuzca işleyen- yüzü de –insani değerlere sahip çıktığı izlenimi veren- yüzü de, bıraktığı mirasa dahildir. Avrupa, bu mirasını yeni yüzyıla girerken de yenilemiştir. Avrupa’nın insânî ve islâmî yüzü Bosna, o mirasa mı sahip çıkacaktır? Hayır. Çünkü onda Osmanlı mirası olan bir ruh var. Bu ruh, zalime da acıyan bir ruhtur. Aliya İzzetbegoviç’in *Batı ve Doğu Arasında İslam* kitabının son sözlerini okursanız, mirasın aslının ne (gibi değerler) olduğunu görürsünüz.
- 9 *Savaş Görmüş Çocukların Şiiri* kitabının kapağındaki fotoğraf (Gözü yaşlı bir baba 1 yaşında hayata veda eden çocuğunun kabrine gül diyor), Avrupa’nın, yani gerçekte ölen Avrupa’nın bir göstergesidir: Çocuk katiliği!..

Emre'nin “Bize rahmet yerden yağar” sözü, Bosnalılar için de çok özel bir bağlamda, bunun farkında oldukları müddetçe, geçerlidir. Yahya Kemal'in nazarında da bir milletin nüfusuna gerçekte yerin üstündekiler kadar altındakiler de dahildir. Hakikatte ise bunlara ruh orduları da katılmaktadır]. Miras sahiplerinin bu bilince de sahip çıkmaları gerekir.. Sadece yas, yeterli değildir.

Avrupa öldü Bosna'da?

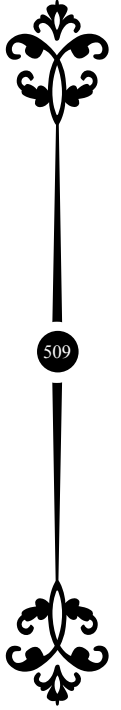
Avrupa neden öldü Bosna'da? Çünkü vahşetiyle var olmak istedi, değer yargılarını ayaklar altına aldı. Deccal olarak zuhur etti ve Avrupalılığı –esas köklerine sadık kaldığını ilan edercesine- Avrupa'da katletti ve katliama seyirci kaldı. Avrupa Bosna'da öldü ve Osmanlılık âdeta ba's ba'delmevtini yaşadı, yaşıyor. Aliya İzzetbegoviç'in sözlerine ve savaş halinde düşmanlarına nasıl davranılacağına dair manifestosu, bunun kanıtıdır. Neden? Yani neden Osmanlılığın ihyası -ve Avrupalılığın ifnâsı- demektir bu acaba? Çünkü, *-Balkanlarda Gelecek Tasavvuru Sempozyumu Kitabı*'nda da dile getirildiği gibi- Allah'ın kitabını bir düşünce kitabı değil, fakat bir “yaşama kitabı” olarak aldığı Avrupa'ya duyuruyordu da ondan... Avrupalıların korkusu da zaten onun imânından, Müslümanlığından idi. Savaşın asıl sebebi de bu idi..¹⁰

Saraybosna'nın külleri savruldu göğe. Görünen manzara böyleydi. Görünmeyen gerçek manzara ise, Saraybosna'nın küllerinden tekrar dirildiği idi. Manzaranın hakikati ise, Saraybosna'nın küllerinden değil, “şehadet gülleri”nden dirildiği idi (Burada “şehadet” derken, şehitlere yaraşır davrananları ve şehitlikle şereflenen canları kastediyorum). O güller, çocuklara, kadınlara, silahsızlara ve yazılara diken değdirmediler. O yüzden *Saraybosna'nın gülleri* hâlâ canlıdır. Avrupa zakkumu layık görmüştü onlara. Zakkuma layık olduğunu göstermişti böylece. Firavunluğu nüksetmişti zira. Bosna'da boğulan o oldu. “Avrupa ölüyor Bosna'da”: Tarık Günersel haklıydı bunu ilan ederken. Şimdi yeniden yeni bir bağlamda yine hakkı var. Çünkü, sahte değerlerin ölümü sürüyor hâlâ. Öyle görünüyor.

Sonuç Yerine: Ne var Saraybosna'da, 'O Topraklar'da?

Son söz yerine ne denebilir? Balkanlarda ve Saraybosna'da, bir esmanın tecellisi, “göklerden gelen bir karar”ın anahtarı, “merhamet adlı çınar” vardır. “O topraklar”, merhametin bir hayat ve medeniyet tarzı olarak yeşerdiği coğrafyalardır. Saraybosna da –havadan sudan güneşten çamurdan değil, fakat bilhassa- bu çınardan var olmuş ve var olmaktadır. Bu var oluş, “o topraklar”, bu damardan beslendikçe var olacaktır. “Aliya'nın Şarkısı” budur, bunu çağırılmaktadır. Bu şarkıyı söyleyen milyonlar vardır, bir o kadar bu

¹⁰ Savaşlararasılık bağlamında bir değerlendirme yapılırsa fark edilecektir ki Bosna'da çıkartılan büyük fitne (Bosna Savaşı, 1992-1995), Çanakkale'dekiyle benzerdir. (Seyfettin Ünlü, “Aliya İçin Üç Şarkı”, *Yedi İklim*, 2003:8).

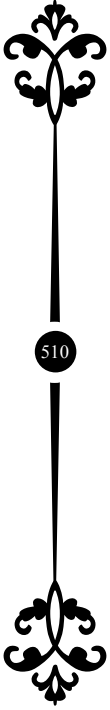
şarkıya özenip mısralar söyleyenler de. ... Çocukların gözlerine bakamayan Avrupa, bu yüzden ölmeye mahkumdur. Avrupa'nın ölümden kurtulabilmesi için de, avroya değil, "merhamet adlı çınar"a ihtiyacı vardır.¹¹ "Hangi şey geçebilir merhametin yerine/ Ateş dolar bu cenneti yitiren/ Kalbin/ Gözlerine!..."¹² "O topraklar"da doğmaya, ne bizim ne de sadece Avrupa'nın ihtiyacı var; fakat "o topraklar"da doğmaya, gözlerini merhametin yüzüne açmaya bütün insanlığın ihtiyacı var. Ama "ne yazık şimdi doğmuyoruz o topraklarda"..

"O topraklar" ki, Evliya Çelebi'nin kerametli diliyle "hâk-i pâk" olan ve böyle olmayı hak eden topraklardır. Yahya Kemal'in Batı kültüründen devşirip kendine mahsus kıldığı bir kavramlaştırma ile "vatan toprağı"dır; bu yüzden meta-fizik (metâ-fizik değil, meta-fizik) zemine dahil topraklardır. Bu şu demektir: Biz 'merkez'deyiz (meta-fiziksel anlamda hoş bir tevâfuk olarak Merkez Efendi de şahidimizdir). "O topraklar" merkezdedir, merkezdedir ve merkezîdir; (vatanın her yerinin dahil olduğu bağlamda) merkezdir. Bu toprakların "o topraklar"a nisbetiyle onların bunlarla münasebeti, değer açısından birdir. Evet, bu topraklar da merkezdedir, merkezdedir ve merkezîdir. Kıyamete kadar hiçbir felsefi anlayış, hiçbir siyasi görüş, hiçbir kurum ve kuram, söz konusu "merkez"i, merkez fraktalini, merkezi fraktali –yenibinyıldan itibaren pıtrak gibi çoğalan fırlama yapılarına, medeniyetsiz muhitlere, ruhsuz semtlere rağmen-, iptal edemez, edemeyecektir. Çünkü, Osmanlı topraklarının merkezinde yer alan bu 'sultânî merkez'de, İsmail Hakkı Bursevî'nin keşf ve teşhisine göre, Allah'ın Güzel İsimleri'nden olan "Câmi"" isminin tecellisi¹³ ve müjdesi vardır. Asıl mesaj bu noktadadır. "O topraklar"ı sulayan bu topraklardır. Altlarında büyük bir hayat ortaklığı vardır. Alttaki ırmak gürül gürül akmaktadır. (Duyuyor musunuz?).

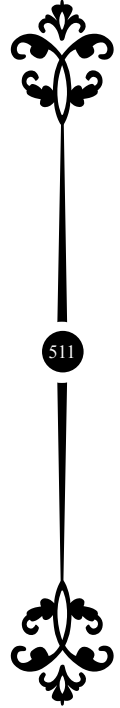
11 'Merhamet'in Avrupa dillerinde karşılığı var mı acaba? Varsa, iştikakları, kökensel anlamları nedir, neye daîrdir? Tahlil edilmesi elzemdir.

12 *Savaş Görmüş Çocukların Şiiri*, Haziran 1993.

13 "İstanbul Câmî" ismine mazhardır. Çünkü saltanatın yeridir. *Rum sultanının* esması Mekke şeriflerinden ve başkalarından daha câmi'dir. Mekke Haremullah olması sebebiyle zât âlemine delâlet eder. Zâtın kuvveti ise sıfatladır... Bu sebepten Mekke şerifinin kendisi memleketleri zapt etmekten acizdir, çünkü sır makamındadır. Medine ruhun makamıdır. İstanbul kalbin makamıdır... Çünkü, ism-i azam ve devleti devletlerin en kapsayıcısıdır. İstanbul da memleketlerin kalbi ve beldelerin kuvvetidir. Binaenaleyh, Rûmun sultanı İstanbul'da istikrarı, Mekke'nin şerifini ve Allah'ın kullarını destekler ve kuvvetlendirir. Resûlullah nebilerin kalbidir. Davet ve irşadı da kimine ruh makamından, kimine ise kalp makamındadır, onun için icabet ettiler. Hz. Nuh gibi sır makamından olsaydı kimse icabet etmezdi ya da çok az icabet ederdi. Çünkü sır makamı tenzih makamıdır. Ruh ve kalp makamı ise imkân âlemine daîrdir. Binaenaleyh, teşbih ve tenzihî gözetmekte fayda fazladır.// *Rum sultanı*, Rahmân isminin suretine mazhardır. Çünkü, varlıkla ilgili mertebelerin hepsi ondan taksim olunur; şerefilik ve rekabet, fetva ve kaza, imaret ve sairler gibi. Onun 7 adet veziri vardır ki kubbe vezirleri adı verilir. Hak Teâlâ sultana hayır murad ederse hayırlı vezir verir. Tâ ki onun tedbirinin güzelliği ile âlemin kıvamı hâsıl olsun. Şer murad ederse ona göre olur. Hayır rızasının, şer gazabının suretidir. Sultana lazım olan en uygun vekilleri seçmesidir (İsmail Hakkı Bursevî, *İlahi İsimler/Tuhfe-i Recebiyye*, hazırlayan: Selim Çakıroğlu, Sufi Kitap, İstanbul 2008, s.218-220).

“Mahzun hududların ötesinden akan sular/Hep o zanla beraber çağıldadı”lar. . . Bunlar özsulardır. Öz yitmedikçe sular da akmaya devam edecektir. Fânî parçalanmalar, ayrılıklar, aykırılıklar, bu ‘akış’a engel olamayacak demek ki.. “O topraklar”, hâlâ bu topraklardır. “Rûh arar başka tesellî her esen rüzgârda. // Ne yazık! Doğmuyoruz şimdi o topraklarda!” Yahya Kemal’den gelen bu kalbî miras, “Bosna-Hersek’te Osmanlı Mirası” bağlamında yeni bir azıklanma, yeni bir rızıklanmadır. (“Miras fikri, sadece yeniden-olunlamayı ve iki yanlı buyruğu değil, her an, farklı bir bağlamda, bir süzgeçten geçirmeyi, bir seçimi, bir stratejiyi de içerir. Bir mirasçı sadece kabul eden biri değildir, seçen ve karar vermeye çalışan biridir. Miras da, bu sözcüğe verdiğim geniş, ama belirgin anlamda, bir “metin”-dir. Mirasçının olumlaması, doğal olarak, onun yorumunda, seçmeye dayanır. O, eleştirel biçimde seçer, ayırt eder.¹⁴.. Sözüün özünde, muhakkak fark edilmesi gereken bir “yaz(g)ı”ya işaret vardır. “Göklerden gelen karar” böyledir. Yazı, yazığıya göredir. “İz”lere bakan görür. “Hayatı, mirastan hareket ederek düşünmek gerekir.”¹⁵ Bunu ise ancak şairler, bu ‘vefâlı mirasçı’lar , bu ‘en derin’ler dillendirebilirler.¹⁶

14 Derrida, *Gün Doğmadan*, s.19.

15 Jacques Derrida, *Gün Doğmadan/Elisabeth Roudinesco ile Konuşma*, Derleme ve çev.: Kenan Saralioğlu, Dharma Yayınları, İst., Kasım 2006, s.13.

16 Yahya Kemal’i ve eserini, bu bağlamda gerçek bir “mirasçı” sayabilir miyiz? Aldığı ‘miras’ın içine nelerin dahil olduğunu ve bunlara karşı ne kadar sorumluluk duyduğunu tespit edebilir miyiz? Ayrıca incelenmeye değer bir husus da budur.

